GEORGE SOREL

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΒΙΑ

γερ. άναγνωστίδη

GEORGES SOREL

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΒΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΧΙΛΛΕΑ Α. ΒΑΓΕΝΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΓΕΡ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ (1)

Τὶς σκέψεις ποὺ ὑποβάλλω στοὺς ἀναγνῶστες τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κινήματος γιὰ τὴ βία, τὶς ἐμπνεύστηκα ἀπὸ μερικὲς παρατηρήσεις πολὺ ἁπλές, σχετικὲς μὲ γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ποὺ παίζουν ἕνα ρόλο ὅλο καὶ πιὸ καταφανῆ στὴν ἱστορία τῶν σύγχρονων τάξεων.

Ἀπὸ καιρὸ μοῦ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση νὰ βλέπω, πὼς τὸ κανονικὸ ξετύλιγμα τῶν ἀπεργιῶν συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ σειρὰ βιαιότητες (2)· μερικοὶ σοφοὶ κοινωνιολόγοι προσπαθοῦν ν' ἀποκρύψουν τὸ φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖ ὁ καθένας, ποὺ ἀποφασίζει νὰ κοιτάξει αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν γύρω του. Ὁ ἐπαναστατικὸς συνδικαλισμὸς συντηρεῖ τὸ ἀπεργιακὸ πνεῦμα στὶς μᾶζες, ποὺ δὲν προοδεύει παρὰ μόνο ἐκεῖ ὅπου δημιουργήθηκαν σημαντικὲς βίαιες ἀπεργίες. Ὁ σοσιαλισμὸς τείνει νὰ ἐμφανίζεται, ὅλο καὶ πιὸ πολύ, σὰν μιὰ θεωρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ συνδικαλισμοῦ, ἢ ἀκόμα, σὰν μιὰ φιλοσοφία τῆς σύγχρονης ἱστορίας, ὅσο αὐτὴ εἶναι κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ συνδικαλισμοῦ. Ἀπὸ τ' ἀναμφισβήτητα αὐτὰ δεδομένα προκύπτει, ὅτι γιὰ νὰ συζητήσουμε σοβαρὰ γιὰ τὸν σοσιαλισμό, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ φροντίσουμε νὰ ἐρευνήσουμε, ποιός εἶναι ὁ ρόλος ποὺ διαδραματίζει ἡ βία στὶς σημερινὲς κοινωνικὲς σχέσεις (3).

---

(1) Ἡ πρώτη δημοσίευση ἔγινε στὸ περιοδικὸ «Σοσιαλιστικὸ Κίνημα» (πρῶτο ἑξάμηνο 1906).

(2) «Οἱ ἀπεργίες», στὴν ἐπιθεώρηση «Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη» Ὀκτώβρης 1900.

(3) Στὰ Κοινωνικὰ διδάγματα τῆς σύγχρονης πολιτικῆς οἰκονομίας (ποὺ γράφτηκαν τὸ 1903 καὶ δημοσιεύτηκαν μόνο τὸ 1906), ἐπισήμανα ἤδη, ἀλλὰ κατὰ ἕναν ἀνεπαρκῆ τρόπο, τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιζε ἡ βία γιὰ νὰ συντηρεῖ τὴ διαφωνία ἀνάμεσα στὸ προλεταριάτο καὶ στὴν ἀστικὴ τάξη (σελίδες 53-55).

Δὲν πιστεύω πὼς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀντιμετωπίστηκε ὡς τώρα μὲ τὴν φροντίδα ποὺ τοῦ ἁρμόζει, καὶ ἐλπίζω πὼς αὐτὲς οἱ σκέψεις θὰ ὁδηγήσουν μερικοὺς φιλόσοφους νὰ ἐξετάσουν ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προλεταριακὴ βία προβλήματα. Δὲν θὰ μποροῦσα μάλιστα νὰ συστήσω πολὺ αὐτὴ τὴν μελέτη στὴν καινούργια σχολή, ποὺ ἐμπνεόμενη ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ Μὰρξ περισσότερο παρὰ ἀπ' τὶς διδασκόμενες ἀπ' τοὺς ἐπίσημους ἰδιοκτῆτες τοῦ μαρξισμοῦ, ἀποδίδει στὶς σοσιαλιστικὲς θεωρίες ἕνα αἴσθημα πραγματικότητας καὶ μιὰ σοβαρότητα ποὺ τοὺς ἔλειπε πραγματικά, ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια. Ἀφοῦ ἡ καινούργια σχολὴ τιτλοφορεῖται μαρξιστική, συνδικαλιστικὴ καὶ ἐπαναστατική, εἶναι αὐτονόητο νὰ θέλει νὰ γνωρίσει τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῶν αὐθόρμητων κινημάτων, ποὺ δημιουργοῦνται στὶς ἐργατικὲς μᾶζες, καὶ ποὺ μποροῦν νὰ ἐξασφαλίσουν στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι μιὰ κατεύθυνση σύμμορφη μὲ τὶς ἰδέες τοῦ δασκάλου της.

Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τῶν σύγχρονων θεσμῶν, καὶ ὁ Μὰρξ ἔκρινε πάντοτε σὰν φιλόσοφος τῆς ἱστορίας, ὅταν προσωπικὲς πολεμικὲς δὲν τὸν παρέσυραν νὰ γράφει ἔξω ἀπ' τοὺς νόμους τοῦ συστήματός του.

Ὁ σοσιαλισμὸς φαντάζεται λοιπὸν πὼς μεταφέρεται σ' ἕνα πολὺ μακρυνὸ μέλλον, ἔτσι ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἐξετάζει τὰ σημερινὰ γεγονότα σὰν στοιχεῖα μιᾶς μακρυᾶς ἐξέλιξης ποὺ διέρρευσε, καὶ νὰ μπορεῖ νὰ τοὺς ἀποδίδει κάθε φορὰ τὸ χρῶμα ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἔχουν, γιὰ μιὰ μελλοντικὴ φιλοσοφία. Μιὰ τέτοια μέθοδος προϋποθέτει φυσικά, πὼς ἕνα μεγάλο μέρος βρίσκεται στὸ στάδιο τῶν ὑποθέσεων. Ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καμμιὰ κοινωνικὴ φιλοσοφία, καμμιὰ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐξέλιξη, καὶ ἀκόμα καμμιὰ σπουδαία πράξη γιὰ τὸ παρόν, χωρὶς τέτοιες ὑποθέσεις γιὰ τὸ μέλλον. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἔχει γιὰ ἀντικείμενο νὰ ἐμβαθύνει τὶς γνώσεις γιὰ τὰ ἤθη κι ὄχι νὰ συζητήσει γιὰ τὶς ἀξίες ἢ γιὰ τὰ λάθη διακεκριμένων προσωπικοτήτων. Πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὸν τρόπο ποὺ συγκροτοῦνται τὰ αἰσθήματα ποὺ κυριαρχοῦν στὶς μᾶζες· τοὺς συλλογισμοὺς ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν οἱ ἠθικολόγοι, γιὰ τὰ αἴτια τῶν ἀνθρώπινων πράξεων καὶ τὶς ψυχολογικὲς ἀναλύσεις τῶν χαρακτήρων. Εἶναι λοιπὸν πολὺ δευτερεύουσες, ἢ ἀκόμα, ὁλότελα ἀμελητέες.

Ὡστόσο φαίνεται, πὼς εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ συλλογίζεται κανεὶς μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅταν πρόκειται γιὰ πράξεις βίας, παρὰ γιὰ ἄλλες περιστάσεις. Καὶ τοῦτο, γιατὶ συνηθίσαμε νὰ βλέπουμε τὴν συνωμοσία σὰν ἕνα τύπο τῆς βίας ἢ σὰν προεξόφληση μιᾶς ἐπανάστασης· φτάνουμε ἔτσι ν' ἀναρωτηθοῦμε, ἂν ὁρισμένες ἐγκληματικὲς πράξεις θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν ἡρωϊκές, ἢ τουλάχιστο ἐπαινετές, ἐξ αἰτίας τῶν συνεπειῶν, ποὺ οἱ αὐτουργοί τους ἔλπιζαν νὰ ἐπιτύχουν γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν συμπολιτῶν τους. Ἡ ἀτομικὴ προσπάθεια ἀπέδωσε ἀρκετὰ μεγάλες ὑπηρεσίες στὴ δημοκρατία, γιὰ νὰ τῆς δώσει τὴν εὐκαιρία νὰ χρίσει σὰν μεγάλους ἄντρες, ἀνθρώπους ποὺ μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους προσπάθησαν νὰ τὴν ἀπαλλάξουν ἀπ' τοὺς ἐχθρούς της. Κι αὐτὸ τὸ ἔκανε τόσο πιὸ πρόθυμα, ὅσο οἱ μεγάλοι αὐτοὶ ἄντρες δὲν ἦταν παρόντες ὅταν ἔφτασε ἡ ὥρα νὰ μοιραστοῦν τὰ λάφυρα τῆς νίκης. Ξέρουμε ἄλλωστε, πὼς οἱ νεκροὶ ἐπιτυγχάνουν πιὸ εὔκολα τὸν θαυμασμὸ παρὰ οἱ ζωντανοί.

Κάθε φορὰ λοιπὸν ποὺ γίνεται μιὰ ἀπόπειρα, οἱ δόκτορες τῶν ἠθικοκοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἀφθονοῦν στὴ δημοσιογραφία, παραδίδονται σὲ ὑψηλοὺς διαλογισμοὺς γιὰ νὰ μάθουν ἂν ἡ ἐγκληματικὴ πράξη μπορεῖ νὰ συγχωρεθεῖ, κάποιοι μάλιστα, κι ἂν μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπ' τὴν ἄποψη μιᾶς δικαιοσύνης πολὺ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Ὅλη ἡ εὐσυνειδησία γιὰ τὴν ὁποία κατηγόρησαν τόσες φορὲς τοὺς Ἰησουΐτες, πλημμυρίζει στὸν δημοκρατικὸ τύπο.

Κρίνω περιττὸ νὰ χαρακτηρίσω ἐδῶ ἕνα σχόλιο ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν «Οὐμανιτέ» τῆς 18 Φεβρουαρίου 1905, γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ μεγάλου δούκα Σέργιου. Ὁ συγγραφέας τοῦ σχολίου δὲν εἶναι κανένας ἄνθρωπος κοινοῦ κριτικοῦ ἐπιπέδου, ποὺ ἡ ἐξυπνάδα του εἶναι μόλις ἀνώτερη ἀπὸ κείνη τῶν νέγρων. Πρόκειται γιὰ ἕνα φωστήρα τοῦ γαλλικοῦ Πανεπιστημίου, τὸν Λουκιανὸ Χέρρ, ἕναν ἀπ' τοὺς πολλούς, ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν ἐπίγνωση αὐτῶν ποὺ ἐννοοῦν κι αὐτῶν ποὺ λένε. Τίτλος: «Οἱ δίκαιες ἀντεκδικήσεις». Τὸ ζήτημα τὸ πραγματεύεται ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς πλατειᾶς ἠθικῆς. Πρόκειται, μᾶς λέει, γιὰ τὴν κρίση τοῦ κόσμου (1),

(1) Ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν εἶναι πάρα πολὺ δυνατή, γιατὶ ὁ συγγραφέας ἔχει κυρίως ἀσχοληθεῖ μὲ μελέτες γιὰ τὸν Χέγκελ.

πού σύντομα θά άπαγγελθεῖ. Ὁ συγγραφέας ἀναζητεῖ εὐσυνείδητα τίς εὐθύνες, ὑπολογίζει τήν ἴση ἀξία, πού πρέπει νά ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἔγκλημα καί στόν ἐξιλασμό, φτάνει ὡς τά ἀρχικά λάθη πού προκάλεσαν στή Ρωσία μιά ἀκολουθία ἀπό βιαιότητες. Ὅλα αὐτά εἶναι φιλοσοφία τῆς ἱστορίας σύμφωνα μέ τίς πιό καθαρές ἀρχές τοῦ κορσικανοῦ μακί· εἶναι μιά ψυχολογία τῆς βεντέττας. Κυριευμένος ἀπ' τόν λυρισμό τοῦ θέματός του, ὁ Λουκιανός Χέρρ συμπεραίνει, σέ στύλ προφήτη: «Καί ἡ μάχη θά συνεχίζεται μέ τόν ἴδιο τρόπο μέσα στούς πόνους καί μέσα στό αἷμα, ἀποτρόπαιη καί μισητή, μέχρι τήν ἀναπόφευκτη μέρα πού ὁ ἴδιος ὁ θρόνος, ὁ ἀνθρωποκτόνος αὐτός θρόνος, ὁ θρόνος πού συσσωρεύει ἐγκλήματα, θά γκρεμιστεῖ μέσα στόν τάφο πού σκάβεται σήμερα». Ἡ προφητεία αὐτή δέν πραγματοποιήθηκε· εἶναι ἄλλωστε ὁ χαρακτήρας τῶν μεγάλων προφητειῶν νά μήν πραγματοποιοῦνται ποτέ: ὁ ἀνθρωποκτόνος θρόνος εἶναι πολύ πιό στερεός ἀπ' τό ταμεῖο τῆς «Οὐμανιτέ». Καί μετά ἀπ' ὅλα αὐτά, ποιό εἶναι τό δίδαγμα;

Ὁ ἱστορικός δέν ἀπονέμει βραβεῖα ἀρετῆς, οὔτε προτείνει σχέδια καταστατικῶν ἄν συστήσει ἕναν ὁποιονδήποτε κατηχισμό. Ὁ ρόλος του εἶναι νά καταλάβει αὐτό τό λιγότερο ἀτομικό πού ὑπάρχει μέσα στά γεγονότα. Τά ζητήματα πού ἐνδιαφέρουν τούς χρονικογράφους καί διεγείρουν τούς μυθιστοριογράφους εἶναι ἐκεῖνα πού πρέπει νά ἀφήσει κατά μέρος. Κι ἐδῶ δέν πρόκειται νά δικαιολογήσει τίς βιαιότητες, ἀλλά νά μάθει ποιός ρόλος ἀνήκει στή βία τῶν ἐργατικῶν μαζῶν στόν σύγχρονο σοσιαλισμό. Παίρνω γιά ἀπόδειξη ἕνα ἄρθρο δημοσιευμένο στόν «Σοσιαλιστή» τῆς 21 Ὀκτωβρίου 1905 ἀπ' τόν Ράπποπορ. Ὁ συγγραφέας, πού ἔγραψε ἕνα βιβλίο γιά τήν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας (1), θἄπρεπε φαίνεται, νά σκεφτεῖ, ἐξετάζοντας τήν μακρυνή ἀξία τῶν γεγονότων. Ὁλότελα ἀντίθετα, τά θεωρεῖ κάτω ἀπό τήν πιό ἄμεση ὄψη, τήν πιό πενιχρή καί, κατά συνέπεια, τήν λιγότερο ἱστορική. Κατά τήν γνώμη του, ὁ συνδικαλισμός τείνει ἀναγκαστικά στόν ὀππορτουνι-

(1) Κ. ΡΑΠΠΟΠΟΡ: «Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, σάν ἐπιστήμη τῆς ἐξέλιξης».

σμό, καὶ καθὼς ἡ θέση αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἐπαληθεύεται στὴν Γαλλία, προσθέτει: «Ἂν σὲ μερικὲς λατινικὲς χῶρες ἐκφράζεται μὲ φόβους ἐπαναστατικούς, αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ καθαρὴ φαινομενικότητα. Φωνάζει ἐκεῖ πιὸ πολύ, ἀλλὰ πάντοτε γιὰ νὰ ζητήσει μεταρρυθμίσεις στὰ πλαίσια τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Εἶναι ἕνας ρεφορμισμὸς μὲ γροθιές, ἀλλὰ πάντα ἕνας ρεφορμισμός».

Ἔτσι, θὰ ὑπῆρχαν δυὸ ρεφορμισμοί: ὁ ἕνας πατροναρισμένος ἀπὸ τὸ Κοινωνικὸ Μουσεῖο, τὴ Διεύθυνση τῆς Ἐργασίας καὶ τὸν Ζωρές, ποὺ ἐνεργεῖ μὲ τὴν βοήθεια σφοδρῶν ἀποδοκιμασιῶν τῆς αἰώνιας δικαιοσύνης, μὲ τὴν βοήθεια ἀξιωμάτων καὶ μισοφεμάτων· ὁ ἄλλος, ποὺ ἐνεργεῖ μὲ γροθιές, αὐτὸς ποὺ θὰ ὑπῆρχε μόνο στὴν ἱκανότητα τῶν βαρβάρων ἀνθρώπων, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα συγκινηθεῖ ἀπ' τὴν χάρη τῆς ὑψηλῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Οἱ καλοὶ ἄνθρωποι, οἱ δημοκράτες, οἱ ἀφοσιωμένοι στὴν ὑπόθεση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν καθηκόντων τοῦ συκοφάντη, οἱ κοινωνιολόγοι κρίνουν πὼς ἡ βία θὰ ἐξαφανιστεῖ ὅταν ἡ λαϊκὴ ἐκπαίδευση θὰ εἶναι πιὸ προχωρημένη· συνιστοῦν λοιπὸν νὰ πολλαπλασιάσουμε τὰ μαθήματα καὶ τὶς διαλέξεις· ἐλπίζουν νὰ πνίξουν τὸν ἐπαναστάτη συνδικαλισμὸ μέσ' στὸ σάλιο τῶν κ.κ. καθηγητῶν. Εἶναι ἀρκετὰ παράδοξο ὅτι ἕνας ἐπαναστάτης σὰν τὸν Ραππορὸρ συμφωνεῖ μὲ τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους καὶ μὲ τὰ τσιράκια τους γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς ἔννοιας τοῦ συνδικαλισμοῦ· αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ παρὰ ἂν παραδεχθοῦμε ὅτι τὰ σχετικὰ μὲ τὴν βία προβλήματα παράμειναν ὡς τώρα σκοτεινὰ γιὰ τοὺς πιὸ μορφωμένους σοσιαλιστές.

Δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζουμε τὶς ἐπιπτώσεις τῆς βίας ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἄμεσα ἀποτελέσματα ποὺ μπορεῖ νὰ δημιουργήσει, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς μακρυνὲς τους συνέπειες. Δὲν πρέπει ν' ἀναρωτιόμαστε ἂν μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ τοὺς σημερινοὺς ἐργάτες περισσότερα ἢ λιγότερα ἄμεσα πλεονεκτήματα ἀπὸ ἕναν ἐπιδέξιο χειρισμό, ἀλλὰ ν' ἀναρωτιόμαστε ἂν προκύπτει ἀπ' τὴν ἐφαρμογὴ τῆς βίας στὶς κοινωνικὲς σχέσεις τοῦ προλεταριάτου. Δὲν συγκρίνουμε δυὸ μεθόδους ρεφορμισμοῦ, ἀλλὰ θὰ προσπαθήσουμε νὰ μάθουμε τί ἀντιπροσωπεύει ἡ ἔννοια τῆς σημερινῆς βίας σὲ σχέση μὲ τὴν μελλοντικὴ κοινωνικὴ ἐπανάσταση.

Πολλοὶ δὲν θὰ παραλείψουν νὰ μὲ κατηγορήσουν, ὅτι δὲν κά-

νω καμμιὰ νύξη ποὺ νὰ ξεκαθαρίζει τὴν τακτική. Ἀπαντῶ: Ὄχι φόρμουλες, ὄχι συνταγές! Ἀλλὰ τότε, γιατί νὰ γράψω; Πολλοὶ θὰ ποῦν ὅτι οἱ μελέτες αὐτὲς ἀπευθύνονται σὲ ἀνθρώπους ποὺ ζοῦν ἔξω ἀπ᾽ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα, ἀπ᾽ τὸ πραγματικὸ κίνημα· ποὺ ζοῦν ἔξω ἀπ᾽ τὰ γραφεῖα σύνταξης τῶν ἐφημερίδων, ἔξω ἀπ᾽ τὶς φλυαρίες τῶν πολιτικῶν ἢ τὶς ἀντικάμαρες τῶν σοσιαλιστοκαπιταλιστῶν. Ὅλοι αὐτοὶ ποὺ ἔχουν ἔστω καὶ ἕνα μικρὸ πασάλειμμα ἀπὸ τὴν βελγικὴ κοινωνιολογία καὶ πιστεύουν πὼς ἔγιναν σοφοί, θὰ μὲ κατηγορήσουν ὅτι σκοπεύω νὰ κάνω μεταφυσικὴ παρὰ ἐπιστήμη. Εἶναι γνῶμες ποὺ δὲν μὲ θίγουν καθόλου, μιὰ καὶ ἔχω πάντα τὴν συνήθεια νὰ μὴν ἐνδιαφέρομαι ποτὲ γιὰ τοὺς τρόπους ποὺ μερικοὶ βλέπουν τὰ πράγματα. (1).

Ἀκόμα καὶ ὁ Μὰρξ κατηγορήθηκε ἀπ᾽ τοὺς μεγάλους ἡγέτες τοῦ ποζιτιβισμοῦ, πὼς ἔκανε στὸ «Κεφάλαιο» μεταφυσικὴ πολιτικὴ οἰκονομία· πὼς «περιορίστηκε σὲ μιὰ ἁπλῆ κριτικὴ ἀνάλυση τῶν δοσμένων στοιχείων, ἀντὶ νὰ διατυπώσει «συνταγές» (2). Αὐτὴ ἡ κατηγορία, μοῦ φαίνεται, δὲν τὸν συγκίνησε πολύ. Στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου του εἶχε ἄλλωστε εἰδοποιήσει τὸν ἀναγνώστη ὅτι δὲν θὰ καθόριζε τὴν κοινωνικὴ θέση καμμιᾶς χώρας καὶ ὅτι θὰ περιορίζονταν στὴν ἔρευνα τῶν νόμων ποὺ διέπουν τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή, «τῶν τάσεων ποὺ ἐκδηλώνονται μὲ μιὰ σιδερένια ἀναγκαιότητα» (3).

Δὲν χρειάζεται νὰ ἔχουμε πολὺ μεγάλη γνώση τῆς ἱστορίας γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅτι τὸ μυστήριο τοῦ ἱστορικοῦ κινήματος δὲν εἶναι κατανοητὸ παρὰ μόνο ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ βρίσκονται μακρυὰ ἀπ᾽ τὴν ἐπιφάνεια τῶν ταραχῶν· οἱ χρονικογράφοι καὶ οἱ ἠθοποιοὶ τοῦ δράματος δὲν βλέπουν, δὲν μποροῦν νὰ δοῦν, αὐτὸ ποὺ θὰ θεωρηθεῖ ἀργότερα σὰν βασικό. Ἔτσι, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διατυπώσει αὐτὸν τὸν παράδοξο κανόνα: «Πρέπει νὰ εἴμαστε ἀπ᾽ ἔξω γιὰ νὰ δοῦμε μέσα». Ὅταν ἐφαρμόζει κανεὶς τὴν ἀρ-

---

(1) Ἡ πρόβλεψη αὐτὴ πραγματοποιήθηκε· γιατὶ σ᾽ ἕνα λόγο τῆς 11ης Μαΐου 1907, στὴ Βουλή, ὁ Ζωρὲς μὲ ἀποκάλεσε «μεταφυσικὸ τοῦ συνδικαλισμοῦ», ἀναμφίβολα μὲ εἰρωνικὴ πρόθεση.

(2) «Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 349.

(3) ἀναφ. σ. 10.

χὴ αὐτὴ στὰ σύγχρονα γεγονότα, κινδυνεύει νὰ θεωρηθεῖ μεταφυσικός, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἔχει καμμιὰ σπουδαιότητα, γιατὶ δὲν εἴμαστε στὶς Βρυξέλλες, ξέρετε, ξέρεις, γιὰ μιὰ φορά (1). Ὅταν δὲν θέλουμε νὰ διατυπώνουμε ἄσχημες ἀπόψεις, ποὺ τὶς παραμορφώνει ὁ κοινὸς νοῦς, πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε μεθόδους ὁλότελα ἀντίθετες ἀπὸ κεῖνες τῶν κοινωνιολόγων, ποὺ στηρίζουν τὴν φήμη τους στοὺς ἀνόητους, χάρη στὴν ἀνάλατη καὶ ἀκαταλαβίστικη φλυαρία τους. Πρέπει νὰ μένουμε ἔξω ἀπ' τὶς ἄμεσες ἐφαρμογὲς καὶ νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας μόνο τὴν διεργασία τῶν ἰδεῶν· πρέπει ν' ἀφήνουμε κατὰ μέρος ὅλες τὶς ἀγαπητὲς στοὺς πολιτικοὺς ἀπασχολήσεις. Ἐλπίζω πὼς ἐδῶ δὲν παρέλειψα αὐτὸν τὸν κανόνα.

Ἀπὸ ἔλλειψη ἄλλων προτερημάτων, αὐτὲς οἱ σκέψεις ἔχουν μιὰ ἀξία ποὺ δὲν θὰ τὴν ἀμφισβητήσει κανείς· εἶναι φανερὸ πὼς ἐμπνέονται ἀπὸ μιὰ σφοδρὴ ἀγάπη γιὰ τὴν ἀλήθεια. Ἡ ἀγάπη τῆς ἀλήθειας γίνεται ἕνα προσὸν ἀρκετὰ σπάνιο. Οἱ ἀδιάφοροι τὴν περιφρονοῦν βαθιά· οἱ ἐπίσημοι σοσιαλιστὲς τὴν βλέπουν σὰν νὰ ἔχει ἀναρχικὲς τάσεις· οἱ πολιτικοὶ καὶ τὰ τσιράκια τους δὲν βρίσκουν ἀρκετὲς βρισιὲς γιὰ τοὺς ἄθλιους, ποὺ προτιμοῦν τὴν ἀλήθεια ἀπ' τὰ ρουσφέτια τῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ ὑπάρχουν ἀκόμα τίμιοι ἄνθρωποι στὴν Γαλλία. Κι ἐγὼ γράφω πάντοτε καὶ μόνο γι' αὐτούς.

Ὅσο περισσότερη ἐμπειρία ἀποκτοῦσα, τόσο περισσότερο ἀναγνώριζα ὅτι τὸ πάθος γιὰ τὴν ἀλήθεια ἀξίζει περισσότερο ἀπ' τὶς σοφὲς μεθοδολογίες γιὰ τὴν μελέτη τῶν ἱστορικῶν ζητημάτων. Ἐπιτρέπει νὰ σπάσουμε τὰ συμβατικὰ καλούπια καὶ νὰ μποῦμε στὸ βάθος τῶν πραγμάτων γιὰ νὰ συλλάβουμε τὴν πραγματι-

---

(1) Μερικοὶ σύντροφοι τοῦ Βελγίου δυσαρεστήθηκαν ἀπὸ τὶς ἀθῶες αὐτὲς ἀστειότητες, *ποὺ τὶς ὑποστηρίζω ὡστόσο*: ὁ βελγικὸς σοσιαλισμὸς εἶναι προπάντων γνωστὸς στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸν Βαντερβέλντε, πρόσωπο ὀχληρό, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ παρηγορηθεῖ ἐπειδὴ γεννήθηκε σὲ μιὰ χώρα πολὺ μικρὴ γιὰ νὰ χωρέσει τὴ μεγαλοφυΐα του, ποὺ ἔρχεται στὸ Παρίσι γιὰ νὰ δώσει διαλέξεις πάνω στὰ πιὸ διάφορα θέματα καὶ ποὺ μποροῦμε νὰ τὸν κατηγορήσουμε, ἀνάμεσα σ' ἄλλους πὼς βγάζει λογῆς-λογῆς ἀλέσματα ἀπὸ ἕνα μικρὸ σακκί. Εἶχα ἤδη τὴν εὐκαιρία νὰ πῶ τὶς ἀπόψεις μου γιαὐτὸν στὸ ἔργο μου «Εἰσαγωγὴ στὴ Σύγχρονη Οἰκονομία», σελίδες 42-49.

κότητα. Δὲν ὑπάρχει κανένας πολιτικὸς ποὺ δὲν τὸν συνεπῆρε αὐτὸ τὸ πάθος· καὶ ὅταν τὸ βλέπουμε ἀπὸ κοντά, διαπιστώνουμε πὼς εἶναι τὸ μόνο ποὺ μᾶς ἀπέφερε τόσες ἐπιτυχεῖς γνώσεις.

Δὲν ἔχω τὴν πρόθεση νὰ παρουσιάσω ἐδῶ ὅλα ὅσα θὰ μποροῦσα νὰ πῶ γιὰ τὴ βία, κι ἀκόμα λιγότερο, νὰ διατυπώσω μιὰ συστηματικὴ θεωρία γι' αὐτήν. Ἔχω ἐδῶ συγκεντρώσει καὶ ἀναθεωρήσει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄρθρα ποὺ εἶχαν δημοσιευθεῖ σ' ἕνα ἰταλικὸ περιοδικό, «Τὸ κοινωνικὸ μέλλον», ποὺ ὑποστηρίζουν τὸν καλὸ ἀγώνα πέρα ἀπ' τὶς Ἄλπεις ἐνάντια στοὺς ἐκμεταλλευτὲς τῆς λαϊκῆς εὐπιστίας. Αὐτὰ τὰ ἄρθρα εἶχαν γραφεῖ χωρὶς γενικὸ σχέδιο καὶ δὲν προσπάθησα νὰ τὸ κάνω οὔτε τώρα, γιατὶ δὲν ἤξερα πῶς νὰ τὰ χειριστῶ γιὰ νὰ δώσω ἕνα διδακτικὸ τρόπο σὲ μιὰ τέτοια ἔκθεση· μοῦ φάνηκε μάλιστα πὼς ἄξιζε νὰ διατηρήσω σ' αὐτὰ τὴν ἀκατάστατη σύνταξή τους, γιατὶ θὰ ἦταν καλύτερο νὰ προβάλω ἰδέες. Πρέπει νὰ φοβᾶται κανεὶς πάντοτε, ὅταν πλησιάζει θέματα ποὺ δὲν τὰ ξέρει καλά, νὰ τὰ καθορίζει σὲ πολὺ αὐστηρὰ καὶ στενὰ πλαίσια, καὶ νὰ κλείσει τὴν πόρτα σὲ πολλὰ καινούργια γεγονότα, ποὺ ἀπρόβλεπτες περιστάσεις, δὲν παύουν νὰ τὰ ἀναδύουν. Πόσες φορὲς οἱ θεωρητικοὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ δὲν ἔχουν ξεφύγει ἀπ' τὰ σύγχρονα γεγονότα τῆς ἱστορίας; Εἶχαν φτιάξει θαυμάσιες φόρμουλες, πολὺ συμμετρικές, ἀλλὰ σπάνια μποροῦσαν νὰ τὶς κάνουν νὰ συμφωνήσουν μὲ τὰ γεγονότα. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὶς λαθεμένες θέσεις τους, προτιμοῦσαν νὰ διακηρύσσουν ὅτι τὰ σοβαρὰ αὐτὰ γεγονότα ἦταν ἁπλὲς ἀνωμαλίες, ποὺ ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ παραμερίζει γιὰ νὰ καταλάβει καλὰ τὸ σύνολο (1).

---

(1) Τὰ τέσσερα τελευταῖα κεφάλαια ἀναπτύχθηκαν πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅσο ἦταν στὸ ἰταλικὸ κείμενο. Ἔτσι μπόρεσα νὰ δώσω πολὺ περισσότερη θέση στὶς φιλοσοφικὲς σκέψεις. Τὰ ἰταλικὰ ἄρθρα τὰ συγκέντρωσα, σὲ μιὰ μπροσούρα μὲ τὸν τίτλο: Ἡ γενικὴ ἀπεργία καὶ ἡ βία, μὲ πρόλογο τοῦ Ἐνρίκο Λεόνε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑΞΙΚΗ ΠΑΛΗ ΚΑΙ ΒΙΑ

I. Ἀγῶνες τῶν φτωχῶν ὁμάδων ἐνάτια στὶς πλούσιες ὁμάδες. Ἀντίθεση τῆς δημοκρατίας στὸ χωρισμὸ σὲ τάξεις.— Μέσα ἐξαγορᾶς τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης.— Συντεχνιακὸ πνεῦμα.

II. Αὐταπάτες σχετικὲς μὲ τὴν ἐξαφάνιση τῆς βίας.—Ὁ μηχανισμὸς τῶν συμβιβασμῶν καὶ ἐνθαρρύνσεις ποὺ ἀπ' αὐτὰ δίνουν στοὺς ἀπεργούς.—Ἐπίδραση τοῦ φόβου πάνω στὴν κοινωνικὴ νομοθεσία καὶ οἱ συνέπειές της.

I

Ὅλος ὁ κόσμος παραπονιέται πὼς οἱ σχετικὲς μὲ τὸν σοσιαλισμὸ συζητήσεις εἶναι γενικὰ πολὺ σκοτεινές· τὸ σκότος αὐτὸ προέρχεται ἀπ' τὸ ὅτι, γιὰ ἕνα μεγάλο μέρος, οἱ σημερινοὶ σοσιαλιστὲς συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν μιὰ ὁρολογία ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται γενικὰ στὶς ἰδέες τους. Οἱ ἐπιφανέστεροι ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ αὐτοτιτλοφοροῦνται ρεφορμιστές, δὲν θέλουν νὰ φανοῦν καθόλου πὼς ἐγκαταλείπουν ὁρισμένες φράσεις, ποὺ χρησίμευσαν γιὰ πολὺν καιρό, σὰν ἐτικέττα γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴ σοσιαλιστικὴ φιλολογία. Ὅταν ὁ Μπερνστάϊν ἀντιλήφθηκε τὴν τεράστια ἀντίφαση ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὴ γλῶσσα τῆς σοσιαλδημοκρατίας καὶ τὴν πραγματικὴ φύση τῆς δραστηριότητάς του, ὑποχρέωσε τοὺς γερμανοὺς συντρόφους του νἄχουν τὸ θάρρος νὰ φανοῦν αὐτὸ ποὺ ἦταν στὴν πραγματικότητα (1) καὶ νὰ ἀναθεωρήσουν μιὰ θεωρία ποὺ εἶχε γίνει ψεύτικη· αὐτὸ ἀποτέλεσε μιὰ

(1) Ὁ Μπερνστάϊν παραπονιέται γιὰ τὴ στρεψοδικία ποὺ βασιλεύει στὴ σοσιαλδημοκρατία. (Πρακτικὸς καὶ θεωρητικὸς Σοσιαλισμὸς σ. 277). Ἀπευθύνει στὴ σοσιαλδημοκρατία τοῦτα τὰ λόγια τοῦ Σίλλερ: «Ἂς τολμήσει λοιπὸν νὰ φανεῖ αὐτὸ ποὺ εἶναι» (σ. 238).

παγκόσμια κατακραυγὴ καὶ ἀγανάκτηση ἐνάντια στὸν παράτολμο. Ἀλλὰ καὶ οἱ ρεφορμιστὲς δὲν ἦταν λιγότερο λυσσασμένοι γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὶς παλιὲς φόρμουλες. Θυμᾶμαι, πὼς εἶχα ἀκούσει σημαίνοντες γάλλους σοσιαλιστὲς νὰ λένε πὼς ἔβρισκαν πιὸ εὔκολο νὰ δεχθοῦν τὴν τακτικὴ τοῦ Μιλλεράν, παρὰ τὶς θέσεις τοῦ Μπερνστάϊν.

Ὁ φετιχισμὸς τῶν λέξεων παίζει ἕνα μεγάλο ρόλο στὴν ἱστορία ὅλων τῶν ἰδεολογιῶν· ἡ διατήρηση μιᾶς μαρξιστικῆς γλώσσας ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ἔγιναν ὁλότελα ξένοι πρὸς τὴν σκέψη τοῦ Μάρξ, εἶναι ἕνα μεγάλο ἀτύχημα γιὰ τὸν σοσιαλισμό. Ὁ ὅρος «ταξικὴ πάλη» ἔχει τόσο παρανοηθεῖ, ὥστε δὲν θὰ μπορέσουμε ποτὲ νὰ τοῦ δώσουμε ἕνα περιεχόμενο ὁλότελα ἀκριβές, ἔτσι θὰ πρέπει νὰ παραιτηθοῦμε ἀπ' τὸ νὰ δώσουμε στὸν σοσιαλισμὸ μιὰ λογικὴ ἔννοια.

Α.— Στὰ μάτια τῶν περισσότερων, ἡ πάλη τῶν τάξεων εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σοσιαλιστικῆς τακτικῆς. Τοῦτο σημαίνει, πὼς τὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα στηρίζει τὶς ἐκλογικὲς ἐπιτυχίες του πάνω στὴν πάλη τῶν συμφερόντων του, ποὺ βρίσκεται κιόλας σὲ ὀξεία κατάσταση ἀνάμεσα σὲ ὁρισμένες ὁμάδες, καὶ ποὺ στὴν ἀνάγκη, θὰ ἀνελάμβανε νὰ τὴν κάνει πιὸ ὀξεία. Οἱ ὑποψήφιοι θὰ ζητήσουν ἀπ' τὴν πολυαριθμότερη καὶ φτωχότερη τάξη, νὰ βλέπει τὸν ἑαυτό της σὰν μιὰ συντεχνία, καὶ θὰ προσφερθοῦν νὰ γίνουν οἱ συνήγοροι αὐτῆς τῆς συντεχνίας. Χάρη στὴν ἐπιρροὴ ποὺ μποροῦν νὰ τοὺς δώσουν οἱ τίτλοι τους σὰν ἀντιπροσώπων, θὰ ἐργασθοῦν γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴν τύχη τῶν ἀπόκληρων. Ἔτσι, δὲν εἴμαστε πολὺ μακρυὰ ἀπ' αὐτὸ ποὺ συνέβαινε στὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις: οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς μοιάζουν πάρα πολὺ μὲ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους δημαγωγοὺς ποὺ ἀπαιτοῦσαν συνεχῶς τὴν κατάργηση τῶν χρεῶν, τὸ μοίρασμα τῆς γῆς, τὴν ἐπιβολὴ στοὺς πλούσιους ὅλων τῶν δημοσίων βαρῶν, ποὺ ἐπινοοῦσαν συνωμοσίες γιὰ νὰ μποροῦν νὰ κατάσχουν τὶς μεγάλες περιουσίες. «Στὶς δημοκρατίες, ὅπου τὸ πλῆθος μπορεῖ πλέρια νὰ κάνει τοὺς νόμους, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ δημαγωγοί, μὲ τὶς συνεχεῖς ἐπιθέσεις τους ἐνάντια στοὺς πλούσιους, διαιροῦν πάντοτε τὴν πόλη σὲ δυὸ στρατόπεδα. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ θἄπρεπε ν' ἀρνηθοῦν νὰ δίνουν τὸν ὅρκο

πού ἔχουν καθιερώσει μερικὰ κράτη (1). Εἶναι μιὰ πάλη ἀνάμεσα σὲ δυὸ τάξεις, τόσο καθαρὰ χαρακτηρισμένη ὅσο εἶναι δυνατόν. Ὅμως μοῦ φαίνεται ἀνόητο νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐννοοῦσε καὶ ὁ Μὰρξ τὴν πάλη, ποὺ τὴν ἔκανε οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Πιστεύω πὼς οἱ συντάκτες τοῦ γαλλικοῦ νόμου τῆς 11 Αὐγούστου 1848 εἶχαν τὸ κεφάλι γεμάτο μ' αὐτὲς τὶς κλασσικὲς ἀναμνήσεις ὅταν θεσπίσανε τὶς ποινὲς ἐνάντια σὲ κείνους, ποὺ μὲ λόγους ἢ ἄρθρα ἐφημερίδων ἐπιζητοῦσαν «νὰ διαταράξουν τὴν δημόσια τάξη, ἐξάπτοντας τὴν περιφρόνηση ἢ τὸ μῖσος τῶν πολιτῶν μεταξύ τους». Ἔβγαιναν ἀπ' τὴν φοβερὴ ἐξέγερση τοῦ Ἰούνη καὶ ἦταν πεπεισμένοι πὼς ἡ νίκη τῶν ἐργατῶν τοῦ Παρισιοῦ θὰ ἔφερνε στὴν πράξη, ἂν ὄχι τὸν κομμουνισμό, τουλάχιστο τεράστιες συνεισφορὲς ἀπὸ τοὺς πλούσιους ὑπὲρ τῶν φτωχῶν· ἔλπιζαν νὰ θέσουν ἕνα τέρμα στοὺς ἐμφύλιους πολέμους, κάνοντας πιὸ δύσκολη τὴν προπαγάνδα τῶν θεωριῶν τοῦ μίσους, ἱκανῶν νὰ ἐξεγείρουν τοὺς προλετάριους ἐνάντια στοὺς ἀστούς.

Σήμερα οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς δὲν σκέφτονται πιὰ τὴν ἐπανάσταση· ἂν ἀκόμα μιλοῦν γι' αὐτὴν κάποτε, εἶναι γιὰ νὰ δώσουν στὸν ἑαυτό τους ἕνα ὕφος σπουδαιότητας· διδάσκουν ὅτι ἡ ψῆφος ἀντικατέστησε τὸ ὅπλο καὶ ὅτι τὸ μέσο τῆς κατάκτησης τῆς ἐξουσίας μπορεῖ νὰ ἔχει ἀλλάξει χωρὶς νὰ ἔχουν ἀλλάξει καὶ τὰ αἰσθήματα. Ἡ ἐκλογικὴ φιλολογία φαίνεται πὼς ἐμπνέεται ἀπ' τὶς πιὸ καθαρὲς δημαγωγικὲς θεωρίες· ὁ σοσιαλισμὸς ἀπευθύνεται σ' ὅλους τοὺς δυσαρεστημένους δίχως νὰ νοιάζεται νὰ μάθει ποιὰ θέση κατέχουν στὸν κόσμο τῆς παραγωγῆς. Σὲ μιὰ κοινωνία τόσο πολύπλοκη, ὅσο ἡ δική μας, καὶ τόσο εὐαίσθητη στὶς οἰκονομικὲς ἀναστατώσεις, πρέπει νὰ ὑπάρχει ἕνας τεράστιος ἀριθμὸς ἀπὸ δυσαρεστημένους, σ' ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς τάξεις, καὶ γι' αὐτὸ βρίσκουμε τόσο συχνὰ σοσιαλιστὲς ἐκεῖ ποὺ δὲν θὰ περιμέναμε νὰ τοὺς συναντήσουμε.

Ὁ κοινοβουλευτικὸς σοσιαλισμὸς μιλάει τόσες γλῶσσες, ὅσα εἴδη ἀπὸ πελάτες ὑπάρχουν. Ἀπευθύνεται στοὺς ἐργάτες, στοὺς μικροεργοδότες, στοὺς ἀγρότες, καὶ παρὰ τὴν ἄποψη τοῦ Ἔνγκελς,

---

(1) Ἀριστοτέλη, Πολιτικά, βιβλίο 8ο, κεφ. 7ο, 19.

ἀσχολεῖται μὲ τοὺς ἐνοικιαστὲς ἀγροκτημάτων (1). Ἄλλοτε εἶναι πατριώτης, ἄλλοτε ρητορεύει ἐνάντια στὸ στρατό. Καμμιὰ ἀντίφαση δὲν τὸν σταματᾶ. Ἡ πεῖρα ἔχει ἀποδείξει, ὅτι μπορεῖ κανεὶς κατὰ τὴν διάρκεια μιᾶς ἐκλογικῆς ἐκστρατείας, νὰ συγκεντρώσει δυνάμεις ποὺ θἄπρεπε κανονικὰ νὰ εἶναι ἀνταγωνιστικές, σύμφωνα μὲ τὶς μαρξιστικὲς ἀντιλήψεις. Ἄλλωστε, κάθε βουλευτὴς μπορεῖ νὰ προσφέρει ὑπηρεσίες καὶ ἐκδουλεύσεις σὲ ἐκλογεῖς κάθε τάξης, κάθε οἰκονομικῆς κατάστασης.

Ὁ ὅρος «προλετάριος» καταντᾶ συνώνυμο τοῦ καταπιεζόμενου· καὶ ὑπάρχουν καταπιεζόμενοι σ' ὅλες τὶς τάξεις (2): οἱ γερμανοὶ σοσιαλιστὲς δείξανε ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς περιπέτειες τῆς πριγκήπισσας τοῦ Κοβούργου (3). Ἕνας ἀπ' τοὺς πιὸ διακεκριμένους ρεφορμιστές μας, ὁ Ἀνρὺ Τυρό, γιὰ πολὺν καιρὸ συντάκτης τῆς ἐφημερίδας «Μικρὴ δημοκρατία» (4) καὶ κοινοτικὸς σύμβουλος τῶν Παρισίων, ἔγραψε ἕνα βιβλίο γιὰ τὶς «προλετάριες τοῦ ἔρωτα»· προσδιορίζει ἔτσι τὶς πόρνες τῶν κατωτάτων στρωμάτων. Ἂν κάποια μέρα δώσουν δικαίωμα ψήφου στὶς γυναῖκες, θὰ τοῦ ἀναθέσουν, χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ πρόγραμμα τῶν διεκδικήσεων αὐτοῦ τοῦ εἰδικοῦ προλεταριάτου.

---

(1) Ἔνγκελς: «Τὸ ἀγροτικὸ Ζήτημα καὶ ὁ σοσιαλισμός». Κριτικὴ τοῦ προγράμματος τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος ποὺ δημοσιεύτηκε μεταφρασμένο στὸ «Σοσιαλιστικὸ Κίνημα» τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1900, σ.453. Ἐπισημαίνει, πολλὲς φορές, ὑποψήφιους σοσιαλιστὲς ποὺ εἶχαν ἄλλες ἐκλογικὲς ἀφίσσες γιὰ τὴν πόλη καὶ ἄλλες γιὰ τὸ χωριό.

(2) Καταπιεζόμενοι ἀπὸ τὸ μονοπώλιο τῶν μεσιτῶν χρηματιστηρίου, οἱ παραμεσίτες τοῦ Χρηματιστηρίου, εἶναι κι αὐτοὶ χρηματιστικοὶ προλετάριοι, ποὺ ἀνάμεσά τους συναντᾶμε πολλοὺς σοσιαλιστές, θαυμαστές, τοῦ Ζωρές.

(3) Ὁ σοσιαλιστὴς βουλευτὴς Σούντεκουμ, ὁ πιὸ κομψὸς ἄνδρας τοῦ Βερολίνου, ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στὴν ἀπαγωγὴ τῆς πριγκήπισσας τοῦ Κοβούργο—ἂς ἐλπίσουμε πὼς δὲν ὑπάρχουν οἰκονομικὰ ἐλατήρια σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση—ἀντιπροσώπευε τότε στὸ Βερολίνο τὴν ἐφημερίδα τοῦ Ζωρές.

(4) Ὁ Τυρὸ ἦταν πολὺ καιρὸ συντάκτης στὴν ἐθνικιστικὴ ἐφημερίδα «Ἐκλαίρ» καὶ ταυτόχρονα στὴν ἐφημερίδα «Μικρὴ Δημοκρατία». Ὅταν ὁ Ζούντ ἀνάλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ «Ἐκλαίρ», εὐχαρίστησε τὸν σοσιαλιστὴ συνεργάτη του.

Β.— Ἡ σύγχρονη δημοκρατία βρίσκεται, στὴν Γαλλία, κάπως ἀποπλανημένη ἀπ' τὴν τακτικὴ τῆς πάλης τῶν τάξεων, κι αὐτὸ εἶναι ποὺ ἐξηγεῖ γιατὶ ὁ κοινοβουλευτικὸς σοσιαλισμὸς δὲν συγχωνεύεται καθόλου μὲ τὰ κόμματα τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς.

Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸ λόγο αὐτῆς τῆς κατάστασης, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὸν κύριο ρόλο, ποὺ οἱ ἐπαναστατικοὶ πόλεμοι ἔχουν παίξει στὴν ἱστορία μας· ἕνας τεράστιος ἀριθμὸς τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν μας προέρχεται ἀπ' τὸν πόλεμο· ὁ πόλεμος προϋποθέτει τὴν ἕνωση τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων μπροστὰ στὸν ἐχθρὸ καὶ οἱ γάλλοι ἱστορικοί μας πραγματεύτηκαν πολὺ σκληρὰ τὶς ἐξεγέρσεις ποὺ ἐνοχλοῦσαν τὴν ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας. Φαίνεται πὼς ἡ δημοκρατία μας εἶναι πιὸ σκληρὴ γιὰ τοὺς ἀντάρτες παρὰ οἱ μοναρχίες· βάνδαλοι καταγγέλλονται ἀκόμα καὶ τώρα, σὰν αἰσχροὶ προδότες. Ὅλα τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσίευσε ὁ Κλεμανσὼ γιὰ νὰ πολεμήσει τὶς ἰδέες τοῦ Ἑρβέ, εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπ' τὴν πιὸ καθαρὴ ἐπαναστατικὴ παράδοση, καὶ ὁ ἴδιος τὸ λέει καθαρά: «Στέκομαι καὶ θὰ σταθῶ στὸν παλιὸ πατριωτισμὸ τῶν πατέρων μας τῆς Ἐπανάστασης» καὶ κοροϊδεύει τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θέλουν νὰ «καταργήσουν τοὺς διεθνεῖς πολέμους γιὰ νὰ μᾶς παραδώσουν ἐν εἰρήνῃ στὶς γλύκες τοῦ ἐμφυλίου πολέμου» (Ὀρόρ, 12 Μαΐου 1905).

Γιὰ πάρα πολὺν καιρὸ οἱ δημοκρατικοὶ ἀρνιοῦνταν στὴν Γαλλία τοὺς ταξικοὺς ἀγῶνες. Σιχαίνονταν τόσο τὶς ἐξεγέρσεις, ποὺ δὲν ἤθελαν νὰ δοῦν τὰ γεγονότα. Κρίνοντας ὅλα τὰ πράγματα ἀπ' τὴν ἀφηρημένη ἄποψη τῆς «Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου», ἔλεγαν ὅτι ἡ νομοθεσία τοῦ 1789 εἶχε γίνει γιὰ νὰ ἐξαφανίσει κάθε διάκριση τάξεων στὸ δίκαιο· γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἀντιτίθενται στὰ προσχέδια τῆς κοινωνικῆς νομοθεσίας, ποὺ σχεδὸν πάντα, ἐπανεισάγουν τὴν ἔννοια τῆς τάξης καὶ διακρίνουν ἀνάμεσα στοὺς πολίτες ὁμάδες ποὺ εἶναι ἀνίκανες νὰ κάνουν χρήση τῆς ἐλευθερίας. «Ἡ Ἐπανάσταση εἶχε πιστέψει πὼς κατάργησε τὶς τάξεις», ἔγραφε μὲ μελαγχολία ὁ Ἰωσὴφ Ρεϊνάχ, στὴ «Ματὲν» τῆς 19 Ἀπριλίου 1895· «αὐτὲς ὅμως ἀγαγεννιοῦνται στὸ κάθε βῆμα μας. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναγνωρίσουμε αὐτὲς τὶς ἐπιθετικὲς ἐπιστροφὲς τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποταχθοῦμε σ'

αὐτές· πρέπει νὰ τὶς πολεμήσουμε» (1).

Ἡ ἐκλογικὴ πρακτικὴ ἔκανε πολλοὺς δημοκράτες νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι οἱ σοσιαλιστὲς εἶχαν μεγάλες ἐπιτυχίες ἐκμεταλλευόμενοι τὰ πάθη, τὸ φθόνο, τὴ διάψευση τῶν ἐλπίδων ἢ τὸ μῖσος ποὺ ὑπάρχει στὸν κόσμο. Ἔχουν, ἀπὸ τότε, ἀντιληφθεῖ τὴν πάλη τῶν τάξεων καὶ πολλοὶ δανείστηκαν ἀπ᾽ τοὺς κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστὲς τὴν ἰδιαίτερη γλῶσσα τους. Ἔτσι γεννήθηκε τὸ κόμμα ποὺ ὀνομάζουν ριζοσπαστικοσοσιαλιστικό. Ὁ Κλεμανσὼ βεβαιώνει μάλιστα, ὅτι γνωρίζει μετριοπαθεῖς ποὺ ἔγιναν σοσιαλιστὲς ἀπ᾽ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη: «Στὴ Γαλλία, λέει, οἱ σοσιαλιστὲς ποὺ γνωρίζω (2) εἶναι ἐξαίρετοι ριζοσπάστες, ποὺ κρίνουν ὅτι οἱ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις δὲν προχωροῦν ὅπως αὐτοὶ ἐπιθυμοῦν, καὶ λένε ὅτι εἶναι ἀποδοτικὴ ἡ τακτικὴ ν᾽ ἀπαιτοῦν ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερα γιὰ νὰ πετύχουν τὰ λιγότερα. Πόσα ὀνόματα καὶ πόσες κρυφὲς ὁμολογίες θὰ μποροῦσα ν᾽ ἀναφέρω γιὰ νὰ στηρίξω αὐτὰ ποὺ λέω! Θὰ ἦταν ὅμως περιττό, γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἐδῶ κανένα μυστήριο». (Ὀρόρ, 14 Αὐγούστου 1905).

Ὁ Λεὸν Μπουρζουὰ — ποὺ δὲν θέλησε νὰ θυσιάσει ὁλότελα στὴ νέα μόδα, καὶ ποὺ ἴσως ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἐγκατέλειψε τὸ Κοινοβούλιο γιὰ νὰ μπεῖ στὴ Γερουσία — ἔλεγε, στὸ συνέδριο τοῦ κόμματός του, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1905: «Ἡ πάλη τῶν τάξεων εἶναι μιὰ πράξη, ἀλλὰ μιὰ πράξη σκληρή. Δὲν πιστεύω πὼς προτείνοντάς την θὰ φτάσουμε στὴ λύση τοῦ προβλήματος· πιστεύω πὼς καταργώντας την, κάνουμε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ θεωροῦνται σὰν συνεταῖροι στὴν ἴδια δουλειά». Θὰ ἐπρόκειτο λοιπὸν νὰ δημιουργήσουμε νομοθετικὰ τὴν κοινωνικὴ εἰρήνη, δείχνοντας στοὺς φτωχοὺς ὅτι ἡ κυβέρνηση δὲν ἔχει μεγαλύτερη φροντίδα ἀπὸ τὸ νὰ καλυτερέψει τὴν τύχη τους, καὶ ἐπιβάλλοντας ἀναγκαῖες θυσίες στοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατέχουν μιὰ περιουσία ποὺ κρίνεται πολὺ δυνατὴ γιὰ τὴν ἁρμονία τῶν τάξεων.

Ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία εἶναι τόσο πλούσια καὶ τὸ μέλλον της φαίνεται κάτω ἀπὸ τόσο λαμπρὰ χρώματα, ποὺ μπορεῖ ν᾽

---

(1) Ι. ΡΕΪΝΑΧ: «Δημαγωγοὶ καὶ σοσιαλιστές» σ. 198.

(2) Ὁ Κλεμανσὼ γνωρίζει πολὺ καλὰ κι ἀπὸ παλιά, ὅλους τοὺς σοσιαλιστὲς τοῦ κοινοβουλίου.

ἀντέξει σὲ τρομακτικὰ βάρη, χωρὶς νὰ πολυπαραπονιέται. Στὴν Ἀμερικὴ οἱ πολιτικοὶ σπαταλοῦν χωρὶς νὰ ντρέπονται τοὺς φόρους, ἐνῶ στὴν Εὐρώπη οἱ πολεμικὲς προπαρασκευὲς καταπίνουν καθημερινὰ ὅλο καὶ πιὸ μεγάλα ποσά (1). Ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη μπορεῖ νὰ ἐξαγορασθεῖ μὲ μερικὲς συμπληρωματικὲς θυσίες (2). Ἡ πεῖρα μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη ἀφήνεται εὔκολα ν' ἀπογυμνωθεῖ, ἀρκεῖ νὰ τὴν πιέσουν κάπως καὶ νὰ τὴν ἐκφοβίσουν μὲ τὴν ἐπανάσταση. Τὸ κόμμα ποὺ θὰ μπορέσει νὰ μανουβράρει μὲ περισσότερη τόλμη τὸ ἐπαναστατικὸ φάσμα, θάχει τὸ μέλλον μαζί του. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει τὸ ριζοσπαστικὸ κόμμα. Ἀλλὰ ὅσο δεξιοτέχνες καὶ ἂν εἶναι οἱ κλόουν του, θὰ κοπιάσει πολὺ νὰ βρεῖ τέτοιους ποὺ νὰ ξέρουν νὰ λαμβάνουν ἀπὸ τοὺς ἑβραίους μεγαλοτραπεζίτες, ὅπως τὸ κάνουν ὁ Ζωρὲς καὶ οἱ φίλοι του.

Γ.— Οἱ συνδικαλιστικὲς ὀργανώσεις δίνουν μιὰ ἄλλη, τρίτη ἀξία στὴν πάλη τῶν τάξεων. Σὲ κάθε κλάδο τῆς βιομηχανίας ἐργοδότες καὶ ἐργάτες σχηματίζουν ἀνταγωνιστικὲς ὁμάδες ποὺ κάνουν συνεχῶς συζητήσεις, ποὺ συνεννοοῦνται καὶ κάνουν νέες συμφωνίες. Ὁ σοσιαλισμὸς ἔμπασε τὴν ὁρολογία του γιὰ τὴν κοινωνικὴ πάλη καὶ περιέπλεξε διενέξεις ποὺ μποροῦσαν νὰ περιοριστοῦν στὸ καθαρὰ ἰδιωτικὸ ἐπίπεδο. Ἡ συντεχνιακὴ ἀποκλειστικότητα, ποὺ μοιάζει τόσο μὲ τὸ τοπικὸ πνεῦμα ἢ μὲ τὸ φυλετικὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς, παγιοποιεῖται ἀπ' αὐτὸ καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὸ ἀντιπροσωπεύουν ἐπιθυμοῦν νὰ φαντάζονται ὅτι ἐκπληρώνουν ἕνα

---

(1) Στὴ συνδιάσκεψη τῆς Χάγης, ὁ γερμανὸς ἀντιπρόσωπος δήλωσε ὅτι ἡ χώρα του θὰ μπορεῖ εὔκολα νὰ βαστάξει τὰ βάρη τῆς ἔνοπλης εἰρήνης· ὁ Λεὼν Μπουρζουὰ ὑποστήριξε ἐπίσης ὅτι «ἀνεχόταν εὐχάριστα τὶς προσωπικὲς καὶ οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις, ποὺ, ἡ ἐθνικὴ ἄμυνα, ἐπιβάλλει στοὺς συμπολίτες του. Ὁ Γκουασέ, ποὺ ἀναφέρει αὐτοὺς τοὺς λόγους, φρονεῖ ὅτι ὁ Τσάρος εἶχε ζητήσει τὸν περιορισμὸ τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν γιατὶ ἡ Ρωσσία δὲν εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ πλούσια γιὰ νὰ σταθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῶν μεγάλων καπιταλιστικῶν χωρῶν («Ἡ Γαλλία καὶ ἡ ἔνοπλη εἰρήνη», σ. 45).

(2) Γι' αὐτὸ ὁ Μπριὰν ἔλεγε (στὶς 9 Ἰουνίου 1907) στοὺς ἐκλογεῖς του, τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὅτι ἡ Δημοκρατία ἀνέλαβε ἀπέναντι στοὺς ἐργάτες μιὰ ἱερὴ ὑποχρέωση σχετικὰ μὲ τὶς ἐργατικὲς συντάξεις.

ἀνώτερο καθῆκον, κάνουν ὑψηλὸ σοσιαλισμό.

Ξέρουμε ὅτι οἱ ξένοι συνήγοροι σὲ μιὰ πάλη κακοποιοῦνται συχνὰ ἀπ᾿ τοὺς ἐμποροδίκες, ποὺ ἑδρεύουν ἐκεῖ, καὶ ἐπιζητοῦν νὰ δώσουν δίκαιο στοὺς συναδέλφους τους. Οἱ Ἑταιρίες Σιδηροδρόμων πληρώνουν σὲ τιμὲς φανταστικὲς τὰ οἰκόπεδα, ποὺ ἡ ἀξία τους καθορίζεται ἀπὸ ἐπιστρατευμένους ὁρκωτούς, ἀνάμεσα στοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς χώρας. Εἶδα διαιτητὲς τῶν ψαράδων νὰ ἐπιβαρύνουν μὲ πρόστιμα, γιὰ δῆθεν παραβάσεις, τοὺς ἰταλοὺς ναυτικούς, ποὺ τοὺς συναγωνίζονταν, στηριζόμενοι σὲ παλιὲς συνθῆκες. Πολλοὶ ἐργάτες μάλιστα ἔχουν τὴν τάση νὰ πιστεύουν ὅτι σὲ κάθε ἀμφισβήτηση μὲ ἐργοδότη, ὁ ἐργαζόμενος μόνο ἔχει μὲ τὸ μέρος του τὴν ἠθικὴ καὶ τὸ δίκαιο. Ἄκουσα π.χ. ἕνα γραμματέα Συνδικάτου, τόσο φανατικὰ ρεφορμιστή, ποὺ ἀρνιόταν τὸ ρητορικὸ ταλέντο τοῦ Γκιέστ, νὰ δηλώνει πὼς κανένας δὲν εἶχε, ὅσο αὐτός, τὸ ταξικὸ αἴσθημα — γιατὶ σκεφτόταν μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἔδειξα — καὶ συμπέρανε ὅτι δὲν εἶχαν τὸ μονοπώλιο τῆς σωστῆς ἔννοιας τῆς πάλης τῶν τάξεων μόνο οἱ ἐπαναστάτες.

Καταλαβαίνουμε πὼς πολλοὶ σκέφτηκαν πὼς αὐτὸ τὸ συντεχνιακὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἕνα καλύτερο πρᾶγμα ἀπ᾿ τὸ χωλὸ πνεῦμα καὶ ἐπεζήτησαν νὰ τὸ ἐξαφανίσουν, χρησιμοποιώντας μέσα πολὺ ἀνάλογα μὲ κεῖνα ποὺ ἔχουν τόσο μετριάσει στὴν Γαλλία, τὶς ζήλειες ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὶς ἐπαρχίες. Μιὰ γενικότερη καλλιέργεια καὶ ἡ σύχναση ἀνθρώπων μιᾶς ἄλλης περιοχῆς ἐκμηδενίζουν γρήγορα τὸν ἐπαρχιωτισμό: φέρνοντας τοὺς σπουδαίους συνδικαλιστὲς νὰ συναντιοῦνται συχνὰ μὲ τοὺς ἐργοδότες καὶ δίνοντάς τους τὴν εὐκαιρία νὰ συμμετέχουν σὲ συζητήσεις γενικῆς τάξης σὲ μικτὲς ἐπιτροπές, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε νὰ λείψει τὸ συντεχνιακὸ πνεῦμα; Ἡ πείρα ἀπόδειξε ὅτι αὐτὸ εἶναι δυνατὸ νὰ γίνει.

II

Οἱ προσπάθειες ποὺ ἐπιχειρήθηκαν γιὰ νὰ φέρουν τὴν ἐξαφάνιση τῶν ἐχθρικῶν αἰτίων ποὺ ὑπάρχουν στὴ μοντέρνα κοινωνία, ἔχουν ἀναμφισβήτητα καταλήξει σὲ ἀποτελέσματα, μολονότι οἱ εἰρηνιστὲς ἀπατήθηκαν, γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου τους. Δείχνοντας

σὲ μερικοὺς ὑπάλληλους τῶν συνδικάτων ὅτι οἱ ἀστοὶ δὲν εἶναι τόσο τρομεροὶ ἄνθρωποι ὅπως εἶχαν πιστέψει, ὑπερευεργετώντας τους μὲ εὐγένειες στὶς ἐπιτροπὲς ποὺ συνιστοῦνται στὰ ὑπουργεῖα ἢ στὸ «Κοινωνικὸ Μουσεῖο», δίνοντάς τους τὴν ἐντύπωση πὼς ὑπάρχει μιὰ φυσικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἰσότητα ἀνώτερη ἀπ' τὰ μίση καὶ τὶς ταξικὲς προλήψεις, μπόρεσαν ν' ἀλλάξουν τὴ στάση μερικῶν παλιῶν ἐπαναστατῶν (1).

Μεγάλη ἀταξία ἐπικράτησε στὸ πνεῦμα τῶν ἐργατικῶν τάξεων λόγω αὐτῶν τῶν μεταβολῶν σὲ μερικοὺς ἀπ' τοὺς παλιοὺς ἀρχηγούς τους· μεγάλη ἀποθάρρυνση ἀντικατέστησε τὸν παλιὸ ἐνθουσιασμὸ σὲ πολλοὺς ἀπ' τοὺς σοσιαλιστές· πολλοὶ ἐργάτες ἀναρωτήθηκαν ἂν ἡ συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση θὰ γίνονταν μιὰ ποικιλία τῆς πολιτικῆς, ἕνα μέσο νὰ φτάσουν.

Ἀλλά, ταυτόχρονα μὲ τὴ δημιουργία αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης, ποὺ γέμιζε χαρὰ τὴν καρδιὰ τῶν εἰρηνιστῶν, παρατηρήθηκε μιὰ ἔξαρση τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος σ' ἕνα σημαντικὸ μέρος τοῦ προλεταριάτου. Ἀφότου ἡ δημοκρατικὴ κυβέρνηση καὶ οἱ φιλάνθρωποι βάλανε στὸ μυαλό τους νὰ ἐξοντώσουν τὸ σοσιαλισμό, ἀναπτύσσοντας τὴν κοινωνικὴ νομοθεσία καὶ μετριάζοντας τὶς ἐργοδοτικὲς ἀντιστάσεις στὶς ἀπεργίες, παρετήρησαν ὅτι, πολλὲς φορές, οἱ συγκρούσεις εἶχαν πάρει μιὰ ὀξύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ ἄλλοτε. Ἐξηγοῦν συχνὰ αὐτὸ λέγοντας, πὼς ὑπάρχει ἐκεῖ μόνο ἕνα τυχαῖο συμβὰν καταλογιστέο σὲ πλάνες, βαφκαλιζόμενοι μὲ τὸ νὰ πιστεύουν πὼς ὅλα θὰ πᾶνε καλὰ τὴ μέρα ποὺ οἱ βιομήχανοι θὰ κατανοήσουν καλλίτερα τὰ ἤθη τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης (2).

---

(1) Ὑπάρχουν λίγα καινούργια πράγματα κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο στὸ θέμα ποὺ ἀφορᾶ στὰ κοινωνικὰ καραγκιοζιλίκια. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἤδη δώσει κανόνες κοινωνικῆς εἰρήνης· λέει ὅτι οἱ δημαγωγοὶ «θἄπρεπε στοὺς λόγους τους νὰ μὴ φαίνονται ἀπασχολημένοι παρὰ μὲ τὸ συμφέρον τῶν πλουσίων, ὅπως καὶ στὶς ὀλιγαρχίες, ἡ κυβέρνηση, δὲν πρέπει νὰ φαίνεται πὼς ἔχει ὑπ' ὄψη παρὰ μόνο τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ». Νά ἕνα κείμενο ποὺ θἄπρεπε νὰ ἐγγραφεῖ στὴν πόρτα τῶν γραφείων τῆς Διεύθυνσης τῆς Ἐργασίας.

(2) Στὸ λόγο του τῆς 11 Μαΐου 1907, ὁ Ζωρὲς ἔλεγε πὼς δὲν ὑπάρχει πουθενὰ ἀλλοῦ τόση βία ὅση στὴν Ἀγγλία ἐφόσον οἱ ἐργοδότες καὶ ἡ κυβέρνηση εἶχαν ἀρνηθεῖ νὰ δεχτοῦν τὰ συνδικάτα. «Ὑποχώρησαν· ὑπάρχει τώρα ἡ σθεναρὴ δράση, ἀλλὰ νόμιμη, σταθερὴ καὶ συνετή».

Πιστεύω, ἀντίθετα, πὼς βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἕνα φαινόμενο ποὺ ἀπορρέει, φυσικώτατα, ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθῆκες μέσα στὶς ὁποῖες γίνεται αὐτὴ ἡ δῆθεν εἰρηνοποίηση.

Παρατηρῶ, πρῶτα-πρῶτα, πὼς οἱ θεωρίες καὶ οἱ ἐνέργειες τῶν εἰρηνιστῶν στηρίζονται στὴν ἔννοια τοῦ καθήκοντος καὶ ὅτι τὸ καθῆκον αὐτὸ εἶναι, κάτι τὸ ὁλότελα ἀκαθόριστο,—ἐνῶ τὸ δίκαιο καθορίζεται ἀπὸ αὐστηροὺς προσδιορισμούς. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἔγκειται στὸ ὅτι τὸ δεύτερο βρίσκει μία πραγματικὴ βάση, στὴν οἰκονομία τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ τὸ πρῶτο στηρίζεται στὰ αἰσθήματα τῆς καρτερίας, τῆ καλωσύνης, τῆς θυσίας: καὶ ποιὸς θὰ κρίνει ἂν αὐτὸς ποὺ ὑποτάσσεται στὸ καθῆκον θὰ σταθεῖ ἀρκετὰ καρτερικός, ἀρκετὰ καλός, ἀρκετὰ θυσιασμένος; Ὁ χριστιανὸς εἶναι πεπεισμένος ὅτι ποτὲ δὲ μπορεῖ νὰ φτάσει νὰ κάνει ὅ,τι τὸν διατάζει τὸ Εὐαγγέλιο· ὅταν ἐλευθερώνεται ἀπὸ κάθε οἰκονομικὸ δεσμὸ (στὸ μοναστήρι), ἐπινοεῖ κάθε εἴδους εὐσεβεῖς ὑποχρεώσεις, μὲ τρόπο ποὺ νὰ πλησιάζει τὴ ζωή του, σ' ἐκείνη τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἀγάπησε τοὺς ἀνθρώπους σὲ σημεῖο νὰ δεχτεῖ, γιὰ νὰ τοὺς ἐξαγοράσει τὶς ἁμαρτίες τους, μιὰ ἐπονείδιστη τύχη.

Στὸν οἰκονομικὸ κόσμο, ὁ καθένας περιορίζει τὸ καθῆκον του ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπέχθεια ποὺ δοκιμάζει νὰ ἐγκαταλείψει ὁρισμένα κέρδη· ἂν ὁ ἐργοδότης κρίνει πάντοτε πὼς ἔκανε τὸ καθῆκον του, ὁ ἐργάτης θὰ εἶναι διαφορετικῆς γνώμης, καὶ κανένας λόγος δὲ θὰ μπορέσει νὰ τοὺς ξεχωρίσει: ὁ πρῶτος πιστεύει πὼς στάθηκε ἡρωϊκός, κι ὁ δεύτερος θὰ μπορεῖ νὰ μεταχειρισθεῖ αὐτὸν τὸν δῆθεν ἡρωϊσμὸ σὰν αἰσχρὴ ἐκμετάλλευση.

Γιὰ τοὺς μεγάλους μας ποντίφηκες τοῦ καθήκοντος, ἡ σύμβαση ἐργασίας δὲν εἶναι μιὰ πώληση· τίποτα δὲν εἶναι ἁπλὸ ὅπως, ἡ πώληση· κανένας δὲν ἀνακατεύεται νὰ μάθει ποιὸς ἔχει δίκαιο —ὁ μπακάλης ἢ ὁ πελάτης—ὅταν δὲν συμφωνοῦν γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ τυριοῦ· ὁ πελάτης πάει, ὅπου βρίσκει ν' ἀγοράσει φθηνὰ καὶ ὁ μπακάλης εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀλλάξει τὶς τιμές του, ὅταν τὸν ἀφήνει ἡ πελατεία του. Ἀλλὰ ὅταν γίνεται μιὰ ἀπεργία, εἶναι ἄλλο πρᾶγμα: οἱ καλόψυχοι τῆς χώρας, οἱ προοδευτικοὶ ἄνθρωποι καὶ οἱ φίλοι τῆς Δημοκρατίας ἀρχίζουν νὰ συζητοῦν τὸ ζήτημα, γιὰ νὰ μάθουν ποιὸ ἀπ' τὰ δύο μέρη ἔχει δίκαιο· τὸ νὰ ἔχει δίκαιο εἶναι νὰ ἔχει ἐκπληρώσει ὅλο τὸ κοινωνικὸ καθῆκον του. Ὁ

Λὲ Πλέϊ (1) ἔδωσε πολλὲς συμβουλὲς γιὰ τὸν τρόπο ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας γιὰ τὴν καλὴ ἐκπλήρωση τῆς ἐργασίας· ἀλλὰ δὲ μποροῦσε νὰ καθορίσει τὴν ἔκταση τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ· ἀναφερόταν γι' αὐτὸ στὸ τάκτ τοῦ καθενός, στὸ αἴσθημα, στὴ θέση, στὴν ἐκτίμηση τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἐργάτη ἀπὸ τὸν ἐργοδότη. Οἱ ἐργοδότες δέχονται γενικὰ τὴ συζήτηση στὸ πεδίο αὐτό· στὶς ἀξιώσεις τῶν ἐργατῶν, ἀπαντοῦν ὅτι ἔχουν ἤδη φτάσει στὸ ὅριο τῶν παραχωρήσεων ποὺ μποροῦν νὰ δεχθοῦν, ἐνῶ οἱ φιλάνθρωποι ἀναρωτιοῦνται ἄν, οἱ τιμὲς πώλησης δὲν θὰ ἐπέτρεπαν νὰ ὑψώσουν ἀκόμα λίγο τὰ ἡμερομίσθια. Μιὰ τέτοια συζήτηση ὑποθέτει ὅτι ξέρουν μέχρι ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ πάει τὸ κοινωνικὸ καθῆκον καὶ ποιὲς προαφαιρέσεις ὁ ἐργοδότης πρέπει νὰ συνεχίζει νὰ κάνει γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διατηρήσει τὴ θέση του: καθὼς δὲ δὲν ὑπάρχει κανένας συλλογισμὸς ἱκανὸς νὰ λύσει ἕνα τέτοιο πρόβλημα, οἱ συνετοὶ ἄνθρωποι κατέφυγαν σὲ μιὰ διαιτησία. Ὁ Ραμπελαὶ θὰ πρότεινε νὰ προσέφευγαν στὸ ρίξιμο τῶν ζαριῶν. Ὅταν ἡ ἀπεργία εἶναι σπουδαία, οἱ βουλευτὲς ἀπαιτοῦν, μὲ μεγάλες κραυγές, μιὰ ἔρευνα, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ μάθουν ἂν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς βιομηχανίας ἐκπληρώνουν καλὰ τὰ καθήκοντά τους τῶν καλῶν ἐργοδοτῶν.

Φτάνουμε σὲ ἀποτελέσματα ἀπ' αὐτὸ τὸ δρόμο, ποὺ φαίνονται ὡστόσο τόσο παράλογα γιατί, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, οἱ μεγάλοι ἐργοδότες ἀνατράφηκαν μὲ ἰδέες πολιτικές, φιλανθρωπικὲς καὶ θρησκευτικές, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, δὲν μποροῦν νὰ φανοῦν πολὺ ἀνυπότακτοι ὅταν μερικὰ πράγματα ζητοῦνται ἀπὸ πρόσωπα ποὺ κατέχουν μιὰ ἀνώτερη θέση στὴ χώρα. Οἱ συμβιβαστὲς βάζουν, ὅλο τὸ φιλότιμό τους νὰ πετύχουν καὶ θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ δυσαρεστημένοι ἂν οἱ ἀρχηγοί βιομηχανιῶν τοὺς ἐμπόδιζαν νὰ κάνουν τὴν κοινωνικὴ εἰρήνη. Οἱ ἐργάτες βρίσκονται σὲ πιὸ εὐνοϊκὴ θέση, γιατὶ τὸ γόητρο τῶν εἰρηνοποιῶν εἶναι πολὺ μικρότερο σ' αὐτοὺς παρὰ στοὺς καπιταλιστές· οἱ τελευταῖοι ὑποχωροῦν πιὸ εὔκολα

---

(1) Λὲ Πλέϊ, Ὀργάνωση τῆς Ἐργασίας, κεφ. II, § 21. Κατ' αὐτὸν οἱ ἠθικὲς δυνάμεις πρέπει νὰ θεωροῦνται σπουδαιότερες ἀπὸ τὰ συστήματα ποὺ φανταζόμαστε γιὰ νὰ ρυθμίσουμε τὸ ἡμερομίσθιο κατὰ ἕνα τρόπο λίγο ἢ πολὺ αὐτόματο.

ἀπ᾽ τοὺς ἐργάτες γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν στὶς καλὲς ψυχὲς νὰ ἔχουν τὴ δόξα τοῦ τερματισμοῦ τῆς σύγκρουσης. Παρατηροῦμε ὅτι τὰ μέσα αὐτὰ δὲν ἐπιτυγχάνουν παρὰ σπάνια, ὅταν ἡ ὑπόθεση εἶναι ἀνάμεσα στὰ χέρια παληῶν ἐργατῶν ποὺ πλούτισαν· οἱ φιλολογικές, ἠθικὲς ἢ κοινωνιολογικὲς θεωρήσεις, συγκινοῦν πάρα πολὺ λίγο τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ δὲν γεννήθηκαν στὴν ἀστικὴ τάξη.

Τὰ πρόσωπα ποὺ καλοῦνται νὰ μεσολαβήσουν, μ᾽ αὐτὸ τὸν τρόπο, στὶς φιλονεικίες, πλανιοῦνται ἀπ᾽ τὶς παρατηρήσεις ποὺ κάνουν πάνω σὲ κάποιους γραμματεῖς συνδικάτου, ποὺ τοὺς βρίσκουν λιγότερο ἀδιάλλακτους ὅσο δὲ θὰ τὸ πίστευαν καὶ ποὺ τοὺς φαίνονται ὥριμοι γιὰ νὰ καταλάβουν τὴν κοινωνικὴ εἰρήνη. Στὴ διάρκεια τῶν συνεδριάσεων συμφιλίωσης, πολλοὶ ἐπαναστάτες ἀποκαλύπτουν μιὰ ψυχὴ ὑποψηφίων τῆς μικροαστικῆς τάξης, δὲν λείπουν δὲ ἄνθρωποι πολὺ ἔξυπνοι γιὰ νὰ φανταστοῦν ὅτι οἱ σοσιαλιστικὲς καὶ ἐπαναστατικὲς ἰδέες δὲν εἶναι παρὰ ἕνα τυχαῖο συμβὰν ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τὸ ἀπομακρύνουν μὲ καλύτερα μέσα συνιστώντας σχέσεις ἀνάμεσα στὶς τάξεις. Πιστεύουν πὼς ὁ ἐργατικὸς κόσμος καταλαβαίνει, ὁλόκληρος, τὴν οἰκονομία κάτω ἀπὸ τὴν ὄψη τοῦ καθήκοντος καὶ πείθονται ὅτι μιὰ συμφωνία θὰ μποροῦσε νὰ γίνει ἂν μιὰ καλύτερη κοινωνικὴ ἐκπαίδευση δινόταν στοὺς πολίτες.

Ἂς δοῦμε κάτω ἀπὸ ποιὲς ἐπιδράσεις γεννιέται ἡ ἄλλη κίνηση ποὺ τείνει νὰ καταστήσει τὶς συγκρούσεις πιὸ ὀξεῖες.

Οἱ ἐργάτες εὔκολα ἀντιλαμβάνονται ὅτι τὸ ἔργο τῆς συμφιλίωσης ἢ τῆς διαιτησίας δὲ στηρίζεται σὲ καμμία οἰκονομικο-νομικὴ βάση καὶ ἡ τακτική τους διαπορεύτηκε συνεπῶς ἀπὸ ἔνστικτο ἴσως. Ἀφοῦ τὰ αἰσθήματα καὶ προπάντων τὸ φιλότιμο τῶν εἰρηνοποιῶν διακινδυνεύουν, πρέπει νὰ χτυπήσουν δυνατὰ τὶς φαντασίες τους καὶ νὰ τοὺς δώσουν τὴν ἰδέα πὼς ἔχουν νὰ ἐκπληρώσουν ἕνα ἔργο Τιτάνων· θὰ ἐπισπεύσουν λοιπὸν τὰ αἰτήματα, θὰ καθορίσουν τοὺς ἀριθμοὺς λίγο στὴ τύχη, καὶ δὲ θὰ φοβηθοῦν νὰ τοὺς ὑπερβάλλουν· συχνὰ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀπεργίας θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἱκανότητα μὲ τὴν ὁποία ἕνα συνδικάτο (ποὺ κατανοεῖ καλὰ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνικῆς διπλωματίας) θὰ μπορεῖ νὰ θέσει ἀπαιτήσεις πάρα πολὺ δευτερεύουσες καθεαυτές, ἀλλὰ ἱκανὲς νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ ἐργοδότες τῆς βιομηχανίας δὲν ἐκπληρώνουν τὸ κοινω-

νικό τους καθῆκον. Πολλὲς φορὲς οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ζητήματα αὐτὰ ἀποροῦν, πῶς περνοῦν πολλὲς μέρες πρὶν οἱ ἀπεργοὶ νὰ καθορίσουν τέλεια αὐτὸ ποὺ πρέπει ν' ἀπαιτήσουν, καὶ στὸ τέλος βλέπουμε νὰ ἐμφανίζονται αἰτήματα γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν εἶχε γίνει ζήτημα στὴ διάρκεια τῶν προηγουμένων διαπραγματεύσεων. Αὐτὸ ἐξηγεῖται χωρὶς δυσκολία ὅταν σκεφτεῖ κανεὶς τὶς ἀλλόκοτες συνθῆκες μέσα στὶς ὁποῖες γίνεται ἡ συζήτηση τῶν ἐνδιαφερομένων.

Ἀπορῶ πὼς δὲν ὑπάρχουν ἐπαγγελματίες ἀπεργιῶν, ποὺ θὰ ἀναλάμβαναν νὰ συντάξουν τοὺς πίνακες τῶν ἐργατικῶν διεκδικήσεων· θὰ εἶχαν τόσο περισσότερη ἐπιτυχία στὰ συμβούλια τῆς συνδιαλλαγῆς, ποὺ δὲν θ' ἀφήνονταν νὰ θαμβωθοῦν ἀπὸ τὰ ὡραῖα λόγια τόσο εὔκολα ὅσο οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐργατῶν

Ὅταν τελειώνουν ὅλα, δὲ λείπουν ἐργάτες γιὰ νὰ θυμηθοῦν ὅτι οἱ ἐργοδότες εἶχαν στὴν ἀρχὴ βεβαιώσει πὼς κάθε παραχώρηση ἦταν ἀδύνατη· τείνουν λοιπὸν στὸ νὰ λένε καθεαυτοὺς πὼς αὐτοὶ εἶναι ἀμαθεῖς ἢ ψεῦτες.

Ὅσο οἱ ἐργάτες εἶχαν ὑποστεῖ τὶς ἐργοδοτικὲς ἀπαιτήσεις χωρὶς νὰ διαμαρτύρονται, εἶχαν πιστέψει πὼς ἡ βούληση τῶν κυρίων τους κυριαρχούνταν τελείως ἀπὸ οἰκονομικὲς ἀνάγκες· ἀντιλαμβάνονται, μετὰ τὴν ἀπεργία, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνάγκη δὲν ὑπάρχει καθόλου κατὰ ἕναν αὐστηρὸ τρόπο καὶ πῶς, ἂν μιὰ δραστήρια πίεση ἀσκηθεῖ ἀπὸ κάτω πάνω στὴ βούληση τοῦ κυρίου, ἡ βούληση αὐτὴ βρίσκει τὸ μέσο νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ δῆθεν ἐμπόδια τῆς οἰκονομίας· ἔτσι (κρατούμενος μέσα στὰ ὅρια τῆς πρακτικῆς) ὁ καπιταλισμὸς ἐμφανίζεται στοὺς ἐργάτες σὰν νὰ εἶναι ἐλεύθερος, καὶ κρίνουν σὰ νὰ ἦταν ἔτσι, ὥστε, ὅτι περιορίζει στὰ μάτια τους αὐτὴ τὴν ἐλευθερία, δὲν εἶναι ἡ ἀνάγκη ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνταγωνισμό, ἀλλὰ ἡ ἄγνοια τῶν ἀρχηγῶν βιομηχανίας. Ἔτσι εἰσάγεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀπεριορίστου τῆς παραγωγῆς, ποὺ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς θέσεις τῆς θεωρίας τῆς πάλης τῶν τάξεων στὸ σοσιαλισμὸ τοῦ Μάρξ

Γιατὶ λοιπὸν νὰ μιλᾶμε γιὰ κοινωνικὸν καθῆκον; Τὸ καθῆκον νοεῖται μέσα σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ ὅλα της τὰ μέλη εἶναι στενὰ συνδεδεμένα τὰ μὲν μὲ τὰ δέ· ἀλλὰ ἂν ὁ καπιταλισμὸς εἶναι ἀπεριόριστος, ἡ ἀλληλεγγύη δὲ στηρίζεται πιὰ στὴν οἰκονομία καὶ οἱ

ἐργάτες κρίνουν ὅτι θὰ ἦσαν γελασμένοι ἂν δὲ ζητοῦσαν ὅλα ὅσα μποροῦν νὰ ἐπιτύχουν· θεωροῦν τὸν ἐργοδότη σὰν ἕναν ἀντίπαλο μὲ τὸν ὁποῖο διαπραγματεύονται ὕστερ' ἀπὸ ἕνα πόλεμο. Δὲν ὑπάρχει πιὰ καθῆκον κοινωνικὸ ὅπως δὲν ὑπάρχει καθῆκον διεθνές.

Αὐτὲς οἱ ἰδέες εἶναι λίγο μπερδεμένες, σὲ πολλὰ μυαλά· ἀλλὰ ὑπάρχουν κατὰ ἕνα τρόπο πιὸ σταθερὸ ποὺ δὲν τὸ σκέφτονται οἱ ὀπαδοὶ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης· αὐτοὶ πιάνονται ἀπ' τὰ φαινόμενα καὶ δὲν κατεβαίνουν ἕως τὶς σκοτεινὲς ρίζες ποὺ στηρίζουν τὶς σημερινὲς σοσιαλιστικὲς τάσεις.

Πρὶν περάσουμε σὲ ἄλλες ἐξετάσεις, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι οἱ λατινικές μας χῶρες παρουσιάζουν μιὰ μεγάλη δυσκολία γιὰ τὴ διάπλαση τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης· ἐκεῖ οἱ τάξεις εἶναι πιὸ καθαρὰ χωρισμένες ἀπ' τὶς σαξωνικὲς χῶρες μὲ ἐξωτερικοὺς χαρακτῆρες· τέτοιοι χωρισμοὶ ἐνοχλοῦν πάρα πολὺ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν συνδικάτων ὅταν ἀφήνουν τοὺς παληοὺς τρόπους τους γιὰ νὰ πάρουν θέση μέσα στὸν ἐπίσημο ἢ φιλανθρωπικὸ κόσμο (1). Ὁ κόσμος αὐτὸς τοὺς δέχεται μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση, ἀφότου τοῦ ἔχουν δείξει ὅτι ἡ τακτικὴ τῆς προοδευτικῆς ἀστικοποίησης τῶν ὑπαλλήλων τῶν συνδικάτων μπροῦσε νὰ ἔχει ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα· ἀλλὰ οἱ σύντροφοί τους τοὺς ὑποπτεύονται. Ἡ ὑποψία αὐτὴ ἔγινε στὴ Γαλλία, πολὺ πιὸ ζωηρὴ ἀφότου πολλοὶ ἀναρχικοὶ μπῆκαν στὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα—γιατὶ ὁ ἀναρχικὸς σιχαίνεται τὸ κάθε τι ποὺ θυμίζει τὰ πολιτικὰ μέσα,—κατατρυχόμενοι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ σκαρφαλώσουν στὶς ἀνώτερες τάξεις καὶ ἔχοντας ἤδη τὸ καπιταλιστικὸ πνεῦμα ἀπὸ τότε ποὺ ἦταν ἀκόμα φτωχοί (2).

---

(1) Ὅλα τὰ πρόσωπα ποὺ εἶδαν ἀπὸ κοντὰ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν «τρέηντ γιούνιονς» ἐντυπωσιάστηκαν ἀπὸ τὴν ἄκρα διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν «τρέηντ γιούνιονς» γίνονται γρήγορα τζέντλεμεν χωρὶς κανεὶς νὰ φέρει ἀντίρρηση. — Διορθώνοντας τὸ δοκίμιο αὐτὸ διάβασα ἕνα ἄρθρο τοῦ Ζὰκ Μπαρτοὺ στὸ ὁποῖο γράφει ὅτι ἕνας μαραγκὸς καὶ ἕνας μεταλλωρύχος ἔγιναν ἱππότες ἀπὸ τὸν Ἐδουάρδο τὸν 7ο.

(2) Πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια ὁ Ἀρσὲν Ντυμὸντ ἐπινόησε τὸν ὅρο κοινωνικὴ ἰδιότητα τοῦ τριχοειδοῦς, γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν **βραδεία**

Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ εἰσήγαγε καινούργια στοιχεῖα ποὺ χρειάζεται τώρα νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη μας. Μποροῦμε πρῶτα-πρῶτα, νὰ παρατηρήσουμε ὅτι οἱ ἐργάτες ὑπολογίζουν σήμερα εἰς ἴσην μοίραν μὲ τὶς διάφορες παραγωγικὲς τάξεις ποὺ ζητοῦν νὰ προστατευθοῦν· πρέπει νὰ τοὺς μεταχειρίζονται μὲ μέριμνα ὅπως τοὺς ἀμπελουργοὺς ἢ τοὺς ζαχαροποιοὺς (1). Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ καθορισμένο σ' αὐτὸν τὸν προστατευτισμό· τὰ τελωνειακὰ τέλη καθορίζονται κατὰ τρόπο ποὺ νὰ ἱκανοποιοῦν τὶς ἐπιθυμίες τῶν ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων ποὺ θέλουν ν' αὐξήσουν τὰ εἰσοδήματά τους· ἡ κοιωνικὴ πολιτικὴ προβαίνει κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἡ προστατευτικὴ κυβέρνηση ἰσχυρίζεται πὼς ἔχει στοιχεῖα ποὺ τῆς ἐπιτρέπουν νὰ μετρᾶ ὅ,τι πρέπει νὰ παραχωρήσει σὲ κάθε ὁμάδα, νὰ ὑπερασπίζει τοὺς παραγωγοὺς χωρὶς νὰ βλάφτει τοὺς καταναλωτές· ὅμοια ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ διακηρύσσει ὅτι θὰ λάβει ὑπ' ὄψη της τὰ συμφέροντα τῶν ἐργοδοτῶν καὶ ἐκεῖνα τῶν ἐργατῶν.

Λίγοι ἄνθρωποι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς Νομικὲς σχολές, εἶναι ἀρκετὰ ἀφελεῖς γιὰ νὰ πιστέψουν ὅτι τὸ κράτος μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει ἕνα τέτοιο πρόγραμμα· στὴν πραγματικότητα οἱ κοινοβουλευτικοὶ ἀποφασίζουν κατὰ τρόπο νὰ ἱκανοποιοῦν, μερικῶς τὰ συμφέροντα τῶν πιὸ ἰσχυρῶν στὶς ἐκλογές, χωρὶς νὰ διαμαρτύρονται ζωηρὰ γιὰ τοὺς θυσιαζομένους ἀνθρώπους. Δὲν ὑπάρχει ἄλλος κανόνας παρὰ τὸ ἀληθινὸ ἢ ὑποτιθέμενο συμφέρον τῶν ἐκλογέων: κάθε μέρα ἡ ἐπιτροπὴ τῶν τελεωνείων ἀλλάζει τὶς ταρίφες καὶ δηλώνει ὅτι δὲ θὰ πάψει νὰ τὶς ἀλλάζει ὅσο δὲν θὰ κατορθώσει νὰ φθάσει γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τιμὲς ποὺ θεωρεῖ σὰν ἀνταμειπτικές, στοὺς ἀνθρώπους γιὰ τοὺς ὁποίους ἀνέλαβε νὰ εἶναι μιὰ πρόνοια: ἔχει ἀνοιχτὸ

ἄνοδο τῶν τάξεων. Ἂν ὁ συνδικαλισμὸς ἀκολουθοῦσε τὶς ἐμπνεύσεις τῶν εἰρηνοποιῶν θὰ ἦταν ἕνας ἰσχυρὸς φορέας τῆς κοινωνικῆς ἰδιότητας τοῦ τριχοειδοῦς.

(1) Συχνὰ ἐπισήμαναν ὅτι ἡ ἐργατικὴ ὀργάνωση στὴν Ἀγγλία εἶναι ἕνα ἁπλὸ συνδικάτο συμφερόντων, ποὺ ἔχει ὑπόψει του ἄμεσα ὑλικὰ ὀφέλη. Μερικοὶ συγγραφεῖς εἶναι πολὺ εὐτυχεῖς ἀπ' αὐτὴν τὴν κατάσταση, γιατὶ βλέπουν σ' αὐτό, μὲ τὸ δίκιο τους, μιὰ δυσκολία γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα. Νὰ ἐνοχλοῦν τοὺς σοσιαλιστὲς ὅπως-ὅπως, νά ὁ μεγάλος σκοπὸς ποὺ προτίθενται ὁρισμένοι μεγάλοι ἰδεαλιστὲς τῆς φιλανθρωπικῆς ἀστικῆς τάξης.

τὸ μάτι σὲ ὅλες τὶς πράξεις τῶν εἰσαγωγέων· κάθε πτώση τιμῶν ξυπνᾶ τὴν προσοχή της καὶ προκαλεῖ ἔρευνες ποὺ προορίζονται νὰ ἐξακριβώσουν ἂν δὲ θὰ μποροῦσε τεχνητὰ νὰ ὑψώσει τὶς ἀξίες. Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ γίνεται ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο: στὶς 27 Ἰουνίου 1905 ὁ εἰσηγητὴς ἑνὸς νόμου γιὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας στὰ μεταλλεῖα ἔλεγε, στὴ Βουλή: «Σὲ περίπτωση ποὺ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου θὰ ἀπογοήτευε τοὺς ἐργάτες, ἀναλάβαμε τὴν ὑποχρέωση νὰ καταθέσουμε ἀμέσως ἕνα καινούργιο νομοσχέδιο». Ὁ ἐξαίρετος αὐτὸς ἄνθρωπος μιλοῦσε ἀκριβῶς ὅπως ἕνας εἰσηγητὴς τελωνειακοῦ νόμου.

Δὲν λείπουν ἐργάτες ποὺ καταλαβαίνουν ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ συρφετὸς τῆς κοινοβουλευτικῆς λογοτεχνίας δὲ χρησιμεύει παρὰ νὰ κρύψει τοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς τῶν κυβερνήσεων. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ προστατευτισμοῦ κατορθώνουν ἐπιχορηγώντας μερικοὺς μεγάλους ἀρχηγοὺς κόμματος ἢ συντηρώντας ἐφημερίδες ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν πολιτικὴ αὐτῶν τῶν ἀρχηγῶν· οἱ ἐργάτες δὲν ἔχουν χρήματα, ἀλλὰ ἔχουν στὴ διάθεσή τους ἕνα μέσο δράσης πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικό· μποροῦν νὰ ἐκφοβίσουν καί, ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, δὲν στεροῦνται αὐτοῦ τοῦ μέσου.

Κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ νόμου περὶ ἐργασίας τῶν μεταλλείων ὑπῆρξε πολλὲς φορὲς ζήτημα ἀπειλῶν ἀπευθυνομένων στὴν κυβέρνηση: στὶς 5 Φεβρουαρίου 1902, ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἔλεγε στὴ Βουλὴ ὅτι «ἡ ἐξουσία ἔτεινε εὐήκοον οὖς εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς θορύβους, ἐμπνεόμενη ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς μεγαλοψύχου φιλανθρωπίας, ἀφήνοντας νὰ φτάσει ἕως αὐτήν, οἱοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ τόνος, οἱ ἐργατικὲς διεκδικήσεις καὶ ἡ μακρὰ κραυγὴ πόνου τῶν ἐργατῶν μεταλλωρύχων. Λίγο ἀργότερα, πρόσθετε: «Ἐκάναμε ἔργο κοινωνικῆς δικαιοσύνης,... ἕνα ἔργο καλωσύνης ἐπίσης πηγαίνοντας εἰς ἐκείνους ποὺ κοπιάζουν καὶ ὑποφέρουν σὰν φίλοι μοναδικὰ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐργασθοῦμε ἐν εἰρήνῃ καὶ ὑπὸ ἐντίμους συνθήκας, καὶ ποὺ δὲν πρέπει, μὲ μιὰ σκληρὰ ἀδιαλλαξία καὶ πολὺ ἐγωϊστική, νὰ ἀφήσουμε νὰ παρασυρθοῦν σὲ ἐξεγέρσεις, ποὺ χωρὶς νὰ εἶναι ἐπαναστάσεις, δὲν θὰ εἶχαν λιγώτερα θύματα».

Ὅλες αὐτὲς οἱ μπερδεμένες φράσεις χρησίμευαν γιὰ νὰ κρύψουν τὸν τρομερὸ πανικὸ ποὺ ἔσφιγγε αὐτὸν τὸν γελοῖο βουλευ-

τὴ (1). Στὴ συνεδρίαση τῆς 6ης Νοεμβρίου 1904, στὴ Γερουσία, ὁ ὑπουργὸς ἐδήλωνε ὅτι ἡ κυβέρνηση ἦταν ἀνίκανη νὰ ἐνδώσει σέ ἀπειλές, ἀλλὰ ὅτι ἔπρεπε ὄχι μόνον ν' ἀνοίξει τὰ αὐτιὰ καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ ἐπίσης τὴν καρδιὰ «στὶς σεβαστὲς ἀπαιτήσεις» (!) εἶχε περάσει λίγο νερὸ κάτω ἀπὸ τὶς γέφυρες ἀπ' τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ κυβέρνηση εἶχε ὑποσχεθεῖ τὸ νόμο κάτω ἀπὸ τὶς ἀπειλὲς μιᾶς γενικῆς ἀπεργίας (2).

Θὰ μποροῦσα νὰ ἀναφέρω καὶ ἄλλα παραδείγματα, γιὰ νὰ δείξω ὅτι ὁ πιὸ καθοριστικὸς παράγοντας τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ δειλία καὶ ἀνανδρία τῆς κυβέρνησης. Αὐτὸ ἐκδηλώθηκε κατὰ τὸν πιὸ φανερὸ τρόπο στὶς πρόσφατες συζητήσεις τὶς σχετικὲς μὲ τὴν κατάργηση τῶν μεσιτικῶν γραφείων καὶ μὲ τὸν νόμο ποὺ ἔφερε στὰ πολιτικὰ δικαστήρια τὶς ἐφέσεις τῶν ἀποφάσεων ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπ' τὰ διαιτητικὰ συμβούλια. Σχεδὸν ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν συνδικάτων ἐπωφελήθηκαν ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση καὶ διδάσκουν στοὺς ἐργάτες ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πᾶνε νὰ ζητήσουν εὔνοιες ἀλλὰ ὅτι πρόκειται νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπ' τὴν ἀστικὴ χαλαρότητα γιὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴ θέληση τοῦ προλεταριάτου. Ὑπάρχουν πολλὰ γεγονότα ποὺ ἔρχονται νὰ ὑποστηρίξουν αὐτὴ τὴν τακτικὴ γιὰ νὰ μὴ ριζώσει στὸν ἐργατικὸ κόσμο.

Ἕνα ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ μοῦ φαίνονται πὼς εἶχαν περισσότερο καταπλήξει τοὺς ἐργαζόμενους, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν τελευταίων ἐτῶν, στάθηκε ἡ δειλία τῆς δημόσιας δύναμης μπροστὰ στὴν ἐξέγερση· οἱ δικαστὲς ποὺ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτοῦν τὴ χρήση τοῦ στρατοῦ, δὲν τολμοῦν νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ δέχονται νὰ ὑβρίζονται καὶ νὰ χτυπιοῦνται μὲ ὑπο-

---

(1) Αὐτὸς ὁ βλάκας ἔγινε ὑπουργὸς ἐμπορίου. Ὅλοι οἱ λόγοι του πάνω στὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι ἀκατάληπτοι· ἦταν ψυχίατρος καὶ ἴσως εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ τὴ γλῶσσα τῶν πελατῶν του.

(2) Ὁ ὑπουργὸς δήλωνε ὅτι ἔκανε «πραγματικὴ δημοκρατία» καὶ εἶναι δημαγωγία νὰ «ὑπακούει κανένας σὲ ἐξωτερικὲς πιέσεις, σὲ ἀλαζονικὲς προκλήσεις ποὺ δὲν εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς παρὰ ὑπερθεματισμοὶ καὶ χοντροκομμένα δέλεαρ ποὺ ἀπευθύνονται στὴν εὐπιστία τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἡ ζωή τους εἶναι μόχθος».

μονή, ὅπως ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε γίνει. Ἔγινε φανερό, ἀπὸ μιὰ ἐμπειρία ποὺ δὲν παύει νὰ ἐπιβεβαιώνεται, ὅτι ἡ ἐργατικὴ βία ἔχει μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀποτελεσματικότητα στὶς ἀπεργίες· οἱ διευθυντὲς τῆς ἀστυνομίας, ἀπὸ φόβο μὴν ἀναγκασθοῦν νὰ καταφύγουν στὴ νόμιμη δύναμη ἐνάντια στὴν ἐπαναστατικὴ βία, πιέζουν τοὺς ἐργοδότες γιὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ὑποχωρήσουν· ἡ ἀσφάλεια τῶν ἐργοστασίων τώρα θεωρεῖται σὰν μιὰ εὔνοια ποὺ μπορεῖ νὰ διαθέσει ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας ὅπως θέλει· κατὰ συνέπεια σταθμίζει ἀνάλογα τὴν ἀστυνομία γιὰ νὰ ἐκφοβίζει τὰ δυὸ μέρη καὶ νὰ τὰ φέρει ἐπιδέξια σὲ μιὰ συμφωνία.

Δὲ χρειάστηκε πολὺς καιρὸς στοὺς ἀρχηγοὺς τῶν συνδικάτων γιὰ νὰ καταλάβουν καλὰ αὐτὴ τὴν κατάσταση, καὶ πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε πὼς χρησιμοποίησαν τὸ ὅπλο ποὺ βάλανε ἀνάμεσα στὰ χέρια τους μὲ μιὰ σπάνια ἐπιτυχία. Προσπάθησαν νὰ ἐκφοβίσουν τοὺς νομάρχες μὲ λαϊκὲς ἐπιδείξεις ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ καταλήξουν σὲ σοβαρὲς συγκρούσεις μὲ τὴν ἀστυνομία καὶ ὑπερεγκωμιάζουν μιὰ ταραχώδη δράση σὰν τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ μέσο γιὰ νὰ ἐπιτύχουν παραχωρήσεις. Εἶναι σπάνιο ὕστερα ἀπὸ λίγο καιρὸ ἡ διοίκηση, κατατρομαγμένη, νὰ μὴν ἐπεμβαίνει στοὺς ἀρχηγοὺς τῶν βιομηχανιῶν καὶ νὰ τοὺς ἐπιβάλλει μιὰ διαπραγμάτευση, ποὺ ἀποβαίνει ἐνθάρρυνση γιὰ τοὺς προπαγανδιστὲς τῆς βίας.

Τὸ νὰ ἐπιδοκιμάζουμε ἢ νὰ καταδικάζουμε αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν ἄμεση μέθοδο καὶ ἐπαναστατική, εἶναι φανερὸ πὼς δὲν πρόκειται νὰ ἐξαφανιστεῖ· σὲ μιὰ χώρα τόσο φιλοπόλεμη ὅσο ἡ Γαλλία, ὑπάρχουν βαθεῖς λόγοι ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν σ' αὐτὴ τὴ μέθοδο μιὰ σοβαρὴ δημοτικότητα, ὅταν μάλιστα τόσα παραδείγματα δὲ θἄδειχναν τὴν τεράστια ἀποτελεσματικότητά της. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο γεγονὸς τῆς σημερινῆς ὥρας καὶ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἀξία του.

Δὲ μπορῶ νὰ μὴ σημειώσω ἐδῶ μιὰ σκέψη ποὺ ἔκανε ὁ Κλεμανσὼ γιὰ τὶς σχέσεις μας μὲ τὴ Γερμανία, καὶ ποὺ ταιριάζει τόσο ἐπίσης καλὰ μὲ τὶς κοινωνικὲς συγκρούσεις ὅταν παίρνουν τὴ βίαια ὄψη (ποὺ φαίνεται νὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ γενικὴ ὅσο μιὰ δειλὴ ἀστικὴ τάξη ἐπιδιώκει περισσότερο τὴν αὐταπάτη τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης): «Δὲν ὑπάρχει καλύτερο μέσο, ἔλεγε, (ἀπ'

τὴν πολιτικὴ τῶν διηνεκῶν παραχωρήσεων) νὰ ὑποχρεώνεις τὸ ἀντίπαλο μέρος νὰ ζητᾶ πάντοτε περισσότερα. Κάθε ἄνθρωπος ἢ κάθε δύναμη, τῆς ὁποίας ἡ δράση συνίσταται μοναδικὰ στὸ νὰ ὑποχωρεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ καταλήξει παρὰ στὸ νὰ ἀποκοπεῖ ἀπ' τὴ ζωή. Ὅποιος ζεῖ, ἀντιστέκεται· ὅποιος δὲν ἀντιστέκεται, ἀφήνει νὰ τὸν κομματιάσουν» (Ὀρόρ, 15 Αὐγούστου 1905).

Μιὰ κοινωνικὴ πολιτικὴ ποὺ στηρίζεται στὴν ἀστικὴ δειλία, ποὺ συνίσταται πάντοτε στὸ νὰ ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὶς ἀπειλὲς τῆς βίας, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ γεννήσει τὴν ἰδέα, ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη εἶναι καταδικασμένη σὲ θάνατο καὶ ὅτι ἡ ἐξαφάνισή της δὲν εἶναι πιὰ παρὰ μιὰ ὑπόθεση χρόνου. Κάθε σύγκρουση ποὺ δίνει τόπο στὴ βία ἀποβαίνει ἔτσι μιὰ πρωτοποριακὴ μάχη, καὶ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ προβλέψει τί μπορεῖ νὰ βγεῖ ἀπὸ τέτοιες συμπλοκές· μάταια ἀπεφεύχθη ἡ μεγάλη μάχη: στὸ εἶδος, κάθε φορὰ ποὺ ἔρχονται στὰ χέρια, εἶναι ἡ μεγάλη ναπολεόντειος μάχη (ἐκείνη ποὺ τσακίζει οριστικὰ τοὺς ἡττημένους), ποὺ οἱ ἀπεργοὶ ἐλπίζουν νὰ δοῦν ν' ἀρχίζει· ἔτσι γεννιέται, μὲ τὴν πρακτικὴ τῶν ἀπεργιῶν, ἡ ἰδέα μιᾶς καταστροφικῆς ἐπανάστασης.

Ἕνας παλιὸς παρατηρητὴς τοῦ σύγχρονου ἐργατικοῦ κινήματος ἔχει ἐκφράσει τὶς ἴδιες ἰδέες: «Ὅπως οἱ πρόγονοί τους (οἱ γάλλοι ἐπαναστάτες), εἶναι γιὰ τὸν ἀγώνα, γιὰ τὴν κατάκτηση· ἐπιθυμοῦν νὰ ἐκπληρώσουν μὲ τὴ δύναμη μεγάλο ἔργο. Μόνο, ὁ κατακτητικὸς πόλεμος δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει πιά. Ἀντὶ νὰ σκέφτονται τὴ μάχη, σκέφτονται τώρα τὴν ἀπεργία· ἀντὶ νὰ βάλουν τὸ ἰδανικό τους στὴ μάχη ἐνάντια στοὺς στρατοὺς τῆς Εὐρώπης, τὸ βάζουν στὴ γενικὴ ἀπεργία ὅπου θὰ ἐκμηδενίζονταν τὸ καπιταλιστικὸ καθεστώς.

Οἱ θεωρητικοὶ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης δὲν θέλουν νὰ δοῦν αὐτὰ τὰ γεγονότα ποὺ τοὺς ἐνοχλοῦν· ἀναμφίβολα ντρέπονται νὰ ὁμολογήσουν τὴ δειλία τους, ὅπως καὶ ἡ κυβέρνηση ντρέπεται νὰ ὁμολογήσει πὼς κάνει κοινωνικὴ πολιτικὴ κάτω ἀπ' τὴν ἀπειλὴ ταραχῶν. Εἶναι περίεργο ὅτι ἄνθρωποι ποὺ καυχιένται πὼς διάβασαν τὸν Λὲ Πλαιή, δὲν παρατήρησαν ὅτι αὐτὸς ἔχει γιὰ τὶς συνθῆκες τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης μιὰ ὁλότελα διαφορετικὴ ἀντίληψη ἀπ' τοὺς βλάκες διαδόχους του. Ὑπέθετε τὴν ὕπαρξη μιᾶς σοβαρῆς ἀστικῆς τάξης στὰ ἤθη της, ἐμποτισμένη μὲ τὸ αἴσθημα

τῆς ἀξιοπρέπειας καὶ ποὺ εἶχε τὴν ἀναγκαία δύναμη γιὰ νὰ κυβερνήσει τὴ χώρα χωρὶς νὰ προστρέχει στὴν παλιὰ γραφειοκρατία τῆς παράδοσης. Στοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ποὺ διέθεταν πλοῦτο καὶ δύναμη, ἰσχυρίζονταν πὼς δίδασκε τὸ κοινωνικὸ καθῆκον ἀπέναντι στοὺς ὑπηκόους τους. Τὸ σύστημά του ὑπέθετε μιὰ ἀναμφισβήτητη ἐξουσία. Εἶναι γνωστὸ πὼς ἐλεεινολογοῦσε σὰν σκανδαλώδη καὶ ἐπικίνδυνη τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου τέτοια ποὺ ἦταν ἐπὶ Ναπολέοντος τοῦ 3ου. Οἱ σκέψεις του κάνουν νὰ μειδιάσουν λίγο, ἐκείνους ποὺ συγκρίνουν τὶς ἐφημερίδες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μ' αὐτὲς τῆς σημερινῆς (1). Κανένας στὴν ἐποχή του δὲν θὰ καταλάβαινε ὅτι μιὰ μεγάλη χώρα θὰ δέχονταν τὴν εἰρήνη μὲ κάθε τίμημα· ἡ ἄποψή του δὲν διέφερε πάρα πολὺ πάνω σ' αὐτό, ἀπὸ κείνη τοῦ Κλεμανσώ. Δὲν εἶχε ποτὲ παραδεχτεῖ ὅτι θὰ μποροῦσαν νὰ ἔχουν τὴ δειλία καὶ τὴν ὑποκρισία νὰ παρασημοφορήσουν ἐν ὀνόματι τοῦ κοινωνικοῦ καθήκοντος, τὴ δειλία μιᾶς ἀνίκανης νὰ ὑπερασπιστεῖ ἀστικῆς τάξης.

Ἡ ἀστικὴ τάξη μοιάζει πάρα πολὺ μὲ κείνη τοῦ φιλελεύθερου ἀγγλικοῦ κόμματος, ποὺ διακηρύσσει ἀνὰ πᾶσα στιγμή, τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη του στὴ διαιτησία ἀνάμεσα στὰ ἔθνη: ἡ διαιτησία δίνει σχεδὸν πάντοτε καταστροφικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν Ἀγγλία (2), ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες ἐπιθυμοῦν καλύτερα νὰ πληρώνουν, ἢ ἀκόμα νὰ ἐκθέτουν τὸ μέλλον τῆς χώρας τους, παρὰ νὰ ἀντιμετωπίζουν τὶς φρικαλεότητες τοῦ πολέμου. Τὸ φιλελεύθερο ἀγγλικὸ κόμμα ἔχει πάντοτε τὴ λέξη δικαιοσύνη

---

(1) Μιλώντας γιὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1869, ἔλεγε πὼς εἶχαν τότε «χρησιμοποιήσει γλωσσικὲς ιδιότητες ποὺ ἡ Γαλλία δὲν εἶχε ἀκόμα ἀκούσει καὶ στὶς πιὸ χειρότερες μέρες τῆς ἐπανάστασης» (Ὀργάνωση τῆς Ἐργασίας, 3η ἔκδοση, σ. 340). Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848. Τὸ 1873 δήλωνε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐξυμνεῖται ὅτι εἶχε καταργήσει τὸ σύστημα καταπίεσης τοῦ τύπου ποὺ εἶχε ἐπιβάλει πρὶν νὰ ἀναμορφώσει τὰ ἤθη τῆς χώρας (Κοινωνικὴ ἀναμόρφωση στὴ Γαλλία, 5η ἔκδοση, τόμος III, σ. 356).

(2) Ὁ Σάμμερ Μαίην παρατηροῦσε πρὸ πολλοῦ ἤδη, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔχει τὴν τύχη συνηγόρων ἐλάχιστα συμπαθητικῶν. (Τὸ διεθνὲς δίκαιο, μετάφρ. γαλλ., σ. 279). Πολλοὶ Ἄγγλοι πιστεύουν πὼς ταπεινώνοντας τὴ χώρα τους θὰ γίνουν πιὸ συμπαθητικοί· αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύεται εὔκολα.

στὸ στόμα, ἀπόλυτα ὅπως ἡ ἀστικὴ τάξη μας. Θὰ μποροῦσε κανεὶς ν' ἀναρωτηθεῖ ἂν ὅλη ἡ ὑψηλὴ ἠθικὴ τῶν μεγάλων σύγχρονων φιλόσοφων δὲν θὰ στηρίζονταν πάνω σ' ἕναν ἐξευτελισμὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς τιμῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ΚΑΙ Η ΒΙΑ

I. Κοινοβουλευτικοὶ ποὺ ἔχουν ἀνάγκη νὰ ἐκφοβίζουν.— Οἱ μέθοδοι τοῦ Πάρνελλ.— Καζουϊστική· βασικὴ ταυτότητα τῶν ὁμάδων τοῦ κοινοβουλευτικοῦ σοσιαλισμοῦ.

II. Ἐκφυλισμὸς τῆς ἀστικῆς τάξης μὲ τὴν εἰρήνη.— Ἀντιλήψεις τοῦ Μὰρξ γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα.— Ρόλος τῆς βίας γιὰ τὴν ἐπανόρθωση τῶν παλιῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

III. Σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐπανάσταση καὶ στὴν οἰκονομικὴ εὐημερία.— Γαλλικὴ Ἐπανάσταση.— Χριστιανικὴ κατάκτηση.— Εἰσβολὴ τῶν βαρβάρων.— Κίνδυνοι ποὺ ἀπειλοῦν τὸν κόσμο.

I

Δοκιμάζει κανεὶς πολὺ κόπο γιὰ νὰ καταλάβει τὴν προλεταριακὴ βία, ὅταν προσπαθεῖ νὰ σκεφθεῖ μὲ ἰδέες ποὺ ἡ ἀστικὴ φιλοσοφία ἔχει διαδόσει στὸν κόσμο· σύμφωνα μὲ τὴν φιλοσοφία αὐτή, ἡ βία θὰ ἦταν ἕνα κατάλοιπο τῆς βαρβαρότητας καὶ θὰ ἐκαλεῖτο νὰ ἐξαφανισθεῖ κάτω ἀπ᾽ τὴν ἐπίδραση τῆς προόδου τῶν φώτων. Εἶναι λοιπὸν πολὺ φυσικὸ ποὺ ὁ Ζωρές, θρεμμένος μὲ ἀστικὴ ἰδεολογία, ἔχει βαθειὰ περιφρόνηση γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἐπαινοῦν τὴν προλεταριακὴ βία· ἀπορεῖ ποὺ βλέπει μορφωμένους σοσιαλιστὲς νὰ βαδίζουν μαζὶ μὲ τοὺς συνδικαλιστές· ἀναρωτιέται μὲ ποιό θαῦμα κακῆς πίστης, ἄνθρωποι ποὺ ἔδειξαν τὴ σοφία τους μποροῦν νὰ συσσωρεύουν σοφιστεῖες γιὰ νὰ δώσουν μιὰ λογικὴ ἐμφάνιση στὶς ὀνειροπολήσεις χοντροκομμένων προσώπων ποὺ δὲν σκέφτονται (1). Τὸ ζήτημα αὐτὸ βασανίζει πάρα πολὺ τοὺς φίλους τοῦ Ζωρές, ποὺ μεταχειρίζονται σὰν δημαγωγοὺς

(1) Φαίνεται πὼς μ᾽ αὐτὰ τὰ λόγια μιλοῦν γιὰ τὸ προλεταριακὸ κίνημα στὸν καλὸ κόσμο τοῦ ραφιναρισμένου σοσιαλισμοῦ.

τοὺς ἐκπρόσωπους τῆς καινούργιας σχολῆς καὶ τοὺς κατηγοροῦν ὅτι ζητοῦν τὰ χειροκροτήματα τῶν ἐπιθετικῶν μαζῶν.

Οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει ἡ καινούργια σχολή· φαντάζονται πὼς ὅλος ὁ σοσιαλισμὸς ἀνάγεται στὴν ἀναζήτηση τῶν μέσων γιὰ νὰ φτάσει στὴν ἐξουσία. Οἱ ἄνθρωποι τῆς καινούργιας σχολῆς θὰ θέλανε, κατὰ τύχη, νὰ ὑπερθεματίσουν γιὰ νὰ κερδίσουν τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν ἁπλοϊκῶν ἐκλογέων καὶ νὰ λιγοστέψουν τὶς ἕδρες τῶν σοσιαλιστῶν; Ἡ ἀπολογία τῆς βίας θὰ μποροῦσε ἀκόμα νὰ ἔχει ἕνα πολὺ δυσάρεστο ἀποτέλεσμα, κάνοντας τοὺς ἐργάτες ν' ἀηδιάσουν ἀπὸ τὴν ἐκλογικὴ πολιτική, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἔτεινε στὸ νὰ χάσουν τὶς πιθανότητές τους οἱ ὑποψήφιοι σοσιαλιστές, πολλαπλασιάζοντας τὶς ἀποχές! Θἄθελαν νὰ ξαναζήσουν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι; Αὐτὸ φαίνεται ἀκαταλόγιστο στοὺς μεγάλους μας πολιτικοὺς ἄνδρες.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἀπέβη πολὺ δύσκολος ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῶν νέων ὅπλων καὶ ἀπ' τὴ διάνοιξη εὐθύγραμμων δρόμων στὶς μητροπόλεις (1). Οἱ πρόσφατες ὑποθέσεις τῆς Ρωσίας φαίνονται μάλιστα πὼς ἔχουν ἀποδείξει ὅτι οἱ κυβερνήσεις μποροῦν νὰ ὑπολογίζουν, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὑπέθεταν, στὴν ἐνέργεια τῶν ἀξιωματικῶν· σχεδὸν ὅλοι οἱ γάλλοι πολιτικοὶ ἄνδρες εἶχαν προφητέψει τὴν ἐπικείμενη πτώση τοῦ τσαρισμοῦ, τὴν στιγμὴ τῶν ἥττων στὴν Μαντζουρία· ἀλλὰ ὁ ρωσικὸς στρατὸς μπροστὰ στὶς στάσεις, δὲν ἐξεδήλωσε τὴ μαλθακότητα ποὺ εἶχε ὁ γαλλικὸς στρατὸς κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπαναστάσεών μας· ἡ καταστολή, σχεδὸν παντοῦ, στάθηκε γρήγορη, ἀποτελεσματική, ἢ ἀκόμα, ἀνελέητη. Οἱ συζητήσεις ποὺ ἔγιναν στὸ συνέδριο τῶν κοινοβουλευτικῶν σοσιαλδημοκρατῶν δὲν ὑπολογίζουν πιὰ καθόλου σ' ἕναν ἔνοπλο ἀγώνα γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ κράτους. Μήπως αὐτὸ σημαίνει πὼς εἶναι ὁλότελα ἐχθροὶ τῆς βίας; Δὲν θὰ ἦταν πιὰ πρὸς τὸ

(1) Πρβλ. τὶς σκέψεις τοῦ Ἔνγκελς στὸν πρόλογο τῆς ἐπανέκδοσης ποὺ ἔκανε τὸ 1895 ἄρθρων τοῦ Μὰρξ μὲ τὸν τίτλο «Ἀγῶνες τῶν τάξεων στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ 1848—1850». Αὐτὸς ὁ πρόλογος λείπει στὴ γαλλικὴ μετάφραση. Στὴ γερμανικὴ ἔκδοση ὑπάρχει ἕνα «κόψιμο», οἱ ἀρχηγοὶ τῆς σοσιαλδημοκρατίας δὲν βρῆκαν ὁρισμένες φράσεις τοῦ Ἔνγκελς ἀρκετὰ πολιτικές.

συμφέρον τους νὰ εἶναι ὁ λαὸς ὁλότελα ἤρεμος· τοὺς ταιριάζει νὰ ὑπάρχει κάποια ταραχή· ἀλλὰ πρέπει νὰ συγκρατεῖται σὲ σωστὰ ὅρια καὶ νὰ ἐλέγχεται ἀπ' τοὺς πολιτικούς. Ὁ Ζωρὲς κάνει, ὅταν τὸ κρίνει αὐτὸ χρήσιμο γιὰ τὰ συμφέροντά του, παραχωρήσεις στὴ Γενικὴ Ἐργατικὴ Συνομοσπονδία (1)· συνιστᾶ κάποτε στοὺς εἰρηνοποιοὺς ὑπαλλήλους του νὰ γεμίζουν τὴν ἐφημερίδα του μὲ ἐπαναστατικὲς φράσεις· ἔχει γίνει δάσκαλος στὴν τέχνη νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ λαϊκὴ ὀργή. Μιὰ ταραχὴ σοφὰ διοχετευμένη, εἶναι ἐξαιρετικὰ χρήσιμη στοὺς κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστές, ποὺ καυχιοῦνται στὴν κυβέρνηση καὶ στὴν πλούσια ἀριστοκρατία, πὼς ξέρουν νὰ μετριάζουν τὴν ἐπανάσταση· μποροῦν ἔτσι νὰ κάνουν νὰ πετυχαίνουν οἱ δικονομικὲς ὑποθέσεις γιὰ τὶς ὁποῖες ἐνδιαφέρονται, νὰ εὐνοήσουν πολλοὺς ἰσχυροὺς ἐκλογεῖς καὶ νὰ κάνουν νὰ ψηφιστοῦν κοινωνικοὶ νόμοι γιὰ νὰ δώσουν στὸν ἑαυτό τους κάποια σπουδαιότητα στὴν κοινὴ γνώμη τῶν μωρῶν, ποὺ φαντάζονται ὅτι αὐτοὶ οἱ σοσιαλιστὲς εἶναι μεγάλοι μεταρρυθμιστὲς τοῦ δικαίου. Γιὰ νὰ πετύχει αὐτὸ χρειάζεται νὰ ὑπάρχει πάντοτε λίγη κίνηση καὶ νὰ μποροῦν νὰ φοβερίζουν τοὺς ἀστούς.

Ἀντιλαμβάνεται κανείς, πὼς θὰ μποροῦσε νὰ συσταθεῖ μιὰ κανονικὴ διπλωματία ἀνάμεσα στὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα καὶ στὸ κράτος, κάθε φορὰ ποὺ θὰ ὑπῆρχε μιὰ οἰκονομικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ἐργοδότες: δυὸ ἐξουσίες θὰ ρυθμίζαν τὴν ἰδιαίτερη διαφορά. Στὴ Γερμανία ἡ κυβέρνηση ἔρχεται σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Ἐκκλησία κάθε φορὰ ποὺ οἱ κληρικοὶ ἐνοχλοῦν τὴ διοίκηση. Συχνὰ ὑποχρέωσαν τοὺς σοσιαλιστὲς νὰ μιμηθοῦν τὸν Πάρνελλ, ποὺ εἶχε μπορέσει νὰ ἐπιβάλλει, τόσο συχνά, τὴ θέλησή του στὴν Ἀγγλία. Ἡ ὁμοιότητα μὲ τὸν Πάρνελλ εἶναι τόσο πιὸ μεγάλη, ὅσο ἡ ἐξουσία του δὲν στηρίζονταν μόνο στὸν ἀριθμὸ τῶν ψήφων ποὺ διέθετε, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ κατὰ κύριο λόγο, στὸν τρόμο ποὺ ὅλοι οἱ ἐγγλέζοι δοκίμαζαν μὲ τὴν ἀναγγε-

---

(1) Ὁ Γαμβέττα παραπονιοῦνταν ποὺ ὁ γαλλικὸς κλῆρος ἦταν «ἀκέφαλος»· θἄθελε νὰ σχηματίσει στοὺς κόλπους του ἕνα ἐκλεκτὸ μέρος μὲ τὸ ὁποῖο νὰ μπορεῖ νὰ συζητᾶ ἡ κυβέρνηση (Γκαρίλ, Ὁ ἐγκόσμιος γαλλικὸς κλῆρος στὸν 17ο αἰῶνα, σ. 88-89). Ὁ συνδικαλισμὸς δὲν ἔχει ἀρχηγὸ μὲ τὸν ὁποῖο νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ κάνει χρήσιμη διπλωματία.

λία μόνο τῶν ἀγροτικῶν κινημάτων στὴν Ἰρλανδία. Λίγες βιαιότητες, ἐλεγχόμενες ἀπὸ μιὰ κοινοβουλευτικὴ ὁμάδα, ἐξυπηρετοῦσαν πάρα πολὺ τὴν Παρνελλικὴ πολιτική, ὅπως ἐξυπηρετοῦν ἐπίσης τὴν πολιτικὴ τοῦ Ζωρές. Στὴ μιὰ ὅπως καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, μιὰ κοινοβουλευτικὴ ὁμάδα πουλάει τὴν ἡσυχία στοὺς συντηρητικούς, ποὺ δὲν τολμοῦν νὰ κάνουν νὰ ἐπικρατήσει ἡ βία τους.

Αὐτὴ ἡ διπλωματία εἶναι δύσκολο νὰ καθοδηγηθεῖ καὶ δὲν βλέπουμε παρὰ μόνο τοὺς Ἰρλανδούς, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πάρνελλ, ποὺ κατόρθωσαν νὰ τὴν συνεχίσουν μὲ τὴν ἴδια ἐπιτυχία ὅσο στὴν ἐποχή του. Στὴ Γαλλία παρουσιάζεται μιὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερη δυσκολία, γιατὶ πουθενὰ ἴσως, ὁ ἐργατικὸς κόσμος δὲν παρουσιάζει περισσότερη δυσκολία νὰ καθοδηγηθεῖ· εἶναι ἀρκετὰ εὔκολο νὰ ἐξεγείρεις τὴν λαϊκὴ ὀργή, ἀλλὰ εἶναι δύσκολο νὰ τὴν σταματήσεις. Ὅσο δὲν θὰ ὑπάρχουν πολὺ πλούσια συνδικάτα, ἰσχυρὰ συγκεντροποιημένα, ποὺ οἱ ἀρχηγοί τους θὰ βρίσκονται σὲ συνεχεῖς σχέσεις μὲ τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρες, δὲν θἄναι καθόλου δυνατὸ νὰ μάθουμε μέχρι ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσει ἡ βία. Ὁ Ζωρὲς θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ὑπάρχουν τέτοια ἐργατικὰ σωματεῖα, γιατὶ τὴν ἡμέρα ὅπου τὸ μεγάλο κοινὸ θ' ἀντιλαμβάνονταν πῶς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ μετριάσει τὴν ἐπανάσταση, σὲ μιὰ στιγμὴ θὰ ἐξαφανίζονταν τὸ γόητρό του.

Ὅλα γίνονται ζητήματα ἐκτίμησης, μέτρου, καιροσκοπισμοῦ· χρειάζεται πολλὴ φινέτσα, τὰκτ καὶ ἥρεμη τόλμη γιὰ νὰ καθοδηγηθεῖ μιὰ τέτοια διπλωματία: νὰ κάνει τοὺς ἐργάτες νὰ πιστέψουν ὅτι κουβαλᾶς τὴ σημαία τῆς ἐπανάστασης, στὴν ἀστικὴ τάξη ὅτι σταματᾶς τὸν κίνδυνο ποὺ τὴν ἀπειλεῖ, στὴ χώρα ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἕνα ρεῦμα ἀκαταμάχητης γνώμης. Ἡ μεγάλη μάζα τῶν ἐκλογέων δὲν καταλαβαίνει τίποτα ἀπ' αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν στὴν πολιτικὴ καὶ δὲν ἔχει ἰδέα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία. εἶναι ἀπὸ τὸ πλευρὸ ποὺ τῆς φαίνεται ὅτι περικλείει τὴ δύναμη καὶ ἐπιτυγχάνουμε ἀπ' αὐτὴ ὅ,τι θέλουμε ὅταν μποροῦμε νὰ τῆς ἀποδείξουμε πῶς εἴμαστε ἀρκετὰ ἰσχυροὶ γιὰ νὰ τῆς παραδώσουμε τὴν κυβέρνηση. Ὡστόσο ὅμως δὲν πρέπει νὰ πᾶμε τόσο μακρυά, γιατὶ ἡ ἀστικὴ τάξη θὰ μποροῦσε νὰ ξυπνήσει καὶ ἡ χώρα θὰ μποροῦσε νὰ δοθεῖ σ' ἕναν πολιτικὸ ἄντρα ἀποφασιστικὰ συντηρητικό. Μιὰ προλεταριακὴ βία ποὺ θὰ ξεφεύγει ἀπὸ κάθε ἐκτίμη-

ση, ἀπὸ κάθε μέτρο, ἀπὸ κάθε ὀππορτουνισμό, μπορεῖ νὰ τὰ θέσει ὅλα ὑπὸ συζήτηση καὶ νὰ καταστρέψει τὴ σοσιαλιστικὴ διπλωματία.

Αὐτὴ ἡ διπλωματία παίζεται σὲ ὅλους τοὺς βαθμούς: μὲ τὴν κυβέρνηση, μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ὁμάδων σὲ ὅλο τὸ κοινοβούλιο, μὲ τοὺς ἰσχυροὺς ἐκλογεῖς. Οἱ πολιτικοὶ ἐπιζητοῦν νὰ βγάλουν τὸ καλύτερο δυνατὸ μέρος ἀπ᾽ τὶς διϊστάμενες δυνάμεις ποὺ παρουσιάζονται στὸ πολιτικὸ πεδίο.

Ὁ κοινοβουλευτικὸς σοσιαλισμὸς δοκιμάζει μία κάποια ἀμηχανία ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς ἐκδηλώθηκε, στὴν ἀρχή, μὲ ἀπόλυτες ἀρχές, καὶ ἔκανε ἔκκληση γιὰ πολὺν καιρό, στὰ ἴδια ἐπαναστατικὰ αἰσθήματα ὅπως καὶ τὸ πιὸ προηγμένο δημοκρατικὸ κόμμα. Οἱ δυὸ αὐτὲς καταστάσεις ἐμποδίζουν ν᾽ ἀκολουθήσει μία ἰδιόγνωμη πολιτική, σὰν ἐκείνη τοῦ Σάρλ Μπονιέ· συνιστοῦσε συχνά: ὁ συγγραφέας αὐτός, ποὺ γιὰ πολὺν καιρὸ ἦταν ὁ κύριος θεωρητικὸς τοῦ γκεντιστικοῦ κόμματος, θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ συνεχίσουν οἱ σοσιαλιστὲς τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τοῦ Πάρνελλ, ποὺ διαπραγματευόταν μὲ τὰ ἀγγλικὰ κόμματα χωρὶς ποτὲ νὰ ἀφοσιώνεται στὸ ἕνα ἀπ᾽ αὐτά Θὰ ἦταν, ὅμοια, δυνατὸ νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τοὺς συντηρητικούς, ἂν αὐτοὶ ἀνελάμβαναν τὴν ὑποχρέωση νὰ παραχωρήσουν στοὺς προλετάριους καλύτερες συνθῆκες ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες. («Ὁ Σοσιαλιστής», 27 Αὐγούστου 1905). Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ φάνηκε σκανδαλώδης σὲ πολλὰ πρόσωπα. Ὁ Μπονιὲ ἀναγκάστηκε νὰ μετριάσει τὴ θέση του· ἀρκέστηκε νὰ ζητήσει νὰ ἐνεργήσουν καλλίτερα γιὰ τὰ συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου (17 Σεπτεμβρίου 1905)· πῶς ὅμως νὰ ξέρει ποῦ εἶναι τὰ συμφέροντα αὐτά, ὅταν δὲν παίρνουν πιὰ σὰν μοναδικὸ καὶ ἀπόλυτο κανόνα τὴν ἀρχὴ τῆς ταξικῆς πάλης;

Οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς πιστεύουν πὼς κατέχουν εἰδικὰ φῶτα ποὺ τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ ὑπολογίζουν ὄχι μόνον σὲ ὑλικὰ ὠφέλη καὶ ἄμεσα καρπούμενα ἀπ᾽ τὴν ἐργατικὴ τάξη, ἀλλὰ ἀκόμα σὲ ἠθικοὺς λόγους ποὺ ὑποχρεώνουν τὸ σοσιαλισμὸ ν᾽ ἀποτελέσει μέρος τῆς μεγάλης δημοκρατικῆς οἰκογενείας. Τὰ συνέδριά τους ἐξαντλοῦνται στὸ νὰ συνδυάζουν φόρμουλες ποὺ προορίζονται νὰ ρυθμίζουν τὴ σοσιαλιστικὴ διπλωματία, νὰ λένε ποιὲς συμμαχίες ἐπιτρέπονται καὶ ποιὲς ἀπαγορεύονται, νὰ συμβιβά-

ζουν τὴν ἀφηρημένη ἀρχὴ τῆς ταξικῆς πάλης (ποὺ τὴν τηροῦν μόνο μὲ τὰ λόγια) μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς συμφωνίας τῶν πολιτικῶν. Μιὰ παρόμοια ἐπιχείρηση εἶναι παραφροσύνη· γι' αὐτὸ καταλήγει σὲ διφορούμενα, ὅταν δὲν ὑποχρεώνει τοὺς βουλευτὲς σὲ στάσεις μιᾶς ἀξιοθρήνητης ὑποκρισίας. Χρειάζεται κάθε χρόνο νὰ ξαναμπαίνουν σὲ συζήτηση τὰ προβλήματα, γιατὶ κάθε διπλωματία συνεπάγεται μία εὐστροφία τρόπων ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ὕπαρξη καταστατικῶν τελείως σαφῶν.

Ἡ καζουϊστικὴ ποὺ ὁ Πασκὰλ τὴν ἐξέτασε τόσο, δὲν ἦταν πιὸ λεπτὴ καὶ πιὸ ἄλογη ἀπὸ κείνη ποὺ ξαναβρίσκουμε στὶς πολεμικὲς ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε οἱ σοσιαλιστικὲς σχολές: Ὁ Ἐσκομπὰρ θὰ κοπίαζε κάμποσο νὰ ἀναγνωρισθεῖ ἀνάμεσα στὶς διακρίσεις τοῦ Ζωρές· ἡ ἠθικὴ θεολογία τῶν σοβαρῶν σοσιαλιστῶν δὲν εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς μικρότερες ἀστειότητες τῆς ἐποχῆς μας.

Κάθε ἠθικὴ θεολογία διαιρεῖται ἀναγκαστικὰ σὲ δυὸ τάσεις: ὑπάρχουν καζουϊστὲς γιὰ νὰ ποῦν ὅτι πρέπει νὰ ἀρκεῖται κανεὶς στὶς γνῶμες ποὺ ἔχουν μία ἐλαφρὴ πιθανότητα· ἄλλοι θέλουν νὰ υἱοθετοῦν πάντοτε τὴν πιὸ αὐστηρὴ καὶ τὴν πιὸ σίγουρη γνώμη. Ἡ διάκριση αὐτὴ δὲ μποροῦσε νὰ παραλείψει νὰ συναντηθεῖ στοὺς κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστές μας. Ὁ Ζωρὲς εἶναι ὑπὲρ τῆς συμβιβαστικῆς μεθόδου, ἀρκεῖ νὰ βρεθεῖ τὸ μέσο νὰ τὴν συμφωνήσουν καλὰ κακὰ μὲ τὶς ἀρχὲς καὶ νὰ ἔχει γι αὐτὴν κάποιες σεβαστὲς ἐξουσίες εἶναι ἕνας πιθανοκρατικὸς (ὀπαδὸς τῆς πιθανότητας) μ' ὅλη τὴ δύναμη τοῦ ὅρου,—ἢ μάλιστα ἕνας κατευναστικός. Ὁ Βάϊλλαντ συνιστᾶ τὴν ἰσχυρὴ καὶ μαχητικὴ μέθοδο ποὺ, κατὰ τὴ γνώμη του, εἶναι ἡ μόνη ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴν ταξικὴ πάλη καὶ ποὺ ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς τὴν ὁμόφωνη γνώμη ὅλων τῶν παλῃῶν δασκάλων· εἶναι ἕνας ὁλοκληρωτικὸς καὶ ἕνα εἶδος ἰανσενιστῆ.

Ὁ Ζωρὲς πιστεύει, ἀναμφίβολα, πὼς ἐργάζεται γιὰ τὸ καλὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως οἱ καζουϊστὲς πίστευαν πὼς εἶναι οἱ καλύτεροι καὶ οἱ πιὸ χρήσιμοι ὑπερασπιστὲς τῆς Ἐκκλησίας· ἐμποδίζανε, πράγματι, τοὺς ἀδύναμους χριστιανοὺς νὰ πέσουν στὴν ἀθρησκεία καὶ τοὺς ὁδηγοῦσαν νὰ κάνουν μυσταγωγίες,—ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ζωρὲς ἐμποδίζει τοὺς πλείστους διανοουμένους ποὺ ἦρθαν στὸ σοσιαλισμὸ ἀπὸ τὸν ντρεϋφουϊσμὸ, νὰ ὑποχωροῦν ἀπὸ τρόμο

μπροστὰ στὴν ταξικὴ πάλη καὶ τοὺς ὁδηγεῖ νὰ χορηγοῦν τὰ ἀπαιτούμενα κεφάλαια γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἐφημερίδων τοῦ κόμματος. Στὰ μάτια του, ὁ Βάϊλλαντ εἶναι ἕνας ὀνειροπόλος ποὺ δὲ βλέπει τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου, ποὺ μεθᾶ μὲ τὶς χίμαιρες μιᾶς ἐξέγερσης ποὺ ἀπέβη ἀδύνατη, καὶ ποὺ δὲν καταλαβαίνει διόλου τὰ πλούσια ὠφέλη ποὺ μπορεῖ νὰ βγάλει ἀπὸ τὴν ψηφοφορία ἕνας καπάτσος πολιτικός.

Ἀνάμεσα στὶς δυὸ μεθόδους, δὲν ὑπάρχει παρὰ μιὰ διαφορὰ βαθμοῦ καὶ ὄχι μιὰ φυσικὴ διαφορά, ὅπως τὸ πιστεύουν ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστὲς ποὺ αὐτοτιτλοφοροῦνται ἐπαναστάτες. Ὁ Ζωρὲς ἔχει, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, μιὰ μεγάλη διανοητικὴ ἀνωτερότητα πάνω στοὺς ἀντιπάλους του, γιατὶ δὲν ἀμφέβαλλε ποτὲ γιὰ τὴ βασικὴ ταυτότητα τῶν δυὸ μεθόδων.

Οἱ δυὸ μέθοδοι ὑποθέτουν, καὶ τὶς δυό, μιὰ ἀστικὴ κοινωνία ὁλότελα ἐξαρθρωμένη, πλούσιες τάξεις ποὺ ἔχουν χάσει κάθε αἴσθημα τοῦ ταξικοῦ τους συμφέροντος, ἀνθρώπους διατεθειμένους ν' ἀκολουθήσουν σὰν τυφλοὶ τὶς παρορμήσεις ἀνθρώπων ποὺ ἀνέλαβαν στὴν ἐπιχείρηση τὴ διεύθυνση τῆς γνώμης. Ἡ ὑπόθεση Ντρέϋφους ἔδειξε ὅτι ἡ φωτισμένη ἀστικὴ τάξη ἦταν σὲ μιὰ παράξενη νοητικὴ κατάσταση· πρόσωπα ποὺ εἶχαν, γιὰ πολὺν καιρὸ καὶ μὲ πάταγο, ὑπηρετήσει τὸ συντηρητικὸ κόμμα, ἄρχισαν νὰ ἐκστρατεύουν μαζὶ μὲ τοὺς ἀναρχικούς, πῆραν μέρος σὲ βίαιες ἐπιθέσεις ἐνάντια στὸ στρατὸ ἢ προσεχώρησαν ὁριστικὰ στὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐφημερίδες ποὺ ἔχουν ἐπάγγελμα τὴν ὑπεράσπιση τῶν παραδοσιακῶν θεσμῶν, ἔσερναν στὴ λάσπη τοὺς δικαστὲς τοῦ Ἀρείου Πάγου. Τὸ παράδοξο αὐτὸ ἐπεισόδιο τῆς σύγχρονης ἱστορίας μας ἔκανε καταφανῆ τὴν ἐξαρθρωτικὴ κατάσταση τῶν τάξεων.

Ὁ Ζωρὲς ποὺ εἶχε τόσο δυνατὰ ἀνακατευθεῖ σ' ὅλες τὶς περιπέτειες τοῦ ντρεϋφισμοῦ, εἶχε γρήγορα κρίνει τὴν ψυχὴ τῆς ὑψηλῆς ἀστικῆς τάξης, στὴν ὁποία δὲν εἶχε μπορέσει ἀκόμα νὰ διεισδύσει. Εἶδε ὅτι αὐτὴ ἡ ὑψηλὴ ἀστικὴ τάξη ἔχει μιὰ φριχτὴ ἄγνοια, μιὰ ὅσια μωρία καὶ μιὰ ἀπόλυτη πολιτικὴ ἀνικανότητα· ἀναγνώρισε ὅτι μὲ ἀνθρώπους ποὺ δὲν ἐννοοῦν τίποτε ἀπ' τὶς ἀρχὲς τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας εἶναι εὔκολο νὰ κάνεις μιὰ πολιτικὴ συμμαχία πάνω στὴ βάση ἑνὸς εὐρύτατου σοσιαλισμοῦ·

ἐκτίμησε σὲ ποιὸ μέτρο ἔπρεπε—γιὰ νὰ γίνει ὁ κύριος τῶν ἀνθρώπων ποὺ στεροῦνται ἰδέες—νὰ ἀνακατέψει: τὶς κολακεῖες στὴν ἀνώτερη διανόηση τῶν ἠλιθίων ποὺ ἐπρόκειτο νὰ σαγηνέψει, τὶς ἐκκλήσεις στὰ ἀνιδιοτελῆ αἰσθήματα τῶν θεωρητικῶν ποὺ ἐναβρύνονται πὼς ἔχουν ἐπινοήσει τὸ ἰδεῶδες, τὶς ἐπαναστατικὲς ἀπειλές. Ἡ ἐμπειρία ἔχει ἀποδείξει ὅτι εἶχε μιὰ πάρα πολὺ ἀξιόλογη αἴσθηση τῶν δυνάμεων ποὺ ὑπάρχουν, σήμερα στὸν ἀστικὸ κόσμο. Ὁ Βάϊλλαντ, ἀντίθετα, γνωρίζει πάρα πολὺ μέτρια αὐτὸν τὸν κόσμο· πιστεύει πὼς τὸ μόνο ὅπλο ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσει γιὰ νὰ κάνει νὰ βαδίσει ἡ ἀστικὴ τάξη εἶναι ὁ φόβος· ἀναμφίβολα, ὁ φόβος εἶναι ἕνα ἐξαίρετο ὅπλο, ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσει μιὰ ἐπίμονη ἀντίσταση ἂν ξεπερνούσαμε ἕνα ὁρισμένο μέτρο. Ὁ Βάϊλλαντ δὲν ἔχει, στὸ μυαλό, τὶς ἀξιόλογες ἰδιότητες εὐστροφίας καὶ ἴσως μάλιστα τὴ χωριάτικη διπροσωπία ποὺ λάμπουν στὸν Ζωρὲς καὶ ποὺ τὸν ἔκααν συχνὰ νὰ τὸν συγκρίνουν μ' ἕναν θαυμάσιον ζωέμπορον.

Ὅσο περισσότερο ἐξετάζει κανεὶς ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, τόσο περισσότερο ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ συζητήσεις γιὰ τὶς δυὸ μεθόδους εἶναι παιδιάστικες: οἱ ὀπαδοὶ τῶν δυὸ μεθόδων εἶναι ἐξίσου ἀντίθετοι στὴν προλεταριακὴ βία, γιατὶ αὐτὴ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὸ ἐπάγγελμά τους εἶναι νὰ κάνουν κοινοβουλευτικὴ πολιτική. Ὁ ἐπαναστατικὸς συνδικαλισμὸς δὲν περιμένει νὰ πάρει τὴν ὤθηση ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὲς τοὺς λεγομένους ἐπαναστάτες τοῦ κοινοβουλίου.

II

Οἱ δυὸ μέθοδοι τοῦ ἐπίσημου σοσιαλισμοῦ ὑποθέτουν ἕνα ἴδιο ἱστορικὸ δεδομένο. Στὸν ἐκφυλισμὸ τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας μπολιάζεται ἡ ἰδεολογία μιᾶς δειλῆς ἀστικῆς τάξης, ἀνθρωπινῆς, ποὺ καὶ ἰσχυρίζεται πὼς χειραφετεῖ τὴ σκέψη της ἀπὸ τὶς καταστάσεις τῆς ὕπαρξής της· ἡ φυλὴ τῶν τολμηρῶν ἀρχηγῶν ποὺ εἶχαν κάνει τὸ μεγαλεῖο τῆς μοντέρνας βιομηχανίας ἐξαφανίζεται γιὰ νὰ κάνει τόπο σὲ μιὰ ὑπερ-πολιτισμένη ἀριστοκρατία, ποὺ ζητάει νὰ ζήσει ἐν εἰρήνῃ. Ὁ ἐκφυλισμὸς αὐτὸς γεμίζει μὲ χαρὰ τοὺς κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστές μας. Ὁ ρόλος τους θὰ ἦταν τίποτε

ἂν εἶχαν μπροστά τους μιὰ ἀστικὴ τάξη ποὺ θὰ εἶχε ριφθεῖ μὲ ἐνέργεια, στοὺς δρόμους τῆς καπιταλιστικῆς προόδου, ποὺ θὰ θεωροῦσε ντροπὴ τὴ δειλία καὶ ποὺ θὰ κολακευόταν νὰ σκέφτεται τὰ ταξικά της συμφέροντα. Ἡ δύναμή τους εἶναι τεράστια μπροστὰ σὲ μιὰ ἀστικὴ τάξη ποὺ ἀπέβη σιγὰ-σιγὰ τόσο μωρὴ ὅσο ἡ ἀριστοκρατία τοῦ XVIIIου αἰῶνα. Ἂν ἡ ἀποχτήνωση τῆς ὑψηλῆς ἀστικῆς τάξης συνεχίσει νὰ προοδεύει κατὰ ἕναν τρόπον κανονικόν, μὲ τὸ βάδισμα ποὺ πῆρε, ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, οἱ ἐπίσημοι σοσιαλιστές μας μποροῦν λογικὰ νὰ ἐλπίζουν πὼς θὰ φτάσουν τὸ σκοπὸ τῶν ὀνείρων τους καὶ θὰ κοιμοῦνται σὲ πολυτελέστατα ξενοδοχεῖα.

Δυὸ μόνον ἐπεισόδια εἶναι ἱκανά, φαίνεται, νὰ σταματήσουν αὐτὸ τὸ κίνημα: ἕνας μεγάλος ξένος πόλεμος ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ξαναδυναμώσει τὶς ἐνέργειες καὶ ποὺ ἐν πάσῃ περιπτώσει, θἄφερνε, ἀναμφίβολα, στὴν ἐξουσία ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν τὴ θέληση νὰ κυβερνήσουν (1)· ἢ μιὰ μεγάλη ἐπέκταση τῆς προλεταριακῆς βίας ποὺ θἄδειχνε στοὺς ἀστοὺς τὴν ἐπαναστατικὴ πραγματικότητα καὶ θὰ τοὺς ἔκανε νὰ ἀηδιάσουν τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἀνοστιὲς μὲ τὶς ὁποῖες τοὺς ἀποκοιμίζει ὁ Ζωρές. Γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς κινδύνους αὐτὸς ξεδιπλώνει ὅλους τοὺς πόρους τοῦ λαϊκοῦ ρήτορα. Πρέπει ὅπως-ὅπως νὰ διατηρηθεῖ ἡ εὐρωπαϊκὴ εἰρήνη· πρέπει νὰ τεθεῖ ἕνα ὅριο στὴν προλεταριακὴ βία.

Ὁ Ζωρὲς πιστεύει πὼς ἡ Γαλλία θὰ γίνει εὐτυχισμένη τὴ μέρα ποὺ οἱ συντάκτες τῆς ἐφημερίδας του καὶ οἱ ἑτερόρρυθμοι συνεταῖροι του θὰ μποροῦν νὰ βάζουν χέρι στὸ δημόσιο ταμεῖο· εἶναι ἀκριβῶς ἡ περίπτωση νὰ ξαναποῦμε μιὰ περίφημη παροιμία: «Ὅταν ὁ Αὔγουστος ἦταν πιωμένος, ἡ Πολωνία ἦταν μεθυσμένη». Μιὰ τέτοια σοσιαλιστικὴ κυβέρνηση θὰ κατέστρεφε ἀναμφίβολα, τὴ χώρα ποὺ θὰ διοικοῦνταν μὲ τὴν ἴδια φροντίδα τῆς οἰκονομικῆς τάξης ποὺ διοκήθηκε ἡ Οὐμανιτέ· ἀλλὰ τί ἐνδιαφέρει τὸ μέλλον τῆς χώρας; ἀρκεῖ μόνο τὸ νέο καθεστὼς νὰ δώσει τὸν καιρὸ σὲ μερικοὺς καθηγητὲς ποὺ φαντάζονται πὼς ἐπινόησαν τὸν σοσιαλισμὸ καὶ σὲ μερικοὺς ντρεϋφουσικοὺς τραπεζίτες.

Γιὰ νὰ μπορέσει ἡ ἐργατικὴ τάξη νὰ δεχτεῖ ἐπίσης αὐτὴ τὴ

---

(1) Πρβλ. Γ. Σορέλ, σ. 388. Ἡ ὑπόθεση ἑνὸς μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου φαίνεται λίγο πιθανὴ τώρα.

δικτατορία τῆς ἀνικανότητας, θὰ χρειαζόταν νὰ εἶχε γίνει τόσο μωρὴ ὅσο καὶ ἡ ἀστικὴ τάξη καὶ νὰ ἔχανε κάθε ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια, ταυτόχρονα μὲ τοὺς κυρίους της ποὺ θὰ ἔχαναν κάθε καπιταλιστικὴ ἐνέργεια. Ἕνα τέτοιο μέλλον δὲν εἶναι ἀδύνατο καὶ δουλεύουν μὲ ζέση ν' ἀποχτηνώσουν τοὺς ἐργάτες γι' αὐτὸ τὸ σκοπό. Ἡ Ἐργατικὴ Διοίκηση καὶ τὸ «Κοινωνικὸ Μουσεῖο» ἐπιδίδονται, ὅσο μποροῦν καλύτερα, σ' αὐτὴ τὴ θαυμάσια ἰδεαλιστικὴ δουλειά, ποὺ τὴν στολίζουν μὲ τὰ πιὸ πομπώδη ὀνόματα καὶ τὴν παρουσιάζουν σὰν ἕνα ἔργο πολιτισμοῦ τοῦ προλεταριάτου. Οἱ συνδικαλιστὲς ἐνοχλοῦν πολὺ τοὺς ἐπαγγελματίες ἰδεαλιστές μας καὶ ἡ πείρα δείχνει πῶς μερικὲς φορὲς φτάνει μιὰ ἀπεργία γιὰ νὰ καταστρέψει τὴν μορφωτικὴ δουλειὰ ποὺ οἱ κατασκευαστὲς τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης κατεύθυναν ἐπὶ πολλὰ χρόνια.

Γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς τὶς συνέπειες τοῦ τόσου μοναδικοῦ καθεστῶτος μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦμε, πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ στὶς ἰδέες ποὺ ἔκανε ὁ Μάρξ γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ καπιταλισμοῦ στὸ σοσιαλισμό. Οἱ ἰδέες αὐτὲς εἶναι πολὺ γνωστές· ὅμως πρέπει νὰ ἐπανερχόμαστε σ' αὐτὲς συνεχῶς, γιατὶ λησμονιοῦνται συχνά, ἢ τὸ λιγότερο κακοεκτιμοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους συγγραφεῖς τοῦ σοσιαλισμοῦ· χρειάζεται λοιπὸν νὰ ἐπιμείνουμε σ' αὐτὸ μὲ δύναμη κάθε φορὰ ποὺ ἔχουμε νὰ σκεφτοῦμε γιὰ τὸν ἀντιμαρξιστικὸ μετασχηματισμὸ ποὺ ὑφίσταται ὁ σύγχρονος σοσιαλισμός.

Κατὰ τὸν Μάρξ, ὁ καπιταλισμὸς παρασύρεται, λόγω τῶν ἐσωτερικῶν νόμων τῆς φύσης του, σ' ἕνα δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ τὸν σημερινὸ κόσμο στὶς πύλες τοῦ μέλλοντος κόσμου, μὲ τὴν ἀκραία αὐστηρότητα ποὺ συνεπάγεται μιὰ ἐξέλιξη τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Ἡ κίνηση αὐτὴ περιλαμβάνει μιὰ μεγάλη καπιταλιστικὴ δομὴ καὶ τελειώνει μὲ μιὰ γρήγορη καταστροφὴ ποὺ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ προλεταριάτου. Ὁ καπιταλισμὸς δημιουργεῖ: τὴν κληρονομία ποὺ θὰ λάβει ὁ σοσιαλισμός, τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ καταργήσουν τὸ τωρινὸ καθεστὼς καὶ τὰ μέσα παραγωγῆς αὐτῆς τῆς καταστροφῆς· ταυτόχρονα μὲ τὴν καταστροφὴ αὐτὴ διενεργεῖται ἡ διατήρηση τῶν κτηθέντων ἀποτελεσμάτων στὴν παραγωγή. Ὁ καπιταλισμὸς γεννᾶ τοὺς καινούργιους τρόπους ἐργασίας· ρίχνει τὴν ἐργατικὴ τάξη μέσα στὶς ἐπαναστατικὲς ὀργανώσεις μὲ τὴν συμπίεση ποὺ ἀσκεῖ στὸ ἡμερομίσθιο· περιορίζει τὴν ἴδια του πολιτικὴ βάση μὲ τὸν

ἀνταγωνισμὸ ποὺ ἐξαλείφει συνεχῶς τοὺς ἀρχηγοὺς βιομηχανίας. Ἔτσι, ἀφοῦ λύσει τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ οὐτοπιστὲς εἶχαν παρουσιάσει τόσες ὑποθέσεις ἁπλοϊκὲς καὶ ἠλίθιες, ὁ καπιταλισμὸς προκαλεῖ τὴ γέννηση τῆς αἰτίας ποὺ θὰ τὸν ἀνατρέψει,—πρᾶγμα ποὺ καθιστᾶ περιττὰ ὅλα ὅσα οἱ οὐτοπιστὲς εἶχαν γράψει γιὰ νὰ ὁδηγήσουν τοὺς φωτισμένους ἀνθρώπους νὰ ἐπιφέρουν μεταρρυθμίσεις·—καὶ καταστρέφει προοδευτικὰ τὴν παραδοσιακὴ τάξη, ἐνάντια στὴν ὁποία οἱ κριτικὲς τῶν ἰδεολόγων εἶχαν δείξει μιὰ τόσο ἀξιοθρήνητη ἀνεπάρκεια. Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ ποῦμε πὼς ὁ καπιταλισμὸς παίζει ἕνα ρόλο ἀνάλογο μ' ἐκεῖνον ποὺ ὁ Χάρτμανν ἀποδίδει στὸ Ἀσύνειδο στὴ φύση, ἀφοῦ προετοιμάζει τὴν ἔλευση κοινωνικῶν μορφῶν ποὺ δὲ ζητάει νὰ δημιουργήσει. Χωρὶς σχέδιο στὸ σύνολό του, χωρὶς κατευθυντήρια ἰδέα, χωρὶς ἰδεῶδες ἑνὸς μελλοντικοῦ κόσμου, προσδιορίζει μίαν ὁλότελα σίγουρη ἐξέλιξη ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ παρὸν αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ δώσει γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀνάπτυξη· κάνει ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐμφανισθεῖ μιὰ καινούργια ἐποχή, κατὰ τρόπο σχεδὸν μηχανικό, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ διακόψει κάθε δεσμὸ μὲ τὴν ἰδεολογία τῶν παρόντων χρόνων, παρὰ τὴ διατήρηση τῶν ἀποκτήσεων τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας.

Οἱ σοσιαλιστὲς πρέπει νὰ πάψουν νὰ ἀναζητοῦν (ὕστερ' ἀπὸ τοὺς οὐτοπιστές) τὰ μέσα νὰ ὁδηγήσουν τὴν φωτισμένη ἀστικὴ τάξη στὸ νὰ προετοιμάζει τὸ πέρασμα σ' ἕνα ἀνώτερο δίκαιο· τὸ μόνο ἔργο τους εἶναι ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὸ προλεταριάτο γιὰ νὰ τοῦ ἐξηγήσουν τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἐπαναστατικοῦ ρόλου ποὺ τοῦ ἀπόκειται. Πρέπει, μὲ μιὰν ἀκατάπαυστη κριτική, νὰ τὸ ὁδηγήσουν στὸ νὰ τελειοποιήσει τὶς ὀργανώσεις του· πρέπει νὰ τοῦ δείξουν πῶς μπορεῖ ν' ἀναπτύξει τοὺς ἐμβρυώδεις σχηματισμούς του ποὺ φαίνονται μέσα στὶς ἑνώσεις ἀντίστασης, γιὰ νὰ φτάσει νὰ συστήσει θεσμοὺς ποὺ δὲν ἔχουν κανένα πρότυπο στὴν ἱστορία τῆς ἀστικῆς τάξης, γιὰ νὰ διαμορφώσει ἰδέες ποὺ ἐξαρτοῦνται μοναδικὰ ἀπὸ τὴν κατάστασή του τοῦ παραγωγοῦ μεγάλης βιομηχανίας καὶ ποὺ δὲν δανείζονται ἀπ' τὴν ἀστικὴ σκέψη, καὶ γιὰ ν' ἀποκτήσει ἤθη ἐλευθερίας ποὺ δὲ γνωρίζει πιὰ σήμερα ἡ ἀστικὴ τάξη.

Ἡ θεωρία αὐτὴ προφανῶς λείπει ἂν ἡ ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο δὲν ὑψώσουν τὴ μιὰ ἐνάντια στὴν ἄλλη, μ' ὅλη τὴν

αὐστηρότητα ποὺ ἐπιδέχονται, τὶς δυνάμεις, ποὺ διαθέτουν· ὅσο περισσότερο ἡ ἀστικὴ τάξη θὰ εἶναι σφοδρὰ καπιταλιστική, τόσο περισσότερο τὸ προλεταριάτο θὰ εἶναι γεμᾶτο σὰν ἕνα πολεμικὸ πνεῦμα καὶ θἄχει ἐμπιστοσύνη στὴν ἐπαναστατικὴ δύναμη, τόσο περισσότερο τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα θὰ ἐξασφαλισθεῖ.

Ἡ ἀστικὴ τάξη ποὺ ὁ Μάρξ εἶχε γνωρίσει στὴν Ἀγγλία ἦταν ἀκόμα, γιὰ τὴν τεράστια πλειοψηφία, ἐμψυχωμένη ἀπὸ τὸ κατακτητικὸ αὐτὸ τὸ ἄπληστο καὶ σκληρὸ πνεῦμα ποὺ εἶχε χαρακτηρίσει, στὶς ἀρχὲς τῶν νεωτέρων χρόνων, τοὺς δημιουργοὺς τῆς νέας βιομηχανίας καὶ τοὺς τυχοδιῶκτες ποὺ ὅρμησαν ν' ἀνακαλύψουν ἄγνωστους τόπους. Πρέπει πάντοτε, ὅταν μελετᾶ κανεὶς τὴ σύγχρονη οἰκονομία, νὰ ἔχει στὸ πνεῦμα του αὐτὴ τὴν παρομοίωση τοῦ τύπου τοῦ καπιταλιστῆ καὶ τοῦ τύπου τοῦ πολεμιστῆ· καὶ πολὺ δίκαια ἔχουν ὀνομάσει καπετάνιους τῆς βιομηχανίας τοὺς ἀνθρώπους ποὺ διεύθυναν γιγαντιαῖες ἐπιχειρήσεις. Βρίσκουμε ἀκόμα σήμερα αὐτὸ τὸν τύπο, σ' ὅλη τὴν καθαρότητά του στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες: ἐκεῖ συναντιοῦνται ἡ ἀδάμαστη ἐνέργεια, ἡ τόλμη ποὺ στηρίζεται πάνω στὴ δίκαια ἐκτίμηση τῆς δύναμης της, ὁ ψυχρὸς ὑπολογισμὸς τῶν συμφερόντων, ποὺ εἶναι τὰ προσόντα τῶν μεγάλων στρατηγῶν καὶ τῶν μεγάλων καπιταλιστῶν (1).

Κατὰ τὸν Πὼλ ντὲ Ρουσιέρς, κάθε Ἀμερικανὸς θἄνοιωθε τὸν ἑαυτό του ἱκανὸ νὰ «δοκιμάσει τὴν τύχη του» (τοὺ τράϊ χὶς λοὺκ) πάνω στὸ πεδίο τῆς μάχης τῶν ἐπιχειρήσεων (2), ἔτσι ποὺ τὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς χώρας θὰ ἦταν σὲ πλήρη ἁρμονία μ' ἐκεῖνο τῶν δισεκατομμυριούχων· οἱ διανοούμενοί μας ἐκπλήσσονται πάρα πολὺ ποὺ βλέπουν αὐτοὺς νὰ αὐτοκαταδικάζονται στὸ νὰ διάγουν, ἕως τὸ τέλος τῶν ἡμερῶν τους, σὰ μιὰ ζωὴ κατάδικων χωρὶς νὰ διανοηθοῦν νὰ δώσουν στοὺς ἑαυτούς τους μιὰ ζωὴ ἀριστοκρατῶν, ὅπως κάνουν οἱ Ρότσχιλντ.

---

(1) Θὰ ἐπανέλθω σ' αὐτὴ τὴν παρομοίωση στὸ 7ο κεφ., ΙΙΙ.

(2) Π. ντὲ Ρουσιέρ, Ἡ ἀμερικανικὴ ζωή, Ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ κοινωνία, σ. 19. «Οἱ οἰκογενειάρχες δίνουν λίγες συμβουλὲς στὰ παιδιά τους καὶ τ' ἀφήνουν νὰ μάθουν τὸ μάθημά τους μόνα τους, ὅπως λένε ἐκεῖ κάτω» (σ. 14). «Ὄχι μόνο (ὁ Ἀμερικανὸς) θέλει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος, ἀλλὰ θέλει νὰ εἶναι δυνατός». (Ἡ ἀμερικανικὴ ζωή, ράτσα, ἀγροκτήματα καὶ ἐργοστάσια, σ. 6).

Σὲ μιὰ κοινωνία τόσο πυρετώδη ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ἐπιτυχίας στὸν ἀνταγωνισμό, ὅλοι οἱ συνεργοὶ βαδίζουν ἴσια μπροστά τους, χωρὶς νὰ νοιάζονται γιὰ τὶς μεγάλες ἰδέες τῶν κοινωνιολόγων· ὑποτάσσονται σὲ δυνάμεις πάρα πολὺ ἁπλὲς καὶ κανένας τους δὲν σκέφτεται νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὶς συνθῆκες τῆς κατάστασής του. Μόνον τότε ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ συνεχίζεται μ' αὐτὴ τὴν αὐστηρότητα ποὺ εἶχε τόσο ἐντυπωσιάσει τὸν Μάρξ καὶ ποὺ τοῦ φαινόταν πὼς μποροῦσε νὰ συγκριθεῖ μ' ἐκείνη ἑνὸς φυσικοῦ νόμου. Ἄν, ἀντίθετα, οἱ ἀστοί, ἀποπλανημένοι ἀπὸ τὰ κούφια λόγια τῶν κηρύκων τῆς ἠθικῆς ἢ τῆς κοινωνιολογίας, ἐπανέρχονται σ' ἕνα ἰδανικὸ συντηρητικῆς μετριότητας ζητοῦν νὰ μετριάσουν τὶς καταχρήσεις τῆς οἰκονομίας καὶ θέλουν νὰ διακόψουν μὲ τὴ βαρβαρότητα τῶν παληῶν τους τρόπων, τότε ἕνα μέρος τῶν δυνάμεών τους ποὺ ὤφειλε νὰ δημιουργήσει τὴν τάση τοῦ καπιταλισμοῦ χρησιμοποιεῖται νὰ τὴν ἀναχαιτίσει, μπαίνει ἡ τύχη, καὶ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου εἶναι ὁλότελα ἀπροσδιόριστο.

Αὐτὸ τὸ ἀκαθόριστο μεγαλώνει ἀκόμα ἂν τὸ προλεταριάτο προσηλυτισθεῖ στὴν κοινωνικὴ εἰρήνη ταυτόχρονα μὲ τοὺς δασκάλους του· ἢ μάλιστα ἁπλῶς ἂν θεωρεῖ ὅλα τὰ πράγματα κάτω ἀπὸ μιὰ συντεχνιακὴ ὄψη·— ἐνῶ ὁ σοσιαλισμὸς δίνει σ' ὅλες τὶς οἰκονομικὲς ἀμφισβητήσεις ἕνα γενικὸ καὶ ἐπαναστατικὸ χρῶμα.

Οἱ συντηρητικοὶ δὲν ἀπατιοῦνται καθόλου ὅταν βλέπουν στὶς διαιτησίες ποὺ δίνουν τόπο σὲ συλλογικὲς συμβάσεις καὶ στὴν συντεχνιακὴ ἰδιοτέλεια τὰ κατάλληλα μέτρα γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν μαρξιστικὴ ἐπανάσταση (1)· ὅμως ἀπὸ τὸν ἕνα κίνδυνο πέφτουν σ' ἕναν ἄλλο καὶ κινδυνεύουν νὰ καταβροχθιστοῦν ἀπὸ τὸν κοινοβουλευτικὸ σοσιαλισμὸ (2). Ὁ Ζωρὲς εἶναι ἐξίσου ἐνθουσιασμέ-

---

(1) Μιλοῦν συνεχῶς σήμερα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας· τοῦτο σημαίνει: χρησιμοποίηση τοῦ συντεχνιακοῦ πνεύματος ὑποτάσσοντάς το στὴ διεύθυνση ἀνθρώπων πολὺ σοβαρῶν καὶ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν δημαγωγῶν. Οἱ πολὺ σοβαροὶ ἄνθρωποι εἶναι ὁ Ντὲ Μάν, ὁ Τσάρλς Μπενουάζ (ὁ τερπνὸς εἰδικὸς τῶν συνταγματικῶν νόμων), ὁ Ἄρθουρ Φονταίν καὶ ἡ παρέα τῶν δημοκρατῶν ἀββάδων... καὶ τέλος ὁ Γκαμπριὲλ Χάνοταξ.

(2) Ὁ Βιλφρέντο χλευάζει τοὺς ἁπλοϊκοὺς ἀστοὺς ποὺ αἰσθάνονται εὐτυχεῖς γιατὶ δὲν ἀπειλοῦνται ἀπ' τοὺς ἀδιάλλακτους μαρξιστὲς καὶ πέφτουν στὸ ποτήρι τῶν διαλλακτικῶν μαρξιστῶν (Σοσιαλιστικὰ συστήματα, τόμος 11, σ. 453).

νος μὲ τοὺς κληρικοὺς γιὰ τὰ μέτρα ποὺ ἀπομακρύνουν τὶς ἐργατικὲς τάξεις ἀπ' τὴ μαρξιστικὴ ἐπανάσταση· πιστεύω πὼς καταλαβαίνει καλλίτερο ἀπ' αὐτοὺς τί μπορεῖ νὰ δημιουργήσει ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη· στηρίζει τὶς ἐλπίδες του στὴν ταυτόχρονη καταστροφὴ τοῦ καπιταλιστικοῦ πνεύματος καὶ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος.

Ἀντιτείνουν στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ὑπερασπίζουν τὴν μαρξιστικὴ ἀντίληψη, πὼς τοὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐμποδίσουν τὴ διπλὴ κίνηση τοῦ ἐκφυλισμοῦ ποὺ παρασύρει ἀστικὴ τάξη καὶ προλεταριάτο πέρα ἀπ' τοὺς δρόμους ποὺ τοὺς εἶχε ὑποδείξει ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ. Ἀναμφίβολα, μποροῦν νὰ ἐνεργήσουν πάνω στὶς ἐργατικὲς τάξεις, καὶ καθόλου δὲν ἀμφισβητεῖ κανεὶς ὅτι οἱ βιαιότητες στὶς ἀπεργίες δὲν εἶναι τέτοιας φύσης ποὺ νὰ διατηροῦν τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα· πῶς μποροῦμε ὅμως νὰ ἐλπίζουμε νὰ δώσουμε στὴν ἀστικὴ τάξη μιὰ φλόγα ποὺ σβήνει;

Ἐδῶ εἶναι ποὺ ὁ ρόλος τῆς βίας μᾶς φαίνεται σὰν ἰδιαίτερα μεγάλος στὴν ἱστορία· γιατὶ μπορεῖ νὰ ἐνεργήσει, κατὰ ἕνα ἔμμεσο τρόπο, στοὺς ἀστούς, γιὰ νὰ τοὺς ἀνακαλέσει στὸ αἴσθημα τῆς τάξης τους. Πολλὲς φορὲς ἐπεσήμαναν τὸν κίνδυνο ὁρισμένων βιαιοτήτων ποὺ εἶχαν ἐκθέσει θαυμάσια κοινωνικὰ ἔργα, ἀποκαρδιώσει τοὺς ἐργοδότες ποὺ ἦταν διατεθειμένοι νὰ πραγματοποιήσουν τὴν εὐτυχία τῶν ἐργατῶν τους καὶ ν' ἀναπτύξουν τὸν ἐγωϊσμὸ ἐκεῖ ὅπου ἐπικρατοῦσαν ἄλλοτε τὰ πιὸ εὐγενικὰ αἰσθήματα.

Τὸ νὰ πληρώνεις μὲ μαύρη ἀχαριστία τὴν καλωσύνη ἐκείνων ποὺ θέλουν νὰ προστατέψουν τοὺς ἐργάτες, νὰ ἀντιτάσσεις τὴ βρισιὰ στὶς ὁμιλίες τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ἀνθρώπινης ἀδελφότητας καὶ ν' ἀπαντᾶς μὲ χτυπήματα στὶς προτάσεις τῶν προπαγανδιστῶν τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης, αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς σύμμορφο μὲ τοὺς κανόνες τοῦ «κοσμικοῦ σοσιαλισμοῦ» τοῦ κυρίου καὶ τῆς κυρίας Τζώρτζ Ρενὰρ (1), ἀλλὰ εἶναι ἕνας πολὺ πρακτι-

---

(1) Ἡ κυρία Γ. Ρενὰρ δημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα «Λὰ Σουίς» τῆς 26ης Ἰουλίου 1900 ἕνα ἄρθρο γεμάτο ἀπὸ ὑψηλὲς κοινωνιολογικὲς σκέψεις γιὰ μιὰ ἐργατικὴ γιορτὴ ποὺ δόθηκε ἀπὸ τὸν Μιλλεράν (Λεὼν ντὲ Σεϊλάκ, Ὁ σοσιαλιστικὸς κόσμος, σ. 307-309). Ὁ ἄντρας της ἔλυσε τὸ σοβαρὸ ζήτημα γιὰ νὰ μάθει ποιός θὰ πιεῖ τὸ Γκλὸς Βουγκὸτ στὴ μελλοντικὴ κοινωνία (Γ. Ρενάρ, Τὸ σοσιαλιστικὸ καθεστώς, σ. 175).

κὸς τρόπος γιὰ νὰ κοινοποιήσεις στοὺς ἀστοὺς πὼς ὀφείλουν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὶ ὑποθέσεις τους καὶ μόνο μ' αὐτό.

Πιστεύω πὼς εἶναι πάρα πολὺ χρήσιμο ἐπίσης νὰ ξυλοφορτώσω τοὺς ρήτορες τῆς δημοκρατίας καὶ τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς κυβέρνησης, γιὰ νὰ μὴ διατηρεῖ κανένας αὐταπάτες γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς βίας. Αὐτὴ δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει ἱστορικὴ ἀξία παρὰ μόνο ἂν εἶναι ἡ σκληρὴ καὶ καθαρὴ ἔκφραση τῆς ταξικῆς πάλης· δὲν πρέπει ἡ ἀστικὴ τάξη νὰ μπορεῖ νὰ φαντάζεται πὼς μὲ τὴν ἱκανότητα τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ἢ τῶν μεγάλων αἰσθημάτων, θὰ μποροῦσε νὰ βρεῖ καλύτερη ὑποδοχὴ κοντὰ στὸ προλεταριάτο.

Τὴ μέρα ποὺ οἱ ἐργοδότες θ' ἀντιληφθοῦν πὼς δὲν ἔχουν νὰ κερδίσουν τίποτα μὲ τὰ ἔργα κοινωνικῆς εἰρήνης ἢ μὲ τὴ δημοκρατία, θὰ καταλάβουν πὼς τοὺς συμβουλεύτηκαν ἄσχημα οἱ ἄνθρωποι ποὺ τοὺς ἔπεισαν ν' ἀφήσουν τὸ ἐπάγγελμά τους τῶν δημιουργῶν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων γιὰ τὸ εὐγενὲς ἐπάγγελμα τῶν ἀναμορφωτῶν τοῦ προλεταριάτου. Τότε ὑπάρχει κάποια πιθανότητα νὰ ξανάβρουν ἕνα μέρος ἀπ' τὴν ἐνεργητικότητά τους καὶ ἡ μέτρια οἰκονομία ἢ συντηρητικὴ νὰ τοὺς φανεῖ τόσο παράλογη ὅσο φαινόταν στὸν Μάρξ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, στὸν χωρισμὸ τῶν τάξεων ποὺ φαίνεται καλύτερα, τὸ κίνημα θὰ ἔχει πιθανότητες νὰ δημιουργηθεῖ μὲ περισσότερη κανονικότητα ἀπὸ σήμερα.

Οἱ δυὸ ἀντίπαλες τάξεις ἐνεργοῦν λοιπὸν ἡ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη, κατὰ ἕνα τρόπο ἐν μέρει ἔμμεσο, ἀλλὰ ἀποφασιστικό. Ὁ καπιταλισμὸς σπρώχνει τὸ προλεταριάτο στὴν ἐπανάσταση γιατὶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ οἱ ἐργοδότες χρησιμοποιοῦν τὴ δύναμή τους ὑπὸ μιὰ ἔννοια ἀντίθετη πρὸς τὴν ἐπιθυμία τῶν ἐργατῶν τους· ἀλλὰ ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ δὲν καθορίζει ὁλοκληρωτικὰ τὸ μέλλον τοῦ προλεταριάτου· αὐτὸ ὀργανώνεται κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση ἄλλων αἰτίων καὶ ὁ σοσιαλισμός, βάζοντάς του στὸ μυαλὸ τὴν ἐπαναστατικὴ ἰδέα, τὸ προετοιμάζει νὰ καταργήσει τὴν ἐχθρικὴ τάξη. Ἡ καπιταλιστικὴ δύναμη εἶναι στὴ βάση ὅλης αὐτῆς τῆς διαδικασίας καὶ ἐνεργεῖ κατὰ ἕναν ἐπιτακτικὸ τρόπο (1). Ὁ Μάρξ

---

(1) Σ' ἕνα ἄρθρο γραμμένο τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1851 (τὸ πρῶτο τῆς σειρᾶς ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ τὸν τίτλο Ἐπανάσταση καὶ ἀντεπανά-

ὑπέθετε ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ προκαλεῖται γιὰ νὰ χρησιμοποιήσει τὴ δύναμη· βρισκόμαστε μπροστὰ σ᾽ ἕνα καινούργιο καὶ ἀπρόβλεπτο γεγονός: μιὰ ἀστικὴ τάξη ποὺ ζητάει νὰ μετριάσει τὴ δύναμή της. Πρέπει νὰ πιστέψουμε πὼς ἡ μαρξιστικὴ ἰδέα εἶναι νεκρή; Καθόλου, γιατὶ ἡ προλεταριακὴ βία μπαίνει στὴ σκηνὴ ταυτόχρονα μὲ τὴν κοινωνικὴ εἰρήνη ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι καθησυχάζει τὶς διαμάχες· ἡ προλεταριακὴ βία κλείνει τοὺς ἐργοδότες μέσα στὸ ρόλο τους τῶν παραγωγῶν καὶ τείνει νὰ ἐπανορθώσει τὴ διάταξη τῶν τάξεων καθόσον αὐτὲς φαινόντουσαν νὰ ἀνακατεύονται μέσα σ᾽ ἕναν δημοκρατικὸ βάλτο.

Ἡ προλεταριακὴ βία ὄχι μόνο μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν μελλοντικὴ ἐπανάσταση, ἀλλὰ ἀκόμα φαίνεται πὼς εἶναι τὸ μόνο μέσο νὰ ἐπαναφέρουν τὰ ἔθνη τὴν παλιὰ ἐνεργητικότητά τους, τὴ χαμένη ἐξ αἰτίας τοῦ οὑμανισμοῦ. Ἡ βία αὐτὴ ἀναγκάζει τὸν καπιταλισμὸ ν᾽ ἀσχολεῖται μὲ τὸν οὐσιαστικὸ ρόλο του καὶ τείνει νὰ τοῦ ἐπαναδώσει τὶς μαχητικὲς ἰδιότητες ποὺ εἶχε ἄλλοτε. Μιὰ ἐργατικὴ τάξη ἀναπτυσσόμενη καὶ στέρεα ὀργανωμένη μπορεῖ νὰ ἐξαναγκάσει τὴν καπιταλιστικὴ τάξη νὰ παραμείνει ἐνεργὸς στὴ βιομηχανικὴ πάλη. Ἔναντι μιᾶς ἀστικῆς τάξης διψασμένης γιὰ κατακτήσεις καὶ πλούσιας, ἂν τὸ προλεταριάτο σταθεῖ ἑνωμένο καὶ ἐπαναστατικό, τότε ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία θὰ φτάσει τὴν ἱστορική της τελειότητα. Ἔτσι ἡ προλεταριακὴ βία ἔγινε οὐσιαστικὸς παράγων τοῦ μαρξισμοῦ. Ἂς προσθέσουμε ὅτι, κατάλληλα ὁδηγούμενη, θὰ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νὰ καταργήσει τὸν κοινοβουλευτικὸ σοσιαλισμό.

III

Ἡ μαρξιστικὴ θεωρία τῆς ἐπανάστασης προϋποθέτει ὅτι ὁ καπιταλισμὸς θὰ χτυπηθεῖ ἐνῶ βρίσκεται σὲ σκληρὴ ζωτικότητα

σταση), ὁ Μάρξ συνιστᾶ τὸν ἑπόμενο παραλληλισμὸ ἀνάμεσα στὶς ἐξελίξεις τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ προλεταριάτου: σὲ μιὰ πολυάριθμη ἀστικὴ τάξη, πλούσια, συγκεντρωμένη καὶ ἰσχυρή, ἀντιστοιχεῖ ἕνα πολυάριθμο, ἰσχυρό, συγκεντρωμένο καὶ ἔξυπνο προλεταριάτο. Φαίνεται ἔτσι ὅτι φρονεῖ πὼς ἡ ἐξυπνάδα τοῦ προλεταριάτου ἐξαρτᾶται ἀπ᾽ τὶς ἱστορικὲς συνθῆκες ποὺ ἐξασφαλίζουν τὴ δύναμη στὴν ἀστικὴ τάξη μέσα στὴν κοινωνία. Λέει ἀκόμα ὅτι οἱ ἀληθινοὶ χαρακτῆρες τῆς ταξικῆς πάλης δὲν ὑπάρχουν παρὰ στὶς χῶρες ὅπου ἡ ἀστικὴ τάξη ἀνακαίνισε τὴν κυβέρνηση σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες της.

καὶ ἡ οἰκονομία βρίσκεται ἀκόμα σὲ πρόοδο. Ὁ Μάρξ δὲν φαίνεται νὰ διερωτήθηκε τὶ θὰ γινόταν στὴν περίπτωση ποὺ ἡ οἰκονομία θὰ βρισκόταν σὲ κατάπτωση. Δὲν σκέφτηκε ὅτι ἦταν δυνατὸ νὰ γίνει ἐπανάσταση ποὺ νὰ ἔχει σὰν ἰδεῶδες τὴν ὀπισθοδρόμηση ἢ ἀκόμα τὸν κοινωνικὸ συντηρητισμό.

Σήμερα βλέπουμε ὅτι τοῦτο ἦταν δυνατόν. Οἱ φίλοι τοῦ Ζωρές, οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ δημοκράτες ἔχουν σὰν ἰδεῶδες τὸν μεσαίωνα. Θἄθελαν ὁ συναγωνισμὸς νὰ εἶναι μετριοπαθής, ὁ πλοῦτος περιορισμένος, ἡ παραγωγὴ ἀνάλογη πρὸς τὶς ἀνάγκες. Ὄνειρα, τὰ ὁποῖα ὁ Μὰρξ θεωροῦσε ὀπισθοδρομικά (1) καὶ κατὰ συνέπεια σὰν ἀμελητέα, γιατὶ τοῦ φαινόταν ὅτι ὁ καπιταλισμὸς παρασύρεται στὸ δρόμο ἀσυγκράτητης προόδου· σήμερα ὅμως βλέπουμε ἰσχυρὲς δυνάμεις νὰ συμμαχοῦν γιὰ νὰ προσπαθήσουν νὰ ἀναμορφώσουν τὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία πρὸς τὴν μεσαιωνικὴ κατεύθυνση μὲ τὴ νομοθεσία. Ὁ κοινοβουλευτικὸς σοσιαλισμὸς θὰ ἤθελε νὰ ἑνωθεῖ μὲ τοὺς ἠθικολόγους, τὴν ἐκκλησία καὶ τὴ δημοκρατία, γιὰ νὰ ἀνακόψει τὴν καπιταλιστικὴ κίνηση. Καὶ τοῦτο δὲν θὰ ἦταν ἀδύνατο δοθείσης τῆς δειλίας τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ὁ Μὰρξ συνέκρινε τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς μὲ πολιτικὴ διαδοχή· ἐπειδὴ οἱ νεώτερες ἐποχὲς κληρονομοῦν πάντοτε κάτι ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τοῦ παρελθόντος, διερωτᾶται ποιό θὰ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα ἂν ἡ ἐπανάσταση γίνει σὲ περίοδο παρακμῆς καὶ ἐξετάζει τὰ διδάγματα τῆς ἱστορίας. Οἱ ἰδεολόγοι δὲν ἀσχολοῦνται καθόλου μὲ τὸ ζήτημα αὐτό. Βεβαιώνουν ὅτι ἡ παρακμὴ θὰ σταματήσει τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ ἔχουν στὴ διάθεσή τους τὸ Δημόσιο Ταμεῖο· θαμπώνονται ἀπὸ τὰ τεράστια ἀποθέματα πλούτου ποὺ θὰ παραδοθοῦν στὴν ἁρπαγή τους· τί γλέντια, τί ἑταῖρες, τί ἱκανοποιήσεις! Ἐμεῖς δὲν ἔχουμε παρόμοια προοπτικὴ μπροστά

(1) «Ἐκεῖνοι πού, ὅπως ὁ Σισμόντι, θέλουν νὰ ἐπανέλθουν στὴν ἀκριβῆ ἀναλογία τῆς παραγωγῆς, ὅλο καὶ διατηρώντας τὶς τωρινὲς βάσεις τῆς κοινωνίας, εἶναι ὀπισθοδρομικοί, ἀφοῦ, γιὰ νὰ εἶναι συνεπεῖς, πρέπει ἐπίσης νὰ θέλουν νὰ ἐπαναφέρουν ὅλες τὶς ἄλλες συνθῆκες τῆς βιομηχανίας τῶν περασμένων καιρῶν. Στὴ σημερινὴ κοινωνία, στὴ βιομηχανία ποὺ βασίζεται στὶς ἀτομικὲς ἀνταλλαγές, ἡ ἀναρχία τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ πηγὴ κάθε προόδου» (Μάρξ, Ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας, σ. 90-91).

μας, ἀλλὰ πρέπει νὰ ρωτήσουμε τὴν ἱστορία ἂν δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς δώσει μερικὲς πληροφορίες πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ ἂν θὰ μᾶς ἐπέτρεπε νὰ ὑποψιαστοῦμε αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖ μιὰ ἐπανάσταση ποὺ πραγματοποιεῖται σὲ ἐποχὴ παρακμῆς.

Οἱ ἔρευνες τοῦ Τοκεβὶλ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ μελετήσουμε ἀπ' τὴν ἄποψη αὐτὴ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ἐξέπληξε πολλοὺς ἀπ' τοὺς συγχρόνους του ὅταν ἐδῶ καὶ μισὸ αἰώνα ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἦταν περισσότερο συντηρητικὴ ἀπ' ὅ,τι πιστεύονταν ὡς τότε καὶ ὅτι οἱ χαρακτηριστικότεροι θεσμοὶ τῆς Γαλλίας χρονολογοῦνται ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος (διοικητικὴ συγκέντρωση, ὑπερβολικὴ ἐπέμβαση, διοικητικὴ κηδεμονία τῶν κοινοτήτων, ἀπαγόρευση στὰ δικαστήρια νὰ κρίνουν τοὺς δημόσιους ὑπάλληλους)· δὲν ἔβρισκε παρὰ ἕνα καὶ μόνο σπουδαῖο νεωτερισμό: τὴ συνύπαρξη, ποὺ συνεστήθη τὸ ἔτος YIII, ἀπὸ δημόσιους ὑπάλληλους ἀπομονωμένους καὶ ἀπὸ βουλευόμενα συμβούλια. Οἱ ἀρχὲς τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος ξαναεμφανίστηκαν τὸ 1800 καὶ οἱ παλιὲς συνήθειες καὶ ξαναευνοήθηκαν (1). Ὁ Τουργκὼ φαίνεται πὼς εἶναι ἕνας ἐξαίρετος τύπος ναπολεόντειου διοικητικοῦ ὑπάλληλου, ποὺ εἶχε «τὸ ὑπαλληλικὸ ἰδανικὸ σὲ μιὰ δημοκρατικὴ κοινωνία ὑποταγμένη σὲ μιὰ ἀπόλυτη κυβέρνηση» (2) Ἔκρινε πὼς ὁ τεμαχισμὸς τοῦ ἐδάφους, γιὰ τὸν ὁποῖο συνηθίζεται νὰ τιμοῦν τὴν Ἐπανάσταση, εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ καὶ δὲν εἶχε καθόλου προχωρήσει μ' ἕνα ἐξαιρετικὰ ταχὺ βῆμα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασή της (3).

Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Ναπολέων δὲν κόπιασε γιὰ νὰ ξαναφέρει τὴ χώρα στὴ μοναρχία. Πῆρε πανέτοιμη τὴ Γαλλία καὶ δὲν εἶχε νὰ κάνει παρὰ λίγες διορθώσεις γιὰ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπ' τὴν ἀποκτηθεῖσα ἀπ' τὸ 1789 ἐμπειρία. Οἱ διοικητικοὶ καὶ φορολογικοὶ νόμοι εἶχαν συνταχθεῖ, κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν ἐφαρμόσει τὶς μεθόδους τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος· ὑφίστανται ἀκόμα σήμερα κατὰ ἕναν τρόπο σχεδὸν ἀνέπαφο. Οἱ ἄνθρωποι

---

(1) Τοκεβὶλ, Τὸ παλαιὸ καθεστὼς καὶ ἡ ἐπανάσταση, βιβλ. II, κεφ. I, III, IY, σ. 89, 91, 94, 288.

(2) Τοκεβὶλ, σ. 155, 156.

(3) Τοκεβὶλ, Τὸ παλαιὸ καθεστὼς καὶ ἡ ἐπανάσταση, σ. 35-37.

πού χρησιμοποίησε εἶχαν μαθητέψει κάτω ἀπ' τὸ Παλαιὸ Καθεστὼς καὶ ὑπὸ τὴν Ἐπανάσταση· ὅλοι μοιάζουν· ὅλοι εἶναι ἄνθρωποι τοῦ παλιοῦ καιροῦ μὲ τοὺς τρόπους διακυβέρνησης· ὅλοι ἐργάζονται, μὲ ἴσο ζῆλο, γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος (1). Ἡ πραγματικὴ ἀξία τοῦ Ναπολέοντα ἦταν νὰ μὴν ἐμπιστεύεται πάρα πολὺ στὴ μεγαλοφυΐα του, νὰ μὴν ἀφήνεται στὰ ὄνειρα, ποὺ εἶχαν, τόσες φορές, ἀποπλανήσει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τοὺς εἶχαν ὁδηγήσει νὰ θέλουν νὰ τὰ ἀναμορφώσουν ὅλα ἐκ βάθρων, μὲ μιὰ λέξη, νὰ ἀναγνωρίζει καλὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορικῆς κληρονομικότητας. Ἀπὸ κεῖ προκύπτει ὅτι τὸ ναπολεόντειο καθεστὼς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν μιὰ ἐμπειρία ποὺ φανερώνει τὸν τεράστιο ρόλο τῆς συντηρητικότητας διὰ μέσου τῶν μεγαλυτέρων ἐπαναστάσεων.

Πιστεύω πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπεκτείνουμε τὴν ἀρχὴ τῆς συντηρητικότητας ἀκόμα καὶ στὰ στρατιωτικὰ πράγματα καὶ νὰ δείξουμε ὅτι οἱ στρατοὶ τῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν μιὰ ἐπέκταση προγενέστερων θεσμῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι ἀρκετὰ περίεργο ὅτι ὁ Ναπολέων δὲν ἐπέφερε σοβαροὺς νεωτερισμοὺς στὸ ὑλικὸ καὶ μόνο τὰ ἁπλὰ ὅπλα τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος συντέλεσαν στὴν ἐξασφάλιση τῆς νίκης ἀπὸ τὰ ἐπαναστατικὰ στρατεύματα. Καὶ μόνο στὴν Παλινόρθωση ἀλλάξανε τὸ πυροβολικό.

Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἐπανάσταση καὶ ἡ Αὐτοκρατορία (2) πετύχανε τὸ ἔργο τους, ἀλλάζοντας τόσο βαθειὰ τὴ χώρα, ὅλο καὶ διατηρώντας μιὰ τόσο μεγάλη ποσότητα ἀπὸ κτήσεις, συνδέεται μ' ἕνα γεγονὸς πάνω στὸ ὁποῖο οἱ ἱστορικοί μας δὲν τράβηξαν τὴν προσοχὴ ποὺ ὁ Ταίν δὲν φαίνεται νὰ παρατήρησε· ἡ παραγωγικὴ οἰκονομία σημείωσε τέτοια πρόοδο ὥστε νὰ πιστεύουν ὅλοι σὲ μιὰ ἀπεριόριστη πρόοδο τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δόγμα αὐτό,

---

(1) Σ' αὐτὸ ἐπίσης τὸ συμπέρασμα καταλήγει ὁ Λ. Μαντελὶν σ' ἕνα ἄρθρο τῶν Ντεμπά, τῆς 6 Ἰουλίου 1907, γιὰ τοὺς νομάρχες τοῦ Ναπολέοντος Α΄.

(2) Τοκεβίλ, Τὸ παλαιὸ καθεστὼς καὶ ἡ ἐπανάσταση, σ. 254-262, καὶ ΜελανΖέ, σ. 62. Πρβλ. τὸ κεφάλαιο ΙΥ, ΙΥ τῆς μελέτης μου γιὰ τὶς αὐταπάτες τῆς προόδου.

ποὺ θὰ ἀσκοῦσε μιὰ τόσο μεγάλη ἐπίδραση στὴ νεώτερη σκέψη, θὰ ἦταν ἕνα ἀλλόκοτο καὶ ἀνεξήγητο παράδοξο ἂν δὲν τὸ θεωρούσαμε σὰν συνδεμένο μὲ τὴν οἰκονομικὴ πρόοδο καὶ μὲ τὸ αἴσθημα τῆς ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης ποὺ γεννοῦσε αὐτὴ ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος. Οἱ πόλεμοι τῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας τόνωσαν ἀκόμα αὐτὸ τὸ αἴσθημα, ὄχι μόνο γιατὶ στάθηκαν ἔνδοξοι, ἀλλὰ ἐπίσης γιατὶ ἔκαναν νὰ μπεῖ πάρα πολὺ χρῆμα στὴ χώρα καὶ συντέλεσαν ἔτσι στὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς (1).

Ὁ θρίαμβος τῆς Ἐπανάστασης ἐξέπληξε σχεδὸν ὅλους τοὺς σύγχρονους καὶ φαίνεται πὼς οἱ πιὸ νοήμονες καὶ οἱ πιὸ μορφωμένοι στὰ πολιτικὰ πράγματα ἦταν οἱ περισσότερο ποὺ ἐξεπλάγησαν· γιατὶ λόγοι βγαλμένοι ἀπ' τὴν ἰδεολογία, δὲν μποροῦσαν νὰ ἐξηγήσουν αὐτὴ τὴν παράδοξη ἐπιτυχία. Μοῦ φαίνεται πὼς καὶ σήμερα ἀκόμα, τὸ ζήτημα δὲν εἶναι λιγότερο σκοτεινὸ γιὰ τοὺς ἱστορικούς, ὅπως δὲν ἦταν καὶ γιὰ τοὺς προγόνους μας. Τὴν πρώτη αἰτία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε στὴν οἰκονομία, γιατὶ τὸ Παλαιὸ Καθεστὼς προσεβλήθη μὲ γρήγορα χτυπήματα, ὅταν ἡ παραγωγὴ ἦταν στὸ δρόμο τῆς μεγάλης ἀνάπτυξης, ποὺ ὁ σύγχρονος κόσμος εἶχε μιὰ γέννηση σχετικὰ λίγο κοπιαστικὴ καὶ μπόρεσε νὰ ἐξασφαλίσει μιὰ ζωὴ ἰσχυρή.

Ἔχουμε, ἀντίθετα, μιὰ τρομακτικὴ ἱστορικὴ ἐμπειρία, σχετικὴ μὲ μιὰ μεγάλη μεταβολὴ ποὺ ἐπῆλθε στὸν καιρὸ τῆς οἰκονομικῆς παρακμῆς· θέλω νὰ μιλήσω γιὰ τὴν χριστιανικὴ κατάκτηση καὶ γιὰ τὴν πτώση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ποὺ τὴν ἀκολούθησε ἀπὸ κοντά.

Ὅλοι οἱ παλιοὶ χριστιανοὶ συγγραφεῖς εἶναι σύμφωνοι γιὰ νὰ μᾶς μάθουν ὅτι ἡ νέα θρησκεία δὲν ἔφερε καμμιὰ σοβαρὴ βελτίωση στὴν κατάσταση τοῦ κόσμου: ἡ διαφθορὰ τῆς ἐξουσίας, ἡ καταπίεση, οἱ καταστροφὲς συνέχισαν νὰ βαραίνουν τὸ λαὸ ὅπως στὸ παρελθόν. Ἦταν μιὰ μεγάλη ἀπογοήτευση γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας· στὴν ἐποχὴ τῶν διώξεων, οἱ χριστιανοὶ

---

(1) Ὁ Καούτσκυ ἐπέμεινε πολὺ γιὰ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξαν οἱ θησαυροὶ ποὺ ἅρπαξαν τὰ γαλλικὰ στρατεύματα. (Ἡ πάλη τῶν τάξεων στὴ Γαλλία τὸ 1789, σελ. 104-106).

εἶχαν πιστέψει πὼς ὁ Θεὸς θὰ ἐπιδαψίλευε τὴ Ρώμη μὲ εὔνοιες τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ Αὐτοκρατορία θὰ ἔπαυε νὰ καταδιώκει τοὺς πιστούς· τώρα ἡ Αὐτοκρατορία ἦταν χριστιανικὴ κι' οἱ ἐπίσκοποι εἶχαν γίνει προσωπικότητες πρώτης τάξης· ὡστόσο, ὅλα συνέχισαν νὰ βαδίζουν τόσο ἄσχημα ὅσο καὶ στὸ παρελθόν. Πρᾶγμα περισσότερο λυπηρὸ ἀκόμα, τὰ κακὰ ἤθη ποὺ καταγγέλλονταν τόσο συχνὰ σὰν ἀποτέλεσμα τῆς εἰδωλολατρείας, εἶχαν γίνει ἤθη τῶν λάτρεων τοῦ Χριστοῦ. Ἀντὶ νὰ ἐπιβάλει στὸν βέβηλο κόσμο μιὰ βαθειὰ ἀναμόρφωση, ἡ Ἐκκλησία εἶχε διαφθαρεῖ μιμούμενη τὸν βέβηλο κόσμο· εἶχε πάρει τοὺς τρόπους μιᾶς αὐτοκρατορικῆς διοίκησης καὶ οἱ φατρίες ποὺ τὴν κατεσπάρασσαν ἦταν μᾶλλον ἐξημμένες ἀπ' τὴν ὄρεξη τῆς ἐξουσίας παρὰ ἀπὸ θρησκευτικοὺς λόγους.

Ἀναρωτήθηκαν συχνὰ ἂν ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦταν ἡ αἰτία ἢ τουλάχιστο μιὰ ἀπὸ τὶς κυριώτερες αἰτίες τῆς πτώσης τῆς Ρώμης. Ὁ Γκάστον Μποϊσσιὲρ μάχεται αὐτὴ τὴ γνώμη προσπαθώντας νὰ δείξει ὅτι ἡ κίνηση τῆς παρακμῆς ποὺ παρατηροῦμε μετὰ τὸν Κωνσταντῖνο συνεχίζει μία κίνηση ποὺ ὑπῆρχε ἀπὸ καιρό, καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοῦμε ἂν ὁ χριστιανισμὸς ἐπιτάχυνε ἢ ἀργοπόρησε τὸ θάνατο τοῦ Ἀρχαίου κόσμου. Αὐτὸ ἰσοδυναμεῖ σὰν νὰ ποῦμε ὅτι ἡ συντηρητικότητα στάθηκε πάρα πολὺ μεγάλη· μποροῦμε κατ' ἀναλογίαν, νὰ φανταστοῦμε αὐτὸ ποὺ θὰ προέκυπτε ἀπὸ μιὰ ἐπανάσταση ποὺ δίνει σήμερα τὴν ἐξουσία στοὺς ἐπίσημους σοσιαλιστές μας· οἱ θεσμοὶ παραμένοντας ὅτι εἶναι σήμερα, θὰ διατηροῦνταν ὅλη ἡ ἀστικὴ ἰδεολογία. Τὸ ἀστικὸ κράτος θὰ κυριαρχοῦσε μ' ὅλες τὶς παληὲς καταχρήσεις του· ἡ οἰκονομικὴ παρακμὴ θὰ ὀξύνονταν ἂν εἶχε ἀρχίσει.

Λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ κατάκτηση ξέσπασαν οἱ βαρβαρικὲς εἰσβολές: πολλοὶ χριστιανοὶ ἀναρωτήθηκαν ἂν, τέλος, δὲ θὰ γεννιόνταν μιὰ τάξη σύμμορφη μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς νέας θρησκείας· ἡ ἐλπίδα αὐτὴ ἦταν τόσο πιὸ λογικὴ ὅσο οἱ Βάρβαροι προσηλυτίζονταν μπαίνοντας στὴν Αὐτοκρατορία καὶ δὲν ἦταν συνηθισμένοι στὴ διαφθορὰ τῆς ρωμαϊκῆς ζωῆς. Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη, μποροῦσαν νὰ ἐλπίζουν σὲ μιὰ ἀναγέννηση, ἀφοῦ ὁ κόσμος χανόταν κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἀστικῆς ἐκμετάλλευσης· οἱ νέοι ἄρχοντες εἶχαν χοντροκομμένα ἀγροτικὰ ἤθη, δὲ ζοῦσαν σὰν μεγάλοι ἄρχοντες, ἀλλὰ σὰν ἀρχηγοὶ μεγάλων κτημάτων· ἴσως

τότε ἡ γῆ θὰ καλλιεργοῦνταν καλύτερα. Μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε τὶς αὐταπάτες τῶν σύγχρονων χριστιανῶν συγγραφέων γιὰ τὶς εἰσβολὲς μ' ἐκεῖνες τῶν πολυάριθμων οὐτοπιστῶν ποὺ ἐλπίζανε νὰ δοῦνε τὸν νεώτερο κόσμο ἀναγεννημένο μὲ τὶς ἀρετὲς ποὺ ἀποδίδανε στοὺς ἀνθρώπους τῆς μεσαίας κατάστασης: ἡ ἀντικατάσταση τῶν πολὺ πλούσιων τάξεων ἀπὸ καινούργια κοινωνικὰ στρώματα θὰ ἔφερνε τὴν ἠθική, τὴν εὐτυχία καὶ τὴν παγκόσμια εὐημέρια.

Οἱ Βάρβαροι δὲ δημιούργησαν προοδευτικὲς κοινωνίες· ἦταν ὀλιγάριθμοι καὶ σχεδὸν παντοῦ ἀντικατέστησαν ἁπλῶς τοὺς παληοὺς μεγάλους ἄρχοντες, ἔκαναν τὴν ἴδια ζωὴ μ' αὐτοὺς καὶ καταβροχθίστηκαν ἀπὸ τὸν ἀστικὸ πολιτισμό. Στὴ Γαλλία ἡ μεροβιγγιανὴ βασιλεία ὑποβλήθηκε σὲ ἰδιαίτερα βαθειὲς μελέτες. Ὁ Φουστὲλ ντὲ Κουλάνζ χρησιμοποίησε ὅλη τὴν πολυμάθειά του, γιὰ νὰ φέρει σὲ φῶς τὸ συντηρητικὸ χαρακτήρα ἀπ' τὸν ὁποῖο ἔπασχε· ἡ συντηρητικότητα τοῦ φαινόταν τόσο δυνατὴ ποὺ τολμοῦσε νὰ γράψει ὅτι δὲν ὑπῆρξε πραγματικὴ ἐπανάσταση καὶ φανταζόταν ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ Μεσαίωνα σὰν μιὰ κίνηση ποὺ εἶχε συνεχίσει τὸ κίνημα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, μὲ κάποια ἐλάχιστη ἐπιτάχυνση (1) «Ἡ μεροβιγγιανὴ κυβέρνηση, ἔλεγε, εἶναι, περισσότερο ἀπὸ τὰ τρία τέταρτα, ἡ συνέχιση ἐκείνης ποὺ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία εἶχε δώσει στὴ Γαλατία (2)».

Ἡ οἰκονομικὴ παρακμὴ ἐπιταχύνθηκε ὑπὸ τοὺς βαρβάρους βασιλιάδες· μιὰ ἀναγέννηση δὲ μπόρεσε νὰ δημιουργηθεῖ παρὰ ὕστερ' ἀπὸ πολὺ καιρό, ὅταν ὁ κόσμος πέρασε ἀπὸ μιὰ σειρὰ δοκιμασίες. Χρειάστηκαν τὸ λιγώτερο τέσσερις αἰῶνες βαρβαρότητας γιὰ νὰ διαγραφεῖ στὸν ὁρίζοντα ἕνα προοδευτικὸ κίνημα· ἡ κοινωνία ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ εἶαι σὲ μιὰ κατάσταση πολὺ γειτονικὴ μὲ τὶς ἀπαρχές της, καὶ ὁ Βίκο θἄβρισκε σ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο τὴν εἰκόνα τῆς θεωρίας του τῶν ρικόρσι. Ἔτσι μιὰ ἐπανάσταση ποὺ ἐπῆλθε σὲ καιρὸ οἰκονομικῆς παρακμῆς εἶχε ἀναγκάσει τὸν κόσμο νὰ ξαναπεράσει μιὰ περίοδο σχεδὸν πρωτόγονου πο-

---

(1) Ντὲ Κουλάνζ, Ἀπαρχὲς τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστῶτος, σ. 566-567. Δὲν ἀμφισβητῶ πὼς δὲν ὑπάρχουν πολλὲς ὑπερβολὲς στὴ θέση τοῦ Ντὲ ΚουλάνΖ, ἀλλὰ ἡ συντηρητικότητα ἦταν ἀναμφισβήτητη.

(2) Ντὲ ΚουλάνΖ, Ἡ φραγκικὴ μοναρχία, σ. 650.

λιτισμοῦ καὶ νὰ σταματήσει κάθε πρόοδο γιὰ πολλοὺς αἰῶνες.

Τὴν τρομακτικὴ αὐτὴ ἐμπειρία τὴν ἐπικαλέστηκαν πολλὲς φορὲς οἱ ἐχθροὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ· δὲν ἀμφισβητῶ τὴν ἀξία τοῦ ἐπιχειρήματος, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσθέσω δυὸ λεπτομέρειες ποὺ θὰ φανοῦν ἴσως μηδαμινὲς στοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος κοινωνιολόγους· οἱ ἐμπειρία αὐτὴ προϋποθέτει: 1ον μιὰ οἰκονομικὴ παρακμή· 2ον μιὰ ὀργάνωση ποὺ ἐξασφαλίζει μιὰ τέλεια ἰδεολογικὴ συντηρητικότητα. Πολλὲς φορὲς παρουσίασαν τὸν πολιτισμένο σοσιαλισμὸ τῶν ἐπισήμων σοφῶν μας σὰν μιὰ προστασία γιὰ τὸν πολιτισμό: πιστεύω πὼς θὰ δημιουργοῦσε τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα ποὺ δημιούργησε ἡ κλασσικὴ παιδεία ποὺ δόθηκε ἀπ' τὴν Ἐκκλησία στοὺς βάρβαρους βασιλιάδες· τὸ προλεταριάτο θὰ διαφθειρόταν καὶ θ' ἀποχτηνούταν σὰν τοὺς Μεροβιγγιανοὺς καὶ ἡ οἰκονομικὴ παρακμὴ θὰ ἦταν πιὸ βέβαιη κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση αὐτῶν τῶν δῆθεν ἐκπολιτιστῶν.

Ὁ κίνδυνος ποὺ ἀπειλεῖ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου μπορεῖ νὰ ἀποφευχθεῖ ἂν τὸ προλεταριάτο προσκολληθεῖ μὲ ἐπιμονὴ στὶς ἐπαναστατικὲς ἰδέες, σὲ τρόπο ὥστε νὰ πραγματοποιήσει κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν Μαρξιστικὴ ἰδέα. Τὸ πᾶν μπορεῖ νὰ σωθεῖ ἄν, διὰ τῆς βίας ἐπιτύχει νὰ ξαναστερεώσει τὴν κατὰ τάξεις διαίρεση καὶ νὰ ἀποδώσει στὴν ἀστικὴ τάξη μέρος τῆς ἐνεργητικότητός του. Αὐτὸς εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ κατευθύνεται ἡ σκέψη ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν ὑπνωτισθεῖ ἀπ' τὰ πρόσφατα γεγονότα ἀλλὰ σκέφτονται τὶς συνθῆκες τῆς αὔριο. Ἡ προλεταριακὴ βία, σὰν ἐκδήλωση τοῦ αἰσθήματος τῆς πάλης τῶν τάξεων, παρουσιάζεται σὰν ὡραία καὶ ἡρωϊκή. Εἶναι στὴν ὑπηρεσία τῶν πρωταρχικῶν συμφερόντων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἡ καταλληλότερη μέθοδος γιὰ τὴν ἄμεση ἀπόκτηση ὑλικῶν πλεονεκτημάτων ἀλλὰ μπορεῖ νὰ σώσει τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα.

Σὲ ὅποιους κατηγοροῦν τοὺς συνδικαλιστὲς σὰν πρόσωπα ἄξεστα καὶ ἀμβλύνοα, ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσουμε τὸ λόγο γιὰ τὴν οἰκονομικὴ παρακμὴ τὴν ὁποία κατεργάζονται. Ἂς χαιρετήσουμε τοὺς ἐπαναστάτες ὅπως οἱ Ἕλληνες χαιρέτησαν τοὺς σπαρτιάτες ἥρωες ποὺ ὑπεράσπισαν τὶς Θερμοπύλες καὶ συντέλεσαν στὴν διατήρηση τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΕΙΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΒΙΑΣ

I. Παλιὲς σχετικὲς ἰδέες μὲ τὴν ἐπανάσταση.— Ἀλλαγὴ ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1870 καὶ τὸ κοινοβουλευτικὸ καθεστώς.

II. Παρατηρήσεις τοῦ Ντρουμὸν γιὰ τὴν ἀστικὴ ἀγριότητα.— Ἡ τρίτη δικαστικὴ καὶ ἡ ἱστορία τῶν δικαστηρίων.— Ὁ καπιταλισμὸς ἐναντίον τῆς λατρείας τοῦ κράτους.

III. Στάση τῶν Ντρεϋφουσικῶν.— Κρίσεις τοῦ Ζωρὲς γιὰ τὴν ἐπανάσταση: ἡ λατρεία του γιὰ τὴν ἐπιτυχία καὶ τὸ μῖσος του γιὰ τὸν ἡττημένο.

IY. Ὁ μιλιταρισμὸς σὰν ἀπόδειξη τῆς ἐγκατάλειψης τῶν ἀστικῶν παραδόσεων.

I

Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη στὸ εὐρὺ κοινὸ ὅσον ἀφορᾶ τὴν προλεταριακὴ βία δὲν στηρίζεται στὴν παρατήρηση τῶν συγχρόνων γεγονότων οὔτε σὲ λογικὴ ἑρμηνεία τοῦ σύγχρονου συνδικαλιστικοῦ κινήματος. Προέρχεται ἀπ' τὴ συσχέτιση τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν. Καθορίζεται ἀπ' τὴν ἀνάμνηση ποὺ προκαλεῖ σχεδὸν ἀναγκαστικὰ ἡ λέξη ἐπανάσταση. Ὑποθέτουμε πὼς οἱ συνδικαλιστὲς ἀπὸ μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτοαποκαλοῦνται ἐπαναστάτες, θέλουν ν' ἀντιγράψουν τὴν ἱστορία τοῦ 93. Οἱ μπλανκίστες ποὺ θεωροῦνται σὰν οἱ νόμιμοι ἰδιοκτῆτες τῆς τρομοκρατικῆς παράδοσης, κρίνουν πὼς κρατοῦνται, ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο, νὰ διευθύνουν τὸ προλεταριακὸ κίνημα· καὶ δείχνουν γιὰ τοὺς συνδικαλιστὲς πολὺ περισσότερη συγκατάβαση παρὰ γιὰ τοὺς ἄλλους κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστές· εἶναι ἀρκετὰ διατεθειμένοι νὰ παραδεχθοῦν ὅτι οἱ ἐρ-

γατικὲς ὀργανώσεις θὰ καταλάβουν στὸ τέλος πὼς δὲν ἔχουν νὰ κάνουν τίποτα καλύτερο ἀπ' τὸ νὰ μποῦν στὴ σχολή τους. Μοῦ φαίνεται πὼς ἀπ' τὴν πλευρά του ὁ Ζωρές, γράφοντας τὴν Σοσιαλιστικὴ Ἱστορία τοῦ 93, σκέφτηκε πολλὲς φορὲς τὰ διδάγματα ποὺ αὐτὸ τὸ παρελθόν, τὸ χίλιες φορὲς νεκρό, μποροῦσε νὰ τοῦ δώσει γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ παρόντος.

Δὲν προσέχουμε πάντοτε τὶς μεγάλες ἀλλαγὲς ποὺ ἐπῆλθαν στὸν τρόπο τῆς κρίσης τῆς Ἐπανάστασης ἀπ' τὸ 1870, ὡστόσο αὐτὲς οἱ ἀλλαγὲς εἶναι οὐσιώδεις ὅταν θέλουμε νὰ καταλάβουμε τὶς σύγχρονες ἰδέες τὶς σχετικὲς μὲ τὴ βία.

Γιὰ πολὺ καιρὸ ἡ Ἐπανάσταση θεωροῦνταν ὅτι ἦταν κυρίως μιὰ συνέχεια ἀπὸ ἔνδοξους πολέμους ἐναντίον μιᾶς συμμαχίας τῶν δυνάμεων τῆς βίας. Μὲ μιὰ λέξη, ὅλα τὰ ἐπεισόδια τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ τόπου ἦταν γιὰ τοὺς προγόνους μας δευτερεύοντα ἐξαρτήματα τοῦ πολέμου γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ἐπὶ μιὰ εἰκοσαετία ἡ ἀλλαγὴ τοῦ πολιτεύματος τῆς Γαλλίας ἦταν ὑπὸ συζήτηση. Ἡ χάρτα τοῦ 1814 ἐνσωμάτωσε ὁριστικὰ τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα καὶ τὴν Ναπολεόντειο νομοθεσία καὶ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Κονκορδάτου· ὁ πόλεμος εἶχε ἀποδώσει μιὰ κρίση δυσμεταμόρφωτη ποὺ τὰ αἰτιολογικά, ὅπως λέει ὁ Προυντόν, εἶχαν χρονολογηθεῖ ἀπ' τὸ Βαλμύ, τὸ Ζεμάπ καὶ ἀπὸ πενήντα ἄλλα πεδία μάχης, καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα εἶχαν παρθεῖ στὸ Σαὶν Κουὲν ἀπ' τὸν Λουδοβῖκο 18ο (1). Προστατεύμενοι ἀπ' τὸ γόητρο τῶν πολέμων τῆς Ἐλευθερίας, οἱ καινούργιοι θεσμοὶ ἀπέβησαν ἄθικτοι καὶ ἡ ἰδεολογία ποὺ κατασκευάστηκε γιὰ νὰ τοὺς ἑρμηνεύσει ἔγινε σὰν μιὰ πίστη ποὺ φαίνεται πὼς εἶχε γιὰ πολὺ καιρὸ γιὰ τοὺς Γάλλους τὴν ἀξία ποὺ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Χριστοῦ ἔχει γιὰ τοὺς καθολικούς.

Κάθε προσπάθεια ἀντίδρασης ἐναντίον τοῦ λιμπεραλισμοῦ μερικῶν συγγραφέων καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπέτυχε. Ἡ αἰτία ἔγκειται στὴν ἐποποιΐα τῶν πολέμων καὶ τοῦ ἀπὸ αὐτοὺς ἐνθουσιασμοῦ τῆς ψυχῆς τῶν Γάλλων.

Ἡ στρατιωτικὴ αὐτὴ ἐποποιΐα ἔδωσε ἕνα ἐπικὸ χρῶμα σ' ὅλα τὰ γεγονότα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς· οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν

(1) Προυντόν, Ὁ πόλεμος καὶ ἡ εἰρήνη, βιβλίο Υ, κεφ. III.

κομμάτων ὑψώθηκαν ἔτσι στὸ ἐπίπεδο μιᾶς Ἰλιάδας, οἱ πολιτικοὶ ἀπέβησαν γίγαντες καὶ ἡ Ἐπανάσταση ποὺ ὁ Ζοζὲφ ντὲ Μαίστρε εἶχε καταγγείλει σὰν σατανική, θεοποιήθηκε. Οἱ αἱματηρὲς σκηνὲς τῆς τρομοκρατίας ἦταν ἐπεισόδια χωρὶς μεγάλη σημασία πλάϊ στὶς τεράστιες ἑκατόμβες τοῦ πολέμου καὶ ἔβρισκαν μέσο νὰ τὶς σκεπάσουν μὲ μιὰ δραματικὴ μυθολογία· τὶς ἐξεγέρσεις τὶς ἔβαζαν στὴν ἴδια σειρὰ μὲ τὶς ἔνδοξες μάχες· καὶ μάταια πιὸ ἤρεμοι ἱστορικοὶ ἐπιζητοῦσαν νὰ ἐπαναφέρουν τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴν Αὐτοκρατορία στὸ ἐπίπεδο μιᾶς κοινῆς ἱστορίας. Οἱ θαυμάσιοι θρίαμβοι τῶν ἐπαναστατικῶν καὶ αὐτοκρατορικῶν στρατῶν καθιστοῦσαν ἀδύνατη κάθε πολιτική.

Ὁ πόλεμος τοῦ 1870 τὰ ἄλλαξε ὅλα. Ἡ ἧττα ἐπανέφερε τὴ χώρα στὴν πραγματικότητα. Ἀνέπτυξε τὴν ἰδέα τοῦ ὀππορτουνισμοῦ ἡ ὁποία σήμερα εἰσήχθη στὸ σοσιαλισμό.

Μιὰ ἄλλη συνέπεια ἦταν ἡ ἀλλαγὴ ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν ἀξιῶν καὶ κυρίως ἡ ἀλλαγὴ τῶν κρίσεων ποὺ ἔφερναν ἐπὶ τῆς βίας.

Μετὰ τὸ 1871, ὅλος ὁ κόσμος ἀπασχολήθηκε στὴν Γαλλία μὲ τὸ νὰ ἀναζητεῖ τὰ πιὸ κατάλληλα μέσα γιὰ νὰ ἐπανορθώσει τὴ χώρα. Ὁ Ταὶν θέλησε νὰ ἐφαρμόσει σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα τὰ μέσα τῆς πιὸ ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας καὶ κοίταξε τὴν ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης σὰν μιὰ κοινωνικὴ πειραματουργία. Ἔλπιζε νὰ μπορέσει νὰ κάνει φανερὸ τὸν κίνδυνο ποὺ παρουσίαζε, κατ' αὐτόν, τὸ ἰακωβινικὸ πνεῦμα, καὶ νὰ ὁδηγήσει ἔτσι τοὺς συγχρόνους του ν' ἀλλάξουν τὴν πορεία τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, ἐγκαταλείποντας ἰδέες ποὺ εἶχαν φανεῖ ἐνσωματωμένες στὴν ἐθνικὴ παράδοση καὶ ποὺ ἦσαν τόσο πιὸ στερεά, ἀγκιστρωμένες μέσα στὰ μυαλὰ ὅσο κανένας δὲν εἶχε ποτὲ ἀμφισβητήσει τὶς ἀρχές τους. Ὁ Ταὶν ἀπέτυχε στὸ ἐγχείρημα του, ὅπως θ' ἀποτύχουν ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ θελήσουν νὰ στηρίξουν μία διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ μεταρρύθμιση σὲ ἔρευνες, σὲ ἐπιστημονικὲς συνθέσεις καὶ σὲ ἀποδείξεις.

Ὡστόσο δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ τεράστια ἐργασία τοῦ Ταὶν πῆγε στὰ χαμένα· ἡ ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης ἀνατράπηκε ἐκ βάθρων· ἡ στρατιωτικὴ ἐποποιΐα δὲν κυριαρχεῖ πιὰ τὶς σχετικὲς κρίσεις καὶ τὰ ἐπεισόδια τῆς πολιτικῆς. Ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἐσώτατα ἐλατήρια τῶν φατριῶν, οἱ ὑλικὲς ἀνάγκες ποὺ καθο-

ρίζουν τὶς τάσεις τῶν μεγάλων μαζῶν, ἔχουν περάσει τώρα στὸ πρῶτο πλάνο. Στὸ λόγο ποὺ ἀπήγγειλε στὶς 24 Σεπτεμβρίου 1905 στὸν ἐγκαινιασμὸ τοῦ μνημείου τοῦ Ταὶν στὴ Βουζιέρ, ὁ βουλευτὴς Χοῦμπερτ ἀποδίδοντας τιμὴν στὸν μεγάλο καὶ παλλαπλὸ χάρισμα τοῦ διασήμου συμπατριώτη του, ἐξέφρασε τὴ λύπη ὅτι ἡ ἐπικὴ πλευρὰ τῆς Ἐπανάστασης ἀφέθηκε ἀπ᾿ αὐτὸν κατὰ μέρος μ᾿ ἕναν τρόπο συστηματικό. Ἀνωφελεῖς θλίψεις· ἡ ἐποποιΐα δὲ θὰ μπορέσει πιὰ ἀπὸ δῶ καὶ πέρα νὰ κυβερνᾶ αὐτὴ τὴν πολιτικὴ ἱστορία· θὰ ἀντιληφθοῦμε τὰ γελοῖα ἀποτελέσματα στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει ἡ ἀπασχόληση τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν παληῶν μεθόδων, διαβάζοντας τὴ «Σοσιαλιστικὴ Ἱστορία» τοῦ Ζωρές: ὁ Ζωρὲς μάταια ἔβγαλε ἀπὸ τὰ ντουλάπια τῆς παληᾶς ρητορικῆς τὶς πιὸ δραματικὲς εἰκόνες, δὲν κατόρθωσε παρὰ νὰ δημιουργήσει κάτι τὸ γελοῖο.

Τὸ γόητρο τῶν μεγάλων ἐπαναστατικῶν γεγονότων μειώνεται ἀπὸ τὴν σύγκριση πρὸς τὶς σύγχρονες κοινωνικὲς συγκρούσεις. Τίποτε δὲν ὑπάρχει κατὰ τὴν Ἐπανάσταση ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ πρὸς τὶς μάχες ποὺ μάτωσαν τὸ Παρίσι τὸ 1848 καὶ 1871· ἡ 14η Ἰουλίου καὶ ἡ 10η Αὐγούστου φαίνονται σὰν μικροσυμπλοκὲς ποὺ δὲν ἦταν ἱκανὲς νὰ συγκινήσουν μιὰ σοβαρὴ κυβέρνηση.

Μιὰ ἄλλη αἰτία συνετέλεσε στὸ ν᾿ ἀφαιρέσει τὴν ποίηση ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτά. Δέν ὑπάρχει ἐθνικὴ ἐποποιΐα, ὅταν ὁ λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ φανταστεῖ, ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ δύνανται νὰ ἐπαναληφθοῦν. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀρχίζει νὰ πιστεύει ὅτι οἱ σύγχρονες κυβερνήσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταργηθοῦν μὲ ταραχὲς ὅμοιες πρὸς ἐκεῖνες τῆς 14 Ἰουλίου καὶ τῆς 10ης Αὐγούστου παύει νὰ θεωρεῖ αὐτὲς τὶς ἡμερομηνίες σὰν ἐπικές. Οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστές, ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ἀνάμνηση τῆς Ἐπανάστασης γιὰ νὰ διαγείρουν τὸ ζῆλο τοῦ λαοῦ καὶ ποὺ τοῦ ζητοῦν, ταυτόχρονα, νὰ βάλει ὅλη τὴν ἐμπιστοσύνη του στὸν κοινοβουλευτισμό, εἶναι πολὺ ἀσυνεπεῖς, γιατὶ ἐργάζονται γιὰ νὰ καταστρέψουν οἱ ἴδιοι τὴν ἐποποιΐα τῆς ὁποίας ἤθελαν νὰ διατηρήσουν τὸ γόητρο στοὺς λόγους τους.

Τί μένει τότε ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ὅταν τῆς ἀφαιρεθεῖ ἡ ἐποποιΐα τῶν πολέμων ἐναντίον τῆς συμμαχίας; Μένουν, οἱ ἀστυνομικὲς ἐπιχειρήσεις, οἱ προγραφὲς καὶ οἱ δουλοπρεπεῖς συνεδριά-

σεις τῶν δικαστηρίων. Ἡ χρήση τῆς βίας τοῦ κράτους ἐναντίον τῶν ἡττημένων μᾶς προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτηση τόσο περισσότερο ὅσο πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κορυφαίους τῆς Ἐπανάστασης θὰ διακρινόνταν σὲ λίγο ἀνάμεσα στοὺς ὑπηρέτες τοῦ Ναπολέοντος καὶ δὲ χρησιμοποιοῦσαν τὸν ἴδιο ἀστυνομικὸ ζῆλο ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορα παρὰ ὑπὲρ τῆς τρομοκρατίας. Σὲ μιὰ χώρα ποὺ ἀναστατώθηκε ἀπὸ τόσες καθεστωτικὲς ἀλλαγὲς καὶ πού, ὕστερα, γνώρισε τόσες παλινωδίες, ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη ἔχει κάτι τὸ ἰδιαίτερα μισητό, γιατὶ ὁ σημερινὸς ἐγκληματίας, μπορεῖ νὰ γίνει ὁ αὐριανὸς δικαστής: ὁ στρατηγὸς Μάλετ μποροῦσε νὰ πεῖ, μπροστὰ στὸ στρατοδικεῖο ποὺ τὸν καταδίκασε τὸ 1812, πὼς θὰ εἶχε γιὰ συνένοχους ὁλόκληρη τὴ Γαλλία καὶ τοὺς ἴδιους του δικαστὲς ἂν εἶχε ἐπιτύχει (1).

Εἶναι περιττὸ νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο πάνω σ' αὐτὲς τὶς σκέψεις· φτάνει ἡ παραμικρότερη παρατήρηση γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ὅτι οἱ προλεταριακὲς βιαιότητες, θυμίζουν πολλὲς θλιβερὲς ἀναμνήσεις αὐτῶν τῶν περασμένων καιρῶν: ἀπὸ ἔνστικτο, ἀρχίζουμε νὰ σκεφτόμαστε τὶς ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπὲς ἐπιτήρησης, μὲ τὶς ἀγριότητες καχύποπτων πρακτόρων, ἀγροίκων καὶ ξετρελαμένων ἀπὸ τὸ φόβο, μέ τὶς τραγωδίες τῆς λαιμητόμου. Καταλαβαίνουμε λοιπὸν γιατὶ οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς κάνουν τόσο μεγάλες προσπάθειες γιὰ νὰ πείσουν τὸ κοινὸ πὼς ἔχουν ψυχὲς εὐαίσθητων βοσκῶν, ποὺ ἡ καρδιά τους εἶναι γεμάτη ἀπὸ αἰσθήματα καλωσύνης καὶ ποὺ δὲν ἔχουν παρὰ ἕνα μόνο πάθος: τὸ μῖσος γιὰ τὴ βία. Θὰ γίνονταν μὲ τὴ θέλησή τους προστάτες τῆς ἀστικῆς τάξης ἐνάντια στὴν προλεταριακὴ βία καὶ μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐξυψώσουν τὸ γόητρό τους τῶν ἀνθρωπιστῶν, δὲν παραλείπουν πιὰ ν' ἀπωθοῦν κάθε ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἀναρχικούς· μερικὲς φορὲς μάλιστα ἀπωθοῦν αὐτὴ τὴν ἐπαφὴ μ' ἕνα σανφασονισμὸ ποὺ δὲν ἀποκλείει μιὰ κάποια δόση δειλίας καὶ ὑποκρισίας.

---

(1) Ἔρνεστ Χάμελ, Ἱστορία τῆς συνωμοσίας τοῦ στρατηγοῦ Μαλέ, σ. 241. Σύμφωνα μὲ μερικὲς ἐφημερίδες, ὁ Ζωρές, στὴν κατάθεσή του τῆς 5 Ἰουνίου 1907, στὸ Κακουργοδικεῖο τοῦ Σηκουάνα, στὴν δίκη τοῦ Μποσκουὲ Λεβύ, εἶχε πεῖ ὅτι οἱ πράκτορες τῆς ἀσφαλείας θὰ δείξουν σεβασμὸ γιὰ τὸν κατηγορούμενο Μποσκουέ, ὅταν αὐτὸς θὰ εἶναι νομοθέτης.

Ὅταν ὁ Μιλλεράν ἦταν ὁ ἀναμφισβήτητος ἀρχηγὸς τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος στὸ Κοινοβούλιο, συνιστοῦσε νὰ φοβοῦνται νὰ ἐκφοβίζουν· καί, πραγματικά, οἱ σοσιαλιστὲς βουλευτὲς θὰ βρίσκανε λίγους ἐκλογεῖς ἂν δὲν κατόρθωναν νὰ πείσουν τὸ μεγάλο κοινὸ πὼς εἶναι ἄνθρωποι πολὺ λογικοί, ἐχθροὶ τῶν παληῶν μεθόδων, τῶν ἀνθρώπων τοῦ αἵματος καὶ ἀπασχολοῦνται μοναδικὰ μὲ τὸ νὰ σκέφτονται γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ μελλοντικοῦ δικαίου. Σ' ἕνα μεγάλο λόγο ποὺ ἐκφώνησε στὶς 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1905 στὴ Λιμόζ ὁ Ζωρὲς ἀφοσιώθηκε μὲ τὸ νὰ καθησυχάσει πολὺ περισσότερο τοὺς ἀστοὺς ἀπὸ ὅσο δὲν τὸ εἶχαν κάνει ἕως ἐδῶ· τοὺς ἀνάγγειλε ὅτι ὁ νικητὴς σοσιαλισμὸς θὰ δειχνόταν καλὸς βασιλιᾶς καὶ ὅτι μελετοῦσε διάφορες λύσεις γιὰ νὰ ἀποζημιώσει τοὺς παληοὺς ἰδιοκτῆτες. Πρὶν λίγα χρόνια, ὁ Μιλλερὰν δὲν ὑποσχόταν ἀποζημιώσεις στοὺς ἀστοὺς (Πετὶτ Ρεπουμπλίκ, 25 Μαρτίου 1898) ; τώρα ὅλος ὁ κόσμος θὰ τεθεῖ στὴν ἴδια μοίρα καὶ ὁ Ζωρὲς μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Βανδερβέλντε ἔγραψε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα πράγματα γεμᾶτα βάθος.

Ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση νοεῖται ἀπὸ τὸν Ζωρὲς σὰν μιὰ χρεωκοπία· θὰ δώσουν καλὰ τοκοχρεωλύσια στοὺς σημερινοὺς ἀστούς· ὕστερ' ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ τὰ τοκοχρεωλύσια αὐτὰ θὰ μειώνονται. Τὰ σχέδια, αὐτὰ πρέπει νὰ κάνουν τοὺς συνηθισμένους νὰ κερδίζουν πολλὰ ἀπὸ τὶς χρεωκοπίες, τραπεζίτες νὰ χαμογελοῦν· δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι οἱ μέτοχοι τῆς ἐφημερίδας «Οὐμανιτὲ» δὲν βρίσκουν αὐτὲς τὶς ἰδέες θαυμάσιες· θὰ εἶναι οἱ σύνδικοι τῆς χρεωκοπίας καὶ θὰ εἰσπράξουν καλὲς ἀμοιβές, ποὺ θὰ ἰσοσταθμίσουν τὶς ζημίες ποὺ τοὺς προξένησε αὐτὴ ἡ ἐφημερίδα.

Στὴ σύγχρονη ἀστικὴ τάξη κάθε τι ποὺ ἀπομακρύνει τὴν ἰδέα τῆς βίας εἶναι θαυμάσιο. Οἱ δικοί μας ἀστοὶ ἐπιθυμοῦν νὰ πεθάνουν ἐν εἰρήνῃ. Ὕστερ' ἀπ' αὐτοὺς ἂς ἔλθει ὁ κατακλυσμός.

II

.. Ἂς ἐξετάσουμε τώρα τὶς ταραχὲς τοῦ 93 καὶ ἂς ἀναζητήσουμε ἐὰν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξομοίωση πρὸς τὴ βία τοῦ συγχρόνου συνδικαλισμοῦ.

Πρὶν ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια, (1), ὁ Ντρούμοντ, μιλώντας γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὸ μέλλον του, ἔγραφε αὐτὲς τὶς φράσεις ποὺ φάνηκαν τότε πολὺ παράδοξες σὲ πολλὰ πρόσωπα. «Χαιρετῆστε τοὺς ἀρχηγοὺς ἐργάτες τῆς Κομμούνας, μπορεῖ νὰ πεῖ στοὺς συντηρητικοὺς ὁ ἱστορικὸς ποὺ εἶναι πάντα λίγο προφήτης δὲν θὰ τοὺς ξαναδεῖτε πιά!... Αὐτοὶ ποὺ θὰ ἔρθουν θὰ εἶναι διαφορετικὰ αἱμοβόροι, κακοὶ καὶ ἐκδικητικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 1871. Ἕνα καινούργιο αἴσθημα καταλαμβάνει ἔκτοτε τὸ γαλλικὸ προλεταριάτο: τὸ μῖσος». Δὲν ἦταν λόγια στὸν ἀέρα ἑνὸς ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων· ὁ Ντρουμὸντ ἦταν καλὰ πληροφορημένος γιὰ τὴν Κομμούνα καὶ τὸ σοσιαλιστικὸ κόσμο ἀπὸ τὸν Μαλόν, τοῦ ὁποίου ἔκανε ἕνα πολὺ ἐνθουσιῶδες πορτραῖτο.

Ἡ δυσοίωνη αὐτὴ πρόβλεψη στηριζόταν στὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἐργάτης ἀπομακρύνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ παράδοση καὶ πλησιάζει τὸν ἀστό, πολὺ πιὸ προσιτὸ ἀπ᾽ αὐτὸν στὰ κακὰ αἰσθήματα. «Ὁ Ντρουμὸντ λέει πὼς κυρίως ἄγριο ἦταν τὸ ἀστικὸ στοιχεῖο στὴν Κομμούνα, ἡ ἀκόλαστη καὶ μποέμικη ἀστικὴ τάξη τοῦ Καρτιὲ Λατέν· τὸ στοιχεῖο λαός, μέσα σ᾽ αὐτὴ τὴ φοβερὴ κρίση, ἔμεινε ἀνθρώπινο, δηλαδὴ γαλλικό... Ἀνάμεσα στοὺς διεθνιστὲς ποὺ ἀπετέλεσαν μέρος τῆς Κομμούνας, τέσσερις μόνον... ἐκφράστηκαν ὑπὲρ τῶν μέτρων βίας. (Ντρουμόντ, σ. 128). Βλέπουμε ὅτι ὁ Ντρουμόντ βρίσκεται ἀκόμα σ᾽ αὐτὴ τὴν ἁπλοϊκὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τοὺς προγενέστερους οὐτοπιστὲς ἀπὸ τὸ 1848, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι ἀκολουθοῦν τόσο καλλίτερα τὶς ἐπιταγὲς τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὅσο λιγώτερο διεφθάρηκαν ἀπὸ τὸν πολιτισμό· κατεβαίνοντας ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις στὶς φτωχὲς τάξεις, βρίσκουμε περισσότερες καλὲς ἰδιότητες ποὺ παρέμειναν παρόμοιες μὲ τὴ φυσικὴ κατάσταση.

Αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τῶν τάξεων ὁδηγεῖ τὸν Ντρουμὸντ σὲ μιὰ ἀρκετὰ παράδοξη ἱστορικὴ θεωρία: καμμιὰ ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις μας δὲ στάθηκε τόσο αἱματηρὴ ὅσο ἡ πρώτη, γιατὶ καθοδηγήθη ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη·—«ὅσο ὁ λαὸς εἶναι πιὸ στενὰ ἀνακατεμένος στὶς ἐπαναστάσεις, τόσο ἔχουν γίνει λιγότερο ἄγριες»—«τὸ προλεταριάτο, ὅταν εἶχε, γιὰ πρώτη φορά, ἕνα πραγματικὸ μέρος

(1) Ντρουμόντ, Τὸ τέλος ἑνὸς κόσμου, σ. 137-138.

στὴν ἐξουσία, στάθηκε ἄπειρα λιγώτερο αἱμοβόρο ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη» 2 (Ντρουμόντ, σ. 136). Δὲ θ' ἀρκεστοῦμε στὶς εὔκολες ἐξηγήσεις ποὺ ἀρκοῦν στὸν Ντρουμόντ· ἀλλὰ εἶναι βέβαιο πὼς ὑπάρχει κάτι ποὺ ἄλλαξε ἀπὸ τὸ 93. Πρέπει ν' ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ ἀγριότητα τῶν παληῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἔγκειται σὲ λόγους βγαλμένους ἀπ' τὴν ἱστορία τῆς ἀστικῆς τάξης, ἔτσι ποὺ νὰ διαπράτταμε μιὰ παρανόηση μπερδεύοντας τὶς καταχρήσεις τῆς ἀστικῆς ἐπαναστατικῆς δύναμης τοῦ 93 μὲ τὴ βία τῶν ἐπαναστατικῶν συνδικαλιστῶν μας: ἡ λέξη ἐπαναστάτης θὰ εἶχε ἔτσι δυὸ ἔννοιες τελείως ξεχωριστές.

Ἡ Τρίτη Τάξη δὲν ἀπετελέσθη ἀπὸ παραγωγικὲς τάξεις ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς νομικοὺς κύκλους. Ὁ Ταὶν ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ 577 βουλευτὲς τῆς Τρίτης Τάξης στὴ Συμβατικὴ ὑπῆρχαν 373 «ἄγνωστοι δικηγόροι καὶ ἄνθρωποι τοῦ νόμου ὑποδεέστερης τάξης, συμβολαιογράφοι, βασιλικοὶ ἐπίτροποι, δικαστές, δικαστικοὶ πάρεδροι, ἁπλοὶ πρακτικοὶ κλεισμένοι ἀπὸ τὴ νεότητά τους στὸ στενὸ κύκλο μιᾶς μέτριας δικαιοδοσίας ἢ μιᾶς γραφειοκρατικῆς ρουτίνας, χωρὶς ἄλλη ὑπεκφυγὴ ἀπὸ τοὺς φιλοσοφικοὺς περίπατους μέσα στοὺς φανταστικοὺς χώρους, κάτω ἀπ' τὴν καθοδήγηση τοῦ Ρουσσὼ καὶ τοῦ Ρέϋναχ». Κοπιάζουμε σήμερα νὰ καταλάβουμε τὴ σπουδαιότητα ποὺ εἶχαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ νόμου στὴν παληὰ Γαλλία· ὑπῆρχε μιὰ πολλαπλότης ἀπὸ δικαιοδοσίες· οἱ ἰδιοκτῆτες φιλοτιμοῦνταν νὰ κρίνουν ζητήματα ποὺ μᾶς φαίνονται σήμερα πολὺ μέτρια, ἀλλὰ ποὺ τοὺς φαίνονταν τεράσια ἐξαιτίας τοῦ μπερδέματος τοῦ φεουδαρχικοῦ δικαίου μὲ τὸ δίκαιο ἰδιοκτησίας· ἔβρισκαν παντοῦ λειτουργοὺς τῆς δικαστικῆς τάξης καὶ ἀπολάμβαναν μεγάλο κῦρος στοὺς πληθυσμούς.

Ὁ κύκλος αὐτὸς προσέφερε μὲν τὴν διοικητικὴν ἱκανότητα στὴν ἐπανάσταση ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀπὸ προκαταλήψεις ποὺ ὑπῆρξαν αἰτία διάπραξης πολλῶν σφαλμάτων. Δὲν μποροῦμε, λόγου χάρη, νὰ καταλάβουμε τὴ διαγωγὴ τοῦ Ροβεσπιέρρου ὅταν τὸν συγκρίνουμε μὲ τοὺς σημερινοὺς πολιτικούς· πρέπει νὰ βλέπουμε πάντοτε σ' αὐτὸν τὸ σοβαρὸ ἄνθρωπο τοῦ δικαίου, ἀπασχολημένο μὲ τὰ καθήκοντά του, νὰ μεριμνᾶ νὰ μὴν ἀμαυρώσει τὴν ἐπαγγελ-

ματικὴν τιμὴν τοῦ δικαστικοῦ ρήτορα· ἐπὶ πλέον ἦταν, ἐγγράμματος καὶ ὀπαδὸς τοῦ Ρουσσώ. Ἔχει δισταγμοὺς νομιμότητας ποὺ ἐκπλήσσουν τοὺς σύγχρονους ἱστορικούς· ὅταν τοῦ χρειάστηκε νὰ πάρει ὑπέρτατες ἀποφάσεις καὶ νὰ ὑπερασπισθεῖ ἐνάντια στὴ Συμβατική, ἔδειξε μιὰ τέτοια ἀφέλεια ποὺ συνορεύει μὲ τὴν μωρία. Ὁ περίφημος νόμος τῆς 22ας Μαΐου, γιὰ τὸν ὁποῖο τὸν κατηγόρησαν τόσο συχνὰ καὶ ποὺ ἔδωσε ἕνα τόσο γρήγορο τρόπο στὸ ἐπαναστατικὸ δικαστήριο, εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ μεγαλοφυοῦς πνεύματός του· βρίσκουμε σ' αὐτὸν ὅλο τὸ Παληὸ Καθεστὼς ἐκφρασμένο σὲ φόρμουλες ἐπιγραφικές.

Μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς σκέψεις τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος στάθηκε ἡ χρησιμοποίηση τῆς ποινικῆς δικονομίας γιὰ νὰ καταστρέψει ὅλες τὶς ἐξουσίες ποὺ ἀποτελοῦσαν ἐμπόδιο στὴ βασιλεία. Φαίνεται πώς, σ' ὅλες τὶς ἀρχέγονες κοινωνίες, τὸ ποινικὸ δίκαιο ἄρχισε μὲ τὸ νὰ εἶναι μιὰ προστασία, ποὺ παραχωροῦνταν στὸν ἀρχηγὸ καὶ σὲ μερικοὺς προνομιούχους ποὺ τιμᾶ μὲ μιὰ εἰδικὴ εὔνοια· μόνον πάρα πολὺ ἀργὰ ἡ νόμιμη δύναμη χρησιμεύει ἀδιάκριτα νὰ διαφυλάττει τὰ πρόσωπα καὶ τὶς περιουσίες ὅλων τῶν κατοίκων τῆς χώρας. Ὁ Μεσαίωνας ἦταν μιὰ ἐπιστροφὴ στὰ ἤθη τῶν παληῶν καιρῶν, ἦταν φυσικὸ νὰ γεννᾶ καινούργιες ἰδέες πάρα πολὺ ἀρχαϊκὲς σχετικὲς μὲ τὴ δικαιοσύνη, καὶ θεώρησε τὰ δικαστήρια πὼς ἔχουν προπάντων γιὰ ἀποστολὴ νὰ ἐξασφαλίζουν τὸ βασιλικὸ μεγαλεῖο. Ἕνα ἱστορικὸ συμβὰν ἦρθε νὰ εὐνοήσει, τὴν ἐξαιρετικὴ ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ ἐγκληματικοῦ καθεστῶτος. Ἡ Ἱερὰ Ἐξέταση ἔδινε τὸ πρότυπο τῶν δικαστηρίων πού, ἔθεσε σὲ ἐνέργεια πάνω σὲ ἀσθενῆ σημεῖα, καταδιώκοντας μὲ ἐπιμονὴ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἐνοχλοῦσαν τὴν ἐξουσία, καὶ τοὺς ἔβαζε στὸ ἀδύνατο νὰ τὴν βλάψουν. Τὸ βασιλικὸ κράτος δανείστηκε ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση πολλὲς ἀπὸ τὶς μεθόδους της καὶ ἀκολούθησε σχεδὸν πάντοτε τὶς ἀρχές της.

Ἡ βασιλεία ζητοῦσε συνεχῶς ἀπὸ τὰ δικαστήριά της νὰ ἐργάζονται γιὰ νὰ μεγαλώσουν τὴν περιοχή της· σήμερα μᾶς φαίνεται παράδοξο ὅτι ὁ Λουδοβῖκος 14ος ἔκανε τὶς προσαρτήσεις μὲ ἐπιτροπὲς δικαστῶν ἀλλὰ αὐτὸ ἦταν μέσα στὴν παράδοση· πολλοὶ ἀπὸ τοὺς προκατόχους του εἶχαν κατάσχει διὰ τοῦ Κοινοβουλίου φεουδαρχικὲς κτήσεις γιὰ λόγους πάρα πολὺ αὐθαίρετους. Ἡ δικαιοσύ-

νη, πού μᾶς φαίνεται σήμερα φτιαγμένη γιὰ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν εὐημερία τῆς παραγωγῆς καὶ νὰ ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξή της μ' ὅλη τὴν ἐλευθερία, σὲ πάντοτε πιὸ εὐρύτερες ἀναλογίες, φαινόταν καμωμένη ἄλλοτε γιὰ νὰ ἐξασφαλίζει τὸ βασιλικὸ μεγαλεῖο: ὁ κύριος σκοπός της δὲν ἦταν τὸ δίκαιο, ἀλλὰ τὸ κράτος.

Στάθηκε πολὺ δύσκολο νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ μιὰ αὐστηρὴ πειθαρχία στὶς ὑπηρεσίες πού συνεστήθηκαν ἀπὸ τὴν βασιλεία γιὰ τὸν πόλεμο καὶ γιὰ τὴ διοίκηση· σὲ κάθε στιγμὴ χρειαζόταν νὰ κάνουν ἔρευνες γιὰ νὰ τιμωρήσουν ἄπιστους ἢ ἀπειθεῖς ὑπαλλήλους· οἱ βασιλιάδες χρησιμοποιοῦσαν γι αὐτὲς τὶς ἀποστολές, ἀνθρώπους παρμένους ἀπ' τὰ δικαστήριά τους· συνέβαινε ἔτσι νὰ μπερδεύουν τὶς πράξεις πειθαρχικῆς ἐπιτήρησης μὲ τὴν καταστολὴ τῶν ἐγκλημάτων. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ νόμου ἔπρεπε νἀλλάξουν ὅλα τὰ πράγματα σύμφωνα μὲ τὶς πνευματικές τους συνήθειες· ἔτσι ἡ ἀμέλεια, ἡ κακὴ θέληση ἢ ἡ ραθυμία γινόταν ἐπανάσταση ἐνάντια στὴν ἐξουσία, ἀπόπειρες ἢ προδοσίες.

Ἡ Ἐπανάσταση συνέχισε τὴν παράδοση αὐτή. Κατεδίωκε σὰν προδότη τὸν καθένα πού δὲν ἐπετύγχανε νὰ πραγματοποιήσει τὶς ἐλπίδες τῆς κοινῆς γνώμης. Ἔβρισκαν τότε πολὺ φυσικὸ νὰ ἐξηγοῦν τὶς ἧττες τῶν στρατηγῶν μὲ ἐγκληματικὲς προθέσεις καὶ νὰ κόβουν τὰ κεφάλια τῶν ἀνθρώπων πού δὲν ἦταν ἱκανοὶ νὰ πραγματοποιήσουν τὶς ἐλπίδες πού μιὰ γνώμη, πού ἐπανῆλθε στὶς δεισιδαιμονίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας, εἶχε ὀνειρευτεῖ. Ὁ ποινικός μας κώδικας περιλαμβάνει ἀκόμα ἀρκετὰ ἄρθρα παράδοξα πού προέρχονται ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχή: σήμερα δὲν καταλαβαίνουμε εὔκολα ὅτι μποροῦμε νὰ κατηγορήσουμε σοβαρὰ ἕναν πολίτη ὅτι μηχανορραφεῖ ἢ συνεννοεῖται μὲ ξένες δυνάμεις ἢ μὲ τοὺς πράκτορες των, γιὰ νὰ τοὺς ὑποχρεώσουν νὰ διαπράξουν ἐχθρότητες ἢ ν' ἀναλάβουν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Γαλλίας, ἢ γιὰ νὰ τοὺς προμηθεύσουν τὰ μέσα. Ἕνα παρόμοιο ἔγκλημα πού ὁλόκληρο τὸ κράτος μπορεῖ νὰ μπεῖ σέ κίνδυνο ἀπὸ τὴν πράξη ἑνὸς προσώπου: αὐτὸ δὲ μᾶς φαίνεται καθόλου πιστευτό (1).

---

(1) Εἶναι ὡστόσο τὸ ἄρθρο πού ἐφάρμοσαν στὸν Ντρέϋφους, χωρὶς ποτὲ ν' ἀναζητήσουν ἄλλωστε ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ Γαλλία βρισκόταν σὲ κίνδυνο.

Οἱ δίκες ἐνάντια στοὺς ἐχθροὺς τοῦ βασιλιᾶ διεξάγονταν κατὰ ἕναν ἐξαιρετικὸ τρόπο· ἁπλοποιοῦσαν τὶς διαδικασίες ὅσο τὸ μποροῦσαν· τοὺς ἀρκοῦσαν μέτριες ἀποδείξεις, ποὺ δὲ θ' ἀρκοῦσαν γιὰ τὰ κοινὰ ἐγκλήματα· ἀναζητοῦσαν νὰ κάνουν παραδείγματα τρομερὰ καὶ βαθιὰ ἐκφοβιστικά. Ὅλ' αὐτὰ τὰ ξαναβρίσκουμε στὴ ροβεσπερριανὴ νομοθεσία. Ὁ νόμος τῆς 21 Μαΐου ἀρκεῖται (1) σὲ ὁρισμοὺς ἀρκετὰ ἀόριστους τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος, σὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν ἀφίνει νὰ ξεφεύγει κανένας ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἐπανάστασης· ὅσο γιὰ τὶς ἀποδείξεις, εἶναι ἄξιες τῆς καθαρῆς παράδοσης τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος καὶ τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης. «Ἡ ἀναγκαία ἀπόδειξη γιὰ νὰ καταδικασθοῦν οἱ ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ εἶναι κάθε εἶδος ἔγγραφα, εἴτε ὑλικό, εἴτε ἠθικό, εἴτε προφορικὸ εἴτε γραφτὸ ποὺ μπορεῖ φυσικὰ νὰ πετύχει τὴ συγκατάθεση κάθε δίκαιου καὶ λογικοῦ πνεύματος. Ὁ κανόνας τῶν ἀποφάσεων εἶναι ἡ συνείδηση τῶν φωτισμένων ἀπὸ τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδας ἐνόρκων· σκοπός τους εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ἐχθρῶν της». Ἔχουμε σ' αὐτὸν τὸ περίφημο νόμο τῆς τρομοκρατίας τὴν πιὸ δυνατὴ ἔκφραση τῆς θεωρίας τοῦ κράτους.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰώνα διατυπώνοντας ἐπάνοδο σὲ φυσικὸ δίκαιο, καθιστοῦσε αὐτὲς τὶς μεθόδους πολὺ τρομερώτερες· ἡ ἀνθρωπότης ὥς τότε ἦταν διεφθαρμένη ἀπὸ τὸ σφάλμα ἑνὸς μικροῦ ἀριθμοῦ ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν συμφέρο νὰ τὴν ἐξαπατήσουν· ὅμως εἶχαν τελικὰ ἀνακαλύψει τὸ μέσο τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἀρχέγονη καλωσύνη, στὴν ἀλήθεια καὶ τὴ δικαιοσύνη· κάθε ἀντίθεση σὲ μιὰν ἀλλαγὴ τόσο ὡραία, τόσο εὔκολη νὰ ἐφαρμοσθεῖ καὶ μὲ μιὰ ἐπιτυχία τόσο βέβαιη, ἦταν ἡ πιὸ ἐγκληματικὴ πράξη ποὺ μποροῦσαν νὰ φαντστοῦν · οἱ νεωτεριστὲς ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ φανοῦν ἀμείλιχτοι γιὰ νὰ καταστρέψουν τὴν ἀπαίσια ἐπίδραση ποὺ κακοὶ πολίτες μποροῦσαν ν' ἀσκήσουν γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀναγέννηση τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἐπιείκεια ἦταν μιὰ ἔνοχη ἀδυναμία, γιατὶ δὲν ἔτεινε σὲ τίποτε λιγότερο παρὰ στὸ νὰ θυσιά-

(1) Οἱ ἴδιες λεπτομέρειες τοῦ νόμου αὐτοῦ δὲν μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν παρὰ μὲ τὴν ἐξομοίωσή τους μὲ τοὺς κανόνες τοῦ παλαιοῦ ποινικοῦ δικαίου.

ζει τὴν εὐτυχία τῶν πληθῶν στὰ καπρίτσια τῶν ἀδιόρθωτων ποὺ ἔδειχναν μία ἀκατανόητη ἰσχυρογνωμοσύνη, καὶ ἀρνιόνταν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ καταφανὲς καὶ δὲν ζοῦσαν παρὰ μέσα στὰ ψεύδη.

Ἀπὸ τὴν Ἱερὴ Ἐξέταση ἕως τὴν πολιτικὴ δικαιοσύνη τῆς βασιλείας καὶ ἀπ' αὐτὴν μέχρι στὰ ἐπαναστατικὰ δικαστήρια, ὑπῆρχε συνεχῶς μία πρόοδος στὴν ἔννοια τοῦ αὐθαιρέτου τῶν κανόνων, τῆς ἔκτασης τῆς ἰσχῆς καὶ τῆς διεύρυνσης τῆς ἐξουσίας. Ἡ Ἐκκλησία εἶχε, γιὰ πολὺν καιρό, ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἐξαιρετικῶν διαδικασιῶν ποὺ ἔκαναν οἱ ἱεροεξεταστές της (1). Ἡ βασιλεία δὲν εἶχε πιὰ τόσους δισταγμούς, ἰδίως ὅταν εἶχε ἀποκτήσει τὴν πλήρη ὡριμότητά της· ἀλλὰ ἡ Ἐπανάσταση ἐξέθετε φανερὰ τὴ δεισιδαιμονικὴ λατρεία της γιὰ τὸ κράτος.

Ἕνας λόγος οἰκονομικῆς τάξης ἔδινε τότε στὸ Κράτος μιὰ δύναμη ποὺ δὲν εἶχε ποτὲ ἡ Ἐκκλησία. Στὴν ἀρχὴ τῶν νεώτερων χρόνων, οἱ κυβερνήσεις, μὲ τὶς ναυτικὲς ἀποστολές τους καὶ τὶς ἐνθαρρύνσεις ποὺ ἔδιναν στὴ βιομηχανία, εἶχαν καταλάβει μιὰ μεγάλη θέση στὴν παραγωγή· ἀλλὰ στὸ 18 αἰώνα ἡ θέση αὐτὴ ἀπέβη ἐξαιρετικὰ τεράστια στὸ πνεῦμα τῶν θεωρητικῶν. Ὅλος ὁ κόσμος τότε εἶχε τὸ μυαλὸ γεμᾶτο ἀπὸ μεγάλα σχέδια· νοοῦσαν τὰ βασίλεια στὸ σχέδιο μεγάλων ἑταιριῶν ποὺ ἀνελάμβαναν νὰ ἀξιοποιήσουν τὸ ἔδαφος καὶ ἀφοσιώνονταν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν καλὴ τάξη στὴ λειτουργία αὐτῶν τῶν ἑταιριῶν. Ἐπίσης τὸ κράτος ἦταν ὁ Θεὸς τῶν ρεφορμιστῶν: «Θέλουν, γράφει ὁ Τοκεβίλ, νὰ δανειστοῦν τὸ χέρι τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν γιὰ νὰ τὰ σπάσουν ὅλα καὶ νὰ ξανακάνουν ὅλα σύμφωνα μ' ἕνα καινούργιο σχέδιο ποὺ συνέλαβαν οἱ ἴδιοι· αὐτὸ μόνον τοὺς φαινόταν σὲ κατάσταση νὰ ἐκπληρώσει ἕνα τέτοιο ἔργο. Ἡ δύναμη τοῦ κράτους πρέπει νὰ ὑπάρχει χωρὶς ὅρια, ὅπως τὸ δικαίωμά του, ἀφοῦ δὲ πρόκειται παρὰ νὰ τὸ πείσουν νὰ κάνει κατάλληλη χρήση αὐτῆς». Οἱ φυσιοκράτες φαίνονταν διατεθειμένοι νὰ θυσιάσουν τὰ ἄτομά τους γιὰ τὴ γενικὴ χρησιμότητα· πολὺ λίγο

---

(1) Σύγχρονοι συγγραφεῖς, παίρνοντας κατὰ γράμμα ὁρισμένες ὁδηγίες τῆς παπωσύνης, μπόρεσαν νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι ἡ Ἱερὴ Ἐξέταση ἦταν σχετικὰ ἐπιεικής, λαμβανομένων ὑπ' ὄψη τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς.

ἐνδιαφερόνταν γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ βρίσκανε παράλογη τὴν ἰδέα μιᾶς ἰσοστάθμισης τῶν ἐξουσιῶν· ἐλπίζανε νὰ μεταβάλουν τὸ Κράτος· τὸ σύστημά τους καθορίζεται ἀπὸ τὸν Τοκεβίλ «δημοκρατικὸς δεσποτισμός», ἡ κυβέρνηση θὰ ἦταν στὴ θεωρία ἕνας ἐντολοδόχος ὅλων, ἐλεγχόμενος ἀπὸ μιὰ φωτισμένη δημοσία γνώμη· πρακτικὰ ἦταν ἕνας ἀπόλυτος κύριος (1). Ἕνα ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ ἐξέπληξαν περισσότερο τὸν Τοκεβίλ, στὴ διάρκεια τῶν μελετῶν του γιὰ τὸ Παληὸ Καθεστώς, εἶναι ὁ θαυμασμὸς ποὺ οἱ φυσιοκράτες εἶχαν γιὰ τὴν Κίνα, ποὺ τοὺς φαινόταν ὁ τύπος τῆς καλῆς κυβέρνησης, γιατὶ ἐκεῖ δὲν ὑπάρχουν παρὰ ὑπηρέτες καὶ ὑπάλληλοι καταλεγμένοι καὶ ἐκλεγμένοι στὸ διαγωνισμό (2).

Ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση κι' ἐδῶ, ὑπῆρχε μιὰ τέτοια ἀναστάτωση στὶς ἰδέες ποὺ μόλις μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὶς ἀντιλήψεις τῶν πατέρων μας (3). Ἡ καπιταλιστικὴ οἰκονομία ἔφερε σὲ φῶς τὴν ἐξαιρετικὴ δύναμη τῶν ἀτόμων· ἡ ἐμπιστοσύνη ποὺ οἱ ἄνθρωποι τοῦ 18 αἰώνα εἶχαν στὶς βιομηχανικὲς ἱκανότητες τοῦ κράτους φαίνεται παιδιάστικη σ' ὅλα τὰ πρόσωπα ποὺ ἔχουν μελετήσει ἄλλοῦ παρὰ στὰ ἄνοστα βιβλία τῶν κοινωνιολόγων· αὐτοὶ διατηροῦν ἀκόμα πιὸ καλύτερα τὴ λατρεία τῆς ἀμάθειας τοῦ παληοῦ καιροῦ· τὸ δίκαιο τῆς φύσης ἔγινε ἕνα ἀνεξάντλητο θέμα χλευασμάτων γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἔχουν τὴν παραμικρότερη ἱστορικὴ ἀπόχρωση· ἡ χρησιμοποίηση τῶν δικαστηρίων διεγείρει συχνὰ τὴν ἀγανάκτηση τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων, καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν τὸν κοινὸν νοῦ βρίσκουν ὅτι καταστρέφει κάθε νομικὴν ἔννοια.

Ὁ Σάμνερ Μάϊν παρατηρεῖ ὅτι οἱ σχέσεις τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν πολιτῶν ἀνατράπηκαν ἐκ βάθρων ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰώνα· ἄλλοτε τὸ κράτος θεωροῦνταν πάντοτε καλὸ

---

(1) Τοκεβίλ, σ. 235-240.

(2) Τοκεβίλ, σ. 241.

(3) Πρέπει στὴν ἱστορία τῶν νομικῶν ἰδεῶν στὴ Γαλλία, νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη τὸν τεμαχισμὸ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, ποὺ πολλαπλασιάζοντας τοὺς ἀνεξάρτητους ἀρχηγοὺς τῶν παραγωγικῶν μονάδων, συντέλεσε περισσότερο στὸ νὰ διαδώσει στὶς μᾶζες νομικὲς ἰδέες ποὺ τὰ καλύτερα δοκίμια τῆς φιλοσοφίας δὲν διάδοσαν στὶς μορφωμένες τάξεις.

καὶ συνετό· γι' αὐτό, κάθε ἐμπόδιο ποὺ ἔφερναν στὴ λειτουργία του θεωροῦνταν σὰν ἕνα σοβαρὸ πλημμέλημα· τὸ φιλελεύθερο σύστημα ὑποθέτει, ἀντίθετα, ὅτι ὁ πολίτης, ὅταν τὸν ἀφίνουν ἐλεύθερο, ἐκλέγει τὸ καλύτερο κόμμα καὶ ἀσκεῖ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δικαιώματά του νὰ κρίνει τὴν κυβέρνηση, ποὺ ἀπὸ κύριος γίνεται ὑπηρέτης (1). Ὁ Μάϊνε δὲ λέει ποιὸς εἶναι ὁ λόγος αὐτῆς τῆς μεταβολῆς· οἱ λόγοι τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι οἰκονομικοί. Στὴ νέα τάξη πραγμάτων , τὸ πολιτικὸ ἔγκλημα εἶναι μιὰ πράξη ἁπλῆς ἐξέγερσης ποὺ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ συνεπάγεται καμμιὰ ἀτιμία καὶ ποὺ τὴν σταματοῦν μὲ μέτρο σύνεσης, ἀλλὰ ποὺ δὲν ἀξίζει πιὰ τὸ ὄνομα ἔγκλημα, γιατὶ ὁ αὐτουργός της δὲ μοιάζει καθόλου μὲ ἐγκληματίες.

Δὲν εἴμαστε ἴσως καλύτεροι, πιὸ ἀνθρώπινοι, πιὸ εὐαίσθητοι στὶς συμφορὲς τῶν ἄλλων ὅσο ἦσαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ 93· θὰ ἤμουν μάλιστα ἀρκετὰ διατεθειμένος νὰ παραδεχτῶ ὅτι ἡ χώρα εἶναι πιθανότερα λιγότερο ἠθικὴ ἀπ' ὅσο ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχή· ἀλλὰ δὲν ἔχουμε πιά, ὅσο κι οἱ πατέρες μας, τὴ δεισιδαιμονία τοῦ Κράτους—Θεοῦ, στὸ ὁποῖο θυσίασαν τόσα θύματα. Ἡ ἀγριότητα τῶν Συμβατικῶν ἐξηγεῖται εὔκολα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἡ Τρίτη Κατάσταση εἶχε ἀντλήσει ἀπὸ τὶς ἀπαίσιες πράξεις τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος.

III

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ παληὲς ἰδέες δὲν ἐξαλείφθηκαν ὁλότελα· ἡ ὑπόθεση Ντρέϋφους μᾶς ἔδειξε πῶς ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν κληρικῶν νοοῦσε πάντοτε τὴ δικαιοσύνη μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος καὶ ἔβρισκε ὁλότελα φυσικὴ μιὰ καταδίκη γιὰ κρατικοὺς λόγους. Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττει, γιατὶ αὐτές οἱ δύο κατηγορίες προσώπων, δὲν εἶχαν ποτὲ ἄμεσες σχέσεις μὲ τὴν παραγωγή, δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν τίποτα ἀπὸ τὸ δίκαιο. Τόση μεγάλη ἦταν ἡ ἐξέγερση τοῦ φωτισμένου πλήθους ἐνάντια στὶς μεθόδους τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ποὺ μποροῦσε κανεὶς νὰ πιστέψει πῶς κρατικοὶ λόγοι δὲν ἦταν σὲ

---

(1) Σάμνερ Μαίην, Δοκίμιο γιὰ μιὰ λαϊκὴ κυβέρνηση, σ. 20.

λίγο δεκτοί (ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο κατηγορίες) καὶ ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶστες τοῦ Πετὶτ Ζουρνάλ, ποὺ ἡ νοοτροπία τους χαρακτηριζόταν καὶ ἔμοιαζε σὰν ἐκείνη ποὺ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ ἕνα αἰῶνα. Εἴδαμε ἀλλίμονο! ἀπὸ μιὰ σκληρὴ ἐμπειρία, ὅτι τὸ κράτος εἶχε ἀκόμα ἀνώτατους ἱερεῖς καὶ θερμοὺς λάτρεις ἀνάμεσα στοὺς ντρεϋφικούς.

Ἡ ὑπόθεση Ντρέϋφους μόλις εἶχε λήξει καὶ ἡ Κυβέρνηση ἄρχιζε μιὰ ἄλλη πολιτικὴ ὑπόθεση ἐν ὀνόματι τοῦ κράτους καὶ συσσώρευε σχεδὸν τόσα ψέμματα ὅσα τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο εἶχε συσσυρεύσει στὴ δίκη τοῦ Ντρέϋφους. Κανένα σοβαρὸ πρόσωπο δὲν ἀμφιβάλλει, πράγματι, σήμερα, ὅτι ἡ μεγάλη συνωμοσία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Ντερουλέντ, ὁ Μπυφφέ καὶ ὁ Λύρ-Σαλὺς καταδικάστηκαν, ἦταν ἀστυνομικὴ ἐπινόηση: ἡ πολιορκία αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζουν ὀχυρὸ Σαμπρὸλ εἶχε διευθετηθεῖ κατὰ τέτοιον τρόπο γιὰ νὰ κάνουν τοὺς Παρισινοὺς νὰ πιστέψουν πὼς ἦταν στὴν παραμονὴ ἑνὸς ἐμφύλιου πόλεμου. Ἀμνήστευσαν τὰ θύματα αὐτοῦ τοῦ δικαστικοῦ ἐγκλήματος, ἀλλὰ ἡ ἀμνήστευση δὲν θὰ ἔφτανε· ἂν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ντρέϋφους ἦταν εἰλικρινεῖς, θἄκαναν τὸ πᾶν ἀπὸ τὴ Γερουσία ν' ἀναγνωρίσει τὸ σκανδαλῶδες λάθος ποὺ τὰ ψέματα τῆς ἀστυνομίας τὴν ἔκαναν νὰ τὸ διαπράξει: πιστεύω πὼς βρῆκαν, ἀπεναντίας πολὺ σύμφωνο μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς αἰωνίας δικαιοσύνης, νὰ ὑποστηρίξουν, ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο καιρό, μιὰ καταδίκη θεμελιωμένη σὲ μιὰ φανερὴ ἀπάτη.

Ὁ Ζωρὲς καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐξέχοντες ὀπαδοὶ τοῦ Ντρέϋφους ἐπιδοκίμασαν τὸ στρατηγὸ Ἀντρὲ καὶ Κόμπς ποὺ εἶχαν ὀργανώσει ἕνα κανονικὸ σύστημα, μυστικῶν καταγγελιῶν. Ὁ Κάουτσκυ ἐπέκρινε ζωηρὰ τὴ διαγωγή του· ὁ γερμανὸς συγγραφέας ζητοῦσε ἀπὸ τὸ σοσιαλισμὸ νὰ μὴ παρουσιάζει καθόλου σὰν μεγάλες δημοκρατικὲς πράξεις τὶς ἄθλιες μεθόδους τῆς «Ἀστικῆς Δημοκρατίας» καὶ νὰ παραμένει «πιστὸς στὴν ἀρχὴ ποὺ διακηρύττει ὅτι ὁ καταγγέλων εἶναι ὁ ἔσχατος τραμποῦκος» (Ἐφημερὶς Ντέμπατς, 13 Νοεμβρίου 1904). Ὅ,τι ὅμως ἦταν τὸ πιὸ θλιβερὸ σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση εἶναι ὅτι ὁ Ζωρὲς ἰσχυρίστηκε πὼς ὁ συνταγματάρχης Χάρτμαν (ποὺ διαμαρτυρόταν ἐναντίον τοῦ συστήματος τῶν φακέλλων) εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ ἴδιος παρόμοιες μεθόδους· αὐτὸς τοῦ ἔγραφε: «Σᾶς οἰκτίρω ποὺ φτάσατε νὰ ὑπερασπίζετε σήμερα

καὶ μὲ τέτοια μέσα τὶς ἔνοχες πράξεις ποὺ καυτηριάζατε μαζὶ μας ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια· σᾶς οἰκτίρω ὅτι νομίσατε τὸν ἑαυτό σας ἀλληλέγγυο μὲ τὸ δημοκρατικὸ καθεστὼς καὶ μὲ τὶς πολλὲς πράξεις τῶν χαφιέδων ποὺ τὸ ἀτιμάζουν». (Ἐφημερὶς Ντέμπατς, 5 Νοεμβρίου 1904).

Ἡ πείρα μᾶς ἔδειξε πάντα ἕως ἐδῶ ὅτι οἱ ἐπαναστάτες κατηγοροῦν γιὰ κρατικοὺς λόγους, μόλις φτάσουν στὴν ἐξουσία. ὅτι χρησιμοποιοῦν τὶς ἀστυνομικὲς μεθόδους καὶ ὅτι θεωροῦν τὴ δικαιοσύνη σὰν ἕνα ὅπλο ποὺ μποροῦν νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν ἐνάντια στοὺς ἀντιπάλους τους. Οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς δὲν ξεφεύγουν καθόλου ἀπὸ τὸν κοινὸ κανόνα· διατηροῦν τὴν παληὰ λατρεία τοῦ κράτους· εἶναι λοιπὸν προετοιμασμένοι νὰ διαπράξουν ὅλα τὰ κακουργήματα τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος καὶ τῆς Ἐπανάστασης.

Θὰ μπορούσαμε νὰ συνθέσουμε μία συλλογὴ ἀπὸ πολιτικὰ ἀποφθέγματα ἐξετάζοντας τὴ «Σοσιαλιστικὴ Ἱστορία» τοῦ Ζωρὲς: δὲν εἶχα τὴν ὑπομονὴ νὰ διαβάσω τὶς 1824 σελίδες τὶς ἀφιερωμένες στὴν ἐξιστόρηση τῆς Ἐπανάστασης ἀνάμεσα στὶς 10 Αὐγούστου 1792 καὶ στὴν πτώση τοῦ Ροβεσπιὲρρου· ξεφύλλισα ἁπλῶς αὐτὸ τὸ σιχαμερὸ βιβλίο καὶ εἶδα πὼς βρίσκονται ἐκεῖ μπερδεμένες μιὰ φιλοσοφία κάποτε ἄξια τοῦ Μ. Πανταλὸν καὶ μιὰ πολιτικὴ τοῦ προμηθευτῆ τῆς λαιμητόμου. Εἶχα ἀπὸ καιρὸ κρίνει πὼς ὁ Ζωρὲς θὰ ἦταν ἱκανὸς γιὰ ὅλες τὶς ἀγριότητες ἐνάντια στοὺς ἡττημένους· ἀναγνώρισα πὼς δὲν ἀπατήθηκα· ἀλλὰ δὲ θὰ πίστευα πὼς ἦταν ἱκανὸς γιὰ τόσες ἀνοησίες: ὁ ἡττημένος στὰ μάτια του ἔχει πάντα ἄδικο, καὶ ἡ νίκη μαζεύει τόσο τὸν μεγάλο μας ὑπερασπιστὴ τῆς Αἰωνίας Δικαιοσύνης ποὺ εἶναι ἕτοιμος νὰ προσυγράψει ὅλες τὶς προγραφὲς ποὺ θ' ἀπαιτήσουν ἀπ' αὐτόν: «Οἱ ἐπαναστάσεις, λέει, ζητοῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὴν πιὸ τρομερὴ θυσία, ὄχι μόνον τῆς ἀνάπαυσής του, ὄχι μόνον τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ τῆς ἄμεσης ἀνθρώπινης τρυφερότητας καὶ τοῦ οἴκτου (1). Γιατὶ νάγραψε τόσο γιὰ τὴν ἀπανθρωπιὰ τῶν δημίων τοῦ Ντρέυφους; Κι' αὐτοὶ ἐπίσης θυσίαζαν «τὴν ἄμεση ἀνθρώπινη στοργὴ» σ' αὐτὸ ποὺ τοὺς φαινόταν πὼς εἶναι ἡ σωτηρία τῆς πατρίδας.

(1) Ζ. Ζωρέ, Ἡ ἐθνοσυνέλευση, σ. 1732.

Πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, οἱ δημοκρατικοὶ δὲν θ' ἀγανακτοῦσαν ἀρκετὰ ἐνάντια στὸν ὑποκόμητα ντὲ Βόγκ ποὺ ὑποδεχόμενος τὸν Χανοτὸξ στὴ Ἰταλικὴ Ἀκαδημία. ὀνόμαζε τὸ πολιτικὸ πραξικόπημα τοῦ 1851 «μιὰ ἀστυνομικὴ πράξη κάπως σκληρή» (1). Ὁ Ζωρές, πληροφορημένος ἀπὸ τὴν Ἐπαναστατικὴ ἱστορία, κρίνει τώρα ἀκριβῶς ὅπως ὁ φαιδρὸς ὑποκόμης (2)· ἐγκωμιάζει, λόγου χάρη, «τὴν πολιτικὴ τῆς ἰσχῆς καὶ τῆς σύνεσης» ποὺ συνίστατο στὸ νὰ ἐκβιάζει τὴ Συμβατικὴ νὰ ἐκδιώξει τοὺς Γιρονδίνους «μ' ἕνα εἶδος ὁρατῆς κανονικότητας» (3).

Οἱ σφαγὲς τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1792 τὸν ἐνοχλοῦν λίγο· ἡ κανονικότητα δὲν εἶναι ἐδῶ ὁρατή· ἀλλὰ ἔχει παχιὰ λόγια καὶ κακὲς αἰτίες γιὰ ὅλες τὶς χαμερπεῖς πράξεις· ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Δαντὸν δὲν ἦταν ἄξια θαυμασμοῦ τὴ στιγμὴ αὐτῶν τῶν θλιβερῶν ἡμερῶν· ἀλλὰ ὁ Ζωρὲς ὀφείλει νὰ τὸν συγχωρήσει, γιατὶ ὁ Δαντὸν θριάμβευε αὐτὴν τὴν περίοδο. «Δὲν πίστεψε ὅτι καθῆκον τοῦ ἐπαναστατικοῦ καὶ πατριώτη ὑπουργοῦ ἦταν νὰ μπεῖ στὸν ἀγῶνα μ' αὐτὲς τὶς ἀποπλανημένες δυνάμεις τοῦ χυδαίου ὄχλου. Πῶς νὰ καθαρίσει τὸ μέταλλο ἀπὸ τὶς καμπάνες ὅταν σημαίνουν τὸν κίνδυνο τῆς ἐλευθερίας (4)»; Μοῦ φαίνεται πὼς ὁ Καβαινιὰκ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγήσει κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὴ διαγωγή του, στὴν ὑπόθεση Ντρέϋφους: στοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι πηγαίνει μὲ τοὺς ἀντισημίτες, θὰ μποροῦσε ν' ἀπαντήσει ὅτι τὸ καθῆκον του ὡς ὑπουργοῦ πατριώτη δὲν τὸν ἀνάγκαζε νὰ μπεῖ στὸν ἀγώνα μὲ τὸν ἀποπλανημένον ὄχλο καὶ ὅτι οἱ μέρες ποὺ ἡ σωτηρία τῆς ἐθνικῆς ἄμυνας κινδυνεύει δὲ μποροῦμε νὰ καθαρί-

---

(1) Στὶς 25 Μαρτίου 1898, σὲ μιὰ ἰδιαίτερα κρίσιμη στιγμὴ τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους, ὅταν οἱ ἐθνικιστὲς ζητοῦσαν νὰ διώξουν τοὺς ταραχοποιοὺς καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ στρατοῦ, ὁ Ζ. Ρεϊνὰχ λέει πὼς ὁ Ντὲ Βόγκ καλοῦσε ἀνοιχτὰ τὸν στρατὸ νὰ ξαναρχίσει τὸ ἔργο τοῦ 1851 (Ἱστορία τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους, τόμ. ΙΙΙ, σ. 545).

(2) Ὁ Ντὲ Βόγκ ἔχει τὴ συνήθεια στὶς πολεμικὲς του, νὰ εὐχαριστεῖ τοὺς ἀντιπάλους του ποὺ τὸν ἔκαναν νὰ διασκεδάσει: γι' αὐτὸ ἐπιτρέπω στὸν ἑαυτό μου νὰ τὸν ὀνομάσει φαιδρό, μολονότι τὰ κείμενά του εἶναι ἀνιαρά.

(3) Ζ. Ζωρές, σ. 1434.

(4) Ζ. Ζωρές, σ. 77.

σουμε τὸ μέταλλο ἀπ' τὶς καμπάνες· σημαίνουν πὼς ἡ πατρίδα βρίσκεται σὲ κίνδυνο.

Ὅταν φτάνει ὁ καιρὸς ποὺ ὁ Κάμιλλος Ντεμουλὲν ἐπιζητεῖ νὰ προκαλέσει ἕνα κίνημα γνώμης ἱκανῆς νὰ σταματήσει τὴν Τρομοκρατία, ὁ Ζωρὲς ἐκδηλώνεται μὲ ἐνάργεια ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν ἀπόπειρα. Θὰ ἀναγνωρίσει ὡστόσο, λίγες σελίδες παρακάτω, ὅτι τὸ σύστημα τῆς λαιμητόμου δὲν μποροῦσε νὰ διαρκεῖ πάντοτε· ἀλλὰ ὁ Ντεμουλέν, ἔχοντας ὑποκύψει, ἔχει ἄδικο στὰ μάτια τοῦ ταπεινοῦ μας λάτρη τῆς ἐπιτυχίας. Ὁ Ζωρὲς κατηγορεῖ τὸν συγγραφέα τοῦ Βὲξ Κορντελιὲρ ὅτι ξεχνᾶ τὶς συνωμωσίες, τὶς προδοσίες, τὶς διαφθορὲς καὶ ὅλα τὰ ὄνειρα μὲ τὰ ὁποῖα τρεφόταν ἡ ξετρελαμένη φαντασία τῶν τρομοκρατῶν. Ἔχει μάλιστα τὴν εἰρωνεία νὰ μιλάει γιὰ τὴν «ἐλεύθερη Γαλλία!» καὶ ἐκφέρει αὐτὴ τὴ γνώμη ἄξια ἑνὸς μαθητῆ ἰακωβίνου τοῦ Ἰωσὴφ Πρυντόμ: «Τὸ μαχαίρι τοῦ Ντεμποτὲν ἦταν φτιαγμένο μὲ μία τέχνη ἀσύγκριτη, ἀλλὰ τὸ ἔμπηγε στὴν καρδιὰ τῆς Ἐπανάστασης». Ὅταν ὁ Ροβεσπιέρος δὲν θὰ διαθέτει πιὰ τὴν πλειοψηφία στὴν Ἐθνοσυνέλευση, θὰ θανατωθεῖ φυσικότατα, ἀπὸ τοὺς ἄλλους τρομοκράτες, δυνάμει τοῦ νόμιμου παιχνιδιοῦ τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τὸ νὰ κάνει κανεὶς ἔκκληση στὴν κοινὴ γνώμη, νὰ ποιὸ ἦταν τὸ ἔγκλημα τοῦ Ντεμουλέν. Τὸ ἔγκλημά του ἦταν ἐπίσης ἐκεῖνο τοῦ Ζωρὲς στὴν ἐποχὴ ὅπου ὑπερασπίζε τὸν Ντρέϋφους ἐνάντια στοὺς μεγάλους ἀρχηγοὺς τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν κυβέρνηση· πόσες φορὲς δὲν ἐπέκριναν τὸν Ζωρὲς ὅτι ἐξέθετε τὴν ἐθνικὴ ἄμυνα; Ὅμως ἐκείνη ἡ ἐποχὴ εἶναι ἤδη πολὺ μακριά· καὶ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὁ προστάτης μας τῶν δικαίων τοῦ λαοῦ, δὲν εἶχε μιὰ θεωρία γιὰ τὸ κράτος τόσο ἄγρια ὅσο αὐτὴ ποὺ ἔχει σήμερα.

Νὰ ἀρκετὰ γιὰ νὰ συμπεράνουμε πὼς ἂν κατὰ τύχην οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς ἔλθουν στὴν ἀρχὴ θὰ εἶναι ἄξιοι διάδοχοι τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης, τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος καὶ τοῦ Ροβεσπιέρου· τὰ πολιτικὰ δικαστήρια θὰ λειτουργοῦσαν σὲ μεγάλη κλίμακα καὶ μποροῦμε ἀκόμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι θὰ καταργοῦσαν τὸν «κακότυχο» νόμο τοῦ 1848, ποὺ κατάργησε τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου σὲ πολιτικὲς ὑποθέσεις. Χάρη σ' αὐτὴ τὴ μεταρρύθμιση, θὰ μπορούσαμε νὰ δοῦμε πάλι τὸ κράτος νὰ θριαμβεύει μὲ τὸ χέρι τοῦ δημίου.

Οἱ προλεταριακὲς βιαιότητες δὲν ἔχουν καμμιὰ σχέση μ' αὐτὲς τὶς προγραφές· εἶναι καθαρὰ καὶ ἁπλὰ πολεμικὲς πράξεις, ἔχουν τὴν ἀξία τῶν στρατιωτικῶν ἐπιδείξεων καὶ χρησιμεύουν στὸ νὰ ἐπισημαίνουν τὸ χωρισμὸ τῶν τάξεων. Κάθε τι τὸ πολεμικό, γίνεται χωρὶς μίσος καὶ χωρὶς πνεῦμα ἐκδίκησης· στὸν πόλεμο δὲν σκοτώνουν τοὺς ἡττημένους· δὲν κάνουν στοὺς μὴ ἐπιτιθεμένους νὰ φέρουν τὶς συνέπειες, τὶς δυσαρέσκειες, ποὺ οἱ στρατοὶ μποροῦν νὰ ἔχουν δοκιμάσει στὰ πεδία τῆς μάχης (1)· ἡ δύναμη τότε ἐπιδεικνύεται σύμφωνα μὲ τὴ φύση της, χωρὶς ποτέ νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι δανείζεται ἀπὸ τὶς δικαστικὲς διαδικασίες ποὺ ἡ κοινωνία ἐπιβάλλει ἐνάντια στοὺς ἐγκληματίες.

Ὅσο ἀναπτύσσεται ὁ συνδικαλισμός, τόσο οἱ κοινωνικὲς διαφορὲς θἄχουν χαρακτήρα καθαρῆς πάλης. Δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποστραφοῦμε τοὺς ἀνθρώπους ποὺ διδάσκουν στὸ λαὸ ὅτι ὀφείλει νὰ ἐκτελεῖ δὲ ξέρω καὶ γὼ πιὰ ὑπερβολικὴ ἰδεαλιστικὴ ἐντολὴ βαδίζοντας πρὸς τὸ μέλλον. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐργάζονται γιὰ νὰ διατηρήσουν τὶς ἰδέες γιὰ τὸ κράτος ποὺ προκάλεσαν ὅλες τὶς αἱματηρὲς σκηνὲς τοῦ 93, ἐνῶ ἡ ἔννοια τῆς πάλης τῶν τάξεων τείνει νὰ ξεκαθαρίσει τὴν ἔννοια τῆς βίας.

IV

Ὁ συνδικαλισμὸς στὴ Γαλλία, κάνει ἀντιμιλιταριστικὴ προπαγάνδα δείχνοντας καθαρὰ τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κοινοβουλευτικὸ σοσιαλισμὸ στὸ ζήτημα αὐτὸ τοῦ κράτους. Πολλὲς ἐφημερίδες πιστεύουν πὼς πρόκειται ἐκεῖ μόνον γιὰ ἕνα ὑπερβολικὸ ἀνθρωπιστικὸ κίνημα, ποὺ θὰ εἶχαν προκαλέσει τὰ ἄρθρα τοῦ Χερβέ· αὐτὸ εἶναι μεγάλο λάθος. Δὲν πρέπει νὰ πιστέψει κανεὶς πὼς διαμαρτύρονται ἐνάντια στὴ σκληρότητα τῆς πειθαρχίας, ἢ ἐνάν-

(1) Ἐπισημαίνω ἐδῶ ἕνα γεγονὸς ποὺ δὲν εἶναι πολὺ γνωστὸ ἴσως: Ὁ πόλεμος τῆς Ἱσπανίας στὸν καιρὸ τοῦ Ναπολέοντα, ἦταν ἡ εὐκαιρία ἀναρίθμητων ἀγριοτήτων· ἀλλὰ ὁ συνταγματάρχης Λαφάϊγ λέει ὅτι στὴν Καταλωνία, οἱ φόνοι καὶ οἱ ἀγριότητες δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ἡ πράξη τῶν νεοσύλλεκτων ἰσπανῶν στρατιωτῶν ἀπὸ μιὰ ὁρισμένη ἐποχὴ καὶ ποὺ εἶχαν πάρει τὰ ἰδιάζοντα ἤθη στὸν πόλεμο (Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὶς ἐκστρατεῖες τῆς Καταλωνίας ἀπὸ τὸ 1808-1814, σ. 164-165).

τια στὴ διάρκεια τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἢ ἐνάντια στὴν παρουσία στοὺς ἀνώτερους βαθμοὺς ἀξιωματικῶν ἐχθρῶν πρὸς τοὺς σημερινοὺς θεσμούς· οἱ λόγοι αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ὁδήγησαν πολλοὺς ἀστοὺς νὰ ἐπευφημοῦν, τὴν καταβοὴ ἐνάντια στὸ στρατὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους, ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ λόγοι τῶν συνδικαλιστῶν.

Ὁ στρατὸς εἶναι ἡ πιὸ σαφής, ἡ πιὸ χειροπιαστὴ καὶ ἡ πιὸ στερεὰ ἐκδήλωση τοῦ κράτους. Οἱ συνδικαλιστὲς δὲν προτίθενται ν' ἀναδιοργανώσουν τὸ κράτος ἀλλὰ νὰ τὸ καταστρέψουν, γιατὶ δὲν θέλουν ν' ἀντικαταστήσουν μιὰ μειονότητα μὲ μιὰν ἄλλη (1). Οἱ συνδικαλιστὲς τονίζουν πολὺ περισσότερο τὸ δόγμα τους δίνοντας σ' αὐτὸ ἰδεολογικὴ ὄψη καὶ κηρύσσονται ἀντιπατριῶτες σύμφωνα μὲ τὸ Καμμουνιστικὸ μανιφέστο.

Σ' αὐτὸ τὸ πεδίο εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει, ἡ παραμικρότερη συννενόηση ἀνάμεσα στοὺς συνδικαλιστὲς καὶ τοὺς ἐπίσημους σοσιαλιστές· αὐτοὶ διατείνονται ὅτι θὰ τὰ συντρίψουν ὅλα, ἀλλὰ ἐπιτίθενται μᾶλλον ἐνάντια στοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶναι στὴν ἐξουσία παρὰ στὴν ἴδια τὴν ἐξουσία· ἐλπίζουν νὰ καταχτήσουν τὴ δύναμη τοῦ κράτους καὶ ἀντιλαμβάνονται ὅτι τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ ἔχουν στὰ χέρια τους τὴν κυβέρνηση, θὰ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα στρατό, θὰ ἔκαναν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καί, κατὰ συνέπεια, θὰ εἶχαν, αὐτοὶ ἐπίσης, ἀνάγκη νὰ ἐπαινοῦν τὴν ἀφοσίωση στὴν πατρίδα.

Οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς νοιώθουν καλὰ πὼς ὁ ἀντιπατριωτισμὸς εἶναι μέσα στὴν ψυχὴ τῶν σοσιαλιστῶν ἐργατῶν καὶ κάνουν μεγάλες προσπάθειες γιὰ νὰ συμβιβάσουν, ὅ,τι εἶναι ἀσυμβίβαστο· δὲ θἄθελαν νὰ προσκρούσουν σὲ ἰδέες ποὺ εἶναι ἀγαπητὲς στὸ προλεταριάτο, ἀλλὰ δὲ μποροῦν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἀγαπητό τους κράτος ποὺ τοὺς ὑπόσχεται τόσες ἀπολαύσεις. Παραδόθηκαν στὶς πιὸ γελοῖες ρητορικὲς ἀκροβασίες γιὰ νὰ τὰ βγάλουν πέρα. Λόγου χάρη, μετὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ κακουργοδικείου τοῦ Σηκουάνα ποὺ καταδίκασε τὸν Χερβὲ καὶ τοὺς ἀντιμιλιταρι-

---

(1) Ἡ κοινωνία ποὺ θὰ ὀργανώσει τὴν παραγωγὴ στὶς βάσεις μιᾶς ἐλεύθερης καὶ ἰσότιμης ἕνωσης τῶν παραγωγῶν θὰ μεταβιβάσει ὅλο τὸν μηχανισμὸ τοῦ κράτους ἐκεῖ ὅπου θὰ εἶναι ἔκτοτε ἡ θέση του: στὸ μουσεῖο τῶν ἀρχαιοτήτων, πλάϊ στὸ ροδάνι καὶ στὸν μπρούτζινο πέλεκυ. (Ἔνγκελς, Οἱ ἀρχὲς τῆς κοινωνίας, σ. 281).

στές, τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος ψήφισε μιὰ ἡμερήσια διάταξη ποὺ στιγμάτιζε τὴν «ἀπόφαση τοῦ μίσους καὶ τοῦ φόβου», δηλώνοντας ὅτι μιὰ ταξικὴ δικαιοσύνη δὲ θὰ μποροῦσε νὰ σεβασθεῖ «τὴν ἐλευθερία τῆς γνώμης», διαμαρτυρόμενη ἐνάντια στὴ χρησιμοποίηση στρατευμάτων στὶς ἀπεργίες καὶ βεβαιώνοντας τὴν ἀνώτερη ἀνάγκη τῆς δράσης καὶ τῆς διεθνοῦς συμφωνίας τῶν ἐργατῶν γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ πολέμου» (Σοσιαλιστής, 20 Ἰανουαρίου 1906). Ὅλ' αὐτὰ εἶναι πάρα πολὺ ἄξια, ἀλλὰ τὸ βασικὸ ζήτημα ξεφεύγει ἔντεχνα.

Ἔτσι δὲ θὰ μπορέσουμε πιὰ νὰ ἀμφισβητήσουμε πὼς δὲν ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτη ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν συνδικαλισμὸ καὶ τὸ κράτος· αὐτὴ ἡ ἀντίθεση παίρνει στὴ Γαλλία μιὰ ἰδιαίτερη τραχειὰ μορφὴ ἀντιπατριωτισμοῦ, γιατὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἔβαλαν σὲ ἔργο ὅλη τους τὴν ἐπιστήμη γιὰ νὰ κατορθώσουν νὰ ρίξουν τὴ σύγχυση στὰ πνεύματα γιὰ τὴ φύση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Στὸ πεδίο τοῦ πατριωτισμοῦ δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρχουν διαιτησίες καὶ μέση θέση· στὸ πεδίο λοιπὸν αὐτὸ οἱ συνδικαλιστὲς ἀναγκάστηκαν νὰ πάρουν θέση ὅταν οἱ ἀστοὶ κάθε χαρακτήρα χρησιμοποίησαν ὅλα τὰ μέσα ἀποπλάνησης γιὰ νὰ διαφθείρουν τὸ σοσιαλισμὸ καὶ ν' ἀπομακρύνουν τοὺς ἐργάτες ἀπ' τὴν ἐπαναστατικὴ ἰδέα. Φτάσανε στὸ ν' ἀπαρνηθοῦν τὴν ἰδέα τῆς πατρίδας ἀπὸ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀνάγκες ποὺ συναντᾶμε σὲ κάθε στιγμή, στὴν ἱστορικὴ πορεία (1) καὶ ποὺ οἱ φιλόσοφοι δυσκολεύονται μερικὲς φορὲς νὰ ἐξηγήσουν, —γιατὶ ἡ ἐκλογὴ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς συνθῆκες καὶ ὄχι ἐλεύθερα γιὰ λόγους ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων. Ὁ χαρακτήρας αὐτὸς τῆς ἱστορικῆς ἀναγκαιότητας δίνει στὸ σημερινὸ ἀντιπατριωτικὸ κίνημα μιὰ δύναμη ποὺ θὰ ζητοῦσαν μάταια νὰ κρύψουν μὲ σοφισμοὺς (2).

---

(1) Μετὰ τὴ δίκη τοῦ Χερβέ, ὁ Λ. Ντωντὲ ἔγραφε: «Ἐκεῖνοι ποὺ παρακολούθησαν τὶς συζητήσεις αὐτὲς ἔφριξαν μὲ τὶς διόλου θεατρικὲς καταθέσεις τῶν γραμματέων τῶν συνδικάτων» (Ἐλεύθερος Λόγος, 31 Δεκεμβρίου 1905).

(2) Ὁ Ζωρὲς ὡστόσο εἶχε τὸ θράσος νὰ δηλώσει στὴ Βουλή, τὴν 11η Μαΐου 1907, πὼς ὑπῆρχαν μόνο «στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μερικὲς ὑπερβολικὲς καὶ παράδοξες φόρμουλες, ποὺ προέρχονταν ὄχι ἀπὸ τὴν ἄρνηση τῆς πατρίδας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν καταδίκη τῆς κατάχρησης ποὺ ἔκαναν τόσο συχνὰ τῆς ἰδέας καὶ τῆς λέξης».

Δικαιούμεθα νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ συνδικαλιστικὲς ταραχές κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀπεργιῶν τῶν προλετάριων ποὺ ἐπεδίωκαν τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Κράτους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγχέονται μὲ τὶς ἀγριότητες τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ 93 ὅταν αὐτοὶ κατέλαβαν τὴν ἀρχή. Ἐλπίζουμε ὅτι μιὰ κοινωνικὴ ἐπανάσταση διεξαγόμενη ἀπὸ πραγματικοὺς συνδικαλιστὲς δὲν θὰ ρυπανθεῖ μὲ τὶς φρικαλεότητες τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΚΗ ΑΠΕΡΓΙΑ

I. Σύγχυση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ σαφήνεια τῆς γενικῆς ἀπεργίας.— Οἱ μῦθοι στὴν ἱστορία.— Ἐμπειρικὴ ἀπόδειξη τῆς ἀξίας τῆς γενικῆς ἀπεργίας.

II. Ἔρευνες ποὺ ἔγιναν γιὰ νὰ τελειοποιηθεῖ ὁ μαρξισμός.— Τρόπος νὰ τὸν διδάξουμε, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν γενικὴ ἀπεργία: ταξικὴ πάλη.— Προετοιμασία γιὰ τὴν ἐπανάσταση καὶ ἀπουσία οὐτοπιῶν· δυσμεταμόρφωτος χαρακτήρας τῆς ἐπανάστασης.

III. Ἐπιστημονικὲς προλήψεις ἀντίθετες πρὸς τὴν γενικὴ ἀπεργία· ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐπιστήμη.— Τὰ καθαρὰ μέρη καὶ τὰ σκοτεινὰ μέρη στὴ σκέψη.— Οἰκονομικὴ ἀναρμοδιότητα τῶν κοινοβουλίων.

I

Ἡ ἔνοια τῆς προλεταριακῆς βίας εἶναι συνδεμένη μὲ τὴν γενικὴν ἀπεργία· ὅμως ἡ ἴδια ἔννοια μπορεῖ νὰ προσφέρει πολλὲς ἄλλες ὑπηρεσίες καὶ νὰ δώσει ἀπροσδόκητες ἐξηγήσεις, γιὰ ὅλα τὰ σκοτεινὰ μέρη τοῦ σοσιαλισμοῦ. Στὶς τελευταῖες σελίδες τοῦ πρώτου κεφάλαιου, σύγκρινε τὴν γενικὴ ἀπεργία μὲ τὴ ναπολεόντεια μάχη ποὺ τσακίζει δριστικὰ τὸν ἀντίπαλο· ἡ παρομοίωση αὐτὴ θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ καταλάβουμε τὸν ἰδεολογικὸ ρόλο τῆς γενικῆς ἀπεργίας.

Ὅπως γιὰ τοὺς στρατιωτικοὺς σκοποὺς τοῦ πολέμου εἶναι ἡ τέλεια καταστροφὴ τοῦ ἀντιπάλου, ἔτσι γιὰ τοὺς ἐπαναστατικοὺς συνδικαλιστὲς ἡ γενικὴ ἀπεργία περικλείει ὁλόκληρο τὸν σοσιαλισμό. Σὲ κάθε ἀπεργία διαβλέπουν τὴν προετοιμασία τῆς γενικῆς ἀνατροπῆς.

Τὰ ἐπαναστατικὰ συνδικάτα σκέπτονται γιὰ τὴν σοσιαλιστικὴ δράση ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ οἱ στρατιωτικοὶ συγγραφεῖς σκέφτονται γιὰ τὸν πόλεμο· περικλείουν ὅλο τὸ σοσιαλισμὸ στὴ γενικὴ ἀπεργία· θεωροῦν κάθε συνδυασμὸ σὰν νὰ καταλήγει σ' αὐτὸ τὸ γεγονός· βλέπουν σὲ κάθε ἀπεργία μιὰ μικρὴ μίμηση, μιὰ δοκιμή, μιὰ προπαρασκευὴ τῆς μεγάλης τελικῆς ἀναστάτωσης.

Ἡ νέα σχολὴ ποὺ λέγεται μαρξιστική, συνδικαλιστικὴ καὶ ἐπαναστατική, ἐκδηλώθηκε εὐνοϊκὰ γιὰ τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας, εὐθὺς μόλις μπόρεσε ν' ἀποκτήσει σαφῆ συνείδηση τῆς ἀληθινῆς ἔννοιας τῆς θεωρίας της, τῶν συνεπειῶν τῆς δραστηριότητάς της ἢ τῆς πρωτοτυπίας της. Διέκοψε τότε μὲ τὶς ἐπίσημες παρασυναγωγὲς τὶς οὐτοπιστικὲς καὶ πολιτικές, ποὺ σιχαίνονται τὴ γενικὴ ἀπεργία, καὶ μπῆκε, ἀντίθετα, στὸ κίνημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου—ποὺ, ἀπὸ καιρὸ κάνει μὲ τὴν προσχώρηση στὴ γενικὴ ἀπεργία, τὸ τέστ μὲ τὸ ὁποῖο ὁ σοσιαλισμὸς τῶν ἐργατῶν διακρίνεται ἀπὸ τὸ σοσιαλισμὸ τῶν ἐρασιτεχνῶν ἐπαναστατῶν.

Οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς δὲ μποροῦν νὰ ἔχουν μεγάλη ἐπίδραση παρὰ ἂν κατορθώσουν νὰ ἐπιβληθοῦν σὲ διάφορες ὁμάδες, μιλώντας μία μπερδεμένη γλώσσα: τοὺς χρειάζονται ἐκλογεῖς ἐργάτες ἀρκετὰ ἀφελεῖς νὰ ἐξαπατηθοῦν μὲ ἠχηρὲς φράσεις γιὰ τὸν μελλοντικὸ κολλεκτιβισμό· ἔχουν ἀνάγκη νὰ παρουσιάζονται σὰν βαθεῖς φιλόσοφοι στοὺς μικροὺς ἀστοὺς ποὺ θέλουν νὰ φανοῦν πὼς ξέρουν τὰ κοινωνικὰ ζητήματα· τοὺς εἶναι πολὺ ἀναγκαῖο νὰ μποροῦν ἁ ἐκμεταλλεύονται πλούσιους ἀνθρώπους ποὺ πιστεύουν πὼς εἶναι ἄξιοι τῆς ἀνθρωπότητας χορηγώντας οἰκονομικὲς ἐνισχύσεις σὲ ἐπιχειρήσεις σοσιαλιστικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐπιρροὴ αὐτὴ στηρίζεται στὰ μπερδεμένα λόγια καὶ οἱ μεγάλοι μας ἄντρες ἐργάζονται, μὲ ἐπιτυχία κάποτε πολὺ μεγάλη νὰ ρίξουν τὴ σύγχυση στὶς ἰδέες τῶν ἀναγνωστῶν τους· ἀπεχθάνονται τὴ γενικὴ ἀπεργία γιατὶ κάθε προπαγάνδα ποὺ γίνεται στὸ πεδίο αὐτὸ εἶναι πάρα πολὺ σοσιαλιστικὴ γιὰ νὰ ἀρέσει στοὺς φιλάνθρωπους.

Στὸ στόμα αὐτῶν τῶν δῆθεν ἐκπροσώπων τοῦ προλεταριάτου

οἱ σοσιαλιστικὲς φόρμουλες χάνουν τὴν πραγματική τους ἔννοια. Ἡ ταξικὴ πάλη μένει πάντοτε ἡ μεγάλη ἀρχή· ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑποτάσσεται στὴν ἐθνικὴ ἀλληλεγγύη (1). Ὁ διεθνισμὸς εἶναι ἄρθρο πίστης πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐκδηλώνονται ἕτοιμοι νὰ δώσουν τοὺς πιὸ ἐπίσημους ὅρκους (2). Ἡ χειραφέτηση τῶν ἐργατῶν πρέπει νὰ εἶναι ἔργο τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν, ὅπως τὸ γράφουν ἀκόμα κάθε μέρα, ἀλλὰ ἡ πραγματικὴ χειραφέτηση συνίσταται νὰ ψηφίζουν γιὰ ἕναν ἐπαγγελματία τῆς πολιτικῆς, νὰ τοῦ ἐξασφαλίζουν τὰ μέσα νὰ κάνει μία καλὴ θέση, νὰ πάρει ἕνα καλὸ ἀφεντικό. Τέλος τὸ κράτος πρέπει νὰ ἐξαφανισθεῖ καὶ θὰ προφυλάγονταν ν' ἀμφισβητήσουν ὅ,τι ἔγραφε πάνω σ' αὐτὸ ὁ Ἔγκελς· ὅμως αὐτὴ ἡ ἐξαφάνιση θὰ γίνει μόνον σ' ἕνα μέλλον τόσο μακρινὸ ποὺ πρέπει νὰ προετοιμάζονται γι αὐτὴ χρησιμοποιώντας προσωρινὰ τὸ Κράτος γιὰ νὰ χορταίνουν οἱ πολιτικοὶ μὲ καλὰ κομμάτια καὶ ἡ καλύτερη πολιτικὴ γιὰ νὰ ἐξαφανισθεῖ τὸ Κράτος συνίσταται προσωρινὰ νὰ ἐνισχύουν τὸν κρατικὸ μηχανισμό· ὁ Γκριμπούϊγ ποὺ ρίχνεται στὸ νερὸ γιὰ νὰ μὴ βραχεῖ ἀπ' τὴ βροχή, δὲ θὰ σκεφτόταν διαφορετικά, κλπ., κλπ.

Θὰ μπορούσαμε νὰ γεμίσουμε ὁλόκληρες σελίδες μὲ τὴν συνοπτικὴ ἔκθεση τῶν ἀντιφατικῶν θέσεων, γελοίων καὶ τσαρλατανικῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση τῶν λόγων τῶν μεγάλων μας ἀνδρῶν· τίποτα δὲν τοὺς ἐμποδίζει καὶ ξέρουν νὰ συνδυάζουν, στοὺς πομπώδεις καὶ ὁρμητικοὺς τὸ γένος τους, τὴν πιὸ ἀπόλυτη ἀδιαλλαξία μὲ τὸν πιὸ εὐλύγιστο ὀππορτουνισμό. Ἕνας δόκτορας τοῦ

---

(1) Ἡ ἐφημερίδα Πετὶτ Παρισιέν, ποὺ ἔχει τὴν ἀπαίτηση νὰ πραγματεύεται σὰν ειδικὴ καὶ σὰν σοσιαλιστικὴ τὰ ἐργατικὰ ζητήματα, γνωστοποιοῦσε, στὶς 31 Μαρτίου τοῦ 1907, ὅτι «δὲν πρέπει ποτὲ νὰ νομίζουν πὼς εἶναι πάνω ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης».

(2) Τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ ἀντιμιλιταριστὲς ἄρχισαν νὰ ἀνησυχοῦν τὸ κοινό, ἡ ἐφημερίδα Πετὶτ Παρισιὲν διακρίθηκε μὲ τὸν πατριωτισμό της: τὴν ὀγδόη Ὀκτωβρίου 1905 ἄρθρο γιὰ τὸ «ἱερὸ καθῆκον» καὶ γιὰ τὴ λατρεία αὐτῆς τῆς τρίχρωμης σημαίας ποὺ «διέτρεξε τὸν κόσμο μὲ τὶς δόξες μας καὶ μὲ τὶς ἐλευθερίες μας»· τὴν 1η Ἰανουαρίου 1906, συγχαρητήρια στοὺς ἐνόρκους τοῦ Σηκουάνα: «Ἡ σημαία ἐκδικήθηκε γιὰ τὶς ὕβρεις τῶν δυσφημιστῶν τοῦ εὐγενοῦς αὐτοῦ ἐμβλήματος. Ὅταν περνᾶ στοὺς δρόμους τὴν χαιρετοῦν. Οἱ ἔνορκοι ἔκαναν περισσότερα· παρατάχτηκαν μὲ σεβασμὸ γύρω της». Νὰ σοσιαλισμὸς μετριοπαθής.

σοσιαλισμοῦ ἰσχυρίστηκε πὼς ἡ τέχνη τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιθέσεων μὲ ἀκατάληπτους λόγους εἶναι τὸ πιὸ καθαρὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ἔβγαλε ἀπ' τὴ μελέτη τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ (1). Ὁμολογῶ τὴ βαθειὰ μου ἀναρμοδιότητα σ' αὐτὰ τὰ δύσκολα θέματα· ἄλλωστε δὲν ἔχω καὶ ἀπαίτηση νὰ λογαριάζω τὸν ἑαυτό μου ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους στοὺς ὁποίους οἱ πολιτικοὶ παραχωροῦν τὸν κύκλο τῶν σοφῶν· ὡστόσο δὲν ἀποφασίζω καθόλου εὔκολα νὰ παραδεχτῶ ὅτι ἐκεῖ εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας.

Οἱ πολεμικὲς τοῦ Ζωρὲς μὲ τὸν Κλεμανσὼ ἔδειξαν μ' ἕναν θαυμάσια ἀναμφισβήτητο τρόπο, ὅτι οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστές μας δὲ μποροῦν νὰ κατορθώσουν νὰ ἐπιβληθοῦν στὸ κοινὸ παρὰ μὲ τοὺς ἀκατάληπτους λόγους τους καὶ μὲ τὸ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς ἀναγνῶστες τους, ἔχασαν τελικὰ κάθε ἔννοια τῆς ἔντιμης συζήτησης. Στὴν «Ὀρόρε» τῆς 4ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1905 ὁ Κλεμανσὼ ἐπικρίνει τὸν Ζωρὲς ποὺ μπερδεύει τὸ πνεῦμα τῶν ὀπαδῶν του «σὲ μεταφυσικὲς λεπτολογίες ποὺ εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὸν ἀκολουθήσουν»· δὲν ὑπάρχει τίποτε ν' ἀντιτείνουμε σ' αὐτὴ τὴν ἐπίκριση ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση τῆς λέξης μεταφυσική· ὁ Ζωρὲς δὲν εἶναι περισσότερο μεταφυσικὸς ἀπ' ὅσον δὲν εἶναι νομικὸς ἢ ἀστρονόμος. Στὸ φύλλο τῆς 26ης Ὀκτωβρίου ὁ Κλεμανσὼ δείχνει πὼς ὁ ἀντιφρονῶν του κατέχει «τὴν τέχνη νὰ ἐκλιπαρεῖ τὰ κείμενα» καὶ τελειώνει λέγοντας: «Εἶναι διδακτικὸ νὰ ξεσκεπάζουμε ὁρισμένες μεθόδους πολεμικῆς ποὺ ἔχομε ἄδικο νὰ παραχωροῦμε τὸ μονοπώλιο στὴν ἀδελφότητα τοῦ Ἰησοῦ».

Κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸν κοινοβουλευτικὸ σοσιαλισμὸ ὁ ἐπαναστατκὸς συνδικαλισμὸς δὲν προσπαθεῖ νὰ σκιάσει τὴν πραγματκότητα. Χρησιμοποιεῖ μέσα ἔκφρασης ποὺ χύνουν ἄπλετο φῶς στὴν

---

(1) Συζητοῦσαν πολὺν καιρὸ στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο δύο προτάσεις, ἡ μία πρότεινε νὰ κληθοῦν οἱ νομαρχιακὲς ὁμοσπονδίες νὰ ἀναλάβουν τὸν ἐκλογικὸ ἀγῶνα παντοῦ ὅπου αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατόν, ἡ ἄλλη ἀποφάσισε νὰ παρουσιαστοῦν παντοῦ ὑποψήφιοι. Ἕνα μέλος σηκώθηκε: «Ἔχω ἀνάγκη, εἶπε, ἀπὸ λίγη προσοχή, γιατὶ ἡ θέση ποὺ θὰ ὑποστηρίξω μπορεῖ νὰ φανεῖ πρῶτα-πρῶτα **ἀλλόκοτη καὶ παράδοξη.** (Οἱ δυὸ αὐτὲς προτάσεις) δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστες, ἂν προσπαθήσουμε νὰ λύσουμε αὐτὴ τὴν ἀντίφαση σύμφωνα μὲ τὴ φυσικὴ μέθοδο καὶ μαρξιστικὴ τῆς λύσης κάθε ἀντίφασης». (Σοσιαλιστής, 7 Ὀκτωβρίου 1905) Φαίνεται πὼς δὲν κατάλαβε κανένας. Καὶ ἦταν πράγματι ἀκατάληπτη.

πραγματκότητα. Ἀντὶ νὰ ἀπαλύνει τὶς ἀντιθέσεις, ἀπεναντίας τὶς παρουσιάζει ἀνάγλυφες.

Ἀλλὰ μόνον οἱ λόγοι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ φέρουν σταθερὰ ἀποτελέσματα. Χρειάζεται ἡ χρησιμοποίηση εἰκόνων ἱκανῶν νὰ προκαλέσουν ὁμαδικά, μὲ μόνη τὴ διαίσθηση καὶ πρὶν ἀπὸ κάθε σοβαρὴ ἀνάλυση, τὸν ὄγκο τῶν συναισθημάτων ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ πολέμου τὸν ὁποῖο διεξάγει ὁ σοσιαλισμὸς ἐναντίον τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Οἱ συνδικαλιστὲς ἐπιλύουν ἄριστα τὸ πρόβλημα τοῦτο συγκεντρώνοντας ὁλόκληρο τὸν σοσιαλισμὸν στὸ δράμα τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ἔτσι δὲν μένει πλέον θέση γιὰ τὴ συμφιλίωση τῶν ἀντιθέτων μὲ τὴ μέθοδο τῆς συσκότισης ἀπ᾽ τὶς ἐπίσημες στῆλες. Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἔχει ὅλα τὰ πλεονεκτήματα ποὺ παρουσιάζει ἡ ὁλικὴ γνώση γιὰ τὴν ἀνάλυση σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Μπέρξον· καὶ ἴσως δὲ θὰ μπορούσαμε ν᾽ ἀναφέρουμε πολλὰ παραδείγματα ἱκανὰ νὰ δείξουν μ᾽ ἕναν τόσο τέλειο τρόπο τὴν ἀξία τῶν θεωριῶν τοῦ διασήμου καθηγητῆ (1).

Μακρολόγησαν πολὺ ἂν ἡ γενικὴ ἀπεργία εἶναι ἐφικτή: ἰσχυρίστηκαν ὅτι ὁ σοσιαλιστικὸς πόλεμος δὲ μποροῦσε νὰ....... σὲ μιὰ βίαιη μάχη· φαίνεται στοὺς συνετούς, πρακτικοὺς καὶ σοφοὺς ἀνθρώπους πῶς θὰ ἦταν ὑπερβολικὰ δύσκολο νὰ ἐξωθήσουν μαζὶ τὶς μεγάλες μᾶζες τοῦ προλεταριάτου· ἀνάλυσαν τὶς δυσκολίες ποὺ θὰ παρουσίαζε ἕνας ἀγώνας ποὺ ἔγινε τεράστιος. Ὅπως λένε οἱ σοσιαλιστὲς —κοινωνιολόγοι, ὅπως λένε οἱ πολιτικοί, ἡ γενικὴ ἀπεργία θὰ ἦταν μιὰ ἐργατικὴ ὀνειροπόληση, χαρακτηριστικὴ τῶν ἀρχῶν ἑνὸς ἐργατικοῦ κινήματος· μᾶς ἀναφέρουν τὴ μαρτυρία τοῦ Σίδνεϋ Βέμπ ποὺ θέσπισε ὅτι ἡ γενικὴ ἀπεργία θὰ ἦταν μιὰ χίμαιρα τῆς νεότητας (2), ποὺ γρήγορα ἀπαλλάχτηκαν ἀπ᾽ αὐτήν, αὐτοὶ οἱ ἄγγλοι ἐργάτες—ποὺ οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς σοβαρῆς ἐπιστήμης ἔχουν τόσο συχνὰ παρουσιάσει σὰν τοὺς θεματο-

(1) Ἡ φύση αὐτῶν τῶν ἄρθρων δὲ συνεπάγεται μακρὲς ἀναπτύξεις πάνω σ᾽ αὐτὸ τὸ θέμα· ἀλλὰ πιστεύω πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ κάουμε μιὰ ἀκόμα πλήρη ἐφαρμογὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ Μπέρξον στὴ θεωρία τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ἡ κίνηση στὴν μπερξονικὴ φιλοσοφία θεωρεῖται σὰν ἕνα ἀδιαίρετον ὅλον: ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ ἀκριβῶς στὴν καταστροφικὴ ἀντίληψη τοῦ σοσιαλισμοῦ.

(2) Μπουρντό, ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ, σ. 232.

φύλακες τῆς πραγματικῆς ἀντίληψις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Ὅτι ἡ γενικὴ ἀπεργία δὲν εἶναι λαϊκὴ στὴ σύγχρονη Ἀγγλία, εἶναι ἕνα φτωχὸ ἐπιχείρημα ποὺ χρησιμοποιεῖται ἐναντίον τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῆς ἰδέας, γιατὶ οἱ Ἄγγλοι διακρίνονται ἀπὸ μία ἐξαιρετικὴ ἀκατανοησία τῆς ταξικῆς πάλης· ἡ σκέψη τους παρέμεινε πολὺ κυριαρχημένη ἀπὸ τὶς μεσαιωνικὲς ἐπιδράσεις: ἡ συντεχνία, προνομιούχα ἢ προστατευόμενη τουλάχιστο ἀπὸ τοὺς νόμους, τοὺς φαίνεται πάντοτε σὰν τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐργατικῆς ὀργάνωσης· γιὰ τὴν Ἀγγλία ἐπινόησαν τὸν ὅρο ἐργατικὴ ἀριστοκρατία γιὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ τοὺς ὀργανωμένους στὰ συνδικάτα καί, πράγματι, ὁ τραίϊντγιουνισμ ἐπιδιώκει τὴν ἀπόκτηση νόμιμων εὐνοιῶν. Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀπέχθεια ποὺ δοκιμάζει ἡ Ἀγγλία γιὰ τὴ γενικὴ ἀπεργία θάπρεπε νὰ θεωρεῖται σὰν μιὰ ἰσχυρὴ εἰκασία ὑπὲρ αὐτῆς, ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ θεωροῦν τὴν ταξικὴ πάλη σὰν τὸ οὐσιῶδες τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ Σίδνεϋ Βέμπ ἀπολαμβάνει μία ὑπερβολικὴ φήμη ἁρμοδιότητας· εἶχε τὴν ἀξία νὰ ἐξετάσει ἔγγραφα λίγο ἐνδιαφέροντα καὶ τὴν ὑπομονὴ νὰ συνθέσει ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἄνοστα συνεραγίσματα ποὺ ὑπάρχουν, γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τρέϊντ—ουνίσμ· ἀλλὰ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ περιορισμένα πνεύματα ποὺ δὲ μπόρεσε νὰ θαμπώσει παρὰ μόνον ἀνθρώπους συνηθισμένους νὰ σκέφτονται λίγο (1). Τὰ πρόσωπα ποὺ εἰσήγαγαν τὴ δόξα του στὴ Γαλλία δὲ νιώθαν γρῖ ἀπὸ σοσιαλισμό· καὶ ἂν πράγματι εἶναι στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν σύγχρονων συγγραφέων τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας, ὅπως τὸ βεβαιώνει ὁ μεταφραστής του. (2) εἶναι γιατὶ τὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν εἶναι ἀρκετὰ χαμηλό· ἂν καὶ πολλὰ παραδείγματα μᾶς δείχνουν ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι διάσημος ἐπαγγελματίας τῆς ἱστορίας καὶ πνεῦμα λιγότερο ἀπὸ μέτριο.

Δὲ δίνω σπουδαιότητα οὔτε καὶ στὶς ἀντιρρήσεις ποὺ ἀπευθύνουν στὴν γενικὴ ἀπεργία στηριζόμενοι σὲ θεωρήσεις πρακτικῆς τάξης· εἶναι ἐπάνοδος στὴν παληὰ οὐτοπία νὰ θέλουμε νὰ κατα-

---

(1) Αὐτὸ βλέπουμε, λόγου χάρη, στὶς προσπάθειες ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὰ τραίϊντ-γουνιονς γιὰ νὰ πετύχουν νόμους ἀποφυγῆς τῆς πολιτικῆς εὐθύνης τῶν πράξεών τους.

(2) Ὁ Τάρντ δὲ μποροῦσε νὰ καταλάβει τὴ φήμη ποὺ ἔκαναν στὸν Σύδνεϋ Βὲμπ, ποὺ τοῦ φαινόταν ἕνας μουτζουροχάρτης.

σκευάσουμε στὸ μοντέλο ἱστορικῶν ἀφηγήσεων ὑποθέσεις σχετικὲς μὲ τοὺς ἀγῶνες τοῦ μέλλοντος καὶ τὰ μέσα κατάργησης τοῦ καπιταλισμοῦ. Δὲν ὑπάρχει καμμιὰ μέθοδος γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ προβλέψουμε τὸ μέλλον κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν, ἢ ἀκόμα νὰ συζητήσουμε γιὰ τὴν ἀνωτερότητα ποὺ μποροῦν νὰ ἔχουν ὁρισμένες ὑποθέσεις ἀπὸ ἄλλες· πάρα πολλὰ ἀξιομνημόνευτα παραδείγματα μᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ πιὸ μεγάλοι ἄνδρες διέπραξαν ὑπερβολικὰ σφάλματα θέλοντας, ἔτσι, νὰ γίνουν κύριοι τοῦ μέλλοντος, ἀκόμα καὶ τοῦ πιὸ ἐγγύτατου. (1).

Κι ὅμως δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ ἐνεργήσουμε δίχως νἄβγουμε ἀπὸ τὸ παρόν, χωρὶς νὰ σκεφτοῦμε γι αὐτὸ τὸ μέλλον ποὺ φαίνεται καταδικασμένο νὰ ξεφεύγει πάντοτε ἀπὸ τὸ μυαλό μας. Ἡ ἐμπειρία μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι κατασκευὲς ἑνὸς μέλλοντος ἀπροσδιορίστου στὸ χρόνο μποροῦν νὰ ἔχουν μεγάλη σπουδαιότητα καὶ νὰ μὴν ἔχουν πάρα πολὺ λίγες δυσκολίες, ὅταν πρόκειται γιὰ παραμύθια στὰ ὁποῖα ξαναβρίσκονται οἱ πιὸ ἰσχυρὲς τάσεις ποὺ παρουσιάζονται στὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἐπιμονὴ ἐνστίκτου σ' ὅλες τὶς περιστάσεις τῆς ζωῆς, καὶ ποὺ δίνουν μιὰ ὄψη τέλειας πραγματικότητας, σὲ ἐλπίδες προσεχοῦς δράσης πάνω στὶς ὁποῖες θεμελιώνεται ἡ ἀναμόρφωση τῆς βούλησης. Ξέρουμε πὼς αὐτὰ τὰ κοινωνικὰ παραμύθια δὲν ἐμποδίζουν ἐξάλλου καθόλου τὸν ἄνθρωπο νὰ μπορεῖ νὰ ὠφελεῖται ἀπ' ὅλες τὶς παρατηρήσεις ποὺ κάνει στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του καὶ δὲν ἐμποδίζουν καθόλου στὸ νὰ γεμίζει τὶς κανονικὲς του ἀπασχολήσεις (2).

---

(1) ΜΕΤΕΝ, Ὁ Σοσιαλισμὸς στὴν Ἀγγλία, σ. 210—Αὐτὸς ὁ συγγραφέας πῆρε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση δίπλωμα, ἐφεύρεσης σοσιαλισμοῦ στὶς 26 Ἰουλίου 1904, ὁ γάλλος ἔφορος τῆς Ἔκθεσης τοῦ Σαὶν - Λουὶς ἔλεγε: Ὁ κ. Μετὲν ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ καλύτερο δημοκρατικὸ πνεῦμα. Εἶναι ἕνας ἐξαίρετος δημοκρατικός· εἶναι μάλιστα ἕνας σοσιαλιστὴς ποὺ οἱ ἐργατικὲς ἑνώσεις πρέπει νὰ τὸν δεχθοῦν σὰν φίλο». (Ἐργατικὴ Ἕνωση, 3 Ἰουλίου 1904). Θὰ κάναμε μιὰ θαυμάσια μελέτη γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἔχουν παρόμοια διπλώματα εἴτε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, εἴτε ἀπὸ τὸ «Κοινωνικὸ Μουσεῖο», ἢ ἀπὸ τὸν καλῶς πληροφορημένο τύπο.

Τὰ σφάλματα ποὺ ἔκανε ὁ Μάρξ εἶναι πολλὰ καὶ κάποτε τεράστια. (Βλ. Γ. Σορέλ, Σαγκὶ ντὶ κριτὶκ ντὲλ μαρξισμό, σελ. 51-57.

(2) Συχνὰ παρατηρήσαμε ἄγγλους ἢ ἀμερικάνους αἱρετικούς, ποὺ ἡ θρησκευτικὴ ἔξαρσή τους διετηρεῖτο μὲ ἀποκαλυπτικοὺς μύθους, νὰ μὴν ἦταν λιγότερο ἄνθρωποι πολὺ πρακτικοί.

Αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ ἀποδείξουμε μὲ πολλὰ παραδείγματα. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ περίμεναν τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν καταστροφὴ ὅλου τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου, μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς βασιλείας τῶν ἁγίων, γιὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης γενεᾶς. Ἡ καταστροφὴ δὲν πραγματοποιήθηκε, ἀλλά, ἡ χριστιανικὴ σκέψη ἄντλησε ἕνα τέτοιο ὄφελος ἀπὸ τὸν ἀποκαλυπτικὸ μῦθο ποὺ ὅλη ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ ἔφερε σ' αὐτὸ τὸ μοναδικὸ θέμα (1). Οἱ ἐλπίδες ποὺ ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Καλβῖνος εἶχαν σχηματίσει γιὰ τὴν θρησκευτικὴ ἔξαρση τῆς Εὐρώπης δὲν πραγματοποιήθηκαν καθόλου· πολὺ γρήγορα αὐτοὶ οἱ Πατέρες τῆς Μεταρρύθμισης φάνηκαν σὰν ἄνθρωποι ἑνὸς ἄλλου κόσμου· γιὰ τοὺς σημερινοὺς διαμαρτυρομένους, ἀνήκουν μᾶλλον στὸ Μεσαίωνα παρὰ στοὺς νεώτερους χρόνους καὶ τὰ προβλήματα ποὺ τοὺς ἀνησυχοῦσαν περισσότερο κατέχουν πολὺ λίγη θέση στὸν σύγχρονο προτεσταντισμό. Θὰ πρέπει ν' ἀμφισβητήσουμε, γι αὐτό, τὸ τεράστιο ἀποτέλεσμα ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὰ ὄνειρά τους γιὰ τὴν χριστιανικὴ ἀνανέωση;— Μποροῦμε εὔκολα νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἐπανάστασης δὲ μοιάζει καθόλου μὲ τοὺς γοητευτικοὺς πίνακες ποὺ εἶχαν ἐνθουσιάσει τοὺς πρώτους ὀπαδούς της· ἀλλὰ χωρὶς αὐτοὺς τοὺς πίνακες θὰ μποροῦσε νὰ νικήσει ἡ Ἐπανάσταση; Ὁ μῦθος ἦταν πολὺ μπερδεμένος μὲ οὐτοπίες (2), γιατὶ εἶχε γίνει ἀπὸ μία παθιασμένη κοινωνία γιὰ τὴν λογοτεχνικὴ φαντασία, γεμάτη ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν μικρὴ ἐπιστήμη καὶ πολὺ λίγο ἐνήμερη τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας τοῦ παρελθόντος. Οἱ οὐτοπίες αὐτὲς ἦταν μάταιες· ἀλλὰ μποροῦμε ν' ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ Ἐπανάσταση δὲν ὑπῆρξε μιὰ ἀλλαγὴ πολὺ πιὸ βαθειὰ ἀπὸ κεῖνες ποὺ εἶχαν ὀνειρευτεῖ οἱ ἄνθρωποι ποὺ, στὸν 18ον αἰῶνα, κατασκεύαζαν κοινωνικὲς οὐτοπίες. Πάρα πολὺ κοντά μας, ὁ Μαντσίνι ἐπεδίωξε ὅ,τι οἱ συνετοὶ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς του ὀνόμασαν τρελὴ χίμαιρα· ἀλλὰ δὲ μποροῦμε πιὰ ν' ἀμφιβάλλουμε σήμερα ὅτι χωρὶς τὸν Μαντσίνι ἡ Ἰταλία δὲν θὰ εἶχε ποτὲ γίνει μία μεγάλη δύναμη καὶ ὅτι

---

(1) Ἡ δοξασία αὐτὴ κατέχει σήμερα, μία μεγάλη θέση στὴ γερμαικὴ ἑρμηνεία τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς· τὴν ἔψερε στὴ Γαλλία ὁ ἀββὰς Λουαζύ.

(2) Πρ. τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ντανιὲλ Χαλεβύ, 4.

αὐτὸς ἔκανε περισσότερα γιὰ τὴν ἰταλικὴ ἕνωση ἀπὸ τὸν Καβοὺρ καὶ ὅλους τοὺς πολιτικοὺς τῆς σχολῆς του.

Λίγο λοιπὸν μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ μάθουμε ὅ,τι περικλείουν οἱ μῦθοι σὲ λεπτομέρειες προορισμένες νὰ ἐμφανισθοῦν πραγματικὰ στὸ πεδίο τῆς μελλοντικῆς ἱστορίας· δὲν εἶναι ἀστρολογικὰ ἡμερολόγια· μπορεῖ μάλιστα νὰ συμβεῖ νὰ μὴ πραγματοποιηθεῖ τίποτε ἀπ᾽ αὐτὰ ποὺ περικλείουν,—ὅπως ἦταν ἡ περίπτωση γιὰ τὴν καταστροφὴ ποὺ περίμεναν οἱ πρῶτοι χριστιανοί. Στὴν τρέχουσα ζωὴ δὲν εἴμαστε συνηθισμένοι ν᾽ ἀναγνωρίζουμε ὅτι ἡ πραγματικότητα διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὶς ἰδέες ποὺ διαμορφώσαμε πρὶν νὰ ἐνεργήσουμε; Καὶ αὐτὸ δὲ μᾶς ἐμποδίζει νὰ συνεχίζουμε νὰ παίρνουμε ἀποφάσεις. Οἱ ψυχολόγοι λένε πὼς ὑπάρχει ἑτερογένεια ἀνάμεσα στοὺς πραγματοποιηθέντες σκοποὺς καὶ τοὺς δοσμένους σκοπούς· ἡ παραμικρότερη ἐμπειρία τῆς ζωῆς μᾶς ἀποκαλύπτει τοῦτον τὸ νόμο, ποὺ ὁ Σπένσερ μετάφερε στὴ φύση, γιὰ νὰ βγάλει τὴ θεωρία του τῆς πολλαπλασίασης τῶν ἀποτελεσμάτων. (1). Πρέπει νὰ κρίνουμε τοὺς μύθους σὰν μέσα ἐνεργείας στὸ παρόν· κάθε συζήτηση γιὰ τὸν τρόπο νὰ τοὺς ἐφαρμόσουμε ὑλικὰ στὴν πορεία τῆς ἱστορίας δὲν ἔχει ἔννοια. Μόνο τὸ σύνολο τοῦ μύθου εἶναι ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει· τὰ μέρη του δὲν προσφέρουν κανένα ἐνδιαφέρον παρὰ γιὰ τὸ ἀνάγλυφο ποὺ δίνουν στὴν ἰδέα ποὺ περικλείεται στὴν κατασκευή. Δὲν εἶναι λοιπὸν χρήσιμο νὰ συζητοῦμε γιὰ τὰ ἐπεισόδια ποὺ μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν στὴν πορεία τοῦ κοινωνικοῦ πολέμου καὶ στὶς ἀποφασιστικὲς συγκρούσεις ποὺ μποροῦν νὰ δώσουν τὴ νίκη στὸ προλεταριάτο· κι ἂν ἀκόμα οἱ ἐπαναστάτες γελιόντουσαν, ὁλότελα, κάνοντας μία φανταστικὴ εἰκόνα τῆς γενικῆς ἀπεργίας, ἡ εἰκόνα αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν, στὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας γιὰ τὴν ἐπανάσταση, ἕνα στοιχεῖο δύναμης πρώτης τάξης, ἂν ἔχει παραδεχτεῖ, μὲ τέλειο τρόπο, ὅλες τὶς φιλοδοξίες τοῦ σοσιαλισμοῦ κι ἂν ἔδωσε στὸ σύνολο τῶν ἐπαναστατικῶν σκέψεων μιὰ ἀκρίβεια καὶ μιὰ δύναμη ποὺ δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ τοὺς δώσουν ἄλλοι τρόποι σκέψης.

---

(1) Πιστεύω πὼς ὅλος ὁ ἐξελιγμὸς τοῦ Σπένσερ πρέπει νὰ ἑρμηνευθεῖ, ἐξάλλου, μὲ μιὰ μετανάστευση τῆς πιὸ κοινῆς ψυχολογίας στὴ φυσική.

Γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἀξία τῆς ἰδέας τῆς γενικῆς ἀπεργίας, πρέπει λοιπὸν νὰ ἐγκαταλείψουμε ὅλες τὶς μεθόδους συζήτησης ποὺ ἔχουν πέραση ἀνάμεσα στοὺς πολιτικούς, κοινωνιολόγους ἢ ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν ἀπαιτήσεις ἀπ' τὴν πρακτικὴ ἐπιστήμη. Μποροῦμε νὰ παραχωρήσουμε στοὺς ἀντιπάλους ὅλα ὅσα προσπαθοῦν νὰ ἀποδείξουν, χωρὶς νὰ λιγοστέψουνε, μὲ κανένα τρόπο, τὴν ἀξία τῆς θέσης ποὺ πιστεύουν πὼς μποροῦν ν' ἀνατρέψουν· λίγο ἐνδιαφέρει ἂν ἡ γενικὴ ἀπεργία εἶναι μερικὴ πραγματικότητα, ἢ μόνον ἕνα προϊὸν τῆς λαϊκῆς φαντασίας. Ὅλο τὸ ζήτημα εἶναι νὰ μάθουμε ἂν ἡ γενικὴ ἀπεργία περιλαμβάνει ὅλα ὅσα περιμένει ἡ σοσιαλιστικὴ θεωρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου.

Γιὰ νὰ λύσουμε ἕνα παρόμοιο πρόβλημα, δὲ εἴμαστε ἀναγκασμένη νὰ σκεφτόμαστε σοφὰ γιὰ τὸ μέλλον· δὲν ἔχουμε νὰ παραδοθοῦμε σὲ ὑψηλὲς σκέψεις γιὰ τὴ φιλοσοφία, γιὰ τὴν ἱστορία καὶ γιὰ τὴν οἰκονομία· δὲν εἴμαστε στὴν περιοχὴ τῶν ἰδεολογιῶν, ἀλλὰ μποροῦμε νὰ μείνουμε στὸ πεδίο τῶν γεγονότων ποὺ μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε. Ἔχουμε νὰ ρωτήσουμε τοὺς ἀνθρώπους ποὺ παίρνουν ἕνα πολὺ ἐνεργὸ μέρος μέσα στὸ προλεταριάτο, ποὺ δὲν φιλοδοξοῦν ν' ἀνέβουν στὴν ἀστικὴ τάξη καὶ ποὺ τὸ πνεῦμα τους δὲν κυριαρχεῖται ἀπὸ συντεχνιακὲς προκαταλήψεις. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ μποροῦν νὰ γελιοῦνται μὲ ἄπειρα πολιτικὰ ζητήματα, οἰκονομίας ἢ ἠθικῆς· ἀλλὰ ἡ μαρτυρία τους εἶναι ἀποφασιστική, ἀνώτατη καὶ δυσμεταρρύθμιστη ὅταν πρόκειται νὰ μάθουμε ποιὲς εἶναι οἱ παραστάσεις ποὺ ἐνεργοῦν πάνω τους καὶ πάνω στοὺς συντρόφους τους, μὲ τὸν ἀποτελεσματικώτερο τρόπο, ποὺ κατέχουν στὸν ἀνώτατο βαθμό, τὴν ἰδιότητα νὰ ταυτίζονται μὲ τὴν σοσιαλιστική τους ἀντίληψη, καὶ χάρη στὶς ὁποῖες ὁ λόγος, οἱ ἐλπίδες καὶ ἡ ἀντίληψη τῶν ἰδιαίτερων γεγονότων φαίνονται νὰ μὴν ἀποτελοῦν παρὰ μιὰ καὶ μόνη ἀδιαίρετη ἑνότητα. (1).

Χάρη σ' αὐτά, ξέρουμε ὅτι ἡ γενικὴ ἀπεργία εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶπε: ὁ μῦθος στὸν ὁποῖο περικλείεται ὁλόκληρος ὁ σοσιαλισμός, δηλαδὴ μιὰ ὀργάνωση εἰκόνων ἱκανῶν νὰ ἐκκαλοῦν ὅλα τὰ αἰσθήματα ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀναληφθέντος πολέμου ἀπὸ τὸν σοσιαλισμὸ ἐναντίον τῆς σύγχρονης κοινωνίας.

(1) Πρόκειται ἀκόμα γιὰ μιὰ ἐφαρμογὴ τῶν μπερξονικῶν θέσεων.

Οἱ ἀπεργίες γέννησαν στὸ προλεταριάτο τὰ πιὸ εὐγενῆ αἰσθήματα, τὰ πιὸ βαθιὰ καὶ τὰ πιὸ κινητήρια ποὺ κατέχει ἡ γενικὴ ἀπεργία ὅλων τῶν ὁμάδων σὲ μιὰ συνολικὴ εἰκόνα καί, μὲ τὴ σύγκρισή τους δίνει στὸν καθένα ἀπ' αὐτοὺς τὸ ἀνώτατο τῆς ἔντασης· κάνοντας ἔκκληση σὲ ἀναμνήσεις πολὺ καυτὲς ἰδιαίτερων συγκρούσεων χρωματίζει μὲ μιὰ ἔντονη ζωὴ ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς παρουσιαζόμενης σύνθεσης στὴ συνείδηση. Ἐπιτυγχάνουμε ἔτσι αὐτὴ τὴν ἐναίσθηση τοῦ σοσιαλισμοῦ ποὺ ἡ γλῶσσα δὲ μποροῦσε νὰ δώσει μ' ἔναν ἐντελῶς σαφῆ τρόπο—καὶ τὴν ἐπιτυγχάνουμε σ' ἕνα σύνολο ποὺ βλέπουμε στιγμιαῖα. (1).

Μποροῦμε ἀκόμα νὰ στηριχτοῦμε πάνω σὲ μίαν ἄλλη μαρτυρία γιὰ ν' ἀποδείξουμε τὴ δύναμη τῆς ἰδέας τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ἂν ἡ ἰδέα αὐτὴ ἦταν μιὰ καθαρὴ χίμαιρα, ὅπως τὸ λένε τόσο συχνά, οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς δὲν θὰ φλέγονταν τόσο γιὰ νὰ τὴν πολεμήσουν· δὲν ξέρω ἂν ἔσπασαν ποτὲ δόρατα ἐνάντια στὶς ἀνόητες ἐλπίδες ποὺ οἱ οὐτοπιστὲς συνέχισαν νὰ κάνουν ν' ἀντανακλοῦνται στὰ θαμπωμένα μάτια τοῦ λαοῦ (2). Σὲ μιὰ πολεμικὴ σχετικὴ μὲ τὶς πραγματοποιήσιμες σοσιαλιστικὲς μεταρρυθμίσεις, ὁ Κλεμανσὼ ἔκανε νὰ ξαναφανεῖ αὐτὸ τὸ μακιαβελικὸ ποὺ ἔχει ἡ στάση τοῦ Ζωρὲς ὅταν βρίσκεται ἀπέναντι στὶς λαϊκὲς αὐταπάτες· βάζει τὴ συνείδησή του κάτω ἀπὸ «κάποια γνώμη ἐπιδέξια ζυγισμένη», ἀλλὰ τόσο ἐπιδέξια ζυγισμένη ποὺ «θὰ γίνει ἀφηρημένα ἀποδεκτὴ ἀπὸ κείνους ποὺ ἔχουν τὴ μεγαλύτερη ἀνάγκη νὰ μποῦν μέσα στὴν οὐσία της, ἐνῶ θὰ ποτίζονται μὲ τὶς ἀπολαύσεις στὴν ἀπατηλὴ ρητορικὴ τῶν ἐπίγειων χαρῶν ποὺ θὰ ἔρθουν» (Ὀρόρε, 28 Δεκεμβρίου 1905). Ἀλλὰ ὅταν πρόκειται γιὰ τὴ γενικὴ ἀπεργία, εἶναι ἄλλο πρᾶγμα· οἱ πολιτικοί μας δὲν εὐχαριστοῦνται πιὰ μὲ περίπλοκες ἐπιφυλάξεις· μιλοῦν μὲ βιαιότητα καὶ προσ-

---

(1) Εἶναι ἡ τέλεια γνώση τῆς μπερξονικῆς φιλοσοφίας.

(2) Δὲ θυμᾶμαι οἱ ἐπίσημοι σοσιαλιστὲς νὰ ἔχουν δείξει ὅλο τὸ γελοῖο τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Μπελλαμύ, ποὺ ἔχουν μιὰ τόσο μεγάλη ἐπιτυχία. Τὰ μυθιστορήματα αὐτὰ θὰ εἶχαν μιὰ τόσο περισσότερη ἀνάγκη ἀπὸ μία κριτικὴ ὅπου παρουσιάζουν στὸ λαὸ μιὰ ἰδανικὴ ζωὴ κάθε ἀστικῆς τάξης. Ἦταν ἕνα φυσικὸ προϊὸν τῆς Ἀμερικῆς, χώρας ποὺ ἀγνοεῖ τὴν ταξικὴ πάλη· ἀλλὰ στὴν Εὐρώπη, οἱ θεωρητικοὶ τῆς ταξικῆς πάλης δὲν θὰ τὰ εἶχαν καταλάβει;

παθοῦν νὰ κάνουν τοὺς ἀκροατές τους νὰ ἐγκαταλείψουν αὐτὴ τὴν ἰδέα.

Εἶναι εὔκολο νὰ κατανοηθεῖ αὐτὴ ἡ στάση· οἱ πολιτικοὶ δὲν ἔχουν κανένα κίνδυνο νὰ φοβοῦνται πολὺ ἀπὸ οὐτοπίες ποὺ παρουσιάζουν στὸ λαὸ ἕνα ἀπατηλὸ ἀντικατοπτρισμὸ τοῦ μέλλοντος καὶ προσανατολίζουν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὶς μελλοντικὲς πραγματοποιήσεις τῆς ἐπίγειας εὐτυχίας, ποὺ ἕνα μικρὸ μέρος δὲ μπορεῖ νὰ εἶαι ἐπιστημονικὰ παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρᾶς προσπάθειας». Εἶναι αὐτὸ ποὺ κάνουν οἱ σοσιαλιστὲς πολιτικοὶ κατὰ τὸν Κλεμανσώ. Ὅσο περισσότερο οἱ ἐκλογεῖς θὰ πιστεύουν εὔκολα στὶς Μαγικὲς δυνάμεις τοῦ Κράτους, τόσο περισσότερο θὰ εἶναι διατεθειμένοι νὰ ψηφίσουν τὸν ὑποψήφιο ποὺ ὑπόσχεται θαύματα· στὸν ἐκλογικὸ ἀγώνα, ὑπάρχει ἕνας συνεχὴς ὑπερθεματισμός: γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ σοσιαλιστὲς ὑποψήφιοι νὰ περάσουν πάνω ἀπὸ τὰ σώματα τῶν ριζοσπαστῶν, πρέπει οἱ ἐκλογεὶς νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ δεχτοῦν ὅλες τὶς ἐλπίδες· ἐπίσης, οἱ σοσιαλιστὲς μας πολιτικοὶ ἀποφεύγουν νὰ πολεμήσουν κατὰ ἕναν ἀποτελεσματικὸ τρόπο τὴν οὐτοπία τῆς εὔκολης εὐτυχίας.

Ἂν πολεμοῦν τὴ γενικὴ ἀπεργία, εἶναι γιατὶ ἀναγνωρίζουν στὴ διάρκεια τῶν προπαγανδιστικῶν ἐκλογικῶν τους περιοδειῶν, ὅ,τι ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας εἶναι τόσο καλὰ προσαρμοσμένη στὴν ἐργατικὴ ψυχὴ ποὺ εἶναι ἱκανὴ νὰ τὴν ὑποτάξει μὲ τὸν πιὸ ἀπόλυτο τρόπο καὶ νὰ μὴν ἀφίσει καμμιὰ θέση στὶς ἐπιθυμίες ποὺ μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν οἱ κοινοβουλευτικοί. Ἀντιλαμβάνονται ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδέα εἶναι τόσο κινητήρια ποὺ μιὰ καὶ μπῆκε μέσα στὰ πνεύματα, αὐτὰ ξεφεύγουν ἀπὸ κάθε ἔλεγχο τῶν κυρίων καὶ ὅτι ἔτσι ἡ δύναμη τῶν βουλευτῶν θὰ ἐκμηδενίζονταν. Τέλος αἰσθάνονται, κατὰ ἕναν ἀόριστο τρόπο ὅτι ὅλος ὁ σοσιαλισμός, θὰ μποροῦσε ν' ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀπεργία, πρᾶγμα ποὺ θὰ καθιστοῦσε περιττοὺς ὅλους τοὺς συμβιβασμοὺς ἀνάμεσα στὶς πολιτικὲς ὁμάδες γιὰ τὶς ὁποῖες συνεστήθη τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα.

Ἡ ἀντίθεση τῶν ἐπίσημων σοσιαλιστῶν προσφέρει λοιπὸν μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς πρώτης ἔρευνας γιὰ τὴν ἀξία τῆς γενικῆς ἀπεργίας.

II

Μᾶς χρειάζεται τώρα νὰ πᾶμε πιὸ μακρυὰ καὶ νὰ ρωτήσουμε ἂν ἡ εἰκόνα ποὺ δίνει ἡ γενικὴ ἀπεργία εἶναι πραγματικὰ τέλεια, δηλαδὴ ἂν περιλαμβάνει ὅλα τὰ ἀναγνωρισμένα στοιχεῖα τῆς πάλης ἀπὸ τὸ σύγχρονο σοσιαλισμό. Ἀλλὰ πρῶτα—πρῶτα πρέπει νὰ προσδιορίσουμε καλὰ τὸ ζήτημα, πρᾶγμα ποὺ θὰ εἶναι εὔκολο ξεκινώντας ἀπὸ ἑρμηνεῖες ποὺ δώσαμε πιὸ πάνω γιὰ τὴ φύση αὐτῆς τῆς κατασκευῆς. Εἴδαμε ὅτι ἡ γενικὴ ἀπεργία πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἕνα ἀδιαίρετο σύνολο· κατὰ συνέπεια, καμμία λεπτομέρεια ἐκτέλεσης δὲν προσφέρει κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ σοσιαλισμοῦ· πρέπει μάλιστα νὰ προσθέσουμε ὅτι βρισκόμαστε πάντα σὲ κίνδυνο νὰ χάσουμε κάτι ἀπ᾽ αὐτὴ τὴν κατανόηση ὅταν προσπαθοῦμε νὰ ἀποσυνδέσουμε αὐτὸ τὸ σύνολο σὲ μέρη. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ δείξουμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ βασικὴ ταυτότητα ἀνάμεσα στὶς οὐσιώδεις θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ καὶ στὶς ὄψεις συνόλου ποὺ δίνει ἡ εἰκόνα τῆς γενικῆς ἀπεργίας.

Ἡ ἐπιβεβαίωση αὐτὴ θὰ φανεῖ παράδοξη σὲ πολλοὺς ποὺ ἔχουν διαβάσει τὶς δημοσιεύσεις τῶν πιὸ αὐθεντικῶν μαρξιστῶν. Ὑπῆρξε, πράγματι, γιὰ πολὺν καιρό, μία πολὺ ἐκδηλωμένη ἐχθρότητα στοὺς μαρξιστικοὺς κύκλους ἐναντίον τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ἡ παράδοση ἔβλαψε πολὺ τὴν πρόοδο τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας· καὶ δὲν εἶναι τὸ περισσότερο κακὸ παράδειγμα ποὺ μποροῦμε νὰ πάρουμε γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τείνουν, γενικά, νὰ περιορίσουν τὴν ἀξία τῆς ἔξοχης σκέψης. Ἡ νέα σχολὴ κοπίασε πολὺ γιὰ νὰ βγεῖ ἀπ᾽ αὐτὲς τὶς ἐπιδράσεις· διαμορφώθηκε ἀπὸ πρόσωπα ποὺ εἶχαν πάρει σ᾽ ἕναν ἀνώτατο βαθμὸ ἕναν μαρξιστικὸ τύπο· ἔκανε πολὺν καιρὸ πρὶν μάθει ὅτι οἱ ἀντιρρήσεις ποὺ ἀπευθύνονταν στὴ γενικὴ ἀπεργία προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα τῶν ἐπίσημων ἐκπροσώπων τῶν μαρξιστῶν παρὰ ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀρχὲς τῆς θεωρίας.

Ἡ νέα σχολὴ ἄρχισε τὴ χειραφέτησή της τὴν ἡμέρα, ποὺ διέκρινε καθαρὰ ὅτι οἱ φόρμουλες τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπομακρύνονταν συχνὰ πολὺ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Μάρξ καὶ ποὺ ἐξυμνοῦσε μιὰ ἐπιστροφὴ σ᾽ αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Καὶ δὲν ἦταν χωρὶς κάποια κατάπληξη ποὺ ἀντιλαμβανόταν ὅτι εἶχαν βάλει στὸ λογαριασμὸ τοῦ δά-

σκαλου δῆθεν ἐπινοήσεις ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τοὺς προκατόχους του ἢ ἀκόμα ποὺ ἦταν κοινοτοπίες στὴν ἐποχὴ ὅπου συντάχθηκε τὸ «Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο». Σύμφωνα μ᾿ ἕνα συγγραφέα ποὺ ἔχει τὴ θέση του ἀνάμεσα στοὺς καλὰ πληροφορημένους ἀνθρώπους—κατὰ τὴν κυβέρνηση καὶ τὸ «Κοινωνικὸ Μουσεῖο»—ἡ «συσσώρευση (τοῦ κεφαλαίου στὰ χέρια μερικῶν ἀτόμων) εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ἀνακαλύψεις τοῦ Μάρξ, ἕνα ἀπὸ τὰ εὑρήματα γιὰ τὸ ὁποῖο ἦταν περισσότερο ὑπερήφανος». Δὲν δυσαρεστεῖ στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη αὐτοῦ τοῦ ἐπίσημου πανεπιστημιακοῦ, αὐτὴ ἡ θέση ἦταν μιὰ ἀπὸ κεῖνες ποὺ διέτρεχαν τοὺς δρόμους πρὶν ὁ Μάρξ γράψει κάτι καὶ εἶχε γίνει ἕνα δόγμα στὸν σοσιαλιστικὸ κόσμο στὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Λουδοβίκου—Φιλίππου. Ὑπάρχουν πολλὲς μαρξιστικὲς θέσεις τοῦ ἴδιου εἴδους.

Ἕνα ἀποφασιστικὸ βῆμα ἔγινε πρὸς τὴν μεταρρύθμιση ὅταν ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς ποὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ σκέφτονται ἐλεύθερα, ἄρχισαν νὰ μελετοῦν τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα· ἀνακάλυψαν ὅτι «οἱ πιὸ καθαροὶ συνδικαλιστὲς ἔχουν νὰ μᾶς μάθουν περισσότερο ἀπ᾿ ὅσα ἔχουμε νὰ τοὺς μάθουμε». Ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας· προσανατολιζόμασταν πρὸς τὸν ρεαλιστικὸ δρόμο ποὺ εἶχε ὁδηγήσει τὸν Μάρξ στὶς πραγματικές του ἀνακαλύψεις· μπορούσαμε νὰ ἐπιστρέψουμε στὶς μόνες μεθόδους ποὺ ἀξίζουν τὸ ὄνομα φιλοσοφικές, «γιατὶ οἱ ἀληθινὲς καὶ γόνιμες ἰδέες εἶναι τόσες λήψεις ἐπαφῆς μὲ τὰ ρεύματα τῆς πραγματικότητας», καὶ αὐτὲς «ὀφείλουν τὸ καλύτερο μέρος τῆς λαμπρότητάς τους στὸ φῶς ποὺ τοὺς ἔστειλαν, ἀπὸ ἀντανάκλαση, τὰ γεγονότα καὶ οἱ ἐφαρμογὲς ὅπου αὐτὲς ὁδήγησαν, ἡ σαφήνεια μιᾶς ἰδέας πού, κατὰ βάθος, δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια ποὺ συνήφθη νὰ τὴν μεταχειρίζονταν μὲ κέρδος. Καὶ μποροῦμε ἀκόμα ν᾿ ἀναφέρουμε χρήσιμα μιὰν ἄλλη βαθειὰ σκέψη τοῦ Μπέρξον: «δὲν ἐπιτυγχάνουμε ἀπὸ τὴν πραγματικότητα μιὰν αἴσθηση, δηλαδὴ μιὰ διανοητικὴ συμπάθεια μὲ ὅ,τι ἔχει τὸ πιὸ ἐνδόμυχο, ἂν δὲν ἔχουμε κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη της μὲ μιὰ μακρυὰ συντροφιὰ μὲ τὶς ἐπιφανειακὲς ἐκδηλώσεις της. Καὶ δὲν πρόκειται ἁπλῶς νὰ ἀφομοιώσουμε τὰ διακεκριμένα γεγονότα· χρειάζεται νὰ συσσωρεύσουμε καὶ νὰ συγχωνέψουμε μαζὺ μία τόσο τεράστια μάζα ποὺ νὰ εἴμαστε ἐξασφαλισμένοι σ᾿ αὐτὴ τὴ συγχώνευση, νὰ οὐδετεροποιήσουμε τὰ μὲν

μὲ τὰ δὲ μέσα στὶς προσληφθεῖσες καὶ πρόωρες ἰδέες ποὺ οἱ παρατηρητὲς μπόρεσαν νὰ ἀποθέσουν, ἐν ἀγνοίᾳ τους, στὸ βάθος τῶν παρατηρήσεών τους. Ἔτσι μόνον ἐλευθερώνεται ἡ ἀκατέργαστη ὑλικότητα τῶν γνωστῶν γεγονότων». Φτάνουμε τέλος σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Μπέρξον ὀνομάζει πλήρη ἐμπειρία. (1).

Χάρη στὴν καινούργια ἀρχὴ κατορθώσαμε πολὺ γρήγορα ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὅλες οἱ βεβαιώσεις στὸν κύκλο τῶν ὁποίων εἴχαμε ἀπαιτήσει νὰ κλειστεῖ ὁ σοσιαλισμός, εἶναι μιᾶς ἀξιοθρήνητης ἀνεπάρκειας ἢ εἶναι συχνὰ πιὸ ἐπικίνδυνες παρὰ χρήσιμες. Εἶναι ὁ δεισιδαιμονικὸς σεβασμὸς ποὺ ἀφιερώνεται ἀπὸ τὴν σοσιαλδημοκρατία στὴν σχολαστικὴ αὐτῶν τῶν θεωριῶν της ποὺ κατέστησε ἄγονες ὅλες τὶς προσπάθειες ποὺ ἐπεχειρήθηκαν στὴ Γερμανία γιὰ νὰ τελειοποιήσουν τὸ μαρξισμό.

Ὅταν ἡ καινούργια σχολὴ εἶχε ἀποκτήσει μιὰ πλήρη κατανόηση τῆς γενικῆς ἀπεργίας καὶ εἶχε ἔτσι φτάσει στὴ βαθειὰ αἴσθηση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀναγνώρισε πὼς ὅλες οἱ σοσιαλιστικὲς θέσεις εἶχαν μιὰ σαφήνεια ποὺ τοὺς εἶχε λείψει ἕως ἐκεῖ, μόλις τὶς ἑρμήνευαν ἐπικαλούμενοι γιὰ τὴ βασιλεία τους αὐτὴ τὴ μεγάλη κατασκευή· ἀντιλήφθηκε ὅτι τὸ βαρὺ καὶ εὔθραυστο σύστημα ποὺ εἶχαν κατασκευάσει στὴ Γερμανία γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὶς θεωρίες τοῦ Μάρξ, ἔπρεπε ν' ἀπορριφθεῖ ἂν ἤθελαν ν' ἀκολουθήσουν ἀκριβῶς τὶς σύγχρονες μεταβολὲς τῆς προλεταριακῆς ἰδέας· ἀνακάλυψε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς γενικῆς ἀπεργίας ἔβαζε σὲ μέτρο τὴν καρποφόρα ἐξερεύνηση ὅλης τῆς ἀπέραντης περιοχῆς, τοῦ μαρξισμοῦ, ποὺ εἶχε μείνει ἕως ἐκεῖ σχεδὸν ἄγνωστη ἀπὸ τοὺς πάππες, ποὺ ἰσχυρίζονταν πὼς δίδασκαν τὸ σοσιαλισμό. Ἔτσι οἱ βασικὲς ἀρχὲς τοῦ μαρξισμοῦ δὲν θὰ γινόνταν τέλεια καταληπτὲς παρὰ ἂν βοηθιοῦνταν ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς γενικῆς ἀπεργίας, καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ εἰκόνα δὲν παίρνει ὅλη τὴ σημασία της παρὰ μόνο γιὰ κείνους ποὺ θρέφονται μὲ τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ.

Α.—Πρῶτα—πρῶτα, θὰ μιλήσω γιὰ τὴν ταξικὴ πάλη, ποὺ εἶναι ἡ ἀφετηρία κάθε σοσιαλιστικῆς σκέψης καὶ ποὺ ἔχει τόση ἀ-

---

(1) Μπέρξον, σελίδες 24—25.

νάγκη νὰ διαλευκανθεῖ ἀφότου οἱ σοφιστὲς προσπαθοῦν νὰ τῆς δώσουν μιὰ ἀπατηλὴ ἰδέα.

1ο Ὁ Μάρξ μιλάει γιὰ τὴν κοινωνία σὰ νὰ ἦταν κατὰ βάθος δυὸ ὁμάδες ἀνταγωνιστικές· ἡ διχοτομικὴ αὐτὴ σχέση πολεμήθηκε συχνὰ στὸ ὄνομα τῆς παρατήρησης καὶ εἶναι βέβαιο πὼς χρειάζεται μιὰ κάποια προσπάθεια τοῦ πνεύματος γιὰ νὰ τὴν βροῦμε ἐπαληθευμένη στὰ φαινόμενα τῆς κοινῆς ζωῆς.

Ἡ πορεία τοῦ καπιταλιστικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἡ δουλειὰ κατὰ κομμάτια παίζει ἕναν οὐσιώδη ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς ταξικῆς ἰδέας· βάζει, πράγματι, σὲ φῶς μιὰ ἀντίθεση συμφερόντων πολὺ καθαρὴ ἐκδηλωνόμενη πάνω στὴν τιμὴ τῶν πραγμάτων (1): Οἱ ἐργάτες αἰσθάνονται ὅτι κυριαρχοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες κατὰ ἕνα τρόπο ἀνάλογο μ᾽ ἐκεῖνο ποὺ αἰσθάνονται νὰ κυριαρχοῦναι οἱ ἀγρότες ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοκογλύφους· ἡ ἱστορία δείχνει πὼς δὲν ὑπάρχει καθόλου ἀντίθεση οἰκονομικὴ ποὺ νὰ τὴν νοιώθουν πιὸ καθαρὰ ἀπὸ αὐτή· χωριὰ καὶ πόλεις ἀποτελοῦν δυὸ ἐχθρικὲς χῶρες ἀφότου ὑπάρχει ἕνας πολιτισμός. Ἡ δουλειὰ κατὰ κομμάτια δείχνει ἐπίσης πὼς στὸν κόσμο τῶν μεροκαματιάρηδων ὑπάρχει μιὰ ὁμάδα ἀπὸ ἀνθρώπους λίγο ἀνάλογη μὲ τοὺς ἐμπόρους λιανικῆς πούλησης, ποὺ ἔχουν τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἐργοδότη καὶ ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸν κόσμο τοῦ προλεταριάτου.

Ἡ γενικὴ ἀπεργία φέρνει μία καινούργια σαφήνεια· χωρίζει καλύτερα ἀπὸ τὶς καθημερινὲς περιστάσεις τῆς ζωῆς, τὰ συμφέροντα καὶ τοὺς τρόπους σκέψης τῶν δύο ὁμάδων τῶν μεροκαματιάρηδων· γίνεται τότε φανερὸ πὼς ἡ διοικητικὴ ὁμάδα θὰ εἶχε μιὰ φυσικὴ τάση νὰ συνιστᾶ μία μικρὴ ἀριστοκρατία· γι αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ὁ κρατικὸς σοσιαλισμὸς θὰ ἦταν ἐπωφελής, γιατὶ ἀνεβαίνουν κατὰ τι στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία.

Ἀλλὰ ὅλες οἱ ἀντιθέσεις παίρνουν ἕνα χαρακτῆρα καθαρότητας ὅταν ὑποθέτουμε πὼς οἱ διενέξεις μεγάλωσαν μέχρι τὸ σημεῖο τῆς γενικῆς ἀπεργίας· τότε ὅλα τὰ μέρη τῆς οἰκονομικονομικῆς σύστασης, ἐφόσον αὐτὴ θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ταξικῆς πά-

(1) Δὲν ξέρω ἂν οἱ σοφοὶ ἔχουν καταλάβει καλὰ τὸ ρόλο τῆς δουλειᾶς κατὰ κομμάτια. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ περίφημη φόρμουλα: «Ὁ παραγωγὸς θὰ ἔπρεπε νὰ μπορεῖ νὰ ἐξαγοράζει τὸ προϊόν του» προέρχεται ἀπὸ σκέψεις ποὺ ἔγιναν πάνω στὴ δουλειὰ κατὰ κομμάτια.

λης, φτάνουν στὴν τελειότητα τους· ἡ κοινωνία διαιρεῖται σὲ δυὸ στρατόπεδα, καὶ μόνο σὲ δυό, στὸ πεδίο τῆς μάχης. Καμμιὰ φιλοσοφικὴ ἐξήγηση τῶν παρατηρουμένων γεγονότων στὴν πρακτικὴ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ δώσει τόσα ζωηρὰ φῶτα ὅσο ἡ τόσο ἁπλῆ εἰκόνα ποὺ ἡ ἀνάμνηση τῆς γενικῆς ἀπεργίας βάζει μπροστὰ στὰ μάτια.

2ο Δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ καταλάβουμε τὴν ἐξαφάνιση τῆς καπιταλιστικῆς διοίκησης ἂν δὲν ὑποθέταμε τὴν ὕπαρξη ἑνὸς φλογεροῦ αἰσθήματος ἐξέγερσης ποὺ δὲν παύει νὰ κυριαρχεῖ τὴν ἐργατικὴ ψυχή· ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία δείχνει ὅτι, πολὺ συχνά, οἱ ἐξεγέρσεις μιᾶς μέρας ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὸ νἄχουν τὸν τόνο ποὺ εἶναι πραγματικὰ εἰδικὸς τοῦ σοσιαλισμοῦ· οἱ πιὸ βίαιοι θυμοὶ ἐξαρτήθηκαν, πολλὲς φορὲς ἀπὸ πάθη ποὺ μποροῦσαν νὰ βροῦν ἱκανοποίηση στὸν ἀστικὸ κόσμο· βλέπουμε πολλοὺς ἐπαναστάτες νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν παληὰ ἀδιαλλαξία τους ὅταν συναντοῦν ἕναν εὐνοϊκὸ δρόμο (1). Δὲν εἶναι μόνον οἱ ἱκανοποιήσεις ὑλικῆς τάξης ποὺ δημιουργοῦν αὐτὲς τὶς συχνὲς καὶ σκανδαλώδεις μετατροπές· τὸ φιλότιμο εἶναι, ἀκόμα περισσότερο παρὰ τὸ χρῆμα, τὸ μεγάλο κίνητρο τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση στὴν ἀστικὴ τάξη. Αὐτὸ θὰ ἦταν λίγο πρᾶγμα ἂν δὲν ἐπρόκειτο παρὰ γιὰ πρόσωπα ἐξαιρετικά· ἀλλὰ ὑποστήριξαν συχνὰ ὅτι ἡ ψυχολογία τῶν ἐργατικῶν μαζῶν τόσο εὔκολα προσαρμόσιμη στὴν καπιταλιστικὴ τάξη ὥστε ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη θὰ ἐπιτυγχάνονταν εὔκολα ἂν οἱ ἐργοδότες ἤθελαν νὰ βάζουν λίγο ἀπὸ τὸ δικό τους φιλότιμο.

Ὁ Γ. Λεμπὸν ἰσχυρίζεται πὼς ἀπατώμεθα πολὺ ὅταν πιστεύουμε στὰ ἐπαναστατικά, ἔνστικτα τῶν ὄχλων, ὅτι οἱ τάσεις τους εἶναι συντηρητικὲς ὅτι ὅλη ἡ δύναμη τοῦ σοσιαλισμοῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν μέτρια ταραγμένη διανοητικὴ κατάσταση, τῆς ἀστικῆς τάξης· εἶναι πεισμένος ὅτι οἱ μᾶζες θὰ πηγαίνουν πάντοτε σ' ἕνα

(1) Θυμοῦνται ὅτι στὴν ἔκρηξη τῆς Μαρτινίκας χάθηκε ἕνας διοικητὴς πού, τὸ 1879, ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς σοσιαλιστικῆς συνδιάσκεψης τῆς Μασσαλίας. Ἡ Κομμούνα, ἡ ἴδια, δὲν ἦταν ὀλέθρια σ' ὅλους τοὺς ὀπαδούς της: πολλοὶ εἶχαν ἀρκετὰ καλὲς σταδιοδρομίες· ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας, στὴ Ρώμη, εἶχε διακριθεῖ, τὸ 1871, ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ εἶχαν ζητήσει τὸ θάνατο τῶν ὁμήρων.

Καίσαρα (1). Ὑπάρχει πολλὴ ἀλήθεια σ' αὐτὲς τὶς κρίσεις ποὺ στηρίζονται πάνω σὲ μιὰ πάρα πολὺ ἐκτεταμένη γνώση τῶν πολιτισμῶν· ἀλλὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε ἕνα διορθωτικὸ στὶς θέσεις τοῦ Γ. Λεμπόν· οἱ θέσεις αὐτὲς δὲν ἰσχύουν παρὰ γιὰ κοινωνίες στὶς ὁποῖες λείπει ἡ ἰδέα τῆς ταξικῆς πάλης.

Ἡ παρατήρηση δείχνει ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδέα διατηρεῖται μὲ μιὰ δύναμη ἀκατάλυτη σ' ὅλους τοὺς κύκλους ποὺ προσεβλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας: ὄχι πιὰ δυνατὴ κοινωνικὴ εἰρήνη, ὄχι ἐνθουσιασμὸς γιὰ τοὺς εὐεργετικοὺς ἄρχοντες, τὴν ἡμέρα ποὺ τὰ παραμικρότερα ἐπεισόδια τῆς καθημερινῆς ζωῆς γίνονται συμπτώματα τῆς κατάστασης τῆς πάλης ἀνάμεσα στὶς τάξεις, ὅπου κάθε σύγκριση εἶναι ἕνα ἐπεισόδιο κοινωνικοῦ πολέμου, ὅπου κάθε ἀπεργία γεννᾶ τὴν προοπτικὴ μιᾶς ὁλικῆς καταστροφῆς. Ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας εἶναι σὲ τέτοιο σημεῖο ὁρμητικὴ ποὺ παρασέρνει στὸ ἐπαναστατικὸ αὐλάκι κάθε τι ποὺ τὴν συγκινεῖ. Χάρη σ' αὐτή, ὁ σοσιαλισμὸς μένει πάντοτε νέος, οἱ ἀπόπειρες ποὺ ἔγιναν γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη φαίνονται παιδιάστικες, οἱ λιποταξίες τῶν συντρόφων ποὺ ἀστικοποιοῦνται, ἀντὶ νὰ ἀποθαρρύνουν τὶς μάζες, τὶς σπρώχνουν περισσότερο στὴν ἐπανάσταση· μὲ μιὰ λέξη, ἡ διαφωνία δὲν κινδυνεύει ποτὲ νὰ ἐξαφανισθεῖ.

3ο Οἱ ἐπιτυχίες ποὺ ἔχουν οἱ πολιτικοὶ στὶς ἀπόπειρές τους ποὺ προορίζονται νὰ κάνουν αἰσθητὸ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν προλεταριακὴ ἐπίδραση στοὺς ἀστικοὺς δεσμούς, ἀποτελοῦν ἕνα μεγάλο ἐμπόδιο στὴ διατήρηση τῆς ἰδέας τῆς ταξικῆς πάλης. Ὁ κόσμος ἔζησε πάντοτε μὲ διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στὰ κόμματα καὶ ἡ τάξη ἦταν πάντοτε προσωρινή· δὲν ὑπάρχει ἀλλαγή, ὅσο τεράστια κι ἂν εἶναι, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἀδύνατη σὲ μιὰ ἐποχὴ σὰν τὴ δική μας ποὺ εἶδε τόσους νεωτερισμοὺς νὰ καθιερώνονται κατὰ ἕνα τρόπο ἀπρόβλεπτο. Μὲ προσωρινὲς συμφωνίες πραγματοποιήθηκε ἡ νεώτερη πρόοδος· γιατὶ νὰ μὴ ἐπιδιωχθοῦν οἱ σκο-

---

(1) Γ. Λεμπόν, Ψυχολογία τοῦ σοσιαλισμοῦκ σ. 111 καὶ σελίδες 457—459. Ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια οἱ μικροὶ πανεπιστημιακοὶ θρασύδειλοι τοῦ σοσιαλισμοῦ χαρακτήρισαν ἀνόητο (τὸν συγγραφέα), ἕναν ἀπ' τοὺς πιὸ πρωτότυπους φυσικοὺς τῆς ἐποχῆς μας.

ποὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ μὲ μέσα ποὺ ἐπέτυχαν τόσο καλά; Μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε πολλὰ μέσα κατάλληλα νὰ δώσουν ἱκανοποίηση στὶς κατεπείγουσες ἐπιθυμίες τῶν δυστυχισμένων τάξεων. Γιὰ πολὺν καιρὸ αὐτὰ τὰ σχέδια βελτίωσης ἐμπνεύστηκαν ἀπὸ ἕνα συντηρητικὸ πνεῦμα, φεουδαρχικὸ ἢ καθολικό· θέλουνε, λέγανε οἱ ἐφευρέτες, ν' ἀποσπάσουν τὶς μᾶζες ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ριζοσπαστῶν. Αὐτοὶ ἀπειλούμενοι στὶς θέσεις τους, λιγότερο ἀπὸ τοὺς παληοὺς ἐχθρούς τους παρὰ ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὲς πολιτικούς, φαντάζονται σήμερα σχέδια μὲ προοδευτικὰ χρώματα, δημοκρατικά, φιλελεύθερα. Ἀρχίζουν τέλος νὰ μᾶς ἀπειλοῦν μὲ σοσιαλιστικὲς ὑποσχέσεις!

Δὲν προσέχουν πάντοτε στὸ ὅτι πολλὲς πολιτικὲς ὀργανώσεις, συστήματα διοίκησης ἢ οἰκονομικὰ καθεστῶτα μποροῦν νὰ συμβιβάζονται μὲ τὴ κυριαρχία μιᾶς ἀστικῆς τάξης. Δὲν πρέπει νὰ δίνουνε πάντοτε μεγάλη ἀξία σὲ βίαιες ἐπιθέσεις ποὺ ἀπευθύνονται ἐνάντια στὴν ἀστικὴ τάξη· μποροῦν νὰ αἰτιολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς μεταρρύθμισης τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς τελειοποίησής του. (1). Φαίνεται πὼς ὑπάρχουν σήμερα ὄχι λίγοι ἄνθρωποι ποὺ θὰ θυσίαζαν εὐχαρίστως τὴν κληρονομία, ὅπως οἱ σαὶν-σιμονιστές, ὅλο κι ὄντας πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἐξαφάνισης τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος (2).

Ἡ γενικὴ ἀπεργία ἐξαφανίζει ὅλες τὶς ἰδεολογικὲς συνέπειες, κάθε δυνατῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς· οἱ ὀπαδοί της βλέπουν τὶς μεταρρυθμίσεις, ἀκόμα καὶ τὶς πιὸ λαϊκές, σὰ νἄχουν ἕναν ἀστικὸ χαρακτήρα· τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ μετριάσει γι αὐτοὺς τὴ βασικὴ ἀντίθεση τῆς ταξικῆς πάλης. Ὅσο περισσότερο ἡ πολιτικὴ τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων θὰ γίνεται ἐπικρατέστερη, τόσο πε-

---

(1) Ξέρω, λόγου χάρη, ἕναν καθολικὸ πολὺ φωτισμένο ποὺ ἐκδηλώνει μὲ μιὰ ἰδιαίτερη ὀξύτητα τὴν περιφρόνησή του γιὰ τὴ γαλλικὴ ἀστικὴ τάξη· ἀλλὰ τὸ ἰδανικό του, εἶναι ὁ ἀμερικανισμός, δηλαδὴ ἕνας καπιταλισμὸς πολὺ νέος καὶ πολὺ δραστήριος.

(2) Ὁ Π. ντὲ Ρουσιὲρ ἐντυπωσιάστηκε βλέποντας στὶς Η.Π.Α. πατέρες πολὺ πλούσιους ν ἐξαναγκάζουν τὰ παιδιά τους νὰ δουλεύουν γιὰ νὰ ζήσουν· συχνὰ συνάντησε «Γάλλους βαθιὰ προσβλημένους ἀπ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν ἐγωϊσμὸ τῶν ἀμερικανῶν πατέρων. Τοὺς φαίνεται ἀποτρόπαιο ἕνας πλούσιος πατέρας ν' ἀφίνει τὸ παιδί του νὰ δουλεύει.

ρισσότερο ὁ σοσιαλισμὸς θὰ δοκιμάζει τὴν ἀνάγκη ν' ἀντιτάσσει στὴν εἰκόνα τῆς προόδου ποὺ προσπαθεῖ νὰ πραγματοποιήσει, τὴν εἰκόνα τῆς ὁλικῆς καταστροφῆς ποὺ ἡ γενικὴ ἀπεργία δίνει πραγματικὰ κατὰ ἕνα τέλειο τρόπο.

Β—Ἂς ἐξετάσουμε τώρα διάφορες ὄψεις πολὺ οὐσιώδεις τῆς Μαρξιστικῆς Ἐπανάστασης συγκρίνοντάς την μὲ τὴ γενικὴ ἀπεργία.

1ο Ὁ Μάρξ λέει ὅτι τὸ προλεταριάτο θὰ παρουσιαστεῖ, τὴν ἡμέρα τῆς ἐπανάστασης, πειθαρχημένο, ὀργανωμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο μηχανισμὸ τῆς παραγωγῆς. Αὐτὴ ἡ τόσο συμπυκνωμένη φόρμουλα δὲ θἆταν πολὺ καθαρὴ ἂν δὲν τὴν παραβάλλαμε μὲ τὸ κείμενο· κατὰ τὸν Μάρξ, ἡ ἐργατικὴ τάξη αἰσθάνεται νὰ πιέζει πάνω της ἕνα καθεστὼς ποὺ «μεγαλώνει τὴ μιζέρια, τὴν καταπίεση, τὴ δουλεία, τὸν ἐξευτελισμό, τὴν ἐκμετάλλευση» καὶ ἐνάντια στὸ ὁποῖο ὀργανώνει μιὰν ἀντίσταση ποὺ πάντοτε μεγαλώνει, ἕως τὴν ἡμέρα ὅπου ἡ κοινωνικὴ σύσταση σωριάζεται (1). Πολλὲς φορὲς ἀμφισβήτησαν τὴν ἀκρίβεια αὐτῆς τῆς περίφημης περιγραφῆς, ποὺ φαίνεται νὰ συμφωνεῖ καλύτερα μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ «Μανιφέστου» (1847) παρὰ μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ «Κεφαλαίου» (1867)· ὅμως αὐτὴ ἡ ἀντίρρηση δὲν πρέπει νὰ μᾶς σταματᾶ καὶ πρέπει νὰ παραμερισθεῖ μὲ τὴ θεωρία τῶν μύθων. Οἱ διάφοροι ὅροι ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ γιὰ νὰ περιγράψει τὴν προετοιμασία γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴ μάχη δὲν πρέπει νὰ παρθοῦν γιὰ ὑλικές, ἄμεσες καὶ καθορισμένες διαπιστώσεις μέσα στὸ χρόνο· μόνο τὸ σύνολο πρέπει νὰ μᾶς ἐντυπωσιάσει καὶ τὸ σύνολο αὐτὸ εἶναι ὁλότελα καθαρό: Ὁ Μάρξ ἐννοεῖ νὰ μᾶς δώσει νὰ καταλάβουμε πὼς κάθε προετοιμασία τοῦ προλεταριάτου ἐξαρτᾶται μοναδικὰ ἀπὸ τὴν ὀργάνωση μιᾶς ἐπίμονης ἀντίστασης ἐνάντια στὴν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων.

Αὐτὴ ἡ θέση ἔχει μιὰ ἀνώτερη σπουδαιότητα γιὰ τὴν καλὴ κατανόηση τοῦ μαρξισμοῦ· ἀλλὰ συχνὰ ἔχει ἀμφισβητηθεῖ, ἂν ὄχι στὴν θεωρία, τοὐλάχιστο στὴν πράξη· ὑποστήριξαν ὅτι τὸ προλεταριάτο ἔπρεπε νὰ προετοιμάζεται γιὰ τὸν μελλοντικὸ ρόλο του μὲ ἄλλους δρόμους ἀπὸ κείνους τοῦ ἐπαναστατικοῦ συνδικαλισμοῦ. Ἔτσι οἱ δάσκαλοι τοῦ συνεργατισμοῦ ὑποστηρίζουν πὼς πρέπει

---

(1) Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 342.

νὰ δώσουμε στὴ συνταγή τους μιὰ σημαίνουσα θέση στὸ ἔργο τῆς ἀπελευθέρωσης· οἱ δημοκράτες λένε πὼς εἶναι οὐσιῶδες νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅλες οἱ προλήψεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν παληὰ καθολικὴ ἐπίδραση κλπ. Πολλοὶ ἐπαναστάτες πιστεύουν πώς, ὅσο χρήσιμος κι ἂν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ συνδικαλισμός, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπαρκέσει γιὰ τὴν ὀργάνωση μιᾶς κοινωνίας ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ φιλοσοφία, ἕνα καινούργιο δίκαιο, κλπ.· ὅπως ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἕνας βασικὸς νόμος τοῦ κόσμου, ὁ σοσιαλισμὸς δὲν πρέπει νὰ κοκκινίζει ν᾽ ἀπευθύνεται στοὺς εἰδικοὺς ποὺ δὲ λείπουν στὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ δικαίου. Ὁ Ζωρὲς δὲν παύει νὰ ἐπαναλαμβάνει αὐτὲς τὶς ἀνοησίες. Αὐτὴ ἡ διεύρυνση το σοσιαλισμοῦ εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν μαρξιστικὴ θεωρία καθὼς καὶ στὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας· ἀλλὰ εἶναι φανερὸ πὼς ἡ γενικὴ ἀπεργία διέπει τὴ σκέψη κατὰ ἕνα τρόπο ἄπειρα πιὸ σαφῆ ἀπὸ ὅλες τὶς φόρμουλες.

2ο Ἐπέστησα τὴν προσοχὴ γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ παρουσιάζουν γιὰ τὸ μέλλον ἑνὸς πολιτισμοῦ οἱ ἐπαναστάσεις ποὺ γίνονται σὲ μιὰ ἐποχὴ οἰκονομικῆς παρακμῆς· ὅλοι οἱ μαρξιστὲς δὲν φαίνονται νὰ καταλάβουν καλὰ τὴ σκέψη τοῦ Μάρξ σ᾽ αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ὁ Μὰρξ πίστευε πὼς ἡ μεγάλη καταστροφὴ θὰ ἀκολουθοῦσε μιὰ τεράστια οἰκονομικὴ κρίση· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συγχέουμε τὶς κρίσεις μὲ τὶς ὁποῖες ἀσχολεῖται ὁ Μάρξ, μὲ μιὰ παρακμή· οἱ κρίσεις τοῦ φαινόταν σὰν τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς πάρα πολὺ ἐπικίνδυνης περιπέτειας τῆς παραγωγῆς ποὺ δημιούργησε παραγωγικὲς δυνάμεις δυσανάλογες μὲ τὰ ρυθμιστικὰ μέσα ποὺ διαθέτει αὐτόματα ὁ καπιταλισμὸς τῆς ἐποχῆς. Μία τέτοια περιπέτεια ὑποθέτει πὼς ἔχουμε δεῖ τὸ μέλλον ἀνοιχτὸ στὶς ἰσχυρότατες ἐπιχειρήσεις καὶ πὼς ἡ ἰδέα τῆς οἰκονομικῆς προόδου ἦταν ἡ μεγαλύτερη δύναμη σὲ μιὰ τέτοια ἐποχή. Γιὰ τὶς μεσαῖες τάξεις, ποὺ μποροῦν ἀκόμα νὰ βροῦνε μέτριες συνθῆκες ζωῆς στὸ καπιταλιστικὸ καθεστώς, γιὰ νὰ ἑνωθοῦν μὲ τὸ προλεταριάτο, χρειάζεται ἡ μελλοντικὴ παραγωγὴ νὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ τοὺς φαίνεται τόσο λαμπρὴ ὅσο φάνηκε ἄλλοτε ἡ κατάκτηση τῆς ἀμερικῆς στοὺς ἄγγλους ἀγρότες ποὺ ἄφησαν τὴν γηραιὰ Εὐρώπη γιὰ νὰ ὁρμήσουν σὲ μιὰ ζωὴ περιπετειώδη.

Ἡ γενικὴ ἀπεργία ὁδηγεῖ στὶς ἴδιες σκέψεις. Οἱ ἐργάτες εἶναι συνηθισμένοι νὰ βλέπουν νὰ πετυχαίνουν οἱ ἐξεγέρσεις τους ἐναντίον στὶς ἐπιβαλλόμενες ἀνάγκες ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐποχῶν τῆς εὐημερίας· ἔτσι ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ γεγονὸς μόνον τῆς ταύτισης τῆς ἐπανάστασης καὶ τῆς γενικῆς ἀπεργίας ἀπομακρύνει κάθε σκέψη ὅτι μία οὐσιώδης μεταρρύθμιση τοῦ κόσμου μπορεῖ νὰ προκύψει ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ παρακμή. Οἱ ἐργάτες ἀντιλαμβάνονται ἐπίσης ὅτι οἱ ἀγρότες καὶ οἱ βιοτέχνες δὲ θὰ βαδίσουν μαζύ τους παρὰ ἂν τὸ μέλλον φαίνεται τόσο ὡραῖο ποὺ ἡ βιομηχανία νὰ εἶναι σὲ κατάσταση νὰ βελτιώσει ὄχι μόνο τὴν τύχη τῶν παραγωγῶν της, ἀλλὰ καὶ κείνη ὅλου τοῦ κόσμου (1). Εἶναι πολὺ σπουδαῖο νὰ προβάλλουμε ζωηρὰ τὸν χαρακτήρα αὐτὸν τῆς ἀνώτερης εὐημερίας ποὺ πρέπει νὰ ἔχει ἡ βιομηχανία γιὰ νὰ ἐπιτρέψει τὴν πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ· γιατὶ ἡ ἐμπειρία μᾶς δείχνει ὅτι ἐπιζητώντας νὰ πολεμήσουμε τὴν πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ νὰ σώσουμε τὰ μέσα ὕπαρξης τῶν τάξεων ποὺ βρίσκονται στὸ δρόμο τῆς παρακμῆς ποὺ οἱ προφῆτες τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης ἐπιζητοῦν προπάντων γιὰ νὰ κερδίσουν τὴν λαϊκὴ εὔνοια, πρέπει νὰ παρουσιάζουμε, κατὰ ἕνα συναρπαστικὸ τρόπο, τοὺς δεσμοὺς ποὺ προσδένουν τὴν ἐπανάσταση μὲ τὴ συνεχῆ καὶ γρήγορη πρόοδο τῆς βιομηχανίας (2).

3ο Δὲ θὰ μπορέσω νὰ ἐπιμείνω τόσο στὸ γεγονός, ὅτι ὁ μαρξισμὸς καταδικάζει κάθε κατασκευασμένη ὑπόθεση ἀπὸ τοὺς οὐτοπιστὲς γιὰ τὸ μέλλον. Ὁ καθηγητὴς Μπρεντάνο, τοῦ Μονάχου, ἀφηγήθηκε ὅτι τὸ 1869 ὁ Μάρξ ἔγραφε στὸν φίλο τοῦ Μπήσλυ (ποὺ εἶχε δημοσιέψει ἕνα ἄρθρο γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἐργατικῆς τάξης) πὼς τὸν εἶχε θεωρήσει μέχρις ἐκεῖ γιὰ τὸ μόνο Ἄγγλο ἐπα-

---

(1) Δὲν εἶναι δύσκολο ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι οἱ προπαγανδιστὲς ἐπανέρχονται συχνὰ σ' αὐτὴ τὴν ὄψη τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης: αὐτὴ θὰ δημιουργηθεῖ ὅταν οἱ μεσαῖες τάξεις θὰ βρίσκονται ἀκόμα στὴ ζωή, ἀλλὰ ὅταν θὰ ἔχουν ἀποκαρδιωθεῖ ἀπὸ τὶς φάρσες τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης καὶ ὅταν θὰ βρεθοῦν συνθῆκες τόσο μεγάλης οἰκονομικῆς προόδου ποὺ τὸ μέλλον θὰ χρωματισθεῖ μ' ἕναν εὐνοϊκὸ τρόπο γιὰ ὅλο τὸν κόσμο.

(2) Ὁ Κάουτσκυ ἐπανῆλθε συχνὰ σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα ποὺ ἦταν τόσο ἰδιαίτερα ἀγαπητὴ στὸν Ἔνγκελς.

νάστάτη καὶ τὸν θεωροῦσε ἀπὸ τότε γιὰ ἀντιδραστικό,—γιατί, ἔλεγε, «ὅποιος καταρτίζει ἕνα πρόγραμμα γιὰ τὸ μέλλον εἶναι ἀντιδραστικός» (1).

Ἔκρινε πὼς τὸ προλεταριάτο δὲν ἔπρεπε καθόλου ν' ἀκολουθήσει τὰ μαθήματα τῶν πολυμαθῶν ἐπινοητῶν κοινωνικῶν λύσεων, ἀλλὰ νὰ πάρει, ἁπλούστατα, τὴ σειρὰ τοῦ καπιταλισμοῦ. Δέν ὑπάρχει ἀνάγκη προγραμμάτων γιὰ τὸ μέλλον. Ἡ ἰδέα τῆς τεχνολογικῆς συνέχειας κυριαρχεῖ ὅλη τὴ μαρξιστικὴ σκέψη.

Ἡ πρακτικὴ τῶν ἀπεργιῶν μᾶς ὁδηγεῖ σὲ μιὰ ἰδέα ὅμοια μ' ἐκείνη τοῦ Μάρξ. Οἱ ἐργάτες ποὺ σταματοῦν νὰ δουλεύουν, δὲν ἔρχονται νὰ παρουσιάσουν στοὺς ἐργοδότες σχέδια καλύτερης ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας καὶ δὲν τοὺς προσφέρουν τὴ βοήθειά τους γιὰ νὰ διευθύνουν καλύτερα τὶς ὑποθέσεις τους· μὲ μιὰ λέξη, ἡ οὐτοπία δὲν ἔχει καμμιὰ θέση στὶς οἰκονομικὲς διαφορές. Ὁ Ζωρὲς καὶ οἱ φίλοι του αἰσθάνονται πολὺ καλὰ πὼς ὑπάρχει ἐκεῖ μιὰ φοβερὴ δοξασία ἐνάντια στὶς σχετικὲς τους ἰδέες γιὰ τὸν τρόπο τῆς πραγματοποίησης τοῦ σοσιαλισμοῦ: θὰ ἤθελαν στὴν πρακτικὴ τῶν ἀπεργιῶν νὰ εἰσαχθοῦν τμήματα ἀπὸ βιομηχανικὰ προγράμματα καταρτισμένα ἀπὸ τοὺς πολυμαθεῖς κοινωνιολόγους καὶ νὰ γίνουν δεκτὰ ἀπ' τοὺς ἐργάτες· θὰ ἤθελαν νὰ δοῦν νὰ δημιουργεῖται αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν βιομηχανικὸ κοινοβουλευτισμό, ποὺ θὰ συνεπάγονταν, ὅμοια ὅπως ὁ πολιτικὸς κοινοβουλευτισμός, καθοδήγηση τῶν μαζῶν καὶ ρήτορες ποὺ τοὺς ἐπιβάλλουν μιὰ διεύθυνση. Θὰ ἦταν ἡ μαθητεία τοῦ ψευδολόγου τους σοσιαλισμοῦ ποὺ θἄπρεπε ν' ἀρχίσει ἀπὸ τώρα.

Μὲ τὴ γενικὴ ἀπεργία, ὅλα τὰ ὡραῖα αὐτὰ πράγματα ἐξα-

---

(1) Ὁ Μπερνστάϊν λέει, πάνω σ' αὐτό, πὼς ὁ Μπρεντάνο τὰ ὑπερέβαλε λίγο, ἀλλὰ ὅτι «ἡ λέξη, ποὺ ἀνάφερε αὐτὸς δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Μάρξ». (Σοσιαλιστικὸ Ἐργατικὸ Κίνημα, 1 Σεπτεμβρίου 1899, σ. 270). — Μὲ τὶ μποροῦν νὰ γίνουν οἱ οὐτοπίες; μὲ τὸ παρελθὸν καὶ συχνὰ μὲ τὸ ἀπώτατο παρελθόν· πιθανὸν γι αὐτὸ ὁ Μάρξ, μεταχειρίζονταν τὸν Μπήσλυ σὰν ἀντιδραστικό, τότε ποὺ ὅλος ὁ κόσμος ἐκπλήττονταν γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ τόλμη του. Οἱ καθολικοὶ δὲν εἶναι οἱ μόνοι ποὺ ὑπνωτίσθηκαν ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα καὶ ὁ Ὕβ Γκιγιὼ διασκεδάζει μὲ τὸν «κολλεκτιβιστικὸ τρουβαδουρισμό» τοῦ Λαφάργκ. (ΛΑΦΑΡΓΚ καὶ Υ. ΓΚΙΓΙΩ, Ἡ ἰδιοκτησία, σελίδες 121—122).

φανίζονται· ἡ ἐπανάσταση φαίνεται σὰν μιὰ καθαρὴ καὶ ἁπλὴ ἐξέγερση καὶ δὲν ἐπιφυλάσσεται καμμία θέση στοὺς κοινωνιολόγους, στοὺς κοσμικοὺς ἀνθρώπους φίλους τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, στοὺς διανοουμένους ποὺ ἀγκάλιασαν τὸ ἐπάγγελμα νὰ σκέφτονται γιὰ τὸ προλεταριάτο.

Γ.—Ὁ σοσιαλισμὸς τρόμαζε πάντοτε, ἐξαιτίας τοῦ μεγάλου ἄγνωστου ποὺ περικλείει· αἰσθάνονται ὅτι μία μεταρρύθμιση αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲ θὰ ἐπέτρεπε μιὰ ἐπιστροφὴ πρὸς τὰ πίσω. Οἱ οὐτοπιστὲς χρησιμοποίησαν ὅλη τους τὴν τέχνη γιὰ νὰ ἀποκοιμίσουν τὶς ψυχὲς μὲ εἰκόνες τόσο γοητευτικὲς ποὺ νὰ διωχτεῖ κάθε φόβος· ἀλλὰ ὅσο συσσώρευαν ὡραῖες ὑποσχέσεις, τόσο οἱ σοβαροὶ ἄνθρωποι ὑποπτευόνταν παγίδες,—ποὺ σ᾽ αὐτὸ δὲν εἶχαν ὁλότελα ἄδικο, γιατὶ οἱ οὐτοπιστὲς θὰ φέρνανε τὸν κόσμο σὲ καταστροφές, στὴν τυραννία καὶ στὴν ἠλιθιότητα ἂν τοὺς εἶχαν ἀκούσει.

Ὁ Μάρξ εἶχε, στὸν ἀνώτατο βαθμό, τὴν ἰδέα ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσε θὰ συνιστοῦσε μιὰ διάπλαση δυσμεταρρύθμιστη καὶ ὅτι θὰ ἐπεσήμαινε ἕναν ἀπόλυτο χωρισμὸ ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἐποχὲς τῆς ἱστορίας· ἐπανῆλθε συχνὰ στὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ ὁ Ἔνγκελς δοκίμασε νὰ μᾶς δώσει νὰ καταλάβουμε, κάτω ἀπὸ εἰκόνες κάποτε μεγαλειώδεις, πῶς ἡ οἰκονομικὴ ἀπελευθέρωση θὰ ἦταν ἡ ἀφετηρία μιᾶς ἐποχῆς ποὺ δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τοὺς προγενεστέρους χρόνους. Ἀπορρίπτοντας κάθε οὐτοπία, οἱ δύο αὐτοὶ ἱδρυτὲς παραιτοῦνται ἀπ᾽ τὰ μέσα ποὺ εἶχαν οἱ προκάτοχοί τους γιὰ νὰ κάνουν λιγότερο φοβερὴ τὴν προοπτικὴ μιᾶς μεγάλης ἐπανάστασης· ἀλλὰ ὅσο δυνατὲς κι ἂν ἦταν οἱ ἐκφράσεις ποὺ χρησιμοποιοῦσαν, τὰ ἀποτελέσματα ποὺ δημιουργοῦν εἶναι ἀκόμα πολὺ κατώτερα ἀπὸ κεῖνα ποὺ προκύπτουν ἀπ᾽ τὴν ἐπίκληση τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Μ᾽ αὐτὴ γίνεται ἀδύνατο νὰ μὴ βλέπουν παρὰ ἕνα εἶδος ἀκατάβλητου κύματος ποὺ θὰ περάσει ἀπάνω ἀπ᾽ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμό.

Ὑπάρχει ἐκεῖ κάτι τὸ ἀληθινὰ τρομακτικὸ ἀλλὰ πιστεύω πὼς εἶναι πολὺ οὐσιῶδες νὰ διατηρηθεῖ πολὺ φανερὸς αὐτὸς ὁ χαρακτήρας τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἂν θέλουμε νὰ ἔχει ὅλη τὴν ἐκπαιδευτική του ἀξία. Πρέπει οἱ σοσιαλιστὲς νὰ πεισθοῦν πὼς τὸ ἔργο στὸ ὁποῖο ἀφιερώνονταν εἶναι ἕνα σοβαρὸ ἔργο, φοβερὸ καὶ ὑπέροχο, δηλαδή· μόνο ὑπ᾽ αὐτὸν τὸν ὅρο θὰ μπορέσουν νὰ δεχτοῦν τὶς ἀναρίθμη-

τες θυσίες πού τούς ζητάει μιά προπαγάνδα πού δέ μπορεῖ νά τούς δώσει οὔτε τιμές, οὔτε κέρδη οὔτε ἀκόμα ἄμεσες διανοητικές ἱκανοποιήσεις. Ὅταν ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας δέν θά εἶχε γιά ἀποτέλεσμα παρά νά καταστήσει πιό ἡρωϊκή τή σοσιαλιστική ἰδέα θά ἔπρεπε ἤδη ἀπό αὐτό καί μόνο, νά θεωρηθεῖ πώς ἔχει μιά ἀνεκτίμητη ἀξία.

Οἱ συγκρίσεις πού ἔκανε ἀνάμεσα στόν μαρξισμό καί στή γενική ἀπεργία θά μποροῦσαν νά εἶναι περισσότερο ἐκτεταμένες καί βαθειές· ἄν τίς ἀμελήσαμε ἕως ἐδῶ, εἶναι γιατί εἴμαστε ἐντυπωσιασμένοι ἀπό τή μορφή τῶν πραγμάτων παρά ἀπό τό βάθος· φαίνεται δύσκολο σέ πολλά πρόσωπα νά καταλάβουν καλά τόν παραλληλισμό πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ μιά φιλοσοφία βγαλμένη ἀπό τόν χεγκελιανισμό καί ἀπό συνθέσεις ἐκείνων πού δέν ἔχουν καμμιά ἀνώτερη μόρφωση. Ὁ Μάρξ εἶχε πάρει στή Γερμανία τή γεύση ἀπό φόρμουλες πολύ συμπυκνωμένες, καί οἱ φόρμουλες αὐτές ταίριαζαν πάρα πολύ καλά στίς συνθῆκες μέσα στίς ὁποῖες ἐργαζόταν, γιά νά προκύψει μιά μεγάλη χρήση. Δέν εἶχε μπροστά του μεγάλες καί πολυάριθμες ἐμπειρίες γιά νά τοῦ ἐπιτρέψουν νά γνωρίσει στή λεπτομέρεια τά μέσα πού τό προλεταριάτο μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει γιά νά προετοιμασθεῖ ἡ ἐπανάσταση. Αὐτή ἡ ἀπουσία ἐμπειρικῶν γνώσεων βάρυνε πολύ στήν σκέψη τοῦ Μάρξ· ἀπέφευγε νά χρησιμοποιεῖ φόρμουλες πολύ συγκεκριμένες πού θά εἶχαν τή δυσκολία νά δώσουν μιά καθιέρωση σέ ὑφιστάμενους θεσμούς πού τοῦ φαινόντουσαν μέτριοι· ἦταν λοιπόν εὐτυχής πού μποροῦσε νά βρεῖ στίς συνήθειες τῶν γερμανικῶν σχολῶν μιά συνήθεια ἀφηρημένης γλώσσας, πού τοῦ ἐπέτρεψε ν' ἀποφύγει κάθε συζήτηση γιά τή λεπτομέρεια (1).

III

Ἡ ἰδέα τῆ γεικῆς ἀπεργίας θά δυσκολευτεῖ πάρα πολύ ἀκόμα γιά νά ἐγκλιματιστεῖ στούς κύκλους πού δέν κυριαρχοῦνται εἰδικά ἀπ' τήν πρακτική τῶν ἀπεργιῶν. Μοῦ φαίνεται πολύ χρή-

---

(1) Ἐξέθεσα ἀλλοῦ τήν ὑπόθεση πού, ἴσως, ὁ Μάρξ, στό προτελευταῖο κεφάλαιο τοῶ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», θέλησε νά συστήσει μιά διαφορά ἀνάμεσα στήν πορεία τοῦ προλεταριάτου καί σέ κείνη τῆς ἀστικῆς δύναμης. (Κριτική τοῦ Μαρξισμοῦ, σελ. 46-47).

σιμο νὰ ἐρευνήσω ἐδῶ, ποιοί εἶναι οἱ λόγοι ποὺ ἐξηγοῦν τὴν ἀντιπάθεια ποὺ συναντᾶμε στοὺς ἔξυπνους καὶ καλῆς πίστης ἀνθρώπους, ποὺ τοὺς ἀναστατώνει τὸ καινοφανὲς ἀπὸ συνδικαλιστικὴ ἄποψη. Ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς καινούργιας σχολῆς ξέρουν πὼς τοὺς χρειάστηκαν σοβαρὲς προσπάθειες γιὰ νὰ πολεμήσουν τὶς προλήψεις τῆς ἐκπαίδευσής τους, γιὰ νὰ παραμερίσουν τοὺς συνδυασμοὺς ἰδεῶν ποὺ ἀνέβαιναν αὐτόματα στὴ σκέψη τους, γιὰ νὰ συλλογιστοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς τρόπους ποὺ δὲν ἀντιστοιχοῦσαν καθόλου μὲ 'κείνους ποὺ τοὺς εἶχαν διδάξει.

Στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα ὑπῆρχε μιὰ ἀπίστευτη ἐπιστημονικὴ ἀφέλεια, ποὺ εἶναι ἡ συνέχεια τῶν αὐταπατῶν ποὺ ἔκαναν νὰ παραληρεῖ τὸ 18ο αἰώνα (1). Ἐπειδὴ ἡ ἀστρονομία εἶχε κατορθώσει νὰ ὑπολογίσει τοὺς πίνακες τῆς σελήνης, πίστεψαν πὼς σκοπὸς τῆς κάθε ἐπιστήμης ἦταν νὰ προβλέπει μὲ ἀκρίβεια τὸ μέλλον· ἐπειδὴ ὁ Βερριὲ μπόρεσε νὰ ἐπισημάνει τὴν πιθανὴ θέση τοῦ Ποσειδώνα — ποὺ δὲν εἶχαν δεῖ ποτὲ καὶ ποὺ ἐξηγοῦσε τὶς διαταραχὲς τῶν παρατηρήσιμων πλανητῶν — πίστεψαν πὼς ἡ ἐπιστήμη ἦταν ἱκανὴ νὰ διορθώσει τὴν κοινωνία καὶ νὰ δείξει τὰ μέτρα ποὺ πρέπει νὰ παρθοῦν γιὰ νὰ ἐξαφανισθεῖ αὐτὸ ποὺ ὁ κόσμος περικλείει δυσάρεστο. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς αὐτὴ ἦταν ἡ ἀστικὴ ἰδέα γιὰ τὴν ἐπιστήμη: ἀντιστοιχεῖ πολὺ μὲ τὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι τῶν καπιταλιστῶν, ποὺ ξένοι πρὸς τὴν τελειοποιημένη τεχνικὴ τῶν ἐργαστηρίων, διευθύνουν ὡστόσο τὴν βιομηχανία καὶ βρίσκουν πάντοτε ἔξυπνους ἐφευρέτες ποὺ νὰ τοὺς βγάλουν ἀπ᾽ τὴν ἀμηχανία. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι γιὰ τὴν ἀστικὴ τάξη ἕνας μύλος ποὺ παράγει λύσεις γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ θέτουν (2): ἡ ἐπιστήμη δὲν θεωρεῖται πιὰ σὰν ἕνας τελειοποιη-

---

(1) Ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημονικῶν προλήψεων παρουσιάζει ἕνα ἐνδιαφέρον πρώτης τάξης γιὰ τοὺς φιλοσόφους ποὺ θέλουν νὰ καταλάβουν τὸ σοσιαλισμό. Οἱ προλήψεις αὐτὲς παρέμειναν ἀγαπητὲς στὴ δημοκρατία μας, ὅπως ἦταν ἀγαπητὲς στὰ ὄμορφα πνεύματα τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος. Ἔδειξα μερικὲς ὄψεις αὐτῆς τῆς ἱστορίας στὸ ἔργο μου «Αἱ αὐταπάτες τῆς προόδου». Συχνὰ ὁ Ἔνγκελς ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὰ λάθη αὐτὰ καὶ ὁ Μὰρξ δὲν εἶχε γιὰ πάντα ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' αὐτά.

(2) Ὁ Μὰρξ ἀναφέρει τὴν περίεργη αὐτὴ φράση τοῦ Οὐρε ποὺ γράφτηκε περὶ τὸ 1830: «Ἡ ἐφεύρεση αὐτὴ ἔρχεται νὰ στηρίξει τὴν ἀναπτυχθεῖσα ἤδη ἀπὸ μᾶς θεωρία: γιατὶ ἂν τὸ κεφάλαιο ἐπιστρατεύει

μένος τρόπος γνώσης, ἀλλὰ μόο σὰν μιὰ συνταγὴ γιὰ νὰ προμηθευόμαστε κάποια ὠφέλη (1).

Εἶπα πὼς ὁ Μάρξ ἀπέρριπτε κάθε ἀπόπειρα ποὺ εἶχε γιὰ ἀντικείμενο τὸν καθορισμὸ τῶν συνθηκῶν μιᾶς μελλοντικῆς κοινωνίας· δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιμείνουμε πάρα πολὺ πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, γιατὶ βλέπουμε ἔτσι, καὶ ὁ Μὰρξ τοποθετοῦνταν ἔξω ἀπ' τὴν ἀστικὴ ἐπιστήμη. Ἡ θεωρία τῆς γενικῆς ἀπεργίας ἀρνεῖται ἐπίσης αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη καὶ οἱ σοφοὶ δὲν παραλείπουν νὰ κατηγοροῦν τὴ νέα σχολὴ ποὺ ἔχει μόνο ἀρνητικὲς ἰδέες· ὅσο γι' αὐτούς, προβάλουν τὸν εὐγενικὸ σκοπὸ τῆς οἰκοδόμησης τῆς παγκόσμιας εὐτυχίας. Μοῦ φαίνεται πὼς οἱ ἀρχηγοὶ τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἦταν πάντοτε πάρα πολὺ γεροὶ μαρξιστὲς πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο· πρὶν λίγα χρόνια ὁ Κάουτσκυ ἔγραφε τὸν πρόλογο μιᾶς κωμικῆς οὐτοπίας (2).

Πιστεύω πὼν ἀνάμεσα στὰ αἴτια ποὺ ἔκαναν τὸν Μπέρνστάϊν νὰ χωριστεῖ ἀπ' τοὺς παλιούς του φίλους, πρέπει νὰ ὑπολογίσουμε τὴν ἀποστροφὴ ποὺ αἰσθάνονταν γιὰ τὶς οὐτοπίες τους. Ἂν ὁ Μπερνστάϊν εἶχε ζήσει στὴ Γαλλία καὶ εἶχε γνωρίσει τὸ δικό μας ἐπαναστατικὸ συνδικαλισμό, θ' ἀντιλαμβάνονταν γρήγορα πὼς αὐτὸς εἶναι στὸν πραγματικὸ μαρξιστικὸ δρόμο· ὅμως οὔτε στὴν Ἀγγλία, οὔτε στὴ Γερμανία δὲν ἔβρισκε ἕνα ἐργατικὸ κίνημα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ τὸν ὁδηγήσει· θέλοντας νὰ μείνει προσκολλημένος στὶς πραγματικότητες ὅπως ἦταν ὁ Μάρξ, πίστεψε πὼς ἄξιζε καλύτερα νὰ κάνει κοινωνικὴ πολιτική, ἐπιδιώκοντας σκοποὺς πρακτικούς, παρὰ ν' ἀποκοιμηθεῖ ἀκούγοντας τὰ ὡραῖα λόγια ποὺ λέγανε γιὰ τὴν εὐτυχία τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας.

Οἱ λάτρεις τῆς μάταιης καὶ ἀπατηλῆς ἐπιστήμης γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος ἐδῶ, δὲν ἀνησυχοῦσαν γιὰ τὴν ἀντίρρηση,

---

τὴν ἐπιστήμη, τὸ ἐπαναστατικὸ χέρι τῆς ἐργασίας μαθαίνει πάντοτε νὰ εἶναι εὐπειθές. (Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 188).

(1) Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴ γλώσσα τῆς καινούργιας σχολῆς, ἡ ἐπιστήμη ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ καταναλωτοῦ κι ὄχι ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ Παραγωγοῦ.

(2) ΑΤΛΑΝΤΙΚΟΥΣ, Ἕνα βλέμμα στὸ μέλλον.— Ὁ Σεϊλιὲρ ἔδωσε ἕναν ἀπολογισμὸ στὴν ἐφημερίδα «Ντεμπάτς» τῆς 16ης Αὐγούστου τοῦ 1899.

ποὺ μποροῦσαν νὰ τοὺς ἀπευθύνουν γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν μέσων προσδιορισμοῦ. Ἡ ἰδέα τους γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀστρονομία, θὰ ὑπέθετε πὼς κάθε πρᾶγμα ἐπιδέχεται ν' ἀναχθεῖ σ' ἕνα μαθηματικὸ νόμο. Βέβαια δὲν ὑπάρχουν νόμοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὴν κοινωνιολογία, ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἶναι εὐαίσθητος στὶς ἀναλογίες ποὺ ἀνάγονται στὶς μορφὲς ἔκφρασης· φρονοῦσαν πὼς εἶχαν ἤδη φτάσει σ' ἕναν ἀνώτερο βαθμὸ τελειότητας καὶ πὼς ἔκαναν ἤδη ἐπιστήμη ὅταν μποροῦσαν νὰ παρουσιάσουν μιὰ θεωρία κατὰ ἕναν ἁπλό, σαφῆ καὶ ἀφηρημένο τρόπο, ξεκινώντας ἀπὸ ἀρχὲς ἐνάντια στὶς ὁποῖες ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν ἐξανίσταται. καὶ ποὺ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἐπιβεβαιωμένες ἀπὸ κάποιες κοινὲς ἐμπειρίες. Αὐτὴ ἡ δῆθεν ἐπιστήμη εἶναι γεμάτη ἀπὸ φλυαρία (1).

Οἱ οὐτοπιστὲς διέπρεψαν στὴν τέχνη νὰ ἐκθέτουν αὐτὲς τὶς προλήψεις· τοὺς φαινόταν ὅτι οἱ ἐπινοήσεις τους ἦταν τόσο πιὸ πειστικὲς ὅσο ἡ ἔκθεση ἦταν πιὸ σύμφωνη μὲ τὶς ἀπαιτήσεις ἑνὸς σχολικοῦ βιβλίου. Πιστεύω πὼς θἄπρεπε ν' ἀνατρέψουμε τὴ θέση τους καὶ νὰ ποῦμε πὼς θἄπρεπε νὰ ὑπάρχει τόσο πιὸ περισσότερη δυσπιστία, ὅταν βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ προθέσεις κοινωνικῆς μεταρρύθμισης, ὅσο οἱ δυσκολίες φαίνονται λυμένες κατὰ ἕνα τρόπο φαινομενικὰ πιὸ ἱκανοποιητικό.

Θἄθελα νὰ ἐξετάσω ἐδῶ, πολὺ συνοπτικά, μερικὲς ἀπὸ τὶς

---

(1) «Δὲν παρατήρησαν ἀρκετὰ πόσο ἡ ἀξία τῆς ἀφαίρεσης εἶναι ἀδύνατη στὶς ψυχολογικὲς καὶ ἠθικὲς ἐπιστῆμες. Πολὺ γρήγορα πρέπει νὰ τὴν ἀνακαλέσουμε στὸν ὀρθὸ λόγο, δηλαδὴ στὴν συνεχῆ ἐμπειρία τοῦ πραγματικοῦ, γιὰ νὰ ἐκτρέψουμε τὶς βγαλμένες συνέπειες καὶ νὰ τὶς ἀντιστρέψουμε κατὰ μῆκος τῶν περιστροφῶν τῆς ζωῆς. Ἡ ἀφαίρεση δὲν ἐπιτυγχάνει στὰ ἠθικὰ πράγματα παρὰ μεταφορικῶς, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι». (Μπέρξον, Δημιουργὸς ἐξέλιξης, σελίδες 231—232).—Ὁ Νιούμαν εἶχε γράψει κάτι ἀνάλογο καὶ περισσότερο σαφές. «Ὁ ἐπιστήμονας τῆς λογικῆς ἀλλάζει ὄμορφα καὶ γρήγορα, ἑλικοειδῆ ποτάμια σὲ πλωτὰ κανάλια... Αὐτὸ ποὺ ζητάει, δὲν εἶναι νὰ ἐπαληθέψει γεγονότα στὸ συγκεκριμένο, ἀλλὰ νὰ βρεῖ μέσους ὅρους· καὶ ἀρκεῖ μόνον ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους καὶ στὰ ἄκρα τους νὰ μὴν ὑπάρχει θέση γιὰ πάρα πολλὰ διφορούμενα, καὶ οἱ ὀπαδοί του νὰ μποροῦν νὰ ὑποστηρίζουν λαμπρὰ μία συζήτηση, βίβα βότσε, δὲ ζητάει περισσότερα». (Γραμματικὴ τῆς συναίνεσης, σελίδες 216—217). Ἡ φλυαρία καταγγέλλεται ἐδῶ χωρὶς ἐλαφρυντικά.

αὐταπάτες στὶς ὁποῖες ἔδωσε τόπο αὐτὸ ποὺ μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε μικρὴ ἐπιστήμη, ποὺ πιστεύει πὼς φτάνει τὴν ἀλήθεια φτάνοντας τὴ σαφήνεια τῆς ἔκθεσης. Αὐτὴ ἡ μικρὴ ἐπιστήμη συντέλεσε πολὺ στὸ νὰ δημιουργήσει τὸν μαρξισμό, καὶ ἀκοῦμε κάθε μέρα νὰ ἐπικρίνουν τὴ νέα σχολὴ νὰ εὐχαριστεῖται μέσα στὰ σκοτάδια γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχαν τόσο ἐπικρίνει τὸν Μάρξ, ἐνῶ οἱ γάλλοι σοσιαλιστὲς καὶ οἱ βέλγοι κοινωνιολόγοι...!

Γιὰ νὰ δώσουμε μιὰ ἰδέα πραγματικὰ σωστὴ γιὰ τὸ λάθος τῶν ψευτοεπιστημόνων, ἐνάντια στοὺς ὁποίους μάχεται ἡ νέα σχολή, τὸ καλύτερο εἶναι νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ σὲ σύνολα καὶ νὰ κάνουμε ἕνα γρήγορο ταξείδι μέσα στὰ προϊόντα τοῦ πνεύματος, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ πιὸ ἀνώτερα.

Α—1ο Οἱ θετικιστές, ποὺ παρουσιάζουν, σ' ἕνα ἐξέχοντα βαθμό, τὴ μετριότητα, τὴν ὑπεροψία καὶ τὸ σχολαστικισμό, εἶχαν ἀποφανθεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔπρεπε νὰ ἐξαφανισθεῖ μπροστὰ στὴν ἐπιστήμη τους· ἀλλὰ ἡ φιλοσοφία δὲ πέθανε καθόλου καὶ ξύπνησε μὲ μιὰ λάμψη, χάρη στὸν Μπέρξον, ποὺ ἀντὶ νὰ θέλει νὰ τ' ἀναγάγει ὅλο στὴν ἐπιστήμη, διεκδίκησε γιὰ τὴ φιλοσοφία τὸ δικαίωμα νὰ προβαίνει κατὰ ἕνα τρόπο ὁλότελα ἀντίθετο ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ἐπιστήμονας. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ἀνακατὲκτησε τὸ χαμένο πεδίο δείχνοντας στὸν ἄνθρωπο τὴν αὐταπάτη των δῆθεν ἐπιστημονικῶν λύσεων καὶ ξαναφέροντας τὸ πνεῦμα πρὸς τὴ μυστηριώδη περιοχὴ ποὺ ἡ μικρὴ ἐπιστήμη ἀπεχθάνεται. Ὁ θετικισμὸς θαυμάζεται ἀκόμα ἀπὸ μερικοὺς Βέλγους, τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ὑπηρεσίας Ἐργασίας καὶ τὸ στρατηγὸ Ἀντρέ (1)· εἶναι ἄνθρωποι ποὺ λίγο ὑπολογίζονται ἀπὸ τὸν κόσμο ποὺ σκέφτεται.

2ο Δὲν φαίνεται καθόλου πὼς οἱ θρησκεῖες βρίσκονται σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς ἐξαφάνισης. Ὁ φιλελεύθερος προτεσταντισμὸς πεθαίνει γιατὶ θέλησε, ὅπως ὅπως, νὰ ταπεινώσει τὴ χριστιανικὴ θεολογία ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ὁλότελα ρασιοναλιστικῶν ἐκθέσεων.

---

(1) Αὐτὸς ὁ ἔνδοξος πολεμιστής (;) ἀνακατώθηκε, ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, γιὰ ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ Κολλέγιο τῆς Γαλλίας ὁ Παῦλος Ταννερύ, ποὺ ἡ εὐρυμάθειά του ἦταν παγκόσμια ἀναγνωρισμένη στὴν Εὐρώπη, γιὰ ὄφελος ἑνὸς θετικιστῆ. Οἱ θετικιστὲς ἀποτελοῦν μιὰ θρησκευτικὴ ἀδελφότητα ποὺ εἶναι ἕτοιμη γιὰ ὅλες τῖς βρωμοδουλειές.

Ὁ Αὔγουστος Κόντ εἶχε κατασκευάσει μιὰ καρικατούρα τοῦ καθολικισμοῦ, στὴν ὁποία δὲν εἶχε διατηρήσει παρὰ μόνο τὸ διοικητικό, ἀστυνομικὸ καὶ ἱεραρχικὸ ξεφτισμένο ράσο αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας· ἡ ἀπόπειρά του δὲν πέτυχε παρὰ κοντὰ στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀγαποῦν νὰ γελοῦν μὲ τὴν ἁπλοϊκότητα τῶν θυμάτων τους. Ὁ καθολικισμὸς ξαναπῆρε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, ἐξαιρετικὸ σφρῖγος, γιατὶ δὲ θέλησε νὰ ἐγκαταλείψει τίποτε· ἐνίσχυσε μάλιστα τὰ μυστήριά του, καί, πρᾶγμα περίεργο, κέρδισε ἔδαφος στοὺς καλλιεργημένους κύκλους, ποὺ χλευάζουν τὸν ἄλλοτε ρασιοναλισμὸ ποὺ ἦταν τῆς μόδας στὸ Πανεπιστήμιο (1).

3ο Θεωροῦμε σήμερα σὰν μιὰ τέλεια σχολαστικότητα τὴν παληὰ ἀπαίτηση ποὺ εἶχαν οἱ πατέρες μας νὰ δημιουργήσουν μιὰ ἐπιστήμη τῆς τέχνης ἢ ἀκόμα νὰ περιγράψουν τὸ ἔργο τέχνης κατὰ ἕνα τρόπο τόσο πλήρη, ποὺ ὁ ἀναγνώστης νὰ μπορέσει νὰ πάρει μέσα ἀπὸ τὸ βιβλίο μία ἀκριβὴ αἰσθητικὴ ἐκτίμηση τοῦ πίνακα ἢ τοῦ ἀγάλματος. Οἱ προσπάθειες ποὺ ἔκανε, ὁ Ταὶν γιὰ τὸν πρῶτο αὐτὸν σκοπὸ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες, ἀλλὰ μόνον γιὰ τὴν ἱστορία τῶν σχολῶν. Ἡ μέθοδός του δὲν μᾶς δίνει καμμία ἔνδειξη γιὰ τὰ ἔργα αὐτὰ καθεαυτά. Ὅσο γιὰ τὶς περιγραφές, αὐτὲς δὲν ἀξίζουν κάτι παρὰ ἂν τὰ ἔργα εἶναι πολὺ λίγο αἰσθητικὰ καὶ ἂν ἀνήκουν σ᾿ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν κάποτε γεωγραφικὴ λογοτεχνική. Ἡ παραμικρότερη φωτογραφία μᾶς μαθαίνει ἑκατὸ φορὲς περισσότερα γιὰ τὸν Παρθενῶνα παρὰ ἕνας τόμος ἀφιερωμένος στὸ νὰ ἐξυμνεῖ τὰ θαύματα αὐτοῦ τοῦ μνημείου· μοῦ φαίνεται πὼς ἡ περίφημη Προσευχή, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ τόσο συχνὰ τὴν ἔχουν ἐξυμνήσει σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ ὡραιότερα κομμάτια τοῦ Ρενάν, εἶναι ἕνα ἀξιόλογο παράδειγμα ρητορικῆς πιὸ κατάλληλο νὰ μᾶς κάνει ἀντιληπτὴ τὴν ἑλληνικὴ τέχνη παρὰ νὰ κάνει νὰ θαυμάσουμε τὸν Παρθενῶνα. Παρ᾿ ὅλο τὸν ἐνθουσιασμὸ του (κάποτε γελοῖο καὶ ἀκατανόητο) γιὰ τὸν Ντιντερό, ὁ Ἰωσὴφ Ρεϊνὰχ εἶναι ὑποχρεωμένος ν᾿ ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ ἥρωάς του δὲν εἶχε καλλιτεχνικὸ αἴσθη-

---

(1) Ὁ Πασκὰλ διαμαρτυρήθηκε εὔγλωττα ἐνάντια σ᾿ ἐκείνους ποὺ κοιτάζουν τὸ σκοτάδι σὰν μία ἔνσταση, κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ, καὶ δίκαια ὁ Μπρυνεσιὲρ τὸν θεωρεῖ σὰν τὸν πιὸ ἀντικαρτεσιανὸ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του (Κριτικὲς μελέτες, σειρὰ 4η, σελίδες 144—149).

μα στὰ περίφημά του Σάλονς, γιατὶ ὁ Ντιντερὸ ἐκτιμοῦσε κυρίως τοὺς πίνακες ὅταν εἶναι κατάλληλοι νὰ προκαλοῦν φιλολογικὲς πραγματεῖες. Ὁ Μπρυνεσιὲρ μπόρεσε νὰ πεῖ πὼς τὰ Σάλονς τοῦ Ντιντερό (1) εἶναι ἡ διαφθορὰ τῆς κριτικῆς, γιατὶ τὰ ἔργα τέχνης συζητοῦνται ἐκεῖ σὰ νὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι βιβλία (1).

Ἡ ἀδυναμία τοῦ λόγου προέρχεται ἀπ᾽ τὸ ὅ,τι ἡ τέχνη ζεῖ κυρίως ἀπὸ μυστήρια, ἀποχρώσεις, ἀπ᾽ τὸ ἀπροσδιόριστο· ὅσο περισσότερο ὁ λόγος εἶναι μεθοδικὸς καὶ τέλειος, τόσο περισσότερο εἶναι φύσεως νὰ ἐξαφανίζει κάθε τι ποὺ διακρίνει ἕνα ἀριστούργημα· τὸ ἀνάγει στὶς ἀναλογίες ἀκαδημαϊκοῦ προϊόντος.

Ἡ πρώτη αὐτὴ ἐξέταση τῶν τριῶν πιὸ πάνω προϊόντων τοῦ πνεύματος μᾶς ὁδηγεῖ στὸ νὰ σκεφτοῦμε πὼς ὑπάρχει, σὲ κάθε σύμπλεκτο σύνολο, ἕνα μέρος φωτεινὸ καὶ ἕνα μέρος σκοτεινό, καὶ ὅτι αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ πιὸ σπουδαῖο. Τὸ λάθος τῶν μετρίων συνίσταται στὸ νὰ παραδέχονται πὼς αὐτὸ τὸ δεύτερο μέρος πρέπει νὰ ἐξαφανιστεῖ μὲ τὴν πρόοδο τῶν φώτων καὶ πὼς ὅλα θὰ τελειώσουν μὲ τὸ νὰ τοποθετούμεθα στὰ πεδία τῆς μικρῆς ἐπιστήμης. Αὐτὸ τὸ λάθος εἶναι ἰδιαίτερα ἀπάρεσκο γιὰ τὴν τέχνη, καὶ ἴσως κυρίως γιὰ τὴ μοντέρνα ζωγραφικὴ ποὺ ἐκφράζει, ὅλο καὶ πιὸ πολύ, συνδυασμοὺς ἀπὸ ἀποχρώσεις ποὺ ἄλλοτε θ᾽ ἀρνούμασταν νὰ τοὺς ἐξετάσουμε ἐξ αἰτίας τῆς λίγης τους σταθερότητας καὶ κατὰ συνέπεια τῆς δυσκολίας νὰ τοὺς ἐκφράσουμε μὲ τὸ λόγο (2).

Β.— Στὴν ἠθική, τὸ μέρος ποὺ μποροῦμε νὰ ἐκφράσουμε εὔκολα στὶς καθαρὰ ἀφηρημένες ἐκθέσεις, εἶναι κεῖνο ποὺ ἀναφέρεται στὶς δίκαιες σχέσεις τῶν ἀνθρώπων· περικλείει παραγγέλματα ποὺ ξαναβρίσκονται σὲ πολλοὺς διαφορετικοὺς πολιτισμούς· πιστέψαμε κατὰ συνέπεια, γιὰ πολὺν καιρό, πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε σὲ μιὰ σύνοψη αὐτῶν τῶν παραγγελμάτων τὶς βάσεις μιᾶς φυσικῆς ἠθικῆς κατάλληλης σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ

(1) ΜΠΡΥΝΕΣΙΕΡ, Ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν, σ. 122. Ὀνομάζει ἐξ ἄλλου τὸν Ντιντερὸ φιλισταῖο, σ. 153.

(2) Οἱ ἐμπρεσσιονιστὲς εἶχαν τὴ μεγάλη ἀξία νὰ δείξουν πὼς μποροῦμε νὰ ἐκφράσουμε αὐτὲς τὶς ἀποχρώσεις μὲ τὴ γεωγραφική· ἀλλὰ μερικοὶ ἀπ᾽ αὐτοὺς δὲν ἄργησαν νὰ ζωγραφίσουν, κι αὐτοὶ ἐπίσης, μὲ σχολικοὺς τρόπους, καὶ ὑπῆρχε μιὰ σκανδαλώδης ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ ἔργα τους καὶ στοὺς σκοποὺς ποὺ ἰσχυρίζονταν πὼς προτίθενται.

σκοτεινὸ μέρος τῆς ἠθικῆς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὶς σεξουαλικὲς σχέσεις· δὲν ἀφήνεται νὰ προσδιοριστεῖ εὔκολα μὲ φόρμουλες· γιὰ νὰ διεισδύσουμε σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχουμε κατοικήσει σὲ μιὰ χώρα πολλὰ χρόνια. Εἶναι ἐπίσης τὸ βασικὸ μέρος· ὅταν τὸ γνωρίζουμε, καταλαβαίνουμε ὅλη τὴν ψυχολογία ἑνὸς λαοῦ· βλέπουμε τότε ὅτι ἡ δῆθεν ὁμοιομορφία τοῦ πρώτου συστήματος ἔκρυβε, στὴν πραγματικότητα, πολλὲς διαφορές: παραγγέλματα σχεδὸν ἴδια μποροῦσαν ν' ἀντιστοιχοῦν σ' ἐφαρμογὲς πάρα πολὺ διάφορες· ἡ σαφήνεια δὲν ἦταν παρὰ ἀπάτη.

2ο Στὴ νομοθεσία, ὅλος ὁ κόσμος βλέπει ἀμέσως ὅτι ὁ κώδικας τῶν ὑποχρεώσεων ἀποτελεῖ τὸ καθαρὸ μέρος, ἐκεῖνο ποὺ μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε ἐπιστημονικό· ἐδῶ βρίσκουμε ἀκόμα μιὰ μεγάλη ὁμοιομορφία στοὺς υἱοθετημένους κανόνες ἀπὸ τοὺς λαοὺς καὶ πιστέψαμε πὼς θὰ ὑπῆρχε ἕνα σοβαρὸν ἐνδιαφέρον νὰ συντάξουμε ἕνα κοινὸ κώδικα στηριγμένο σὲ μιὰ λογικὴ ἀναθεώρηση αὐτῶν ποὺ ὑπάρχουν· ὅμως ἡ πραχτικὴ δείχνει ἀκόμα πώς, σύμφωνα μὲ τὶς χῶρες, τὰ δικαστήρια δὲν καταλαβαίνουν, γενικά, τὶς κοινὲς ἀρχές κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο· αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ βασικό. Τὸ μυστηριῶδες μέρος εἶναι ἐκεῖνο τῆς οἰκογένειας, ποὺ ἡ ὀργάνωση της ἐπιδρᾶ σ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς σχέσεις. Ὁ Λὲ Πλέϊ εἶχε ἐντυπωσιασθεῖ ἐξαιρετικὰ ἀπὸ μιὰ γνώμη τοῦ Τοκεβὶλ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα: «Ἀπορῶ ἔλεγε αὐτὸς ὁ μεγάλος φιλόσοφος, ποὺ οἱ παληοὶ καὶ καινούργιοι δημοσιολόγοι, δὲν ἀπέδωσαν στοὺς νόμους γιὰ τὶς διαδοχὲς μιὰ μεγαλύτερη ἐπιρροὴ στὴν πορεία τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων. Αὐτοὶ οἱ νόμοι ἀνήκουν εἶναι ἀλήθεια, στὴν πολιτικὴ τάξη, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ μποῦν ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, γιατὶ ἐπιδροῦν ἀπίστευτα στὴν κοινωνικὴ κατάσταση τῶν λαῶν, ποὺ οἱ πολιτικοὶ νόμοι τους δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἔκφραση (1)». Αὐτὴ ἡ παρατήρηση κυριάρχησε ὅλες τὶς ἔρευνες τοῦ Λὲ Πλέϊ.

Αὐτὴ ἡ διαίρεση τῆς νομοθεσίας σ' ἕνα σαφὲς μέρος καὶ σὲ ἕνα σκοτεινὸ ἔχει μιὰ παράδοξη συνέπεια: εἶναι πολὺ σπάνιο νὰ δεῖ κανεὶς ξένα πρόσωπα στὰ νομικὰ ἐπαγγέλματα ν' ἀνακατεύ-

---

(1) Τοκεβίλ, «Δημοκρατία στὴν Ἀμερική», τόμ. Ι, κεφάλ. ΙΙΙ. Λὲ Πλέϊ, «Κοινωνικὴ Μεταρρύθμιση στὴ Γαλλία», κεφάλ. 17,4.

ονται γιὰ νὰ πραγματεύονται πάνω στὶς ὑποχρεώσεις· καταλαβαίνουν πὼς πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς οἰκεῖος μὲ ὁρισμένους κανόνες τοῦ δικαίου γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κρίνει πάνω σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα: ἕνανς βέβηλος θὰ κινδύνευε νὰ γίνει γελοῖος μιλώντας γι αὐτὰ ἀλλὰ ὅταν πρόκειται γιὰ διαζύγιο, γιὰ τὴν πατρικὴ ἐξουσία, γιὰ κληρονομία κάθε ἐγγράμματου ἀνθρώπου πιστεύω πὼς εἶναι σοφὸς ὅσο καὶ ὁ νομοδιδάσκαλος, γιατὶ σ' αὐτὸ τὸ σκοτεινὸ μέρος δὲν ὑπάρχουν πιὰ ἀρχὲς καλὰ προσδιορισμένες, οὔτε κανονικὰ συμπεράσματα.

3ο Στὴν οἰκονομία, ἡ ἴδια διάκριση εἶναι ἴσως, ἀκόμα πιὸ καταφανής· τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ ζητήματα εἶναι εὔκολο νὰ ἐκτεθοῦν· οἱ μέθοδοι ἀνταλλαγῆς μοιάζουν πολὺ στὶς διάφορες χῶρες, καὶ δὲν διακινδυνεύει κανεὶς εὔκολα νὰ προτείνει παράδοξες προτάσεις γιὰ τὴ νομισματικὴ κυκλοφορία· ἢ ἀντίθετα κάθε τι ποὺ εἶναι σχετικὸ μὲ τὴν παραγωγὴ παρουσιάζει κάποτε μία περιπλοκὴ ἀξεδιάλυτη· ἐκεῖ διατηροῦνται, πιὸ δυνατά, οἱ τοπικὲς παραδόσεις· θὰ ἐπινοοῦν ἀπεριόριστα γελοῖες οὐτοπίες γιὰ τὴν παραγωγὴ χωρὶς νὰ προσκρούουν στὴν ὀρθοφροσύνη τῶν ἀναγνωστῶν. Κανένας δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ παραγωγὴ δὲν εἶναι τὸ βασικὸ μέρος τῆς οἰκονομίας· εἶναι μιὰ ἀλήθεια ποὺ παίζει ἕνα μεγάλο ρόλο στὸ μαρξισμὸ καὶ ποὺ ἀναγνωρίστηκε μάλιστα ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ δὲ μπόρεσαν νὰ καταλάβουν τὴ σπουδαιότητά της (1).

Γ.— Ἂς ἐξετάσουμε τώρα πὼς ἐργάζονται οἱ κοινοβουλευτικὲς συνελεύσεις. Γιὰ πολὺν καιρὸν πίστεψαν πὼς ὁ κυριότερος ρόλος τους συνίστατο νὰ διαβουλεύονται γιὰ τὰ πιὸ ὑψηλὰ ζητήματα κοινωνικῆς ὀργάνωσης καὶ ἰδίως γιὰ τὰ συντάγματα· ἐκεῖ, μποροῦσαν νὰ προβαίνουν ἐξαγγέλοντας ἀρχές, συνιστώντας συμπεράσματα πολὺ σαφῆ. Οἱ πατέρες μας διέπρεψαν σ' αὐτὴ τὴ σχολαστική, ποὺ περιλαμβάνει τὸ φωτεινὸ μέρος τῶν πολιτικῶν συζητήσεων. Μερικοὶ μεγάλοι νόμοι μποροῦν ἀκόμα νὰ δίνουν τόπο σὲ ὡραῖα ρητορικὰ πυροτεχνήματα, ἀφότου δὲν συζητοῦν πιὰ καθό-

---

(1) Στὴν «Εἰσαγωγὴ στὴν νεώτερη πολιτικὴ οἰκονομία», ἔδειξα πῶς μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε αὐτὴ τὴ διάκριση γιὰ νὰ διαφωτίσουμε πολλὰ ζητήματα ποὺ εἶχαν παραμείνει ἕως ἐδῶ πολὺ μπερδεμένα καί, κυρίως νὰ ἐκτιμήσουμε, κατὰ ἕνα σωστὸ τρόπο, θέσεις πολὺ σπουδαῖες τοῦ Προυντόν.

λου γιὰ τὰ συντάγματα· ἔτσι γιὰ τὸν χωρισμὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους, οἱ ἐπαγγελματίες τῶν ἀρχῶν μπόρεσαν νὰ γίνουν ἀκουστοὶ καὶ μάλιστα νὰ τοὺς ἐπευφημίσουν· ἦταν τῆς γνώμης ὅτι σπάνια τὸ ἐπίπεδο τῶν συζητήσεων ἦταν τόσο ἀνώτερο· ἦταν ἀκόμα σ' ἕνα πεδίο ποὺ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς σχολαστικῆς. Ἀλλά, πιὸ συχνά, ἀσχολεῖται κανεὶς μὲ νόμους ὑποθέσεων ἢ μὲ κοινωνικὰ μέτρα· τότε ἐκτίθεται σ' ὅλο σ' ὅλη τὴν μεγαλοπρέπειά της ἡ παχυλὴ ἀμάθεια τῶν ἐκπροσώπων μας: ὑπουργοί, πρόεδροι ἢ εἰσηγητὲς ἐπιτροπῶν, εἰδικοί, συναγωνίζοναι ποιὸς θὰ εἶναι ὁ πιὸ ἀνόητος·—γιατὶ ἐδῶ εἴμαστε σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν οἰκονομία, καὶ τὸ πνεῦμα δὲν διευθύνεται πιὰ μὲ ἁπλᾶ μέσα ἐλέγχου· γιὰ νὰ δώσουν σοβαρὲς γνῶμες πάνω σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, πρέπει νὰ τὰ ἔχουν γνωρίσει πρακτικά, καὶ δὲν εἶναι καθόλου ἡ περίπτωση τῶν ἐντίμων μας. Ὑπάρχουν ἐκεῖ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς μικρῆς ἐπιστήμης· τὴν 5ην Ἰουλίου 1905, ἕνας ἐπιφανὴς θεραπευτὴς ἀφροδισιακῶν νοσημάτων (1) δήλωνε πὼς δὲν ἀσχολοῦνταν καθόλου μὲ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, ἔχοντας «μιὰ κάποια δυσπιστία γι' αὐτὴ τὴν εἰκαστικὴ ἐπιστήμη». Πρέπει ἀναμφίβολα νὰ καταλάβουμε ἀπὸ κεῖ πὼς εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ σκεφτοῦμε γιὰ τὴν παραγωγὴ παρὰ νὰ διαγνώσουμε συφιλιδικὰ ἕλκη.

Ἡ «μικρὴ ἐπιστήμη» γέννησε ἕνα μυθώδη ἀριθμὸ ἀπὸ σοφισμοὺς ποὺ συναντᾶμε, κάθε στιγμή, στὸ δρόμο μας καὶ ποὺ ἐπιτυγχάνουν θαυμάσια στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν τὴ μέτρια καὶ βλακώδη μόρφωση ποὺ μοιράζει τὸ Πανεπιστήμιο. Αὐτοὶ οἱ σοφισμοὶ συνίστανται στὸ νὰ ἰσοπεδώνουν ὅλα σ' ἕνα σύστημα ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴ λογική· ἔτσι θὰ ἐπαναφέρουμε τὴν σεξουαλικὴ ἠθικὴ στὶς δίκαιες σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς συμβαλλόμενους, τὸν κώδικα τῆς οἰκογένειας σ' ἐκεῖνον τῶν ὑποχρεώσεων, τὴν παραγωγὴ στὴν ἀνταλλαγή.

Ἀπὸ τὸ ὅτι, σχεδὸν μέσα σ' ὅλες τὶς χῶρες καὶ σ' ὅλες τὶς ἐποχές, τὸ κράτος φρόντισε νὰ ρυθμίσει τὴν κυκλοφορία, εἴτε νο-

(1) Ὁ γιατρὸς Ὠγκανὲρ στάθηκε γιὰ πολὺ καιρὸ μία ἀπὸ τὶς δόξες αὐτῆς τῆς κατηγορίας διανοουμένων ποὺ βλέπανε τὸ σοσιαλισμὸ σὰν μιὰ ποικιλία τοῦ ντρεϋφουϊσμοῦ· οἱ μεγάλες του διαμαρτυρίες ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης τὸν ὁδήγησαν νὰ γίνει διοικητὴς τῆς Μαδαγασκάρης, πρᾶγμα ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀνταμείβεται κάποτε.

μισματική, εἴτε πιστωτική, δέν προκύπτει καθόλου πώς, ἀπό ἀγάπη τῆς ὁμοιομορφίας, ἔχει ἐπίσης τό ὄφελος νά ἐμπιστεύεται στό κράτος τή διαχείριση τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων: ὁ συλλογισμός αὐτός εἶναι ὡστόσο ἀπό κείνους πού θέλγουν πολλά ἀπό τά γιατρουδάκια καί τά βυζιανάρικα τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Πιστεύω πώς ὁ Ζωρές δέ μπορεῖ ἀκόμα νά φτάσει νά καταλάβει γιατί ἡ οἰκονομία ἐγκαταλείφθηκε ἀπό τούς τεμπέληδες νομοθέτες μέ τίς ἀναρχικές τάσεις τῶν ἐγωϊσμῶν· ἄν ἡ παραγωγή εἶναι πραγματικά βασική, ὅπως τό λέει ὁ Μάρξ, εἶναι ἐγκληματικό νά μή τήν κάνουμε νά περάσει στήν πρώτη σειρά, νά μή τήν ὑπαγάγουμε σέ μιά μεγάλη νομοθετική ἐργασία νοούμενη ἐπί τοῦ πεδίου τῶν πιό καθαρῶν μερῶν, δηλαδή νά μή τήν κάνουμε νά ἀπορρέει ἀπό μεγάλες ἀνάλογες ἀρχές σ᾽ ἐκείνους πού τήν χειρίζονται ὅταν ὑπάρχει ζήτημα συνταγματικῶν νόμων.

Ὁ σοσιαλισμός εἶναι ἀναγκαστικά ἕνα πολύ σκοτεινό πρᾶγμα, ἀφοῦ πραγματεύεται τήν παραγωγή αὐτοῦ πού ὑπάρχει τό πιό μυστηριῶδες στήν ἀνθρώπινη δράση, καί προτίθεται νά φέρει μιά μεταρρύθμιση ριζική σ᾽ αὐτό τό μέρος πού εἶναι ἀδύνατο νά περιγράψουμε μέ τή σαφήνεια πού βρίσκουμε στίς ἐπιφανειακές περιοχές τοῦ κόσμου. Καμμιά προσπάθεια, καμμιά λογική ἐπαγωγή δέ θά μπορέσουν ποτέ νά κάνουν νά ἐξαφανιστεῖ τό μυστήριο πού σκεπάζει τό σοσιαλισμό· καί ἐπειδή ὁ μαρξισμός ἀναγνώρισε καλά αὐτόν τόν χαρακτήρα, ἀπόκτησε τό δικαίωμα νά χρησιμεύει σάν ἀφετηρία γιά τίς σοσιαλιστικές μελέτες.

Ἀλλά πρέπει νά σπεύσω νά προσθέσω ὅτι αὐτό τό σκοτάδι σχετίζεται μόνον μέ τό λόγο, μέ τόν ὁποῖο ἰσχυρίζονται, πώς ἐκφράζουν τά μέσα τοῦ σοσιαλισμοῦ· πιστεύουμε πώς αὐτό τό σκοτάδι εἶναι μόνον σχολαστικό· καθόλου δέν ἐμποδίζει νά εἶναι εὔκολο νά φανταστοῦμε τό προλεταριακό κίνημα κατά ἕναν ὁλικό τρόπο, ἀκριβή καί συναρπαστικό ἀπό τή μεγάλη δομή πού συνέλαβε ἡ προλεταριακή ψυχή, κατά τήν διάρκεια τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων, καί πού ὀνομάζουν γενική ἀπεργία. Δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε ποτέ ὅτι ἡ τελειοποίηση αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς ἀναπαράστασης θά γινόταν ἄφαντη στή στιγμή, ἄν ἀπαιτούσαμε νά μεταβάλουμε τή γενική ἀπεργία σ᾽ ἕνα σύνολο ἀπό ἱστορικές λεπτομέρειες· πρέπει νά οἰκειοποιηθοῦμε τό ὅλον ἀδιαίρετό της καί νά κατανοήσουμε τό

πέρασμα τοῦ καπιταλισμοῦ στὸ σοσιαλισμὸ σὰν μιὰ καταστροφὴ τῆς ὁποίας ἡ διαδικασία ξεφεύγει ἀπὸ τὴν περιγραφή.

Οἱ διδάκτορες τῆς μικρῆς ἐπιστήμης εἶναι πράγματι δύσκολο νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Βεβαιώνουν πὼς δὲ θέλουν νὰ παραδεχτοῦν στὴ σκέψη παρὰ μόνον ἰδέες καθαρὲς καὶ διακριτές.—Εἶναι πράγματι ἕνας ἀνεπαρκὴς κανόνας γιὰ τὴ δράση, γιατὶ δὲν ἐκτελοῦμε τίποτε τὸ μεγάλο χωρὶς τὴν παρέμβαση χρωματισμένων καὶ καθαρὰ ζωγραφισμένων εἰκόνων, ποὺ ἀπορροφοῦν ὅλη μας τὴν προσοχή· —μποροῦμε λοιπὸν νὰ βροῦμε κάτι τὸ πιὸ ἱκανοποιητικὸ ἀπὸ τὴν ἀπεργία κατὰ τὴν ἄποψή τους·—Ἀλλά, λένε, δὲν πρέπει νὰ στηριζόμαστε παρὰ μόνον στὶς δοσμένες ἀπ' τὴν ἐμπειρία πραγματικότητες: ἡ εἰκόνα τῆς γενικῆς ἀπεργίας θὰ ἦταν λοιπὸν συνθεμένη ξεκινώντας ἀπὸ τάσεις ποὺ δὲν εἶναι δοσμένες ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος; θὰ ἦταν ἕνα ἔργο συλλογιμοῦ κατασκευασμένο ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τοῦ γραφείου ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ λύση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς λογικῆς; θὰ ἦταν κάτι τὸ αὐθαίρετο; δὲν εἶναι καθόλου, ἀντίθετα, ἕνα αὐθόρμητο προϊὸν ἀνάλογο μ' ἐκεῖνο ποὺ ἡ ἱστορία ξαναβρίσκει στὶς περιόδους δράσης;—Ἐπιμένουν καὶ ἐπικαλοῦνται τὰ δικαιώματα τοῦ κριτικοῦ πνεύματος· κανένας δὲν σκέφτεται νὰ τὰ ἀμφισβητήσει: ἀναμφίβολα πρέπει, νὰ ἐλέγξουμε αὐτὴ τὴν εἰκόνα καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ προσπάθησα νὰ κάνω πιὸ πάνω· ὅμως τὸ κριτικὸ πνεῦμα δὲν συνίσταται καθόλου ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση ἱστορικῶν δεδομένων μὲ τὸν τσαρλατανισμὸ μιᾶς ψεύτικης ἐπιστήμης.

Ἂν θέλουμε νὰ ἐξετάσουμε τὸ ἴδιο τὸ βάθος τῆς ἰδέας τῆς γενικῆς ἀπεργίας, πρέπει νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τὶς ἐπαναστατικὲς τάσεις ποὺ συγκεντρώνει καὶ παρουσιάζει στὴ δράση· δὲ θὰ ὑπῆρχε ἄλλο σοβαρὸ μέσο νὰ χρησιμοποιήσουμε παρὰ νὰ δείξουμε στοὺς ἐπαναστάτες ὅτι ἔχουν ἄδικο νὰ παρορμῶνται νὰ δράσουν γιὰ τὸ σοσιαλισμό· κάπως τὸ πραγματικὸ τους συμφέρο θὰ ἦταν νὰ εἶναι πολιτικοί: τὸ ξέρουν ἀπὸ πολὺν καιρὸ καὶ ἡ ἐκλογή του ἔχει γίνει: καθὼς δὲ δὲν τοποθετοῦνται καθόλου στὸ ὠφέλιμο πεδίο, οἱ συμβουλὲς ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς δώσουμε θὰ εἶναι μάταιες.

Ξέρουμε θαυμάσια ὅτι οἱ μελλοντικοὶ ἱστορικοὶ δὲν θὰ παραλείψουν νὰ βροῦν πὼς ἡ σκέψη μας ἦταν γεμάτη ἀπὸ αὐταπάτες

γιατὶ θὰ κοιτάξουν πίσω τους ἕνα τελειωμένο κόσμο. Ἔχουμε ἀντίθετα νὰ ἐνεργήσουμε, καὶ κανένας δὲ θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς πεῖ σήμερα αὐτὸ ποὺ θὰ γνωρίσουν αὐτοὶ οἱ ἱστορικοί· κανένας δὲ θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς δώσει τὸ μέσον ν᾽ ἀλλάξουμε τὶς κινητήριες εἰκόνες μας γιὰ ν᾽ ἀποφύγουμε τὶς κριτικές τους.

Ἡ κατάστασή μας μοιάζει λίγο μ᾽ ἐκείνη τῶν φυσικῶν ποὺ παραδίνονται σὲ μεγάλους ὑπολογισμοὺς ξεκινώντας ἀπὸ θεωρίες ποὺ δὲν εἶναι προορισμένες νὰ διαρκέσουν αἰώνια. Σήμερα ἔχουν ἐγκαταλείψει κάθε ἐλπίδα νὰ ὑποτάξουν, κατὰ ἕναν αὐστηρὸ τρόπο, τὴ φύση στὴν ἐπιστήμη· τὸ θέαμα τῶν συγχρόνων ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων δὲν εἶναι μάλιστα ἐνθαρρυντικὸ γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες, καὶ μπόρεσε νὰ ὁδηγήσει ἀρκετὰ φυσικὰ πολλοὺς ἀνθρώπους νὰ διακηρύξουν τὴ χρεωκοπία τῆς ἐπιστήμης,—κι ὅμως θἄπρεπε κανεὶς νὰ εἶναι τρελὸς γιὰ ν᾽ ἀναθέσει τὴ διεύθυνση τῆς βιομηχανίας σὲ μάγους, σὲ μέντιουμ ἢ σὲ θαυματουργούς. Ὁ φιλόσοφος ποὺ δὲν ἐπιζητεῖ ἐφαρμογὴ μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ μέλλοντος ἱστορικοῦ τῶν ἐπιστημῶν, καὶ τότε ἀμφισβητεῖ τὸν ἀπόλυτο χαρακτῆρα τῶν συγχρόνων ἐπιστημονικῶν θέσεων· ἀλλὰ εἶναι τόσο ἀμαθὴς ὅσο ὁ σημερινὸς φυσικὸς εὐθὺς ὡς πρόκειται νὰ μάθει πὼς θἄπρεπε νὰ διορθώσει τὶς ἐξηγήσεις ποὺ δίνει αὐτός· πρέπει νὰ καταλήξουμε στὸ σκεπτικισμό;

Δὲν ὑπάρχουν πιὰ σήμερα φιλόσοφοι σοβαροὶ ποὺ δέχονται τὴ σκεπτικὴ σχέση· ὁ μεγάλος σκοπός τους εἶναι νὰ δείξουν, ἀντίθετα, τὴ νομιμότητα μιᾶς ἐπιστήμης ποὺ ὡστόσο δὲ ξέρει τὰ πράγματα καὶ περιορίζεται νὰ προσδιορίζει χρησιμοποιήσιμες σχέσεις. Γιατὶ ἡ κοινωνιολογία βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ χέρια ἀκατάλληλων ἀνθρώπων γιὰ κάθε φιλοσοφικὴ γνώση ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς ἐπικρίνουν (ἐν ὀνόματι τῆς Μικρῆς φιλοσοφίας) ὅτι ἀρκούμαστε σὲ μεθόδους ποὺ στηρίζονται στὸ νόμο τῆς ἐνεργείας, τέτοιον ποὺ μᾶς τὸν ἀποκαλύπτουν ὅλα τὰ μεγάλα ἱστορικὰ κινήματα.

Κάνω ἐπιστήμη, εἶναι πρῶτα-πρῶτα ξέρω ποιὲς εἶναι οἱ δυνάμεις ποὺ ὑπάρχουν στὸν κόσμο, καὶ μπαίνω σὲ κατάσταση νὰ τὶς χρησιμοποιήσω σκεφτόμενος σύμφωνα μὲ τὴν ἐμπειρία. Γι αὐτὸ λέω πὼς ἀποδεχόμενοι τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας καὶ ὅλο καὶ ξέροντας πὼς εἶναι ἕνας μῦθος, ἐνεργοῦμε ἀκριβῶς ὅπως ὁ σύγ-

χρονος φυσικός, πού ἔχει πλήρη ἐμπιστοσύνη στὴν ἐπιστήμη του, ὅλο καὶ ξέροντας ὅτι τὸ μέλλον θὰ τὴν θεωρήσει σὰν ξεπερασμένη. Ἐμεῖς ἔχουμε πραγματικὰ τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα, ἐνῶ οἱ κριτικοί μας δὲν εἶναι ἐνήμεροι οὔτε τῆς ἐπιστήμης οὔτε τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας·—καὶ ἡ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς φτάνει γιὰ νὰ ἔχουμε τὸ πνεῦμα μας ἥσυχο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΓΕΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΕΡΓΙΑ

I. Χρησιμοποίηση τῶν συνδικάτων ἀπὸ τοὺς πολιτικούς.— Πίεση στὰ κοινοβούλια.— Γενικὲς ἀπεργίες Βελγίου καὶ Ρωσίας.

II. Διαφορὰ τῶν δύο ρευμάτων ἰδεῶν ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς δυὸ ἰδέες τῆς γενικῆς ἀπεργίας: ταξικὴ πάλη· κράτος· σκεπτόμενη «ἐλίτ».

III. Διατηρούμενος φθόνος ἀπὸ τοὺς πολιτικούς.— Ὁ πόλεμος σὰν πηγὴ ἡρωϊσμοῦ καὶ σὰν ληστεία.— Δικτατορία τοῦ προλεταριάτου καὶ ἱστορικὰ προηγούμενα.

IV. Ἡ δύναμη καὶ ἡ βία.— Ἰδέες τοῦ Μὰρξ γιὰ τὴ δύναμη.— Ἀναγκαιότητα μιᾶς καινούργιας θεωρίας γιὰ τὴν προλεταριακὴ βία.

I

Οἱ πολιτικοὶ εἶναι ἄνθρωποι ἐπινοητικοί, ποὺ οἱ λαίμαργες ὀρέξεις τους ὀξύνουν ἰδιαίτερα τὴ διορατικότητά τους, καὶ στοὺς ὁποίους τὸ κυνήγι τῶν καλῶν θέσεων ἀναπτύσσει τεχνάσματα ἀπάχηδων. Ἀποστρέφονται τὶς καθαρὰ προλεταριακὲς ὀργανώσεις καὶ τὶς δυσφημοῦν ὅσο μποροῦν· συχνὰ μάλιστα ἀρνοῦνται τὴν ἀποτελεσματικότητά τους, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐκτρέψουν τοὺς ἀγρότες ἀπὸ συγκροτήματα ποὺ θὰ ἦταν, λένε, χωρὶς μέλλον. Ἀλλὰ δὲν βλέπουν πὼς τὰ μίση τους εἶναι ἀνίσχυρα, ὅτι οἱ ἀποδοκιμασίες δὲν ἐμποδίζουν τὴ λειτουργία τῶν μισητῶν ὀργανισμῶν καὶ ὅτι ὅταν ἔχουν γίνει ἰσχυροί, τότε προσπαθοῦν νὰ στρέψουν πρὸς ὄφελός τους τὶς δυνάμεις ποὺ ἐκδηλώθηκαν μέσα στὸ προλεταριάτο. Οἱ συνεργατικὲς γιὰ πολὺ καιρὸ καταγγέλλονταν ὅτι δὲν εἶχαν καμμιὰ χρησιμότητα γιὰ τοὺς ἐργάτες· ἀφότου εὐημεροῦν, πολλοὶ πολιτικοὶ κάνουν τὰ γλυκὰ μάτια στὸ ταμεῖο τους καὶ θάθελαν νὰ πετύχουν νὰ ζεῖ τὸ κόμμα ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς συνεργατικῆς τῶν ἀρτοποιῶν καὶ τῶν μπακάληδων, ὅπως ἰσραηλιτικὰ

ἱερατικὰ συμβούλια σὲ πολλὲς χῶρες ζοῦν ἀπὸ τοὺς φόρους ποὺ ἐπιβάλλουν στὰ σφαζόμενα ἀπ' τοὺς ἑβραίους ζῶα (1).

Τὰ συνδικάτα μποροῦν νὰ εἶναι πολὺ χρήσιμα νὰ κάνουν ἐκλογικὴ προπαγάνδα· χρειάζεται γιὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν καρποφόρα, μιὰ ὁρισμένη ἐπιδεξιότητα, ἀλλὰ οἱ πολιτικοὶ δὲν στεροῦνται ἐλαφροῦ χεριοῦ. Ὁ Γκεράρ, ὁ γραμματέας τοῦ συνδικάτου τῶν σιδηροδρόμων, ἦταν ἄλλοτε ἕνας ἀπ' τοὺς πιὸ ὁρμητικοὺς ἐπαναστάτες τῆς Γαλλίας· κατάλαβε, ὕστερα ἀπὸ πολύ, πὼς ἦταν πιὸ εὔκολο νὰ κάνει πολιτικὴ παρὰ νὰ προετοιμάζει τὴ γενικὴ ἀπεργία (2)· εἶναι σήμερα ἕνας ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους ἐμπιστοσύνης τῆς Διεύθυνσης τῆς Ἐργασίας καὶ τὸ 1902 κοπίασε πολὺ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μυλλερὰν στὴν περιφέρεια ὅπου παρουσιάζονταν ὁ σοσιαλιστὴς ὑπουργός, βρίσκεται ἕνας μεγάλος σταθμός, καὶ χωρὶς τὴν ὑποστήριξη τοῦ Γκεράρ, ὁ Μυλλερὰν θὰ ἔχανε τὴν ἐκλογή. Στὸ «Σοσιαλιστὴ» τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1902, ἕνας γκεδικὸς κατάγγελνε αὐτὴ τὴ διαγωγή, ποὺ τοῦ φαινόταν διπλὰ σκανδαλώδικη: γιατὶ τὸ συνέδριο τῶν ἐργατῶν τῶν σιδηροδρόμων εἶχε ἀποφασίσει ὅτι τὸ συνδικάτο δὲν θἄκανε πολιτικὴ καὶ γιατί ἕνας παλιὸς γκεδικὸς ἦταν ἐνάντια στὸν Μυλλεράν. Ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου φοβόταν πὼς «οἱ συνεργατικὲς ὁμάδες κά-

---

(1) Στὴν Ἀλγερία, τὰ σκάνδαλα τῆς διοίκησης τῶν Ἱερατικῶν Συμβουλίων, ποὺ εἶχαν γίνει σημεῖα ἐκλογικῆς διαφθορᾶς, ὑποχρέωσαν τὴν κυβέρνηση νὰ τὰ μεταρρυθμίσουν· ἀλλὰ ὁ πρόσφατος νόμος γιὰ τὸ χωρισμὸ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Κράτους θὰ ἐπιτρέψει πιθανὸν τὴν ἐπιστροφὴ στὰ παληὰ ἔθιμα.

(2) Μιὰ ἀπόπειρα ἀπεργίας τῶν σιδηροδρόμων ἔγινε τὸ 1898· ὁ Ἰωσὴφ Ρεϊνὰχ γι' αὐτὴν μιλάει ἔτσι: «Ἕνα πολὺ διφορούμενο ἄτομο, ὁ Γκεράρ, ποὺ εἶχε ἱδρύσει μιὰ ἕνωση τῶν ἐργατῶν καὶ ὑπαλλήλων τῶν σιδηροδρόμων, καὶ μάζεψε περισσότερους ἀπὸ 20.000 σύμφωνους, παρενέβη (στὴ διαφορὰ τῶν σκαφτιάδων τοῦ Παρισιοῦ) μὲ τὴν ἀναγγελία μιᾶς ἀπεργίας τοῦ συνδικάτου του... Ὁ Μπρισσὸν διέταξε ἔρευνα, κατέλαβε στρατιωτικῶς τοὺς σταθμοὺς χώρισε φρουρὲς στὸ μῆκος τῶν δρόμων: κανένας δὲν κινήθηκε». (Ἱστορία τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους, τόμος 4ος, σελίδες 310—311.). Σήμερα τὸ συνδικάτο Γκερὰρ εἶναι τόσο καλὸ ποὺ ἡ κυβέρνηση τοῦ παραχώρησε τὴν εὔνοια νὰ βγάλει ἕνα μεγάλο λαχεῖο. Τὴ 14η Μαΐου 1907, ὁ Κλεμανσὼ τὸ ἀνέφερε στὴ Βουλὴ σὰν μιὰ συγκέντρωση ἀπὸ ἀνθρώπους λογικοὺς καὶ φρόνιμους» ποὺ ἀντιτίθενται στὶς ἐνέργειες τῆς Ἐργατικῆς Συνομοσπονδίας.

νουν στραβὸ δρόμο καὶ δὲν φτάνουν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν πολιτική, νὰ γίνουν τὰ ὄργανα μιᾶς πολιτικῆς». Ἔβλεπε πολὺ σωστά· στὶς κλεινόμενες ἐξαγορὲς ἀνάμεσα στοὺς ἐκπρόσωπους τῶν συνδικάτων καὶ στοὺς πολιτικούς, τὸ πιὸ καθαρὸ κέρδος θὰ ἦταν πάντοτε γι' αὐτούς.

Πολλὲς φορὲς οἱ πολιτικοὶ παρεμβαίνουν σὲ ἀπεργίες, μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ καταστρέψουν τὸ γόητρο τῶν ἀντιπάλων τους καὶ ν' ἀποκτήσουν τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἀπεργίες στὴ λεκάνη τοῦ Λούγκδυ τὸ 1905, εἶχαν γιὰ ἀφετηρία προσπάθειες ποὺ ἔτειναν ἀπὸ μιὰ δημοκρατικὴ ὁμοσπονδία ποὺ ἤθελε νὰ ὀργανώσει συνδικάτα ποὺ νὰ εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν πολιτική της ἐνάντια σὲ κείνη τῶν ἐργοδοτῶν (1)· οἱ ὑποθέσεις δὲν πῆγαν ὅπως ἤθελαν οἱ πρωταίτιοι τοῦ κινήματος, ποὺ δὲν ἦταν ἀρκετὰ οἰκεῖοι μὲ τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν ἐνεργειῶν. Μερικοὶ σοσιαλιστὲς πολιτικοὶ εἶναι, ἀντίθετα, τόσο ἐπιδέξιοι γιὰ νὰ συνδυάσουν τὰ ἐπαναστατικὰ ἔνστικτα σὲ μιὰ ἐκλογικὴ δύναμη. Ἡ ἰδέα λοιπὸν θὰ ἐρχόταν σὲ μερικὰ πρόσωπα νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ ἕναν πολιτικὸ σκοπὸ μεγάλα κινήματα λαϊκῶν μαζῶν.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἀγγλίας ἔδειξε, πολλὲς φορές, μιὰ κυβέρνηση νὰ ὑποχωρεῖ, ὅταν δημιουργοῦνταν πολλὲς διαδηλώσεις ἐνάντια στὰ σχέδιά της, κι ὅταν ἀκόμα θὰ ἦταν ἀρκετὰ ἰσχυρὴ γιὰ ν' ἀπωθήσει, μὲ τὴ δύναμη, κάθε ἀπόπειρα κατευθυνόμενη ἐνάντια στοὺς θεσμούς. Φαίνεται πὼς εἶναι μιὰ ἀρχὴ παραδεκτὴ ἀπ' τὸ κοινοβουλευτικὸ καθεστώς, ἡ πλειοψηφία νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ἐπιμένει ν' ἀκολουθεῖ σχέδια ποὺ ἐξεγείρουν ἐνάντιά τους διαδηλώσεις ποὺ φθάνουν ἕνα πάρα πολὺ δυνατὸ βαθμό. Εἶναι μιὰ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος διαιτησίας πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζεται αὐτὸ τὸ καθεστώς· κανένας νόμος δὲν ἰσχύει ὅταν θεωρεῖται ἀπὸ μιὰ μειοψηφία πὼς εἶναι ἀρκετὰ καταπιεστικὸς γιὰ νὰ δικαιολογήσει μιὰ βίαιη ἀντίσταση. Οἱ μεγάλες θορυβώδικες ἐπιδείξεις δείχνουν πὼς δὲν εἴμαστε πολὺ μακρυὰ ἀπ' τὴ στιγμὴ ὅπου θὰ μποροῦσε νὰ ξεσπάσει ἡ ἔνοπλη ἐπανάσταση· μπροστὰ σὲ τέτοιες ἐπιδείξεις ποὺ σέβονται τὶς καλὲς παραδόσεις, ὑποχωροῦν (2).

(1) «Σοσιαλιστικὸ Κίνημα», 1—15 Δεκεμβρίου 1905, σ. 130.

(2) Τὸ κόμμα τῶν κληροκοφρόνων νόμισε πὼς θὰ μποροῦσε νὰ

Ἀνάμεσα στὸν ἀπειλητικὸ περίπατο καὶ στὴν ἐξέγερση, θὰ μποροῦσε νὰ πάρει θέση ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία, ποὺ θὰ ἐπιδεχόταν ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ποικιλίες: μπορεῖ νὰ εἶναι σύντομης καὶ εἰρηνικῆς διάρκειας, ἔχοντας γιὰ σκοπὸ νὰ δείξει στὴν κυβέρνηση ὅτι κάνει λαθεμένο δρόμο καὶ πὼς ἔχει δυνάμεις ἀρκετὲς γιὰ νὰ τῆς ἀντισταθεῖ· μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἶναι ἡ πρώτη πράξη μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ αἱματηρὲς ἐξεγέρσεις.

Ἀπὸ μερικὰ χρόνια, οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς ἔχουν λιγότερη ἐμπιστοσύνη σὲ μιὰ γρήγορη κατάκτηση τῶν δημοσίων ἀρχῶν καὶ ἀναγνωρίζουν πὼς τὸ κῦρος τους στὶς Βουλὲς δὲν πρόκειται νὰ μεγαλώσει ἀπεριόριστα. Ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἐξαιρετικὲς περιστάσεις ποὺ μποροῦν νὰ βιάσουν μιὰ κυβέρνηση νὰ ἐξαγοράσει τὴν ὑποστήριξή τους μὲ μεγάλες παραχωρήσεις, ἡ δύναμή τους μειώνεται ἀρκετά. Θὰ ἦταν λοιπὸν πολὺ χρήσιμο γι' αὐτοὺς νὰ νὰ μποροῦν νὰ ἀσκοῦν στὶς ἀπείθαρχες πλειοψηφίες μιὰ πίεση ἀπὸ ἔξω, ποὺ θὰ εἶχε τὴ μορφὴ τῆς ἀπειλῆς τῶν συντηρητικῶν μὲ μιὰ ἐπίφοβη ἐξέγερση.

Ἂν ὑπῆρχαν ἐργατικὲς ὁμοσπονδίες πλούσιες, καλὰ ἐξουσιασμένες καὶ ἱκανὲς νὰ ἐπιβάλουν στὰ μέλη τους μιὰ αὐστηρὴ πειθαρχία, οἱ σοσιαλιστὲς βουλευτὲς δὲν θὰ βρισκόντουσαν σὲ ἀμηχανία γιὰ νὰ ἐπιβάλουν κάποτε τὴ διεύθυνσή τους στοὺς συναδέλφους τους. Θὰ τοὺς ἀρκοῦσε νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ μιὰ εὐνοϊκὴ εὐκαιρία σ' ἕνα ἐπαναστατικὸ κίνημα, γιὰ νὰ σταματήσουν ἕνα κλάδο βιομηχανικὸ γιὰ κάμποσες μέρες. Πολλὲς φορές, πρότειναν νὰ βάλουν ἔτσι τὴν κυβέρνηση στὸν τοῖχο μ' ἕνα σταμάτημα στὴν ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων (1) ἢ στὴν πορεία τῶν σιδηροδρό-

---

χρησιμοποιήσει αὐτὴ τὴν τακτικὴ γιὰ νὰ σταματήσει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἀδελφότητες· ἔλεγε πὼς βίαιες ἐπιδείξεις θὰ ἔκαναν τὸ ὑπουργεῖο νὰ ὑποχωρήσει· αὐτὸ κράτησε καλὰ καὶ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς μιὰ ἀπὸ τὶς οὐσιώδεις δυνάμεις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ἀπέλειψε, ἀφοῦ ἡ κοινοβουλευτικὴ δικτατορία γνωρίζει λιγότερα ἐμπόδια ἀπὸ ἄλλοτε.

(1) Τὸ 1890, τὸ ἐθνικὸ συνέδριο τοῦ γκεδικοῦ κόμματος ψήφισε στὴ Λίλλη, μιὰ ἀπόφαση διὰ τῆς ὁποίας διεκήρυττε ὅτι ἡ γενικὴ ἀπεργία τῶν μεταλλωρύχων ἦταν τώρα δυνατὴ καὶ πὼς μόνον ἡ γενικὴ ἀπεργία τῶν μεταλλωρύχων θὰ ἐπέτρεπε νὰ ἐπιτευχθοῦν ὅλα τ' ἀποτελέσματα ποὺ μάταια ζητοῦν ἀπὸ μιὰ στάση ὅλων τῶν ἐπαγγελμάτων.

μων. Γιὰ νὰ μπορέσει μιὰ παρόμοια τακτικὴ νὰ δημιουργήσει ὅλα τὰ ἀποτελέσματά της, θἄπρεπε ἡ ἀπεργία νὰ μπορεῖ νὰ ξεσπάσει ἀπροσδόκητα μ' ἕνα σύνθημα ριγμένο ἀπ' τὸ κόμμα καὶ νὰ σταματήσει τὴ στιγμὴ ποὺ αὐτὴ θὰ εἶχε ὑπογράψει μιὰ συμφωνία μὲ τὴν κυβέρνηση. Γι' αὐτὸ οἱ πολιτικοὶ ὀπαδοὶ μιᾶς συγκεντρωτικῆς ἐξουσίας τῶν συνδικάτων μιλᾶνε τόσο συχνὰ γιὰ πειθαρχία (1). Καταλαβαίνουμε πολὺ καλὰ πῶς πρόκειται γιὰ μιὰ πειθαρχία ὑποτάσσοντας τὸ προλεταριάτο, στὴ διοίκησή του. Ἑνώσεις πολὺ ἀποκεντρωμένες καὶ συγκροτημένες σὲ Χρηματιστήρια Ἐργασίας θὰ τοὺς πρόσφερναν λιγότερες ἐγγυήσεις· γι' αὐτὸ βλέπουν μὲ χαρὰ σὰν ἀναρχικοὺς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲν εἶναι ὀπαδοὶ μιᾶς στερεᾶς συγκρότησης τοῦ προλεταριάτου γύρω ἀπὸ ἀρχηγοὺς τοῦ κόμματος.

Ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία προσφέρει αὐτὸ τὸ μεγάλο πλεονέκτημα, ὅτι δὲν μπαίνουν σὲ κίνδυνο οἱ πολύτιμες ζωὲς τῶν πολιτικῶν· συνιστᾶ μιὰ βελτίωση τῆς ἠθικῆς ἐξέγερσης ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ Ὀρεινοί, τὸ Μάη τοῦ 1793, γιὰ νὰ ἀναγκάσουν τὴν Ἐθνοσυνέλευση νὰ διώξει ἀπ' τοὺς κόλπους της τοὺς Γερονδίνους· ὁ Ζωρές, ποὺ φοβᾶται νὰ τρομάξει τὴν πελατεία του τῶν κεφαλαιούχων (ὅπως οἱ Ὀρεινοὶ φοβοῦνταν νὰ τρομάξουν τοὺς νόμους), θαυμάζει πάρα πολὺ ἕνα κίνημα, ποὺ δὲν θὰ ἐκτίθονταν μὲ βιαιότητες, ποὺ θὰ ἔθλιβε τὴν ἀνθρωπότητα (2)· γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος ἐχθρὸς τῆς πολιτικῆς γενικῆς ἀπεργίας.

Πρόσφατα γεγονότα ἔδωσαν μιὰ πάρα πολὺ μεγάλη δύναμη στὴν ἰδέα τῆς γενικῆς πολιτικῆς ἀπεργίας. Οἱ Βέλγοι πέτυχαν τὴ μεταρρύθμιση τοῦ συντάγματος μὲ μιὰ ἐπίδειξη ποὺ τὴν δια-

---

(1) «Ἂν ὑπάρχει θέση μέσα στὸ Κόμμα γιὰ τὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία, οἱ αὐθαίρετες ἐπιθυμίες τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ παραμερισθοῦν. Ὁ κανονισμὸς εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ Κόμματος· πρέπει ν' ἀφοσιωνόμαστε σ' αὐτὸ δυνατά. Εἶναι σύνταγμα ποὺ δώσαμε ἐλεύθερα στὸν ἑαυτό μας ποὺ μᾶς ἑνώνει τοὺς μὲν μὲ τοὺς ἄλλους καὶ ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει ὅλους μαζὺ νὰ νικήσουμε ἢ νὰ πεθάνουμε». Ἔτσι μίλαγε ἕνας διδάχος σοσιαλιστὴς στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο («Σοσιαλιστής» 7 Ὀκτωβρίου 1905). Ἂν ἕνας Ἰησουΐτης ἐκφραζόταν ἔτσι, θὰ κατάγγελναν τὸν μοναχικὸ φανατισμό.

(2) ΝΤΕΒΙΛ, Τὸ Κεφάλαιο, σ. 10.

κόσμησαν, ἴσως λίγο φιλόδοξα, μὲ τὸ ὄνομα γενικὴ ἀπεργία. Φαίνεται πὼς τὰ πράγματα δὲν θὰ εἶχαν πάρει ἕναν τραγικὸ τρόπο ποὺ τοὺς ἔδιναν μερικὲς φορές· τὸ ὑπουργεῖο εἶχε τὴν ἄνεση νὰ ἐκβιάσει τὴ βουλὴ νὰ υἱοθετήσει ἕνα σχέδιο ἐκλογικοῦ νόμου ποὺ ἡ πλειψηφία ἀποδοκίμαζε· πολλοὶ φιλελεύθεροι ἐργοδότες ἦταν πάρα πολὺ ἀντίθετοι σ' αὐτὴ τὴν ὑπερ-κληροκόφρονη πλειοψηφία· τότε, αὐτὸ ποὺ ἔγινε ἦταν ὁλότελα ἀντίθετο ἀπὸ μιὰ προλεταριακὴ γενικὴ ἀπεργία, ἀφοῦ οἱ ἐργάτες ἐξυπηρέτησαν τοὺς σκοποὺς τοῦ κράτους καὶ τῶν καπιταλιστῶν. Ἀπὸ κείνους τοὺς μακρυνοὺς χρόνους, ἐπιχείρησαν μιὰ ἄλλη ὤθηση γιὰ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία, γιὰ τὴν κατάρτιση ἑνὸς δημοκρατικοῦ τρόπου ψηφοφορίας· ἡ ἀπόπειρα αὐτὴ ἀπέτυχε ὁλότελα τὴ φορὰ αὐτή, τὸ ὑπουργεῖο δὲν ἦταν σύμφωνο μὲ τοὺς εἰσηγητὲς γιὰ νὰ υἱοθετηθεῖ ἕνας καινούργιος ἐκλογικὸς νόμος. Πολλοὶ Βέλγοι ἔμειναν ἔκπληκτοι γιὰ τὴν ἀποτυχία τους καὶ δὲν μπόρεσαν νὰ καταλάβουν ὅτι ὁ βασιλιὰς δὲν θὰ ἀπέπεμπε τοὺς ὑπουργούς του γιὰ νὰ εὐχαριστήσει τοὺς σοσιαλιστές· ἄλλοτε εἶχε ἐπιβάλλει στοὺς κληρικόφρονες ὑπουργούς του νὰ ὑποβάλουν τὴν παραίτησή τους μπροστὰ σὲ διαδηλώσεις φιλελεύθερων· προφανῶς ὁ βασιλιὰς αὐτὸς δὲν καταλάβαινε τίποτα γιὰ τὰ καθήκοντά του, καὶ ὅπως τὸ εἶπαν τότε, δὲν ἦταν παρὰ ἕνας χάρτινος βασιλιάς.

Ἡ βελγικὴ ἐμπειρία δὲν εἶναι χωρὶς ἐνδιαφέρον, γιατὶ μᾶς ὁδηγεῖ νὰ καταλάβουμε καλὰ τὴν ἄκρα ἀντίθεση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν προλεταριακὴ γενικὴ ἀπεργία καὶ σὲ κείνη τῶν πολιτικῶν. Τὸ Βέλγιο εἶναι μιὰ χώρα ὅπου τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα εἶναι πολὺ ἀδύνατο· κάθε ὀργάνωση τοῦ σοσιαλισμοῦ βασίζεται στὰ ψωμάδικα, μπακάλικα καὶ ψιλικατζήδικα, ποὺ τὰ ἐκμεταλλεύονται ἐπιτροπὲς τοῦ κόμματος· ὁ ἐργάτης συνηθισμένος ἀπὸ πολὺν καιρὸ σὲ μιὰ κληρικόφρονη πειθαρχία, εἶναι πάντοτε ἕνας κατώτερος ποὺ πιστεύει ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθήσει τὴ διεύθυνση ἀνθρώπων ποὺ τοῦ πουλᾶνε τὰ προϊόντα ποὺ ἔχει ἀνάγκη, καὶ ποὺ τὸν ποτίζουν μὲ λόγους, εἴτε καθολικούς, εἴτε σοσιαλιστικούς. Ὄχι μόνο βρίσκουμε τὴ μπακαλικὴ νὰ συνιστᾶται ἀπὸ τὴν παππαδωσύνη, ἀλλὰ ἀκόμα ἀπὸ τὸ Βέλγιο μᾶς ἦρθε ἡ περίφημη θεωρία τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, ἐνάντια στὴν ὁποία ὁ Γκὲδ ἔγραψε τὸ 1883 μιὰ τόσο βίαιη μπροσούρα καὶ ποὺ

ὁ Ντεβίλλ ὀνόμαζε, τὴν ἴδια ἐποχή, βελγικὴ παραποίηση τοῦ κολλεκτιβισμοῦ (1). Ὅλος ὁ βελγικὸς σοσιαλισμὸς ἔτεινε πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τῆς κρατικῆς βιομηχανίας, καὶ πρὸς τὴ σύσταση μιᾶς τάξης ἐργατο-δημοσίων ὑπαλλήλων, ποὺ θὰ ἦταν στερεὰ πειθαρχημένη κάτω ἀπ' τὸ σιδερένιο χέρι ἀρχηγῶν ποὺ θὰ δέχονταν ἡ δημοκρατία (2). Εἶναι φυσικότατο, πὼς μέσα σὲ μιὰ τέτοια χώρα, ἡ γενικὴ ἀπεργία νοεῖται κάτω ἀπ' τὴν πολιτικὴ μορφή· ἡ λαϊκὴ ἐξέγερση πρέπει νὰ ἔχει γιὰ σκοπὸ μέσα σὲ τέτοιες συνθῆκες νὰ κάνει νὰ περνᾶ ἡ ἐξουσία ἀπὸ μιὰ ὁμάδα πολιτικῶν σὲ μιὰ ἄλλη ὁμάδα πολιτικῶν, καὶ νὰ μένει ὁ λαὸς πάντοτε τὸ καλόβουλο ζῶο ποὺ κουβαλάει τὸ σαμάρι (3).

Οἱ πρόσφατες ταραχὲς τῆς Ρωσίας συντέλεσαν στὸ νὰ ἐκλαϊκέψουν τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας στοὺς κύκλους τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς. Πολλὰ πρόσωπα κατεπλάγησαν ἀπὸ τ' ἀποτελέσματα ποὺ δημιούργησαν οἱ συμφωνημένες στάσεις τῆς ἐργασίας· ἀλλὰ δὲν ξέρουμε καλὰ πῶς συνέβησαν τὰ πράγματα καὶ ποιές συνέπειες εἶχαν αὐτὲς οἱ ταραχές. Ἄνθρωποι ποὺ γνωρίζουν τὴ χώρα, κρίνουν πὼς ὁ Βίττε εἶχε σχέσεις μὲ πολλοὺς ἐπαναστάτες καὶ ἐπιθυμοῦσε πάρα πολὺ νὰ τρομοκρατήσει τὸν τσάρο γιὰ νὰ μπορέσει τέλος ν' ἀπομακρύνει τοὺς ἐχθρούς του καὶ νὰ πετύχει θεσμοὺς ποὺ κατὰ τὴ γνώμη του θὰ καθιστοῦσαν δύσκολη τὴν ἐπάνοδο τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος. Πρέπει κανεὶς νὰ ἐκπλήσσεται ἀπ' τὸ ὅτι, γιὰ πολὺν καιρό, ἡ κυβέρνηση ἦταν σὰν παραλυμένη καὶ ὅτι ἡ ἀναρχία βρίσκονταν στὸ ἀποκορύφωμά της

(1) Ντεβίλλ, Τὸ Κεφάλαιο, σ. 10.

(2) Ὁ Παῦλος Λερουὰ—Μπωλιὲ πρότεινε πρόσφατα νὰ ὀνομάζουν «Τέταρτο Κράτος» τὸ σύνολο τῶν ὑπαλλήλων τῆς κυβέρνησης καὶ «Πέμπτο Κράτος», ἐκείνους τῆς ἰδιωτικῆς βιομηχανίας· λέει πὼς οἱ πρῶτοι τείνουν νὰ σχηματίζουν κληρονομικὲς κάστες. (Ντέμπατς, 28 Νοεμβρίου 1905). Ὅσο περισσότερο θὰ προχωροῦμε, τόσο περισσότερο θὰ διακρίνουμε αὐτὲς τὶς δυὸ ὁμάδες· ἡ πρώτη δίνει ἕνα μεγάλο στήριγμα στοὺς σοσιαλιστὲς πολιτικούς, ποὺ θὰ θέλανε νὰ πειθαρχεῖ πληρέστερα καὶ νὰ ὑποτάξουν σ' αὐτὴ τοὺς βιομηχανικοὺς παραγωγούς.

(3) Αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει τὸν Βαντερβέλντε ν' ἀφομοιώνει τὸν μελλοντικὸ κόσμο μὲ τὸ ἀββαεῖο τοῦ Τελέμ, φημισμένο ἀπὸ τὸν Ραμπελαί, ὅπου ὁ καθένας ἔκανε ὅ,τι ἤθελε, καὶ νὰ λέει πὼς ποθεῖ τὴν «ἀναρχικὴ κοινότητα». (ΝΤΕΣΤΡΕ καὶ ΒΑΝΤΕΡΒΕΛΝΤΕ. «ὁ Σοσιαλισμὸς στὸ Βέλγιο, σ. 289). Ὢ μαγεία τῶν μεγάλων τάξεων!

στὴ διοίκηση, ἐνῶ τὴν ἡμέρα ποὺ ὁ Βίττε νόμισε πὼς ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ τὰ προσωπικά του συμφέροντα νὰ ἐνεργήσει μὲ δύναμη, ἡ καταστολὴ στάθηκε γρήγορη· ἔφτασε ἐκείνη ἡ μέρα (ὅπως τὸ εἶχαν προβλέψει μερικὰ πρόσωπα), ὅταν οἱ τραπεζίτες εἶχαν ἀνάγκη νὰ ἐξυψώσουν τὴν οἰκονομικὴ πίστη τῆς Ρωσίας. Δὲν φαίνεται πιθανὸ πὼς οἱ προηγούμενες ἐξεγέρσεις εἶχαν ποτὲ τὴν ἀκαταμάχητη δύναμη ποὺ τοὺς εἶχαν ἀποδώσει· τὸ «Πτὶ Παριζιέν» ποὺ ἦταν μιὰ ἀπ᾿ τὶς γαλλικὲς ἐφημερίδες ποὺ εἶχε ἐκμισθώσει τὴ διατήρηση τῆς δόξας τοῦ Βίττε, ἔλεγε πὼς ἡ μεγάλη ἀπεργία τοῦ Ὀκτώβρη 1905 τέλειωσε ἐξ αἰτίας τῆς μιζέριας τῶν ἐργατῶν· κατ᾿ αὐτόν, τὴν εἶχαν μάλιστα παρατείνει κατὰ μιὰ μέρα, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ Πολωνοὶ θὰ παίρνανε μέρος στὸ κίνημα καὶ ὅτι θὰ πετύχαιναν παραχωρήσεις ὅπως τὶς πέτυχαν οἱ Φινλανδοί· ὕστερα συνέχαιρε τοὺς Πολωνοὺς ποὺ στάθηκαν ἀρκετὰ φρόνιμοι καὶ δὲν κουνήθηκαν, καὶ δὲν ἔδωσαν μιὰ πρόφαση γιὰ μιὰ γερμανικὴ ἐπέμβαση (7 Νοεμβρίου 1905).

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θαμπωνόμαστε ἀπ᾿ ὁρισμένα ἀφηγήματα ,καὶ ὁ Σ. Μποννιὲ εἶχε δίκιο στὶς ἐπιφυλάξεις του στὸν «Σοσιαλιστή» τῆς 18 Νοεμβρίου 1905 γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Ρωσίας· ἦταν πάντοτε ἕνας ἀμείωτος ἀντίπαλος τῆς γενικῆς ἀπεργίας καὶ σημείωνε ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἕνα μόνο κοινὸ σημεῖο ἀνάμεσα σ᾿ αὐτὸ ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὴ Ρωσία καὶ σ᾿ αὐτὸ ποὺ φαντάζονταν «οἱ ἁγνοὶ συνδικαλιστὲς στὴ Γαλλία». Ἐκεῖ κάτω, ἡ ἀπεργία θὰ ἦταν μόνο, κατ᾿ αὐτόν, τὸ ἀποκορύφωμα ἑνὸς ἔργου πολύπλοκου, ἕνα μέσο χρησιμοποιούμενο μὲ πολλὰ ἄλλα ποὺ εἶχε πετύχει λόγω τῶν ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκῶν περιστάσεων μέσα στὶς ὁποῖες εἶχε δημιουργηθεῖ.

Νά λοιπὸν ἕνας πολὺ καθαρὸς χαρακτήρας, γιὰ νὰ διακρίνουμε δυὸ εἴδη κινημάτων ποὺ τὰ ὑποδεικνύουμε μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα. Μελετήσαμε μιὰ προλεταριακὴ γενικὴ ἀπεργία ποὺ εἶναι ἕνα ἀδιαίρετο ὅλον· τώρα ἔχουμε νὰ ἐξετάσουμε μιὰ Π. γενικὴ ἀπεργία, ποὺ συνδυάζει περιστατικὰ οἰκονομικῆς ἐξέγερσης μὲ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα ποὺ ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ ξένα πρὸς τὴν οἰκονομία συστήματα. Στὴν πρώτη περίπτωση δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζουμε ξέχωρα καμμιὰ λεπτομέρεια· στὴ δεύτερη ὅλα ἐξαρτιοῦνται ἀπ᾿ τὴν τέχνη μὲ τὴν ὁποία συνδυάζονται ἑτερογενεῖς λεπτομέρειες. Πρέπει τώ-

ρα νὰ ἐξετάσουμε χωριστὰ τὰ κόμματα, νὰ μετρήσουμε τὴ σπουδαιότητά τους καὶ νὰ ξέρουμε νὰ τὰ ἐναρμονίζουμε. Φαίνεται πὼς μιὰ παρόμοια ἐργασία θἄπρεπε νὰ θεωρηθεῖ σὰν καθαρὰ οὐτοπικὴ (ἢ ἀκόμα ὁλότελα παράλογη) ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ εἶναι συνηθισμένοι νὰ ἀντιτάσσουν τόσες πρακτικὲς ἀντιρρήσεις στὴν προλεταριακὴ γενικὴ ἀπεργία· ἀλλὰ ἂν τὸ ἐγκαταλειμμένο στὸν ἑαυτό του προλεταριάτο δὲν εἶναι καλὸ γιὰ τίποτα, οἱ πολιτικοὶ εἶναι καλοὶ γιὰ ὅλα. Δὲν εἶναι δόγμα τῆς δημοκρατίας, ὅτι τίποτα δὲν εἶναι ὑπεράνω τοῦ πνεύματος τῶν δημαγωγῶν γιὰ νὰ νικήσουν τὶς ἀντιστάσεις ποὺ τοὺς εἶναι ἀντίθετες.

Δὲν θὰ σταθῶ νὰ συζητήσω τὶς πιθανότητες ἐπιτυχίας αὐτῆς τῆς τακτικῆς καὶ ἀφίνω στοὺς χρηματιστηριακοὺς ὑπότροφους ποὺ διαβάζουν τὴν «Χουμανιτὲ» τὴ φροντίδα νὰ ἐπιζητήσουν τὰ μέσα νὰ ἐμποδίσουν τὴ λαϊκὴ γενικὴ ἀπεργία γιὰ νὰ πέσει στὴν ἀναρχία. Θ' ἀσχοληθῶ μόνον νὰ ἐπιζητήσω νὰ φέρω σὲ πλῆρες φῶς τὴ μεγάλη διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἰδέες τῆς γενικῆς ἀπεργίας.

II

Εἴδαμε πὼς ἡ γενικὴ συνδικαλιστικὴ ἀπεργία εἶναι μία κατασκευὴ ποὺ περικλείει ὅλο τὸν προλεταριακὸ σοσιαλισμό· βρίσκουμε σ' αὐτὴν ὄχι μόνον ὅλα τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀκόμα εἶναι συγκεντρωμένα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως στοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες· καὶ τὰ κινήματά τους εἶναι ἐκεῖνα μᾶλλον ποὺ ἀνταποκρίνονται στὴν οὐσία τους. Δὲ θὰ μπορούσαμε ν' ἀντιτάξουμε σ' αὐτὴ τὴν κατασκευὴ ἕνα ἄλλο σύνολο ἀπὸ εἰκόνες τόσο τέλειο γιὰ νὰ παραστήσουμε τὸ σοσιαλισμὸ τῶν πολιτικῶν· ὡστόσο, κάνοντας τὴν πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία τὸν πυρήνα τῶν ταυτόχρονα ἐπαναστατικῶν κοινοβουλευτικῶν σοσιαλιστῶν, γίνεται δυνατὸ νὰ καταλάβουμε ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ χωρίζει αὐτοὺς ἀπὸ τοὺς συνδικαλιστές.

Α.—'Αναγνωρίζουμε ἀμέσως ὅτι ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία δὲν ὑποθέτει καθόλου πὼς ὑπάρχει μιὰ ταξικὴ πάλη σ' ἕνα πεδίο μάχης ὅπου τὸ προλεταριάτο χτυπᾶ τὴν ἀστικὴ τάξη· ὁ χωρισμὸς τῆς κοινωνίας σὲ δυὸ ἀνταγωνιστικοὺς στρατοὺς ἐξαφανίζεται

γιατί αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἐπανάστασης μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ μὲ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ διάρθρωση. Στὸ παρελθόν, πολλὲς ἐπαναστάσεις στάθηκαν τὸ ἀποτέλεσμα συμμαχιῶν ἀνάμεσα σὲ δυσαρεστημένες ὁμάδες· οἱ σοσιαλιστὲς συγγραφεῖς συχνὰ ἔδειξαν πῶς οἱ φτωχὲς τάξεις κατακρεουργήθηκαν πολλὲς φορές, χωρὶς ἄλλο κέρδος παρὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐξουσία σὲ ἀφέντες ποὺ ἤξεραν νὰ χρησιμοποιήσουν πρὸς ὄφελός τους καὶ μὲ πολλὴ πονηριά, μιὰ περαστικὴ δυσαρέσκεια τοῦ λαοῦ ἐνάντια στὶς παληὲς ἀρχές.

Φαίνεται λοιπὸν πῶς οἱ φιλελεύθεροι ἐλπίζανε νὰ δοῦν νὰ πραγματοποιεῖται κάτι τὸ ἀνάλογο στὸ 1905· ἦταν χαρούμενοι ἀπὸ τόσες ἐξεγέρσεις ἀγροτῶν καὶ ἐργατῶν· βεβαιώνουν μάλιστα πῶς ἦταν πάρα πολὺ ἱκανοποιημένοι νὰ μάθουν τὶς ἧττες τοῦ στρατοῦ στὴ Μαντζουρία (1)· πίστευαν πῶς ἡ κυβέρνηση τρομοκρατημένη τελικὰ θὰ προσέφευγε στὰ φῶτα τους· καθὼς δέ ὑπάρχουν ἀνάμεσά τους πολλοὶ κοινωνιολόγοι, ἡ μικρὴ ἐπιστήμη θὰ εἶχε ἔτσι μία θαυμάσια ἐπιτυχία· ἀλλὰ εἶναι πιθανὸν πῶς ὁ λαὸς δὲν θὰ εἶχε παρὰ νὰ δέρνει τὴν κοιλιά του.

Ὑποθέτω ὅτι οἱ μέτοχοι καπιταλιστὲς τῆς «Χουμανιτὲ» δὲν εἶναι τόσο θερμοὶ θαυμαστὲς ὁρισμένων ἀπεργιῶν παρὰ λόγω τῶν ἴδιων συλλογισμῶν· κρίνουν πῶς τὸ προλεταριάτο εἶναι πολὺ πρόσφορο γιὰ νὰ καθαρίσει τὸ ἔδαφος καὶ πιστεύουν πῶς ξέρουν ἀπὸ τὴν πεῖρα τῆς ἱστορίας, πῶς θὰ εἶναι πάντοτε δυνατὸ σὲ μιὰ σοσιαλιστικὴ κυβέρνηση νὰ βάζει στὰ λογικὰ τοὺς ἐπαναστάτες. Δὲν διατηροῦν ἄλλωστε μὲ ἐπιμέλεια τοὺς νόμους ποὺ ἔκαναν ἐνάντια στοὺς ἀναρχικοὺς σὲ μιὰ ὥρα ξετρελαμοῦ; Τοὺς στιγματίζουν μὲ τὸ ὄνομα ἐγκληματικοὶ νόμοι· ἀλλὰ μποροῦν νὰ χρησιμεύουν γιὰ νὰ προστατεύουν τοὺς καπιταλιστὲς—σοσιαλιστὲς (2).

Β.—1ο Δὲ θἆταν πιὸ ἀληθινότερο ἀπ᾽ τὸ νὰ ποῦμε πῶς κάθε ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου πρέπει νὰ περιλαμβάνεται στὸν ἐπα-

---

(1) Ὁ ἀνταποκριτὴς ἔγραφε στὸ φύλλο τῆς 25ης Νοεμβρίου 1906 ὅτι οἱ βουλευτὲς τῆς Δούμας εἶχαν εὐχαριστήσει ἕναν ἰάπωνα δημοσιογράφο γι ἀτὶς νίκες τῶν συμπατριωτῶν του (Ντεμπάτς, 25 Δεκεμβρίου 1907).

(2) Μποροῦμε ἐπίσης ν᾽ ἀναρωτηθοῦμε σὲ ποιὸ μέτρο οἱ παληοὶ ἐχθροὶ τῆς στρατιωτικῆς δικαιοσύνης ἐπιμένουν στὴν κατάργηση τῶν πολεμικῶν συμβουλίων. Γιὰ πολὺν καιρὸ οἱ ἐθνικιστὲς μποροῦν νὰ

ναστατικὸ σοσιαλισμό. Ἀφοῦ ἡ συνδικαλιστικὴ γενικὴ ἀπεργία δὲ θὰ ἦταν πιὰ ὅλη ἡ ἐπανάσταση, θὰ δημιουργοῦσαν ὀργανισμοὺς πλάϊ στὰ συνδικάτα· καθὼς δὲ ἡ ἀπεργία δὲ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ μιὰ λεπτομέρεια σοφὰ συνδεδεμένη μὲ πολλὰ ἄλλα ἐπεισόδια ποὺ πρέπει νὰ ξέρουμε νὰ τὰ ἐξεγείρουμε στὴν κατάλληλη ὥρα, τὰ συνδικάτα θὰ ἔπρεπε νὰ δέχονται τὴν παρόρμηση τῶν πολιτικῶν ἐπιτροπῶν, ἢ τὸ λιγότερο νὰ βαδίζουν σὲ πλήρη ἁρμονία μὲ τὶς ἐπιτροπὲς ποὺ ἐκπροσωποῦν τὴν ἀνώτερη διανόηση τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Στὴν Ἰταλία ὁ Φέρρι ἔχει συμβολίσει τὴ συμφωνία αὐτὴ κατὰ ἕναν ἀρκετὰ παράδοξο τρόπο λέγοντας πὼς ὁ σοσιαλισμὸς ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ δύο σκέλη· τὴν εἰκόνα αὐτὴ δανείστηκε ἀπὸ τὸν Λέσσινγκ ποὺ δὲν ἀμφέβαλλε καθόλου πὼς μποροῦσε νὰ γίνει μία κοινωνιολογικὴ ἀρχή. Στὴ δεύτερη σκηνὴ τοῦ θεατρικοῦ ἔργου Μίννα ντὲ Μπάρνχελμ, λέει στὸν Τζοὺστ πὼς δὲ μποροῦμε νὰ μένουμε σ' ἕνα ποτήρι ρακή, ὅπως δὲν περπατοῦμε καλὰ μ' ἕνα σκέλος· προσθέτει δὲ ἀκόμα πὼς τὰ καλὰ πράγματα εἶναι τρίτα καὶ πὼς ἕνα σκοινὶ μὲ τέσσερις γύρους εἶναι πιὸ στερεό. Ἀγνοῶ ἂν ἡ κοινωνιολογία ἔβγαλε κάποιο ὄφελος ἀπὸ τοὺς τελευταίους τούτους ἀφορισμούς, ποὺ ἀξίζουν περισσότερο ἀπὸ κεῖνον ποὺ κάνει κατάχρηση ὁ Φέρρι.

2ο Ἂν ἡ συνδικαλιστικὴ γενικὴ ἀπεργία ἀνάγεται στὴν ἰδέα μιᾶς προοδευτικῆς οἰκονομικῆς ἐποχῆς, ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία ἀνάγεται μᾶλλον σὲ κείνη μιᾶς παρακμῆς. Ἡ ἐμπειρία δείχνει πὼς οἱ τάξεις ποὺ παρακμάζουν ἀφίνονται νὰ πιαστοῦν πιὸ εὔκολα ἀπ' τοὺς ἀπατηλοὺς λόγους τῶν πολιτικῶν παρὰ οἱ τάξεις ποὺ βρίσκονται στὸ δρόμο τῆς προόδου, ἔτσι ποὺ ἡ πολιτικὴ διορατικότητα τῶν ἀνθρώπων φαίνεται νὰ σχετίζεται στενὰ μὲ τὶς συνθῆκες ποὺ ρυθμίζουν τὴν ὕπαρξή τους. Οἱ τάξεις ποὺ εὐημεροῦν μποροῦν νὰ διαπράττουν συχνὰ πάρα πολὺ μεγάλες ἀπερισκεψίες, γιατὶ ἔχουν πάρα πολὺ ἐμπιστοσύνη στὴ δύναμή τους, ποὺ θεωροῦν τὸ μέλλον μὲ πάρα πολὺ τόλμη καὶ κυριαρχοῦνται, γιὰ μιὰ στιγμή,

---

ὑποστηρίζουν, μὲ προφανῆ λόγο, ὅτι τὰ διατηροῦσαν γιὰ νὰ μὴν ὑποχρεωθοῦν νὰ παραπέμψουν τὸν Ντρέϋφους σ' ἕνα Κακουργοδικεῖο στὴν περίπτωση ποὺ ὁ Ἄρειος Πάγος θὰ διέταζε μιὰ τρίτη κρίση· ἕνα στρατιωτικὸ συμβούλιο μπορεῖ νὰ συσταθεῖ πιὸ εὔκολα ἀπὸ ἕνα ὁρκωτὸ δικαστήριο.

ἀπὸ μερικὰ παραληρήματα δόξας. Οἱ ἐξασθενημένες τάξεις στρέφονται συχνὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τοὺς ὑπόσχονται τὴν προστασία τοῦ κράτους, χωρὶς ν' ἀναζητοῦν νὰ καταλάβουν πῶς αὐτὴ ἡ προστασία θὰ μποροῦσε νὰ ἐναρμονίσει τὰ ἀσύμφωνα συμφέροντά τους· μπαίνουν εὐχάριστα σὲ κάθε συμμαχία ποὺ ἔχει γιὰ σκοπὸ νὰ κατακτήσει τὶς κυβερνητικὲς εὔνοιες· παραχωροῦν ὅλο τους τὸ θαυμασμὸ στοὺς τσαρλατάνους ποὺ μιλᾶνε ἀτάραχα. Ὁ σοσιαλισμὸς ἔχει νὰ πάρει πολλὰ μέτρα, γιὰ νὰ μὴ πέσει στὴ τάξη αὐτοῦ ποὺ ὁ Ἔγκελς ὀνόμαζε ἀντισημιτισμὸ μὲ μεγάλες φράσεις (1) καὶ οἱ συμβουλὲς τοῦ Ἔγκελς δὲν ἀκολουθήθηκαν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία ὑποθέτει ὅτι κοινωνικὲς ὁμάδες, πολὺ διάφορες, ἔχουν μιὰ ἴση πίστη στὴ μαγικὴ δύναμη τοῦ κράτους· αὐτὴ ἡ πίστη δὲ λείπει ποτὲ ἀπὸ τὶς ὁμάδες ποὺ βρίσκονται σὲ παρακμὴ κι ἐπιτρέπει στοὺς φλύαρους νὰ περνοῦν γιὰ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν μιὰ γενικὴ ἁρμοδιότητα. Θἄβρισκε πολὺ χρήσιμους βοηθητικοὺς στὴ μωρία τῶν φιλανθρώπων· καὶ ἡ βλακεία αὐτὴ εἶναι πάντοτε ἕνα φροῦτο τῆς παρακμῆς τῶν πλούσιων τάξεων. Θὰ πετύχαινε τόσο καλύτερα ὅσο θἄχε μπροστά της καπιταλιστὲς δειλοὺς καὶ ἀποθαρρυμένους.

3ο Δὲ θὰ μπορούσαμε πιὰ τώρα νὰ μὴν ἐνδιαφερθοῦμε γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν μελλοντικὴ κοινωνία σχέδια· τὰ σχέδια αὐτὰ ποὺ ὁ μαρξισμὸς γελοιοποιοῦσε καὶ ἡ συνδικαλιστικὴ γενικὴ ἀπεργία παραμέριζε, γίνονται οὐσιῶδες στοιχεῖο τοῦ νέου συστήματος. Ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία δὲ θὰ μποροῦσε νὰ κηρυχθεῖ παρὰ τὴ μέρα ὅπου θ' ἀποκτοῦσαν τὴ βεβαιότητα ὅτι ἔχουν στὸ χέρι τέλεια στελέχη γιὰ νὰ ρυθμίσουν τὴ μελλοντικὴ κοινωνία. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὁ Ζωρὲς ἤθελε νὰ κάνει νὰ καταλάβουν μὲ τὰ ἄρθρα του τοῦ 1901, ὅταν εἶπε πὼς ἡ σύγχρονη κοινωνία «θὰ ὑποχωρήσει μπροστὰ σ' ἕνα ἐγχείρημα τόσο ἀκαθόριστο καὶ τόσο κούφιο ὅσο ἡ (συνδικαλιστικὴ ἀπεργία) ὅπως ὑποχωροῦν μπροστὰ στὸ κενό» (2).

---

(1) Ἔνγκελς, «τὸ ἀγροτικὸ Ζήτημα καὶ ὁ σοσιαλισμός», στὸ «Σοσιαλιστικὸ Κίνημα» 15 τοῦ Ὀκτώβρη 1900, σ. 462 Πρ. σελίδες 458—459 καὶ 463.

(2) Ζ. Ζωρές, «Σοσιαλιστικὲς μελέτες», σ. 107.

Δὲ λείπουν νεαρὰ δικηγοράκια χωρὶς μέλλον ποὺ γέμισαν τὰ χοντρὰ τετράδια τους μὲ τὰ λεπτομερῆ τους σχέδια κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἂν δὲν ἔχουμε ἀκόμα τὴ σύνοψη τῆς ἐπανάστασης ποὺ ὁ Λ. Χὲρ εἶχε ἀναγγείλει τὸ 1900, ξέρουμε τουλάχιστο πὼς ὑπάρχουν ἤδη ὁλοέτοιμοι κανονισμοὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ λογιστικὴ ὑπηρεσία στὴν κολλεκτιβιστικὴ κοινωνία καὶ ὁ Ταρβούριτς μελέτησε μάλιστα πρότυπα γιὰ νὰ συστήσει στὴ μελλοντικὴ γραφειοκρατία (1). Ὁ Ζωρὲς δὲν παύει νὰ κλαίει ποὺ πολλὰ φῶτα εἶναι καταδικασμένα νὰ μένουν κρυμμένα στὰ καπιταλιστικὰ ντουλάπια, καὶ δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἐξαρτᾶται λιγότερο ἀπὸ τὶς συνθῆκες ὅπως φρονοῦσε ὁ Μὰρξ παρὰ ἀπὸ τὶς νυχτερινὲς μελέτες τῶν ἄγνωστων μεγαλοφυῶν.

Γ.—Ἐπέστησα τὴν προσοχὴ σ' αὐτὸ τὸ τρομερὸ ποὺ ἔχει ἡ ἐπανάσταση νοούμενη κατὰ τὸν τρόπο, τοῦ Μὰρξ καὶ τῶν συνδικαλιστῶν, καὶ εἶπα πὼς ἐνδιαφέρει πάρα πολὺ νὰ τῆς διατηρήσομε τὸν ἀπόλυτο δυσμεταρρύθμιστο χαρακτήρα της, γιατὶ συντελεῖ πάρα πολὺ στὸ νὰ δίνει στὸ σοσιαλισμὸ τὴν ὑψηλή του ἐκπαιδευτικὴ ἀξία. Ἡ σοβαρότητα αὐτὴ τοῦ ἐπιδιωκουμένου ἔργου δὲ θὰ μποροῦσε νὰ συμφέρει στὴν ἀπολαυστικὴ πελατεία τῶν πολιτικῶν μας· αὐτοὶ θέλουν νὰ καθησυχάσουν τὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τῆς ὑπόσχονται νὰ μὴν ἀφήσουν τὸ λαὸ νὰ ἐγκαταλειφθεῖ στ' ἀναρχικὰ ἔνστικτά του. Τῆς ἐξηγοῦν ὅτι δὲ σκέφτονται καθόλου νὰ καταργήσουν τὴ μεγάλη μηχανὴ τοῦ κράτους, ἔτσι ποὺ οἱ φρόνιμοι σοσιαλιστὲς ἐπιθυμοῦν δυὸ πράγματα: ν' ἁρπάξουν αὐτὴ τὴ μηχανὴ γιὰ νὰ τελειοποιήσουν τὰ ἐλατήριά της καὶ νὰ τὰ κάνουν νὰ λειτουργοῦν καλύτερα γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν φίλων τους, καὶ νὰ καταστήσουν πιὸ σταθερὴ τὴν κυβέρνηση, πρᾶγμα ποὺ θὰ εἶναι πάρα πολὺ ὠφέλιμο γιὰ ὅλους τοὺς ἐπιχειρηματίες. Ὁ Τοκεβὶλ εἶχε παρατηρήσει ὅτι, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα, ἐπειδὴ οἱ διοικητικοὶ θεσμοὶ τῆς

---

(1) Βρίσκουμε πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ τρελλοσοβαρὰ πράγματα στὴ «Μελλοντικὴ Πολιτεία» τοῦ Ταρβούριτς. Πρόσωπα ποὺ λένε ὅτι εἶναι καλὰ πληροφορημένα, βεβαιώνουν ὅτι ὁ Ἄρθουρ Φονταίν, Διευθυντὴς τῆς Ἐργασίας, ἔχει στὸ χαρτοφύλακά του ἐκπληκτικὲς λύσεις τοῦ κοινωνικοῦ Ζητήματος καὶ ὅτι θὰ τὶς ἀποκαλύψει τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ πάρει τὴν σύνταξή του. Οἱ διάδοχοί μας θὰ τὸν εὐλογοῦν ποὺ τοὺς ἐπεφύλαξε ἔτσι χαρὲς ποὺ ἐμεῖς δὲν θὰ τὶς γνωρίσουμε.

Γαλλίας εἶχαν ἀλλάξει λίγο, οἱ ἐπαναστάσεις δὲ δημιούργησαν πολὺ μεγάλες ἀναστατώσεις (1). Οἱ τραπεζίτες σοσιαλιστὲς δὲ διάβασαν τὸν Τοκεβὶλ, ἀλλὰ καταλαβαίνουν, ἀπὸ ἔνστικτο, ὅτι ἡ διατήρηση ἑνὸς κράτους καλὰ συγκροτημένου, αὐταρχικοῦ, πολὺ δημοκρατικοῦ, προσφέρει τεράστιους πόρους γι' αὐτοὺς καὶ τοὺς προφυλάγει ἀπ' τὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση. Οἱ μεταρρυθμίσεις ποὺ θὰ μπορέσουν νὰ πραγματοποιήσουν οἱ φίλοι τους, οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς, θὰ εἶναι πάντοτε ἀρκετὰ περιορισμένες, καὶ θὰ εἶναι πάντοτε δυνατό, χάρη στὸ κράτος, νὰ διορθώνονται οἱ ἀπερισκεψίες ποὺ διέπραξαν.

Ἡ γενικὴ ἀπεργία τῶν συνδικαλιστῶν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ σοσιαλισμὸ τοὺς τραπεζίτες ποὺ ζητοῦν περιπέτειες· ἡ πολιτικὴ ἀπεργία τοὺς χαμογελᾶ ἀρκετά, γιατὶ θὰ γίνοναν μέσα σὲ εὐνοϊκὲς περιστάσεις γιὰ τὴν ἐξουσία τῶν πολιτικῶν—καὶ κατὰ συνέπεια γιὰ τὶς ἐργασίες τῶν συμμάχων τους καπιταλιστῶν (2).

Ὁ Μὰρξ ὑποθέτει, ὅπως οἱ συνδικαλιστές, ὅτι ἡ ἐπανάσταση θὰ εἶναι ἀπόλυτη καὶ δυσμεταρρύθμιστη, γιατὶ θἄχει γιὰ ἀποτέλεσμα νὰ ξαναβάλει τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις στὰ χέρια ἐλεύθερων ἀνθρώπων, δηλαδὴ ἀνθρώπων ποὺ νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ συμπεριφέρονται στὸ ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ δημιουργηθὲν ἐργαστήριο, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἀφεντικά. Ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν θὰ μποροῦσε καθόλου νὰ συμφέρει στοὺς κεφαλαιούχους καὶ στοὺς πολιτικοὺς ποὺ τοὺς ὑποστηρίζουν· γιατὶ οἱ μὲν καὶ οἱ ἄλλοι δὲν

---

(1) ΤΟΚΕΒΙΛ, «Τὸ Παληὸ Καθεστὼς καὶ ἡ Ἐπανάσταση, σ. 297.

(2) Στὴν «Ἀβάντ—Γκάρντ» τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1905, διαβάζουμε μιὰ εἰσήγηση τοῦ Λ. Ρολλὰν στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο τοῦ ἑνιαίου σοσιαλιστικοῦ κόμματος γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Λουδοβίκου Ντρεϋφοὺς χρηματιστῆ σιδήρων καὶ μέτοχου τῆς «Χουμανιτὲ», στὸ Φλοράκ. «Πόνεσα πολύ, λέει ὁ Ρολάν, ποὺ ἄκουσα ἕναν ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες τῆς ἐποχῆς νὰ ἐπικαλεῖται τὴ Διεθνή μας, τὴν κόκκινη σημαία μας, τὶς ἀρχές μας, καὶ νὰ φωνάζει: Ζήτω ἡ Κοινωνικὴ Δημοκρατία!» Τὰ πρόσωπα ποὺ δὲ θὰ μάθουν αὐτὴ τὴν ἐκλογὴ παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἐπίσημη εἰσήγηση ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ «Σοσιαλιστὴ» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1905, θἄχουν μιὰ παράδοξη ἀπατηλὴ ἰδέα. Νὰ δυσπιστοῦμε στὰ ἐπίσημα σοσιαλιστικὰ ντοκουμέντα. Δὲν πιστεύω πώς, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑπόθεσης Ντρεϋφους, οἱ φίλοι τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου κρύψανε τὴν ἀλήθεια τόσο ὅσο τὸ ἔκαναν οἱ ἐπίσημοι σοσιαλιστὲς σ' αὐτὴ τὴν περίσταση.

εἶναι κατάλληλοι παρὰ στὸ νὰ ἀσκοῦν τὸ εὐγενικὸ ἐπάγγελμα τῶν ἀφεντικῶν. Γι' αὐτό, ὅλες οἱ μελέτες ποὺ κάνουν γιὰ τὸν φρόνιμο σοσιαλισμό, εἶναι γιὰ νὰ φέρουν ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι αὐτὸς προϋποθέτει μιὰ κοινωνία χωρισμένη σὲ δυὸ ὁμάδες: ἡ μιὰ ἀποτελεῖ μιὰ ἐλὶτ ὀργανωμένη σὲ πολιτικὸ κόμμα, ποὺ ἔχει γιὰ ἀποστολὴ νὰ σκέφτεται στὴ θέση μιᾶς μὴ σκεφτόμενης μάζας, καὶ ποὺ πιστεύει ὅτι εἶναι τέλεια γιατὶ μπορεῖ νὰ τῆς δώσει μέρος ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω φῶτα της· ἡ ἄλλη εἶναι τὸ σύνολο τῶν παραγωγῶν. Ἡ πολιτικὴ ἐλὶτ δὲν ἔχει ἄλλο ἐπάγγελμα παρὰ ἐκεῖνο τοῦ νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ διανόησή της καὶ βρίσκει πολὺ σύμμορφο μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς ἐνυπάρχουσας δικαιοσύνης (τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἰδιοκτήτρια), ποὺ τὸ προλεταριάτο ἐργάζεται γιὰ νὰ τὴν θρέφει καὶ νὰ τῆς κάνει μιὰ ζωὴ ποὺ δὲν θυμίζει πολὺ ἐκείνη τῶν ἀσκητῶν.

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς εἶναι τόσο καταφανὴς ποὺ γενικὰ δὲν σκέφτονται νὰ τὸν ἀποκρύψουν· οἱ ἐπίσημοι τοῦ σοσιαλισμοῦ μιλοῦν συνεχῶς γιὰ τὸ κόμμα σὰν ἕνα ὀργανισμὸ ποὺ ἔχει μιὰ δική του ζωή. Στὸ διεθνὲς σοσιαλιστικὸ συνέδριο τοῦ 1900, ἐπέσυραν τὴν προσοχὴ τοῦ κόμματος ἐνάντια στὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε ἀπὸ μιὰ πολιτικὴ πάρα πολὺ ἱκανὴ νὰ τὸ χωρίσει ἀπ' τὸ προλεταριάτο· πρέπει νὰ ἐμπνέει ἐμπιστοσύνη στὶς μάζες, ἂν θέλει νὰ τὶς ἔχει πίσω του τὴ μέρα τῆς μεγάλης μάχης (1). Ἡ μεγάλη μομφὴ ποὺ ἀπηύθυνε ὁ Μὰρξ στοὺς ἀντιπάλους του τῆς Συμμαχίας ἦταν ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ χωρισμὸς αὐτῶν τῶν διευθυνόντων καὶ τῶν διευθυνομένων ποὺ εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα τὴν ἀναζωογόνησή τοῦ κράτους καὶ ποὺ εἶναι σήμερα τόσο καταφανὴς στὴ Γερμανία... καὶ ἀλλοῦ.

---

(1) Λόγου χάρη ὁ Βαγιὰν λέει: «Ἀφοῦ ἔχουμε νὰ κάνουμε αὐτὴ τὴ μεγάλη μάχη, πιστεύετε ὅτι μποροῦμε νὰ κερδίσουμε ἂν δὲν ἔχουμε τὸ προλεταριάτο πίσω μας; Πρέπει νὰ τὸ ἔχουμε· καὶ δὲ θὰ τὄχουμε, ἂν τὸ ἔχουμε ἀποθαρρύνει, ἂν τοῦ ἔχουμε δείξει ὅτι τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα δὲν ἀντιπροσωπεύει πιὰ τὰ συμφέροντά του, δὲν ἀντιπροσωπεύει πιὰ τὸν πόλεμο τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στὴν καπιταλιστική» (Καγιὲ ντὲ λὰ ΚουινΖαὶν, τὸ 16ο τῆς δεύτερης σειρᾶς, σελίδες 159—160). Τὸ τεῦχος αὐτὸ περιλαμβάνει τὸν στενογραφικὸν ἀπολογισμὸ τοῦ συνεδρίου.

III

Α.— Θὰ προχωρήσουμε τώρα περισσότερο στὴν ἀνάλυση τῶν ἰδεῶν ποὺ συνδέονται μὲ τὴν πολιτικὴ ἀπεργία καὶ πρῶτα-πρῶτα θὰ ἐξετάσουμε αὐτὸ ποὺ ἀποβαίνει ἡ ταξικὴ ἔννοια.

1. Οἱ τάξεις δὲν θὰ μποροῦν πιὰ νὰ προσδιορίζονται ἀπ' τὴ θέση ποὺ τὰ μέλη τους κατέχουν στὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή· ἐπανερχόμαστε στὴν παλιὰ διάκριση τῶν πλούσιων ὁμάδων καὶ τῶν φτωχῶν ὁμάδων· μ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ τάξεις ἐμφανίστηκαν στοὺς παλιοὺς σοσιαλιστές, ποὺ ἀναζητοῦσαν τὸ μέσο νὰ καταστείλουν τὶς ἀδικίες τῆς τωρινῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν. Οἱ κοινωνικοὶ καθολικοὶ τοποθετοῦνται στὸ ἴδιο πεδίο καὶ θέλουν νὰ βελτιώσουν τὴν τύχη τῶν φτωχῶν, ὄχι μόνο μὲ τὴν φιλανθρωπία, ἀλλὰ μ' ἕνα πλῆθος ἀπὸ θεσμοὺς ἱκανοὺς νὰ μετριάσουν τοὺς πόνους ποὺ προξενοῦνται ἀπ' τὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία. Φαίνεται ὅτι ἀκόμα καὶ σήμερα θεωροῦνται ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη τὰ πράγματα στὸν κόσμο ποὺ θαυμάζει τὸν Ζωρὲς σὰν προφήτη· μοῦ διηγήθηκαν πῶς αὐτὸς ἐπεζήτησε νὰ προσηλυτήσει τὸν Μποϊσσὸν στὸ σοσιαλισμὸ κάνοντας ἔκκληση στὴν καλὴ καρδιά του καὶ ὅτι αὐτοὶ οἱ δυὸ οἰωνοσκόποι εἶχαν μιὰ συζήτηση πάρα πολὺ γελοία γιὰ τὸ τρόπο τῆς διόρθωσης τῶν λαθῶν τῆς κοινωνίας.

Ἡ μάζα πιστεύει ὅτι ὑποφέρει γιατὶ ὑφίσταται μιὰ ἄδικη συνέπεια ἑνὸς παρελθόντος ποὺ ἦταν ὅλο βία, ἄγνοια καὶ κακότητα· ἔχει ἐμπιστοσύνη στὸ πνεῦμα τῶν ἀρχηγῶν της γιὰ νὰ τὴν καταστήσει λιγότερο δυστυχισμένη· σὲ μιὰ κακοποιὸ ἱεραρχία πιστεύει πῶς ἡ δημοκρατία θὰ ἀντικαθιστοῦσε, ἂν ἦταν ἐλεύθερη, μιὰ εὐεργετικὴ ἱεραρχία.

Οἱ ἀρχηγοὶ ποὺ διατηροῦν τοὺς ἀνθρώπους τους σ' αὐτὴ τὴ γλυκειὰ αὐταπάτη, βλέπουν τὸν κόσμο ἀπ' τὴν ἄλλη ἄποψη· ἡ σημερινὴ κοινωνικὴ ὀργάνωση τοὺς ἐξανιστᾶ στὸ μέτρο ὅπου δημιουργεῖ ἐμπόδια στὴ φιλοδοξία τους· ἐξανίστανται λιγότερο ἀπὸ τὴν ὕπαρξη τῶν τάξεων παρὰ ἀπὸ τὴν ἀδυναμία, νὰ πετύχουν τὶς θέσεις τὶς ἀποκτηθεῖσες ἀπ' τοὺς μεγαλυτέρους τους· τὴ μέρα ποὺ μπαίνουν ἀρκετὰ στὰ ἄδυτα τοῦ κράτους, παύουν γενικὰ νὰ εἶναι ἐπαναστάτες καὶ μιλοῦν σοφὰ γιὰ τὴνἐξέλιξη.

2. Τὸ ἐπαναστατικὸ αἴσθημα ποὺ συναντᾶμε στὶς φτωχὲς

τάξεις θὰ χρωματιστεῖ ἀπὸ τότε μ' ἕνα φριχτὸ φθόνο. Οἱ δημοκρατικὲς ἐφημερίδες μας συντηροῦν τὸ πάθος αὐτὸ μὲ μεγάλη τέχνη, μὲ τὴ σκέψη πὼς εἶναι τὸ καλύτερο μέσο ἀποκτήνωσης τῆς πελατείας τους. Ἐκμεταλλεύονται τὰ σκάνδαλα ποὺ ξεσποῦν στὴν πλούσια κοινωνία· παρασύρουν τοὺς ἀναγνῶστες τους νὰ δοκιμάζουν μιὰ ἄγρια εὐχαρίστηση εὐθὺς σὰν βλέπουν τὴ ντροπὴ νὰ μπαίνει στὰ σπίτια τῶν μεγάλων τῆς γῆς. Μὲ μιὰ ἀναίδεια ποὺ ἐκπλήσσει κάποτε, ἰσχυρίζονται πὼς ἐξυπηρετοῦν τὴν ὑπέρλεπτη ἠθική! Ἀλλὰ εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ συμφέροντά τους εἶναι τὰ μόνα κίνητρα τῶν πράξεών τους (1).

Ὁ φθόνος εἶναι ἕνα αἴσθημα ἴδιον κυρίως στὰ ἐμπαθῆ ὄντα· οἱ ἀρχηγοὶ ἔχουν αἰσθήματα ἐνεργά, καὶ ὁ φθόνος μεταβάλλεται σ' αὐτοὺς σὲ μιὰ δίψα νὰ φτάσουν, ὅπως-ὅπως, στὶς πιὸ ἀξιοζήλευτες θέσεις, χρησιμοποιώντας ὅλα τὰ μέσα ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ παραμερίσουν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἐνοχλοῦν τὴν πρὸς τὰ ἐμπρὸς πορεία τους. Στὴν πολιτικὴ δὲν ὑπάρχουν πιὰ δισταγμοὶ ὅπως καὶ στὰ σπόρ· ἡ ἐμπειρία μᾶς μαθαίνει καθημερινὰ μὲ τί θράσος οἱ ἀνταγωνιστὲς στοὺς ἀγῶνες κάθε εἴδους διορθώνουν τὶ δυσμενεῖς τύχες τους.

3. Ἡ διοικούμενη μάζα δὲν ἔχει παρὰ μιὰ ἰδέα πάρα πολὺ ἀόριστη καὶ ὑπέρμετρα ἀφελῆ γιὰ τὰ μέσα ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμέψουν γιὰ τὴν βελτίωση τῆς τύχης της· οἱ δημαγωγοὶ τὴν κάνουν νὰ πιστεύει εὔκολα πὼς τὸ καλύτερο μέσο συνίσταται στὸ νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ δύναμη τοῦ κράτους γιὰ νὰ δυσαρεστοῦν τοὺς πλούσιους· περνοῦν ἔτσι ἀπ' τὸ φθόνο στὴν ἐκδίκηση καὶ ξέρουν ὅτι ἡ ἐκδίκηση εἶναι ἕνα αἴσθημα μὲ ἐξαιρετικὴ δύναμη, ἰδίως στὰ ἀδύνατα ὄντα. Ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ

(1) Σημειώνω ἐδῶ, περνώντας, ὅτι ἡ ἐφημερίδα Πετὶτ Παριζιέν, ποὺ ἡ σπουδαιότητά της εἶναι τόσο μεγάλη σὰν ὀργάνου τῆς πολιτικῆς τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ἐξοργίστηκε γιὰ τὴ θλίψη τῆς πριγκήπισσας τῆς Σαξωνίας καὶ τοῦ γοητευτικοῦ παιδαγωγοῦ Ζιρόν· ἡ ἐφημερίδα αὐτή, πολὺ ἀπασχολημένη μὲ τὴν ἠθικοποίηση τοῦ λαοῦ, δὲ μπορεῖ νὰ καταλάβει ὅτι ὁ ἀπατημένος σύζυγος ἐπιμένει νὰ μὴ ξαναπάρει τὴ γυναίκα του. Στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1906 ἔλεγε ὅτι «τὰ χάλασε μὲ τὴν χυδαία ἠθική»· μποροῦμε λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ κεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ τῆς ἐφημερίδας Πετὶτ Παριζιὲν δὲν πρέπει νὰ εἶναι χυδαία!

τῶν ἰταλικῶν δημοκρατιῶν τοῦ Μεσαίωνα εἶναι γεμάτη ἀπὸ φορολογικοὺς νόμους ποὺ ἦταν πολὺ καταπιεστικοὶ γιὰ τοὺς πλούσιους καὶ ποὺ δὲν συντέλεσε μέτρια στὴν καταστροφὴ αὐτῶν τῶν κυβερνήσεων. Στὸν 15ο αἰώνα, ὁ Αἰνίας Σύλβιος (ὁ μέλλων πάπας Πῖος ὁ β΄) ἐπεσήμανε μὲ ἔκπληξη τὴν εὐημερία τῶν ἐμπορικῶν πόλεων τῆς Γερμανίας καὶ τὴ μεγάλη ἐλευθερία ποὺ ἀπολάμβαναν ἐκεῖ οἱ ἀστοί, ποὺ στὴν Ἰταλία καταδιώκονταν. Ἂν κοιτάζαμε ἀπὸ κοντὰ τὴν σύγχρονη κοινωνικὴ πολιτική, θὰ βρίσκαμε πὼς εἶναι κι αὐτὴ ἐπίσης χαραγμένη ἀπὸ φθόνο καὶ ἐκδίκηση· πολλοὶ κανονισμοὶ ἀποσκοποῦν μᾶλλον στὸ νὰ δώσουν τὰ μέσα νὰ ἐνοχλήσουν τοὺς ἐργοδότες παρὰ νὰ βελτιώσουν τὴν κατάσταση τῶν ἐργατῶν· ὅταν οἱ κληρικοὶ εἶναι οἱ πιὸ ἀδύνατοι σὲ μιὰ χώρα, δὲν λείπουν ποτὲ νὰ συνιστοῦν μέτρα αὐστηροῦ κανονισμοῦ γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς ἐργοδότες φραμασώνους.

Οἱ ἀρχηγοὶ βρίσκουν πλεονεκτήματα κάθε εἴδους σ᾽ αὐτὲς τὶς μεθόδους· φοβίζουν τοὺς πλούσιους καὶ τοὺς ἐκμεταλλεύονται γιὰ προσωπικὸ ὄφελος· φωνάζουν πιὸ δυνατὰ ἐνάντια στὰ προνόμια τῆς περιουσίας καὶ ξέρουν νὰ δίνουν στοὺς ἑαυτούς τους ὅλες τὶς ἀπολαύσεις ποὺ αὐτὴ δίνει· χρησιμοποιώντας τὰ κακὰ ἔνστικτα καὶ τὴ βλακεία τῶν ἀνθρώπων τους, πραγματοποιοῦν αὐτὸ τὸ περίεργο παράδοξο νὰ κάνουν τὸ λαὸ νὰ χειροκροτεῖ τὴν ἀνισότητα τῶν καταστάσεων στὸ ὄνομα τῆς δημοκρατικῆς ἰσότητας. Θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ καταλάβει κανεὶς τὶς ἐπιτυχίες τῶν δημαγωγῶν ἀπ᾽ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀθηνῶν ἕως τὴ σύγχρονη Νέα Ὑόρκη ἂν δὲν ὑπολόγιζε τὴν ἐξαιρετικὴ δύναμη ποὺ ἔχει ἡ ἰδέα τῆς ἐκδίκησης γιὰ νὰ ἐξαλείψει κάθε συλλογισμό.

Δὲν πιστεύω πὼς ὑπάρχουν κατάλληλα μέσα γιὰ νὰ ἐξαλείψουν αὐτὴ τὴν ὀλέθρια ἐπίδραση τῶν δημαγωγῶν, ἄλλα ἀπὸ κεῖνα ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσει ὁ σοσιαλισμὸς διαδίδοντας τὴν ἰδέα τῆς προλεταριακῆς γενικῆς ἀπεργίας· κάνει νὰ πέσει στὴν τελευταία σειρὰ ἡ ἀνάγκη τῆς ἱκανοποίησης τῆς ζήλειας μὲ τὴν κακότητα· καὶ ἐμφανίζει στὴν πρώτη σειρὰ τὴν περηφάνεια τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου κι ἔτσι προφυλάει τὸν ἐργάτη ἀπ᾽ τὸν τσερλατανισμὸ τῶν φιλόδοξων καὶ ἄπληστων γιὰ ἀπολαύσεις.

Β.— Οἱ μεγάλες διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἀπεργίες (ἢ στοὺς δυὸ σοσιαλισμοὺς) γίνονται ἀκόμα πιὸ σαφεῖς

ὅταν συγκρίνουμε τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες καὶ τὸν πόλεμο· αὐτὸς ἐπιδέχεται, πράγματι, νὰ δώσει ἐπίσης γέννηση σὲ δυὸ ἀντίθετα συστήματα, ἔτσι ποὺ νὰ μποροῦμε νὰ λέμε γιὰ τὸν πόλεμο τὰ πιὸ ἀντιφατικὰ πράγματα, στηριζόμενοι στὰ ἀναμφισβήτητα γεγονότα.

Μποροῦμε νὰ τὸν ἐξετάσουμε ἀπ' τὴν εὐγενικὴ πλευρά, δηλαδὴ ὅπως τὸν θεώρησαν οἱ ποιητὲς ἐξυμνώντας τοὺς στρατοὺς ποὺ ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα ἔνδοξοι· προβαίνοντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, βρίσκουμε ἐκεῖ:

1. Τὴν ἰδέα ὅτι τὸ στρατιωτικὸ ἐπάγγελμα δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ κανένα ἄλλο — βάζει τὸν ἄνθρωπο σὲ μιὰ ἀνώτερη κατηγορία ἀπ' τὶς κοινὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς — ὅτι ἡ ἱστορία στηρίζεται ολόκληρη στὶς περιπέτειες τῶν στρατιωτικῶν, ἔτσι ποὺ ἡ οἰκονομία νὰ μὴν ὑπάρχει παρὰ μόνο γιὰ νὰ τοὺς συντηρεῖ.

2. Τὸ αἴσθημα τῆς δόξας ποὺ ὁ Ρενὰν ἔχει τόσο σωστὰ θεωρήσει σὰν μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ παράδοξες δημιουργίες καὶ τὶς πιὸ δυνατὲς τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, καὶ ποὺ βρέθηκε νὰ εἶναι μιὰ ἀσύγκριτη ἀξία στὴν ἱστορία (1).

3. **Τὴν φλογερὴ ἐπιθυμία** νὰ ἀναμετρηθεῖ στὶς μεγάλες μάχες, νὰ ὑποστεῖ τὴ δοκιμασία λόγω τῆς ὁποίας τὸ στρατιωτικὸ ἐπάγγελμα διεκδικεῖ τὴν ἀνωτερότητά του, καὶ νὰ κατακτήσει τὴ δόξα μὲ κίνδυνο τῶν ἡμερῶν του.

Δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ προσελκύσω τὴν προσοχὴ τῶν ἀναγνωστῶν σ' αὐτοὺς τοὺς χαρακτῆρες γιὰ νὰ τοὺς κάνω νὰ καταλάβουν τὸν ρόλο ποὺ ἡ ἰδέα αὐτὴ τοῦ πολέμου εἶχε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ὅλη ἡ κλασσικὴ ἱστορία κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ νοούμενο ἡρωϊκὰ πόλεμο· οἱ θεσμοὶ τῶν ἑλληνικῶν δημοκρατιῶν εἶχαν στὴν ἀρχὴ γιὰ βάση τὴν ὀργάνωση τῶν στρατῶν καὶ τῶν πολιτῶν· ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἔφτασε στὸ ἀπόγειό της στὶς ἀκροπόλεις (φρούρια)· οἱ φιλόσοφοι δὲν νοοῦσαν ἄλλη ἐκπαίδευση ἀπὸ κείνη ποὺ μπορεῖ νὰ διατηρήσει μιὰ ἡρωϊκὴ παράδοση στὴ νεότητα καὶ ἂν ἀφοσιώνονταν στὸ ρυθμὸ τῆς μουσικῆς εἶναι γιατὶ δὲν ἤθελαν ν' ἀφήσουν ν' ἀναπτυχθοῦν αἰσθήματα ξένα πρὸς αὐτὴ τὴν πειθαρχία· οἱ σοσιαλιστικὲς ουτοπίες ἔγιναν γιὰ νὰ διατηρήσουν ἕνα πυρήνα ἀπὸ

---

(1) ΡΕΝΑΝ, Ἱστορία τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, τόμ. 4ος, σελίδες 199—200.

ὁμηρικοὺς πολέμους στὶς πόλεις, κλπ. Στὴν ἐποχή μας οἱ πόλεμοι γιὰ τὴν ἐλευθερία δὲν ἦταν καθόλου γόνιμοι σὲ ἰδέες σὰν αὐτὲς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ὑπάρχει μιὰ ἄλλη ὄψη τοῦ πολέμου ποὺ δὲν ἔχει πιὰ κανένα εὐγενικὸ χαρακτήρα καὶ πάνω στὴν ὁποία ἐπιμένουν πάντοτε οἱ εἰρηνιστές (1). Ὁ πόλεμος δὲν ἔχει πιὰ τοὺς καθ' ἑαυτὸν σκοπούς του· ἔχει γιὰ ἀντικείμενο νὰ ἐπιτρέπει στοὺς πολιτικοὺς ἄνδρες νὰ ἱκανοποιοῦν τὶς φιλοδοξίες τους· πρέπει νὰ κάνουν κατακτήσεις στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ νὰ προμηθευθοῦν μεγάλα ὀφέλη ὑλικὰ καὶ ἄμεσα· πρέπει ἐπίσης ἡ νίκη νὰ δώσει στὸ κόμμα ποὺ διευθύνει τὴ χώρα στὴ διάρκεια τῶν ἐποχῶν τῆς ἐπιτυχίας, μιὰ τέτοια δύναμη ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ μοιράζει πολλὲς εὔνοιες στοὺς ὀπαδούς του· τέλος, ἐλπίζουν ὅτι τὸ γόητρο τοῦ θριάμβου θὰ μεθύσει τόσο τοὺς πολίτες ποὺ θὰ πάψουν μᾶλλον νὰ ἐκτιμοῦν τὶς θυσίες ποὺ τοὺς ζητοῦν καὶ ὅτι θὰ παρασυρθοῦν σὲ ἐνθουσιαστικὲς ἰδέες γιὰ τὸ μέλλον. Κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση αὐτῆς τῆς πνευματικῆς κατάστασης, ὁ λαὸς ἐπιτρέπει εὔκολα στὴν κυβέρνησή του ν' ἀναπτύξει τὴν ὀργάνωσή της κατὰ ἕνα καταχρηστικὸ τρόπο, ἔτσι ποὺ κάθε κατάκτηση ἐξωτερικὴ νὰ μπορεῖ νὰ θεωρεῖται πὼς ἔχει γιὰ πόρισμα μιὰ κατάκτηση στὸ ἐσωτερικό, ποὺ γίνεται ἀπὸ τὸ κόμμα ποὺ κρατᾶ τὴν ἐξουσία.

Ἡ συνδικαλιστικὴ γενικὴ ἀπεργία προσφέρει τὶς μεγαλύτερες ἀναλογίες μὲ τὸ πρῶτο πολεμικὸ σύστημα· τὸ προλεταριάτο ὀργανώνεται γιὰ τὴ μάχη, χωριζόμενο ἀπὸ τ' ἄλλα μέρη τοῦ ἔθνους, θεωρούμενο σὰν τὸ μεγάλο κίνητρο τῆς ἱστορίας, καὶ ὑποτάσσοντας κάθε κοινωνικὴ σκέψη σ' ἐκείνη τῆς μάχης· καὶ ἔχει τὸ πολὺ καθαρὸ αἴσθημα τῆς δόξας ποὺ πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὸν ἱστορικὸ ρόλο του καὶ τὸν ἡρωϊσμὸ τῆς μαχόμενης στάσης του· ἐπιθυμεῖ τὴν ἀποφασιστικὴ δοκιμὴ στὴν ὁποία θὰ δώσει ὅλο τὸ μέτρο τῆς ἀξίας του. Μὴ ἐπιδιώκοντας καθόλου μιὰ κατάκτηση, δὲν ἔχει νὰ κάνει τίποτα γιὰ νὰ χρησιμοποιήσει τὶς νίκες του· ὑπολογίζει νὰ ἐκδιώξει τοὺς καπιταλιστὲς ἀπὸ τὸν παραγωγικὸ

---

(1) Ἡ διάκριση τῶν δυὸ ὄψεων τοῦ πολέμου εἶναι ἡ βάση τοῦ βιβλίου τοῦ Προυντὸν γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν εἰρήνη.

τομέα καὶ νὰ ξαναπάρει ὕστερα τὴ θέση του στὸ ἐργαστήριο ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν καπιταλισμό.

Αὐτὴ ἡ γενικὴ ἀπεργία δείχνει, κατὰ ἕνα τρόπο πολὺ καθαρό, τὴν ἀδιαφορία της γιὰ τὰ ὑλικὰ κέρδη τῆς κατάκτησης, βεβαιώνοντας ὅτι προτίθεται νὰ καταργήσει τὸ κράτος· τὸ κράτος ἦταν πράγματι ὁ ὀργανωτὴς τοῦ κατακτητικοῦ πολέμου, ὁ διανομέας τῶν καρπῶν του, καὶ ὁ λόγος νὰ ὑπάρχουν κυριαρχικὲς ὁμάδες ποὺ ἐπωφελοῦνται ἀπ' ὅλες τὶς ἐπιχειρήσεις ποὺ τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας ὑποφέρει τὰ βάρη.

Οἱ πολιτικοὶ τοποθετοῦνται στὴν ἄλλη ἄποψη· σκέφτονται γιὰ τὶς κοινωνικὲς συγκρούσεις ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ οἱ διπλωμάτες φρονοῦν γιὰ τὶς διεθνεῖς ὑποθέσεις· ὅλη ἡ καθαρὰ λεγόμενη πολεμικὴ παρασκευὴ τῶν συγκρούσεων δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει παρὰ μέτρια· δὲν βλέπουν στοὺς μαχητὲς παρὰ ὄργανα. Τὸ προλεταριάτο εἶναι ὁ στρατός τους, ποὺ ἀγαποῦν μὲ τὴν ἀγάπη τὴν ὁποία ἕνας ἀποικιακὸς διοικητὴς μπορεῖ νἄχει γιὰ τὶς συμμορίες ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ὑποτάξει πολλοὺς νέγρους στὰ καπρίτσια του· ἀσχολοῦνται νὰ τὸν γυμνάσουν, γιατὶ βιάζονται νὰ κερδίσουν πολὺ γρήγορα τὶς μεγάλες μάχες ποὺ πρέπει νὰ τοὺς παραδώσουν τὸ κράτος· συντηροῦν τὸ ζῆλο τῶν ἀνδρῶν τους ὅπως συντηροῦσαν τὸ ζῆλο τῶν μισθοφορικῶν στρατῶν, μὲ τὶς παραινέσεις γιὰ τὶς προσεχεῖς ληστεῖες καθὼς ἐπίσης μὲ τὶς ἐκκλήσεις πρὸ τὸ μίσος καὶ μὲ τὶς μικρὲς εὔνοιες ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει ἤδη νὰ μοιράσουν μερικὲς πολιτικὲς θέσεις. Ἀλλὰ τὸ προλεταριάτο εἶναι γι' αὐτοὺς σάρκα γιὰ κανόνια κι ὄχι ἄλλο πρᾶγμα, ὅπως τὸ ἔλεγε ὁ Μὰρξ τὸ 1873 (1).

Ἡ ἐνίσχυση τοῦ Κράτους βρίσκεται στὴ βάση ὅλων τῶν ἰδεῶν τους· στὶς σημερινὲς ὀργανώσεις τους οἱ πολιτικοὶ προετοιμάζουν κιόλας τὰ στελέχη μιᾶς ἰσχυρῆς ἐξουσίας, συγκεντρωμένης, πειθαρχημένης, ποὺ δὲν θὰ ταράσσεται ἀπὸ τὶς ἐπικρίσεις μιᾶς ἀντιπολίτευσης, ποὺ θὰ ξέρει νὰ ἐπιβάλλει τὴ σιωπὴ καὶ ποὺ θὰ θεσπίζει τὰ ψέματά της.

Γ.—Πάρα πολὺ συχνὰ μιλοῦν στὴ σοσιαλιστικὴ λογοτεχνία

(1) «Ἡ Συμμαχία τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας», σ. 15. Ὁ Μὰρξ ἐπέκρινε τοὺς ἀντιπάλους του ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ βοναπαρτισμό.

γιὰ μιὰ μελλοντικὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἐπιθυμοῦν πολὺ νὰ δώσουν ἐξηγήσεις· μερικὲς φορὲς τελειοποιοῦν αὐτὴ τὴ φόρμουλα καὶ προσθέτουν τὸ ἐπίθετο ἀπρόσωπη στὸ οὐσιαστικὸ δικτατορία, χωρὶς αὐτὴ ἡ πρόοδος νὰ διαφωτίζει πολὺ τὸ ζήτημα. Ὁ Μπερνστάϊν ἐπεσήμαινε, ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, ὅτι αὐτὴ ἡ δικτατορία θὰ ἦταν πιθανὸν ἐκείνη «τῶν λεσχῶν καὶ τῶν λογοτεχνῶν» (1) καὶ ἔκρινε πὼς οἱ σοσιαλιστὲς τοῦ 1848 εἶχαν ὑπ᾿ ὄψη τους, μιλώντας γι᾿ αὐτὴ τὴ δικτατορία, μία ἀπομίμηση τοῦ 1793, «μία κεντρικὴ δικτατορικὴ καὶ ἐπαναστατικὴ ἐξουσία ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὴν τρομοκρατικὴ δικτατορία τῶν ἐπαναστατικῶν λεσχῶν»· εἶχε φοβηθεῖ ἀπ᾿ αὐτή των τὴν προοπτικὴ καὶ βεβαίωνε πὼς ὅλοι οἱ ἐργάτες μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ συνδιαλεχθεῖ, δυσπιστοῦσαν πάρα πολὺ γιὰ τὸ μέλλον (2). Ἀπὸ κεῖ συμπέρανε γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ στηρίξει τὴν πολιτικὴ καὶ τὴ σοσιαλιστικὴ προπαγάνδα σὲ μιὰ πιὸ ἐξελιγμένη ἰδέα τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ἡ ἀνάλυσή του μοῦ φαίνεται ἀνεπαρκής.

Στὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, μποροῦμε, πρῶτα-πρῶτα, νὰ ἐπισημάνουμε μιὰ ἀνάμνηση τοῦ Παληοῦ Καθεστῶτος· οἱ σοσιαλιστὲς γιὰ πολὺν καιρό, κυριαρχοῦνταν ἀπὸ τὴν ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ παραβάλλουν τὸν καπιταλισμὸ μὲ τὸ φεουδαρχικὸ καθεστώς· δὲ ξέρω καμμιὰ πιὸ ἀπατηλὴ καὶ πιὸ ἐπικίνδυνη ἰδέα· ἂν φαντάζονταν ὅτι ἡ καινούργια φεουδαρχία θὰ ἐξαφανιζόταν κάτω ἀπὸ

---

(1) Ἡ σκέψη τοῦ Μπερνστάϊν ἀναφέρεται προφανῶς ἐδῶ σ᾿ ἕνα περίφημο ἄρθρο τοῦ Προυντόν, ἀπ᾿ τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ἄλλωστε ἕνα ἀπόσπασμα στὴ σελίδα 57 τοῦ βιβλίου του. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ τελειώνει μὲ κατάρες ἐνάντια στοὺς διανοουμένους : «Τότε θὰ καταλάβετε τί εἶναι μιὰ ἐπανάσταση προκαλούμενη ἀπὸ τοὺς δικηγόρους, φτιαγμένη ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες, καθοδηγημένη ἀπὸ τοὺς μυθιστοριογράφους καὶ ποιητές. Ἄλλοτε ὁ Νέρων ἦταν καλλιτέχνης, λυρικὸς καλλιτέχνης καὶ δραματικός, ἐραστὴς τοῦ ἰδεώδους, λάτρης τοῦ ἀρχαίου, συλλέκτης μεταλίων, τουρίστας, ποιητής, ρήτορας, ξιφομάχος, σοφιστὴς ἕνας δὸν Ζουάν, ἕνας Λοβελάς, ἕνας εὐγενὴς γεμάτος πνεῦμα, φαντασία, συμπάθεια, στὸν ὁποῖο ξεχεῖλιζε ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἡδυπάθεια. Γιαυτὸ ἦταν Νέρων («Ἐκπρόσωπος τοῦ Λαοῦ», 29 Ἀπριλίου 1848).

(2) ΜΠΕΡΝΣΤΑΙΝ, Θεωρητικὸς Σοσιαλισμὸς καὶ Πρακτικὴ Σοσιαλδημοκρατία, σελίδες 298 καὶ 226.

τὴν ἐπίδραση ἀνάλογων δυνάμεων σὰν ἐκείνων ποὺ κατάστρεψαν τὸ φεουδαρχικὸ καθεστώς. Αὐτὸ ὑπόκυψε κάτω ἀπὸ τὰ χτυπήματα μιᾶς ἐξουσίας πάρα πολὺ συγκεντρωμένης καὶ διαποτισμένης ἀπὸ τὴν πεποίθηση ποὺ εἶχε πάρει ἀπὸ τὸ Θεὸ τὴν ἀποστολὴ νὰ χρησιμοποιήσει μέτρα ἐξαιρετικὰ ἐνάντια στὸ κακό· οἱ βασιλιάδες τοῦ νέου τύπου (1), ποὺ κατήρτισαν τὸ σύγχρονο μοναρχικὸ δίκαιο, στάθηκαν οἱ τρομερώτεροι καὶ οἱ πιὸ ἀδίστακτοι δεσπότες· ἀλλὰ οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ τοὺς συγχώρησαν γιὰ τὶς βιαιότητές τους, γιατὶ ἔγραψαν σὲ καιροὺς ποὺ ἡ φεουδαρχικὴ ἀναρχία, τὰ βάρβαρα ἤθη τῶν παληῶν εὐγενῶν καὶ ἡ ἔλλειψή τους πνευματικῆς καλλιέργειας μαζὶ μὲ τὴν ἔλλειψη σεβασμοῦ γιὰ τοὺς ἰδεολόγους τοῦ παρελθόντος φαίνονται ἐγκλήματα ἐνάντια στὰ ὁποῖα ἡ βασιλικὴ βία εἶχε τὸ καθῆκον νὰ ἐνεργεῖ μὲ ἰσχύ. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς γιὰ νὰ μεταχειριστοῦν μὲ μία ἰσχὺ ὁλότελα βασιλικὴ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ καπιταλισμοῦ μιλοῦν σήμερα γιὰ μιὰ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου.

Ἀργότερα ἡ βασιλεία χαλάρωσε τὸ δεσποτισμό της καὶ τότε παρενέβη ἡ συνταγματικὴ κυβέρνηση· παραδέχονται ἐπίσης ὅτι ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου πρέπει νὰ μετριασθεῖ καὶ στὸ τέλος νὰ ἐξαφανισθεῖ γιὰ νὰ κάνει τόπο σὲ μιὰ κοινωνία ἀναρχική. ἀλλὰ ξεχνοῦν νὰ μᾶς ἐξηγήσουν πὼς θὰ μπορέσει νὰ γίνει αὐτό. Ὁ

(1) Μιὰ ἀπὸ τὶς ξεκαρδιστικὲς κωμωδίες τῆς Ἐπανάστασης εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀφηγεῖται ὁ Ζωρὲς στὴ «Συνέλευση», σελίδες 1386—1388. Τὸ Μάη τοῦ 1793 εἶχε συσταθεῖ στὴν Ἐπισκοπή, μιὰ ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπή, ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα πλαστὸ Κράτος καὶ ποὺ, τὴν 31 Μαΐου, πηγαίνει στὸ Δημαρχεῖο τῆς πόλης καὶ δηλώνει πὼς ὁ λαὸς τῶν Παρισίων ἀποσύρει τὶς ἐξουσίες ἀπὸ ὅλες τὶς συσταθεῖσες ἀρχές· τὸ Γενικὸ συμβούλιο τῆς Κομμούνας μὴ ἔχοντας κανένα μέσο ὑπεράσπισης «δὲν εἶχε παρὰ νὰ ὑποχωρήσει, ἀλλὰ τὸ ἔκανε παίρνοντας τραγικὸ ὕφος: λόγοι πομπώδεις, γενικὰ ἀγκαλιάσματα, «γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει πὼς δὲν ὑπάρχει οὔτε πεῖσμα φιλοτιμίας στοὺς μὲν οὔτε ἔπαρση κυριαρχίας στοὺς ἄλλους» τέλος ἡ κωμωδία τελειώνει μὲ ἕνα διάταγμα ποὺ ἀποκαθιστοῦσε στὰ καθήκοντά του τὸ Συμβούλιο ποὺ διέλυσε. Ὁ Ζωρὲς ἔχει ἐδῶ γοητευτικὲς λέξεις: ἡ ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ ἀπάλλαξε (τὴ νόμιμη ἐξουσία) ἀπὸ ὅλα τὰ ἐμπόδια τῆς νομιμότητας» Αὐτὴ ἡ σκέψη εἶναι ἡ ἀντιγραφὴ τῆς περίφημης λέξης τῶν βοναπαρτιστῶν: «Νὰ βγεῖς ἀπὸ τὴ νομιμότητα γιὰ νὰ ἐπιστρέψης στὸ δίκαιο».

βασιλικὸς δεσποτισμὸς δὲν ἔπεσε μόνος του ἢ ἀπὸ τὴν καλωσύνη τῶν βασιλιάδων· θὰ πρέπει κανεὶς νὰ εἶναι πολὺ ἀφελὴς γιὰ νὰ ὑποθέσει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ θὰ ἐπωφελοῦνταν ἀπὸ τὴ δημαγωγικὴ δικτατορία, θὰ ἄφηναν εὔκολα τὰ ὀφέλη τους.

Ὅ,τι ὁ Μπερνστάϊν ἀναγνώρισε καλὰ εἶναι ὅτι ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου ἀντιστοιχεῖ μὲ ἕνα χωρισμὸ τῆς κοινωνίας σὲ ἀφέντες καὶ σὲ ὑποδουλωμένους· ὅμως εἶναι παράδοξο πὼς δὲν ἀντιλήφθηκε ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἀπεργίας (ποὺ τὴν δέχεται σήμερα σὲ κάποιο μέτρο) συνδέεται, κατὰ τὸν πιὸ στενὸ τρόπο, μ᾽ ἐκείνη τῆς δικτατορίας τῶν πολιτικῶν τὴν ὁποία φοβᾶται πολύ. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ὀργανώσουν τὸ προλεταριάτο κάτω ἀπὸ μία στρατιωτικὴ μορφή, πάντοτε ἕτοιμη νὰ ὑπακούει στὶς διαταγές τους, θὰ ἦταν στρατηγοὶ ποὺ θὰ ἐγκαθίδρυαν τὴν κατάσταση πολιορκίας στὴν κατακτηθεῖσα κοινωνία· θὰ εἴχαμε λοιπὸν τὴν ἐπαύριο μιᾶς ἐπανάστασης τὴ δικτατορία ἀσκούμενη ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πολιτικῶν ποὺ ἔχουν ἤδη σχηματίσει μιὰ συμπαγὴ ὁμάδα μέσα στὸν σημερινὸ κόσμο.

Ἔχω ἤδη θυμίσει αὐτὸ ποὺ ἔλεγε ὁ Μάρξ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θ᾽ ἀνακαίνιζαν τὸ Κράτος, δημιουργώντας ἕνα ἔμβρυο μελλοντικῆς κοινωνίας ἀπὸ κυρίους μέσα στὴν σύγχρονη κοινωνία. Ἡ ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, μᾶς δείχνει πὼς συνέβησαν τὰ πράγματα. Οἱ ἐπαναστάτες υἱοθετοῦν τέτοιες διαθέσεις ποὺ τὸ διοικητικό τους προσωπικὸ νὰ εἶναι ἕτοιμο ν᾽ ἁρπάξει ἀπότομα τὴν ἐξουσία εὐθὺς ὡς τὸ παληὸ προσωπικὸ ἐγκαταλείψει τὴ θέση, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ὑπάρχει καμμιὰ λύση συνεχείας στὴν κυριαρχία. Τίποτα δὲν εὐχαριστεῖ τὸ θαυμασμὸ τοῦ Ζωρὲς γι᾽ αὐτὲς τὶς ἐνέργειες, ποὺ συναντᾶ στὴ διάρκεια τῆς «Σοσιαλιστικῆς Ἱστορίας» του τῆς ὁποίας δὲν καταλαβαίνει καθόλου τὴν ἔννοια, ἀλλὰ τῆς ὁποίας μαντεύει τὴν ἀναλογία μὲ τὶς δικές του ἰδέες τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἡ ἀδυναμία τῶν ἀνθρώπων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἦταν τόσο μεγάλη ποὺ κάποτε ἡ ὑποκατάσταση τοῦ καινούργιου προσωπικοῦ στὸ παληὸ ἔπαιρνε τρόπους γελοίους· βρίσκουμε πάντοτε ἕνα κράτος ὑπεράριθμο (ἕνα κράτος πλαστό, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μιὰ ἔκφραση ἐκείνης τῆς ἐποχῆς), ποὺ ὀργανώνεται ἀπὸ πρὶν πλάϊ στὸ νόμιμο κράτος, ποὺ θεωρεῖται σὰν μιὰ νόμιμη δύναμη πρὶν ἀποβῆ μιὰ νόμιμη ἐξουσία, καὶ ποὺ ἐπωφελεῖται ἀπὸ

τὸ παραμικρότερο ἐπεισόδιο γιὰ νὰ πάρει τὴν κυβέρνηση ποὺ ἀφίνουν τὰ ἀδύνατα χέρια τῶν ἐξουσιῶν ποὺ ἔχουν συσταθεῖ.

..Ἡ υἱοθέτηση τῆς κόκκινης σημαίας εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ παράδοξα ἐπεισόδια καὶ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Τὸ ἔμβλημα αὐτὸ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ, στὸν καιρὸ τῶν ταραχῶν, γιὰ νὰ προαναγγείλει ὅτι θὰ ἐφαρμοζόταν ὁ στρατιωτικὸς νόμος· στὶς 10 Αὐγούστου τοῦ 1792 ἔγινε τὸ ἐπαναστατικὸ σύμβολο, γιὰ νὰ κηρυχθεῖ «ὁ στρατιωτικὸς νόμος τοῦ λαοῦ ἐνάντια στοὺς ἀντάρτες τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας». Ὁ Ζωρὲς σχολιάζει τὸ γεγονὸς αὐτὸ μ' αὐτὰ τὰ λόγια: Ἐμεῖς εἴμαστε, ὁ λαός, ποὺ εἴμαστε τώρα τὸ δίκαιο... Δὲν εἴμαστε ἀντάρτες. Οἱ ἀντάρτες εἶναι στὸν Κεραμεικό, καὶ ἐνάντια στοὺς στασιαστὲς τῆς Αὐλῆς, στρέφουμε, ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδας καὶ τῆς ἐλευθερίας, τὴ σημαία τῶν νόμιμων καταπιέσεων» (1). Ἔτσι οἱ στασιαστὲς ἀρχίζουν νὰ διακηρύσσουν ὅτι κρατοῦν τὴ νόμιμη ἐξουσία· μάχονται ἕνα κράτος ποὺ δὲν ἔχει παρὰ μιὰ φαινομενικὴ νομιμότητα καὶ παίρνουν τὴν κόκκινη σημαία γιὰ νὰ συμβολίζει τὴν ἀποκατάσταση τῆς πραγματικῆς τάξης μὲ τὴ βία· νικητὲς θὰ μεταχειριστοῦν τοὺς νικημένους σὰν συνωμότες καὶ θὰ ζητήσουν νὰ τιμωρήσουν τὶς συνωμοσίες τους. Τὸ πραγματικὸ συμπέρασμα ὅλης αὐτῆς τῆς ὡραίας ἰδεολιγίας θὰ ἦταν ἡ σφαγὴ τῶν φυλακισμένων τὸ Σεπτέμβρη.

Ὅλ' αὐτὰ εἶναι ἁπλούστατα καὶ ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία θὰ ἐξελισσόταν, δημιουργώντας παρόμοια γεγονότα. Γιὰ νὰ πετύχει αὐτὴ ἡ ἀπεργία, πρέπει τὸ προλεταριάτο νὰ ἔχει μπεῖ εὐρύτατα στὰ συνδικάτα παίρνοντας τὴν ὤθηση ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἐπιτροπές, νὰ ὑπάρχει ἔτσι μιὰ πλήρης ὀργάνωση ποὺ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ θὰ πάρουν τὴν κυβέρνηση καὶ ποὺ θὰ ἔχουν νὰ κάνουν μιὰ ἁπλῆ μεταβολὴ στὸ προσωπικὸ τοῦ κράτους. Ἡ ὀργάνωση τοῦ πλαστοῦ κράτους θἄπρεπε νὰ εἶναι πληρέστερη ἀπὸ ὅ,τι ἦταν στὴν ἐποχὴ τῆς Ἐπανάστασης, γιατὶ ἡ κατάκτηση τοῦ Κράτους μὲ τὴ βία δὲ φαίνεται νὰ γίνεται τόσο εὔκολα ὅπως ἄλλοτε· ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ θὰ ἦταν ἡ ἴδια· θὰ μπορούσαμε μάλιστα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μεταβίβαση τῆς ἐξουσίας γίνεται σήμερα μ' ἕνα πιὸ τέλειο τρόπο, χάρη στοὺς καινούργιους πόρους ποὺ δίνει τὸ κοινοβουλευτικὸ

(1) ΖΩΡΕΣ, «Νομοθετική», σ. 1288.

καθεστώς, καὶ τὸ προλεταριάτο ὄντας τέλεια πλαισιωμένο μέσα στὰ ἐπίσημα συνδικάτα, θὰ βλέπαμε τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση νὰ καταλήγει σὲ μιὰ θαυμάσια σκλαβιά.

IV

Ἡ μελέτη τῆς πολιτικῆς ἀπεργίας μᾶς ὁδηγεῖ στὸ νὰ καταλάβουμε καλύτερα μιὰ διάκριση ποὺ πρέπει νὰ τὴν ἔχουμε πάντα στὸ μυαλό μας ὅταν σκεφτόμαστε γιὰ τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ ζητήματα. Ἄλλοτε χρησιμοποιοῦσαν τοὺς ὅρους δύναμη καὶ βία μιλώντας γιὰ τὶς πράξεις τῆς ἐξουσίας, ἄλλοτε μιλώντας γιὰ τὶς πράξεις τῆς ἐξέγερσης. Εἶναι καθαρὸ πὼς καὶ οἱ δυὸ δίνουν τόπο σὲ συνέπειες πάρα πολὺ διαφορετικές. Εἶμαι τῆς γνώμης πὼς θὰ ὑπῆρχε μεγάλο ὄφελος νὰ υἱοθετήσουμε μιὰ ὁρολογία ποὺ δὲ θάδινε τόπο σὲ κανένα διφορούμενο καὶ θάπρεπε νὰ κρατήσουμε τὸν ὅρο βία γιὰ τὴ δεύτερη ἐκδοχή· θὰ ποῦμε λοιπὸν ὅτι ἡ δύναμη ἔχει γιὰ ἀντικείμενο νὰ ἐπιβάλλει τὴν ὀργάνωση κάποιας κοινωνικῆς τάξης μέσα στὴν ὁποία μιὰ μειοψηφία κυβερνᾶ, ἐνῶ ἡ βία τείνει στὴν καταστροφὴ αὐτῆς τῆς τάξης. Ἡ ἀστικὴ τάξη χρησιμοποίησε τὴ δύναμη ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῶν καινούργιων χρόνων, ἐνῶ τὸ προλεταριάτο ἀντιδρᾶ τώρα ἐναντίον της καὶ ἐναντίον τοῦ Κράτους μὲ τὴ βία.

Ἀπὸ πολὺν καιρό, εἶχα πεισθεῖ πὼς θὰ ἐνδιάφερε πολὺ νὰ ἐμβαθύνω στὴν θεωρία τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων ποὺ μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε, κατὰ ἕνα εὐρὺ μέτρο, μὲ τὶς δυνάμεις τῆς δυναμικῆς ποὺ ἐνεργεῖ πάνω σὲ ὕλη· ἀλλὰ δὲ μπόρεσα νὰ δῶ τὴν κύρια διάκριση, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος ἐδῶ, πρὶν νὰ ἔχω σκεφτεῖ γιὰ τὴ γενικὴ ἀπεργία. Ἐξ ἄλλου δὲν μοῦ φαίνεται πὼς ὁ Μάρξ ἔχει ποτὲ ἐξετάσει ἄλλους κοινωνικοὺς ἐξαναγκασμοὺς ἀπὸ τὴν βία. Στὸ ἔργο μου Σαγκὶ ντὶ κριτὶκ ντὲ λα μαρξισμό, εἶχα ζητήσει, ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, νὰ συνοψίσω τὶς μαρξιστικὲς θέσεις γιὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ ἀνθρώπου στὶς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ εἶχα παρουσιάσει αὐτὲς τὶς θέσεις κατὰ τὸν ἑπόμενο τρόπο, στὶς σελίδες 38—40:

«1ο Ὑπάρχει ἕνα σύστημα κατὰ κάποιο τρόπο μηχανικό, στὸ

ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος φαίνεται νὰ ὑποτάσσεται σέ ἀληθινούς φυσικούς νόμους· οἱ κλασσικοὶ οἰκονομολόγοι τοποθετοῦν στὴν ἀρχὴ αὐτὸ τὸν αὐτοματισμὸ πού εἶναι τὸ τελευταῖο προϊὸν τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος. «Σχηματίζεται, λέει ὁ Μάρξ (1), μιὰ τάξη ὅλο καὶ πιὸ πολὺ πολυάριθμη ἀπὸ ἐργάτες πού, χάρη στὴν ἐκπαίδευση, τὴν τὴν παράδοση, τὴ συνήθεια, ὑφίστανται τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ καθεστῶτος τόσο αὐθόρμητα ὅσο ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἐποχῶν». Ἡ παρέμβαση μιᾶς νοητικῆς βούλησης στὴν καταναγκαστικὴ δύναμη θὰ φαινόταν σὰν μιὰ ἐξαίρεση.

«2ο Ὑπάρχει ἕνα καθεστὼς ἅμιλλας καὶ μεγάλου ἀνταγωνισμοῦ πού παρασύρει τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀπομακρύνουν τὰ παραδοσιακὰ ἐμπόδια, ν' ἀναζητοῦν συνεχῶς τὸ καινούργιο καὶ νὰ φαντάζονται συνθῆκες ζωῆς πού νὰ τοὺς φαίνονται καλύτερες. Σ' αὐτὸ τὸ ἐπαναστατικὸ ἔργο θριάμβευσε ἡ ἀστικὴ τάξη κατὰ τὸν Μάρξ·

«3ο Ὑπάρχει ἕνα καθεστὼς βίας πού ἔχει ἕναν πολὺ σπουδαῖο ρόλο στὴν ἱστορία καὶ προσλαμβάνει πολλὲς σαφεῖς μορφές:

«α) Στὸν πιὸ χαμηλὸ βαθμὸ ἔχουμε μιὰ βία σκορπισμένη, πού μοιάζει μὲ τὸν ζωτικὸ ἀνταγωνισμό, πού ἐνεργεῖ μὲ τὴ μεσολάβηση τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν καὶ πού ἐκτελεῖ μιὰ βραδεία ἀπαλλοτρίωση ἀλλὰ βέβαια μιὰ τέτοια βία ἐκδηλώνεται προπάντων μὲ τὴ βοήθεια τῶν φορολογικῶν συστημάτων (2).

«β) Ἔρχεται ὕστερα ἡ συγκεντρωμένη καὶ ὀργανωμένη δύναμη τοῦ Κράτους πού ἐνεργεῖ ἄμεσα πάνω στὴν ἐργασία, «γιὰ νὰ κανονίσει τὸ ἡμερομίσθιο, δηλαδὴ γιὰ νὰ τὸ κατεβάσει στὸ κατάλληλο ἐπίπεδο, γιὰ νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἡμέρα τῆς ἐργασίας καὶ νὰ διατηρήσει τὸν ἴδιο τὸν ἐργάτη στὸ βαθμὸ τῆς ἐξάρτησης πού θέλει· ἐκεῖ εἶναι μιὰ οὐσιώδης στιγμὴ τῆς ἀρχικῆς συσσώρευσης» (3).

---

(1) Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 327.

(2) Ὁ Μάρξ παρατηρεῖ ὅτι στὴν Ὀλλανδία ὁ φόρος χρησιμοποιήθηκε γιὰ ν' ἀκριβήνει τεχνητὰ τὰ πράγματα πρώτης ἀνάγκης· αὐτὸ ἦταν μιὰ ἐφαρμογὴ μιᾶς κυβερνητικῆς ἀρχῆς: αὐτὸ τὸ καθεστὼς ἄσκησε μιὰ καταστρεπτικὴ ἐνέργεια στὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ κατέστρεψε τὸν ἀγρότη καὶ τ' ἄλλα στοιχεῖα τῆς μεσαίας τάξης· ἀλλὰ ἐξασφάλιζε μιὰ τέλεια ὑποταγὴ τοῦ ἐργάτη στὸν ἐργοδότη τῶν χειροτεχνιῶν. (Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 338).

(3) Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 327.

«γ) Τέλος ἔχουμε τὴν καθαρὰ λεγόμενη βία ποὺ κατέχει μιὰ τόσο μεγάλη θέση στὴν ἱστορία τῆς ἀρχικῆς συσσώρευσης καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας».

Ἐδῶ δὲ θὰ ἦσαν ἄχρηστες μερικὲς συμπληρωματικὲς παρατηρήσεις.

Πρέπει, πρῶτα - πρῶτα, νὰ παρατηρήσω πὼς αὐτές, οἱ διάφορες στιγμὲς εἶναι τοποθετημένες σὲ μιὰ λογικὴ κλίμακα, ξεκινώντας ἀπὸ καταστάσεις ποὺ θυμίζουν τὸ περισσότερο ἕναν ὀργανισμὸ καὶ στὶς ὁποῖες δὲν ἐμφανίζεται καμμιὰ ξεχωριστὴ βούληση, γιὰ νὰ πάει πρὸς τὶς καταστάσεις ὅπου βουλήσεις βάζουν τὰ περιεσκεμμένα σχέδια τους στὸ φανερό· ὅμως ἡ ἱστορικὴ τάξη εἶναι ὁλότελα τὸ ἀντίθετο ἀπ᾽ αὐτὸ ἐκεῖ.

Στὴν ἀρχὴ τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης, βρίσκουμε ἱστορικὰ γεγονότα πολὺ ξεχωριστά, ποὺ ἐμφανίζονται τὸ καθένα στὸν καιρό του, μὲ τοὺς καθαροὺς χαρακτῆρες του καὶ μέσα σὲ συνθῆκες ἀρκετὰ καταφανεῖς γιὰ νὰ ἐγγραφοῦν στὰ χρονικά. Ἔτσι συναντᾶμε τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν ἀγροτῶν καὶ τὴν κατάργηση τῆς παληᾶς νομοθεσίας ποὺ εἶχε συστήσει «τὴ δουλοπαροικία καὶ τὴ βιομηχανικὴ ἱεραρχία». Ὁ Μάρξ προσθέτει: «Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς ἀπαλλοτρίωσης δὲν εἶναι θέμα γιὰ εἰκασίες, εἶναι γραμμένη στὰ χρονικὰ τῆς ἀνθρωπότητας μὲ ἀνεξίτηλες γραμμὲς ἀπὸ αἷμα καὶ φωτιά (1)».

Πιὸ πέρα, ὁ Μάρξ μᾶς κάνει νὰ δοῦμε πῶς ἡ αὐγὴ τῶν νεωτέρων χρόνων ἐπισημάνθηκε μὲ τὴν κατάκτηση τῆς Ἀμερικῆς· τὴ δουλεία τῶν νέγρων καὶ τοὺς ἀποικιακοὺς πολέμους: τοί διάφορες μέθοδοι ἀρχικῆς συσσώρευσης ποὺ ἡ καπιταλιστικὴ ἐποχὴ ἐκκολάπτει, μοιράζονται πρῶτα κατὰ τάξη λίγο ἢ πολὺ χρονολογικὴ (ἀνάμεσα) στὴν Πορτογαλία, τὴν Ἱσπανία, τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία ὥσπου αὐτὴ τὶς συνδυάζει ὅλες στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 17ου αἰώνα, μέσα σ᾽ ἕνα συστηματικὸ σύνολο, ἀγκαλιάζοντας ταυτόχρονα τὸ ἀποικιακὸ καθεστώς, τὴ δημοσία πίστη, τὴ νεώτερη οἰκονομία καὶ τὸ προστατευτικὸ σύστημα.. Μερικὲς ἀπὸ τὶς μέθοδες αὐτὲς στηρίζονται στὴ χρήση κτηνώδικης βίας· ἀλλὰ ὅλες, χωρὶς ἐξαίρεση, ἐκμεταλλεύονται τὴ δύναμη τοῦ Κράτους, τὴ συγκεντρω-

(1) Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 315.

μένη καὶ ὀργανωμένη δύναμη τῆς κοινωνίας· γιὰ νὰ ἐπισπεύσουν βίαια τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ φεουδαρχικὴ οἰκονομικὴ τάξη, στὴν καπιταλιστικὴ τάξη, καὶ νὰ συντομεύσουν τὶς μεταβατικὲς φάσεις». Εἶναι σ' αὐτὴ τὴν περίσταση ποὺ συγκρίνει τὴ βία μὲ μιὰ μαμμὴ καὶ λέει πὼς πολλαπλασιάζει τὴν κοινωνικὴ κίνηση. (1).

Ἔτσι βλέπουμε οἰκονομικὲς δυνάμεις ν' ἀνακατεύονται κατὰ ἕνα στενὸ τρόπο μὲ τὴν πολιτικὴ δύναμη καὶ τελικὰ νὰ τελειοποιεῖται ὁ καπιταλισμὸς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὅπου δὲν ἔχει πιὰ ἀνάγκη νὰ κάνει ἄμεση ἔκκληση στὴ δημόσια δύναμη· ἐκτὸς σὲ πολὺ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις. «Στὴν κοινὴ πορεία τῶν πραγμάτων, ὁ ἐργάτης μπορεῖ νὰ ἐγκαταλειφθεῖ στὴν ἐνέργεια τῶν φυσικῶν νόμων τῆς κοινωνίας, δηλαδὴ στὴν ἐξάρτηση τοῦ κεφαλαίου, ποὺ γεννιέται, ἐγγυεῖται καὶ διαιωνίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο μηχανισμὸ τῆς παραγωγῆς (2).

Ὅταν ἔχει φτάσει στὸ τελευταῖο ἱστορικὸ ὅριο, ἡ ἐνέργεια τῶν ξεχωριστῶν βουλήσεων ἐξαφανίζεται καὶ τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας μοιάζει μ' ἕνα ὀργανωμένο σῶμα ποὺ λειτουργεῖ μόνο του· οἱ παρατηρήσεις μποροῦν τότε νὰ συστήσουν μιὰ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ποὺ νὰ τοὺς φαίνεται τόσο ἀκριβής· ὅσο οἱ ἐπιστῆμες τῆς φυσικῆς φύσης. Τὸ λάθος πολλῶν οἰκονομολόγων συνίστατο στὸ νὰ μὴ βλέπουν παρὰ αὐτὸ τὸ σύστημα ποὺ τοὺς φαινόταν φυσικὸ ἢ ἀρχέγονο (3), εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ ἀλλαγὲς ποὺ δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ δημιουργηθοῦν καὶ ποὺ ὁ συνδυασμός τους

---

(1) Κεφάλαιο, τόμος I, σ. 336—Τὸ γερμανικὸ κείμενο φέρνει ὅτι ἡ βία εἶναι οἰκονομικὴ δύναμη (Κεφάλαιο, 4η ἔκδοση σ. 716)· τὸ γαλλικὸ κείμενο φέρνει ὅτι ἡ βία εἶναι ἕνας οἰκονομικὸς παράγοντας. Ὁ Φουρριὲ ὀνομάζει δυναμιστικὲς τὶς γεωμετρικὲς προόδους (Καινούργιος βιομηχανικὸς καὶ ἑταιρικὸς κόσμος, σ. 376). Ὁ Μὰρξ προφανῶς ἐχρησιμοποίησε τὴ λέξη δύναμη μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πολλαπλασιαστῆ· Πρβλ. Κεφάλαιο, σ. 176 τὸν ὅρο: δύναμη γιὰ ἐργασία μιᾶς πολλαπλασιαζόμενης παραγωγικότητας.

(2) Κεφάλαιον, τόμος I, σ. 327.

(3) Φυσικό, μὲ τὴ μαρξιστικὴ ἔννοια, εἶναι ὅ,τι μοιάζει μὲ μιὰ φυσικὴ κίνηση, ὅ,τι ἀντιτίθεται στὴ δημιουργία μιᾶς βούλησης—γιὰ τοὺς μονοθεϊστὲς τοῦ 18ου αἰώνα, φυσικὸ ἦταν αὐτὸ ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ ἦταν ταυτόχρονα ἀρχέγονο καὶ ἔξοχο: φαίνεται, ἀκόμα, πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Γ. Μολινάρυ.

μένει πάντοτε πολύ ἀσταθής, γιατί θὰ μποροῦσε νὰ καταστραφεῖ ἀπ᾽ τὴ δύναμη, ὅπως εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν παρέμβαση αὐτῆς. Ἡ σύγχρονη οἰκονομική φιλολογία εἶναι, ἄλλωστε, γεμάτη ἀπὸ παράπονα σχετικὰ μὲ τὶς παρεμβάσεις τοῦ κράτους ποὺ συγχίζουν τοὺς φυσικοὺς νόμους.

Σήμερα οἱ οἰκονομολόγοι εἶναι ἐλάχιστα διατεθειμένοι νὰ πιστέψουν ὅτι ὁ σεβασμὸς αὐτῶν τῶν φυσικῶν νόμων ἐπιβάλλεται λόγω τοῦ ὀφειλόμενου σεβασμοῦ στὴ φύση· βλέπουν πὼς ἔφτασαν στὸ καπιταλιστικὸ καθεστὼς καθυστερημένα, ἀλλὰ κρίνουν πὼς φτάσαμε σ᾽ αὐτὸ μὲ μιὰ πρόοδο ποὺ θἄπρεπε νὰ μαγέψει τὴν ψυχὴ τῶν φωτισμένων ἀνθρώπων.

Πράγματι, ἡ πρόοδος αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τρία ἀξιόλογα γεγονότα: ἔγινε δυνατὸν νὰ συσταθεῖ μιὰ ἐπιστήμη τῆς οἰκονομίας· τὸ δίκαιο μπορεῖ νὰ φτάσει τὶς πιὸ ἁπλὲς φόρμουλές του, τὶς πιὸ σίγουρες, τὶς πιὸ ὡραῖες, ἀφοῦ τὸ δίκαιο τῶν ὑποχρεώσεων κυριαρχεῖ σ᾽ ὅλο τὸν προηγούμενο καπιταλισμό· τὰ καπρίτσια τῶν κυρίων τοῦ κράτους δὲν εἶναι πιὰ τόσο ἐμφανῆ καὶ ἔτσι θὰ βαδίζαμε πρὸς τὴν ἐλευθερία. Κάθε ἐπιστροφὴ στὸ παρελθὸν φαίνεται νὰ εἶναι μιὰ ἀπόπειρα κατὰ τῆς ἐπιστήμης, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας.

Ὁ σοσιαλισμὸς θεωρεῖ αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη σὰν νὰ εἶναι μιὰ ἱστορία τῆς ἀστικῆς δύναμης καὶ δὲ βλέπει παρὰ τρόπους ὕπαρξης ἐκεῖ ποὺ οἱ οἰκονομολόγοι πιστεύουν πὼς ἀνακαλύπτουν ἑτερογένειες: ὅτι ἡ δύναμη παρουσιάζεται κάτω ἀπὸ τὴν ὄψη ἱστορικῶν πράξεων καταναγκαστικῶν ἢ φορολογικῆς πίεσης, ἢ κατάκτησης, ἢ νομοθεσίας τῆς ἐργασίας, ἢ ἀκόμα ὅτι εἶναι ὁλότελα περιβλημένη στὴν οἰκονομία, πρόκειται πάντοτε γιὰ τὴν ἀστικὴ δύναμη ποὺ ἐργάζεται, μὲ περισσότερη ἢ λιγότερη ἐπιδεξιότητα, γιὰ νὰ δημιουργήσει τὴν καπιταλιστικὴ τάξη.

Ὁ Μάρξ κατέγινε, μὲ πολλὲς λεπτολογίες, γιὰ νὰ περιγράψει τὰ φαινόμενα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης· ἀλλὰ εἶναι πολὺ μετριολόγος γιὰ λεπτομέρειες τῆς ὀργάνωσης τοῦ προλεταριάτου· τὸ χάσμα αὐτὸ τοῦ ἔργου του ἐξηγήθηκε συχνά· ἔβρισκε στὴν Ἀγγλία, γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ, μιὰ ὑπέρογκη μᾶζα ἀπὸ ὑλικὰ ἀρκετὰ ταξιθετημένα καὶ ἤδη ὑποβλημένα σὲ οἰκονομικὲς συζητήσεις· μποροῦσε λοιπὸν νὰ ἐμβαθύνει τὶς διάφορες ἰδιότητες τῆς

ἀστικῆς ἐξέλιξης· ἀλλὰ δὲν εἶχε πολλὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ σκεφτεῖ γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου· ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀρκεστεῖ νὰ ἐξηγήσει σὲ φόρμουλες πολὺ ἀφηρημένες τὴν ἰδέα ποὺ σχημάτιζε γιὰ τὸ δρόμο ποὺ αὐτὸς εἶχε νὰ διατρέξει γιὰ νὰ φτάσει ἡ ὥρα τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης. Ἡ ἀνεπάρκεια αὐτὴ τοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ εἶχε σὰν συνέπεια νὰ ἐκτρέψει τὸ μαρξισμὸ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ φύση του.

Οἱ ἄνθρωποι ποὺ διαγείρονταν ἀπὸ μαρξιστικὴ ὀρθοδοξία δὲ θέλησαν νὰ προσθέσουν τίποτε τὸ οὐσιῶδες σ' αὐτὸ ποὺ εἶχε γράψει ὁ δάσκαλός τους καὶ πίστεψαν πὼς ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσουν, αὐτὸ ποὺ εἶχαν μάθει στὴν ἱστορία τῆς ἀστικῆς τάξης. Δὲν ὑποπτεύθηκαν λοιπὸν πὼς ὑπῆρχε μιὰ διαφορὰ νὰ συστήσουν ἀνάμεσα στὴ δύναμη ποὺ βαδίζει πρὸς τὴν ἐξουσία καὶ ζητᾶ νὰ πραγματοποιήσει μιὰ αὐτόματη ὑπακοή, καὶ στὴ βία ποὺ θέλει νὰ συντρίψει αὐτὴ τὴν ἐξουσία. Σύμφωνα μ' αὐτούς, τὸ προλεταριάτο πρέπει ν' ἀποκτήσει τὴ δύναμη ὅπως ἡ ἀστικὴ δύναμη τὴν ἀπέκτησε, νὰ τὴν χρησιμοποιήσει ὅπως αὐτὴ τὴν χρησιμοποίησε καὶ νὰ καταλήξει σ' ἕνα κράτος σοσιαλιστικὸ ἀντικαθιστώντας τὸ ἀστικὸ κράτος.

Τὸ κράτος ἔχοντας παίξει ἄλλοτε ἕνα ρόλο πρώτης τάξης στὶς ἐπαναστάσεις ποὺ κατάργησαν τὴν παληὰ οἰκονομία, τὸ κράτος εἶναι ἀκόμα ποὺ θὰ πρέπει νὰ καταργήσει τὸν καπιταλισμό. Οἱ ἐργάτες πρέπει λοιπὸν νὰ θυσιαστοῦν γιὰ ἕνα μόνο σκοπό: νὰ φέρουν στὴν ἐξουσία ἀνθρώπους ποὺ τοὺς ὑπόσχονται ἐπίσημα νὰ καταστρέψουν τὸν καπιταλισμὸ πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ· ἔτσι σχηματίζεται ἕνα κοινοβουλευτικὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα. Παληοὶ ἀγωνιστὲς τοῦ σοσιαλισμοῦ ποὺ ἔχουν θέσεις ἁπλές, ἐγράμματοι ἀστοί, λαφροὶ καὶ ἄπληστοι γιὰ θόρυβο, καὶ σπεκουλάντες τοῦ Χρηματιστηρίου φαντάζονται πὼς θὰ μποροῦσε νὰ γεννηθεῖ μία χρυσῆ ἐποχὴ γι αὐτοὺς ὕστερα ἀπὸ μιὰ συνετὴ ἐπανάσταση, πολὺ συνετή, ποὺ δὲ θάθιγε σοβαρὰ τὸ παραδοσιακὸ κράτος. Αὐτοὶ οἱ μέλλοντες κύριοι τοῦ κόσμου ὀνειρεύονται φυσικότατα νὰ ἀντιγράψουν τὴν ἱστορία τῆς ἀστικῆς δύναμης καὶ ὀργανώνονται γιὰ νὰ εἶναι σὲ μέτρο νὰ βγάλουν τὸ πιὸ δυνατὸ κέρδος ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση αὐτή. Μιὰ τεράστια ὁμάδα ἀπὸ πελάτες θὰ μποροῦσε νὰ πάρει σειρὰ στὴν καινούργια ἱεραρχία, καὶ αὐτὸ ποὺ ὁ Π. Λερουὰ—Μπωλιὲ ὀνομάζει τὸ

«Τέταρτο Κράτος» θὰ γινόταν πραγματικὰ μία κατώτερη ἀστικὴ τάξη (1).

Ὅλο τὸ μέλλον τῆς δημοκρατίας θὰ μποροῦσε λοιπὸν νὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ αὐτὴν τὴν κατώτερη ἀστικὴ τάξη, ποὺ ἐλπίζει νὰ χρησιμοποιήσει, πρὸς μεγάλο προσωπικὸ ὄφελος, τὴ δύναμη τῶν πραγματικὰ προλεταριακῶν ὀργανώσεων (2). Οἱ πολιτικοὶ πιστεύουν πὼς θὰ ἔχει πάντοτε τάσεις εἰρηνιστικές, ὅτι δέχεται νὰ εἶναι καλὰ πειθαρχημένη καὶ ὅτι, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν τόσο συνετῶν συνδικάτων καταλαβαίνοντας ὅπως αὐτοὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ Κράτους, ἀπ᾽ αὐτὴ τὴν τάξη θὰ διαμορφώσουν μιὰ ἔξοχη πελατεία. Θὰ ἤθελαν νὰ τοὺς ὑπηρετεῖ νὰ κυβερνοῦν τὸ προλεταριάτο: γι αὐτὸ ὁ Φερδινάνδος Μποϊσσόν, ὁ Ζωρὲς εἶναι ὀπαδοὶ τῶν συνδικάτων τῶν μικρῶν ὑπαλλήλων, πού, μπαίνοντας στὰ Χρηματιστήρια τῆς Ἐργασίας, θὰ ἐνέπνεαν στὸ προλεταριάτο τὴν ἰδέα νὰ μιμηθεῖ τὴ σβησμένη καὶ εἰρηνιστικὴ στάση τους.

Ἡ πολιτικὴ γενικὴ ἀπεργία συγκεντρώνει ὅλη αὐτὴ τὴν ἰδέα μέσα σὲ μιὰν εἰκόνα εὔκολης κατανόησης· μᾶς δείχνει πὼς τὸ Κράτος δὲ θᾶχανε τίποτα ἀπὸ τὴ δύναμή του, πῶς θὰ γινόταν ἡ μεταβίβαση τῶν προνομιούχων σὲ προνομιούχους, πὼς ὁ λαὸς τῶν παραγωγῶν θᾶφτανε στὸ νὰ ἀλλάξει κυρίους. Αὐτοὶ οἱ κύριοι θὰ ἦταν πιθανὸν λιγότερο ἱκανοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινούς· θὰ κάνανε πιὸ ὡραίους λόγους ἀπ᾽ τοὺς καπιταλιστές· ἀλλὰ ὅλα φέρνουν νὰ πι-

---

(1) Σ' ἕνα ἄρθρο τοῦ «Ριζοσπάστη» (2 Ἰανουαρίου 1906), ὁ Φερδινάνδος Μπυϊσσὸν ἐκθέτει ὅτι οἱ κατηγορίες τῶν ἐργατῶν ποὺ τώρα εἶναι οἱ πιὸ εὐνοούμενες θὰ συνεχίσουν ν' ἀνεβαίνουν πάνω ἀπὸ τοὺς ἄλλους· οἱ ἐργάτες τῶν μεταλλείων, τοῦ σιδηροδρόμου, τῶν χειροτεχνιῶν τοῦ Κράτους ἢ τῶν κοινωτικῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ εἶναι καλὰ ὀργανωμένοι, ἀποτελοῦν μιὰ «ἐργατικὴ ἀριστοκρατία» ποὺ κατορθώνει τόσο πιὸ εὔκολα ὅσο ἔχει νὰ συζητήσει μὲ συλλογικότητες ποὺ κάνουν «ἐπάγγελμα νὰ ἀναγνωρίζουν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐθνικὴ κυριαρχία, τὸ κῦρος τῆς ἐκλογῆς». Κάτω ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀκατάληπτα βρίσκουμε ἁπλούστατα τὴν ἀναγνώριση τῶν σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα σὲ πελάτες δουλοπρεπεῖς καὶ σὲ πολιτικούς.

(2) «Ἕνα μέρος τοῦ ἔθνους μπαίνει στὸ προλεταριάτο γιὰ νὰ ζητήσει δικαιώματα», λέει ὁ Μάξιμος Λερουά, σ' ἕνα βιβλίο του ἀφιερωμένο στὴν ὑπεράσπιση τῶν συνδικάτων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. (Οἱ μετασχηματισμοὶ τῆς δημοσίας δύναμης, σ. 216).

στέψουμε πώς θά ἦταν πολύ πιό σκληροί καί πιό αὐθάδεις ἀπό τούς προκάτοχούς τους.

Ἡ καινούργια σχολή σκέφτεται ὁλότελα διαφορετικά· δέ μπορεῖ νά δεχτεῖ τήν ἰδέα ὅτι τό προλεταριάτο ἔχει γιά ἀποστολή ἱστορική νά μιμηθεῖ τήν ἀστική τάξη· δέ νοεῖ ὅτι μιά ἐπανάσταση τόσο θαυμάσια ὅσο ἐκείνη πού θά καταργοῦσε τόν καπιταλισμό, μπορεῖ νά ἐπιχειρηθεῖ γιά ἕνα μηδαμινό καί ἀμφίβολο ἀποτέλεσμα, γιά μιάν ἀλλαγή κυρίων, γιά τήν ἱκανοποίηση ἰδεολόγων, πολιτικῶν καί σπεκουλάντηδων, πού εἶναι ὅλοι λάτρεις καί ἐκμεταλλευτές τοῦ Κράτους. Δέ θέλει νά σταθεῖ στίς φόρμουλες τοῦ Μάρξ: ἄν αὐτός δέν ἔχει καθόλου κάνει ἄλλη θεωρία ἀπό κείνη τῆς ἀστικῆς δύναμης, δέν εἶναι καθόλου στά μάτια της ἕνας λόγος γιά νά σταθεῖ αὐστηρά στή μίμηση τῆς ἀστικῆς δύναμης.

Κατά τή διάρκεια τῆς ἐπαναστατικῆς του σταδιοδρομίας, ὁ Μάρξ δέν ἐμπνεόταν καί πάρα πολύ συχνά ἀκολούθησε ἐμπνεύσεις πού ἀνῆκαν στό παρελθόν· στά γραπτά του, τοῦ συνέβη μάλιστα νά βάλει πολλές παληές ἐμπνεύσεις πού προέρχονταν ἀπό οὐτοπιστές. Ἡ νέα σχολή δέ πιστεύει καθόλου πώς εἶναι ὑποχρεωμένη νά θαυμάζει τίς αὐταπάτες, τά λάθη, τά σφάλματα ἐκείνου πού ἔχει τόσα κάνει γιά νά ἀπεργασθεῖ τίς ἐπαναστατικές ἰδέες· προσπαθεῖ νά συστήσει ἕνα διαχωρισμό ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο πού ἀσχημίζει τό ἔργο τοῦ Μάρξ καί σ' ἐκεῖνο πού ἀποθανατίζει τό ὄνομά του· παίρνει ἔτσι τόν ἀντίποδα τῶν ἐπισήμων σοσιαλιστῶν πού θέλουν νά θαυμάζουν στόν Μάρξ αὐτό πού δέν εἶναι μαρξιστικό. Δέ δίνουμε λοιπόν καμμιά σπουδαιότητα στά πολυάριθμα κείμενα πού μποροῦν νά μᾶς ἀντιτάξουν γιά νά μᾶς δείξουν ὅτι ὁ Μάρξ συχνά κατάλαβε τήν ἱστορία σάν τούς πολιτικούς.

Ξέρουμε τώρα ποιός εἶναι ὁ λόγος τῆς στάσης του: δέ γνώριζε τή διάκριση πού μᾶς φαίνεται σήμερα τόσο καθαρή ἀνάμεσα στήν ἀστική δύναμη καί στήν προλεταριακή βία, γιατί δέν ἔζησε καθόλου μέσα σέ κύκλους πού νά εἶχαν ἀποκτήσει μία ἱκανοποιητική ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας (1). Σήμερα ἔχουμε ἀρκετά στοι-

(1) Οἱ ἀνεπάρκειες καί τά λάθη πού ἔχει τό ἔργο τοῦ Μάρξ, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στήν ἐπαναστατική ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου, μποροῦν νά ἐπισημανθοῦν σάν ἀξιομνημόνευτες διακοσμήσεις αὐτοῦ τοῦ νόμου πού μᾶς ἐμποδίζει νά σκεφτοῦμε ἄλλο πρᾶγμα ἀπ' αὐτό πού ἔχει πραγματικές βάσεις στή ζωή. Ἄς μή μπερδεύουμε σκέψη καί φαντασία.

χεῖα γιὰ νὰ καταλάβουμε τόσο τὴν συνδικαλιστικὴ ἀπεργία ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ ἀπεργία· ξέρουμε σὲ τί διαφέρει τὸ προλεταριακὸ κίνημα ἀπὸ τὰ παληὰ ἀστικὰ κινήματα· βρίσκουμε στὴ στάση τῶν ἐπαναστατῶν μπροστὰ στὸ κράτος τὸ μέσο νὰ διακρίνουμε τὶς ἔννοιες ποὺ ἦταν ἀκόμα πολὺ μπερδεμένες στὸ μυαλὸ τοῦ Μάρξ.

..Ἡ μέθοδος ποὺ μᾶς χρησίμευσε γιὰ νὰ ἐπισημάνουμε τὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἀστικὴ δύναμη καὶ στὴν προλεταριακὴ βία, μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ἐπίσης νὰ λύσουμε πολλὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται στὴ διάρκεια τῶν σχετικῶν ἀναζητήσεων μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου. Συγκρίνοντας τὶς προσπάθειες ὀργάνωσης τῆς συνδικαλιστικῆς ἀπεργίας καὶ κεῖνες τῆς πολιτικῆς ἀπεργίας, μποροῦμε συχνὰ νὰ κρίνουμε αὐτὸ ποὺ εἶναι καλὸ καὶ κεῖνο ποὺ εἶναι κακό, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ εἶναι εἰδικὰ σοσιαλιστικὸ καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἀστικὲς τάσεις.

Ἡ λαϊκὴ ἐκπαίδευση, λόγου χάρη, φαίνεται νὰ διευθύνεται πρὸς ἕνα ἀστικὸ πνεῦμα· ὅλη ἡ ἱστορικὴ προσπάθεια τοῦ καπιταλισμοῦ ἦταν νὰ ὁδηγήσει τὶς μάζες στὸ ν' ἀφεθοῦν νὰ κυβερνηθοῦν ἀπ' τὶς συνθῆκες τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ἔτσι ποὺ ἡ κοινωνία ἔγινε ἕνας ὀργανισμός· ὅλη ἡ ἐπαναστατικὴ προσπάθεια τείνει στὸ νὰ δημιουργήσει ἐλεύθερους ἀνθρώπους, ἀλλὰ οἱ κυβερνῶντες δημοκρατικοὶ δίνουν στὸν ἑαυτό τους γιὰ ἀποστολὴ νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἠθικὴ ἑνότητα τῆς Γαλλίας. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ ἑνότητα, εἶναι ἡ αὐτοματικὴ πειθαρχία τῶν παραγωγῶν ποὺ θὰ ἦταν εὐτυχεῖς νὰ ἐργάζονται γιὰ τὴ δόξα τῶν διανοουμένων ἀρχηγῶν τους.

Μποροῦμε ἀκόμα νὰ ποῦμε ὅτι ὁ μεγάλος κίνδυνος ποὺ ἀπειλεῖ τὸ συνδικαλισμὸ θὰ ἦταν κάθε ἀπόπειρα, νὰ μιμηθεῖ τὴ δημοκρατία· ἀξίζει καλύτερα γι αὐτὸν νὰ ξέρει ν' ἀρκεῖται, γιὰ ἕναν καιρό, ἀπὸ ἀδύνατες καὶ χαοτικὲς ὀργανώσεις παρὰ νὰ πέφτει κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία συνδικάτων ποὺ θὰ ἀντέγραφαν πολιτικὲς μορφὲς τῆς ἀστικῆς τάξης.

Οἱ ἐπαναστάτες συνδικαλιστὲς δὲν ἀπατήθηκαν ποτὲ σ' αὐτό, γιατὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐπιζητοῦν νὰ τοὺς κατευθύνουν στὸν ὅμοιο—ἀστικὸ εἶναι ἀντίπαλοι τῆς συνδικαλιστικῆς γενικῆς ἀπεργίας κι' ἔτσι καταγγέλθηκαν οἱ ἴδιοι σὰν ἐχθροί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΒΙΑΣ

Ι.—Παρατηρήσεις τοῦ Π. Μπυρὼ καὶ τοῦ Π. ντὲ Ρουζιέ. Ἡ ἐποχὴ τῶν μαρτύρων. — Δυνατότητα νὰ διατηρηθεῖ ἡ διαφωνία χάρη σ' ἕνα καταστροφικὸ μύθο.

ΙΙ.—Παληὲς συνήθειες σκληρότητας στὰ σχολεῖα καὶ στὰ ἐργαστήρια.—Οἱ ἐπικίνδυνες τάξεις.—Ἐπιείκεια γιὰ τὰ δόλια ἐγκλήματα.—Οἱ δουλοπρεπεῖς.

ΙΙΙ.—Ὁ νόμος τοῦ 1884 ποὺ ἔγινε γιὰ νὰ ἐκφοβίσει τοὺς συντηρητικούς.—Ὁ ρόλος τοῦ Μιττερὰν στὸ ὑπουργεῖο **Βαλντὲκ—**Ρουσσώ.—Ὁ Λόγος τῶν σημερινῶν ἰδεῶν γιὰ τὴ διαιτησία.

IV.—Ἀναζήτηση τοῦ ὑπέροχου στὴν ἠθική—Προυντόν.— Δὲν ὑπάρχει ἠθικὴ γένεση στὸν τρέϊντ-γιουνιονισμό.—Τὸ ὑπέροχο στὴ Γερμανία καὶ ἡ καταστροφικὴ ἰδέα.

I

Οἱ ποινικοὶ κώδικες λαμβάνουν μέτρα ἐναντίον τῆς βίας καὶ ἡ ἐκπαίδευση κατευθύνεται πρὸς μετριασμὸν τῶν τάσεων μας πρὸς τὴ βία. Ἡ εἰρήνη θεωρεῖται ὡς τὸ μέγιστο ἀγαθὸ καὶ ἡ κυριότερη προϋπόθεση πάσης ὑλικῆς προόδου. Τοῦτο ἐξήγγειλαν οἱ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 18ου αἰώνα καὶ ἐντεῦθεν οἱ οἰκονομολόγοι εἶναι ὀπαδοὶ τῶν ἰσχυρῶν κυβερήσεων χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὶς πολιτικὲς ἐλευθερίες. Ὁ Κοντορσὲ ἀπευθύνει αὐτὴ τὴν κατηγορία στοὺς μαθητὲς τοῦ Κουεσνάϊ, καὶ ὁ Ναπολέων ο 3ος δὲ θὰ εἶχε ἴσως μεγαλύτερο θαυμαστὴ ἀπὸ τὸν Μισὲλ Σεβαλιέ (1).

---

(1) Μιὰ μέρα ὁ Μισὲλ Σεβαλιὲ μπῆκε ἀκτινοβολώντας στὴν αἴθουσα συντάξεως τῆς «Ἐφημερίδας τῶν συζητήσεων»: «Τὰ πρῶτα λόγια του ἦταν: κατέκτησα τὴν ἐλευθερία! Ὅλοι περίμεναν, ζήτησαν ἐξηγήσεις. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ μακελειοῦ». (Ρενάν, «φύλλα ἀποσπασμένα» σ. 149).

Μποροῦμε νὰ διερωτηθοῦμε ἂν δὲν ὑπάρχει λίγη βλακεία στὸ θαυμασμὸ ποὺ ἔχουν οἱ σύγχρονοί μας γιὰ τὴν πραότητα· βλέπω, πράγματι, πὼς μερικοὶ συγγραφεῖς, ἀξιόλογοι γιὰ τὴν διορατικότητά τους καὶ αἱ ἀνώτερες ἠθικές τους ἀπασχολήσεις, δὲ φαίνονται νὰ φοβοῦνται τόσο τὴ βία ὅσο οἱ ἐπίσημοι καθηγητές μας.

Ὁ Π. Μπυρὼ ἔμεινε πολὺ ἐκστατικὸς ποὺ συνάντησε στὴ Νορβηγία ἕναν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ ποὺ παρέμεινε πολὺ βαθειὰ χριστιανικός: οἱ ἀγρότες ἔχουν ὡστόσο ἕνα μαχαίρι στὴ ζώνη γιὰ νὰ λύνουν τὶς διαφορές τους. Ὅταν τελειώνει ἕνας καυγὰς μὲ μαχαιριές, ἡ ἀνάκριση τῆς ἀστυνομίας δὲν καταλήγει, γενικά, ἐλλίψει μαρτύρων διατεθειμένων νὰ καταθέσουν.

Ὁ συγγραφεὺς συμπεραίνει ἔτσι: «Ὁ μαλακὸς καὶ γυναικίστικος χαρακτήρας τῶν ἀνθρώπων εἶναι πιὸ ἐπίφοβος ἀπ' τὸ αἴσθημά τους, ἀκόμα καὶ ὑπερβολικὸ καὶ κτηνῶδες, τῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ μιὰ μαχαιριὰ ποὺ δόθηκε ἀπὸ ἕναν τίμιο ἄνθρωπο κατὰ τὰ ἤθη, ἀλλὰ βίαιο, εἶναι ἕνα κοινωνικὸ κακὸ λιγότερο σοβαρὸ καὶ πιὸ εὔκολα θεραπεύσιμο ἀπὸ τὰ ξεχειλίσματα τῆς ἀκολασίας τῶν νέων ποὺ θεωροῦνται σὰν περισσότερο ποτισμένοι (1).

Δανείζουμαι ἕνα δεύτερο παράδειγμα ἀπὸ τὸν Π. Ρουζιέρ, ποὺ εἶναι, ὅπως ὁ Π. Μπυρώ, ἕνας θερμὸς καθολικὸς καὶ ἀπασχολημένος μὲ τὴν ἠθική. Ἀφηγεῖται πῶς, κατὰ τὸ 1860, τὸ Ντένβερ ξεκαθαρίστηκε ἀπὸ τοὺς κακοποιοὺς ἀπὸ τοὺς θαρραλέους κατοίκους ὅταν ἡ ἀμερικανικὴ διοίκηση ἀποδείχθηκε ἀνίσχυρη.

«Ὁ νόμος τοῦ Λύντς ἐφαρμόζονταν συχνά· ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ἀποδειχθεῖ πὼς εἶναι ἔνοχος φόνου ἢ κλοπῆς μποροῦσε νὰ δεῖ νὰ τὸν συλλαμβάνουν νὰ τὸν ἀνακρίνουν, νὰ τὸν καταδικάζουν, ἀρκεῖ μία δραστήρια ἐπιτροπὴ ἐπαγρύπνησης νὰ τὸν συνελάμβανε.. Ὁ τίμιος Ἀμερικανὸς ἔχει τὴν ἔξοχη συνήθεια νὰ μὴν ἀφήνεται νὰ συνθλιβεῖ, ὑπὸ τὴν πρόφαση πὼς εἶναι τίμιος· ἕνας ἄνθρωπος τῆς τάξης δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ἕνας δειλός, ὅπως συχνὰ συμβαίνει σὲ μᾶς· ἀντίθετα, θεωρεῖ ὅτι τὸ συμφέρο του πρέπει νὰ περάσει πρὶν ἀπὸ κεῖνο, ἑνὸς ποὺ ὑπέπεσε στὴ διακιοσύνη. Ἐπὶ πλέον, ἔχει τὴν ἀναγκαία ἐνεργητικότητα γιὰ ν' ἀντισταθεῖ, καὶ

---

(1) Π. Μπυρώ, Ὁ ἀγρότης τῶν φιόρδ τῆς Νορβηγίας, **σελίδες** 114 καὶ 115.

τὸ εἶδος τῆς ζωῆς ποὺ διάγει τὸν κάνει ἱκανὸ νὰ ἀντισταθεῖ ἀποτελεσματικά, νὰ πάρει μάλιστα τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν εὐθύνη ἑνὸς σοβαροῦ μέτρου, ὅταν τὸ ἀπαιτοῦν οἱ περιστάσεις... Ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος, τοποθετημένος σὲ μιὰ καινούργια χώρα καὶ γεμάτη πόρους, θέλοντας νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὰ πλούτη ποὺ περιέχει καὶ νὰ κατακτήσει μὲ τὴν ἐργασία του μιὰν ἀνώτερη θέση, δὲ θὰ διστάσει νὰ ξεκαθαρίσει, στὸ ὄνομα ἀνωτέρων συμφερόντων ποὺ ἐκπροσωπεῖ, τοὺς ληστὲς ποὺ ἐκθέτουν τὸ μέλλον αὐτῆς τῆς χώρας. Νὰ γιατί τόσα πτώματα κρέμονταν στὸ Ντένβερ, ἐδῶ καὶ εἰκοσιπέντε χρόνια, ἐπάνω ἀπὸ τὴ μικρὴ ξύλινη γέφυρα τοῦ Τσέρι—Γκρήκ (1).

Εἶναι μιὰ ἐσκεμμένη γνώμη τοῦ Π ντε Ρουζιέρ, γιατὶ ἐπανέρχεται ἀκόμα, ἄλλωστε, σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα: «Ξέρω, λέει, ὅτι ὁ νόμος τοῦ Λύντς θεωρεῖται γενικὰ στὴ Γαλλία σὰν σύμπτωμα βαρβαρότητας... ἀλλὰ ἂν οἱ τίμιοι ἄνθρωποι τῆς Εὐρώπης φρονοῦν ἔτσι, οἱ τίμιοι ἄνθρωποι τῆς Ἀμερικῆς φρονοῦν ὁλότελα διαφορετικὰ (2). Ἐπιδοκιμάζει πάρα πολὺ τὴν ἐπιτροπὴ ἐπαγρύπνησης τῆς Νέας Ὀρλεάνης ποὺ τὸ 1890 κρέμασε, «πρὸς μεγάλην ἱκανοποίησιν ὅλων τῶν τιμίων ἀνθρώπων» μαφφιόζους ποὺ ἀθώωσαν οἱ ἔνορκοι. (3).

Δὲν φαίνεται πὼς στὴν ἐποχὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε συστηματικὰ ἡ βεντέττα στὴν Κορσική, γιὰ νὰ συμπληρώνει καὶ νὰ διορθώνει τὴ δράση μιᾶς πολὺ χωλαίνουσας δικαιοσύνης, ὁ πληθυσμὸς νὰ εἶχε μιὰ μικρότερη ἠθικότητα ἀπὸ σήμερα. Πρὶν ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κατάκτηση, ὁ Καβύλος δὲν γνώριζε ἄλλο τρόπο καταστολῆς ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ βεντέττα καὶ οἱ Καβύλοι δὲν ἦταν κακοὶ ἄνθρωποι

Εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθεῖ κανεὶς τὴ γνώμη τῶν ὀπαδῶν τῆς εἰρήνης ὅτι ἡ βία ἐμποδίζει τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον καὶ ἴσως εἶναι ἀκίνδυνη γιὰ τὴν ἠθικὴ ὅταν ὑπερβαίνει ὁρισμένα ὅρια. Τὴν παρατήρηση ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιτάξουμε εἰς τὸ

---

(1) Ντὲ Ρουζιὲρ «Ἡ ἀμερικανικὴ Ζωή, Ράντσια, φέρμες καὶ ἐργοστάσια», σελίδες 224—225.

(2) Ντὲ Ρουζιέρ, Ἡ ἀμερικανικὴ Ζωή, Ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ κοινωνία, σ. 218.

(3) Ντὲ Ρουζιέρ, Πρλ. σ. 221.

ἐκφραζόμενο ἐδῶ δόγμα γιατὶ τοῦτο ἐξετάζει τὴ βία ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ἰδεολογικῶν συνεπειῶν της, δηλαδὴ τὸ χωρισμὸ τῶν τάξεων ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε ἐδῶ τὴ μεγάλη ἱστορικὴ ἐμπειρία ποὺ δίνουν οἱ διώξεις ποὺ θὰ ὑφίστατο ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων αἰώνων. Οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς ἐξεπλάγησαν τόσο ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες ποὺ δίνονται στὸ Μαρτυρολόγιο, ποὺ γενικὰ φαντάστηκαν τοὺς χριστιανοὺς σὰν προγραμμένους ποὺ τὸ αἷμα τους δὲν ἔπαψε νὰ κυλάει ἄφθονα. Ἡ ρήξη ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐπισημασμένη ἀνάμεσα στὸν εἰδωλολατρικὸ κόσμο καὶ στὸν χριστιανικὸ κόσμο· χωρὶς αὐτὴ τὴ ρήξη ποτὲ αὐτὸς δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀποκτήσει τὴν πλήρη προσωπικότητά του· ὅμως αὐτὴ ἡ ρήξη μπόρεσε νὰ διατηρηθεῖ χωρὶς ὡστόσο νὰ περάσουν τὰ πράγματα ὅπως τὸ φρονοῦσαν ἄλλοτε.

Κανένας δὲν πιστεύει ὅτι οἱ χριστιανοὶ κατέφευγαν σὲ ὑπόγεια λατομεῖα γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὶς διώξεις τῆς ἀστυνομίας· οἱ κατακόμβες σκάφτηκαν, μὲ μεγάλα ἔξοδα, ἀπὸ κοινότητες ποὺ διέθεταν σπουδαίους πόρους, κάτω ἀπὸ οἰκόπεδα ποὺ ἀνῆκαν, γενικά, σὲ ἰσχυρὲς οἰκογένειες, προστάτριες τῆς καινούργιας λατρείας. Κανένας δὲν ἀμφιβάλλει πὼς πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου αἰώνα, ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ὀπαδοὺς μέσα στὴ ρωμαϊκὴ ἀριστοκρατία· «στὴν πολὺ παληὰ κατακόμβη τῆς Πρισίλλα... βρῆκαν τὸν οἰκογενειακὸ τάφο ὅπου θάφτηκε, ἀπὸ τὸν Αο ἕως τὸ Δο αἰώνα, ἡ χριστιανικὴ γενεὰ τῶν Ἀτσίλι. Φαίνεται πὼς πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἐπίσης ἡ σχετικὴ παληὰ γνώμη γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν μαρτύρων.

Ὁ Ρενὰν παραδέχεται ἀκόμα ὅτι ἡ φιλολογία τῶν μαρτύρων θἄπρεπε νὰ ληφθεῖ στὰ σοβαρά: «Οἱ λεπτομέρειες τοῦ Μαρτυρολογίου, ἔλεγε μποροῦν νὰ εἶναι ἀπατηλὲς στὸ μεγαλύτερο μέρος· ἡ τρομαχτικὴ εἰκόνα ποὺ ξετυλίγεται μπροστά μας δὲν ἦταν λιγότερο ἀπὸ μιὰ πραγματικότητα. Σχηματίσαμε συχνὰ ἀπατηλὲς εἰκόνες αὐτοῦ τοῦ τρομεροῦ ἀγώνα... δὲν ὑπερβάλλαμε τὴ σοβαρότητά του». Οἱ ἔρευνες, στὸ Χαρνὰκ ὁδηγοῦν σ' ἕνα ὁλότελα ἄλλο συμπέρασμα· δὲν θὰ ὑπῆρχε κανένα μέτρο ἀνάμεσα στὴ γλώσσα τῶν χριστιανῶν συγγραφέων καὶ στὴν ὑλικὴ σπουδαιότητα τῶν

διώξεων· θὰ ὑπῆρξαν πολὺ λίγοι μάρτυρες πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ III αἰώνα. Ὁ Τερτυλλιανὸς εἶναι ὁ συγγραφέας ποὺ ἐπεσήμανε τὸν τρόμο ποὺ ἡ καινούργια θρησκεία δοκίμαζε γιὰ τοὺς διώκτας της, κι ὅμως νὰ τί λέει τὸ Χαρνάκ: «Ἕνα βλέμμα ριγμένο μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἔργων τοῦ Τερτυλλιανοῦ στὴν Καρχηδόνα καὶ στὴν Β. Ἀφρικὴ δείχνει πῶς πρὶν ἀπ' τὸ ἔτος 180 δὲν ὑπῆρχε σ' αὐτὲς τὶς περιοχὲς κανένας μάρτυρας καὶ πῶς ἀπὸ τότε ἕως τὸ θάνατο τοῦ Τερτυλλιανοῦ (μετὰ τὸ 220), δὲν μέτρησαν ἀπ' αὐτούς, ἀκόμα καὶ προσθέτοντας τὴ Νουμηδία καὶ τὶς Μαυριτανίες, περισσότερους ἀπὸ δυὸ δωδεκάδες (1)». πρέπει νὰ σκεφτοῦμε πὼς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὑπῆρχε στὴν Ἀφρικὴ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ ὀπαδοὺς τοῦ Μοντάνους, ποὺ μεγαλαποιοῦσαν τὸ μάρτυρα καὶ δὲν παραδέχονταν πὼς εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴ δίωξη.

Ὁ Π. Ἀλλὰρ πολέμησε τὴ θέση τοῦ Χαρνὰκ μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ μοῦ φαίνονται πολὺ ἀδύνατα (2). Δὲ μπόρεσε νὰ καταλάβει καθόλου τὴν τεράστια ἀπόσταση ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἰδεολογία τῶν διωκομένων καὶ στὴν πραγματικότητα. «Οἱ χριστιανοί, λέει ὁ γερμανὸς καθηγητής, μποροῦσαν νὰ παραπονιοῦνται πὼς ἦταν διωκόμενα κοπάδια, κι ὅμως αὐτὸ δὲ συνέβαινε συνήθως· μποροῦσαν νὰ θεωροῦνταν σὰν πρότυπα ἡρωϊσμοῦ, κι ὅμως σπάνια ἔμπαιναν σὲ δοκιμασία»· καὶ ἐφιστῶ τὴν προσοχὴ σὲ τοῦτο τὸ τέλος τῆς φράσης: «Μποροῦσαν νὰ τοποθετοῦνται ὑπεράνω τῶν μεγαλείων τοῦ κόσμου, καί, πράγματι, βολεύονταν πάντοτε περισσότερο ἀπ' αὐτὸν (3)».

Ὑπάρχει κάτι τὸ παράδοξο ἐκ πρώτης ὄψεως, στὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας ποὺ εἶχε πιστοὺς στὶς ἀνώτερες τάξεις, ὑποχρεωμένους νὰ ζοῦν κάνοντας πολλὲς παραχωρήσεις στὰ ἔθιμα, καὶ ποὺ ὡστόσο, μποροῦσε νὰ διατηρήσει μιὰ ἰδεολογία τοῦ σχίσματος. Οἱ ἐπιγραφὲς στὶς κατακόμβες τοῦ Πρισίλλε μᾶς δείχνουν «τὴν αἰωνιότητα τῆς πίστης μέσα σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ γενεὲς τοῦ

---

(1) Π. Ἀλλάρ, σ. 137.

(2) Ἐπιθεώρηση ἱστορικῶν θεμάτων, Ἰούλιος 1905.

(3) Π. Ἀλλάρ σ. 142 αὐτὸ ποὺ ἔχει πεῖ στὸ «Ἱστορικὸ σύστημα» τοῦ Ρενάν, σελίδες 312—315.

᾿Ατσίλι, στὶς ὁποῖες συναντιοῦνται ὄχι μόνον κόνσολοι καὶ δικαστὲς τῆς πιὸ ἀνώτατης τάξης, ἀλλὰ ἀκόμα ἱερεῖς, ἱερεῖς μάλιστα καὶ παιδιά, μέλη περίφημων εἰδωλολατρικῶν ἱερατείων, ποὺ ἐπεφυλάσσονται μὲ προνόμιο γιὰ τοὺς Πατρίκιους καὶ τὰ παιδιά τους». Ἂν ἡ χριστιανικὴ ἰδεολογία ἦταν αὐστηρὰ προσδιορισμένη ἀπὸ τὶς ὑλικὲς πράξεις, ἕνα τέτοιο παράδοξο θὰ ἦταν ἀδύνατο.

Ἡ στατιστικὴ τῶν διώξεων δὲν παίζει λοιπὸν ἐδῶ ἕνα μεγάλο ρόλο· περιστάσεις ἀξιόλογες, ποὺ δημιουργοῦνταν στὴν διάρκεια σκηνῶν μαρτυρίου, εἶχαν πολὺ μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀπὸ τὴ συχνότητα τῶν μαρτυρίων. Λόγω αὐτῶν τῶν ἀρκετὰ σπάνιων γεγονότων, ἀλλὰ πολὺ ἡρωϊκῶν, οἰκοδομήθηκε ἡ ἰδεολογία: οἱ μάρτυρες δὲν εἶχαν ἀνάγκη νὰ εἶναι πολυάριθμοι γιὰ ν᾿ ἀποδείξουν μὲ τὴν δοκιμασία, τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια τῆς καινούργιας θρησκείας καὶ τὸ ἀπόλυτο λάθος τῆς παλιᾶς, γιὰ ν᾿ ἀποδείξουν πὼς ὑπῆρχαν δυὸ δρόμοι ἀσυμβίβαστοι μεταξύ τους, γιὰ νὰ κάνουν νὰ καταλάβουμε ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ κακοῦ θὰ εἶχε ἕνα τέρμα. «Μποροῦμε, λέει, παρὰ τὸ μικρὸ ἀριθμὸ τῶν μαρτύρων, νὰ ἐκτιμήσουμε στὴν ἀκριβῆ ἀξία τὸ θάρρος ποὺ χρειάζονταν γιὰ νὰ γίνει κανεὶς χριστιανὸς καὶ νὰ ζήσει σὰν χριστιανός· πρέπει πρὶν ἀπ᾿ ὅλα νὰ ἐπαινέσουμε τὴν πεποίθηση τοῦ μάρτυρα, ποὺ μιὰ λέξη, μιὰ χειρονομία, μποροῦσε νὰ τὸν ἀποδώσει ἀζημίωτο καὶ ποὺ προτιμοῦσε τὸ θάνατο ἀπ᾿ τὴν ἀτιμωρησία». Οἱ σύγχρονοι, ποὺ βλέπανε στὸ μαρτύριο μιὰ δικαστικὴ δοκιμασία ποὺ συνιστοῦσε μιὰ μαρτυρία πρὸς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ, ἔβγαλαν ἀπ᾿ τὰ γεγονότα αὐτὰ ὁλότελα διαφορετικὰ συμπεράσματα ἀπὸ κεῖνα ποὺ μπορεῖ νὰ βγάλει ἕνας μεταγενέστερος ἱστορικὸς ποὺ σκέφτεται μὲ μεταγενέστερες ἀνησυχίες· ποτὲ ἰδεολογία δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένη ἀπ᾿ τὰ γεγονότα ὅσο αὐτή.

Ἡ ρωμαϊκὴ διοίκηση ἦταν ἐξαιρετικὰ σκληρὴ γιὰ κάθε ἄνθρωπο ποὺ τῆς φαινόταν πὼς μποροῦσε νὰ ταράξει τὴν δημόσια ἡσυχία καὶ κυρίως γιὰ κάθε κατηγορούμενο ποὺ ἀψηφοῦσε τὴν αὐτοῦ μεγαλειότητα. Χτυπώντας, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, μερικοὺς χριστιανοὺς ποὺ τοὺς εἶχαν καταγγείλει (γιὰ λόγους ποὺ παρέμειναν γενικὰ ἄγνωστοι στοὺς μεταγενέστερους), δὲν πίστευε πὼς κάνει μιὰ πράξη ποὺ προορίζονταν ν᾿ ἀπασχολήσει ποτὲ τοὺς μεταγενέστερους· φαίνεται πὼς τὸ μεγάλο κοινὸ δὲν πρόσεχε πολὺ τὸν ἑαυ-

τό του· αὐτὸ εἶναι ποὺ ἐξηγεῖ γιατὶ οἱ διώξεις δὲν ἄφησαν σχεδὸν ἴχνη στὴν εἰδωλολατρικὴ φιλολογία. Οἱ εἰδωλολάτρες δὲν εἶχαν λόγο γιὰ νὰ δώσουν στὸ μαρτύριο τὴν ἐξαιρετικὴ σπουδαιότητα ποὺ ἀπέδιδαν σ' αὐτὸ οἱ πιστοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ τοὺς ἦταν ἤδη συμπαθεῖς.

Ἡ ἰδεολογία αὐτὴ δὲν θὰ διαμορφώνονταν βέβαια κατὰ ἕνα τρόπο τόσο παράδοξο καὶ δὲν θὰ πιστεύαμε σταθερὰ στὶς περιγραφόμενες καταστροφὲς ἀπὸ τὶς διάφορες ἀποκαλύψεις ποὺ γράφτηκαν στὸ τέλος τοῦ πρώτου αὐτοῦ αἰώνα καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ δεύτερου· εἶχαν πεισθεῖ πὼς ὁ κόσμος θὰ παραδινόταν ὁλότελα στὴ βασιλεία τοῦ κακοῦ καὶ πὼς ὁ Χριστὸς θἄρχονταν ὕστερα νὰ δώσει τὴν ὁριστικὴ νίκη στοὺς ἐκλεκτούς του. Κάθε ἐπεισόδιο δίωξης δανειζόταν ἀπ' τὴ μυθολογία τοῦ Ἀντίχριστου κάτω ἀπ' τὸν τρομερό του δραματικὸ χαρακτήρα· ἀντὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ λόγω τῆς ὑλικῆς σπουδαιότητάς του, σὰν ἕνα δυστύχημα ποὺ χτυπᾶ μερικὰ ἄτομα, ἕνα μάθημα γιὰ τὴν κοινότητα ἢ ἕνα προσωρινὸ ἐμπόδιο φερμένο ἀπ' τὴν προπαγάνδα, ἦταν ἕνα στοιχεῖο τοῦ πολέμου ποὺ παρακινούνταν ἀπ' τὸ Σατανᾶ, βασιλιὰ αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ποὺ σὲ λίγο θ' ἀποκάλυπτε τὸν ἀντίχριστό του. Ἔτσι, ἡ διαφωνία ἀπέρρεε, ταυτόχρονα, ἀπὸ τὶς διώξεις καὶ ἀπ' τὴν πυρετώδη ἀναμονὴ μιᾶς ἀποφασιστικῆς μάχης. Ὅταν ὁ χριστιανισμὸς ἀναπτύχθηκε ἀρκετά, ἡ φιλολογία τῶν ἀποκαλύψεων ἔπαψε νὰ καλλιεργεῖται πολύ, μολονότι ἡ ἰδέα του ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ βάθος του, συνέχισε ν' ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασή της· οἱ Πράξεις τῶν μαρτύρων συντάχθηκαν σὲ τρόπο ποὺ νὰ προκαλοῦν τὰ αἰσθήματα ποὺ γεννοῦσαν οἱ ἀποκαλύψεις· μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς τὶς ἀντικατέστησαν (1) : Κάποτε βρίσκουμε στὴ φιλολογία τῶν διώξεων, κατὰ τρόπο τόσο καθαρό, τὸν τρόμο ποὺ δοκίμαζαν οἱ πιστοὶ γιὰ τὰ ὄργανα τοῦ Σατανᾶ ποὺ τοὺς καταδίωκαν.

Μποροῦμε λοιπὸν ν' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δυνατὸν

---

(1) Εἶναι πιθανὸν πὼς ἡ πρώτη χριστιανικὴ γενεὰ δὲν εἶχε μιὰ πλήρη κατανόηση τῆς δυνατότητας ν' ἀντικαταστήσει μὲ τὶς Πράξεις τῶν μαρτύρων τὶς ἀποκαλύψεις ποὺ μιμήθηκε ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴ φιλολογία· ἔτσι θὰ ἐξηγήσουμε γιατὶ δὲν ἔχουμε καθόλου προγενέστερες ἀφηγήσεις ἀπὸ τὸ 155 (ἐπιστολὴ τῶν Σμυρνιῶν ποὺ ἀφηγοῦνται τὸ θάνατο τοῦ ἅγιου Πολυκάρπου) καὶ γιατὶ ἡ ἀνάμνηση ἑνὸς κάποιου ἀριθμοῦ ἀπὸ πολὺ παληοὺς ρωμαίους μάρτυρες μπόρεσε νὰ χαθεῖ.

νὰ εἶναι ἐπαναστατικὸς μολονότι οἱ συγκρούσεις εἶναι σύντομες καὶ ὀλιγάριθμες· ἀρκεῖ αὐτὲς νὰ εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὲς ὥστε νὰ συνδέονται πρὸς τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ὅλα τὰ γεγονότα θὰ παρουσιάζονται τότε κάτω ἀπ' τὴν εὐρύτατη μορφή τους καὶ διατηρούμενης τῆς ἔννοιας τῆς καταστροφῆς, ἡ ρήξη θὰ εἶναι πλήρης. Ἔτσι βρίσκεται παραμερισμένη ἡ ἀντίρρηση ποὺ ἀπευθύνουν συχνὰ στοὺς ἐπαναστάτες: ὁ πολιτισμὸς δὲν ἀπειλεῖται καθόλου νὰ ὑποκύψει κάτω ἀπ' τὶς συνέπειες μιᾶς ἀνάπτυξης τῆς σκληρότητας, ἀφοῦ ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας ἐπιτρέπει νὰ τροφοδοτεῖται ἡ ἰδέα τῆς ταξικῆς πάλης διὰ μέσου ἐπεισοδίων ποὺ θὰ φαίνονταν μέτρια στοὺς ἀστοὺς ἱστορικούς.

Ὅταν οἱ τάξεις ποὺ κυβερνοῦν, δὲν τολμοῦν πιὰ νὰ διοικοῦν, αἰσχύνονται γιὰ τὴν ἀδυναμία τους καὶ κάνουν προτάσεις πρὸς τοὺς ἐχθρούς τους, διακηρύσσοντας τὴν ἀποστροφή τους γιὰ κάθε ρήξη μέσα στὴν κοινωνία, τότε εἶναι δύσκολο γιὰ τὸ προλεταριάτο νὰ διατηρήσει τὴν ἰδέα τῆς πάλης χωρὶς τὴν ὁποία θὰ ἦταν δύσκολο στὸ σοσιαλισμὸ νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἱστορική του ἀποστολή. Τόσο τὸ καλύτερο, δηλώνουν οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι· μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε λοιπὸν πὼς τὸ μέλλον τοῦ κόσμου δὲν θὰ παραδοθεῖ στοὺς ἀγριάνθρωπους ποὺ δὲν σέβονται ἀκόμα καὶ τὸ κράτος, ποὺ χλευάζουν τὶς ὑψηλὲς ἀστικὲς ἰδεολογίες καὶ ποὺ δὲν ἔχουν πιὰ θαυμασμὸ γιὰ τοὺς ἐπαγγελματίες τῆς ἀνώτερης σκέψης ὅσο καὶ γιὰ τοὺς παπάδες. Ἂς κάνουμε λοιπὸν κάθε μέρα καὶ περισσότερα γιὰ τοὺς ἀπόκληρους, λένε αὐτοὶ οἱ κύριοι· ἂς φανοῦμε περισσότερο χριστιανοὶ ἢ περισσότερο φιλάνθρωποι ἢ περισσότερο δημοκράτες (σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ καθενὸς)· ἂς ἑνωθοῦμε γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ κοινωνικοῦ καθήκοντος. Θὰ ἔχουμε ἔτσι δίκαιο γι' αὐτοὺς τοὺς τρομεροὺς σοσιαλιστὲς ποὺ πιστεύουν ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ καταστροφὴ τοῦ γοήτρου τῶν διανοουμένων, ἀφοῦ οἱ διανοούμενοι κατέστρεψαν ἐκεῖνο τῆς Ἐκκλησίας. Πραγματικά, αὐτοὶ οἱ σοφοὶ καὶ ἠθικοὶ συνδυασμοὶ ἀπέτυχαν· δὲν εἶναι δύσκολο νὰ δοῦμε τὸν λόγο.

Ὁ ὡραῖος συλλογισμὸς αὐτῶν τῶν κυρίων, τῶν ἀξιωματούχων τοῦ κοινωνικοῦ καθήκοντος, προϋποθέτει ὅτι ἡ βία δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ μεγαλώσει, ἢ ἀκόμα νὰ λιγοστέψει, ὅσο οἱ διανοούμενοι θὰ κάνουν περισσότερες φιλοφροσύνες, εὐτέλειες καὶ γριμάτσες

πρὸς τιμὴν τῆς ἕνωσης τῶν τάξεων. Δυστυχῶς γιὰ τοὺς μεγάλους φιλόσοφους, τὰ πράγματα συμβαίνουν ἀλλιώτικα· βρίσκεται ὅτι ἡ βία δὲν παύει νὰ μεγαλώνει ὅσο θἄπρεπε νὰ μικραίνει: σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς ἀνώτερης κοινωνιολογίας. Ὑπάρχουν πράγματι, ἄθλιοι σοσιαλιστὲς ποὺ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴν χαλαρότητα τῆς ἀστικῆς τάξης γιὰ νὰ παρασύρουν τὶς μᾶζες σ' ἕνα κίνημα πού, κάθε μέρα, γίνεται λιγότερο ὅμοιο μ' ἐκεῖνο ποὺ θἄπρεπε νὰ προκύψει ἀπ' τὶς θυσίες ποὺ συγκατατέθηκε νὰ κάνει ἡ ἀστικὴ τάξη γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἡσυχία. Παραλίγο, οἱ κοινωνιολόγοι θὰ διακήρυτταν ὅτι οἱ σοσιαλιστὲς ἐξαπατοῦν καὶ χρησιμοποιοῦν παράνομα μέσα· τόσο τὰ γεγονότα ἀνταποκρίνονται ἄσχημα στὶς προβλέψεις τους.

Ἦταν ὡστόσο εὔκολο νὰ καταλάβουν ὅτι οἱ σοσιαλιστὲς δὲν θ' ἀφήνονταν νὰ νικηθοῦν χωρὶς νὰ ἔχουν χρησιμοποιήσει τοὺς πόρους ποὺ μποροῦσε νὰ τοὺς δώσει ἡ κατάσταση. Ἄνθρωποι ποὺ ἀφιέρωσαν τὴ ζωή τους σὲ μιὰ ὑπόθεση ποὺ ταυτίζουν μὲ τὴν ἀνανέωση τοῦ κόσμου, δὲν μποροῦσαν νὰ διστάσουν νὰ χρησιμοποιήσουν ὅλα τὰ ὅπλα τους γιὰ ν' ἀναπτύξουν τόσο περισσότερο τὸ πνεῦμα τῆς ταξικῆς πάλης ὅσο ἔκαναν προσπάθειες γιὰ νὰ τὸ κάνουν νὰ ἐξαφανισθεῖ. Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν παρουσιάζονται σὲ ἄπειρα ἐπεισόδια βίας καὶ δὲν παρέλειψαν νὰ ὑποχρεώσουν τοὺς ἐργάτες νὰ μὴν ὑποχωροῦν μπροστὰ στὴ σκληρότητα ὅταν αὐτὴ μπορεῖ νὰ τοὺς ἐξυπηρετήσει. Οἱ φιλάνθρωποι ἀστοὶ περιποιούνταν τοὺς συνδικαλισμένους, ποὺ θέλανε νὰ συγκατατεθοῦν στὸ νὰ ἔλθουν στὴ συζήτηση μ' αὐτούς, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐργάτες, περήφανοι γιὰ τὶς ἀριστοκρατικές τους συχνάσεις, θὰ δίνανε εἰρηνιστικὲς συμβουλὲς στοὺς συντρόφους τους· ἀλλὰ θὰ γεννιοῦνταν ὑποψίες προδοσίας ἀρκετὰ γρήγορα ἐνάντια στοὺς ὀπαδοὺς τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων. Τέλος, κι αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο γεγονὸς αὐτῆς τῆς ἱστορίας, ὁ ἀντιπατριωτισμὸς γίνεται ἕνα οὐσιῶδες στοιχεῖο τοῦ συνδικαλιστικοῦ προγράμματος (1).

---

(1) Καθὼς ἐξετάζουμε ὅλα τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἄποψη, λίγο ἐνδιαφέρει νὰ μάθουμε ποιοὺς λόγους ἔδωσαν οἱ πρῶτοι ἀπόστολοι τοῦ ἀντιπατριωτισμοῦ· οἱ λόγοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν εἶναι, σχεδὸν ποτέ, οἱ καλοί· τὸ οὐσιῶδες εἶναι ὅτι γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες ἐργάτες ὁ ἀντιπατριωτισμὸς φαίνεται ἀχώριστος ἀπ' τὸν συνδικαλισμό.

Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἀντιπατριωτισμοῦ στὸ ἐργατικὸ κίνημα εἶναι τόσο περισσότερο ἀξιοσημείωτη ὅσο δημιουργήθηκε τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ κυβέρνηση εἶχε τὴ διάθεση νὰ τὴν κάνει νὰ περάσει στὴν πρακτικὴ τῶν θεωριῶν τῆς ἀλληλεγγύης. Ὁ Λέων Μπουρζουὰ μάταια ἔχει κάνει τὶς πιὸ ἀξιαγάπητες χάρες στὸ προλεταριάτο· μάταια βεβαιώνει ὅτι ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία εἶνα μιὰ μεγάλη οἰκογένεια καὶ ὅτι ὁ φτωχὸς ἔχει μιὰ πίστωση στὸ γενικὸ πλοῦτο· μπορεῖ νὰ ὑποστηρίζει πὼς κάθε σύγχρονη νομοθεσία προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀλληλεγγύης· τὸ προλεταριάτο τοῦ ἀπαντᾶ ἀρνούμενο, κατὰ τὸν χονδροειδέστερο τρόπο, τὴν κοινωνικὴ συμφωνία, μὲ τὴν ἄρνηση τοῦ πατριωτικοῦ καθήκοντος. Τὴ στιγμὴ ποὺ φαινόταν πὼς βρῆκαν τὸ μέσο νὰ καταργήσουν τὴν ταξικὴ πάλη, νά λοιπὸν ποὺ ἀναγεννιέται κάτω ἀπὸ μιὰ ἰδιαίτερα δυσάρεστη μορφή (1).

Ἔτσι ὅλοι οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι φτάνουν σὲ συμπεράσματα ποὺ εἶναι σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὶς προσπάθειές τους· εἶναι ν' ἀπελπίζεται κανεὶς μὲ τὴν κοινωνιολογία! Ἂν εἶχαν τὸν κοινὸ νοῦ καὶ ἂν εἶχαν ἀληθινὰ τὴν ἐπιθυμία νὰ προστατέψουν τὴν κοινωνία ἐνάντια σ' ἕνα μεγάλωμα τῆς σκληρότητας, δὲν θὰ στρίμωχναν τοὺς σοσιαλιστὲς στὴν ἀναγκαιότητα τῆς τακτικῆς ποὺ ἐπιβάλλεται σήμερα σ' αὐτούς· θὰ μένανε ἥσυχοι ἀντὶ νὰ ἀφοσιώνονται γιὰ τὸ κοινωνικὸ καθῆκον· θὰ εὐλογοῦσαν τοὺς προπαγανδιστὲς τῆς γενικῆς ἀπεργίας, ποὺ πράγματι, ἐργάζονται νὰ κρατήσουν τὴ διατήρηση τοῦ συμπαθητικοῦ σοσιαλισμοῦ μὲ τὴ λιγότερο δυνατὴ σκληρότητα. Ἀλλὰ οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν τὸν κοινὸ νοῦ· καὶ θὰ χρειαζόταν νὰ ὑποστοῦν ἀκόμα πολλὲς κατακεφαλιές, πολλὲς ταπεινώσεις καὶ πολλὲς ζημιὲς ἀπὸ χρήματα πρὶν ἀποφασίσουν ν' ἀφήσουν τὸ σοσιαλισμὸ νὰ τραβήξει τὸ δρόμο του.

II

Θὰ ἐμβαθύνουμε τώρα περισσότερο τὶς ἔρευνές μας καὶ θὰ ἀναρωτηθοῦμε σὲ ποιά αἴτια στηρίζεται ἡ ἀποστροφὴ τῶν ἠθικολό-

---

(1) Ἡ προπαγάνδα αὐτὴ δημιούργησε ἀποτελέσματα ποὺ ξεπέρασαν κατὰ πολὺ τὶς ἐλπίδες τῶν ὑποκινητῶν της, καὶ θὰ ἦταν ἀνεξήγητες χωρὶς τὴν ἐπαναστατικὴ ἰδέα.

γων ὅταν βρίσκονται ἀπέναντι σὲ πράξεις βίας· μιὰ ἀπαρίθμηση πολὺ συνοπτικὴ μερικῶν ἀλλαγῶν πολὺ παράδοξων ποὺ ἐπῆλθαν στὰ ἤθη τῶν ἐργατικῶν τάξεων, εἶναι πρῶτα ἀπαραίτητη.

Α.— Παρατηρῶ κατ' ἀρχήν, ὅτι τίποτα δὲν εἶναι πιὸ ἀξιόλογο ἀπ' τὴν ἀλλαγὴ στὸν τρόπο τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν· ἄλλοτε, πίστευαν ὅτι ἡ βέργα τοῦ δασκάλου ἦταν τὸ πιὸ ἀναγκαῖο ὄργανο γιὰ τὸν δάσκαλο τοῦ σχολείου· σήμερα οἱ σωματικὲς ποινὲς ἔχουν ἐξαφανισθεῖ ἀπ' τὴ δημόσια διδασκαλία. Πιστεύω πὼς ὁ ἀνταγωνισμὸς ποὺ αὐτὴ εἶχε νὰ ὑποστηρίξει ἐνάντια στὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία εἶχε ἕνα μεγάλο μέρος σ' αὐτὴ τὴν πρόοδο· οἱ Φρέρηδες ἐφάρμοζαν μὲ ἄκρα αὐστηρότητα, τὶς παλιὲς ἀρχὲς τῆς κληρικῆς παιδαγωγικῆς· καὶ ξέρουμε πὼς αὐτὴ ἐπέτρεψε πολλὰ χτυπήματα καὶ ὑπερβολικὲς ποινές, γιὰ νὰ δαμάσει τὸ δαίμονα ποὺ ὑποβάλλει στὸ παιδὶ πολλὲς κακὲς συνήθειες· ἡ διοίκηση στάθηκε πολὺ ἔξυπνη γιὰ ν' ἀντιτάξει σ' αὐτὴ τὴ βάρβαρη ἐκπαίδευση μιὰ πιὸ μαλακὴ ἐκπαίδευση ποὺ προσείλκυσε πολλὲς συμπάθειες· δὲν μοῦ φαίνεται ἀμφίβολο ὅτι ἡ σκληρότητα τῶν ποινῶν τοῦ κλήρου συντέλεσε πολὺ στὴν ἐξαπόλυση τοῦ σημερινοῦ μίσους ἐνάντια στὸ ὁποῖο ἀγωνίζεται τόσο ἐπίμοχθα ἡ Ἐκκλησία. Τὸ 1901 ἔγραφε: «Ἂν ἡ (Ἐκκλησία) ἐμπνέονταν καλά, θὰ καταργοῦσε ὁλότελα τὰ ἔργα τὰ ἀφιερωμένα στὴν παιδικότητα· θὰ καταργοῦσε σχολεῖα καὶ φιλνθρωπικὰ κταστήματα· θὰ ἐξαφάνιζε ἔτσι τὴν κυριότερη πηγὴ ὅπου τροφοδοτεῖται ὁ ἀντικληρισμός· ἀντὶ νὰ μπεῖ σ' αὐτὸ τὸ δρόμο, φαίνεται πὼς θέλει νὰ ἀναπτύξει, ὅλο καὶ πιὸ πολύ, αὐτὰ τὰ ἱδρύματα, καὶ ἔτσι ἐξασφαλίζει ἀκόμα ὡραῖες μέρες γιὰ τὸ μίσος τοῦ λαοῦ ἐνάντια στὸν κλῆρο». Αὐτὸ ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ 1901 ξεπερνᾶ ἀκόμα τὶς προβλέψεις.

Ἄλλοτε ὑπῆρχαν συνήθειες πολὺ μεγάλης σκληρότητας στὰ ἐργοστάσια καὶ ἰδίως σ' ἐκεῖνα ὅπου ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν ἀνθρώπους ἀνώτερης δύναμης, στοὺς ὁποίους ἔδιναν τὸ ὄνομα «νταῆδες»· τοὺς ἀνάθεταν τὴ στρατολογία, γιατὶ κάθε στρατολογούμενο ἄτομο ἀπὸ ἄλλους, ὑπέκειτο σὲ πολλὲς μιζέριες καὶ βρισιές· ἐκεῖνος ποὺ ἤθελε νὰ μπεῖ μέσα στὸ ἐργαστήριό τους ἔπρεπε νὰ τοὺς πληρώσει· γιὰ νὰ πιοῦν καὶ τὴν ἐπαύριο νὰ κεράσουν τοὺς συντρόφους. «Τὸ περίφημο πότε θά... ὁ καθένας σ' αὐτὸ παίρνει

τὸ σπίρτο του... Τὸ πότε θά... εἶναι ὁ συμπυκνωτὴς τῶν οἰκονομιῶν· σ' ἕνα ἐργαστήριο ὅπου ἔχουν τὴ συνήθεια τοῦ πότε θά... πρέπει νὰ τὸ περάσεις ἢ φυλάξου». Ὁ Ντενὶς Πουλό, ἀπ' τὸν ὁποῖο δανείζομαι αὐτὲς τὶς λεπτομέρειες, παρατηρεῖ ὅτι οἱ μηχανὲς ἐξαφάνισαν αὐτὸ τὸ γόητρο τῶν «νταήδων», ποὺ δὲν ἦταν πιὰ παρὰ μιὰ ἀνάμνηση τὴ στιγμὴ ποὺ ἔγραφε τὸ 1870 (1).

Τὰ ἤθη τῶν συντεχνιῶν ἦταν γιὰ πολὺ καιρὸ ἀξιοπαρατήρητα ἀπ' τὴ σκληρότητά τους: πρὶν τὸ 1840, ὑπῆρχαν συνεχῶς καυγάδες, συχνὰ αἱματηροί, ἀνάμεσα σὲ διαφορετικῶν δογμάτων· ὁ Μαρτὲν Λεὸν ἔδωσε στὸ βιβλίο του γιὰ τὴ συντεχνία, κομμάτια ἀπὸ τραγούδια πραγματικὰ βάρβαρα· οἱ ὑποδοχὲς ἦταν γεμάτες ἀπὸ πολὺ σκληρὲς δοκιμασίες· τοὺς νέους τοὺς μεταχειρίζονταν σὰν ἀληθινοὺς παρίες στὰ καθήκοντα τοῦ Ζὰκ καὶ τοῦ Σουμπέζ: «Ἔχουν δεῖ, ἀφηγεῖται ὁ Περντιγκιέ, συντεχνίτες (μυλουργούς) νὰ ὀνομάζονται ἡ Μάστιγα τῶν ἀλεπούδων (ὑποψηφίων), ὁ Τρόμος τῶν ἀλεπούδων... Στὴν ἐπαρχία μιὰ ἀλεποῦ δουλεύει σπάνια στὶς πόλεις· τὴν διώχνουν, ὅπως λένε, στὰ φρύγανα». Πολλὲς διαφωνίες ἐπῆλθαν ὅταν ἡ τυραννία τῶν συντεχνιτῶν βρέθηκε σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς περισσότερο φιλελεύθερες συνήθειες ποὺ κυριαρχοῦσαν στὴν ἑταιρία. Ὅτν οἱ ἐργάτες δὲν εἶχαν πιὰ ἀνάγκη ἀπὸ ἕναν προστάτη, δὲν συγκατατίθονταν πιὰ τόσο εὔκολα νὰ ὑφίστανται τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ ἄλλοτε φαίνονταν πὼς εἶχαν λίγη σπουδαιότητα σὲ σχέση μὲ τὰ πλεονεκτήματα τῆς συντεχνίας. Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ δουλειὰ ἔβαλε πολλὲς φορὲς ἀντιμέτωπους ὑποψήφιους καὶ συντεχνίτες ποὺ ἤθελαν νὰ κρατήσουν γιὰ τοὺς ἑαυτούς τους τὰ προνόμια. Θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε ἀκόμα ἄλλους λόγους γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν παρακμὴ ἑνὸς θεσμοῦ, ποὺ ὅλο καὶ προσφέροντας σοβαρὲς ὑπηρεσίες, εἶχε συντελέσει πολὺ στὸ νὰ διατηρήσει τὴν ἰδέα τῆς σκληρότητας.

Ὅλος ὁ κόσμος κρίνει πὼς ἡ ἐξαφάνιση αὐτῶν τῶν παλιῶν μεθόδων σκληρότητας εἶναι πρᾶγμα ἔξοχο· ἀπ' αὐτὴ τὴ γνώμη ἦταν πολὺ εὔκολο νὰ περάσουμε στὴν ἰδέα ὅτι κάθε βία εἶναι ἕνα

---

(1) ΝΤΕΝΙΣ ΠΟΥΛΟ, τὸ ὑπέροχο , σελίδες 150—153. Ἀναφέρω κατὰ τὴν ἔκδοση τοῦ 1887. Αὐτὸς ὁ συγγραφέας λέει πὼς οἱ νταῆδες ἐνόχλησαν πάρα πολὺ τὴν πρόοδο στὰ σιδεροκαμίνια.

κακὸ γιὰ νὰ μὴν περάσει ποτὲ αὐτὸ τὸ βῆμα· καὶ πράγματι, ἡ μάζα τῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶναι συνηθισμένοι νὰ μὴ σκέφτονται, ἔφτασε σὲ τοῦτο τὸ συμπέρασμα, ποὺ εἶναι ἀποδεκτὸ σήμερα σὰν ἕνα δόγμα ἀπὸ τὸ βελάζον κοπάδι τῶν ἠθικολόγων. Δὲν ἀναρωτήθηκαν τί ὑπάρχει τὸ ἀξιοσημείωτο στὴ σκληρότητα.

Ὅταν δὲν θέλουν ν' ἀρκεστοῦν μὲ τὴν κοινὴ βλακεία, ἀντιλαμβάνονται πὼς οἱ ἰδέες μας γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τῆς βίας ἐξαρτιοῦνται πολὺ περισσότερο ἀπὸ μιὰ μεταρρύθμιση πολὺ σπουδαία ποὺ ἔγινε στὸν ἐγκληματικὸ κόσμο παρὰ στὶς ἠθικὲς ἀρχές. Κι αὐτὸ θὰ προσπαθήσω ν' ἀποδείξω.

B.— Οἱ σοφοὶ τῆς ἀστικῆς τάξης δὲν ἐπιθυμοῦν ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὶς ἐπικίνδυνες τάξεις· εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὅλες οἱ ἐκθέσεις τους γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἠθῶν παραμένουν πάντοτε ἐπιφανειακές· δὲν εἶναι πολὺ δύσκολο ν' ἀναγνωρίσουμε πὼς εἶναι μόνο ἡ γνώση αὐτῶν τῶν τάξεων ποὺ ἐπιτρέπει νὰ διεισδύσουμε στὰ μυστήρια τῆς ἠθικῆς σκέψης τῶν λαῶν.

Οἱ παλιὲς ἐπικίνδυνες τάξεις ἔκαναν τὸ πιὸ ἁπλὸ ἔγκλημα, ἐκεῖνο ποὺ ἦταν τὸ καλύτερο στὴ διάθεσή τους, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι περιορισμένο σήμερα στὶς ὁμάδες τῶν καθαρμάτων χωρὶς ἐμπειρία καὶ χωρὶς κρίση. Τὰ ἐγκλήματα σκληρότητας μᾶς φαίνονται πὼς εἶναι σήμερα κάτι τὸ ἀφύσικο σὲ τέτοιο σημεῖο, ποὺ ἂν ἡ σκληρότητα ἦταν πολὺ μεγάλη, ἀναρωτιόμαστε συχνὰ ἂν ὁ ἔνοχος ἔχει τὸν κοινὸ νοῦ. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ δὲν ἔγκειται προφανῶς ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ ἐγκληματίες ἠθικοποιήθηκαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ὅτι ἔχουν ἀλλάξει τὴ μέθοδό τους, λόγω τῶν καινούργιων συνθηκῶν τῆς οἰκονομίας, ὅπως θὰ τὸ δοῦμε πιὸ πέρα. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶχε πολὺ μεγαλύτερη ἐπίδραση στὴ λαϊκὴ σκέψη.

Ξέρουμε ὅλοι ὅτι τὰ συνάφεια τῶν κακοποιῶν κατορθώνουν νὰ διατηροῦν μέσα τους μιὰ ἔξοχη πειθαρχία, χάρη στὴ σκληρότητα· ὅταν βλέπουμε νὰ κακομεταχειρίζονται ἕνα παιδί, ὑποθέτουμε ἀπὸ ἔνστικτο πὼς οἱ γονεῖς του ἔχουν ἐγκληματικὰ ἤθη· οἱ μέθοδοι ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ παλιοὶ δάσκαλοι καὶ ποὺ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἱδρύματα ἐπιμένουν νὰ διατηροῦν, εἶναι ἐκεῖνες τῶν ἀλητῶν ποὺ κλέβουν παιδιὰ καὶ γυμνάζουν τὰ θύματά τους γιὰ νὰ τὰ κάνουν ἐπιδέξιους ἀκροβάτες ἢ ἐπαῖτες ἐνδιαφέροντες. Κάθε τι

ποὺ θυμίζει τὰ ἤθη τῶν παλιῶν ἐπικίνδυνων τάξεων, μᾶς εἶναι ὁλότελα μισητό.

Ἡ παλιὰ ἀγριότητα τείνει νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν πανουργία καὶ πολλοὶ κοινωνιολόγοι κρίνουν πὼς ἐκεῖ εἶναι μιὰ σοβαρὴ πρόοδος· μερικοὶ φιλόσοφοι ποὺ δὲν ἔχουν τὴ συνήθεια ν' ἀκολουθοῦν τὶς γνῶμες τοῦ κοπαδιοῦ, δὲν βλέπουν πολὺ καλὰ σὲ τί αὐτὸ συνιστᾶ τὴν πρόοδο ἀπὸ ἠθικὴ ἄποψη: «Ἂν δυσαρεστούμεθα ἀπ' τὴν σκληρότητα, τῆς ἀγριότητας τῶν περασμένων καιρῶν, λέει ὁ Χάρτμαν, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ἡ εὐθύτητα, ἡ εἰλικρίνεια, τὸ ζωηρὸ αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης, τὸ εὐλαβικὸ σέβας μπροστὰ στὴν ἁγιότητα τῶν ἠθῶν, χαρακτηρίζουν τοὺς ἀρχαίους λαοὺς ἐνῶ βλέπουμε νὰ βασιλεύει σήμερα τὸ ψέμα, ἡ ἀπάτη, ἡ δολιότητα, τὸ πνεῦμα τῆς στρεψιδικίας, ἡ περιφρόνηση τῆς ἰδιοκτησίας, ἡ περιφρόνηση τῆς ἐνστικτώδους τιμιότητας καὶ τῶν νόμιμων ἠθῶν ποὺ πολὺ συχνὰ δὲν νοεῖται ἡ ἀξία τους (1). Ἡ κλοπή, τὸ ψέμα, ἡ ἀπάτη μεγαλώνουν παρὰ τὴν καταστολὴ τῶν νόμων σὲ μιὰ ἀναλογία πιὸ γρήγορη ποὺ δὲν μειώνουν τὰ βίαια καὶ ἄγρια ἐγκλήματα ὅπως ἡ ληστεία, ὁ φόνος, ὁ βιασμὸς κλπ. Ὁ πιὸ χαμηλὸς ἐγωϊσμὸς σπάζει χωρὶς ντροπὴ τοὺς ἱεροὺς δεσμοὺς τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς φιλίας, παντοῦ ὅπου βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μ' αὐτούς» (2).

Σήμερα συνήθως κρίνουν πὼς οἱ ζημιὲς χρήματος εἶναι ἀτυχήματα ποὺ ἐκτιθέμεθα νὰ συναντήσουμε σὲ κάθε βῆμα ποὺ κάνουμε καὶ ποὺ εὔκολα ἐπανορθώνονται, ἐνῶ τὰ σωματικὰ ἀτυχήματα δὲν τοὺς εἶναι εὔκολο· κρίνουν λοιπὸν ὅτι ἕνα ἔγκλημα πανουργίας εἶναι ἄπειρα λιγότερο σοβαρὸ ἀπὸ ἕνα σκληρὸ ἔγκλημα· οἱ ἐγκληματίες ἐπωφελοῦνται ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ ποὺ δημιουργήθηκε στὶς κρίσεις.

---

(1) Ὁ Χάρτμαν στηρίζεται στὴν αὐθεντία τοῦ ἄγγλου φυσιοδίφη Οὐάλλας, ποὺ ἐπαίνεσε πολὺ τὴν ἁπλότητα τῶν ἠθῶν τῶν Μαλαγίων· ὑπάρχει ἐκεῖ ἕνα μεγάλο μέρος ὑπερβολῆς, μολονότι ἄλλοι ταξιδευτὲς ἔχουν κάνει ἀνάλογες παρατηρήσεις σὲ μερικὲς φυλὲς τῆς Σουμάτρας. Ὁ Χάρτμαν θέλει ν' ἀποδείξει πὼς δὲν ὑπάρχει πρόοδος πρὸς τὴν εὐτυχία, καὶ αὐτὴ ἡ φροντίδα τὸν ὁδηγεῖ νὰ ὑπερβάλλει τὴν ἀρχαία εὐτυχία.

(2) ΧΑΡΤΜΑΝ. «Φιλοσοφία τοῦ Ἀσύνειδου, τόμος ΙΙ, σελίδες 464—465.

῾Ο ποινικός μας κώδικας εἶχε συνταχθεῖ σ᾽ ἕναν καιρὸ ὅπου φαντάζονταν τὸν πολίτη κάτω ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ἀγροτικοῦ ἰδιοκτήτη, μοναδικὰ ἀπασχολημένου νὰ διαχειρίζεται τὴν περιοχή του σὰν καλὸς οἰκογενειακὸς πατέρας καὶ νὰ προετοιμάσει γιὰ τὸ παιδί του μιὰ ἔντιμη θέση· οἱ μεγάλες περιουσίες ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὶς δουλειές, μὲ τὴν πολιτική, μὲ τὴν κερδοσκοπία, ἦταν σπάνιες καὶ θεωροῦνται σὰν παρὰ φύση· ἡ ὑπεράσπιση τῶν οἰκονομιῶν τῶν μεσαίων τάξεων ἦταν μιὰ ἀπ᾽ τὶς μεγάλες σκοτοῦρες τοῦ νομοθέτη. Τὸ προηγούμενο καθεστὼς ἦταν ἀκόμα πιὸ τρομερὸ στὴν καταστολὴ τῶν ἀπατῶν, ἀφοῦ ἡ βασιλικὴ διακήρυξη τῆς 5 Αὐγούστου 1727 τιμωροῦσε μὲ θάνατο τοὺς δόλιους χρεωκόπους· δὲν μπορεῖ νὰ φαντασθεῖ κανεὶς τίποτα ποὺ νὰ εἶναι πιὸ ἀπομακρυσμένο ἀπ᾽ τὰ σημερινὰ ἤθη μας! Εἴμαστε σήμερα διατεθειμένοι νὰ πιστέψουμε πὼς τὰ ἐγκλήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲ μποροῦν γενικὰ νὰ διαπραχθοῦν παρὰ χάρη στὴν ἀπερισκεψία τῶν θυμάτων καὶ δὲν ἀξίζουν παρὰ κατ᾽ ἐξαίρεση ποινές· κι ἀκόμα ἀρκούμαστε σ᾽ ἐλαφρὲς ποινές.

Σὲ μιὰ πλούσια κοινωνία, ἀπασχολημένη σὲ μεγάλες ἐπιχειρήσεις, ὅπου ὁ καθένας εἶναι πολὺ ξύπνιος γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων του, ὅπως εἶναι ἡ ἀμερικανικὴ κοινωνία, τὰ ἐγκλήματα δολιότητας δὲν ἔχουν τὶς ἴδιες συνέπειες ὅσο σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτό της μιὰ αὐστηρὴ φειδώ· εἶναι, πράγματι, πολὺ σπάνιο νὰ μποροῦν αὐτὰ τὰ ἐγκλήματα νὰ φέρουν μιὰ βαθειὰ καὶ διαρκῆ ταραχὴ στὴν οἰκονομία· ἔτσι οἱ ᾽Αμερικανοὶ ἀνέχονται, χωρὶς νὰ παραπονιοῦνται πολύ, τὶς ὑπερβολὲς τῶν πολιτικῶν τους καὶ τῶν τραπεζιτῶν τους. ῾Ο Π. ντὲ Ρουγιὲρ συγκρίνει τὸν ᾽Αμερικανὸ μ᾽ ἕνα καπετάνιο ποὺ σ᾽ ἕνα δύσκολο ταξίδι δὲν ἔχει τὸν καιρὸ νὰ ἐπιτηρεῖ τὸν μάγειρά του ποὺ τὸν κλέβει. «῞Οταν λένε στοὺς ᾽Αμερικανοὺς ὅτι οἱ πολιτικοί τους τοὺς κλέβουν, συνήθως σᾶς ἀπαντοῦν: Διάβολε, τὸ ξέρω καλά! ῞Οσο πᾶνε καλὰ οἱ ἐπιχειρήσεις, ὅσο οἱ πολιτικοὶ δὲν βρίσκονται στὸ δρόμο τους, ξεφεύγουν, χωρὶς πολὺ κόπο, ἀπὸ τὶς τιμωρίες ποὺ ἀξίζουν».

᾽Αφότου κερδίζουν εὔκολα τὰ λεφτὰ στὴν Εὐρώπη, ἀνάλογες ἰδέες μὲ κεῖνες τῆς ᾽Αμερικῆς διαδόθηκαν ἀνάμεσα σὲ μᾶς. Μεγάλοι ἐπιχειρηματίες μπόρεσαν νὰ ξεφύγουν ἀπ᾽ τὸν κολασμό, γιατὶ ἤ-

ταν ἀρκετὰ ἱκανοί, στὶς ὥρες τῶν ἐπιτυχιῶν τους, νὰ δημιουργήσουν πολλὲς φιλίες σ' ὅλους τοὺς κόσμους· στὸ τέλος βρῆκαν πὼς θὰ ἦταν πολὺ ἄδικο νὰ καταδικάζουν χρεωκοπημένους μεγαλέμπορους καὶ συμβολαιογράφους ποὺ ἀποσύρονταν καταστραμμένοι ὕστερα ἀπὸ μέτριες καταστροφές, ὅταν οἱ βασιλιάδες τῆς οἰκονομικῆς ἀπάτης συνέχιζαν νὰ περνοῦν χαρούμενη ζωή. Σιγὰ σιγὰ ἡ καινούργια οἰκονομία δημιούργησε μιὰ ἐξαιρετικὴ καινούργια ἐπιείκεια γιὰ ὅλα τὰ δόλια ἐγκλήματα μέσα στὶς χῶρες τοῦ ὑψηλοῦ καπιταλισμοῦ.

Στὶς χῶρες ὅπου σήμερα ὑφίσταται ἀκόμα ἡ παλιὰ οἰκογενειακὴ οἰκονομία, φειδωλὴ καὶ ἐχθρικὴ πρὸς τὴν κερδοσκοπία, ἡ σχετικὴ ἐκτίμηση τῶν πράξεων βίας καὶ τῶν πράξεων δολιότητας δὲν ἀκολούθησε τὴν ἴδια ἐξέλιξη ὅπως στὴν Ἀμερική, στὴν Ἀγγλία, στὴ Γαλλία: ἔτσι ἡ Γερμανία διατήρησε πολλὰ ἔθιμα τῶν παλιῶν καιρῶν καὶ δὲν αἰσθάνετι τόση ἀπέχθεια γιὰ τὶς αὐστηρότατες ποινὲς ὅπως ἐμεῖς γιὰ τὶς σκληρὲς τιμωρίες· αὐτὲς δὲν τῆς φαίνονται καθόλου, ὅπως σὲ μᾶς, ἁρμόζουσες γιὰ τὶς πιὸ ἐπικίνδυνες τάξεις.

Δὲν ἔλειψαν φιλόσοφοι γιὰ νὰ διαμαρτυρηθοῦν ἐνάντια σ' ἕνα τέτοιο μαλάκωμα τῶν κρίσεων· σύμφωνα πρὸς αὐτὸ ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει πιὸ πάνω τοῦ Χάρτμαν, πρέπει νὰ περιμένουμε νὰ τὸ συναντήσουμε ἀνάμεσα στοὺς διαμαρτυρόμενους: «Εἴμαστε ἤδη κοντὰ στὸν καιρὸ ὅπου ἡ κλοπὴ καὶ τὸ ψέμα ποὺ καταδικάζει ὁ νόμος, θὰ περιφρονοῦῦνται σὰν κοινὰ λάθη, σὰν μιὰ χοντρὴ ἀδεξἴότητα, ἀπὸ τοὺς ἐπιτήδειους λωποδύτες ποὺ ξέρουν νὰ σέβονται τὸ κείμενο τοῦ νόμου, ὅλο καὶ παραβιάζοντας τὸ δίκαιο τοῦ ἄλλου. Βέβαια θὰ προτιμοῦσα καλύτερα, γιὰ λογαριασμό μου, νὰ ζῶ ἀνάμεσα σὲ παλιοὺς Γερμανούς, μὲ κίνδυνο νὰ σκοτωθῶ στὴν περίσταση, παρὰ νὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος, στὶς μεγάλες πόλεις μας, νὰ θεωρῶ κάθε ἄνθρωπο σὰν ἀπατεώνα ἢ κατεργάρη, ὅσο δὲν ἔχω φανερὲς ἀποδείξεις τῆς τιμιότητάς του» (1).

---

(1) Πρέπει νὰ σημειώσω πὼς στὴ Γερμανία ὑπάρχουν τόσοι Ἑβραῖοι στὸν κόσμο τῶν κερδοσκόπων ποὺ οἱ ἀμερικανικὲς ἰδέες δοκιμάζουν μιὰ δυσκολία νὰ διαδοθοῦν. Ὁ κερδοσκόπος φαίνεται στὸ μεγάλο ἀριθμὸ σὰν νὰ εἶναι ἕνας ξένος ποὺ ληστεύει τὸ ἔθνος.

῾Ο Χάρτμαν δὲν ὑπολογίζει τὴν οἰκονομία· συλλογίζεται ἀπ᾽ τὴν προσωπικὴ ἄποψή του καὶ δὲν βλέπει καθόλου αὐτὸ ποὺ συμβαίνει γύρω του· σήμερα δὲν θἄθελε κανένας νὰ ἐκτεθεῖ στὸ νὰ σκοτωθεῖ ἀπ᾽ τοὺς παλιοὺς Γερμανούς· μιὰ ἀπάτη ἢ μιὰ κλοπὴ δὲν εἶναι παρὰ ζημιὲς εὔκολα ἐπανορθώσιμες.

Γ.— Γιὰ νὰ φτάσουμε τέλος ὁλότελα στὸ βάθος τῆς σύγχρονης σκέψης, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε μὲ ποιὸν τρόπο τὸ κοινὸ ἐκτιμᾶ τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ κράτος καὶ στὰ ἐγκληματικὰ συνάφεια· τέτοιες σχέσεις ὑπῆρχαν πάντοτε· αὐτὲς οἱ ἑταιρίες, ἀφοῦ ἔκαναν τὴ βία, στὸ τέλος ἔκαναν τὴ δολιότητα, ἢ τουλάχιστον οἱ βίες τους ἔγιναν ἀρκετὰ ἐξαιρετικές.

Θὰ βρίσκαμε σήμερα παράξενο πὼς δικαστὲς μπῆκαν ἐπικεφαλῆς ἔνοπλων συμμοριῶν, ὅπως συνέβη στὴ Ρώμη κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς δημοκρατίας. Στὴ δίκη τοῦ Ζολᾶ οἱ ἀντισημίτες στρατολόγησαν ὁμάδες πληρωμένων διαδηλωτῶν ποὺ εἶχαν ἀναλάβει νὰ ἐκφράσουν τὴν πατριωτική τους ἀγανάκτηση· ἡ κυβέρνηση τοῦ Μελὶν προστάτευσε αὐτὲς τὶς μανοῦβρες ποὺ εἶχαν γιὰ πολλοὺς μῆνες μιὰ ἀρκετὰ μεγάλη ἐπιτυχία καὶ ποὺ συντέλεσαν πολὺ στὸ νὰ ἐμποδίσουν μιὰ νόμιμη ἀναθεώρηση τῆς δίκης τοῦ Ντρέϋφους.

Δὲν πιστεύω νὰ γελιέμαι λέγοντας πὼς αὐτὴ ἡ τακτικὴ τῶν ὀπαδῶν τῆς ἐκκλησίας ἦταν ἡ κυριότερη αἰτία ὅλων τῶν μέτρων ποὺ βλέπουμε νὰ παίρνονται ἐνάντια στὸν καθολικισμὸ ἀπὸ τὸ 1911: ἡ φιλελεύθερη ἀστικὴ τάξη δὲν θὰ δεχόταν ποτὲ αὐτὰ τὰ μέτρα ἂν δὲν εἶχε ἀκόμα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ φόβου ποὺ εἶχε αἰσθανθεῖ στὴ διάρκεια τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους· τὸ μεγάλο ἐπιχείρημα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Κλεμανσὼ γιὰ νὰ παροτρύνει τὸ στρατὸ στὴ μάχη ἐνάντια στὴν ἐκκλησία, ἦταν ἐκεῖνο τοῦ φόβου· δὲν ἔπαυε νὰ καταγγέλλει τὸν κίνδυνο ποὺ ἡ ρωμαϊκὴ φατρία ἔκανε νὰ διατρέχει ἡ δημοκρατία· οἱ νόμοι γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἀδελφότητες, γιὰ τὴν παιδεία, γιὰ τὸ καθεστὼς τῶν ἐκκλησιῶν ἔγιναν γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὸ καθολικὸ κόμμα νὰ ξαναπάρει τοὺς φιλοπόλεμους τρόπους ποὺ εἶχε καὶ ποὺ ὁ ᾽Ανατὸλ Φρὰνς παρομοίαζε τόσο συχνὰ μὲ κείνους τῆς Λίγκας: Εἶναι οἱ νόμοι τοῦ φόβου. Πολλοὶ συντηρητικοὶ νοιώσανε τόσο καλὰ αὐτὸ ποὺ εἶδαν, μὲ δυσαρέσκεια, τὶς ἀντιστάσεις ποὺ ἀντέταξαν πρόσφατα στὶς ἀπογρα-

φές τῶν ἐκκλησιῶν· ἔκριναν πῶς ἡ χρησιμοποίηση συμμοριῶν εὐσεβῶν ἀπάχηδων ἔπρεπε νὰ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νὰ κάνει τὴ μεσαία τάξη πιὸ ἐχθρικὴ στὸ σκοπό τους (1) καὶ δὲν ἐκπλαγήκαμε λίγο ποὺ εἴδαμε τὸν Μπρυνεσιὲ ἕναν ἀπ' τοὺς θαυμαστὲς τῶν ἀντιντρεϋφικῶν ἀπάχηδων, νὰ συμβουλεύει τὴν ὑποταγή, γιατὶ ἡ ἐμπειρία τὸν εἶχε διαφωτίσει γιὰ τὶς συνέπειες τῆς βίας.

Οἱ ἑταιρίες, ποὺ ἐνεργοῦν μὲ δόλο, καθόλου δὲν δημιουργοῦν τέτοιες ἀντιδράσεις στὸ κοινὸ στὴν ἐποχὴ τῆς δημοκρατίας τῶν κληρικῶν, ἡ Ἑταιρία τοῦ Σαὶν Βινσὰν ντὲ Πώλ, ἦταν ἕνα ὡραῖο χημεῖο ἐπιτήρησης τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων κάθε τάξης καὶ κάθε βαθμοῦ· δὲν πρέπει λοιπὸν κανεὶς νὰ ἀπορεῖ ἂν ἡ φραμασωνία μπόρεσε νὰ προσφέρει στὴν ριζοσπαστικὴ κυβέρνηση ὑπηρεσίες παρόμοιες μὲ κεῖνες ποὺ ἡ καθολικὴ φιλανθρωπία εἶχε προσφέρει στὶς προηγούμενες κυβερνήσεις. Ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων χαμερπῶν ὑποθέσεων ἔδειξε κατὰ ἕνα τρόπο πολὺ σαφῆ, ποιὰ ἦταν δριστικὰ ἡ ἄποψη τῆς χώρας.

Ὅταν οἱ ἐθνικιστὲς κατέσχον φακέλλους ποὺ εἶχαν κάνει οἱ ἀξιωματοῦχοι τῶν Φραμασωνικῶν Λεσχῶν γιὰ τοὺς ἀξιωματικούς, πίστεψαν πῶς οἱ ἀντίπαλοί τους ἦταν χαμένοι· ὁ πανικὸς ποὺ ἐπεκράτησε στὴ διάρκεια μερικῶν ἡμερῶν στὸ ριζοσπαστικὸ πεδίο, φάνηκε νὰ δίνει δίκαιο στὶς προβλέψεις τους· ἀλλὰ σὲ λίγο ἡ δημοκρατία δὲν εἶχε παρὰ χλευασμοὺς γι' αὐτὸ ποὺ ὀνόμασε «ἡ μικρὴ ἀρετή» τῶν ἀνθρώπων ποὺ κατάγγελναν στὴν κοινὴ γνώμη τὶς μεθόδους τοῦ στρατηγοῦ Ἀντρὲ καὶ τῶν συνενόχων του. Ὁ Ἀνρὺ Μπερανζὲ ἔδειξε, στὶς δύσκολες αὐτὲς μέρες, πῶς γνώριζε θαυμάσια τὴν ἠθικότητα τῶν συγχρόνων του· δὲν δίστασε νὰ ἐπιδοκιμάσει αὐτὸ ποὺ ὀνόμαζε «νόμιμη ἐπιτήρηση ἀσκούμενη ἀπὸ ὀργανώσεις πρωτοπορίας στὶς ἰθύνουσες κάστες»· κατάγγειλε τὴ δει-

---

(1) Στὴ συνεδρίαση τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου τῶν Παρισίων τὴν 26ην Μαρτίου 1906, ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας εἶπε ὅτι ἡ ἀντίσταση ἦταν ὀργανωμένη ἀπὸ μιὰ ἐπιτροπὴ ποὺ εἶχε τὴν ἕδρα της στὸν ἀριθ. 86, ὁδὸς Ρισελιὲ ποὺ στρατολογοῦσε εὐσεβεῖς ἀπάχηδες μὲ 3—4 φράγκα τὴν ἡμέρα. Ἰσχυρίστηκε πῶς 52 παπάδες τοῦ Παρισιοῦ τοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ νὰ διευκολύνουν τὶς ἀπογραφές, εἴτε νὰ ἀρκεστοῦν σὲ μία παθητικὴ ἀντίδραση. Κατηγόρησε τοὺς καθολικοὺς πολιτικοὺς ποὺ βιάσανε τὸ χέρι τοῦ κλήρου.

λία τῆς κυβέρνησης πού «εἶχε ἀφήσει νά ἐξυβρίσουν σάν συκοφάντες (αὐτούς) πού ἀνάλαβαν τό σκληρό ἔργο ν' ἀντιμετωπίσουν τή στρατιωτική κάστα καί τή Ρωμαϊκή Ἐκκλησία, νά τούς ἀνακρίνει καί νά τούς καταγγείλει» («Δράση», 31 Ὀκτ. 1904)· ἐξύβρισε τούς σπάνιους ντρεϋφουσαρικούς πού τόλμησαν νά ἐκδηλώσουν τήν ἀγανάκτησή τους, ἡ στάση τοῦ Ζοζέφ Ρεϊνάκ τοῦ φάνηκε ἰδιαίτερα σκανδαλώδικη· τοῦ φαινόταν πώς αὐτός θἄπρεπε νά βρίσκεται νά τόν τιμοῦν πάρα πολύ καί νά τόν ἀνέχονται στήν Ἕνωση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου πού ἀποφάσισε νά διεξάγει ἐπιτέλους «τήν καλή μάχη γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη, πού θυσιάστηκε γιά πάρα πολύ καιρό σέ κείνη τοῦ ἑνός ἀνθρώπου» («Δράση», 22 Δεκ. 1904). Τελικά ψήφισαν ἕνα νόμο ἀμνήστευσης γιά νά διακηρύξουν ὅτι δέν ἤθελαν πιά ν' ἀκοῦν γιά ὅλες αὐτές τίς μηδαμινότητες.

Στήν ἐπαρχία ἔγιναν μερικές ἀντιστάσεις· ἦταν ὅμως σοβαρές; Ἀμφιβάλλω, ὅταν συμβουλεύομαι τόν φάκελλο πού δημοσίευσε ὁ Πεγκύ στόν ἔνατο ἀριθμό τῆς ἕκτης σειρᾶς τοῦ «Καγιέ ντέ λά Κουϊνζέν». Μερικές προσωπικότητες μέ περίσσιο λόγο, ἠχηρό καί γεμάτο λήρους, βρέθηκαν λίγο ἐνοχλημένες ἀναμφίβολα μπροστά στά χλευαστικά μειδιάματα τῶν ἐπιφανῶν μπακάληδων καί τῶν ἐξεχόντων φαρμακοποιῶν, πού ἀποτελοῦν τήν «ἐλίτ» τῶν ἐπιστημονικῶν καί μουσικῶν ἑταιριῶν μπροστά στίς ὁποῖες ἦταν συνηθισμένοι νά ρητορεύουν γιά τήν δικαιοσύνη, τήν ἀλήθεια καί τό φῶς. Δοκίμασαν τήν ἀνάγκη νά δείξουν στωϊκή διαγωγή.

Ὑπάρχει τίποτα τό πιό ὡραῖο ἀπ' αὐτή τήν περικοπή μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ καθηγητῆ Μπουγκλέ, μεγάλου δόκτορα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, πού βρίσκω στή σελίδα 13: «Ὑπῆρξα πολύ εὐτυχής πού ἔμαθα ὅτι ἡ Ἕνωση ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων θά πεῖ ἐπιτέλους τή λέξη της. Ἡ σιωπή της ἐκπλήσσει καί τρομάζει»; Νά ἕνα παιδί πού πρέπει νά ἔχει τόν τρόμο καί τήν ἔκπληξη πολύ εὔκολα. Ὁ Φρανσίς ντέ Πρεσσενέ εἶχε ἐπίσης τίς ἀγωνίες του· εἶναι εἰδικός σ' αὐτό τό εἶδος· ἀλλά ἦταν ἑνός εἴδους πολύ διακεκριμένου, ὅπως ταιριάζει σ' ἕναν εὐπατρίδη σοσιαλιστή· φοβόταν μήπως ἡ δημοκρατία ἀπειληθεῖ ἀπό μιά καινούργια «ξερή γκιλλοτίνα» ὅμοια μέ κείνη πού εἶχε κάνει τόσο κακό στούς ἐνάρετους

δημοκράτες κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σκανδάλων τοῦ Παναμᾶ (1). Ὅταν εἶδε ὅτι τὸ κοινὸ δεχόταν εὔκολα τὴ συνοχὴ τῆς κυβέρνησης καὶ ἑνὸς φιλανθρωπικοῦ σωματείου, ἐξαπέλυσε τοὺς ἐκδικητικοὺς κεραυνούς του στοὺς διαμαρτυρηθέντες καὶ ἔγινε ἐγκληματικὸ σωματεῖο. Ἀνάμεσα στοὺς πιὸ παράξενους ἀπ' αὐτοὺς ποὺ διαμαρτυρήθηκαν ἐπισημαίνω ἕνα πολιτικὸ πάστορα τοῦ Σαὶν Ἐτιέν, ὀνομαζόμενο Λ. Κόντ. Ἔγραφε , σ' αὐτὴ τὴν ἐξαιρετικὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦν τὰ μέλη τῆς Ἕνωσης τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων: «Ἔλπιζα ὅτι ἡ ὑπόθεση θὰ μᾶς εἶχε θεραπεύσει ὁριστικὰ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἑλονοσία ἀπ' τὴν ὁποία ὑποφέρουμε καὶ ὅτι θὰ εἶχε καθαρίσει τὴ δημοκρατικὴ συνείδηση ἀπὸ τὸ κληρικὸ μίασμα μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε ἐμποτισθεῖ. Ὅμως δὲ συνέβη τίποτα. Εἴμαστε περισσότερο κληρικοὶ παρὰ ποτέ». Κατὰ συνέπεια αὐτὸς ὁ αὐστηρὸς ἄνθρωπος παρέμεινε στὴν Ἕνωση! Διαμαρτυρόμενη καὶ ἡ ἀστικὴ λογική! Ποτὲ κανεὶς δὲν ξέρει ἂν ἡ Ἕνωση δὲ θὰ μπορέσει νὰ προσφέρει μικρὲς ὑπηρεσίες στοὺς λειτουργοὺς τοῦ Ἁγίου Εὐαγγελίου.

Ἂν ἐπέμεινα στὰ χονδροειδῆ αὐτὰ ἐπεισόδια, εἶναι γιατὶ νομίζω κατάλληλα ν' ἀποδείξουν τὴν ἠθικὴ τῶν ἀτόμων ποὺ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ μᾶς κυβερνοῦν. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ πολιτικὲς—ἐγκληματικὲς ὀργανώσεις ποὺ δροῦν μὲ τὴν ἀπάτη ἔχουν πιὰ ἀναγνωρισμένη θέση σὲ μιὰ ὥριμη δημοκρατία. Ὁ Π. ντε Ρουζιὲρ πιστεύει πὼς ἡ Ἀμερικὴ θὰ φτάσει μιὰ μέρα νὰ θεραπευθεῖ ἀπὸ τὰ κακὰ ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἔνοχες μανοῦβρες τῶν πολιτικῶν της. Ὁ Ὀστρογκόρσκι, ἀφοῦ ἔκανε μιὰ μεγάλη καὶ λεπτομερὴ ἔρευνα γιὰ «τὴ δημοκρατία καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν πολιτικῶν κομμάτων», πιστεύει πὼς ἔχει βρεῖ λύσεις ποὺ ἐπιτρέπουν ν' ἀπαλλάξουν τὰ σύγχρονα κράτη ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση ποὺ τὰ κόμματα ἀσκοῦν πάνω τους. Εἶναι πλατωνικὲς εὐχές· καμμία ἱστορικὴ ἐμπειρία δὲν ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μποροῦμε

---

(1) Καϊέ ντὲ λὰ Κουινζίν», 9ον τῆς 6ης σειρᾶς, σ. 9. Ὁ Π. Πρισενσὲ ἦταν, στὴν ἐποχὴ τοῦ Παναμᾶ ὁ κυριώτερος ὑπάλληλος τοῦ Χεβράρ· ξέρουμε πὼς αὐτὸς ἦταν ἕνας ἀπὸ κείνους ποὺ κέρδισε πολλὰ ἑκατομμύρια ἀπὸ τὴν παναμικὴ ληστεία· αὐτὸ δὲν τὸν ἔκανε νὰ χάσει τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν αὐστηρῶν γεγονότων· ἡ ἐφημερίδα «Τέμπς» συνεχίζει νὰ εἶναι ὁ προφήτης τῆς λογικῆς δημοκρατίας καὶ τῶν ἱερέων τοῦ Ἁγίου—Εὐαγγελίου.

νὰ κάνουμε νὰ λειτουργήσει μιὰ δημοκρατία, σὲ μιὰ καπιταλιστικὴ χώρα, χωρὶς τὶς ἐγκληματικὲς καταχρήσεις ποὺ διαπιστώνουμε σήμερα παντοῦ. Ὅταν ὁ Ρουσσὼ ζητοῦσε νὰ μὴν ἀνέχεται ἡ δημοκρατία στοὺς κόλπους της καμμιὰ ἰδιαίτερη ἕνωση, σκεφτόταν σύμφωνα μὲ τὴ γνώση ποὺ εἶχε γιὰ τὶς δημοκρατίες τοῦ Μεσαίωνα· ἤξερε καλλίτερα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του αὐτὴ τὴν ἱστορία καὶ ἔμενε ἔκπληκτος ἀπὸ τὸν τεράστιο ρόλο ποὺ εἶχαν παίξει τότε οἱ πολιτικο—ἐγκληματικὲς ἑνώσεις· διπίστωνε τὸ ἀδύνατον τοῦ συμβιβασμοῦ τοῦ λόγου σὲ μιὰ δημοκρατία μὲ τὴν ὕπαρξη τέτοιων δυνάμεων· ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία θὰ μᾶς μάθαινε πὼς δὲν ὑπάρχει μέσον νὰ τὶς κάνουμε νὰ ἐξαφανιστοῦν (1).

III

Οἱ προηγούμενες ἐξηγήσεις θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ καταλάβουμε τὶς ἰδέες ποὺ σχηματίζουν οἱ φωτισμένοι δημοκράτες καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι γιὰ τὸ ρόλο τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων.

Πολὺ συχνὰ συνέχαιραν τὸν Βαλντὲκ—Ρουσσὼ ποὺ εἶχε ψηφίσει, τὸ 1884, τὸ νόμο γιὰ τὰ συνδικάτα. Γιὰ νὰ ἀτιληφθεῖ κανεὶς αὐτὸ ποὺ περίμεναν ἀπὸ τὸ νόμο αὐτό, πρέπει νὰ φανταστεῖ πιὰ ἦταν ἡ κατάσταση στὴ Γαλλία ἐκείνη τὴν ἐποχή: μεγάλες οἰκονομικὲς στενοχώριες εἶχαν ὁδηγήσει τὴν κυβέρνηση νὰ ὑπογράψει μὲ τὶς ἑταιρίες σιδηροδρόμων συμβάσεις ποὺ οἱ ριζοσπάστες εἶχαν καταγγείλει σὰν πράξεις ληστείας· ἡ ἀποικιακὴ πολιτικὴ ἔδινε τόπο στὶς πιὸ ζωηρὲς ἐπιθέσεις καὶ ἦταν κατὰ βάθος ἀντιδημοτικὴ (2)· ἡ δυσαρέσκεια ποὺ θὰ ἐκδηλωνόταν, μερικὰ χρόνια ἀργότερα, κάτω ἀπὸ τὴ μορφὴ τοῦ μπουλανζισμοῦ, ἦταν κιόλας

(1) Ὁ Ρουσσὼ θέτοντας τὸ ζήτημα κατὰ ἕναν ἀφηρημένο τρόπο, φάνηκε νὰ καταδικάζει κάθε εἶδους ἕνωση καὶ οἱ κυβερνήσεις μας στηρίχτηκαν πολὺν καιρὸ στὴν αὐθεντία του γιὰ νὰ ὑποβάλλουν κάθε ἕνωση αὐθαίρετα.

(2) Στὴν «Ἠθική του» ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1883, ὁ Υ. Γκυγιὸ ὑψώνεται μὲ βία ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν πολιτική: «Παρὰ τὶς καταστροφικὲς ἐμπειρίες (τῶν δύο αἰώνων) παίρνουμε τὴν Τυνισία, βρισκόμαστε στὸ σημεῖο νὰ πᾶμε στὴν Αἴγυπτο, ἀναχωροῦμε γιὰ τὸ Τονκίνο, ὀνειρευόμαστε τὴν κατάκτηση τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς». (σ. 339).

πολὺ ἐπισημασμένη· καὶ οἱ ἐκλογὲς τοῦ 1885 παρ' ὀλίγο νὰ δώσουν τὴν πλειοψηφία στοὺς συντηρητικούς.

Ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσώ, χωρὶς νὰ εἶναι ἕνας βαθὺς προφήτης, ἦταν ἀρκετὰ διορατικὸς γιὰ νὰ καταλάβει τὸν κίνδυνο ποὺ μποροῦσε νὰ ἀπειλήσει τὴν καιροσκοπικὴ Δημοκρατία καὶ ἀρκετὰ κυνικὸς γιὰ ν' ἀναζητήσει μέσα ὑπεράσπισης μέσα σὲ μιὰ πολιτικο—ἐγκληματικὴ ὀργάνωση ἱκανὴ νὰ εἰχμαλωτίσει τοὺς συντηρητικούς.

Στὴν ἐποχὴ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ κυβέρνηση εἶχε ἐπιζητήσει νὰ διευθύνει τὰ σωματεῖα ἀμοιβαίας βοηθείας, σὲ τρόπο ποὺ νὰ εἶναι ὁ κύριος τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἑνὸς μέρους τῶν βιοτεχνῶν· ἀργότερα, πίστεψε δυνατὸ νὰ βρεῖ στὶς ἐργατικὲς ἑνώσεις ἕνα σύνολο νὰ καταστρέψει τὸ κῦρος τοῦ φιλελεύθερου κόμματος στὸ λαὸ καὶ νὰ τρομάξει τὶς πλούσιες τάξεις ποὺ τοῦ ἔκαναν μιὰ λυσσώδη ἀντιπολίτευση ἀπὸ τὸ 1863. Ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ ἐμπνεόταν ἀπὸ αὐτὰ τὰ παραδείγματα καὶ ἔλπιζε νὰ ὀργανώσει ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες μιὰ ἱεραρχία ποὺ θὰ ἦταν ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς ἀστυνομίας (1).

Σὲ μιὰ ἐγκύκλιο τῆς 25 Αὐγούστου 1884, ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ ἐξηγοῦσε στοὺς νομάρχες πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ κλείνονται στὸ πάρα πολὺ ταπεινὸ καθῆκον ἀνθρώπων ποὺ ἀνάλαβαν νὰ κάνουν τοὺς ἄλλους νὰ σέβονται τὸ νόμο· ὄφειλαν νὰ τονώσουν τὸ πνεῦμα ἑνωσης, «νὰ ἐξομαλύνουν στὸ δρόμο του τὶς δυσκολίες ποὺ δὲν θὰ ἔλλειπαν νὰ γεννηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνεμπειρία κι ἀπὸ τὴν ἔλλειψη συνήθειας αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας»· ὁ ρόλος τους θὰ ἦταν τόσο πιὸ χρήσιμος καὶ πιὸ μεγάλος ὅσο θὰ κατόρθωναν νὰ ἐμπνεύσουν περισσότερη ἐμπιστοσύνη στοὺς ἐργάτες· ὁ ὑπουργὸς τοὺς συνιστοῦσε, μὲ διπλωματικὰ λόγια, ν' ἀναλάβουν τὴ διεύθυνση τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος (2): «Μολονότι ἡ διοίκηση δὲν ἔχει ἀπὸ τὸ νόμο τῆς 21ης Μαρτίου (1884) κανένα ὑποχρεωτικὸ ρόλο στὴν ἐπιδίωξη τῆς λύσης τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, δὲν εἶναι παραδεκτὸ νὰ παραμένει σ' αὐτὴ ἀδιάφορη

---

(1) Αὐτὸ τὸ ἐπεσήμανα στὴ «Νέα Ἐποχή», τὸ Μάρτη τοῦ 1894, σ. 339.

(2) Αὐτὸ τὸ ἐπεσήμανα στὴ «Νέα Ἐποχή», Μάρτιος 1894, σ. 339.

καὶ φρονῶ πὼς εἶναι ἕνα καθῆκον γιαὐτὴν νὰ συμμετέχει σ' αὐτὴν· θέτοντας στὴν διάθεση ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων τὶς ὑπηρεσίες της καὶ τὴν ἀφοσιωσή της». Θὰ πρέπει νὰ ἐνεργοῦν μὲ πολλὴ σύνεση γιὰ νὰ «μὴ προκαλέσουν τὴ δυσπιστία», νὰ δείξουν σ' αὐτὲς τὶς ἐργατικὲς ἑνώσεις σὲ ποιὸ σημεῖο ἐνδιαφέρεται ἡ κυβέρνηση γιὰ τὴν ἀνάπτυξή τους, νὰ τὶς διευθύνουν «ὅταν θὰ πρόκειται γι αὐτὲς νὰ μποῦν στὸ δρόμο τῶν ἐφαρμογῶν». Οἱ νομάρχες ὄφειλαν νὰ προετοιμαστοῦν «σ' αὐτὸ τὸ ρόλο τοῦ συμβούλου καὶ τοῦ ἀφοσιωμένου συνεργάτη μὲ τὴ βαθειὰ μελέτη τῆς νομοθεσίας καὶ τῶν παρόμοιων ὀργανισμῶν ποὺ ὑπάρχουν στὴ Γαλλία καὶ στὸ ἐξωτερικό».

Τὸ 1884, ἡ κυβέρνηση δὲν προέβλεπε καθόλου ὅτι τὰ συνδικάτα μποροῦσαν νὰ συμμετάσχουν σὲ μιὰ μεγάλη ἐπαναστατικὴ ἀναταραχὴ καὶ ἡ ἐγκύκλιος μιλοῦσε μὲ κάποια εἰρωνεία γιὰ τὸν «ὑποθετικὸ κίνδυνο μιᾶς ἀντικοινωνικῆς ὁμοσπονδίας ὅλων τῶν ἐργατῶν». Σήμερα θὰ δοκίμαζε κανεὶς τὸν πειρασμὸ νὰ μειδιάσει γιὰ τὴν ἀφέλεια ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ μᾶς παρουσίασαν τόσο συχνὰ σὰν τὸ βασιλιὰ τῶν πονηρῶν· ἀλλὰ γιὰ ν' ἀντιληφθεῖ κανεὶς αὐτὲς τὶς αὐταπάτες του, πρέπει ν' ἀναφερθεῖ σ' αὐτὸ ποὺ ἔγγραφαν οἱ δημοκράτες ἐκείνη τὴν ἐποχή. Τὸ 1887, στὸν πρόλογο τῆς τρίτης ἔκδοσης τοῦ «Ὑπέροχο», ὁ Ντενὶς Ποολό, ἔμπειρος βιομήχανος, παληὸς δήμαρχος τοῦ 11ου διαμερίσματος καὶ γαμβεττιστής, ἔλεγε ὅτι τὰ συνδικάτα θὰ σκότωναν τὶς ἀπεργίες· πίστευε ὅτι οἱ ἐπαναστάτες δὲν εἶχαν καμμία σοβαρὴ ἐπιρροὴ στοὺς ὀργανωμένους ἐργάτες κι ἔβλεπε στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἕνα βέβαιο μέσο νὰ ἐξαφανίσει τὸ σοσιαλισμό· ὅπως σχεδὸν ὅλοι οἱ ὀππορτουνιστὲς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἦταν πολὺ πιὸ ἀπασχολημένος μὲ τοὺς μαύρους παρὰ μὲ τοὺς κόκκινους (1). Ὁ ἴδιος ὁ Ὕβ Γκυγιὸ δὲ φαίνεται νὰ εἶχε περισσότερη διορατικότητα ἀπὸ τὸν Βαλντὲκ—Ρουσσῶ· γιατί, στὴν «Ἠθική» του (1883), βλέπει τὸν κολλεκτιβισμὸ σὰν νἆναι μόνο

---

(1) Κατὰ τὸν σοσιαλιστὴ βουλευτὴ Μάριο Ντεβέζ, ὁ νομάρχης τοῦ Γκάρ ἀνέλαβε αὐτὴ τὴ διεύθυνση τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος ἐπὶ κυβερνήσεως Κόμπ (Σοσιαλιστικὲς μελέτες, σ. 323) — Βρίσκω στὴν ἐφημερίδα «Νοτιοδυτικὴ Γαλλία» (25 Ἰανουαρίου 1904) μιὰ σημείωση ποὺ ἀναγγέλλει ὅτι ὁ νομάρχης τῆς Μάγχης, κυβερνητικὸς ἐπίτροπος, ὁ ὑπονομάρχης καὶ ἡ κοινότητα ἐγκαινίασαν ἐπίσημα τὸ Χρηματιστήριο Ἐργασίας τοῦ Χερβούργου.

μιὰ λέξη· καταγέλλει τὴν ὑπάρχουσα νομοθεσία ποὺ «ἔχει γιὰ σκοπὸ νὰ ἐμποδίσει τοὺς ἐργάτες νὰ ὀργανωθοῦν γιὰ νὰ πουλήσουν τὴ δουλειά τους στὴν πιὸ ἀνώτατη δυνατὴ τιμή, γιὰ νὰ συζητήσουν τὰ συμφέροντά τους» καὶ περιμένει στὸ νὰ καταλήξουν τὰ συνδικάτα «νὰ ὀργανώσουν τὴν πούληση τῆς δουλειᾶς χονδρικῶς». Ἐπιτίθεται ἐνάντια στοὺς παπάδες καὶ ἡ οἰκογένεια Σιαγκὸ καταγγέλλεται γιατὶ βιάζει τοὺς μεταλλωρύχους τοῦ Μοντσὼ νὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησία (1). Ὅλος ὁ κόσμος ὑπελόγιζε τότε στὴν ἐργατικὴ ὀργάνωση γιὰ νὰ καταστρέψει τὴν ἐξουσία τοῦ καθολικοῦ κόμματος.

Ἂν ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ εἶχε τὸ πνεῦμα τῆς πρόβλεψης λίγο ἀνεπτυγμένο, θὰ ἀντιλαμβάνονταν ἰδίως ὅτι τὸ κόμμα καὶ οἱ συντηρητικοὶ προσπάθησαν νὰ βγάλουν ἀπὸ τὸ νόμο γιὰ τὰ συνδικάτα τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσή τους ἀποκατάσταση τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης στὴν ὕπαιθρο. Ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια κατάγγειλαν τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε ἡ Δημοκρατία ἀπὸ τὴν ἵδρυση ἑνὸς ἀγροτικοῦ κόμματος (2)· τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἀνταποκρίθηκε στὶς ἐλπίδες τῶν δημιουργῶν τῶν ἀγροτικῶν συνδικάτων ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι σοβαρό· οὔτε μιὰ στιγμὴ ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ δὲν ἀμφέβαλλε γι' αὐτό· ἡ ἐγκύκλιός του δὲν ἀφήνει νὰ δεῖ κανεὶς πὼς ὑποψιάσθηκε τὶς ὑλικὲς ὑπηρεσίες ποὺ οἱ καινούργιες ἑνώσεις θὰ πρόσφερναν στὴ γεωργία (3). Ἂν εἶχε τὴν ἰδέα αὐτοῦ ποὺ θὰ συνέβαινε, θὰ εἶχε πάρει προφυλάξεις στὴ σύνταξη τοῦ νόμου· εἶναι βέβαιο πὼς οὔτε ὁ νόμος, οὔτε ἡ ἐπιτροπὴ δὲν κατάλαβαν τὴ σπουδαιότητα τῆς λέξης «ἀγροτικό», ποὺ εἰσήχθη, μὲ τροποποίηση τοῦ νομοσχεδίου, κατ' ἀπαίτηση τοῦ Οὐντέ, γερουσιαστῆ τοῦ Ντούμπς (4).

---

(1) Y. ΓΚΥΓΙΟ, «Ἠθική», σελίδες 183—184, σ. 122. σ. 148 καὶ σ. 320.

(2) ΝΤΕ Ροκινύ, Τὰ ἀγροτικὰ συνδικάτα καὶ τὸ ἔργο τους, σελὶς 42, σελίδες 391—394.

(3) Αὐτὸ εἶναι τόσο περισσότερο ἀξιοπαρατήρητο ὅσο τὰ συνδικάτα παρουσιάζονται στὴν ἐγκύκλιο σὰν νὰ μποροῦν νὰ βοηθήσουν τὴ γαλλικὴ βιομηχανία ν' ἀγωνιστεῖ ἐνάντια στὸν ξένο ἀνταγωνισμό.

(4) Πίστεψαν πὼς ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτρέψουν στοὺς ἀγροτικοὺς ἐργάτες νὰ συνδικαλιστοῦν· ὁ Τολὲν δήλωσε, ἐν ὀνόματι τῆς Ἐπιτροπῆς πὼς δὲν εἶχε ποτὲ σκεφτεῖ νὰ τοὺς ἀποκλείσει ἀπὸ τὰ ὀφέλη τοῦ καινούργιου νόμου (ΝΤΕ ΡΟΚΙΝΥ, 10). Γενικὰ τὰ ἀγροτικὰ συνδικάτα χρησίμευσαν σὰν ἐμπορικὰ πρακτορεῖα.

Ἐργατικὲς ἑνώσεις διευθυνόμενες ἀπὸ δημοκράτες, χρησιμοποιώντας δολιότητες, ἀπειλὲς καὶ κάδοτε ἐπίσης λίγη βία, μποροῦσαν νὰ προσφέρουν τὶς μεγαλύτερες ὑπηρεσίες στὴν κυβέρνηση στὸν ἀγώνα της ἐνάντια στοὺς τότε τόσο ἀπειλητικοὺς συντηρητικούς. Τὰ πρόσωπα ποὺ πρόσφατα μετέβαλαν τὸν Βαλντὲκ—Ρουσσὼ σὲ Πατέρα τῆς Πατρίδας, δὲ θὰ παραλείψουν νὰ παραπονεθοῦν ἔντονα ἐνάντια σὲ μιὰ ἑρμηνεία ποὺ τόσο λίγο σέβεται τὴν πολιτική του· ὅμως αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία καθόλου ἀπίθανη στοὺς ἀνθρώπους ποὺ διατήρησαν τὴν ἀνάμνηση τοῦ κυνισμοῦ μὲ τὸν ὁποῖο κυβερνοῦσε τότε ἐκεῖνος ποὺ μᾶς τὸν παρουσιάζουν σήμερα σὰν μεγάλο φιλελεύθερο: εἶχαν τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ Γαλλία βρισκόταν στὴν παραμονὴ γιὰ νὰ γνωρίσει ἕνα καθεστὼς ποὺ θύμιζε τὶς τρέλλες τὴν ἀκολασία καὶ τὴ σκληρότητα τῶν Καισάρων. Ἐξ ἄλλου, ὅταν οἱ ἀπρόβλεπτες περιστάσεις ἐπανάφεραν τὸν Βαλντὲκ—Ρουσσὼ στὴν ἐξουσία, βιάστηκε νὰ ἐπαναλάβει τὴν παληὰ πολιτική του καὶ ἐπεζήτησε νὰ χρησιμοποιήσει τὰ συνδικάτα ἐνάντια στοὺς ἀντιπάλους του.

Δὲ μποροῦσαν πιὰ τὸ 1899, νὰ θέσουν τὶς ἐργατικὲς ἑνώσεις κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῶν νομαρχῶν, ὅπως τὸ εἶχε προβλέψη ἡ ἐγκύκλιος τοῦ 1884· ὅμως ὑπάρχουν ἄλλα μέσα νὰ χρησιμοποιήσουν καί, προσκαλώντας τὸν Μιλλερὰν στὸ ὑπουργεῖο, ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ μπόρεσε νὰ ἐπιβληθεῖ σὰν ἀρχηγὸς στοὺς σοσιαλιστὲς ποὺ ἦταν ὡς ἐκεῖ διηρημένοι σὲ ὁμάδες ἀσυμβίβαστες· δὲ μπόρεσε νὰ γίνει ὁ μεσίτης ποὺ θὰ μανούβραρε περιεσκεμμένα ἐνεργώντας πάνω στοὺς ἀρχηγούς του; Βάλανε σὲ ἔργο ὅλα τὰ μέσα διαφθορᾶς γιὰ νὰ φρονιμέψουν τοὺς ἐργάτες καὶ νὰ τοὺς κάνουν νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνη στοὺς ἀνώτερους παράγοντες τῆς κυβέρνησης τῆς Δημοκρατικῆς ὑπεράσπισης.

Δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ κάνει διαφορετικὰ παρὰ νὰ σκεφτεῖ τὴν πολιτικὴ ποὺ ὁ Ναπολέων ἐννοοῦσε ὑπογράφοντας τὸ Κογκορδάτο· εἶχε ἀναγνωρίσει πὼς δὲ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐνεργήσει ἄμεσα στὴν Ἐκκλησία, σὰν ἕνας Ἑρρῖκος 8ος. «Ἐλλείψει αὐτοῦ τοῦ δρόμου, λέει ὁ Ταίν, παίρνει ἕναν ἄλλο ποὺ ὁδηγεῖ στὸν ἴδιο σκοπό... δὲ μπορεῖ νὰ ἀλλοιώσει τὴν πίστη τῶν λαῶν του· σέβεται τὰ πνευματικὰ πράγματα καὶ θέλει νὰ τοὺς κυριαρχήσει χωρὶς νὰ τοὺς θίξει, χωρὶς ν' ἀνακατευθεῖ· θέλει νὰ τοὺς πλαισιώσει στὴν πολιτική

του, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπίδραση πρόσκαιρων πραγμάτων (1). Ὅμως ὁ Μυλλερὰν ἐπιφορτίσθηκε βεβαίωση στοὺς ἐργάτες πὼς δὲν θὰ ἔθιγαν τὶς σοσιαλιστικὲς πεποιθήσεις τους· θ' ἀρκοῦνταν νὰ ὑποτάξουν τὰ συνδικᾶτα καὶ νὰ τὰ πλαισιώσουν στὴν πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης.

Ὁ Ναπολέων εἶχε πεῖ: «Θὰ δεῖτε τί θὰ μπορέσω νὰ βγάλω ἀπὸ τοὺς παπάδες (2)». Ὁ Μιλλεράντ ἐπιφορτίσθηκε νὰ δώσει στοὺς ἀρχηγοὺς τῶν συνδικάτων παντὸς εἴδους ἱκανοποιήσεις (3), ἐνῶ οἱ νομάρχες εἶχαν γιὰ ἀποστολὴ νὰ κάνουν τοὺς ἐργοδότες νὰ συμφωνήσουν γιὰ τὰ ὑλικὰ ὠφέλη ποὺ θὰ παραχωροῦσαν στοὺς ἐργάτες· ὑπολόγιζαν πὼς μιὰ πολιτικὴ τόσο ναπολεόντεια ἔπρεπε νὰ δώσει τόσο μεγάλα ἀποτελέσματα ὅσο ἐκείνη ποὺ ἀκολουθοῦσαν μὲ τὴν Ἐκκλησία. Ὁ διευθυντὴς τοῦ ὑπουργείου Θρησκειῶν, Ντυμαίυ, εἶχε κατορθώσει νὰ δημιουργήσει ἕνα βολικὸ Ἐπισκοπάτο, ποὺ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ οἱ καθολικοὶ ὀνόμαζαν, μὲ περιφρόνηση, «μενεξένιους νομάρχες»· βάζοντας στὰ γραφεῖα τοῦ

---

(1) Ὁ Μυλλερὰν δὲ διατήρησε καθόλου τὸν παλιὸ διευθυντὴ τῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐργασίας, ποὺ χωρὶς ἀμφιβολία δὲν εἶναι ἀρκετὰ εὐλύγιστος γιὰ τὴν καινούργια πολιτικὴ ποὺ ἀποδεικνύεται πὼς ἔκαναν τότε στὸ ὑπουργεῖο μιὰ μεγάλη ἐργασία ἠθικῆς ἔρευνας γιὰ τοὺς ἀγωνιστὲς τῶν συνδικάτων, γιὰ νὰ μάθουν προφανῶς ποιὰ μέσα θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ νὰ τοὺς συμβουλέψουν. Ὁ Σ. Γκιὲς τὸ ἀποκάλυψε στὶς «Ἐλεύθερες Σελίδες» τῆς 10 Δεκεμβρίου 1904· οἱ διαμορτυρίες τοῦ ὑπουργείου κι ἐκεῖνες τοῦ Μυλλερὰν δὲν φαίνονται σοβαρὲς (Φωνὴ τοῦ Λαοῦ, 18, 25 Δεκεμβρίου 1904, 1 Ἰανουαρίου 1905, 25 Ἰουνίου, 27 Αὐγούστου).

(1) Μποροῦμε ν' ἀναρωτηθοῦμε ἂν ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ δὲν ξεπέρασε τὸ μέτρο καὶ ἔτσι ἔρριξε τὴν κυβέρνηση σ' ἕνα δρόμο πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ κεῖνον ποὺ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὴν κάνει νὰ πάρει· μοῦ φαίνεται πὼς ὁ νόμος γιὰ τὶς ἑνώσεις δὲν θὰ ψηφίζονταν χωρὶς τὸν φόβο, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο πὼς ἡ σύνταξη ἦταν πολὺ περισσότερο ἀντικληρικὴ ὅσο δὲν ἤθελε ὁ εἰσηγητής.

(1) Σ' ἕνα λόγο τῆς 21 Ἰουνίου 1907 ὁ Κάρολος Μπενουὰ παραπονιέται πὼς ἡ ὑπόθεση Ντρέϋφους θἄρριχνε σ' ἐξευτελισμὸ τὴν λογικὴ τοῦ κράτους καὶ θὰ ὁδηγοῦσε τὴν κυβέρνηση νὰ κάνει ἔκκληση στὰ ἄτακτα στοιχεῖα γιὰ νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξη.

ὑπουργείου ἕναν ἀρχηγὸ ὑπηρεσίας ποὺ εἶχε ἱκανότητα, δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ ἐλπίσουν ὅτι θὰ ἔκαναν κόκκινους νομάρχες; Ὅλ' αὐτὰ τὰ σκέφτηκαν ἀρκετὰ καλὰ καὶ ἀνταποκρίνονταν ὁλότελα στὸ εἶδος τοῦ ταλέντου τοῦ Βαλντὲκ—Ρουσσώ, ποὺ ὑπῆρξε, σ' ὅλη τὴ ζωή του, μεγάλος ὀπαδὸς τοῦ Κογκορδάτου καὶ ἐπιθυμοῦσε νὰ διαπραγματευθεῖ μὲ τὴ Ρώμη· δὲν τὸν δυσαρεστοῦσε νὰ διαπραγματεύεται μὲ τοὺς κόκκοινους· μόνον ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἐγχειρήματος θ' ἀρκοῦσε γιὰ νὰ θέλξει τὸ ἐρωτευμένο πνεῦμα του μὲ πανουργίες.

Σ' ἕνα λόγο του τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1905, ὁ Μαρσὲλ Σεμπά, ποὺ ἦταν ἰδιαίτερα σὲ θέση γιὰ νὰ ξέρει πῶς συνέβησαν τὰ πράγματα στὸν καιρὸ τοῦ Μυλλεράν, ἔχει ἀφηγηθεῖ μερικὰ ἀνέκδοτα ποὺ κατέπληξαν τὴ Βουλή. Τῆς γνώρισε ὅτι ἡ κυβέρνηση, γιὰ νὰ εἶναι δυσάρεστη στοὺς ἐθνικιστὲς κοινοτικοὺς συμβούλους τῶν Παρισίων καὶ νὰ μειώσει τὴν ἐπιρροή τους στὸ Χρηματιστήριο Ἐργασίας, ζήτησε «ἀπὸ τὰ συνδικάτα νὰ κάνουν σ' αὐτὴ διαβήματα γιὰ νὰ δικαιολογήσουν» τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς διοίκησης αὐτοῦ τοῦ ἱδρύματος. Εἶχαν σκανδαλιστεῖ κάπως ποὺ εἶδαν, τὴν ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων τοῦ μνημείου τοῦ Νταλοῦ στὴν Ἐθνικὴ πλατεῖα, νὰ παρελαύνουν κόκκινες σημαῖες μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐξέδρα τῶν ἐπισήμων· ξέρουμε τώρα πὼς αὐτὸ ἦταν ἀποτέλεσμα διαπραγματεύσεων· ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀστυνομίας δίστζε πολύ, ἀλλὰ ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ εἶχε διατάξει νὰ ἐπιτρέψουν τὰ ἐπαναστατικὰ σύμβολα. Λίγο ἐνδιαφέρει ποὺ ἡ κυβέρνηση ἔχει ἀρνηθεῖ κάθε σχέση μὲ τὰ συνδικάτα· ἕνα ψέμα περισσότερο ἢ λιγότερο δὲ μποροῦσε νὰ ἐνοχλήσει ἕναν πολιτικὸ τῆς ὁλκῆς τοῦ Βαλντὲκ—Ρουσσώ.

Ἡ ἀποκάλυψη αὐτῶν τῶν μηχανορραφιῶν μᾶς δείχνει ὅτι τὸ ὑπουργεῖο ὑπελόγιζε στὰ συνδικᾶτα γιὰ νὰ τρομάξει τοὺς συντηρητικούς· γίνεται λοιπὸν εὔκολο νὰ καταλάβουμε τὴ στάση ποὺ εἶχε στὴ διάρκεια πολλῶν ἀπεργιῶν: ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ διακήρυττε μὲ ἐξαιρετικὴ δύναμη, τὴν ἀναγκαιότητα νὰ παραχωρήσει τὴν προστασία τῆς δημόσιας δύναμης σ' ἕναν μόνον ἐργάτη ποὺ θὰ ἤθελε νὰ δουλέψει παρὰ στοὺς ἀπεργούς· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἔκλεινε, πολλὲς φορές, τὰ μάτια γιὰ τὶς βίες· γιατὶ εἶχε ἀνάγκη νὰ στενοχωρεῖ καὶ νὰ ἐκφοβίζει τοὺς προοδευτικοὺς

καὶ ποὺ έννοῦσε νὰ ἐπιφυλάξει σ' αὐτὸν τὸ δικαίωμα τῆς παρέμβασης, μὲ τὴ βία, τὴν ἡμέρα ποὺ τὰ σοσιαλιστικὰ του συμφέροντα θὰ τὸν διέτασσαν νὰ ἐξαφανίσει κάθε ἀταξία. Στὴν ἀβέβαια κατάσταση ποὺ ἦταν ἡ ἐξουσία του στὴ χώρα, δὲν πίστευε πὼς μποροῦσε νὰ κυβερνήσει παρὰ ἐκφοβίζοντας καὶ ἐπιβαλλόμενος σὰν ἕνας ὑπέρτατος διαιτητὴς τῶν βιομηχανικῶν διαφορῶν.

Νὰ μετατρέψει τὰ συνδικάτα σὲ πολιτικο—ἐγκληματικὲς ἑνώσεις ποὺ θὰ βοηθοῦσαν τὴ δημοκρατικὴ κυβέρνηση, τέτοιο ἦταν τὸ σχέδιο τοῦ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ ἀπὸ τὸ 1884· τὰ συνδικᾶτα ἔπρεπε νὰ παίξουν ἕναν ἀνάλογο ρόλο μ' ἐκεῖνο ποὺ εἴδαμε νὰ παίζουν οἱ Λέσχες τῶν μασόνων· αὐτὲς χρησίμευαν νὰ κατασκοπεύουν τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, ποὺ προορίζονταν ν' ἀπειλοῦν τὰ συμφέροντα τῶν ἐργοδοτῶν τῶν λίγο εὐνοϊκῶν στὴ διοίκηση· οἱ φραμασῶνοι ἀμοίβονταν μὲ μετάλλια καὶ μὲ εὔνοιες ποὺ παραχωροῦσαν στοὺς φίλους τους· οἱ ἐργάτες ἦταν ἐξουσιοδοτημένοι ν' ἀποσποῦν ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες τους συμπληρωματικὰ ἡμερομίσθια. Ἡ πολιτκὴ αὐτὴ ἦταν ἁπλῆ καὶ δὲ στοίχιζε ἀκριβά.

Γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ αὐτὸ τὸ σύστημα πρόσφορα, πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποιος μετριασμὸς στὴ διαγωγὴ τῶν ἐργατῶν· ὄχι μόνον ἡ βία πρέπει νὰ μείνει διακριτική, ἀλλὰ ἀκόμα οἱ ζητήσεις δὲν πρέπει νὰ ξεπερνοῦν κάποια ὅρια. Πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται ἐδῶ οἱ ἴδιες ἀρχὲς ὅπως καὶ στὰ «μπακτσίσια» τῶν πολιτικῶν· αὐτοὶ ἐπιδοκιμάζονται ἀπ' ὅλο τὸν κόσμο ὅταν ξέρουν νὰ περιορίζουν τὶς ἀπαιτήσεις τους. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ εἶναι στὶς δουλειὲς ξέρουν πὼς ὑπάρχει μία ὁλόκληρη τέχνη γιὰ τὸ «μπαχτσίσι»· μερικοὶ μεσίτες ἀπόκτησαν μία ἰδιαίτερη ἱκανότητα γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῶν ποσῶν ποὺ θὰ προσφερθοῦν στοὺς ἀνώτερους δημοσίους ὑπαλλήλους, ἢ στοὺς βουλευτὲς ποὺ μποροῦν νὰ τελειώσουν μιὰ σύμβαση μὲ τὸ κράτος. Ἂν οἱ τραπεζίτες εἶναι σχεδὸν πάντοτε, ὑποχρεωμένοι νὰ προσφεύγουν στὶς καλὲς ὑπηρεσίες εἰδικῶν, κατὰ περισσότερο λόγο ἐργάτες, ποὺ δὲν εἶναι καθόλου συνηθισμένοι μὲ τὰ ἔθιμα τοῦ κόσμου πρέπει νἄχουν ἀνάγκη ἀπὸ μεσάζοντες γιὰ νὰ καθορίζουν τὸ ποσὸ ποὺ μποροῦν ν' ἀπαιτήσουν ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες τους χωρὶς νὰ ξεπερνοῦν λογικὰ ὅρια.

Φτάσαμε ἔτσι νὰ ἐξετάσουμε τὴ διαιτησία κάτω ἀπὸ ἕνα ὁλότελα καινούργιο φῶς καὶ νὰ τὴν καταλάβουμε κατὰ ἕνα τρόπο

πραγματικὰ ἐπιστημονικό, ἀφοῦ, ἀντὶ ν' ἀφεθοῦμε ν' ἀπατηθοῦμε ἀπὸ τὶς ἀφαιρέσεις, θὰ τὴν ἐξηγήσουμε μὲ τὶς κυριαρχοῦσες ἰδέες τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ποὺ τὴν ἐπινόησε καὶ ποὺ θέλει νὰ τὴν ἐπιβάλει στοὺς ἐργάτες. Θὰ ἦταν προφανῶς παράλογο νὰ μποῦμε σ' ἕνα κρεοπώλη καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσουμε νὰ πουλήσει ἕνα ζαμπὸν σὲ μιὰ κατώτερη ἀπὸ τὴν ἀναγραφομένη τιμή, ἀπαιτῶντας μιὰ διαιτησία· ἀλλὰ δὲν εἶναι παράλογο νὰ ὑποσχεθοῦμε σὲ μιὰ ὁμάδα ἀπὸ ἐργοδότες τὰ ὀφέλη ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς δώσει ἡ σταθερότητα τῶν ἡμερομισθίων κατὰ τὴ διάρκεια μερικῶν ἐτῶν καὶ νὰ ζητήσουν ἀπὸ εἰδικοὺς τὶ ἀμοιβὴ ἀξίζει αὐτὴ ἡ ἐγγύηση· αὐτὴ ἡ ἀμοιβὴ μπορεῖ νὰ εἶναι σπουδαία, ἂν μποροῦνε νὰ ἐλπίζουν σ' ἕνα καλὸ ρεῦμα ἀπὸ δουλειὲς κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου. Ἀντὶ νὰ πληρώσουν ἕνα «μπαχτσίσι» σ' ἕναν ἄνθρωπο ἐπιρροῆς, οἱ ἐργοδότες δίνουν μιὰ αὔξηση ἡμερομισθίων στοὺς ἐργάτες· κατὰ τὴν ἄποψή τους, δὲν ὑπάρχει καμμιὰ διαφορά. Ὅσο γιὰ τὴν κυβέρνηση, γίνεται ὁ εὐεργέτης τοῦ λαοῦ καὶ ἐλπίζει νὰ ἔχει καλὲς ἐκλογές· αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδιαίτερο κέρδος της· τὰ ἐκλογικὰ πλεονεκτήματα ποὺ προκύπτουν γιὰ τὸν πολιτικὸ ἀπὸ ἕνα ἐπιτυχημένο συμβιβασμό, ἀξίζουν περισσότερο γι' αὐτὸν ἀπὸ ἕνα καλὸ «μπαχτσίσι».

Καταλαβαίνουμε τώρα γιατὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ἔχουν ἕνα τόσο μεγάλο θαυμασμὸ γιὰ τὴ διαιτησία· γιατὶ δὲν καταλαβαίνυον καμμιὰ δουλειὰ χωρὶς λάδωμα. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πολιτικούς μας ἄντρες εἶναι δικηγόροι· οἱ πελάτες ὑπολογίζουν πολὺ τὴν κοινοβουλευτικὴ ἐπιρροή τους ὅταν τοὺς ἐμπιστεύονται ὑποθέσεις τους· ἔτσι ἕνας παληὸς ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης εἶναι πάντοτε βέβαιος νὰ ἔχει πάντοτε δίκες ἀνταμειπτικές, ἐνῶ ἔχει λίγο τάλαντο, γιατὶ ἔχει μέσα νὰ ἐνεργήσει στοὺς δικαστὲς τῶν ὁποίων ξέρει πολὺ καλὰ τὰ ἐλαττώματα καὶ μπορεῖ νὰ τοὺς ζημιώσει. Οἱ μεγάλοι δικηγόροι πολιτικοὶ εἶναι περιζήτητοι ἀπὸ τοὺς τραπεζίτες ποὺ ἔχουν σοβαρὲς δυσκολίες νὰ νικήσουν στὰ δικαστήρια, ποὺ εἶναι συνηθισμένοι νὰ κάνουν μεγάλα φιλοδωρήματα καὶ πού, κατὰ συνέπεια πληρώνουν πολὺ βασιλικά. Ὁ κόσμος τῶν ἐργοδοτῶν φαίνεται λοιπὸν στοὺς κυβερνῶντες μας σὰν ἕνανς κόσμος τυχοδιωκτῶν, ἀπατητῶν καὶ ξαφριστῶν χρηματιστηρίου· κρίνουν ὅτι αὐτὴ ἡ πλούσια καὶ ἐγκληματικὴ τάξης πρέπει νὰ περιμένει νὰ ὑπο-

στεῖ, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, τὶς ἀπαιτήσεις ἄλλων κοινωνικῶν ὁμάδων· τοὺς φαίνεται ὅτι τὸ ἰδεῶδες τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, τέτοια ποὺ τὴν βλέπουν, θἄπρεπε νὰ εἶναι μιὰ τακτοποίηση τῶν ὀρέξεων κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα πολιτικῶν δικηγόρων. (1).

Οἱ καθολικοὶ δὲ θὰ ἦσαν κακιωμένοι, τώρα ποὺ εἶναι στὴν ἀντιπολίτευση, νὰ βροῦν στηρίγματα μέσα στὶς ἐργατικὲς τάξεις· δὲν ὑπάρχουν κολακεῖες ποὺ νὰ μὴν ἀπευθύνονται στοὺς ἐργάτες γιὰ νὰ τοὺς πείσουν πὼς θὰ εἶχαν κάθε ὄφελος νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς σοσιαλιστές. Ἤθελαν νὰ ὀργανώσουν καλά, αὐτοὶ ἐπίσης, πολιτικο—ἐγκληματικὰ συνδικᾶτα, ὅπως ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσὼ εἶχε ἐλπίσει νὰ ὀργανώσει τέτοια ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια· ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἐπέτυχαν ἀπ' αὐτοὺς ὥς τώρα εἶναι μᾶλλον μέτρια. Σκοπός τους θὰ ἦταν νὰ σώσουν τὴν Ἐκκλησία, καὶ φρονοῦν ὅτι οἱ καλὰ σκεφτόμενοι καπιταλιστὲς θὰ μποροῦσαν νὰ κάνουν τὴ θυσία ἑνὸς μέρους ἀπὸ τὰ κέρδη τους γιὰ νὰ δώσουν σὲ χριστιανικὰ συνδικᾶτα τὶς ἱκανοποιήσεις ποὺ θὰ ἦταν ἀναγκαῖες γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς. Τελευταῖα, ἕνας μορφωμένος καθολικός, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ κοινωνικὰ ζητήματα, μοῦ ἔλεγε πὼς οἱ ἐργάτες θὰ ὑποχρεώνονταν, σὲ λίγα χρόνια, νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι οἱ προλήψεις τους ἐν-

---

(1) Δανείζομαι ἀπὸ ἕνα περίφημο μυθιστόρημα τοῦ Λεὸν Ντωντὲ μερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ δικηγόρου Μεντέρμπ: «Αὐτὸς ἦταν ἕνα παράδοξο πρόσωπο, ψηλό, λεπτό, μὲ σῶμα ἀρκετὰ κομψό, μ' ἕνα κεφάλι ψόφιου ψαριοῦ, μὲ πράσινα ἀνεξιχνίαστα μάτια, μὲ κολλημένα καὶ ἴσια μαλλιά, καὶ σ' ὅλο τὸ ἄτομό του κάτι τὸ παγερό, τὸ σκληρό... Εἶχε ἐκλέξει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου σὰν κατάλληλο νὰ ἱκανοποιήσει τὶς χρηματικὲς ἀνάγκες του καὶ κεῖνες τῆς γυναίκας του... Συνηγοροῦσε ἰδίως γιὰ τὶς οἰκονομικὲς ὑποθέσεις, γιὰ τὸ μεγάλο κέρδος τους, καὶ τὰ μυστικὰ ποὺ τοῦ παρέδιδαν καὶ τοῦ τὰ ἐμπιστεύονταν μὲ τὴν πρόβλεψη τῶν μισο-πολιτικῶν, μισο-δικαστικῶν σχέσεών του, ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζαν πάντοτε νὰ κερδίζει τὴν ὑπόθεση. Ἀπαιτοῦσε μυθώδεις ἀμοιβές. Αὐτὸ ποὺ τοῦ πλήρωναν ἦταν ἡ σίγουρη ἀθώωση. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς διέθετε λοιπὸν μιὰ τεράστια δύναμη... Ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὁπλισμένου γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ ληστῆ, σίγουρου γιὰ τὴν ἀτιμωρησία». (Οἱ κοινοβουλευτικοί, σελίδες 287-288). Εἶναι φανερὸ πὼς πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ δανείζονται ἀπ' αὐτὸν ποὺ οἱ σοσιαλιστὲς ἔχουν τόσο συχνὰ ὀνομάσει ὁ δικηγόρος τοῦ Ἄϊφελ, πρὶν τὸν κάνουν ἡμίθεο τῆς Δημοκρατικῆς Ὑπεράσπισης.

άντια στὴν Ἐκκλησία δὲνστηρίζονται. Πιστεύω πὼς αὐταπατᾶται ὅσο αὐταπατόντανε ὁ Βαλντὲκ—Ρουσσώ, τὸ 1884, ὅταν ἔβλεπε γελοία τὴν ἰδέα μιᾶς ἐπαναστατικῆς ὁμοσπονδίας τῶν συνδικάτων· ἀλλὰ τὸ ὑλικὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας τυφλώνει τόσο τοὺς καθολικοὺς ποὺ εἶναι ἱκανοὶ γιὰ ὅλες τὶς βλακεῖες.

Οἱ κοινωνικοὶ καθολικοὶ ἔχουν ἕνα τρόπο νὰ φαντάζονται τὴν οἰκονομία ποὺ τοὺς πλησιάζει πολὺ στοὺς πιὸ αἰσχροὺς πολιτικοὺς μας. Ὁ κληρικόφρων κόσμος δύσκολα πράγματι, μπορεῖ νὰ φανταστεῖ ὅτι τὰ πράγματα μποροῦν νὰ βαδίσουν ἀλλοιώτικα παρὰ ἀπὸ τὴ χάρη, τὴν εὔνοια καὶ τὸ «λάδωμα».

Πολλὲς φορὲς ἄκουσα νὰ λένε σὲ δικηγόρους ὅτι ὁ παπᾶς δὲν καταλαβαίνει ὅτι ὁρισμένες πράξεις ποὺ ὁ κώδικας δὲν τιμωρεῖ καθόλου εἶναι ὡστόσο μιαρές· καὶ ἀπὸ τὸν συμβολαιογράφο ἑνὸς ἐπισκόπου, ὅτι ἂν ἡ πελατεία τῶν μοναστηριῶν εἶναι ἐξαιρετική, εἶναι ἐπίσης πολὺ ἐπικίνδυνη, γιατὶ αὐτοὶ ζητοῦν συχνὰ τὴ σύνταξη δόλιων πράξεων. Πολλὰ πρόσωπα, βλέποντας τὶς θρησκευτικὲς ἀδελφότητες νὰ ἀνεγείρουν ἐδῶ καὶ δεκαπέντε χρόνια τόσα μεγαλόπρεπα μνημεῖα, ἀναρωτήθηκαν ἂν ἕνας τρελλὸς ἀέρας δὲν πέρασε καθόλου ἀπ' τὴν Ἐκκλησία· ἀγνοοῦσαν ὅτι αὐτὰ τὰ κτίσματα ἐπέτρεπαν σ' ἕνα πλῆθος ἀπὸ εὐσεβεῖς καὶ κατεργάρηδες νὰ ζοῦν σὲ βάρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ταμείων. Ἐπισήμαναν συχνὰ τὴν ἀπερισκεψία ποὺ διέπραξαν οἱ θρησκευτικὲς ἀδελφότητες ποὺ ἐπιμένανε νὰ συνεχίζουν μακροχρόνιες δίκες καὶ πολυδάπανες ἐνάντια στὸ Δημόσιο Ταμεῖο· ἡ τακτικὴ αὐτὴ ἐπέτρεπε στοὺς ριζοσπάστες νὰ διατηροῦν ἐνάντια στοὺς καλόγερους ἕνα ζωηρὸ θόρυβο, καταγγέλοντας τὴ φιλαργυρία τῶν ἀνθρώπων ποὺ λένε ὅτι εἶναι ἀφοσιωμένοι στὴ φτώχεια· ἀλλὰ οἱ δίκες αὐτὲς κάνανε πολὺ καλὰ τὶς δουλειὲς μιᾶς ὁλόκληρης στρατιᾶς ἀπὸ στρεψόδικους εὐσεβεῖς. Δὲν νομίζω ὅτι ὑπερβάλλω λέγοντας πὼς περισσότερο ἀπὸ τὸ ἕνα τρίτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας σπαταλήθηκε πρὸς ὄφελος βρυκολάκων.

Στὸν καθολικὸ κόσμο βασιλεύει λοιπὸν μιὰ γενικὴ κλεφτουριὰ ποὺ ὁδηγεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ ὑποθέτουν πὼς οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις ἐξαρτιοῦνται κυρίως ἀπὸ τὰ καπρίτσια τῶν ἀνθρώπων ποὺ κρατοῦν τὸ ταμεῖο. Κάθε ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ ἕνα καλὸ κέρδος — καὶ γι' αὐτοὺς κάθε καπιταλιστικὸ κέρδος εἶναι ἕνα

καλὸ κέρδος (1) — πρέπει νὰ ὠφελήσει τὰ πρόσωπα ποὺ ἔχουν δικαίωμα στὴν στοργή του ἢ στὴν ἐκτίμησή του. Πρῶτα-πρῶτα τοὺς παπάδες (2) καὶ ὕστερα τοὺς πελάτες τῶν παπάδων. Ἂν δὲν σέβεται αὐτὸν τὸν κανόνα εἶναι τραμποῦκος, φραμασῶνος ἢ ἑ-βραῖος· δὲν ὑπάρχουν βιαιότητες ποὺ νὰ μὴν ἐπιτρέπονται σ' ἕνα παρόμοιο ὄργανο τοῦ σατανᾶ. Ὅταν λοιπὸν ἀκοῦμε παπάδες νὰ μιλᾶνε ἐπαναστατικά, δὲν πρέπει νὰ σταθοῦμε στὶς μορφὲς καὶ νὰ πιστέψουμε πὼς αὐτοὶ οἱ ὁρμητικοὶ ρήτορες ἔχουν κάποια σοσια-λιστικὰ αἰσθήματα· πρέπει μόνο νὰ εἴμαστε βέβαιοι πὼς οἱ καπι-ταλιστὲς δὲν ὑπῆρξαν ἀρκετὰ γενναιόδωροι.

Ἐδῶ ἀκόμα θὰ ἐπιβληθεῖ ἡ διαιτησία· θἄπρεπε νὰ κάνουν ἔκκληση σὲ ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν μεγάλη ἐμπειρία τῆς ζωῆς, γιὰ νὰ μάθουν σὲ ποιὲς θυσίες πρέπει νὰ συγκατατεθοῦν οἱ πλούσιοι ὑπὲρ τῶν φτωχῶν πελατῶν τῆς Ἐκκλησίας.

ΙΓ

Ἡ μελέτη ποὺ προηγεῖται δὲν πείθει ὅτι οἱ θεωρητικοὶ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης βρῆκαν τὸ δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἠθικὴ ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει παραδεκτή. Ἐξετάζεται ἂν ἡ προλεταριακὴ βία θὰ ἦταν καταλληλότερη νὰ φέρει ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα μάταια ἀναζητοῦνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ εἰρήνη.

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε, πρῶτα-πρῶτα, ὅτι οἱ σύγχρονοι φιλόλογοι ζητοῦν ὅπως ἡ μελλοντικὴ ἠθικὴ ἐνέχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ μεγαλειώδους, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν καθολικὴ ἠθικὴ ἡ ὁποία εἶναι πεζή. Ἡ μεγάλη μομφὴ ποὺ ἀπευθύνουν στοὺς θεολόγους εἶναι πὼς ἔκαναν τὸ μέρος πάρα πολὺ εὐρὺ στὴν ἔννοια τῆς πιθα-νολογίας· τίποτα δὲν φαίνεται πιὸ παράλογο (γιὰ νὰ μὴν ποῦμε

(1) Δὲν πιστεύω πὼς ὑπάρχουν ἄνθρωποι λιγότερο ἱκανοὶ νὰ καταλάβουν τὴν οἰκονομία τῆς παραγωγῆς ὅσο οἱ παπάδες.

(1) Στὴν Τουρκία, ὅταν ἕνας ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος τοῦ ἀνα-κτόρου ἔχει πάρει ἕνα μπαχτσίσι, ὁ Σουλτάνος ἀπαιτεῖ νὰ τοῦ δοθεῖ τὸ χρῆμα καὶ ἐπιστρέφει ὕστερα στὸν ὑπάλληλό του ἕνα μέρος ἀπ' τὸ ποσό· τὸ ἐπιστραφὲν μέρος ποικίλλει ἀνάλογα ἂν ὁ σουλτάνος ἔχει, λίγη ἢ πολλή, καλὴ διάθεση. Ἡ ἠθικὴ τοῦ σουλτάνου εἶναι ἐπίσης ἐκείνη τῶν κοινωνικῶν καθολικῶν.

πιὸ σκανδαλῶδες) στοὺς σύγχρονους φιλόσοφους, ὅσο τὸ νὰ ὑπολογίζουν τὶς γνῶμες ποὺ ἐκφράστηκαν ὑπὲρ ἢ ἐνάντια σ' ἕνα ἀξίωμα, γιὰ νὰ μάθουμε ἂν πρέπει νὰ συμμορφώσουμε μ' αὐτὸ τὴν διαγωγή μας.

Ὁ καθηγητὴς Ντυρκέϊμ ἔλεγε τελευταῖα στὴν Γαλλικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρία (11 Φεβρ. 1906) πὼς δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξαφανίσουμε τὸ ἱερὸ μέσα στὸ ἠθικό, καὶ πὼς ὅ,τι χαρακτηρίζει τὸ ἱερὸ εἶναι νὰ ὑπάρχει ἀπροσμέτρητα μὲ τὶς ἄλλες ἀνθρώπινες ἀξίες· ἀναγνώριζε πὼς αὐτὲς οἱ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες τὸν ὁδηγοῦσαν σὲ συμπεράσματα πολὺ γειτονικὰ μὲ κεῖνα τοῦ Κάντ· βεβαίωνε ὅτι οἱ ὠφέλιμες ἠθικὲς εἶχαν παραγνωρίσει τὸ πρόβλημα τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ὑποχρέωσης. Δὲν θέλω νὰ συζητήσω ἐδῶ αὐτὲς τὶς θέσεις· τὶς ἀναφέρω μόνο γιὰ νὰ δείξω σὲ ποιὸ σημεῖο ὁ χαρακτήρας τοῦ μεγαλειώδους ἐπιβάλλεται στοὺς συγγραφεῖς, ποὺ ἀπ' τὴ φύση τῶν ἐργασιῶν τους θὰ φαίνονταν οἱ λιγότερο διατεθειμένοι νὰ τὸ δεχθοῦν.

Κανένας συγγραφέας δὲν ἐξέφρασε, μὲ περισσότερη δύναμη ἀπ' τὸν Προυντόν, τὶς ἀρχὲς αὐτῆς τῆς ἠθικῆς ποὺ οἱ σύγχρονοι καιροὶ μάταια ζήτησαν νὰ πραγματοποιήσουν: «Αἰσθανόμαστε καὶ βεβαιώνουμε τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, λέει, πρῶτα-πρῶτα μέσα σὲ κάθε τι ποὺ εἶναι δικό μας, ὕστερα μέσα στὸ πρόσωπο τοῦ πλησίον, καὶ τοῦτο χωρὶς ἐπιστροφὴ ἐγωϊσμοῦ, ὅπως χωρὶς καμμιὰ θεώρηση τῆς θεότητας ἢ τῆς κοινότητας: νά τὸ δίκαιο. Νὰ εἶσαι ἕτοιμος σὲ κάθε περίσταση νὰ πάρεις μὲ ἐνέργεια καὶ στὴν ἀνάγκη ἐνάντια στὸν ἑαυτό σου, τὴν ὑπεράσπιση αὐτῆς τῆς ἀξιοπρέπειας: νά ἡ Δικαιοσύνη» (1). Ὁ Κλεμανσώ, ποὺ δὲν μετέρχεται ἀναμφίβολα καθόλου αὐτὴ τὴν ἠθικὴ γιὰ προσωπικὴ χρήση του, ἐξέφρασε τὴν ἴδια σκέψη ὅταν ἔγραφε: «Χωρὶς τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, χωρὶς τὴν ἀνεξαρτησία, ἡ ἐλευθερία, τὸ δίκαιο, ἡ ζωὴ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ κτηνώδης κατάσταση ποὺ δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ διατηρηθεῖ (Αὐγὴ 12 Μαΐου 1905).

Ἔκαναν στὸν Προυντὸν μιὰ πολὺ σωστὴ μομφή, τὴν ἴδια ἄλλωστε ποὺ ἔκαναν σὲ πολλοὺς ἀπ' τοὺς μεγάλους ἠθικολόγους·

---

(1) Προυντόν, «Γιὰ τὴ Δικαιοσύνη στὴν Ἐπανάσταση καὶ στὴν Ἐκκλησία», τόμος Ι, σ. 216.

τοῦ εἶπαν ὅτι τὰ ἀξιώματά του ἦταν θαυμάσια, ἀλλὰ ἦταν προορισμένα νὰ παραμείνουν ἀνίσχυρα. Ἡ ἐμπειρία μᾶς ἔχει ἀποδείξει, πράγματι, δυστυχῶς, ὅτι οἱ διδασκαλίες ποὺ οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἰδεῶν ὀνομάζουν διδασκαλίες πολὺ ὑψηλές, μένουν συνήθως χωρὶς ἀποτελεσματικότητα. Αὐτὸ ἦταν προφανὲς γιὰ τοὺς στωϊκούς· αὐτὸ δὲν ἦταν λιγότερο ἀξιοσημείωτο γιὰ τὸν καντισμό· καὶ δὲν φαίνεται πὼς ἡ πρακτικὴ ἐπιρροὴ τοῦ Προυντὸν ἦταν πιὸ αἰσθητή. Γιὰ νὰ κάνει ὁ ἄνθρωπος ἀφαίρεση τῶν τάσεων ἐνάντια στὶς ὁποῖες ὑψώνεται ἡ ἠθική, πρέπει νὰ ὑπάρχει σ' αὐτὸν κάποιο δυνατὸ ἐλατήριο, ἡ πεποίθηση νὰ κυριαρχεῖ ὅλη τὴ συνείδηση καὶ νὰ ἐνεργεῖ πρὶν οἱ ὑπολογισμοὶ τῆς σκέψης νὰ ἔχουν τὸν καιρὸ νὰ παρουσιαστοῦν στὸ πνεῦμα.

Μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε πὼς ὅλοι οἱ ὡραῖοι συλλογισμοὶ μὲ τοὺς ὁποίους οἱ συγγραφεῖς πιστεύουν πὼς μποροῦν ν' ἀναγκάσουν τὸν ἄνθρωπο νὰ ἐνεργεῖ ἠθικά, θὰ ἦταν μᾶλλον ἱκανοὶ νὰ τὸν παρασύρουν στὸν κατήφορο τῆς πιθανολογίας· μόλις σκεφτοῦμε γιὰ μιὰ πράξη ποὺ πρέπει νὰ κάνουμε, ἀναρωτιούμαστε ἂν δὲν ὑπάρχει κάποιο κατάλληλο μέσο νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὶς αὐστηρὲς ὑποχρεώσεις τοῦ καθήκοντος. Ὁ Α. Κόντ ὑπέθετε ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση θ' ἄλλαζε στὸ μέλλον καὶ πὼς τὰ ἐγκεφαλικὰ ὄργανα ποὺ γεννοῦν τὸν ἀλτρουϊσμὸ (;), θὰ νικοῦσαν ἐκεῖνα ποὺ δημιουργοῦν τὸν ἐγωϊσμὸ γιατὶ πιθανὸν ἀντιλαμβανόταν αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀπόφαση εἶναι στιγμιαία καὶ βγαίνει ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἀνθρώπου σὰν ἕνα ἔνστικτο.

Ὁ Προυντὸν ἀνάγεται, ὅπως ὁ Κάντ, νὰ κάνει κάποτε ἔκκληση σὲ μιὰ σχολαστικὴ γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὸ παράδοξο τοῦ ἠθικοῦ νόμου: «Τὸ νὰ αἰσθάνομαι τὸ εἶναι μου μέσα στοὺς ἄλλους, σὲ σημεῖο νὰ θυσιάζω σ' αὐτὸ τὸ αἴσθημα κάθε ἄλλο συμφέρον, ν' ἀπαιτῶ γιὰ τὸν ἄλλο τὸν ἴδιο σεβασμὸ ὅπως γιὰ τὸν ἑαυτό μου καὶ νὰ θυμώνω ἐνάντια στὸν ἀνάξιο ποὺ ὑποφέρει ποὺ τὸν παραλείπουν, σὰν ἡ φροντίδα τῆς ἀξιοπρεπείας του νὰ μὴ τὸν ἐνδιέφερε μόνον, μιὰ τέτοια δύναμη φαίνεται, ἀπὸ πρώτη ὄψη, παράξενη. Κάθε ἄνθρωπος τείνει στὸ νὰ καθορίζει καὶ νὰ περηφανεύεται γιὰ τὸ εἶδος του, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια του ἀξιοπρέπεια. Ἀπ' αὐτὸ προκύπτει ὅτι τὸ εἶδος του ὄντας ταυτόσημο καὶ ἕνα γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὁ καθένας μας αἰσθάνεται ταυτόχρονα σὰν πρόσωπο καὶ σὰν

εἶδος· πὼς ἡ διαπραχθεῖσα προσβολὴ γίνεται αἰσθητὴ ἀπὸ τοὺς τρίτους καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν προσβάλλοντα ὅπως καὶ ἀπὸ τὸν προσβληθέντα, ὅτι κατὰ συνέπεια, ἡ διαμαρτυρία εἶναι κοινή· αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀκριβῶς ἡ Διακιοσύνη (1)».

Οἱ θρησκευτικὲς ἠθικὲς ἰσχυρίζονται πὼς κατέχουν αὐτὸ τὸ ἐλατήριο ποὺ θὰ ἔλειπε ἀπὸ τὶς λαϊκὲς ἠθικὲς (2)· ἀλλὰ πρέπει ἐδῶ νὰ κάνουμε μιὰ διάκριση ἂν θέλουμε ν' ἀποφύγουμε ἕνα λάθος στὸ ὁποῖο ἔπεσαν πολλοὶ συγγραφεῖς. Ἡ μάζα τῶν χριστιανῶν δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἀληθινὴ χριστιανικὴ ἠθική, ἐκείνη ποὺ ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ σὰν ἀληθινὰ εἰδικὴ στὴ θρησκεία τους· οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου ποὺ πιστεύουν τὸν καθολικισμό, εἶναι κυρίως ἀπασχολημένοι μὲ τὴν πιθανολογία, μὲ μηχανικοὺς τύπους καὶ μὲ μέσα λίγο ἢ πολὺ συγγενῆ μὲ τὴ μαγεία ποὺ εἶναι κατάλληλα νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τωρινὴ καὶ μελλοντικὴ εὐτυχία τους παρὰ τὰ λάθη τους (3).

Ὁ θεωρητικὸς χριστιανισμὸς δὲν ἦταν ποτὲ μιὰ θρησκεία κατάλληλη στοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου· οἱ δόκτορες τῆς πνευματικῆς ζωῆς συλλογίστηκαν πάντα γιὰ πρόσωπα ποὺ μποροῦν ν' ἀφαιρεθοῦν ἀπ' τὶς συνθῆκες τῆς κοινῆς ζωῆς. «Ὅταν ἡ σύνοδος τῆς Γκάνγκρε, τὸ 325, λέει ὁ Ρενάν, θὰ διακηρύξει ὅτι οἱ γνῶμες τοῦ Εὐαγγελίου γιὰ τὴ φτώχεια, γιὰ τὴν ἀπάρνηση τῆς οἰκογένειας, γιὰ τὴν παρθενία, δὲν ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς ἁπλοὺς ἀνθρώπους, οἱ τέλειοι θὰ δημιουργήσουν ξεχωριστοὺς τόπους, ὅπου ἡ εὐαγγελικὴ ζωὴ πάρα πολὺ ἀνώτερη γιὰ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων, μπορεῖ νὰ γίνει χωρὶς μετρίαση». Παρατηρεῖ ἀκόμα πάρα πολὺ καλά, ὅτι τὸ «μοναστήρι θὰ ἀντικαταστήσει τὸ μαρτύριο γιὰ νὰ

---

(1) Προυντόν, σ.σ. 216-217.

(2) Ὁ Προυντὸν κρίνει ὅτι αὐτὸ τὸ λάθος ὑπάρχει γιὰ τὴν εἰδωλολατρικὴ ἀρχαιότητα: «Ἐπὶ μερικοὺς αἰῶνες, οἱ κοινωνίες ποὺ διαμορφώθηκαν ἀπ' τὸν πολυθεϊσμὸ εἶχαν ἤθη· δὲν εἶχαν ποτὲ ἠθική. Στὴν ἀπουσία μιᾶς ἠθικῆς στερεὰ ἐγκαθιδρυμένης, τὰ ἤθη τελικὰ ἐξαφανίστηκαν» (σ. 173).

(3) Ὁ Ἐρρῖκος Χάϊνε ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ καθολικισμὸς μιᾶς συζύγου εἶναι πρᾶγμα πολὺ σωτήριο γιὰ τὸν ἄντρα γιατὶ ἡ γυναίκα δὲν μένει κάτω ἀπ' τὸ βάρος τῶν λαθῶν της· μετὰ τὴν ἐξομολόγηση, ἀρχίζει «πάλι νὰ κελαηδάει καὶ νὰ γελάει». Ἐπιπλέον δὲν ἐκτίθεται στὸ νὰ ἀφηγηθεῖ τὸ λάθος της (Ἡ Γερμανία, 2α ἔκδοση, τόμος ΙΙ, σ. 322).

ἐφαρμοστοῦν οἱ συμβουλὲς τοῦ Ἰησοῦ κάπου»· ἀλλὰ δὲν σπρώχνει ἀρκετὰ μακρυὰ αὐτὴ τὴν προσέγγιση· ἡ ζωὴ τῶν μεγάλων μοναχῶν θὰ εἶναι ἕνας ὑλικὸς ἀγώνας ἐνάντια στὶς καταχθόνιες δυνάμεις ποὺ θὰ τοὺς καταδιώκουν μέχρι τὴν ἔρημο καὶ ὁ ἀγώνας αὐτὸς θὰ συνεχίσει ἐκεῖνον ποὺ οἱ μάρτυρες εἶχαν ὑποστηρίξει ἐνάντια στοὺς διῶκτες τους.

Τὰ γεγονότα αὐτὰ μᾶς βάζουν στὸ δρόμο ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν κατανόηση τῶν ὑψηλῶν ἠθικῶν πεποιθήσεων· αὐτὲς δὲν ἐξαρτιοῦνταν καθόλου ἀπὸ συλλογισμοὺς ἢ ἀπὸ μιὰ ἐκπαίδευση τῆς ἀτομικῆς θέλησης· ἐξαρτιένται ἀπὸ μιὰ ἐμπόλεμη κατάσταση στὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι δέχονται νὰ μετέχουν καὶ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ συγκεκριμένους μύθους. Παράδειγμα οἱ καλόγεροι στὶς καθολικὲς χῶρες ποὺ διατηροῦν τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Σατανᾶ ὁ ὁποῖος θριαμβεύει στὸ κόσμο, θέλοντας νὰ τοὺς ἐπιβάλει τὴ θέλησή του. Στὶς διαμαρτυρόμενες χῶρες, μικρὲς ἐξημμένες αἱρέσεις παίζουν τὸ ρόλο τῶν μοναστηριῶν (1). Εἶναι τὰ πεδία τῶν μαχῶν ποὺ ἐπιτρέπουν στὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ νὰ διατηρεῖται, μὲ τὸ χαρακτῆρα αὐτὸ τοῦ μεγαλειώδους ποὺ μαγεύει τόσες ψυχὲς ἀκόμα καὶ σήμερα, καὶ τοῦ δίνει ἀρκετὴ λάμψη γιὰ νὰ παρασύρει στὴν κοινωνία μερικὲς ὠχρὲς μιμήσεις.

Ὅταν ἐξετάζουμε μιὰ κατάσταση λιγότερο ὀξύτονη τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἀποροῦμε ἀκόμα ποὺ βλέπουμε σὲ ποιὸ σημεῖο ἐξαρτιέται ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες. Ὁ Λὲ Πλέϊ, ποὺ ἦταν ἕνας ἐξαίρετος καθολικός, συχνὰ ἀντέταξε (στὸ μεγάλο σκάνδαλο τῶν ὁμοθρησκῶν του) τὴ σταθερότητα τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ποὺ συναντοῦσε σὲ χῶρες μὲ θρησκεῖες ἀνακατωμένες μὲ πνεῦμα μαλακότητας ποὺ ἐπικρατεῖ στὶς ἀποκλειστικὰ ὑποταγμένες χῶρες στὴν ἐπιρροὴ τῆς Ρώμης. Στοὺς διαμαρτυρόμενους λαοὺς ὑπάρχει τόσο περισσότερος ἠθικὸς ζῆλος ὅσο ἡ συσταθεῖσα Ἐκκλησία ἰσχυρότερα χτυπιέται ἀπὸ τὶς διϊστάμενες αἱρέσεις. Βλέπουμε ἔτσι ὅτι

---

(1) Κάρλ Κάουτσκυ, Ἡ Κοινωνικὴ Ἐπανάσταση, σ.σ. 123-124. Ἐπεσήμανε ἀλλοῦ ὅτι ἡ παρακμὴ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας σὲ παλιοὺς μαχητὲς ποὺ γίνονται φρόνιμοι, φαίνεται νὰ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἠθικὴ παρακμή, ποὺ συγκρίνει μὲ κείνη ποὺ βρίσκουμε γενικὰ στὸν ἱερέα ποὺ χάνει τὴν πίστη του (σ.σ. 344-345).

ἡ πεποίθηση στηρίζεται στὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν κοινοτήτων πίστης ποὺ ἡ κάθε μιὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό της σὰν νὰ εἶναι ὁ στρατὸς τῆς ἀλήθειας ποὺ ἔχει νὰ πολεμήσει τοὺς στρατοὺς τοῦ κακοῦ. Κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθῆκες, εἶναι δυνατὸ νὰ βρεῖ κανεὶς τὸ μεγαλειῶδες ἀλλὰ ὅταν οἱ θρησκευτικοὶ ἀγῶνες εἶναι πολὺ μετριασμένοι, ἡ πιθανολογία, οἱ μηχανικοὶ τύποι καὶ τὰ μέσα τοῦ μαγικοῦ τρόπου κρατοῦν τὴν πρώτη θέση.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει στὴν ἱστορία τῶν φιλελεύθερων νεώτερων ἰδεῶν. Ἀφοσίωση τῶν παλαιοτέρων πρὸς τὶς ἀρχὲς τῆς διακήρυξης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀγῶνες τῶν κληρικῶν ἐναντίον τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Γιὰ πολὺν καιρό, οἱ πατέρες μας θεώρησαν ἀπὸ μιὰν ἄποψη σχεδὸν θρησκευτικὴ τὴ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ποὺ μᾶς φαίνεται σήμερα μιὰ συλλογὴ ἀρκετὰ ἀνούσια ἀφηρημένων τύπων, μπερδεμένων καὶ χωρὶς μεγάλη πρακτικὴ ἀξία. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ τεράστιοι ἀγῶνες παρακινονται γιὰ θεσμοὺς ποὺ συνδέονταν μ' αὐτὸ τὸ ἔγγραφο: τὸ κληρικόφρον κόμμα ἀπαιτοῦσε ν' ἀποδείξει τὸ βασικὸ λάθος τοῦ φιλελευθερισμοῦ· ὀργάνωνε παντοῦ μαχητικὲς ἑνώσεις προορισμένες νὰ ἐπιβάλλουν τὴ διεύθυνσή του στὸ λαό, καὶ στὴν κυβέρνηση· περηφανεύονταν πὼς θὰ μποροῦσε σὲ λίγο νὰ συντρίψει τοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς Ἐπανάστασης. Στὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Προυντὸν συνέγραφε τὸ βιβλίο του γιὰ τὴ Δικαιοσύνη, ἡ σύγκρουση δὲν εἶχε ἀκόμα τελειώσει· γι αὐτὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι γραμμένο σ' ἕνα πολεμικὸ τόνο ποὺ ἐκπλήττει τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη: ὁ συγγραφέας μιλάει σὰν νὰ ἦταν ἕνας ἀπόμαχος τῶν πολέμων τῆς Ἐλευθερίας· θέλει νὰ ἐκδικηθεῖ τοὺς νικητὲς μιᾶς μέρας ποὺ ἀπειλοῦν νὰ καταργήσουν ὅλα τ' ἀποκτήματα τῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ Προυντὸν ἐλπίζει ὅτι ἡ μονομαχία θὰ εἶναι προσεχής, πὼς τὰ δυὸ κόμματα θὰ δώσουν ὅλες τὶς δυνάμεις τους καὶ ὅτι θὰ γίνει μιὰ ναπολεόντεια μάχη, ποὺ θὰ συντρίψει ὁριστικὰ τὸν ἀντίπαλο. Μιλάει συχνὰ τὴ γλώσσα τῆς ἐποποιΐας. Δὲ βλέπει ὅτι οἱ ἀφηρημένοι συλλογισμοί του θὰ φανοῦν ἀδύνατοι ἀργότερα ὅταν οἱ πολεμικὲς ἰδέες του θὰ ἔχουν ἐξαφανισθεῖ. Ὑπάρχει σ' ὅλη του τὴν ψυχὴ ἕνας ἀναβρασμὸς ποὺ τὴν ὁρίζει καὶ ποὺ δίνει στὴ σκέψη του μιὰ κρυφὴ ἔννοια, πάρα πολὺ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ

ἔννοια.

Ἡ ἀγριότητα μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία καταδιώκει τὸ βιβλίο τοῦ Προυντὸν δείχνει ὅτι στὸ κληρικόφρον στρατόπεδο εἶχαν ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἰδέα μὲ τὴ δική του γιὰ τὴ φύση καὶ γιὰ τὶς συνέπειες τῆς σύγκρουσης.

Ὅσο ἡ ἔννοια τοῦ μεγαλειώδους ἐπιβαλλόταν ἔτσι στὸ σύγχρονο πνεῦμα, φαινόταν δυνατὸ νὰ συσταθεῖ μιὰ λαϊκὴ καὶ δημοκρατικὴ ἠθική: ἀλλὰ στὴν ἐποχή μας, ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα φαίνεται μᾶλλον κωμικό· ὅλα ἀλλάξανε ἀφότου οἱ κληρικόφρονες δὲν φαίνονται πιὰ ἐπίφοβοι· δὲν ὑπάρχουν πιὰ φιλελεύθερες πεποιθήσεις ἀφότου οἱ φιλελεύθεροι χάσανε τὴ μαχητικότητα τους, οἱ δὲ κληρικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι οἱ καλύτεροι δημοκράτες. Ἡ ἠθικὴ καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ ξέπεσε σὲ μεγάλο βαθμό. Υἱοθέτησαν τὴ Μασσαλιώτιδα, γιὰ ἐθνικὸ ὕμνο τοῦ κόμματος τους· καὶ ἂν τοὺς παρακαλοῦσαν κάπως περισσότερο, θὰ φωταγωγοῦνταν γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς 10ης Αὐγούστου τοῦ 1792. Ἀπὸ τὸ ἕνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, δὲν ὑπάρχει πιὰ ἔννοια τοῦ μεγαλειώδους.

Προφανῶς ὁ Κάουτσκυ ἔχει δίκαιο ὅταν βεβαιώνει ὅτι στὴν ἐποχή μας ἡ ἐξύψωση τῶν ἐργατῶν ἐξαρτήθηκε ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα τους: «Μάταια, ἔλεγε, στὸ τέλος μιᾶς μελέτης γιὰ τὶς μεταρρυθμίσεις καὶ τὴν ἐπανάσταση, ἐπιζητοῦν μὲ ἠθικὰ κηρύγματα νὰ ἐμπνεύσουν στὸν ἄγγλο ἐργάτη μιὰ πιὸ ἀνώτερη ἰδέα τῆς ζωῆς, τὸ αἴσθημα τῶν πιὸ εὐγενικῶν προσπαθειῶν. Ἡ ἠθικὴ τοῦ προλετάριου ἀπορρέει ἀπὸ τοὺς ἐπαναστατικοὺς πόθους του· αὐτοὶ εἶναι ποὺ τοῦ δίνουν περισσότερη δύναμη καὶ ἐξύψωση. Ἡ ἰδέα τῆς ἐπανάστασης ἐξύψωσε τὸ προλεταριάτο ἀπὸ τὸ πέσιμό του».

Εἶναι φανερὸ πώς, γιὰ τὸν Κάουτσκυ, ἡ ἠθικὴ ὑποτάσσεται πάντοτε στὴν ἰδέα τοῦ μεγαλειώδους.

Ἡ σοσιαλιστικὴ ἄποψη εἶναι ὁλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη ποὺ βρίσκουμε στὴν παληὰ δημοκρατικὴ φιλολογία· οἱ πατέρες μας πίστευαν ὅτι ὁ ἄννθρωπος εἶναι τόσο καλύτερος ὅσο βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴ φύση καὶ ὅτι ὁ ἄννθρωπος τοῦ λαοῦ εἶναι ἕνα εἶδος ἄγριου· ὅτι κατὰ συνέπεια, βρίσκουμε τόσο περισσότερη ἀρετὴ ὅσο περισσότερο κατεβαίνουμε στὴν κοινωνικὴ κλίμακα. Πολλὲς φορὲς οἱ δημοκράτες παρατήρησαν, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἰδέα τους, ὅτι, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπαναστάσεων, οἱ πιὸ φτωχοὶ δώσανε

τὰ πιὸ ὡραῖα παραδείγματα ἡρωϊσμοῦ· τὸ ἐξηγοῦν αὐτὸ ὑποθέτοντας ὅτι οἱ σκοτεινοὶ ἥρωες ἦταν πραγματικὰ παιδιὰ τῆς φύσης. Τὸ ἐξηγῶ λέγοντας πώς, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ὄντας στρατολογημένοι σ' ἕνα πόλεμο ποὺ ἔπρεπε νὰ τελειώσει μὲ τὸ θρίαμβό τους ἢ μὲ τὴ δουλεία τους, τὸ αἴσθημα τοῦ μεγαλειώδους ἔπρεπε νὰ γεννιέται φυσικότατα ἀπὸ τὶς συνθῆκες τοῦ ἀγώνα. Κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἐπανάστασης οἱ ἄνθρωποι τῶν ἀνώτερων τάξεων παρουσιάζονταν συνήθως κάτω ἀπὸ ἕνα φῶς ἰδιαίτερα δυσμενές· γιατὶ ἀνήκοντας σ' ἕναν ἡττημένο στρατό, ἔχουν αἰσθήματα ἡττημένων, ἱκετῶν ἢ παραδινόμενων.

Στοὺς ἐργατικοὺς κύκλους ποὺ εἶναι λογικοὶ στὴ βούληση τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς κοινωνιολογίας, ὅταν οἱ συγκρούσεις περιορίζονταν σὲ ἀμφισβητήσεις ὑλικῶν συμφερόντων, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει σ' αὐτὸ τίποτα τὸ πιὸ μεγαλειῶδες παρὰ ὅταν ἀγροτικὰ συνδικᾶτα συζητοῦν μὲ τοὺς ἐμπόρους λιπασμάτων γιὰ τὶς τιμὲς τοῦ λιπάσματος (Γκουάνο). Ποτὲ δὲν ἔκριναν ὅτι οἱ συζητήσεις ποὺ ἀνάγονται στὶς τιμὲς εἶναι τῆς φύσης ν' ἀσκήσουν κάποτε ἐπιρροὴ ἠθικοπλαστικὴ πάνω στοὺς ἀνθρώπους· ἡ ἐμπειρία στὶς ζωαγορὲς θὰ μποροῦσε νὰ ὁδηγήσει στὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι σὲ τέτοιους συναγωνισμοὺς οἱ ἐνδιαφερόμενοι θαυμάζουν μᾶλλον τὴν πανουργία παρὰ τὴν καλὴ πίστη· οἱ ἠθικὲς ἀξίες τῶν ζωεμπόρων δὲ θεωροῦνται καθόλου πὼς εἶναι ὑψηλές. Ἀνάμεσα στὰ μεγάλα πράγματα ποὺ ἔκαναν τὰ ἀγροτικὰ συνδικάτα, ὁ ντὲ Ροκινὺ ἀναφέρει ὅτι τὸ 1896 «ἡ κοινότητα τῆς Μαρμάντ θέλοντας νὰ ἐπιβάλλει στὰ ζῶα ποὺ ἔφερναν στὸ πανηγύρι ἕνα φόρο ποὺ κρίθηκε ἀδικότατος ἀπὸ τοὺς κτηνοτρόφους... οἱ κτηνοτρόφοι ἀπήργησαν κι ἔπαυσαν νὰ προμηθεύουν τὴν ἀγορὰ τῆς Μαρμάντ, τόσο ποὺ ἡ κοινότητα ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει (1). Νὰ μιὰ μέθοδος πολὺ εἰρηνικὴ καὶ ποὺ μπόρεσε νὰ δώσει ὠφέλιμα ἀποτελέσματα γιὰ τοὺς χωριάτες· ἀλλὰ εἶναι φανερὸ πὼς ἡ ἠθικότητα δὲν ἔχει νὰ κνάει τίποτα σὲ μιὰ τέτοια συζήτηση.

Ὅταν παρεμβαίνουν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες, ὑπάρχει, σχεδὸν

---

(1) Ντὲ Ροκινύ, σ.σ. 379-380. Θὰ ἤμουν περίεργος, σὲ τί ἕνας φόρος μπορεῖ νὰ εἶναι ἄδικος· μυστήριο καὶ κοινωνικὸ μουσεῖο! Οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι μιλᾶνε μιὰ εἰδικὴ γλώσσα.

ἀναγκαστικά, ἕνας σημαντικὸς ξεπεσμὸς τῆς ἠθικότητας, γιατὶ αὐτοὶ δὲν κάνουν τίποτα γιὰ τίποτα καὶ δὲν ἐνεργοῦν, παρὰ ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι ἡ εὐνοηθεῖσα ἕνωση κατατάσσεται στὴν πελατεία τους. Νὰ λοιπὸν πὼς βρισκόμαστε πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ μεγελειώδους, εἴμαστε σ' ἐκεῖνο τῶν πράξεων τῶν πολιτικο—ἐγκληματικῶν ἑνώσεων.

Σύμφωνα μὲ πολλὰ σοφὰ πρόσωπα, δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ θαυμάσουμε πάρα πολὺ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ βία στὴ δολιότητα ποὺ ἐκδηλώνεται στὶς σημερινὲς ἀπεργίες στὴν Ἀγγλία. Οἱ ἐργατικὲς ἑνώσεις (τρέϊντ γιούνιονς) ἐπιθυμοῦν πολὺ νὰ τοὺς ἀναγνωρίσουν τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἀπειλὴ σκεπασμένη μὲ διπλωματικὲς φόρμουλες: ἐπιθυμοῦν νὰ μὴν ἀνησυχοῦνται ὅταν κυκλοφοροῦν γύρω ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια ἀπεσταλμένους γιὰ νὰ κάνουν στοὺς ἐργάτες ποὺ θέλουν νὰ ἐργασθοῦν νὰ καταλάβουν, ὅτι θὰ εἶχαν μεγάλο συμφέρο ν' ἀκολουθήσουν τὶς ὑποδείξεις τῶν ἐργατικῶν ἐννώσεων· αὐτὲς συγκατατίθενται νὰ ἐκφράσουν τὶς ἐπιθυμίες τους σὲ μορφὴ ποὺ θὰ εἶναι ὁλότελα καθαρὴ γιὰ τὸν ἀκροατή, ἀλλὰ ποὺ θὰ μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ στὸ δικαστήριο σὰν ἕνα κήρυγμα ἀλληλεγύης. Ὁμολογῶ πὼς δὲν καταλαβαίνω τὶ ὑπάρχει τὸ τόσο θαυμαστὸ σ' αὐτὴ τὴν τακτικὴ ἄξια τοῦ Ἐσκομπάρ. Οἱ καθολικοὶ ἔχουν χρησιμοποιήσει συχνὰ ἄλλοτε μεθόδους ἐκφοβισμοῦ ἀνάλογες ἐνάντια στοὺς φιλελευθέρους· γι αὐτό, καταλαβαίνω πάρα πολὺ καλὰ γιατὶ τόσοι ἀγαθοὶ ἄνθρωποι θαυμάζουν τὶς ἐργατικὲς ἑνώσεις, ἀλλὰ βρίσκω τὴν ἠθικὴ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων πάρα πολὺ θαυμάσια.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς στὴν Ἀγγλία ἡ βία δὲν ἔχει ἀπὸ πολὺν καιρό, καθόλου ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα. Τὸ ὅτι συντεχνιακὰ ὀφέλη ἐπιδιώκονται μὲ γροθιὲς ἢ μὲ δόλο, δὲν ὑπάρχει μιὰ μεγάλη διφορὰ ἀνάμεσα στὶς δυὸ μέθοδες· ὡστόσο, ἡ εἰρηνικὴ ταχτικὴ τῶν ἐργατικῶν ἑνώσεων μαρτυρεῖ μία ὑποκρισία ποὺ θἄξιζε, περισσότερο, νὰ τὴν ἀφήσουν στοὺς ἀγαθοὺς ἀνθρώπους. Στὶς χῶρες ὅπου ὑπάρχει ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας, τὰ ἀνταλλασσόμενα γρονθοκοπήματα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀπεργιῶν ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ἐκδροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης ἔχουν μιὰ ὁλότελα διαφορετικὴ σπουδαιότητα: οἱ συνέπειές τους ἀπέχουν πολὺ καὶ μποροῦν νὰ γεννήσουν μεγαλειῶδες.

Νομίζω πώς στὶς σχετικὲς θεωρήσεις μὲ τὸ μεγαλειῶδες πρέπει νὰ προστρέξουμε γιὰ νὰ καταλάβουμε, τουλάχιστο ἐν μέρει, τὶς ἀποστροφὲς ποὺ προκάλεσε, ἡ θεωρία τοῦ Μπερνστάϊν στὴ γερμανικὴ σοσιαλοδημοκρατία. Ὁ Γερμανὸς τράφηκε μὲ τὸ μεγαλειῶδες σ' ἕναν ἐξαιρετικὸ βαθμό: πρῶτα-πρῶτα ἀπὸ τὴ λογοτεχνία ποὺ συνδέεται μὲ τοὺς πολέμους τῆς Ἀνεξαρτησίας (1), ὕστερα μὲ τὴν ἀνανέωση τοῦ γούστου γιὰ τὰ παληὰ ἐθνικὰ τραγούδια ποὺ ἀκολούθησε, αὐτοὺς τοὺς πολέμους, τέλος μὲ τὴ φιλοσοφία ποὺ εἶχε σκοποὺς τοποθετημένους πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὶς κοινὲς ἀπασχολήσεις. Πρέπει ἐπίσης ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ νίκη τοῦ 1871 δὲ συντέλεσε λίγο στὸ νὰ δώσει στοὺς Γερμανοὺς κάθε τάξης ἕνα αἴσθημα ἐμπιστοσύνης στὶς δυνάμεις τους ποὺ δὲ βρίσκουμε μὲ μιᾶς στὸν ἴδιο βαθμὸ σήμερα: ἂς συγκρίνουμε, λόγου χάρη τὸ γερμανικὸ καθολικὸ κόμμα μὲ τοὺς δειλοὺς ποὺ ἀποτελοῦν στὴ Γαλλία τὴν πελατεία τῆς Ἐκκλησίας! Οἱ κληρικοί μας δὲ σκέφτονται παρὰ νὰ ταπεινώνουνται μπροστὰ στοὺς ἀντιπάλους τους καὶ εἶναι εὐτυχισμένοι, φτάνει νὰ ἔχουν πολλὲς ἑσπερίδες κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χειμώνα· δὲν ἔχουν καμμία ἀνάμνηση τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ τοὺς προσφέρουν (2).

Τὸ γερμανικὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα ἄντλησε μία ἰδιαίτερη δύναμη ἀπὸ τὴν καταστροφικὴ ἰδέα ποὺ οἱ προπαγανδιστὲς του διέ-

---

(1) Ὁ Ρενὰν μάλιστα γράφει: «Ὁ πόλεμος τοῦ 1813-1815 εἶναι ὁ μόνος τοῦ αἰώνα μας ποὺ ἔχει κάτι τὸ ἐπικὸ καὶ τὸ ἀνώτερο... (αὐτὸς) ἀνταποκρίθηκε σ' ἕνα κίνημα ἰδεῶν — καὶ εἶχε μιὰ ἀληθινὴ διανοητικὴ σημασία. Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ πῆρε μέρος σ' αὐτὸν τὸν μεγαλειώδη ἀγώνα μοῦ ἀφηγήθηκε ὅτι, ξυπνώντας ἀπ' τὸ κανονίδι εὐθὺς ἀπ' τὴν πρώτη νύχτα ποὺ πέρασε ἀνάμεσα στὰ γαλλικὰ σώματα ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὴ Σιλεσία, νόμισε πὼς παρίστατο σὲ μιὰ τεράστια θεϊκὴ ὑπηρεσία». (Δοκίμια ἠθικῆς καὶ κριτικῆς, σ. 116). Νὰ θυμηθοῦμε τὴν ὠδὴ τοῦ Μαντσόνι μὲ τὸν τίτλο: «Μάρτης 1821» καὶ ἀφιερωμένη στὴ «μνήμη τοῦ διάσημου Θεόδωρου Κέρνερ, ποιητῆ καὶ στρατιώτη τῆς γερμανικῆς ἀνεξαρτησίας, ποὺ σκοτώθηκε στὸ πεδίο μάχης τῆς Λειψίας, ὄνομα ἀγαπητὸ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς ποὺ μάχονται γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν ἢ ν' ἀνακτήσουν μιὰ πατρίδα». Οἱ πόλεμοί μας τῆς ἐλευθερίας ὑπῆρξαν ἐπικοί, ἀλλὰ δὲν εἶχαν μιὰ λογοτεχνία τόσο καλὴ ὅσο ὁ πόλεμος τοῦ 1813.

(2) Ὁ Ντρυμὸν κατάγγειλε χίλιες φορὲς αὐτὴ τὴν πνευματικὴ κατάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου.

διδαν παντοῦ καὶ ποὺ πάρθηκε πολὺ στὰ σοβαρά· ὅσο οἱ βισμαρκικὲς διώξεις διατήρησαν ἕνα φιλοπόλεμο αἴσθημα στὶς ὁμάδες, τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἦταν τόσο ἰσχυρό, ὅσο οἱ μάζες δὲν κατόρθωσαν νὰ καταλάβουν ὁλότελα ὅτι οἱ ἀρχηγοί τους δὲν εἶναι τίποτε λιγότερο ἀπὸ ἐπαναστάτες.

Ὅταν ὁ Μπερνστάϊν, ποὺ ἤξερε ποιὸ ἦταν τὸ πραγματικὸ πνεῦμα τῶν φίλων του τῆς διευθύνουσας ἐπιτροπῆς, ἀνάγγειλε ὅτι ἔπρεπε νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὶς μεγαλειώδεις ἐλπίδες ποὺ ἔκαναν νὰ γεννηθοῦν στὶς ψυχές, εἶχε μιὰ στιγμὴ κατάπληξης· λίγοι ἄνθρωποι κατάλαβαν πὼς οἱ διακηρύξεις τοῦ Μπερνστάϊν ἦταν πράξεις θάρρους καὶ εἰλικρινείας, ἔχοντας γιὰ σκοπὸ νὰ συσχετίσει τὴ γλῶσσα μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἂν ἔπρεπε ἔκτοτε ν' ἀρκεστεῖ σὲ μιὰ κοινωνικὴ πολιτική, ἔπρεπε λοιπὸν ἐπίσης νὰ διαπραγματευθεῖ μὲ τὰ κόμματα τοῦ κοινοβουλίου καὶ μὲ τὸ ὑπουργεῖο, νὰ κάνει ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ κάνουν οἱ ἀστοί· αὐτὸ φαινόταν τερατῶδες στοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν τραφεῖ μὲ θεωρίες καταστροφικές. Πολλὲς φορὲς εἶχαν καταγγείλει τὶς δολιότητες τῶν ἀστῶν πολιτικῶν, ἀντιτάξει τὶς ἱκανότητές τους στὴν εἰλικρίνεια καὶ στὴν ἀνιδιοτέλεια τῶν σοσιαλιστῶν, δείθει τὸ συμφέρο ποὺ περικλείει ἡ ἀντιπολιτικὴ στάση τους. Δὲ θὰ ὑπέθεταν ποτὲ ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μάρξ μποροῦσαν ν' ἀκολουθήσουν τὰ ἴχνη τῶν φιλελευθέρων. Μὲ τὴ νέα πολιτική, οὔτε πιὰ χαρακτῆρες ἡρωϊκοί, οὔτε πεποιθήσεις! Οἱ Γερμανοὶ πίστεψαν πὼς εἶχε ἀνατραπεῖ ὁ κόσμος.

Θὰ ἔμπαινε τώρα ἕνα πολὺ σοβαρὸ ἐρώτημα: «Γιατὶ οἱ βιαιότητες, σὲ ὁρισμένες χῶρες, νὰ συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς γενικῆς ἀπεργίας καὶ νὰ κάνουν ἔτσι μιὰ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία πλούσια σὲ μεγαλεῖο καὶ σὲ ἄλλες χῶρες ὄχι;». Οἱ ἐθνικὲς παραδόσεις παίζουν μεγάλο ρόλο· ἡ ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος θὰ ὁδηγοῦσε ἴσως στὸ νὰ ρίξουμε ἕνα ζωηρὸ φῶς στὴ γένεση τῶν ἰδεῶν: δὲ θὰ τὸ καταπιάσουμε ἐδῶ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΩΝ

Ι. Ἠθικὴ καὶ θρησκεία.— Περιφρόνηση τῶν δημοκρατιῶν γιὰ τὴν ἠθική.— Ἠθικὲς μέριμνες τῆς νέας σχολῆς.
ΙΙ. Ἀνησυχίες τοῦ Ρενὰν γιὰ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου.— Οἱ προβλέψεις του.— Ἀνάγκη τοῦ μεγαλειώδους.
ΙΙΙ. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Νίτσε.— Ὁ ρόλος τῆς οἰκογένειας στὴ γένεση τῆς ἠθικῆς, θεωρία το Προυντόν.— Ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη.
ΙΥ. Ὑποθέσεις τοῦ Κάουτσκυ.— Ἀναλογίες ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα τῆς γενικῆς ἀπεργίας καὶ σὲ κεῖνο τῶν πολέμων τῆς Ἐλευθερίας.— Φόβος ποὺ τὸ πνεῦμα αὐτὸ προξενεῖ στοὺς κοινοβουλευτικούς.
Υ. Ὁ ἐργάτης στὸ ἐργοστάσιο τῆς μεγάλης παραγωγῆς, ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ στρατιώτης τῶν πολέμων τῆς Ἐλευθερίας: ἐπιθυμία ξεπεράσματος κάθε μέτρου· φροντίδα τῆς ἀκρίβειας: ἐγκατάλειψη τῆς ἰδέας τῆς σωστῆς ἀμοιβῆς.

Ι

Ἐδῶ καὶ πενήντα χρόνια, ὁ Προυντὸν ἐπισήμανε τὴν ἀνάγκη νὰ δοθεῖ στὸ λαὸ μιὰ ἠθικὴ πιὸ ὅμορφη μὲ τὶς καινούργιες ἀνάγκες. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο τῶν προοιμιακῶν λόγων, ποὺ εἶναι ἐπικελῆς τῆς «Δικαιοσύνης στὴν Ἐπανάσταση καὶ στὴν Ἐκκλησία», ἔχει γιὰ τίτλο: «Κατάσταση ἠθῶν στὸν 19ο αἰώνα. Εἰσβολὴ τοῦ ἠθικοῦ σκεπτικισμοῦ: ἡ κοινωνία σὲ κίνδυνο. Ποῦ εἶναι τὸ φάρμακο;» Διαβάζει κανεὶς αὐτὲς τὶς φοβερὲς φράσεις: «Ὄχι γιατὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς γενεᾶς μας εἶναι, πράγματι, χειρότεροι ἀπὸ τοὺς πατέρες τους... Ὅταν λέω πὼς ἡ Γαλλία ἔχασε τὴ ἤθη της, ἐννοῶ, αὐτὸ τὸ διαφορετικὸ πρᾶγμα, πὼς ἔπαψε νὰ πιστεύει στὶς ἀρχές της. Δὲν ἔχει πιὰ οὔτε κατανόηση οὔτε ἠθικὴ συνείδηση, ἔχασε μέχρι καὶ τὴν ἔννοια τῶν ἠθῶν. Φτάσαμε, ἀπὸ κριτικὴ σὲ κριτική, σ᾽ αὐτὸ τὸ θλιβερὸ συμπέρασμα: ὅτι τὸ δίκαιο καὶ τὸ

ἄδικο, πού φρονούσαμε ἄλλοτε πώς τό εἴχαμε διακρίνει, εἶναι συμβατικοί ὅροι, ἀόριστοι, ἀπροσδιόριστοι· ὅτι ὅλες αὐτές οἱ λέξεις Δίκαιο, Καθῆκον, Ἠθική, Ἀρετή κλπ. γιά τίς ὁποῖες, ἡ ἕδρα καί ἡ σχολή κάνουν τόσο θόρυβο, δέ χρησιμεύουν παρά νά καλύψουν καθαρές ὑποθέσεις, μάταιες οὐτοπίες, ἀναπόδεικτες προλήψεις· ὅτι ἔτσι ἡ πρακτική τῆς ζωῆς, διευθυνόμενη ἀπό δέ ξέρω κι ἐγώ ἀπό ποιό ἀνθρώπινο σέβας, ἀπό ποιές ἁρμοδιότητες, εἶναι κατά βάθος αὐθαίρετη» (1).

Ὡστόσο δέν περιφρονοῦσε ὅτι ἡ σύγχρονη κοινωνία εἶχε χτυπηθεῖ ἀπό τό θάνατο· νόμιζε πώς ἀπ' τήν Ἐπανάσταση ἡ ἀνθρωπότητα εἶχε ἀποκτήσει μιά ἀρκετά καθαρή ἔννοια τῆς Δικαιοσύνης γιά νά μπορέσει νά θριαμβεύει ἀπό περαστικές παρακμές· μέ τήν ἰδέα αὐτή πού θ' ἀπέβαινε ἡ βασικότερη ἔννοια τοῦ σημερινοῦ ἐπισήμου σοσιαλισμοῦ, πού χλευάζει τήν ἠθική. «Σ' αὐτή τή νομική πίστη, αὐτή τήν ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καί τοῦ καθήκοντος, πού ἀναζητοῦμε μάταια παντοῦ, πού ἡ Ἐκκλησία δέν κατεῖχε ποτέ καί χωρίς τήν ὁποία μᾶς εἶναι ἀδύνατο νά ζήσουμε, λέω ὅτι, ἡ Ἐπανάσταση δημιούργησε ὅλες τίς ἀρχές της· ὅτι αὐτές οἱ ἀρχές, χωρίς νά τό ξέρουμε, μᾶς διέπουν καί μᾶς προστατεύουν, ἀλλά ὅτι, ὅλο καί βεβαιώνοντάς τες στό βάθος τῆς καρδιᾶς τίς ἀποστρεφόμαστε ἀπό πρόληψη, καί ὅτι εἶναι αὐτή ἡ ἀπιστία στούς ἑαυτούς μας πού γεννάει τήν ἠθική μας ἀθλιότητα καί τή δουλεία μας» (2).

---

(1) Προυντόν, «Γιά τήν δικαιοσύνη καί γιά τήν ἐπανάσταση καί στήν Ἐκκλησία, τόμος I, σ. 70.

(2) Προυντόν, σ. 74. Μέ «νομική πίστη» ὁ Προυντόν ἐννοεῖ ἐδῶ μιά τριπλῆ πίστη πού κυριαρχεῖ τήν οἰκογένεια, τά συμβόλαια καί τίς πολιτικές σχέσεις. Ἡ πρώτη εἶναι «ἡ ἰδέα τῆς ἀμοιβαίας ἀξιοπρέπειας (τῶν συζύγων), πού ὑψώνοντάς την πάνω ἀπό ἔννοιες, τίς κάνει τή μιά καί τήν ἄλλη ἀκόμα πιό ἱερές ὅσο καί ἀγαπητές, καί τίς κάνει ἀπό τήν γόνιμη κοινότητά τους μιά πιό γλυκειά θρησκεία ἀπ' τήν ἴδια τήν ἀγάπη». Ἡ δεύτερη «ἀνεβάζοντας τίς ψυχές πάνω ἀπ' τίς ἐγωϊστικές ὀρέξεις, τίς καθιστᾶ πιό εὐτυχισμένες ἀπό σεβασμό τοῦ δικαιώματος τῶν ἄλλων ὅσο καί τῆς περιουσίας τους».—Χωρίς τήν τρίτη «οἱ πολίτες παραδομένοι στίς καθαρές δυνάμεις τοῦ ἀτομικισμοῦ, δέν μποροῦσαν ὅτι καί νά κάνουν, νά εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ἀπό ἕνα ἄθροισμα, ἀσύνδετων καί ἀποκρουστικῶν ὑπάρξεων πού θά σκορπίσει σάν σκόνη στό πρῶτο φύσημα» (σελίδες 72-73). Μέ τήν αὐστηρή ἔννοια, ἡ νομική πίστη θά ἦταν ἡ δεύτερη σ' αὐτήν τήν ἀπαρίθμηση.

Βεβαιώνει δυνατό νά διαφωτίσουμε τά πνεύματα, νά παρουσιάσουμε αὐτό πού ὀνομάζει «ἡ ἐξήγηση τῆς Ἐπανάστασης»· γι' αὐτό, θά ρωτήσει τήν ἱστορία. θά δείξει πῶς ἡ ἀνθρωπότητα δέν ἔπαψε τίς προσπάθειες πρός τή Δικαιοσύνη, πώς ἡ θρησκεία ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς διαφθορᾶς καί πώς ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση, κάνοντας νά ὑπερισχύσει ἡ νομική ἀρχή (πάνω στή θρησκευτική ἀρχή), ἀνοίγει μιά καινούργια περίοδο, μιά τάξη πραγμάτων ὁλότελα ἀντίθετη, τῆς ὁποίας πρόκειται τώρα νά προσδιορίσουμε τά μέρη (1).

«Ὅτι κι ἄν συμβαίνει στήν κουρασμένη φυλή μας, λέει στό τέλος αὐτῶν τῶν λόγων, οἱ μέλλουσες γενεές θ' ἀναγνωρίσουν ὅτι ἡ τρίτη ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας (2) ἔχει τήν ἀφετηρία της στή Γαλλική Ἐπανάσταση: ὅτι δόθηκε σέ μερικούς ἀκόμη ἡ κατανόηση τοῦ καινούργιου νόμου στήν πληρότητά του· ὅτι δέν μᾶς ἔλλειψε καθόλου ἡ πρακτική· καί ὅτι τό νά ὑποκύψουμε σ' αὐτή τή μεγαλειώδη γέννηση, ὕστερ' ἀπ' ὅλα, δέν ἦταν χωρίς μεγαλεῖο. Τήν ὥρα αὐτή ἡ Ἐπανάσταση προσδιορίζεται: ζεῖ λοιπόν. Τό ἀπομεῖναν δέ σκέφτεταaι πιά. Τό ὄν ποῦ ζεῖ καί πού σκέφτεται θά ἐξαφανισθεῖ ἀπό τό πτῶμα;» (3).

Εἶπε, στό προηγούμενο κεφάλαιο, πώς ὅλη ἡ θεωρία τοῦ Προυντόν ἦταν ὑποταγμένη στόν ἐπαναστατικό ἐνθουσιασμό καί ὅτι αὐτός ὁ ἐνθουσιασμός εἶχε σβήσει ἀφότου ἡ Ἐκκλησία εἶχε παύσει νά εἶναι ἐπίφοβη· γι αὐτό δέν πρέπει ν' ἀπορεῖ κανείς ἄν ἡ ἐπιχείρηση πού ὁ Προυντόν ἔκρινε εὔκολη (ἡ δημιουργία μιᾶς ἠθικῆς ἀπόλυτα ἀπαλλαγμένης ἀπό κάθε θρησκευτική πίστη), φαίνεται πάρα πολύ ριψοκίνδυνη σέ πολλούς ἀπό τούς συγχρόνους μας. Βρίσκω τήν ἀπόδειξη αὐτοῦ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι σ' ἕνα λόγο πού ἀπάγγειλε ὁ Κόμπς κατά τή διάρκεια τῆς συζήτησης τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν θρησκειῶν, τήν 25 Ἰανουαρίου 1903. «Θεωροῦμε, τή στιγμή αὐτή, τίς ἠθικές ἰδέες τέτοιες πού οἱ Ἐκκλησίες τίς δίνουν, σάν ἰδέες ἀναγκαῖες. Ἐγώ, δύσκολα συνηθίζω στήν ἰδέα μιᾶς σύγχρονης κοινωνίας πού θ' ἀποτελεῖται ἀπό παρόμοιους φι-

---

(1) Προυντόν, σ. 93.

(2) Οἱ δύο πρῶτες ἡλικίες εἶναι ἐκεῖνες τοῦ παγανισμοῦ καί τοῦ χριστιανισμοῦ.

(3) Προυντόν, σ. 104.

λόσοφους μὲ τὸν Μ. Ἀλλάρ (1), ὅτι τὸ δημοτικὸ σχολεῖο θὰ εἶχε ἀρκετές ἐγγυήσεις ἐνάντια στοὺς κινδύνους καὶ τὶς δοκιμασίες τῆς ζωῆς.» Ὁ Κόμπ δὲν εἶναι ἄνθρωπος ποὺ ἔχει προσωπικὲς ἰδέες· ἀντιγράφει μιὰ γνώμη ποὺ ἦταν τρέχουσα στὸν κόσμο του.

Ἡ δήλωση αὐτὴ προκάλεσε ἕνα μεγάλο θόρυβο στὴ Βουλή· ὅλοι οἱ βουλευτὲς ποὺ ἐναβρύνονται πὼς ξέρουν ἀπὸ φιλοσοφία παρενέβησαν στὴ συζήτηση· καθὼς δὲ ὁ Κόμπ εἶχε μιλήσει γιὰ τὴν ἐπιφανειακὴ καὶ περιορισμένη διδασκαλία τῶν δημοτικῶν σχολείων μας, ὁ Φ. Μπουϊσσὸν νόμισε πὼς ἔπρεπε νὰ διαμαρτυρηθεῖ, σὰν μεγάλος παιδαγωγὸς τῆς τρίτης Δημοκρατίας: «Ἡ ἐκπαίδευση ποὺ δίνουμε στὸ παιδὶ τοῦ λαοῦ, εἶπε, στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, δὲν εἶναι μιὰ μισο—ἐκπαίδευση· εἶναι τὸ ἴδιο λουλούδι καὶ ὁ καρπὸς τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ μαζεύτηκε διαμέσου τῶν αἰώνων, στοὺς διάφορους λαούς, στὶς θρησκεῖες καὶ νομοθεσίες ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα». Μιὰ τέτοια ἀφηρημένη ἠθικὴ δὲν ἔχει καμμιὰ ἀποτελεσματικότητα· θυμᾶμαι πὼς διάβασα ἄλλοτε, σ' ἕνα ἐγχειρίδιο τοῦ Π. Μπέρτ, ὅτι ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς στηρίζεται στὶς διδασκαλίες τοῦ Ζωροάστρη καὶ στὸ Σύνταγμα τοῦ ἔτους ΙΙΙ· φρονῶ πὼς δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ ἕνας σοβαρὸς λόγος γιὰ νὰ προκαλέσει ἕναν ἄνθρωπο νὰ ἐνεργήσει.

Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ Πανεπιστήμιο κατήρτισε τὰ σημερινὰ προγράμματα μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐπιβάλει τὴν πρακτικὴ ἠθικὴ στοὺς μαθητὲς μὲ τὸ μηχανισμὸ τῆς ἐπανάληψης τῶν ἀξιω-

---

(1) Ὁ βουλευτὴς αὐτὸς εἶχε ἐκφωνήσει ἕνα λόγο πολὺ ἀντικληρικὸ στὸν ὁποῖο παρατηρῶ αὐτὴ τὴν παράδοξη ἰδέα, ὅτι «ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία ἦταν πιὸ κληρικόφρονη ἀπ' ὅλες τὶς θρησκεῖες, εἶχε τὸν πιὸ αἱρετικὸ καὶ στενὸ κληρικαλισμό». Λίγο πιὸ πάνω ἔλεγε: «Ἐγώ, ποὺ δὲν εἶμαι ἀντισημίτης, δὲν κάνω στοὺς ἑβραίους παρὰ μιὰ μόνο ἐπίκριση, ὅτι ἔχουν δηλητηριάσει τὴν ἀριανὴ σκέψη, τὴν τόσο ὑψηλὴ καὶ τόσο εὐρεία, μὲ τὸν ἑβραϊκὸ μονοθεϊσμό». Ζητοῦσε τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν στὰ δημοτικὰ σχολεῖα γιὰ νὰ καταστρέψει τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' αὐτόν, τὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα ἔβλεπε στὴν «διανοητικὴ ἀπελευθέρωση τῆς μάζας, τὸν ἀναγκαῖο πρόλογο τῆς προόδου καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης τῶν κοινωνιῶν». Δὲν θᾶταν μᾶλλον τὸ ἀντίθετο ποὺ ἔπρεπε νὰ πεῖ; Ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἀποδεικνύει πὼς ὑπάρχει ἕνας ἀντισημιτισμὸς ἐλεύθερης σκέψης τόσο στενὸς καὶ κακὰ πληροφορημένος ὅσο ἐκεῖνος τῶν κληρικοφρόνων;

μάτων· πολλαπλασιάζει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὶς παραδόσεις τῆς ἠθικῆς, ποὺ μποροῦμε ν' ἀναρωτηθοῦμε ἂν δὲ θἄπρεπε ἐδῶ νὰ ἐφαρμόσουμε (μὲ μιὰ ἐλαφρὴ διόρθωση) τὸ γνωστὸ στίχο τοῦ Μπουαλώ

Ἀγαπᾶτε τὸ μοσχοκάρυδο; Ἔχουν βάλει παντοῦ.

Νομίζω πὼς εναι πολὺ λίγοι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν τὴν ἀφελῆ ἐμπιστοσύνη τοῦ Τ. Μπουϊσὸν καὶ τῶν πανεπιστημιακῶν στὴν ἠθική τους. Ὁ Γ. Μολινάρι κάνει ὅπως ὁ Κόμπ, πὼς πρέπει νὰ προσφύγουμε στὴ θρησκεία, ποὺ ὑπόσχεται στοὺς ἀνθρώπους μιὰ ἀμοιβὴ στὸν ἄλλο κόσμο καὶ ποὺ εἶναι ἔτσι «ἡ ἀσφαλίστρια τῆς δικαιοσύνης. Ἡ θρησκεία εἶναι πού, στὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀνήγειρε τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἠθικῆς· αὐτὴ εἶναι ποὺ στηρίζει καὶ ποὺ μπορεῖ μόνη νὰ τὸ στηρίξει. Τέτοια εἶναι τὰ καθήκοντα ποὺ ἐξεπλήρωσε καὶ ποὺ ἐξἄκολουθεῖ νὰ ἐκπληρώνει ἡ θρησκεία· καὶ πού, ἂς μὴ δυσαρεστεῖ τοὺς ἀπόστολους τῆς ἀνεξάρτητης ἠθικῆς, ἀποτελοῦν τὴ χρησιμότητά της». «Σ' ἕνα κίνητρο πιὸ δυνατὸ καὶ πιὸ ἐνεργὸ ἀπ' τὸ συμφέρο τῆς κοινωνίας πρέπει νὰ προστρέξουμε γιὰ νὰ κάνουμε τὶς μεταρρυθμίσεις ποὺ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἀποδεικνύει τὴν ἀναγκαιότητά τους, κι αὐτὸ τὸ κίνητρο δὲ μποροῦμε νὰ τὸ βροῦμε παρὰ μέσα στὸ θρησκευτικὸ συνδυασμένο μὲ τὸ αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης».

Ὁ Γ. Μολινάρι ἐκφράζεται μὲ λόγο αὐτόβουλο ἀόριστα· φαίνεται νὰ θεωρεῖ τὴ θρησκεία ὅπως κάνουν πολλοὶ σύγχρονοι καθολικοὶ (τοῦ εἴδους Μπρυνεσιέρ): εἶναι ἕνα κοινωνικὸ μέσο κυβέρνησης· ποὺ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογο πρὸς τὶς ἀνάγκες τῶν τάξεων· οἱ ἄνθρωποι τῶν ἀνώτερων τάξεων ἔκριναν πάντοτε πὼς εἶχαν λιγότερη ἀνάγκη νὰ εἶναι ἠθικὰ πειθαρχημένοι, καὶ γιὰ νὰ κάνουν αὐτὴ τὴν ὡραία ἀνακάλυψη τὴ βάση τῆς θεολογίας τους, οἱ Ἰησουΐτες ἔχουν τόση ἐπιτυχία στὴ σύγχρονη ἀστικὴ κοινωνία. Ὁ συγγραφέας μας διακρίνει τέσσερα κίνητρα ἱκανὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος: «τὴν παρεχόμενη δύναμη τῆς κοινωνίας στὸν κυβερνητικὸ ὀγανισμό· τὴ δύναμη τῆς ἀτομικῆς συνείδησης καὶ τὴ δύναμη τῆς θρησκείας,» καὶ κρίνει ὅτι ὁ πνευματικὸς αὐτὸς μηχανισμὸς εἶναι φανερὰ σὲ καθυστέρηση πρὸς στὸν ὑλικὸ μηχανισμό. Τὰ δύο πρῶτα κίνητρα μποροῦν νἄχουν μία ἐνέργεια στοὺς καπιταλιστὲς ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἐπίδραση στὸ ἐργαστήριο γιὰ τοὺς ἐργάτες, τὰ δυὸ τελευταῖα κίνητρα εἶναι μόνον

ἀποτελεσματικὰ καὶ γίνουνται κάθε μέρα πιὸ σπουδαία λόγω τῆς «αὔξησης τῆς εὐθύνης ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπιφορτίζονται νὰ διευθύνουν ἢ νὰ ἐπιτηροῦν τὴ λειτουργία τῶν μηχανῶν»· σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Γ. Μολίναρι δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ νοήσουμε τὴ δύναμη τῆς ἀτομικῆς συνείδησης δίχως ἐκείνη τῆς θρησκείας.

Πιστεύω λοιπὸν ὅτι ὁ Γ. Μολινάρι δὲν θὰ ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιδοκιμάσει τοὺς ἐργοδότες ποὺ προστατεύουν τὰ θρησκευτικὰ καθιδρύματα· θὰ ζητοῦσε χωρὶς ἀμφιβολία, μόνον νὰ βάζανε περισσότερες μορφὲς ἀπ' ὅσες ἔβαζε ἄλλοτε ὁ Σιαγκὸ στὸ Μονισὼ —λε—Μίν (1)

Οἱ σοσιαλιστὲς εἶχαν γιὰ πολὺν καιρὸ μεγάλες προλήψεις ἐνάντια στὴν ἠθική, λόγω αὐτῶν τῶν καθολικῶν καθιδρυμάτων ποὺ συνέστησαν μεγάλοι βιομήχανοι· τοὺς φαινόταν ὅτι ἡ ἠθική, στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία μας, ἦταν ἕνα μέσο ἐξασφάλισης τῆς εὐπείθειας τῶν ἐργατῶν νὰ διατηροῦνται στὸ φόβο ποὺ δημιουργεῖ ἡ δεισιδαιμονία. Ἡ λογοτεχνία μὲ τὴν ὁποία ξετρελλαίνεται ἡ ἀστικὴ τάξη ἀπὸ πολὺν καιρὸ περιγράφει ἤθη τόσο παράλογα, ἢ ἀκόμα σκανδαλώδη, ποὺ εἶαι δύσκολο νὰ πιστέψει κανεὶς ὅτι οἱ πλούσιες τάξεις μποροῦν νὰ εἶναι εἰλικρινεῖς ὅταν μιλᾶνε γιὰ ἠθικοποίηση τοῦ λαοῦ.

Οἱ μαρξιστὲς εἶχαν ἕνα ἰδιαίτερο λόγο νὰ φαίνονται δύσπιτοι γιὰ κάθε τι ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἠθική· οἱ προπαγανδιστὲς τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, οἱ οὐτοπιστὲς καὶ οἱ δημοκράτες εἶχαν κάνει μιὰ τέτοια κατάχρηση τῆς Δικαιοσύνης ποὺ δίκαια βλέπανε κάθε πραγματεία γιὰ ἕνα τέτοιο θέμα σὰν μιὰ ἄσκηση ρητορικῆς ἢ σὰν μιὰ σοφιστικὴ προοριζόμενη ν' ἀποπλάνησει τὰ πρόσωπα ποὺ ἀσχολοῦνταν μέ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἔτσι ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ ὀνόμαζε, ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, τὴν ἰδέα τῆς Δικαιοσύνης «αὐτὸ τὸ γέρικο ἄλογο ποὺ τὸ ἀνεβαίνουν ἀπὸ αἰῶνες ὅλοι οἱ ἀνακαινιστὲς τοῦ κόσμου, ποὺ δὲν ἔχουν πιὰ σίγουρα μέσα ἱστορικῆς μετακίνησης, αὐτὴ ἡ ἐξαρθρωμένη Ροσσινάντη πάνω στὴν ὁποία καβαλικέψανε τόσοι δὸν Κιχῶτες τῆς ἱστορίας ἀναζητών-

(1) Ἔχω ἤδη πεῖ ὅτι τὸ 1883, ὁ Γκυγιὸ κατάγγελνε μὲ βία τὴν διαγωγὴ τοῦ Σιαγκὸ ποὺ ἔβαλε τοὺς ἐργάτες κάτω ἀπ' τὴ διεύθυνση τῶν παπάδων καὶ τοὺς ἀνάγκαζε νὰ πηγαίνουν στὴν ἐκκλησία. Ἠθική, σ. 183.

τας τὴ μεγάλη παγκόσμια μεταρρύθμιση, γιὰ νὰ μὴ φέρουν ἀπ' αὐτὰ τὰ ταξείδια ἄλλο πρᾶγμα ἀπὸ μαυρισμένο μάτι (1). Ἀπὸ τ' ἀστεῖα αὐτὰ γιὰ τὴν φανταστικὴ Δικαιοσύνη ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὴ φαντσία τῶν οὐτοπιστῶν, περνοῦσαν, κάποτε πάρα πολὺ εὔκολα, σὲ κοντροκομμένα ἀστεῖα γιὰ τὴν πιὸ κοινὴ ἠθική· θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ κάνει μιὰ ἐλεεινὴ συλλογὴ τῶν παραδόξων ποὺ ὑποστηρίζονται ἀπὸ ἐπίσημους μαρξιστὲς γι αὐτὸ τὸ θέμα. Ὁ Λαφάργκ διακρίθηκε ἰδιαίτερα σ' αὐτὴ τὴν ἄποψη (2).

Ὁ κύριος λόγος, ποὺ ἐμπόδιζε τοὺς σοσιαλιστὲς νὰ μελετήσουν τὰ ἠθικὰ προβλήματα ὅπως τὸ ἄξιζαν, ἦταν ἡ δημοκρατικὴ δεισιδαιμονία ποὺ κυριάρχησε τόσο καιρὸ πάνω τους καὶ ποὺ τοὺς παρέσερνε νὰ πιστεύουν πὼς ἡ δράση τους ἔπρεπε νὰ ἔχει ἰδίως γιὰ σκοπὸ τὴν κατάκτηση τῶν ἑδρῶν στὶς πολιτικὲς συνελεύσεις.

Μόλις ἀσχολεῖται κανεὶς μὲ ἐκλογές, πρέπει νὰ ὑποστεῖ ὁρισμένες γενικὲς καταστάσεις ποὺ ἐπιβάλλονται, κατὰ ἕνα ἀναπόφευχτο τρόπο, σ' ὅλα τὰ κόμματα σ' ὅλες τὶς χῶρες καὶ σ' ὅλες τὶς ἐποχές. Ὅταν πεισθεῖ κανεὶς ὅτι τὸ μέλλον τοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐκλογικὰ προγράμματα, ἀπὸ συμφωνίες ποὺ κλείνονται ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ἐπιρροῆς καὶ πωλήσεις εὐνοιῶν, δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ μεριμνᾶ καὶ πολὺ γιὰ ἠθικὲς πιέσεις ποὺ θὰ ἐμπόδιζαν τὸν ἄθρωπο νὰ πάει ἐκεῖ ὅπου ἐκδηλώνεται τὸ πιὸ καθαρὸ συμφέρον του. Ἡ ἐμπειρία δείχνει πὼς σ' ὅλες τὶς χῶρες ὅπου μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἐλεύθερα ἡ δημοκρατία, ἁπλώνεται ἡ πιὸ σκανδαλώδης διαφθορά, χωρὶς κανεὶς νὰ κρίνει χρήσιμο ν' ἀποκρύβει τὶς κατεργαριές του: τὸ Τάμμανυ—Χὼλ τῆς Νέας Ὑόρκης ὑπῆρξε πάντοτε πόλη σὰν πιὸ τέλειος τύπος τῆς δημοκρατικῆς ζωῆς· κοντὰ

---

(1) Σοσιαλιστικὸ κίνημα, 15 Ἰουνίου 1899, σ. 649.

(2) Λόγου χάρη διαβάζουμε στὸ «Σοσιαλιστὴ» τῆς 30 Ἰουνίου 1901: «Ὅπως σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία, ἡ ἠθικὴ ποὺ παραγεμίζει τὸ κεφάλι τῶν πολιτισμένων θὰ ἐξαφανιστεῖ σὰν ἕνας φριχτὸς ἐφιάλτης, ἴσως μιὰ ἄλλη ἠθικὴ θὰ ὑποχρεώσει τὶς γυναῖκες νὰ πηγαίνουν ἀπ' τὸν ἕνα στὸν ἄλλο, ἀντὶ νὰ καταδικαστοῦν νὰ εἶναι ἡ ἰδιοκτησία ἑνὸς ἀρσενικοῦ... Οἱ γυναῖκες στὶς ἄγριες καὶ βάρβαρες κομμουνιστικὲς φυλὲς τιμοῦνται τόσο περισσότερο ὅσο μοιράζουν τὶς εὔνοιές τους σ' ἕνα πολὺ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀπὸ ἐρωμένους».

στὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς μεγάλες πόλεις μας βρίσκουμε πολιτικοὺς ποὺ δὲ θὰ ζητοῦσαν παρὰ ν' ἀκολουθήσουν τὰ ἴχνη τῶν συναδέλφων τους τῆς Ἀμερικῆς. Ἐφόσον ὁ ἄνθρωπος μένει πιστὸς στὸ κόμματου, δὲ μπορεῖ νὰ διαπράξει παρὰ μικροπράγματα· ἀλλὰ ἂν ἔχει τὴν ἀπερισκεψία νὰ τὸ ἐγκαταλείψει, τοῦ ἀνακαλύπτουν ἀμέσως τὰ πιὸ αἰσχρὰ ἐλαττώματα: δὲ θἆταν δύσκολο νὰ δείξω, μὲ περίφημα παραδείγματα, ὅτι οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστὲς μας συνηθίζουν αὐτὴ τὴν ἰδιόρρυθμη ἠθικὴ μ' ἕναν κάποιο κυνισμό.

Ἡ ἐκλογικὴ δημοκρατία μοιάζει πολὺ μὲ τὸν κόσμο τοῦ χρηματιστηρίου· στὴν μιὰ ὅπως καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, πρέπει νὰ ἐνεργεῖ κανεὶς πάνω στὴν ἀφέλεια τῶν μαζῶν, ν' ἀγοράζει τὴ βοήθεια τοῦ μεγάλου τύπου καὶ νὰ βοηθεῖ τὴν τύχη μὲ ἄπειρες δολιότητες· δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα σ' ἕναν χρηματιστὴ-τραπεζίτη ποὺ εἰσάγει στὴν ἀγορὰ δουλειὲς τρικούβερτες ποὺ βουλιάζουν σὲ λίγα χρόνια, καὶ στὸν πολιτικὸ ποὺ ὑπόσχεται στοὺς συμπολίτες του ἄπειρες μεταρρυθμίσεις, ποὺῦ δὲν ξέρει πῶς νὰ τὶς τελειώσει (1) καὶ ποὺ θὰ ἐκφρασθοῦν μόνο μὲ μιὰ συσσώρευση κοινοβουλευτικῶν χαρτιῶν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ ἄλλοι δὲν καταλαβαίνουν τίποτα ἀπ' τὴν παραγωγὴ καὶ συμβιβάζοντι ὡστόσο νὰ ἐπιβληθοῦν σ' αὐτή, νὰ τὴν διευθύνουν ἄσχημα καὶ νὰ τὴν ἐκμεταλλεύονται χωρὶς τὴν παραμικρότερη ντροπή. Ἔχουν θαμπωθεῖ ἀπὸ τὰ θαύματα τῆς σύγχρονης βιομηχανίας καὶ κρίνουν, οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, ὅτι ὁ κόσμος ξεχειλίζει ἀρκετὰ ἀπὸ πλούτη γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὸν κλέψουν, χωρὶς νὰ κάνουν τοὺς παραγωγοὺς νὰ φωνάζουν· νὰ κουρσεύουν τὸν φορολογούμενο χωρὶς νὰ ἐξανίσταται, νά ὅλη ἡ τέχνη τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ καὶ τοῦ μεγάλου τραπεζίτη. Δημοκράτες καὶ ἐπιχειρηματίες ἔχουν μιὰ ἰδιαίτερη γνώση γιὰ νὰ κάνουν νὰ ἐπιδοκιμαστοῦν οἱ κλοπές τους ἀπὸ συσκεπτόμενες συνελεύσεις· τὸ κοινοβουλευτικὸ καθεστὼς νοθεύεται τόσο ὅσο καὶ οἱ συνε-

---

(1) Ὁ Κλεμανσώ, ἀπαντώντας, τὴν 21 Ἰουνίου 1907, στὸν Μυλλεράν, τοῦ ἔλεγε πὼς συντάσσοντας ἕνα νομοσχέδιο γιὰ τὶς συνταξιοῦχες ἐργάτριες, χωρὶς ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τοὺς χρηματικοὺς πόρους, δὲν ἀπέδειξε πὼς εἶναι «ἕνα μεγάλο πολιτικὸ πνεῦμα, οὔτε ἀκόμα ἁπλῶς ἕνας σοβαρὸς ἄνθρωπος». Ἡ ἀνταπάντηση τοῦ Μυλλερὰν εἶναι ὁλότελα χαρακτηριστικὴ τῆς ὑπερηφάνειας τοῦ ξιπασμένου πολιτικοῦ: «Μὴν μιλᾶτε γιὰ πράγματα ποὺ ἀγνοεῖτε». Κι αὐτὸς λοιπὸν γιατί μιλοῦσε;

λεύσεις τῶν μετόχων. Εἶναι πιθανὸν ὅτι λόγω τῶν βαθειῶν ψυχολογικῶν συγγενειῶν ποὺ προκύπτουν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τρόπους ἐνεργείας, οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ συνεννοοῦνται τόσο τέλεια· ἡ δημοκρατία εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ἐπαγγελίας ποὺ ὀνειρεύονταν οἱ ἀδίστακτοι καπιταλιστές.

Τὸ ἀηδιαστικὸ θέαμα, ποὺ δίνεται στὸν κόσμο ἀπὸ τοὺς ξαφριστὲς τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς πολιτικῆς (1), ἐξηγεῖ τὴν ἐπιτυχία ποὺ εἶχαν γιὰ πολὺν καιρὸ οἱ ἀναρχικοὶ συγγραφεῖς· αὐτοὶ στήριζαν τὶς ἐλπίδες τους τῆς ἀνακαίνισης τοῦ κόσμου πάνω στὴ διανοητικὴ πρόοδο τῶν ἀτόμων· δὲν ἔπαψαν νὰ ὑποχρεώνουν τοὺς ἐργάτες νὰ μορφώνονται, νὰ παίρνουν μιὰ πιὸ καθαρὴ συνείδηση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειάς τους καὶ νὰ δείχνονται ἀφοσιωμένοι γιὰ τοὺς συντρόφους τους. Αὐτὴ ἡ στάση τους εἶχε ἐπιβληθεῖ πάνω στὴν ἀρχή τους: πῶς θὰμποροῦσαν πράγματι νὰ συλλάβουν τὴν διαμόρφωση μιᾶς ἀνθρώπινης κοινωνίας, ἂν δὲν ὑπέθεταν ὅτι τὰ σημερινὰ ἄτομα δὲν εἶχαν ἀποκτήσει τὴν ἱκανότητα νὰ διευθύνονται τὰ ἴδια; Οἱ πολιτικοὶ βεβαιώνουν πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ σκέψη ὁλότελα ἀφελῆ καὶ ὅτι ὁ κόσμος θ' ἀπολαύσει ὅλες τὶς εὐτυχίες ποὺ θὰ μπορεῖ νὰ ἐπιθυμεῖ τὴν ἡμέρα ποὺ οἱ καλοὶ ἀπόστολοι θὰ μποροῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπ' ὅλα τὰ πλεονεκτήματα ποὺ δίνει ἡ ἐξουσία· τίποτα δὲν θὰ εἶναι ἀδύνατο γιὰ ἕνα κράτος ποὺ θὰ κάνει βασιλιάδες τοὺς συντάκτες τῆς «Χουμανιτέ». Ἂν ἐκείνη τὴ στιγμὴ κρίνουν χρήσιμο νὰ ἔχουν ἐλεύθερους ἀνθρώπους, θὰ κάνουν μερικὰ καλὰ διατάγματα γιὰ νὰ τοὺς κατασκευάσουν· ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολο ὅτι οἱ φίλοι καὶ οἱ μέτοχοι τοῦ Ζωρὲς τὸ βρίσκουν αὐτὸ ἀναγκαῖο· θὰ τοὺς ἀρκέσει νὰ ἔχουν ὑπηρέτες καὶ φορολογούμενους.

Ἡ καινούργια σχολὴ διακρίνεται εὔκολα ἀπὸ τὸν ἐπίσημο σοσιαλισμὸ ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀνάγκη τῆς τελειοποίησης τῶν ἠ-

---

(1) Εὔκολα μπορῶ νὰ στηριχθῶ ἐδῶ στὴν ἀναμφισβήτητη αὐθεντικότητα τοῦ Γκερῶ Ρισάρ, ποὺ στὴν ἐφημερίδα «Μικρὴ Δημοκρατία» τῆς 19 Μαρτίου 1903 κατάγγελνε τοὺς «δολοπλόκους, ἀρριβιστές, πειναλέους καὶ τρακαδόρους (ποὺ) βλέπουν ν' ἁρπάζουν μόνο τὸ ὑπουργικὸ γλυκό» καὶ ποὺ προσπαθοῦν νὰ ρίξουν τὸν κόσμο. Στὸ ἑπόμενο φύλλο βλέπουμε πὼς ἐπρόκειτο γιὰ τοὺς φίλους τοῦ Βαλντὲκ—Ρουσσώ, ποὺ ἀντιτίθενται, ὅπως αὐτός, στὸν στραγγαλισμὸ τῶν χριστιανικῶν ἀδελφοτήτων

θῶν (1), γι' αὐτὸ εἶναι τῆς μόδας ἀνάμεσα στοὺς ἀξιωματούχους τοῦ κοινοβουλευτικοῦ σοσιαλισμοῦ νὰ τὴν κατηγοροῦν πὼς ἔχει ἀναρχικὲς τάσεις· δὲν φέρνω καμμιὰ δυσκολία, ἐκ μέρους μου, νὰ μὲ ἀναγνωρίσουν σὰν ἀναρχίζοντα ἀπὸ τὴν ἄποψη — ἀφοῦ ὁ σοσιαλισμὸς κηρύττει φανερὰ πὼς ἔχει γιὰ τὴν ἠθικὴ μιὰ περιφρόνηση σχεδὸν ἴση μὲ κείνη ποὺ ἔχουν γι' αὐτὴ οἱ πιὸ αἰσχρότεροι ἐκπρόσωποι τῆς χρηματιστηριακῆς ἀστικῆς τάξης.

Κατηγοροῦν ἐπίσης τὴν καινούργια σχολὴ πὼς ἐπανέρχεται στὶς ὀνειροπολήσεις τῶν οὐτοπιστῶν· ἡ κατηγορία αὐτὴ δείχνει πόσο ἄσχημα οἱ ἀντίπαλοί μας καταλαβαίνουν τὰ ἔργα τῶν παλιῶν σοσιαλιστῶν καὶ τὴ σημερινὴ κατάσταση. Ἄλλοτε ἐπιζητοῦσαν νὰ κατασκευάσουν μιὰ ἠθικὴ ποὺ νὰ ἦταν ἱκανὴ νὰ ἐνεργήσει στὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων το κόσμου γιὰ νὰ τοὺς κάνουν συμπαθεῖς σ' αὐτὸ ποὺ ὀνόμαζαν μὲ οἶκτο ἀπόκληρες τάξεις, καὶ νὰ τοὺς ὁδηγήσουν στὸ νὰ κάνουν μερικὲς θυσίες ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν ἀδελφῶν. Οἱ συγγραφεῖς αὐτῆς τῆς ἀρχῆς φανταζόντουσαν τὸ ἐργαστήριο κάτω ἀπὸ μιὰ ὄψη ὁλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει μέσα σὲ μιὰ κοινωνία προλετάριων ἀφοσιωμένων σὲ μιὰ προοδευτικὴ ἐργασία· ὑπέθεταν πὼς μποροῦσε νὰ μοιάζει μ' ἕνα σαλόνι στὸ ὁποῖο μαζεύονταν κυρίες γιὰ νὰ κεντήσουν· ἀστικοποιοῦσαν ἔτσι τὸ μηχανισμὸ τῆς παραγωγῆς. Τέλος ἀπέδιδαν στοὺς προλετάριους αἰσθήματα πολὺ ἀνάλογα μὲ κεῖνα ποὺ οἱ ἐξερευνητὲς τοῦ 17ου αἰώνα καὶ τοῦ 18ου αἰώνα εἶχαν ἀποδώσει στοὺς ἄγριους· ποὺ ἦταν καλοί, ἁπλοϊκοὶ καὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ μιμηθοῦν τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς ἀνώτερης φυλῆς. Πάνω σὲ τέτοιες ὑποθέσεις, ἦταν εὔκολο νὰ συλλάβουν μιὰ εἰρηνικὴ καὶ εὐτυχισμένη ὀργάνωση· ἐπρόκειτο νὰ καταστήσουν καλύτερη τὴν πλούσια τάξη καὶ νὰ διαφωτίσουν τὴν φτωχότερη τάξη. Οἱ δυὸ αὐτὲς πράξεις φαινόντουσαν πολὺ εὔκολες νὰ πραγματοποιηθοῦν, καὶ τότε ἡ συγχώνευση γινόταν μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἐργαστήρια τῆς αἴ-

---

(1) Εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ Μπενεντέτσο Κρότσε ἐπεσήμανε στὴν «Κριτική», Ἰούλιος 1907, σελίδες 317-319. Αὐτὸς ὁ συγγραφέας εἶναι πάρα πολὺ γνωστὸς στὴν Ἰταλία γιὰ τὴν ἀξιόλογη ὀξυδέρκειά του σὰν κριτικοῦ καὶ φιλόσοφου.

θουσας, πού έκαναν νά γυρίζει τό κεφάλι τόσων ούτοπιστών (1). Ή καινούργια σχολή δέ νοεῖ τά πράγματα πάνω σ' ένα είδυλλιακό καί άστικό πρότυπο· ξέρει πολύ καλά πώς ή πρόοδος τῆς παραγωγῆς άπαιτεῖ ίδιότητες όλότελα άλλες άπό κεῖνες πού συναντᾶμε στούς άνθρώπους τοῦ κόσμου· λόγω δέ αύτοῦ τοῦ λόγου τῶν άναγκαίων ήθικῶν άξιῶν γιά νά τελειοποιηθεῖ ή παραγωγή μεριμνοῦν πάρα πολύ γιά τήν ήθική.

Πλησιάζει λοιπόν τούς οίκονομολόγους πολύ περισσότερο άπ' τούς ούτοπιστές· κρίνει, όπως ό Γκ. Μολλινάρι, πώς ή ήθική πρόοδος τοῦ προλεταριάτου είναι έξίσου άναγκαία όσο καί ή ύλική πρόοδος τῶν έργαλείων, γιά νά φέρει τή σύγχρονη διομηχανία στό πάντοτε πιό άνώτερο έπίπεδο πού ή έπιστήμη έπιτρέπει νά φτάσουμε· άλλά κατεβαίνει πολύ περισσότερο άπό τόν συγγραφέα αύτόν στό βάθος τοῦ προβλήματος καί δέν άρέσκεται σέ άόριστες συστάσεις γιά τό θρησκευτικό καθῆκον· στήν άκόρεστη έπιθυμία της γιά πραγματικότητα, έπιζητάει νά φτάσει αύτές τίς ίδιες ρίζες αύτῆς τῆς ήθικῆς τελειοποίησης καί θάθελε νά μάθει πῶς μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ σήμερα ή ήθική τῶν μελλοντικῶν παραγωγῶν (2).

II

Στήν άρχή κάθε έρευνας γιά τή σύγχρονη ήθική, πρέπει νά θέτουμε αύτή τήν έρώτηση: κάτω άπό ποιές συνθῆκες μιά άνανέωση είναι δυνατή; Οί μαρξιστές, έχουν χίλιες φορές δίκιο νά χλευάζουν τούς ούτοπιστές καί νά ύποστηρίζουν πώς δέν δημιουργεῖται καθόλου μιά ήθική μέ τρυφερά κηρύγματα μέ έπινοημένες κατασκευές ίδεολογιῶν, ή μέ ώραῖες χειρονομίες. Ό Προυντόν, έπειδή δέν εἶχε έξετάσει αύτό τό πρόβλημα, εἶχε πολλές αύταπά-

(1) Στήν άποικία «Νέα Άρμονία», πού ίδρύθηκε άπ' τόν Ρ. Όουεν δούλευαν λίγο καί άσχημα, άλλά οί διασκεδάσεις ήταν άφθονες. Τό 1826 ό δούκας τοῦ Σάξ Βέϊμαρ θαμπώθηκε άπ' τή μουσική καί τούς χορούς (Ντόλεανς, Ρ. Όουεν, σελίδες 247-248).

(2) Ό Γκ. Μολλινάρι φαίνεται νά πιστεύει πώς μιά φυσική θρησκεία σάν έκείνη τοῦ Ζ. Ζ. Ρουσσώ καί τοῦ Ροβεσπιέρου, θά μποροῦσε ν' άρκεῖ. Σήμερα ξέρουμε πώς είναι ένα μέσο χωρίς ήθική άποτελεσματικότητα.

τες γιὰ τὴν ἐμμονὴ τῶν δυνάμεων ποὺ ἔδιναν ζωὴ στὴν ἠθική του· ἡ ἐμπειρία θὰ ἀπόδειχνε σὲ λίγο ὅτι τὸ ἐγχείρημά του ἦταν προορισμένο νὰ παραμείνει μάταιο. Καὶ ἂν ὁ σύγχρονος κόσμος δὲν περικλείει ρίζες γιὰ μιὰ καινούργια ἠθική, τί θὰ γίνει; Οἱ στεναγμοὶ μιᾶς κλαψιάρικης ἀστικῆς τάξης δὲν θὰ τὸν σώσουν, ἂν πραγματικὰ ἔχει χάσει τὰ ἤθη του γιὰ πάντα.

Πρὶν λίγο καιρὸ ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὁ Ρενὰν ἦταν πολὺ ἀπασχολημένος μὲ τὸ ἠθικὸ μέλλον τοῦ κόσμου· «Οἱ ἠθικὲς ἀξίες ξεπέφτουν, αὐτὸ εἶναι βέβαιο· ἡ θυσία σχεδὸν ἐξαφανίζεται· βλέπουμε νἄρχεται ἡ μέρα ὅπου ὅλα θὰ εἶναι συνδικαλισμένα (1), ὅπου ὁ ὀργανωμένος ἐγωϊσμὸς θ' ἀντικαταστήσει τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωση... Θὰ ὑπάρξουν παράδοξοι περισπασμοί. Τὰ δυὸ πράγματα ποὺ μέχρι τώρα ἀντιστάθηκαν στὴν πτώση τοῦ σεβασμοῦ, ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἐκκλησία, θὰ παρασυρθοῦν σὲ λίγο ἀπὸ τὸν γενικὸ καταρράκτη». Ὁ Ρενὰν ἔδειχνε μιὰ ἀξιόλογη ὀξυδέρκεια γράφοντας αὐτὰ τὰ πράγματα, ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ ὅπου τόσα τιποτένια πνεύματα ἀνάγγελναν τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἰδεαλισμο καὶ πρόβλεπαν προοδευτικὲς τάσεις στὴν συμφιλιωθεῖσα τέλος ἐκκλησία μὲ τὸν σύγχρονο κόσμο. Ἀλλὰ ὁ Ρενὰν εἶχε πάρα πολὺ εὐνοηθεῖ ἀπὸ τὴν τύχη γιὰ νὰ μὴν εἶναι αἰσιόδοξος· πίστευε λοιπὸν ὅτι τὸ κακὸ θὰ περιορίζονταν στὴν ὑποχρέωση νὰ περάσουμε κακὲς μέρες, καὶ πρόσθετε: «Ἀδιάφορο, οἱ πόροι τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ἀπεριόριστοι. Τὰ αἰώνια ἔργα θὰ ἐκπληρωθοῦν, χωρὶς ἡ πηγὴ τῶν ζωντανῶν δυνάμεων, ποὺ ἀνεβαίνει πάντοτε στὴν ἐπιφάνεια, νὰ στερέψει ποτέ».

Λίγους μῆνες πρὶν εἶχε τελειώσει τὸν πέμπτο τόμο τῆς Ἱστορίας του τοῦ Λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, καὶ ὁ τόμος αὐτὸς ἔχοντας δημοσιευθεῖ σύμφωνα μὲ τὸ χειρόγραφο, περικλείνει βέβαια μιὰ ἔκφραση πιὸ ἀμυδρὰ τῆς σκέψης του· ξέρουμε πὼς διόρθωνε, πράγματι, πολὺ τὰ τυπογραφικά του δοκίμια. Βρίσκουμε ἐδῶ ὅλο καὶ πιὸ βαθειὰ προαισθήματα· ὁ συγγραφέας ἀναρωτιέται ἀκόμα ἂν ἡ ἀν-

(1) Βλέπουμε πὼς ὁ Ρενὰν δὲν εἶχε κανένα σέβας γιὰ τὸ συντεχνιακὸ πνεῦμα ποὺ δείχνουν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινούς μας ἰδεαλιστές.

θρωπότητά μας θὰ φτάσει τὸν πραγματικὸ σκοπό της: «Ἂν αὐτὴ ἡ γῆ παραλείψει τὰ καθήκοντά της, θὰ βρεθοῦν ἄλλες γιὰ νὰ ὠθήσουν στὰ ἔσχατα τὸ πρόγραμμα ὅλης τῆς ζωῆς· φῶς, λόγος, ἀλήθεια» (1). Οἱ μελλοντικοὶ χρόνοι τὸν τρομάζανε: «Τὸ ἄμεσο μέλλον εἶναι σκοτεινό. Δέν εἶναι βέβαιο πὼς εἶναι ἐξασφαλισμένο στὸ φῶς». Φοβόταν τὸ σοσιαλισμὸ καὶ δὲν εἶναι ἀμφίβολο πὼς ἐννοοῦσε μὲ σοσιαλισμὸ τὴν φιλανθρωπικὴ βλακεία ποὺ ἔβλεπε στὸν κόσμο τῶν ἀνοήτων ἀστῶν· ἔτσι ποὺ ὑπέθετε ὅτι ὁ καθολικισμὸς θὰ γινόταν ἴσως ὁ συνένοχος τοῦ σοσιαλισμοῦ (2).

Στὴν ἴδια σελίδα, μᾶς μιλάει γιὰ σχίσματα ποὺ μποροῦν νὰ ὑπάρχουν σὲ μιὰ κοινωνία, καὶ τοῦτο ἔχει μιὰ τεράστια σπουδαιότητα: «Ἡ Ἰουδαία καὶ ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος ἦταν σὰν δυὸ κόσμοι ποὺ κορδοκυλοῦσαν ὁ ἕνας πλάϊ στὸν ἄλλο κάτω ἀπὸ ἀντίθετες ἐπιρροές. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας δὲν εἶναι καθόλου συγχρονικὴ στὰ διάφορα μέρη της. Ἂς τρέμουμε λοιπόν. Ἴσως αὐτὴ τὴ στιγμὴ νὰ γίνεται... ἡ θρησκεία τοῦ μέλλοντος χωρὶς ἐμᾶς. Ὤ! ὁ σοφὸς Κίμρι ποὺ ἔβλεπε κάτω ἀπὸ τὴ γῆ! Ἐκεῖ προετοιμάζονται ὅλα, ἐκεῖ θἄπρεπε νὰ δεῖ». Αὐτὰ τὰ λόγια δὲ μποροῦν νὰ δυσαρεστήσουν τοὺς θεωρητικούς τῆς ταξϊκῆς πάλης· βρίσκω σ' αὐτὰ τὸ σχόλιο αὐτοῦ ποὺ θὰ πεῖ ὁ Ρενὰν λίγο ἀργότερα, γιὰ τὸ θέμα τῆς «πηγῆς τῶν ζωντανῶν δυνάμεων ποὺ ἀνεβαίνουν στὴν ἐπιφάνεια»: ἡ ἀνανέωση θὰ γινόταν ἀπὸ μία τάξη ποὺ ἐργάζεται ὑπογείως καὶ ποὺ χωριζόταν ἀπὸ τὸν παληὸ κόσμο.

Ὅ,τι κι ἂν φρονοῦν οἱ ἐπίσημοι κοινωνιολόγοι, οἱ κατώτερες τάξεις δὲν εἶναι διόλου καταδικασμένες νὰ ζοῦν μὲ τὶς φλυαρίες ποὺ τοὺς ξεφουρνίζουν οἱ ἀνώτερες τάξεις· εἴμαστε εὐτυχεῖς ποὺ βλέπουμε τὸν Ρενὰν νὰ διαμαρτύρεται ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴ μικρὴ θεωρία. Ὁ συνδικαλισμὸς ἔχει τὴν ἀπαίτηση νὰ δημιουργήσει μιὰ ἰδεολογία πραγματικὰ προλεταριακή· καὶ ὅ,τι κι ἂν λένε οἱ σοφοὶ τῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία, ποὺ διακηρύχτηκε ἀπὸ τὸν Ρενάν, μᾶς μαθαίνει πὼς αὐτὸ εἶναι πολὺ δυνατὸ καὶ πὼς ἀπὸ ἐκεῖ μπορεῖ νὰ βγεῖ ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου. Εἶναι ἀλήθεια κάτω

---

(1) Δὲ πρόβλεπε ὅτι ὁ γαμπρός του θὰ κινοῦνταν τόσο ἐνάντια στὸ στρατὸ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους.

(2) ΡΕΝΑΝ, «Ἱστορία τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ» τόμ. 5ος σ. 421.

ἀπὸ τὴ γῆ ποὺ δημιουργεῖται τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα· οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀφοσιώνονται σ' αὐτὸ δὲν κάνουν μεγάλο θόρυβο στὴν κοινωνία· τί διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ στοὺς παλιοὺς ἀρχηγοὺς τῆς δημοκρατίας ποὺ ἐργάζονται γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας!

Αὐτοὶ ἦταν μεθυσμένοι ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ τύχες τῆς ἱστορίας θὰ τοὺς ὁδηγοῦσαν μιὰ μέρα στὸ νὰ γίνουν δημοκρατικοὶ βασιλιάδες (1). Περιμένοντας ἔτσι νὰ γυρίσει ὁ τροχὸς τῆς τύχης πρὸς ὄφελός τους, πετυχαίνανε τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ κέρδη ποὺ παρέχει ἡ διασημότητα σ' ὅλους τοὺς δεξιοτέχνες, σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ εἶναι συνηθισμένη νὰ πληρώνει ἀκριβὰ ἐκεῖνο ποὺ τὴν διασκεδάζει. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν γιὰ κύριο κίνητρο τὴν ἀπροσμέτρητη περιφάνειά τους, καὶ φανταζόντουσαν πώς, στ' ὄνομά τους ποὺ ἔπρεπε νὰ λάμπει μὲ μιὰ ἰδιαίτερη λάμψη στὰ χρονικὰ τῆς ἀνθρωπότητας, μποροῦσαν ν' ἀγοράσουν αὐτὴ τὴ μελλοντικὴ δόξα μὲ μερικὲς θυσίες.

Γιὰ τοὺς σημερινοὺς συνδικαλιστὲς δὲν ὑπάρχει κανένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λόγους νὰ δράσουν: τὸ προλεταριάτο δὲν ἔχει τὰ δουλικὰ ἔνστικτα τῆς δημοκρατίας. Δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ βαδίσει μὲ τὰ τέσσερα μπροστὰ σ' ἕνα παλιὸ σύντροφο ποὺ ἔγινε ἀνώτερος δικαστὴς καὶ νὰ λιποθυμάει εὔκολα μπροστὰ στὶς τουαλέττες τῶν κυράδων τῶν ὑπουργῶν (2). Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀφοσιώνονται στὸ σκοπὸ τῆς

(1) Ὅλη ἡ δημοκρατία εἶναι μέσα στὴ τάξη ποὺ ἀποδίδεται στὴν κυρία Φλοκόν: «Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ Πριγκίπισσες». Ἡ δημοκρατία εἶναι εὐτυχισμένη ὅταν βλέπει νὰ μεταχειρίζονται μὲ τιμὲς πριγκηπικὲς ἕναν Φέλιξ Φώρ, πρόσωπο τόσο γελοῖο ποὺ ὁ Ζοζὲφ Ρεϊνὰχ σύγκρινε μὲ τὸν ἀρχονταχωριάτη (Ἱστορία τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους, τόμος 4ος, σ. 552.

(2) Ὁ κοινοβουλευτικὸς σοσιαλισμὸς εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὴ δύναμη γιὰ τοὺς καλοὺς τρόπους, ὅπως μποροῦμε νὰ τὸ βεβαιώσουμε συμβουλευόμενοι πολλὰ ἄρθρα τοῦ Ζερὼ—Ρισάρ. Ἀναφέρω ἀπ' αὐτὰ στὴ τύχη μερικὰ παραδείγματα. Τὴν 1 Ἰουνίου 1903, δηλώνει στὴν ἐφημερίδα «Πετὶτ Παρισιὲν», ὅτι ἡ βασίλισσα Νεθελία τῆς Σερβίας ἀξίζει «μιὰ ἀνάκληση στὴν κοσμιότητα» ἀπὸ τὸν ἀστυνόμο τῆς συνοικίας της.

Τὴν 26 Σεπτεμβρίου, ἀγανακτεῖ γιὰ τὴν χοντροκοπιὰ καὶ ἄγνοια τῶν ἐθίμων ἀπὸ τὸ ναύαρχο Μαρεσάλ. Τὸ σοσιαλιστικὸ πρωτόκολλο ἔχει μυστήρια· οἱ γυναῖκες τῶν σοσιαλιστῶν πολιτῶν εἶναι ἄλλοτε κυρίες καὶ ἄλλοτε πολίτισσες· στὴ μελλοντικὴ κοινωνία, θὰ ὑπάρξουν φιλονικίες γιὰ τὸ σκαμνάκι, ὅπως στὶς Βερσαλλίες.—Τὴν 3η Ἰουλίου 1903, ὁ Κασσανιὰκ διασκεδάζει πάρα πολύ, στὴν «Ὀτοριτὲ» γιατὶ τὸν ξανάπιασε ὁ Γκερὼ—Ρισσὰρ νὰ δίνει μαθήματα καλοῦ τόνου.

ἐπανάστασης ξέρουν πῶς θὰ πρέπει νὰ μείνουν πάντοτε μέσα στὶς συνθῆκες μιᾶς ζωῆς ἄπειρα ταπεινῆς. Συνεχίζουν τὴν ὀργανωτική τους ἐργασία χωρὶς νὰ τραβοῦν τὴν προσοχή, καὶ ὁ παραμικρότερος συγγραφίσκος ποὺ μουτζουρώνει χαρτὶ γιὰ τὴν «Χουμανιτέ», εἶναι πολὺ πιὸ διάσημος ἀπὸ τοὺς μαχητὲς τῆς Ἐργατικῆς Συνομοσπονδίας· γιὰ τὴν πιὸ μεγάλη μάζα τοῦ γαλλικοῦ κοινοῦ, ὁ Γκριφουὲλ δὲν θἄχει ποτὲ τὴν φήμη τοῦ Ρουανέ· ἐλλείψει ὑλικῶν πλεονεκτημάτων δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ ἐλπίζουν, δὲν ἔχουν μάλιστα τὴν ἱκανοποίηση ποὺ μπορεῖ νὰ δώσει ἡ διασημότητα.

Βάζοντας ὅλη τὴν ἐμπιστοσύνη τους στὰ κινήματα τῶν μαζῶν, δὲν ὑπολογίζουν καθόλου στὴ δόξα τοῦ Ναπολέοντα κι ἀφήνουν στὴν ἀστικὴ τάξη τὴ δεισιδαιμονία τῶν μεγάλων ἀνδρῶν.

Εἶναι καλὰ νὰ εἶναι ἔτσι, γιατὶ τὸ προλεταριάτο μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ κατὰ ἕνα τρόπο τόσο περισσότερο στερεὸ ὅσο ὀργανώνεται στὴ σκιά· οἱ σοσιαλιστὲς πολιτικοὶ δὲν ἐπιθυμοῦν τὶς ἀπασχολήσεις ποὺ δὲν δίνουν διασημότητα (καὶ ὡς ἐκ τούτου κέρδη)· δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου διατεθειμένοι ν' ἀσχοληθοῦν μὲ συνδικαλιστικὰ ἔργα ποὺ θέλουν νὰ παραμείνουν προλεταριακά· παρελαύνουν στὴν κοινοβουλευτικὴ σκηνή, κι αὐτὸ δὲν ἔχει γενικὰ σοβαρὲς συνέπειες. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ συμμετέχουν πραγματικὰ στὸ σημερινὸ ἐργατικὸ κίνημα, δίνουν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ποὺ πάντοτε τὸ θεώρησαν πὼς εἶναι μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἀνώτερες ἀρετές· δὲ μποροῦν, τέλος, νὰ μαζέψουν κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα ποὺ ὁ ἀστικὸς κόσμος θεωρεῖ σὰν νὰ εἶναι προπάντων ἐπιθυμητά. Ἂν λοιπὸν ἡ ἱστορία ἀνταμείβει τὴν καρτερικὴ αὐταπάρνηση τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀγωνίζονται χωρὶς νὰ παραπονιένται καὶ κάνουν χωρὶς κέρδος ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἱστορίας, ὅπως τὸ βεβαιώνει ὁ Ρενάν, ἔχουμε ἕνα καινούργιο λόγο νὰ πιστέψουμε τὸν ἐρχομὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀφοῦ ἀντιπροσωπεύει τὸ πιὸ ἀνώτερο ἠθικὸ ἰδανικὸ ποὺ συνέλαβε ποτὲ ὁ ἄνθρωπος. Δὲν εἶναι μιὰ καινούργια θρησκεία ποὺ θὰ γινόταν κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, χωρὶς τὴ βοήθεια ἀστῶν φιλοσόφων· εἶναι μιὰ ἀρετὴ ποὺ γεννιέται, μιὰ ἀρετὴ ποὺ οἱ διανοούμενοι τῆς ἀστικῆς τάξης εἶναι ἀνίκανοι νὰ καταλάβουν, μιὰ ἀρετὴ ποὺ μπορεῖ νὰ σώσει τὸν πολιτισμό,—ὅπως ἤλπιζε ὁ Ρενὰν ὅτι αὐτὸς θὰ σωνόταν,— ἀλλὰ μὲ τὴν ὁλικὴ ἐξαφάνιση τῆς τάξης στὴν ὁποία ὁ Ρενάν εἶχε ζήσει.

Ἂς ἐξετάσουμε τώρα ἀπὸ κοντὰ τοὺς λόγους ποὺ κάνανε τὸν Ρενὰν νὰ φοβᾶται μιὰ παρακμὴ τῆς ἀστικῆς τάξης (1)· τοῦ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση ἡ καταστροφὴ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν: «Μιὰ τεράστια ἠθικὴ πτώση, καὶ ἴσως διανοητική, θ' ἀκολουθοῦσε τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ ἐξαφανιζόταν ἀπὸ τὸν κόσμο. Μποροῦμε νὰ μὴν ἔχουμε ἀνάγκη, ἀπὸ θρησκεία, γιατὶ ἄλλοι ἔχουν γιὰ μᾶς. Ἐκεῖνοι ποὺ δὲν πιστεύουν παρασύρονται ἀπὸ τὴν πιστεύουσα λίγα ἢ πολὺ μάζα· ὅμως τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ μάζα δὲ θὰ εἶχε πιὰ ὁρμή, οἱ γενναῖοι θὰ πήγαιναν μαζικὰ στὴν ἐπίθεση». Ἡ ἀπουσία τοῦ μεγαλειώδους εἶναι ἐκεῖνο ποὺ φοβίζει τὸν Ρενάν· ὅπως ὅλοι οἱ γέροι στὶς μέρες τους τῆς θλίψης, σκέφτεται τὴν παιδικὴ ἡλικία του καὶ προσθέτει: «Ὁ ἄνθρωπος ἀξίζει ἀνάλογα μὲ τὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα ποὺ παίρνει ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐκπαίδευση καὶ ποὺ ἀρωματίζει ὅλη τὴ ζωή». Ἔζησε μ' ἐκεῖνο, τὸ μεγαλειῶδες ποὺ τοῦ δίδαξε μιὰ χριστιανὴ μητέρα· ξέρουμε, τέλος, πὼς ἡ κυρία Ρενὰν ὑπῆρξε μιὰ γυναίκα μὲ ἀνώτερο χαρακτήρα. Ἀλλὰ ἡ πηγὴ τοῦ μεγαλειώδους στέρεψε: «Τὰ θρησκευτικὰ πρόσωπα ζοῦν μὲ μιὰ σκιά. Ζοῦμε μὲ τὴν σκιὰ μιᾶς σκιᾶς. Μὲ τί θὰ ζήσουν ὕστερ' ἀπὸ μᾶς;» (2).

Σύμφωνα μὲ τὴ συνήθειά του, ὁ Ρενὰν ζητάει νὰ μετριάσει τὶς θλιβερὲς προοπτικὲς ποὺ ἡ ὀξυδέρκειά του τὸν κάνει νὰ μισοβλέπει· εἶναι ὅπως τόσοι ἄλλοι γάλλοι συγγραφεῖς πού, θέλοντας νὰ εὐχαριστήσουν ἕνα κοῦφο κοινό, δὲν τολμοῦν νὰ πᾶνε στὸ βάθος τῶν προβλημάτων ποὺ ἐγείρει ἡ ζωή· δὲν θέλει νὰ τρομάξει τὶς ἀγαπητές του θαυμάστριες· προσθέτει λοιπὸν πὼς δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἔχουν μιὰ θρησκεία φορτωμένη μὲ δόγματα, μιὰ θρησκεία ἀνάλογη μὲ τὸ χριστιανισμό· τὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα θὰ

------

(1) Ὁ Ρενὰν ἐπισήμανε ἕνα σύμπτωμα παρακμῆς πάνω στὸ ὁποῖο ἐπέμεινε πάρα πολύ, καὶ ποὺ δὲ φαίνεται νὰ ἔκανε ἐντύπωση στοὺς ἀναγνῶστες του· τὸν ἐνοχλοῦσε ἡ κίνηση, οἱ ἀπαιτήσεις γιὰ πρωτοτυπία καὶ οἱ ἀφελεῖς ὑπερθεματισμοὶ τῶν νέων μεταφυσικῶν: «Ἀλλά, ἀγαπητά μου παιδιά, εἶναι περιττὸ νὰ κοπιάζετε τόσο γιὰ νὰ φτάσετε ν' ἀλλάξετε λάθος» (Σκόρπια ἀποσπάσματα, σ. 10). Μιὰ τέτοια κίνηση (ποὺ πῆρε σήμερα μιὰ κοινωνιολογικὴ πορεία, σοσιαλιστικὴ ἢ ἀνθρωπιστική) εἶναι ἕνα σημάδι κάποιας ἀναιμίας.

(1) ΡΕΝΑΝ, Σκόρπια φύλλα, σελίδες 17—18.

μποροῦσε ν' ἀρκεῖ. Ὕστερ' ἀπ' αὐτόν, δὲν ἔλειψαν φλύαροι γιὰ νὰ μᾶς μιλοῦν γι' αὐτὸ τὸ ἀόριστο θρησκευτικὸ αἴσθημα ποὺ θὰ ἔφτανε γιὰ ν' ἀντικαταστήσει τὶς θετικὲς θρησκεῖες ποὺ καταστρέφονται. Ὁ Φ. Μποϊσὸν μᾶς μαθαίνει ὅτι «θὰ μείνει ὄχι μία θρησκευτικὴ δοξασία, ἀλλὰ μιὰ θρησκευτικὴ συγκίνηση πού, ἀντὶ νὰ ἀντιφάσκει ἢ πρὸς τὴν ἐπιστήμη, ἢ στὴν τέχνη, ἢ στὴν ἠθική, δὲ θὰ κάνει ἄλλο τίποτα παρὰ νὰ τὶς ξαναβυθίζει στὸ αἴσθημα μιᾶς βαθειᾶς ἁρμονίας μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Σύμπαντος» (1). **Νά, ἂν δὲν** ἔχω τὴ σκοτοδίνη τῆς τριπλῆς σύγχυσης.

«Μὲ τί θὰ ζήσουν ὕστερ' ἀπὸ μᾶς;» Νὰ τὸ μεγάλο πρόβλημα ποὺ ἔθεσε ὁ Ρενὰν καὶ ποὺ ἡ ἀστικὴ τάξη δὲ θὰ λύσει. Ἂν μπορούσαμε νἄχουμε κάποια ἀμφιβολία πάνω στὸ σημεῖο αὐτό, οἱ μωρίες ποὺ ξεφουρνίζουν οἱ ἐπίσημοι ἠθικολόγοι θ' ἀπέδειχναν ὅτι ἡ παρακμὴ εἶναι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα μοιραία· δὲν εἶναι σκέψεις πάνω στὴν ἁρμονία τοῦ Σύμπαντος (ἀκόμα προσωποποιώντας τὸ Σύμπαν), ποὺ θὰ μπορέσουν νὰ δώσουν στοὺς ἀνθρώπους αὐτὸ τὸ θάρρος ποὺ ὁ Ρενὰν σύγκρινε μ' ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ὁ στρατιώτης ποὺ ἐπιτίθεται. Τὸ μεγαλειῶδες πέθανε μέσα στὴν ἀστικὴ τάξη κι αὐτὴ εἶναι λοιπὸν καταδικασμένη νὰ μὴν ἔχει πιὰ ἠθικὴ (2). Ἡ ἐκκαθάριση τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους, ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ντρέϋφους μπόρεσαν νὰ βγάλουν μιὰ τόσο καλὴ ἀπόφαση, πρὸς μεγάλη ἀγανάκτηση τοῦ συνταγματάρχη Πικὰρ (3) ἔδειξε

---

(1) Ὁ Μπρυνεσιὲρ ἀπευθύνει αὐτὴ τὴ μομφὴ στὴ γαλλικὴ λογοτεχνία: «Ἂν θέλετε νὰ μάθετε γιατὶ ὁ Ρακίνας ἢ ὁ Μολιέρος, λόγου χάρη, δὲν ἔφτασαν αὐτὸ τὸ βάθος τῆς σκέψης ποὺ βρίσκουμε στὸν Σαίξπηρ, ἢ σ' ἕνα Γκαί«ε... ἀναζητῆστε τὴ γυναίκα, καὶ θὰ βρῆτε ὅτι τὸ λάθος ὀφείλεται στὴν ἐπιρροὴ τῶν σαλονιῶν καὶ τῶν γυναικῶν (Ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν, σ. 128).

(2) «Ζητήματα ἠθικῆς» (διαλέξεις ἀπὸ πολλοὺς καθηγητές) στὴ Βιβλιοθήκη τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, σ. 328.

(3) Ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ στὴν ἐξαιρετικὴ σύνεση ποὺ δείχνει ὁ Ριμπὸ στὴν «Ψυχολογία τῶν αἰσθημάτων», γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἠθικῆς· φαίνεται, σύμφωνα μὲ τὶς ἀναλογίες μὲ ἄλλα συστήματα, πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεράνει σὲ μιὰ ἐξέλιξη πρὸς μιὰ κατάσταση καθαρὰ διανοητικὴ καὶ πρὸς τὴν ἐξαφάνιση τῆς ἀποτελεσματικότητάς της· ἀλλὰ δὲν τόλμησε νὰ συμπεράνει γιὰ τὴν ἠθικὴ ὅπως γιὰ τὴ θρησκεία.

ὅτι τὸ ἀστικὸ μεγαλειῶδες εἶναι μία Χρηματιστηριακὴ ἀξία. Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἐκδηλώθηκε ὅλη ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ διαφθορὰ μιᾶς τάξης ποὺ προσβλήθηκε ἀπὸ τρέλλα.

III

Πρὶν ἐξετάσουμε ποιὰ εἶναι τὰ προσόντα ποὺ ἡ σύγχρονη οἰκονομία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους παραγωγούς, πρέπει ν' ἀναλύσουμε τὰ μέρη ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ ἠθική. Οἱ φιλόσοφοι δυσκολεύονται πάντοτε νὰ βλέπουν καθαρὰ σ' αὐτὰ τὰ ἠθικὰ προβλήματα, γιατὶ διαπιστώνουν κι ἀδυναμία νὰ ἐπαναφέρουν στὴν ἑνότητα τὶς ἰδέες ποὺ κυκλοφοροῦν ταυτόχρονα σὲ μιὰ τάξη, καὶ ποὺ φαντάζονται ὡστόσο πὼς τὸ καθῆκον τους θὰ ἦταν νὰ τὰ ἀναγάγουν ὅλα στὴν ἑνότητα. Γιὰ νὰ φτάσουν νὰ κρύβουν τὴ βασικὴ ἑτερογένεια κάθε πολιτισμένης ἠθικῆς, προστρέχουν σὲ μιὰ ἀπειρία ἀπὸ ὑπεκφυγές, ἄλλοτε ἀπομακρύνοντας στὴ σειρὰ τῆς ἐξαίρεσης, τῆς εἰσαγωγῆς ἢ τῆς ἐπιβίωσης, κάθε τι ποὺ τοὺς ἐνοχλεῖ, ἄλλοτε πνίγοντας τὴν πραγματικότητα μέσα σ' ἕνα ὠκεανὸ ἀπὸ ἀόριστους ὅρους, καί, συχνότερα, χρησιμοποιώντας αὐτὲς τὶς δυὸ μέθοδες γιὰ νὰ μπερδέψουν περισσότερο τὸ ζήτημα. Κρίνω, ἀντίθετα, πὼς ἕνα ὁποιοδήποτε σύνολο στὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ γνωστὸ παρὰ μόνον ἂν ζητήσουμε νὰ βάλουμε σὲ φῶς ὅλες τὶς ἀντιφάσεις. Θὰ υἱοθετήσω αὐτὸ τὸ μέρος καὶ θὰ πάρω γι' ἀφετηρία τὴν περήφημη ἀντίθεση ποὺ προσδιόρισε ὁ Νίτσε ἀνάμεσα σὲ δυὸ ὁμάδες ἀπὸ ἠθικὲς ἀξίες, ἀντίθεση πάνω στὴν ὁποία ἔγραψαν πολλά, ἀλλὰ ποὺ δὲν μελέτησαν ποτὲ κατάλληλα.

Α.—Ξέρουμε μὲ τί δύναμη ὁ Νίτσε ἐπαίνεσε τὶς κατασκευασμένες ἀξίες ἀπὸ τοὺς κυρίαρχους, μὲ μιὰ ἀνώτερη τάξη πολεμιστὲς πού, στὶς ἀποστολές τους, ἀπολαμβάνουν πλήρως τὴν ἐλευθερία γιὰ κάθε κοινωνικὸ ἐξαναγκασμό, ἐπιστρέφουν στὴν ἁπλότητα τῆς συνείδησης τοῦ θηρίου, ξαναγίνονται νικηφόρα τέρατα ποὺ θυμίζουν πάντοτε «τὸ ὑπέροχο ξανθὸ κτῆνος ποὺ περιφέρεται, ζητώντας λεία καὶ αἱματοχυσία», στὰ ὁποῖα «ἕνα βάθος κρυμμένης κτηνωδίας ἔχει ἀνάγκη, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, ἀπὸ ἕνα μέσο γιὰ νὰ χύσει κάτι ποὺ τὸ ἐνοχλεῖ». Γιὰ νὰ καταλάβετε καλὰ αὐτὴ τὴ θέση, δὲν πρέπει νὰ προσκολληθεῖτε πάρα πολὺ σὲ φόρμουλες ποὺ

μερικὲς φορὲς ἦταν σκόπιμα μεγαλοποιημένες, ἀλλὰ στὰ ἱστορικὰ γεγονότα· ὁ συγγραφέας μᾶς μαθαίνει ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψη του «τὴ ρωμαϊκὴ ἀριστοκρατία, ἀραβική, γερμανικὴ ἢ ἰαπωνική, τοὺς ὁμηρικοὺς ἥρωες, τοὺς σκανδιναβοὺς βίκινγκς».

Εἶναι προπάντων οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες ποὺ πρέπει νὰ σκεφτοῦμε γιὰ νὰ καταλάβουμε αὐτὸ ποὺ ὁ Νίτσε θέλησε νὰ ἐξηγήσει στοὺς συγχρόνους του. Πρέπει νὰ θυμηθοῦμε πὼς ἦταν καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βασιλείας καὶ πὼς ἄρχισε τὴ φήμη του μ' ἕνα βιβλίο ἀφιερωμένο στὴν ἐξύμνηση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος (Ἡ γέννηση τῆς τραγωδίας). Παρατηρεῖ ὅτι, ἀκόμα καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ ἀνώτατου πολιτισμοῦ τους, οἱ Ἕλληνες εἶχαν διατηρήσει τὴν παληὰ τους ἰδιοσυγκρασία τῶν κυριάρχων: «Τὸ θάρρος μας, ἔλεγε ὁ Περικλῆς, ἄνοιξε πέρασμα ἀπὸ γῆ καὶ θάλασσα, ἀνεγείροντας, παντοῦ ἄφθαρτα μνημεῖα γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακό». Στοὺς ἥρωες τοῦ θρύλου καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐφαρμόζεται αὐτὸ ποὺ θαυμάζει «σ' αὐτὸ τὸ θάρρος τῶν εὐγενῶν φυλῶν, θάρρος τρελλό, παράλογο, αὐθόρμητο· τὴν περιφρόνησή τους γιὰ ὅλες τὶς ἀσφάλειες τοῦ σώματος, γιὰ τὴ ζωή, τὴν εὐημερία».— Δὲν εἶναι ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Ἀχιλλέα τῆς Ἰλιάδας ποὺ μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ «τὴν φοβερὴ εὐθυμία καὶ γιὰ τὴ βαθειὰ χαρὰ ποὺ γεύονται οἱ (ἥρωες) σὲ κάθε καταστροφή, σὲ ὅλες τὶς ἡδονὲς τῆς νίκης καὶ τῆς σκληρότητας» (1).

Τὸν τύπο τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας ὑπαινίσσεται ὁ Νίτσε ὅταν γράφει: «Οἱ κρίσεις ἀξιῶν τῆς πολεμικῆς ἀριστοκρατίας στηρίζονται σὲ μιὰ ἰσχυρὴ σωματικὴ σύσταση, μία ἀνθηρὴ ὑγεία, χωρὶς νὰ ξεχνᾶμε αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴ διατήρηση αὐτῆς τῆς ξεχειλίζουσας ρώμης: τὸν πόλεμο, τὴν περιπέτεια, τὸ κυνήγι, τὸ χορό, τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς φυσικὲς ἀσκήσεις καὶ γενικὰ κάθε τι ποὺ συνεπάγεται μιὰ ρωμαλέα ἐνεργητικότητα, ἐλεύθερη καὶ χαρούμενη (2).

Ὁ πολὺ ἀρχαῖος τύπος, ὁ τύπος τοῦ ἐξυμνηθέντος ἀχαιοῦ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, δὲν εἶναι μιὰ ἁπλὴ ἀνάμνηση· ξαναεμφανίστηκε πολλὲς φορὲς στὸν κόσμο. «Ὑπῆρξε κατὰ τὴν Ἀναγέννηση ἕνα ὑπέ-

---

(1) Νίτσε, Γενεολογία της ήθικής, σελίδες 57—59.
(2) Νίτσε, Γενεολογία της ήθικής, σ. 43.

ροχο ξύπνημα τοῦ κλασσικοῦ ἰδανικοῦ, τῆς εὐγενικῆς ἐκτίμησης ὅλων τῶν πραγμάτων»· καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, «δημιουργήθηκε ἄξαφνα τὸ πιὸ θαυμαστὸ καὶ τὸ πιὸ ἀναπάντεχο πρᾶγμα· τὸ ἀρχαῖο ἰδανικὸ ὑψώθηκε σὰν πρόσωπο καὶ μὲ μιὰ ἀσυνήθιστη λάμψη μπροστὰ στὰ μάτια καὶ στὴ συνείδηση τῆς ἀνθρωπότητας... (Τότε) ἐμφανίστηκε ὁ Ναπολέοντας, μοναδικὸς ἄντρας καὶ παράκαιρος ἂν ὑπῆρξε» (1).

Πιστεύω πὼς ἂν ὁ Νίτσε δὲν εἶχε τόσο κυριαρχηθεῖ ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις τοῦ καθηγητῆ τῆς φιλολογίας θάβλεπε πὼς ὁ ἄρχοντας ὑπάρχει ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὰ μάτια μας, καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι, σήμερα, ἐξαιρετικὸ μεγαλεῖο τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν· θάμενε ἔκπληκτος ἀπὸ τὶς παράδοξες ἀναλογίες ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸν Ἰάνκε, ἱκανὸ γιὰ ὅλες τὶς δουλειές, καὶ στὸν ἀρχαῖο ἕλληνα ναυτικό, ἄλλοτε πειρατή, ἄλλοτε ἄποικο ἢ ἔμπορο· προπάντων θὰ κατήρτιζε μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα στὸν ἀρχαῖο ἕλληνα ἥρωα ποὺ ὁρμᾶ γιὰ τὴν κατάκτηση τοῦ Φάρ—Οὐέστ (2). Ὁ Πουτὲ Ρουζιέρ περιέγραψε, μὲ ἔξοχο τρόπο, τὸν τύπο τοῦ ἄρχοντα: «Γιὰ νὰ γίνεις καὶ νὰ μείνης Ἀμερικανός, πρέπει νὰ θεωρεῖς τὴ ζωὴ σὰν ἕναν ἀγώνα καὶ ὄχι σὰν μία ἡδονή, ν' ἀναζητᾶς σ' αὐτὴ τὴ νικηφόρο προσπάθεια, τὴν ἐνεργὸ καὶ ἀποτελεσματικὴ δράση, περισσότερο ἀπὸ τὴν εὐχαρίστηση, περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐξωραϊσμένη σχολή, μὲ τὴν καλλιέργεια τῶν τεχνῶν, καὶ τὶς ἁβρότητες ποὺ εἶναι κατάλληλες γιὰ ἄλλες κοινωνίες. Παντοῦ... διαπιστώσαμε ὅτι αὐτὸ ποὺ κάνει τὴν ἐπιτυχία τοῦ Ἀμερικανοῦ, αὐτὸ ποὺ συνιστᾶ τὸν τύπο του... εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀξία, ἡ προσωπικὴ ἐνέργεια, ἡ δρῶσα ἐνέργεια ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια» (3). Τὴν τόσο βαθειὰ περι-

(1) Νίτσε, Γενεολογία τῆς ἠθικῆς, σελίδες 78—80.

(2) Ὁ Πουτὲ Ρουζιὲρ παρατηρεῖ σ' ὅλη τὴν Ἀμερικὴ βρίσκουμε σχεδὸν τὸν ἴδιο κοινωνικὸ κύκλο, τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων· ἀλλὰ «στὶς χῶρες τῆς Δύσης ἐκδηλώνονται, μὲ περισσότερη ἐνέργεια, τὰ προσόντα καὶ τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ λαοῦ·... ἐκεῖ βρίσκεται τὸ κλειδὶ κάθε κοινωνικοῦ συστήματος». (Ἡ ἀμερικανικὴ ζωή, Ράντσα, ἀγροκτήματα καὶ ἐργοστάσια, σελίδες 8—9 καὶ 261)

(3) Ντε Ρουζιέρ, Ἡ ἀμερικανικὴ ζωή, Ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ κοινωνία, σ. 325.

φρόνηση πού εἶχε ὁ Ἕλληνας γιὰ τὸν Βάρβαρο, ὁ Ἰάνκε τὴν ἔχει γιὰ τὸν ξένο ἐργάτη πού δὲν κάνει καμμιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ γίνει πραγματικὰ ἀμερικανός. «Πολλοὶ ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς θὰ ἦταν καλύτεροι ἂν φροντίζαμε γι αὐτούς, ἔλεγε ἕνας ταξειδιώτης, γάλλος ἕνας παληὸς συνταγματάρχης τοῦ ἀποχωριστικοῦ πολέμου, ἀλλὰ εἴμαστε μιὰ ἀκάθεκτη φυλή». Ἕνας μπακάλης τῆς Πότβιλ μεταχειρίζονταν μπροστά του τοὺς μεταλλωρύχους τῆς Πενσυλβανίας σὰν παράλογο πληθυσμό» (1). Ὁ Ζ. Μπουρντὼ ἐπεσήμανε τὴν παράξενη ὁμοιότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς ἰδέες τοῦ Α. Κάρνετζι καὶ τοῦ Ροῦσβελτ, καὶ σ' ἐκεῖνες τοῦ Νίτσε, ὁ πρῶτος λυπᾶται πού σπαταλοῦν χρῆμα γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἀνίκανων ὁ δεύτερος ὑποχρεώνει τοὺς Ἀμερικανοὺς νὰ γίνουν κατακτητές, μία φυλὴ λείας (2).

Δὲν εἶμαι ἀπὸ κείνους πού βλέπουν τὸν τύπο τοῦ ἀρχαίου, πού ὕμνησε ὁ Ὅμηρος, τὸν ἀδάμαστο ἥρωα, πού ἔχει ἐμπιστοσύνη στὴ δύναμή του καὶ μπαίνει ἐπάνω ἀπ' τοὺς κανόνες, πὼς θὰ ἐξαφανιστεῖ στὸ μέλλον. Ἂν πίστεψαν συχνὰ στὴν μελλοντικὴ ἐξαφάνισή του, εἶναι γιατὶ φαντάστηκαν πὼς οἱ ὁμηρικὲς ἀξίες ἦταν ἀσυμβίβαστες μὲ ἄλλες ἀξίες πού βγῆκαν ἀπὸ μιὰ ἀρχὴ ὁλότελα διαφορετική· ὁ Νίτσε εἶχε διαπράξει αὐτὸ τὸ λάθος, πού θὰ ἐπιβάλλονταν σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους πού πιστεύουν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἑνότητας τῆς σκέψης. Εἶναι ὁλότελα φανερὸ πὼς ἡ ἐλευθερία θὰ ἐκτίθονταν σοβαρὰ ἂν οἱ ἄνθρωποι θεωροῦσαν τὶς ὁμηρικὲς ἀξίες (πού εἶναι σχεδὸν ἀξίες κορνηλικὲς) σὰν νὰ ἦταν κατάλληλες μόνο γιὰ τοὺς βάρβαρους λαούς. Πολλὰ ἠθικὰ προβλήματα θὰ παύανε νὰ βιάζουν τὴν ἀνθρωπότητα γιὰ πρόοδο, ἂν κάποιο ἐπαναστατημένο πρόσωπο δὲν ἐξανάγκαζε τὸ λαὸ νὰ γυρίσει

---

(1) Ντὲ Ρουζιέρ, Ἡ ἀμερικανικὴ ζωή, Ράντσα, ἀγροκτήματα καὶ ἐργοστάσια, σελίδες 303—305.

(2) Ζ. Μπουρντώ, Οἱ δάσκαλοι τῆς σύγχρονης σκέψης, σελ. 145 Ὁ συγγραφέας μᾶς πληροφορεῖ, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος, ὅτι «ὁ Ζωρὲς ἐξέπληξε πάρα πολὺ τοὺς Γενευγιῶτες, ἀποκαλύπτοντάς τους ὅτι ὁ ἥρωας τοῦ Νίτσε, ὁ ὑπεράνθρωπος, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸ προλεταριάτο». (σ. 139). Δὲ μπόρεσα νὰ πάρω πληροφορίες γι αὐτὴ τὴ διάλεξη τοῦ Ζωρὲς: ἂς ἐλπίσουμε πὼς θὰ τὴν δημοσιέψει κάποια μέρα, γιὰ νὰ χαροῦμε.

στὸν ἑαυτό του. Καὶ ἡ τέχνη, ποὺ εἶναι κι αὐτὴ ἐπίσης κάτι, θὰ ἔχανε κάθε τι τὸ ὠφέλιμο καὶ παραγωγικό.

Οἱ φιλόσοφοι εἶναι κακοδιατεθειμένοι νὰ παραδεχτοῦν τὸ δικαίωμα γιὰ τὴν τέχνη νὰ διατηρεῖ τὴ λατρεία τῆς «θέλησης τῆς δύναμης»· τοὺς φαίνεται πὼς θἄπρεπε νὰ δώσουν μαθήματα στοὺς καλλιτέχνες καὶ ὄχι νὰ τὰ πάρουν ἀπ᾽ αὐτούς· κρίνουν πὼς μόνα τὰ αἰσθήματα τὰ πατενταρισμένα ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδηλώνουνται στὴν ποίηση. Ἡ τέχνη, ὅπως ἡ οἰκονομία, δὲν θέλησε ποτὲ νὰ καμφθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἰδεολόγων· δίνει στὸν ἑαυτό της τὴν ἄδεια νὰ ταράξει τὰ σχέδιά τους τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας· ἡ ἀνθρωπότητα βρέθηκε πολὺ καλὰ μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς τέχνης γιὰ νὰ σκεφτεῖ νὰ τὴν ὑποτάξει στοὺς κατασκευαστὲς ρηχῶν κοινωνιολογιῶν. Οἱ μαρξιστὲς εἶναι συνηθισμένοι νὰ βλέπουν τοὺς ἰδεολόγους νὰ παίρνουν τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀνάποδη καὶ ἀντίθετα ἀπ᾽ τοὺς ἐχθρούς τους, πρέπει νὰ βλέπουν τὴν τέχνη σὰν μιὰ πραγματικότητα ποὺ κάνει νὰ γεννηθοῦν ἰδέες κι ὄχι σὰν μιὰ ἐφαρμογὴ ἰδεῶν.

Β.—Στὶς κατασκευασμένες ἀξίες ἀπ᾽ τοὺς δάσκαλους, ὁ Νίτσε ἀντιτάσσει τὸ κατασκευασμένο σύστημα ἀπὸ τὶς κάστες τῆς παπαδωσύνης, τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ ἐνάντια στὸ ὁποῖο συσσώρευσε τόσες βρισιές. Ἡ ἱστορία αὐτῶν τῶν ἀξιῶν εἶναι πολὺ πιὸ σκοτεινὴ καὶ πιὸ μπερδεμένη ἀπὸ κείνη τῶν προηγούμενων· ὁ γερμανὸς συγγραφέας ζητάει νὰ συνδέσει τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀσκητισμοῦ μὲ λόγους φυσιολογικοὺς ποὺ δὲν θὰ ἐξετάσω ἐδῶ. Βέβαια ἀπατᾶται ὅταν ἀποδίδει στοὺς Ἑβραίους ἕναν ὑπερβάλλοντα ρόλο· δὲν φαίνεται καθόλου πὼς ὁ ἀρχαῖος ἰουδαϊσμὸς ἔχει ἕναν ἀσκητικὸ χαρακτήρα· ἔχει, ἀναμφίβολα, συνδεθεῖ, ὅπως οἱ ἄλλες σημιτικὲς θρησκεῖες, μὲ τὴν σπουδαιότητα προσκυνημάτων, μὲ τὶς νηστεῖες, μὲ προσευχὲς μέσα σ᾽ ἕνα ἄθλιο σύστημα· οἱ Ἑβραῖοι ποιητὲς ἐξύμνησαν μιὰ ἐλπίδα ἀντεκδίκησης ποὺ ὑπῆρχε στὴν καρδιὰ τῶν καταδιωχθέντων· ἀλλὰ ἕως τὸ δεύτερο αἰώνα τῆς ἐποχῆς μας οἱ Ἑβραῖοι ζήτησαν αὐτὴ τὴν ἀντεκδίκηση μὲ τὰ ὅπλα (1)· ἀπ᾽ τὸ ἄλλο μέρος, σ᾽ αὐτοὺς ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ ἦταν πάρα πολὺ δυνατὴ γιὰ

---

(1) Πρέπει πάντοτε νὰ προσέχουμε ὅτι ὁ Ἑβραῖος τοῦ Μεσαίωνα, ποὺ ἔγινε πιὸ καρτερικός, μοιάζει πολὺ περισσότερο μὲ τὸν χριστιανὸ παρὰ μὲ τοὺς Προγόνους του.

νὰ μπορέσει τὸ μοναδικὸ ἰδανικὸ νὰ γίνει σπουδαῖο.

Ὅσο κι ἂν εἶναι διαποτισμένος ἀπ' τὸν χριστιανισμὸ ὁ σύγχρονος πολιτισμός μας, δὲν εἶναι λιγότερο φανερὸ πῶς ἀκόμα καὶ στὸν μεσαίωνα ὑπέστη ξένες ἐπιδράσεις ἀπ' τὴν Ἐκκλησία, ἔτσι ποὺ οἱ παλιὲς ἀσκητικὲς ἀξίες ἄλλαξαν σιγὰ σιγά. Οἱ ἀξίες στὶς ὁποῖες ὁ σύγχρονος κόσμος στέκεται περισσότερο καὶ ποὺ θεωρεῖ σὰν τὶς ἀληθινὲς ἀξίες ἀρετῆς, δὲν πραγματοποιοῦνται στὰ μοναστήρια, ἀλλὰ στὴν οἰκογένεια, τὸ σέβας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, ἡ σεξουαλικὴ πιστότητα καὶ ἡ ἀφοσίωση γιὰ τοὺς ἀδύνατους συνιστοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικότητας γιὰ τὰ ὁποῖα εναι ὑπερήφανοι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μὲ μιὰ ἀνώτερη καρδιά, καὶ ποὺ συχνὰ μάλιστα σ' αὐτὸ περιορίζεται ἡ ἠθική.

Ὅταν ἐξετάζουμε, μὲ κριτικὸ πνεῦμα, τὰ τόσα πολλὰ κείμενα ποὺ σήμερα ἔχουν σχέση μὲ τὸν γάμο, βλέπουμε ὅτι οἱ σοβαροὶ μεταρρυθμιστὲς προτίθενται νὰ τελειοποιήσουν τὶς οἰκογενειακὲς σχέσεις γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ καλύτερη πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν ἀξιῶν ἀρετῆς· ἔτσι ζητοῦν τὰ σκάνδαλα τῆς συζυγικῆς ζωῆς νὰ μὴν ἐκτίθενται μπροστὰ στὰ δικαστήρια, οἱ ἑνώσεις νὰ μὴ διατηροῦνται πιὰ ὅταν δὲν ὑπάρχει ἡ πιστότητα, ἡ κηδεμονία τῶν ἀρχηγῶν νὰ μὴν ἐκτρέπεται ἀπ' τὸν ἠθικὸ σκοπό της γιὰ νὰ γίνει μιὰ ἐκμετάλλευση κλπ.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι περίεργο νὰ παρατηρήσει κανεὶς σὲ ποιὸ σημεῖο ἡ σύγχρονη ἐκκλησία ἀναγνωρίζει αὐτὲς τὶς ἀξίες ποὺ δημιούργησε ὁ χριστιανικο-κλασσικὸς πολιτισμός: βλέπει τὸν γάμο προπάντων σὰν μιὰ συμφωνία οἰκονομικῶν καὶ κοσμικῶν συμφερόντων· ἔχει μιὰ ἄκρα ἐπιείκεια γιὰ τὴν ψυχικὴ εὐγένεια· δὲν θέλει νὰ παραδεχτεῖ τὴ διάσπαση τῆς ἕνωσης ὅταν τὸ νοικοκυριὸ βρίσκεται σὲ μιὰ κόλαση, καὶ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀφοσιωθεῖ. Οἱ παπάδες συνεννοοῦνται θαυμάσια γιὰ νὰ προμηθέψουν πλούσιες προῖκες στοὺς εὐγενεῖς ποὺ φτώχεψαν, σὲ σημεῖο ποὺ μπόρεσαν νὰ κατηγορήσουν τὴν ἐκκλησία ὅτι θεωρεῖ τὸν γάμο σὰν ἕνα ζευγάρωμα ἀπὸ εὐγενεῖς ποὺ ζοῦν σὰν

καὶ ἀστὲς γυναῖκες περιορισμένες στὸ ρόλο ....

Ὅταν τὴν ἀμείβουν πλουσιοπάροχα, ἔχει ἀπρόβλεπτους λόγους διαζυγίου καὶ βρίσκει τὸ μέσο ν' ἀκυρώνει τὶς ἐνοχλητικὲς ἑνώσεις γιὰ γελοῖες αἰτίες: «Μήπως ἕνας σοβαρὸς ἄνθρωπος, ρωτᾶ εἰρω-

νικὰ ὁ Προυντόν, ἕνα σοβαρὸ πνεῦμα, ἕνας ἀληθινὸς χριστιανός, μπορεῖ ν' ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν ἀγάπη τῆς γυναίκας του; Περνᾶ ἀκόμα ἂν ὁ σύζυγος ποὺ ζητᾶ τὸ διαζύγιο, ἂν ἡ γυναίκα ποὺ χωρίζεται, προφασίζονταν τὴν ἄρνηση τῆς «ὀφειλῆς»: τότε θὰ ὑπῆρχε λόγος ρήξης» (1).

Ὁ πολιτισμός μας ἔφτασε νὰ συνιστᾶ σχεδὸν ὅλη τὴν ἠθικὴ μέσα στὶς ἀξίες ποὺ προῆλθαν ἀπὸ κεῖνες ποὺ παρατηροῦμε στὴν κανονικὰ συσταθεῖσα οἰκογένεια, ἀπὸ κεῖ βγῆκαν δυὸ σοβαρὲς συνέπειες: 1ο ἀναρωτηθήκαμε ἂν ἀντὶ νὰ θεωροῦμε τὴν οἰκογένεια σὰν νὰ εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ ἠθικῶν θεωριῶν, δὲν θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ νὰ ποῦμε πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ βάση αὐτῶν τῶν θεωριῶν· 2ο φάνηκε πὼς ἡ ἐκκλησία ποὺ ἔγινε ἀναρμόδια γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ἕνωση, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπίσης καὶ στὴν ἠθική. Σ' αὐτὰ τὰ συμπεράσματα κατέληγε ὁ Προυντόν: «Ἡ φύση ἔδωσε γιὰ ὄργανο στὴ δικαιοσύνη σεξουαλικότητα δυαδική... Νὰ δημιουργεῖ δικαιοσύνη, τέτοιος εἶναι ὁ ἀνώτερος σκοπὸς τῆς διαίρεσης τοῦ ἀνδρόγυνου· ἡ γέννηση κι αὐτὸ ποὺ ἕπεται, δὲν παρασταίνεται πιὰ ἐδῶ σὰν ἐπουσιῶδες» (2). Ὁ γάμος, ἀπ' τὴν ἀρχή του καὶ ἀπ' τὸν προορισμό του, ὄντας τὸ ἴδιο ὄργανο τοῦ ἀνθρώπινου δικαίου, ἡ ζωντανὴ ἄρνηση τοῦ θείου δικαίου, βρίσκεται σὲ τοπικὴ ἀντίφαση μὲ τὴ θεολογία καὶ τὴν ἐκκλησία (3).

Ὁ ἔρωτας, ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ γεννᾶ, μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὸ μεγαλειῶδες χωρὶς τὸ ὁποῖο δὲν θὰ ὑπῆρχε καθόλου ἀποτελεσματικὴ ἠθική. Ὁ Προυντὸν ἔγραφε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου του γιὰ τὴ δικαιοσύνη σελίδες ποὺ δὲν θὰ ξεπερασθοῦν καθόλου γιὰ τὸ ρόλο ποὺ ἀνήκει στὴ γυναίκα.

---

(1) ΠΡΟΥΝΤΟΝ, τόμος 4ος, σ. 99.—Ξέρουμε πὼς οἱ θεολόγοι δὲν ἀγαποῦν πολὺ νὰ συμβουλεύονται οἱ περίεργοι τοὺς συγγραφεῖς τους γιὰ τὸ συζυγικὸ καθῆκον καὶ γιὰ τὸν νόμιμο τρόπο τῆς ἐκπλήρωσής του.

(2) ΠΡΟΥΝΤΟΝ, σ. 212.

(3) ΠΡΟΥΝΤΟΝ, Ἔργα τόμος 20ός σ. 169. Αὐτὸ εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα ὑπεράσπισης, ποὺ παρουσίασε στὸ Δικαστήριο τοῦ Παρισιοῦ, μετὰ τὴν καταδίκη του σὲ τρία χρόνια φυλάκιση γιὰ τὸ βιβλίο του «Δικαιοσύνη». — Εἶναι ἄξιο παρατήρησης ὅτι κατηγοροῦσαν τὸν Προυντὸν πὼς ἐκτίθετο κατὰ τοῦ γάμου! Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ αἴσχη ποὺ ἀτίμασαν τὴν Ἐκκλησία ἐπὶ Ναπολέοντος Γ'.

Γ.— Ἔχουμε τέλος νὰ ἐξετάσουμε ἀξίες ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν ταξινόμηση τοῦ Νίτσε καὶ ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὶς πολιτικὲς σχέσεις. Στὴν ἀρχή, ἡ μαγεία ἀνακατεύτηκε πολὺ μὲ τὴν ἐκτίμηση αὐτῶν τῶν ἀξιῶν· στοὺς Ἑβραίους ἔχουμε συναντήσει, μέχρι τὰ πρόσφατα χρόνια, ἕνα μίγμα ἀπὸ ὑγιεινὰ παραγγέλματα, σεξουαλικοὺς κανόνες, συμβουλές, σχετικὲς μὲ τὴν τιμιότητα, τὴν καλοσύνη ἢ μὲ τὴν ἐθνικὴ ἀλληλεγγύη, ὅλα σκεπασμένα μὲ μαγικὲς δεισιδαιμονίες· τὸ μίγμα αὐτό, ποὺ φαίνεται παράξενο στὸν φιλόσοφο, εἶχε στὴν ἠθικότητά τους τὴν πιὸ ἐπιτυχημένη ἐπίδραση, ὅσο ζοῦσαν μὲ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο· καὶ παρατηροῦμε, ἀκόμα καὶ σήμερα, σ' αὐτούς, μιὰ ἰδιαίτερη ἀκρίβεια στὴν ἐκτέλεση τῶν συμβολαίων.

Οἱ ἰδέες ποὺ ἔχουν πέραση στοὺς σύγχρονους ἠθικολόγους ἔρχονται, γιὰ ἕνα μεγάλο μέρος, ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τῆς παρακμῆς· ὁ Ἀριστοτέλης, ζώντας σὲ μιὰ μεταβατικὴ ἐποχή, συνεδύασε ἀρχαῖες ἀξίες μὲ τὶς ἀξίες ποὺ θὰ κυριαρχοῦσαν ὅλο καὶ περισσότερο· ὁ πόλεμος καὶ ἡ παραγωγὴ εἶχαν πάψει ν' ἀπασχολοῦν τοὺς πιὸ διακεκριμένους ἀνθρώπους τῶν πόλεων, ποὺ ἐπιζητοῦσαν νὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ γλυκειὰ ζωή· ἐπρόκειτο ἰδίως γιὰ τὴ σύσταση σχέσεων φιλίας ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους μὲ καλὴ ἀνατροφὴ καὶ ὁ βασικὸς κανόνας θὰ εἶναι νὰ παραμένει λοιπὸν πάντοτε ἡ ἀρετὴ μέσα στὸ «δέον μέτρον»· ἡ καινούργια ἠθικὴ θὰ πρέπει ν' ἀποκτιέται κυρίως μὲ τὶς συνήθειες ποὺ θὰ πάρει ὁ νέος Ἕλληνας συχνάζοντας μιὰ κοινωνία πολιτισμένη. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς εἴμαστε ἐδῶ στὸ πεδίον τῆς ἠθικῆς τῶν καταναλωτῶν· δὲν πρέπει ν' ἀπορεῖ κανεὶς ἂν οἱ καθολικοὶ θεολόγοι βρίσκουν ἀκόμα τὴν ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη ἔξοχη, γιατὶ τοποθετοῦνται, αὐτοὶ ἐπίσης, στὴν ἴδια ἄποψη τῶν καταναλωτῶν.

Στὸν ἀρχαῖο πολιτισμό, ἡ ἠθικὴ τῶν παραγωγῶν, δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ ἐκείνη τοῦ κυρίου τῶν δούλων καὶ δὲν φάνηκε καθόλου ν' ἀξίζει μακρὲς ἀναπτύξεις στὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ φιλοσοφία ἔκανε τὴν ἀπογραφὴ τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων. Ὁ Ἀριστοτέλης λέει πὼς δὲν χρειάζεται μιὰ ἐκτεταμένη καὶ πολὺ ὑψηλὴ ἐπιστήμη γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε δούλους: «Συνίσταται μόνο στὸ νὰ ξέρουμε νὰ διατάζουμε ἐκεῖνο ποὺ οἱ δοῦλοι ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν νὰ κάνουν. Ἔτσι, μόλις μποροῦμε νὰ φεισθοῦμε αὐτὴ τὴ

δυσκολία, τὴν ἀφίνουμε σὲ βάρος ἑνὸς ἐπιστάτη, γιὰ νὰ παραδοθοῦμε στὴν πολιτικὴ ζωὴ ἢ στὴ φιλοσοφία» (1). Λίγο πιὸ κάτω γράφει: «Πρέπει λοιπὸν νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ κύριος πρέπει νὰ εἶναι γιὰ τὸν δοῦλο, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς ποὺ τοῦ εἶναι εἰδική, ἂν καὶ δὲν ἔχει, σὰν κύριος, νὰ τοῦ ἀνακοινώσει τὴ μαθητεία τῶν ἐργασιῶν του». Νά μας λοιπὸν στὸ πεδίο τῶν ἀπασχολήσεων ἑνὸς ἀστικοῦ καταναλωτοῦ, ποὺ βλέπει σὰν μιὰ σοβαρὴ ἐνόχληση τὴν ὑποχρέωση νὰ δίνει τὴν παραμικρότερη προσοχὴ στὶς συνθῆκες τῆς παραγωγῆς (2).

Ὅσο γιὰ τὸν δοῦλο, αὐτὸς δὲν θἄχει ἀνάγκη παρὰ ἀπὸ μιὰ πολὺ ἀδύνατη ἀρετή: «Θἄχει ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ μὴν ἀμελεῖ τὶς δουλειές του ἀπὸ ἀσωτεία ἢ τεμπελιά». Πρέπει νὰ τὸν μεταχειρίζονται μὲ «περισσότερη ἐπιείκεια κι ἀπ' τὰ παιδιὰ ἀκόμα», μολονότι μερικὰ πρόσωπα κρίνουν ὅτι οἱ δοῦλοι δὲν ἔχουν μυαλὸ καὶ δὲν εἶναι κατάλληλοι παρὰ νὰ παίρνουν διαταγές (3).

Εἶναι πολὺ εὔκολο νὰ παρατηρήσει κανεὶς πὼς γιὰ πολὺν καιρὸ οἱ σύγχρονοι δὲν πίστεψαν πὼς ὑπῆρχε ἄλλο πρᾶγμα νὰ ποῦν ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ Ἀριστοτέλης: θὰ τοὺς δίνουν διαταγές· θὰ τοὺς ἐπιπλήττουν μὲ γλυκύτητα ὅπως τὰ μικρὰ παιδιά· θὰ τοὺς μεταχειρίζονται σὰν παθητικὰ ὄργανα ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάγκη νὰ

---

(1) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, βιβλίο Ι. κεφ. 5ο, 11.

(2) Ὁ ΞΕΝΟΦΩΝ πού, σ' ὅλα τὰ πράγματα παρουσιάζει μία ἰδέα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ πολὺ προγενέστερη ἀπὸ τὴν ἐποχή του, ἀσχολεῖται μὲ τὸν τρόπο ἐκπαίδευσης ἑνὸς καλοῦ ἐπιστάτη γιὰ τὸ ἀγρόκτημα (Οἰκονομικός, σελίδες 12—14). Ὁ Μάρξ παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ξενοφῶν μιλάει γιὰ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας στὸ ἐργαστήριο καὶ τοῦτο τοῦ φαίνεται νὰ τὸν χαρακτηρίζει ἕνα ἀστικὸ ἔνστικτο (Κεφάλαιο, τόμος Ι, σ. 159)· πιστεύω πὼς αὐτὸ χαρακτηρίζει ἕνα θεατὴ ποὺ καταλαβαίνει τὴ σπουδαιότητα τῆς παραγωγῆς, σπουδαιότητα ποὺ ὁ Πλάτων δὲν τὴ γνωρίζει καθόλου. Στὰ «Ἀπομνημονεύματα» (βιβλίον, ΙΙ,7), ὁ Σωκράτης συμβουλεύει σ' ἕνα πολίτη, ποὺ ἔχει πολλοὺς συγγενεῖς σὲ βάρος του, νὰ ὀργανώσει ἕνα ἐργαστήριο μὲ τοὺς συγγενεῖς του· ὁ Ζ. Φλὰς ὑποθέτει πὼς αὐτὸ ἐκεῖ εἶναι ἕνανς νεωτερισμὸς (Μάθημα τῆς 19 Ἀπριλίου 1907)· μοῦ φαίνεται μᾶλλον πὼς εἶναι μιὰ ἐπιστροφὴ σὲ ἤθη πιὸ παληά. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας μοῦ φαίνονται πὼς εἶναι πολὺ ἐχθρικοὶ στὸν Ξενοφῶντα γιατὶ εἶναι πολὺ παληὸς Ἕλληνας· ὁ Πλάτων τοὺς ταιριάζει καλύτερα γιατὶ εἶναι πολὺ ἀριστοκράτης, καὶ κατὰ συνέπεια πιὸ ἀποσπασμένος ἀπὸ τὴν οἰκονομία.

(3) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, βιβλ. Ι, κεφάλ. 50, τόμος, 9 καὶ 11.

σκέφτονται. Ὁ ἐπαναστατικὸς συνδικαλισμὸς θὰ ἦταν ἀδύντος ἂν ὁ ἐργατικὸς κόσμος ἔπρεπε νὰ ἔχει μιὰ τέτοια ἠθικὴ ἀδυνάτων· ὁ κρατικὸς σοσιαλισμὸς θὰ βολευόταν θαυμάσια, ἀντίθετα, γιατὶ στηρίζεται στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, τῆς κοινωνίας ἀπὸ μιὰ τάξη παραγωγῶν καὶ μιὰ τάξη φιλοσόφων ποὺ ἐφαρμόζουν στὴν παραγωγὴ τὰ δοσμένα τῆς ἐπιστήμης. Ἡ μόνη διαφορὰ ποὺ θὰ ὑπῆρχε ἀνάμεσα σ' αὐτὸν τὸν δῆθεν σοσιαλισμὸ καὶ καπιταλισμὸ θὰ συνίστατο ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση μεθόδων πιὸ ἐπινοητικῶν γιὰ νὰ δώσουν μιὰ πειθαρχία μέσα στὸ ἐργαστήριο.

Οἱ ἐπίσημοι ἠθικολόγοι τοῦ Συνασπισμοῦ ἐργάζονται, πρὸς τὸ παρόν, νὰ δημιουργήσουν μέσα κυβέρνησης ἠθικῆς ποὺ θ' ἀντικαθιστοῦσαν τὴν ἀόριστη θρησκεία ποὺ ὁ Γκ. ντὲ Μολινάρι νομίζει ἀναγκαία γιὰ τὸν καπιταλισμό. Εἶναι, τέλος, πολὺ φανερό, ὅτι ἡ θρησκεία χάνει κάθε μέρα τὴν ἀποτελεσματικότητά της στὸ λαό· πρέπει νὰ βρεθεῖ ἄλλο πρᾶγμα, ἂν θέλουν νὰ δώσουν στοὺς διανοούμενους τὸ μέσον νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν στὸ περιθώριο τῆς παραγωγῆς.

IV

Τὸ πρόβλημα ποὺ θὰ ἐπιζητήσουμε νὰ λύσουμε τώρα εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο ἀπ' ὅλα, ἐκεῖνα ποὺ μπορεῖ νὰ πλησιάσει ὁ σοσιαλιστὴς συγγραφέας· θ' ἀναρωτηθοῦμε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συλλάβει τὸ πέρασμα τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων ἀπ' τὴν κατάσταση ἐλεύθερων παραγωγῶν ποὺ ἐργάζονται σ' ἕνα ἐργαστήριο ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κυρίους. Πρέπει νὰ προσδιορίσουμε καλὰ τὸ ζήτημα· δὲν τὸ θέτουμε γιὰ τὸν κόσμο ποὺ ἔγινε σοσιαλιστικός, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὸ δικό μας καιρὸ καὶ γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ περάσματος ἀπὸ ἕνα κόσμο στὸν ἄλλο· ἂν δὲν κάναμε αὐτὸν τὸν περιορισμό, θὰ πέφταμε μέσα στὴν ουτοπία.

Ὁ Κάουτσκυ εἶναι πολὺ ἀπασχολημένος μ' αὐτὸ ποὺ θὰ δημιουργοῦνταν τὴν ἐπαύριο μιᾶς κοινωνικῆς ἐπανάστασης· προτείνει μιὰ λύση ποὺ μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι τόσο ἀδύνατη ὅσο ἐκείνη τοῦ Γκ. Μολινάρι. Ἂν τὰ συνδικάτα ἦταν ἀρκετὰ ἰσχυρὰ γιὰ ν' ἀποφασίσουν οἱ σημερινοὶ ἐργάτες νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ ἐργαστήρια καὶ νὰ ὑποστοῦν μεγάλες θυσίες κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀπεργιῶν

ἐνάντια στοὺς καπιταλιστές, θὰ εἶναι ἀναμφίβολα ἀρκετὰ ἰσχυρὰ γιὰ νὰ ἐπαναφέρουν τοὺς ἐργάτες στὸ ἐργαστήριο καὶ νὰ πετύχουν γι' αὐτοὺς μιὰ ἔξοχη κανονικὴ ἐργασία, ὅταν θ' ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ διέπεται ἀπὸ τὸ γενικὸ συμφέρον. Ὁ Κάουτσκυ δὲν φαίνεται ἄλλωστε νἄχει μιὰ πολὺ μεγάλη ἐμπιστοσύνη στὸ ἐξαίσιο τῆς λύσης του.

Δὲν ὑπάρχει προφανῶς καμμιὰ σύγκριση ἀνάμεσα σὲ μιὰ πειθαρχία ποὺ ἐπιβάλλει στοὺς ἐργάτες ἕνα γενικὸ διάταγμα τῆς ἐργασίας, καὶ σὲ κείνη ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς ὁδηγήσει νὰ βάλουν μπροστὰ μηχανὲς μὲ μιὰ ἀνώτερη ἐπιδεξιότητα. Τὸ λάθος προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Κάουτσκυ εἶναι πολὺ περισσότερο ἰδεολόγος ἀπ' ὅσο ἕνας ὀπαδὸς τοῦ Μάρξ· ἀγαπᾶ νὰ συλλογίζεται μὲ ἀποφάσεις καὶ πιστεύει πὼς ἔχει κάνει νὰ προχωρήσει ἕνα ζήτημα ὅταν κατορθώνει νὰ συγκεντρώνει λέξεις ποὺ ἔχουν μιὰ ἐπιστημονικὴ ὄψη· ἡ ὑποκείμενη πραγματικότητα τὸν ἐνδιαφέρει λιγότερο ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ διακόσμηση. Πολλοὶ ἄλλοι διέπραξαν ἄλλωστε τὸ ἴδιο λάθος ὅπως αὐτὸς καὶ ἀφέθηκαν ν' ἀπατηθοῦν ἀπ' τὴν ποικιλία τῶν ἐννοιῶν τῆς λέξης πειθαρχία· τὴν ἐννοοῦν τόσο ὅταν μιλοῦν γιὰ μιὰ καλὴ διαγωγὴ ποὺ στηρίζεται στὸν διακαῆ πόθο τῆς ψυχῆς, ὅσο ὅταν μιλᾶνε γιὰ ἕναν ἐξωτερικὸ ἐξαναγκασμό.

Ἡ ἱστορία τῶν παλιῶν συντεχνιῶν δὲν δίνει παρὰ πληροφορίες ποὺ εἶναι ἀληθινὰ χρησιμοποιήσιμες· δὲν φαίνεται νὰ εἶχαν ποτὲ γιὰ ἀποτέλεσμα νὰ προκαλοῦν μιὰ ὁποιαδήποτε προοδευτικὴ κίνηση· θὰ μπορούσαμε μᾶλλον νὰ σκεφτοῦμε πὼς χρησίμευαν γιὰ νὰ προστατεύουν τὴ ρουτίνα. Ὅταν ἐξετάζουμε ἀπὸ κοντὰ τὶς ἀγγλικὲς ἐργατικὲς ἑνώσεις, δὲν εἶναι ἀμφίβολο πὼς εἶναι ἐξίσου πάρα πολὺ ἐμποτισμένες ἀπὸ βιομηχανικὴ ρουτίνα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ συντεχνιακὸ πνεῦμα.

Τὸ παράδειγμα τῆς δημοκρατίας δὲν εἶναι ἱκανὸ οὔτε νὰ ρίξει φῶς στὸ ζήτημα. Μιὰ ἐργασία καθοδηγούμενη δημοκρατικά, θὰ ρυθμιζόταν μὲ διατάγματα, ἐπιτηρούμενη ἀπὸ μιὰ ἀστυνομία καὶ ὑποκείμενη στὶς κυρώσεις τῶν δικαστηρίων ποὺ θὰ βάζανε πρόστιμα ἢ φυλακή. Ἡ πειθαρχία θὰ ἦταν ἕνας ἐξωτερικὸς ἐξαναγκασμὸς πολὺ ἀνάλογος μὲ κεῖνον ποὺ ὑπάρχει σήμερα στὰ καπιταλιστικὰ ἐργαστήρια· ἀλλὰ θὰ ἦταν πιθανὸν ἀκόμα πιὸ αὐθαίρετη λόγω τῶν ἐκλογικῶν ὑπολογισμῶν καὶ ἐπιτροπῶν. Ὅταν

σκέφτεται κανεὶς τὶς ἰδιορρυθμίες ποὺ παρουσιάζουν οἱ ἀποφάσεις σὲ ποινικὰ ζητήματα, πείθεται εὔκολα ὅτι ἡ καταστολὴ θὰ ἀσκοῦνταν μ' ἕναν τρόπο πολὺ λίγο ἱκανοποιητικό. Φαίνεται πῶς εἶναι σύμφωνοι ν' ἀναγνωρίσουν ὅτι τὰ μικρὰ πταίσματα δὲν μποροῦν νὰ κριθοῦν εὔκολα ἀπὸ τὰ δικαστήρια, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες ἑνὸς αὐστηροῦ δικαστικοῦ συστήματος· συχνὰ πρότειναν νὰ ἱδρυθοῦν διοικητικὰ συμβούλια γιὰ ν' ἀποφαίνονται γιὰ τὴν τύχη τῶν παιδιῶν· ἡ ἐπαιτεία, στὸ Βέλγιο ὑπόκειται σ' ἕνα διοικητικὸ αὐθαίρετο ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ συγκρίνουμε μὲ κεῖνο τῆς ἀστυνομίας τῶν ἠθῶν· εἶναι γνωστὸ πῶς αὐτὴ ἡ ἀστυνομία, παρὰ τὶς ἀναρίθμητες διαμαρτυρίες, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι σχεδὸν κυρίαρχη στὴ Γαλλία. Εἶναι μάλιστα ἀξιοπαρατήρητο ὅτι γιὰ σημαντικὰ πταίσματα ἡ διοικητικὴ ἐπέμβαση γίνεται καθημερινὰ πιὸ ἰσχυρή, γιατὶ παραχωροῦν, ὅλο καὶ πιὸ πολύ, στοὺς ἀρχηγοὺς τῶν φυλακῶν καὶ ἀναμορφωτηρίων τὴν δύναμη νὰ μετριάζουν ἢ ἀκόμα νὰ καταργοῦν τὶς ποινές· οἱ γιατροὶ καὶ οἱ κοινωνιολόγοι ἐξυμνοῦν πολὺ αὐτὸ τὸ σύστημα, ποὺ τείνει νὰ δώσει στὴν ἀστυνομία ἕνα τόσο μεγάλο ρόλο ὅσο αὐτὸν ποὺ εἶχε στὸ Παλιὸ Καθεστώς. Ἡ ἐμπειρία δείχνει ὅτι τὸ καθεστὼς τοῦ καπιταλιστικοῦ ἐργαστηρίου εἶναι κατὰ πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ κεῖνο τῆς ἀστυνομίας, ἔτσι ποὺ δὲν βλέπουμε πολὺ πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ τελειοποιηθεῖ ἡ καπιταλιστικὴ πειθαρχία μέσω μεθόδων ποὺ διαθέτει ἡ δημοκρατία (1).

Κρίνω ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ σωστὸ στὴν ὑπόθεση τοῦ Κάουτσκυ: αὐτὸς εἶχε τὴ διαίσθηση ὅτι τὸ κίνητρο τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος θἄπρεπε νἆναι ἐπίσης τὸ κίνητρο τῆς ἠθικῆς τῶν παραγωγῶν· ἐκεῖ εἶναι μιὰ ἄποψη ὁλότελα σύμμορφη μὲ τὶς μαρξιστικὲς ἀρχές, ἀλλὰ πρέπει ἡ ἰδέα αὐτὴ νὰ ἐφαρμοσθεῖ ὁλότελα διαφορετικὰ ἀπὸ κείνη τοῦ γερμανοῦ συγγραφέα. Δὲν πρέπει νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ συνδικάτου πάνω στὴν ἐργασία εἶναι ἄμεση, ὅπως τὸ ὑποθέτει· ἡ ἐπίδραση πρέπει νὰ προκύπτει ἀπὸ μεσολαβήσεις.

---

(1) Θὰ μπορούσαμε μάλιστα ν' ἀναρωτηθοῦμε ἂν τὸ ἰδανικὸ τῶν σχετικὰ τιμίων καὶ μορφωμένων ἀνθρώπων δὲ θἄταν σήμερα, ἡ πειθαρχία τοῦ καπιταλιστικοῦ ἐργαστηρίου· ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐξουσίας ποὺ ἀποδίδεται στοὺς δημάρχους καὶ στοὺς κρατικοὺς κυβερνῆτες στὴν Ἀμερικὴ μοῦ φαίνεται πῶς εἶναι σημάδι αὐτῆς τῆς τάσης.

Φτάνουμε σ' ἕνα ἱκανοποιητικὸ ἀποτέλεσμα ξεκινώντας ἀπὸ πολὺ περίεργες ἀναλογίες ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς ἰδιότητες τὶς πιὸ ἀξιοπαρατήρητες τῶν στρατιωτῶν ποὺ κάνανε τοὺς πολέμους τῆς Ἐλευθερίας, ἐκεῖνες ποὺ γεννᾶ ἡ προπαγάνδα ποὺ γίνεται ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἀπεργίας καὶ κεῖνες ποὺ πρέπει ν' ἀπαιτήσουμε ἀπὸ ἕναν ἐλεύθερο ἐργάτη σὲ μιὰ κοινωνία πολὺ προοδευτική. Πιστεύω πὼ αὐτὲς οἱ ἀναλογίες ἀποτελοῦν μιὰ καινούργια ἀπόδειξη (καὶ ἴσως ἀποφασιστική) ὑπὲρ τοῦ ἐπαναστατικοῦ συνδικαλισμοῦ.

Κατὰ τοὺς πολέμους τῆς Ἐλευθερίας, κάθε στρατιώτης θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του σὰν νὰ ἦταν ἕνα πρόσωπο ποὺ εἶχε νὰ κάνει κάτι τὸ πολὺ σπουδαῖο στὴ μάχη, ἀντὶ νὰ θεωρεῖται ὅτι ἦταν μόνο ἕνα κομμάτι μέσα σ' ἕναν στρατιωτικὸ μηχανισμὸ ἐμπιστευμένο στὴν κυριαρχικὴ διεύθυνση ἑνὸς κυρίου. Στὴ λογοτεχνία αὐτῶν τῶν καιρῶν μᾶς ἐκπλήσσει τὸ νὰ βλέπουμε ν' ἀντιτάσσουν συνεχῶς τοὺς ἐλεύθερους ἀνθρώπους τῶν δημοκρατικῶν στρατῶν στὰ ἀνδρείκελα τῶν βασιλικῶν στρατῶν· δὲν ἦταν καθόλου ρητορικὰ σχήματα ποὺ μεταχειρίζονταν οἱ γάλλοι συγγραφεῖς· μπόρεσα νὰ πεισθῶ, ἀπὸ μιὰ βαθειὰ καὶ προσωπικὴ μελέτη ἑνὸς πολέμου αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὅτι τὰ λόγια ἀνταποκρίνονταν τέλεια στὰ πραγματικὰ αἰσθήματα τοῦ στρατιώτη.

Οἱ μάχες δὲν μποροῦσαν λοιπὸν νὰ παρομοιωθοῦν μὲ παιξίματα σκακιοῦ στὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' ἕνα πιόνι· γινόντουσαν ἐπισωρεύσεις ἡρωϊκῶν ἄθλων, ποὺ ἐκτελοῦνταν ἀπὸ ἄτομα ποὺ ἀντλοῦσαν μέσα στὸν ἐνθουσιασμό τους τὶς ἀφορμὲς τῆς συμπεριφορᾶς τους. Ἡ ἐπαναστατικὴ λογοτεχνία δὲν εἶναι στὸ σύνολο ψεύτικη ὅταν ἀναφέρει ἕνα τόσο μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ φράσεις πομπώδεις σὲ λόγια ποὺ ἐξακοντίσθηκαν ἀπὸ μαχητές· ἀναμφίβολα, καμμιὰ ἀπ' τὶς φράσεις αὐτὲς δὲν προφέρθηκε ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους στοὺς ὁποίους τὶς ἀπέδωσαν· ἡ μορφὴ ὀφείλεται σὲ ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων συνηθισμένους νὰ μεταχειρίζονται τὴν κλασσικὴ ἀπαγγελία· ἀλλὰ τὸ βάθος εἶναι πραγματικό, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἔχουμε, χάρη στὰ ψέματα τῆς ἐπαναστατικῆς ρητορικῆς, μιὰ ἀναπαράσταση ἐντελῶς ἀκριβῆ τῆς ὄψης κάτω ἀπ' τὴν ὁποία οἱ μαχητὲς βλέπανε τὸν πόλεμο, τὴν ἀληθινὴ ἔκφραση τῶν αἰσθημάτων ποὺ προκαλοῦσαν καὶ ἀκόμα τὴν τονικότητα τῶν ὁ-

λότελα ὁμηρικῶν μαχῶν πού δίνονταν ποτέ. Δέ νομίζω νά διμαρτυρήθηκε ποτέ κανένας ἀπό τούς παῖκτες αὐτῶν τῶν δραμάτων ἐνάντια στά λόγια πού τοῦ ἀποδόθηκαν· γιατί ὁ καθένας ἔβρισκε σ' αὐτά τήν ἐνδόμυχη ψυχή του κάτω ἀπό φανταστικές λεπτομέρειες (1).

Μέχρι τή στιγμή πού ἐμφανίστηκε ὁ Ναπολέων, ὁ πόλεμος δέν εἶχε καθόλου ἐπιστημονικό χαρακτήρα πού οἱ μεταγενέστεροι θεωρητικοί τῆς στρατηγικῆς πίστεψαν κάποτε νά τοῦ ἀποδώσουν· ἀπατημένοι ἀπ' τήν ἀναλογία πού βρίσκανε ἀνάμεσα στούς θριάμβους τῶν ἐπαναστατικῶν στρατῶν καί σ' ἐκείνους τῶν ναπολεοντείων, οἱ ἱστορικοί φαντάστηκαν ὅτι οἱ προηγούμενοι ἀπό τόν Ναπολέοντα στρατηγοί εἶχαν κάνει μεγάλα ἐκστρατευτικά σχέδια· τέτοια σχέδια δέν ὑπῆρξαν ἤ δέν εἶχαν παρά μιά ἄπειρα ἀδύνατη ἐπίδραση στήν πορεία τῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ καλύτεροι ἀξιωματικοί ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀντιλαμβάνονταν ὅτι τό τάλαντό τους συνίστατο στό νά δίνουν στούς στρατούς τους τά ὑλικά μέσα γιά νά ἐκδηλώσουν τήν ὁρμή τους· ἡ νίκη ἦταν ἐξασφαλισμένη κάθε φορά πού οἱ στρατιῶτες μποροῦσαν νά δώσουν πλήρη ἐλευθερία στήν ὁρμή τους, χωρίς νά ἐμποδίζονται ἀπ' τήν κακή διοίκηση καί ἀπό τήν βλακεία τῶν ἐκπρόσωπων τοῦ λαοῦ αὐτοσχεδιαζόμενοι στρατηγοί. Στό πεδίο τῆς μάχης οἱ ἀρχηγοί δίνανε τό παράδειγμα τοῦ θάρρους, οἱ πιό τολμηροί δέν ἦταν παρά πρῶτοι μαχητές, σάν ἀληθινοί ὁμηρικοί βασιλιάδες· αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού ἐξηγεῖ τό μεγάλο γόητρο πού ἀπόκτησαν ἀμέσως πάνω στά νέα στρατεύματα τόσοι ἀξιωματικοί τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος, πού ἡ ὁμόφωνη ἐπεφημία τῶν στρατιωτῶν ἔφερε στίς πρῶτες γραμμές, στήν ἀρχή τοῦ πολέμου.

Ἄν θέλαμε νά βροῦμε, σ' αὐτούς τούς πρώτους στρατούς, ποιά ἦταν ἡ προηγούμενη ἰδέα μιᾶς πειθαρχίας, θά μπορούσαμε νά ποῦμε πώς ὁ στρατιώτης ἦταν πεισμένος πώς ἡ παραμικρότερη λιποψυχία τῶν στρατιωτῶν μποροῦσε νά ἐκθέσει τήν ἐπιτυχία καί τή ζωή ὅλων τῶν συντρόφων του — καί ὁ στρατιώτης ἐνερ-

---

(1) Ἡ ἱστορία αὐτή εἶναι ἐπίσης κατάφορτη μ' ἕνα πλῆθος ἀπό περιπέτειες πού κατασκευάστηκαν κατά μίμηση πραγματικῶν περιπετειῶν καί πού ἔχουν φανερή συγγένεια μ' ἐκεῖνες πού θἄκαναν δημοφιλεῖς Οἱ τρεῖς σωματοφύλακες.

γοῦσε μὲ σοβαρότητα. Αὐτὸ ὑποθέτει ὅτι δὲν ὑπολογίζουν σχετικὲς ἀξίες μὲ τοὺς παράγοντες τῆς νίκης, ἔτσι ποὺ ὅλα τὰ πράγματα θεωροῦνταν κάτω ἀπὸ μιὰ ἄποψη ποιοτικὴ καὶ ἀτομικιστική. Τέλος, ἐκπλήσσεται κανεὶς πάρα πολὺ ἀπ' τοὺς ἀτομικιστικοὺς χαρακτῆρες ποὺ συναντάει κανεὶς σ' αὐτοὺς τοὺς στρατοὺς καὶ δὲν βρίσκει τίποτα ποὺ νὰ μοιάζει μὲ τὴν ὑπακοὴ γιὰ τὴν ὁποία μιλᾶνε οἱ σημερινοὶ συγγραφεῖς μας. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου ἀνακριβές νὰ ποῦμε, πὼς οἱ ἀπίστευτες γαλλικὲς νίκες ὀφείλονταν τότε στὶς ξιφολόγχες (1).

Τὸ ἴδιο πνεῦμα ξαναβρίσκεται στὶς ἐργατικὲς ὁμάδες ποὺ παθιάζονται γιὰ τὴ γενικὴ ἀπεργία· αὐτὲς οἱ ὁμάδες φαντάζονται, πράγματι, τὴν ἐπανάσταση σὰν μιὰ τεράστια ἐξέγερση ποὺ μποροῦμε ἀκόμα νὰ χαρακτηρίσουμε ἀτομιστική: ὁ καθένας βαδίζοντας μὲ τὸν περισσότερο δυνατὸ ζῆλο, ἐνεργώντας γιὰ λογαριασμό του, μὴ ἀπασχολούμενος καθόλου νὰ ὑποτάξει τὴ συμπεριφορά του σ' ἕνα μεγάλο σχέδιο συνόλου σοφὰ συνδυασμένου. Ὁ χαρακτήρας αὐτὸς τῆς προλεταριακῆς γενικῆς ἀπεργίας ἐπισημάνθηκε πολλὲς φορές, καὶ φοβίζει τοὺς ἄπληστους πολιτικοὺς ποὺ καταλαβαίνουν θαυμάσια ὅτι μιὰ ἐπανάσταση ποὺ καθοδηγητεῖται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ ἐξαφάνιζε κάθε πιθανότητα γι αὐτοὺς ν' ἁρπάξουν τὴν κυβέρνηση.

Ὁ Ζωρές, ποὺ κανένας δὲν θὰ σκεφθεῖ νὰ μὴ τὸν κατατάξει ἀνάμεσα στοὺς πιὸ συνετοὺς ἀνθρώπους ποὺ ὑπάρχουν, ἀναγνώρι-

---

(1) Σὲ μιὰ μπροσούρα ποὺ ἔκανε σκάνδαλο, ὁ στρατηγὸς Ντονὸπ κατάγγειλε τὰ γελοῖα, ἀποτελέσματα, τῆς σύγχρονης πειθαρχίας, ποὺ κάνει νὰ γίνονται ἕξεις στοὺς ἀξιωματικοὺς «συνήθειες δουλικότητας», ὅπως ὁ Μπιγκὼ καὶ Ντραγκομίρωφ, ὁ καθένας στὴ μάχη νὰ γνωρίζει ἀκριβῶς τὸ σχέδιο τῶν ἀρχηγῶν του· βρίσκει παράλογο «ν' ἀπομακρύνουν καὶ προγράφουν πολεμικὲς πράξεις ποὺ θέτουν σὲ κίνδυνο καὶ σὲ δοκιμασία τὶς πιὸ εὐγενεῖς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, στὶς πιὸ δύσκολες περιστάσεις καὶ τὶς πιὸ τραγικές, τὴ σκέψη, τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ στὴν πληρότητα ὅλης τῆς δύναμης ποὺ ὁ Θεός, ὁ Θεὸς τῶν στρατιῶν, τοῦ ἔθεσε, γιὰ τὴν ὑπεράσπιση καὶ τὸ θρίαμβο τῶν εὐγενικῶν σκοπῶν. (Διοίκηση καὶ ὑπακοή, σελίδες 14—19 καὶ σ. 37). Αὐτὸς ὁ στρατηγὸς ὑπῆρξε ἕνας ἀπ' τοὺς πιὸ ἔξοχους στρατηγοὺς τοῦ ἱππικοῦ μας· τὸ ὅπλο αὐτὸ φαίνεται πὼς διετήρησε ἕνα αἴσθημα τοῦ πολέμου πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ κεῖνο ποὺ ἔχουν στὰ ἄλλα ὅπλα.

σε πάρα πολὺ καλὰ τὸ κίνδυνο ποὺ τὸν ἀπειλεῖ· κατηγορεῖ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς γενικῆς ἀπεργίας ὅτι κατακομματιάζουν τὴ ζωὴ καὶ πᾶνε ἔτσι ἐνάντια στὴν ἐπανάσταση (1). Αὐτὴ ἡ ἀκατανόητη διάλεκτος πρέπει νὰ ἐκφραστεῖ ἔτσι: Οἱ ἐπαναστάτες συνδικαλιστὲς θέλουν νὰ ἐξάψουν τὴν ἀτομικότητα τῆς ζωῆς τοῦ παραγωγοῦ· πηγαίνουν λοιπόν ἐνάντια στὰ συμφέροντα τῶν πολιτικῶν, ποὺ θἄθελαν νὰ διευθύνουν τὴν ἐπανάσταση σὲ τρόπο ποὺ νὰ μεταβιβάσουν τὴν ἐξουσία σὲ μιὰ καινούργια μειοψηφία· ὑποσκάπτουν τὶς βάσεις τοῦ Κράτους. Εἴμαστε σύμφωνοι σ᾿ ὅλ᾿ αὐτά. καὶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ χαρακτήρας (ἐκφοβιστικὸς γιὰ τοὺς κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστές, τραπεζίτες καὶ ἰδεολόγους) ποὺ δίνει μιὰ τόσο ἐξαιρετικὴ ἀξία στὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας.

Κατηγοροῦν τοὺς ὀπαδοὺς τῆς γενικῆς ἀπεργίας ὅτι ἔχουν ἀναρχικὲς τάσεις· πράγματι, παρατηροῦμε ὅτι οἱ ἀναρχικοὶ μπῆκαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ στὰ συνδικάτα ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια κι ὅτι δούλεψαν πολὺ ν᾿ ἀναπτύξουν εὐνοϊκὲς τάσεις γιὰ τὴ γενικὴ ἀπεργία. Ἡ κίνηση αὐτὴ ἐξηγεῖται ἀφ᾿ ἑαυτῆς, γιατὶ ἡ γενικὴ ἀπεργία, εἶναι ἡ πιὸ λαμπρὴ ἐκδήλωση τῆς ἀτομιστικῆς δύναμης μέσα στὶς ἐξεγερθεῖσες μάζες. Μοῦ φαίνεται, ἐπὶ πλέον, ὅτι οἱ ἐπίσημοι σοσιαλιστὲς θὰ ἔκαναν πολὺ καλὰ νὰ μὴ ἐπιμένουν στὸ σημεῖο αὐτό· γιατὶ ἐκτίθενται ἔτσι στὸ νὰ προκαλοῦν σκέψεις ποὺ δὲ θὰ ἦταν πρὸς ὄφελός τους. Θὰ ἀναρωτηθοῦμε, πράγματι, ἂν οἱ ἐπίσημοι σοσιαλιστὲς μας, μὲ τὸ πάθος γιὰ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη τους στὸ πνεῦμα τῶν ἀρχηγῶν, δὲν εἶναι οἱ πιὸ αὐθεντικοὶ κληρονόμοι τῶν βασιλικῶν στρατῶν, ἐνῶ οἱ ἀναρχικοὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς γενικῆς ἀπεργίας θ᾿ ἀντιπροσώπευαν σήμερα τὸ πνεῦμα τῶν ἐπαναστατῶν πολεμιστῶν ποὺ χτύπησαν, τόσο πολὺ καὶ ἐνάντια σ᾿ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς τέχνης, τοὺς ὡραίους στρατοὺς τοῦ συνασπισμοῦ. Καταλαβαίνω ὅτι οἱ ἀναγνωρισμένοι σοσιαλιστές, οἱ ἐλεγχόμενοι καὶ οἱ δεόντως πατενταρισμένοι ἀπὸ τὴν «Οὐμανιτέ» δὲ γουστάρουν τοὺς ἥρωες τοῦ Φλερούς, ποὺ ἦταν πολὺ ἄσχημα ντυμένοι καὶ ποὺ θὰ φαίνονταν ἄσχημοι στὰ σαλόνια τῶν μεγάλων τραπεζιτῶν· ἀλλὰ ὅλος ὁ κόσμος δὲν ὑποτάσσει τὴ σκέψη του στὴν ἁρμοδιότητα τῶν μετόχων τοῦ Ζωρές.

---

(1) ΖΩΡΕΣ, Σοσιαλιστικὲς μελέτες, σελίδες 117—118.

V

Θὰ ζητήσουμε τώρα νὰ ἐπισημάνουμε ἀναλογίες ποὺ θὰ δείξουν πῶς ὁ ἐπαναστατικὸς συνδικαλισμὸς εἶναι ἡ μεγάλη ἐκπαιδευτικὴ δύναμη ποὺ ἔχει ἡ σύγχρονη κοινωνία γιὰ νὰ προετοιμάσει τὴν ἐργασία τοῦ μέλλλοντος.

Α.— Ὁ ἐλεύθερος παραγωγὸς μέσα σ' ἕνα ἐργαστήριο ἀνώτερης προόδου δὲν πρέπει νὰ μετρᾷ ποτὲ τὶς προσπάθειες ποὺ καταβάλλει μ' ενα ἐξωτερικὸ μέτρο· βρίσκει μέτρια ὅλα τὰ μοντέλα ποὺ τοῦ παρουσιάζουν καὶ θέλει νὰ ξεπεράσει τὸ κάθε τι ποὺ ἔγινε πρὶν ἀπ' αὐτόν. Ἡ παραγωγὴ βρίσκεται ἔτσι ἐξασφαλισμένη νὰ βελτιώνεται πάντοτε σὲ ποιότητα καὶ σὲ ποσότητα· ἡ ἰδέα τῆς ἀπεριόριστης προόδου πραγματοποιεῖται μέσα σ' ἕνα τέτοιο ἐργαστήριο.

Οἱ παλιοὶ σοσιαλιστὲς εἶχαν τὴ διαίσθηση αὐτοῦ τοῦ νόμου ὅταν εἶχαν ζητήσει ἀπ' τὸν καθένα νὰ παράγει σύμφωνα μὲ τὶς δυνάμεις του· ἀλλὰ δὲν ἤξεραν νὰ ἐξηγήσουν τὸν κανόνα τους, ποὺ στὶς οὐτοπίες τους φαινόταν μᾶλλον καμωμένος γιὰ ἕνα μοναστήρι ἢ γιὰ μιὰ οἰκογένεια, παρὰ γιὰ μιὰ σύγχρονη κοινωνία. Ὡστόσο, μερικὲς φορὲς φαντάζονταν στοὺς ἀνθρώπους τους ἕνα ζῆλο παρόμοιο μὲ κεῖνο ποὺ μᾶς γνωρίζει ἡ ἱστορία τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν: αὐτὴ ἡ τελευταία ἄποψη δὲν εἶναι καθόλου ἀμελητέα, μολονότι οἱ παλιοὶ σοσιαλιστὲς δὲν ἔχουν καθόλου καταλάβει τὴν ἀξία αὐτῆς τῆς παρομοίωσης.

Πάντοτε ὅταν πλησιάζουμε ἕνα ζήτημα σχετικὸ μὲ τὴ βιομηχανικὴ πρόοδο, κοιτάζουμε τὴν τέχνη σὰν μιὰ προκατάληψη τῆς πιὸ ἀνώτερης παραγωγῆς — ἂν καὶ ὁ καλλιτέχνης, μὲ τὶς ἰδιοτροπίες του, φαίνεται νὰ εἶναι συχνὰ στοὺς ἀντίποδες τοῦ σύγχρονου ἐργάτη (1). Ἡ ἀναλογία αὐτὴ δικαιολογεῖται ἀπ' τὸ γεγονὸς

---

(1) Ὅταν μιλᾶμε γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀξία τῆς τέχνης, ξεχνοῦμε συχνὰ ὅτι τὰ ἤθη τῶν μοντέρνων καλλιτεχνῶν, ποὺ στηρίζονται στὴ μίμηση μιᾶς εὔθυμης ἀριστοκρατίας, δὲν εἶναι καθόλου ἀναγκαῖα καὶ προέρχονται ἀπὸ μιὰ παράδοση ποὺ ἦταν μοιραία, σὲ πολλὰ ταλέντα. Ὁ Λαφάργκ φαίνεται νὰ πιστεύει πὼς ὁ παριζιάνος κοσμηματοποιὸς μπορεῖ νὰ εἶχε ἀνάγκη νὰ ντύνεται κομψὰ, νὰ τρώει στρείδια καὶ νὰ κυνηγᾶ τὰ κορίτσια γιὰ ν' ἀναπαριστάνει τὸν καλλιτεχνικὸ τῆς ἐργασίας του». (Ἡμερολόγιο τῶν οἰκονομολόγων, Σεπτέμβριος 1884, σ. 386). Δὲ δίνει κανένα λόγο γιὰ νὰ ὑποστηρίξει αὐτὸ τὸ παράδοξο· θὰ μπορούσαμε ἐξ ἄλλου νὰ παρατηρήσουμε πὼς τὸ πνεῦμα τοῦ γαμπροῦ τοῦ Μάρξ παραβαρύνεται ἀπὸ ἀριστοκρατικὲς σκοτοῦρες.

ὅτι ὁ καλλιτέχνης δὲν ἀγαπᾶ ν' ἀντιγράφει τύπους πού ἔχει πάρει· τὸ ἀπεριόριστο τῆς βούλησής του τὸν διακρίνει ἀπὸ τὸν κοινὸ τεχνίτη πού ἐπιτυγχάνει κυρίως στὴν ἀπεριόριστη ἀντιγραφὴ τῶν τύπων πού του εἶναι ξένοι. Ὁ ἐφευρέτης εἶναι καλλιτέχνης πού ἐξαντλεῖται νὰ ἐπιδιώκει τὴν πραγματοποίηση σκοπῶν πού οἱ πρακτικοὶ ἄνθρωποι διακηρύσσουν πολὺ συχνὰ παράλογους, καὶ πού περνᾶ ἀρκετὰ εὔκολα γιὰ τρελλός, ἂν ἔχει κάνει μιὰ σπουδαία ἐφεύρεση· οἱ πρακτικοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἀνάλογοι μὲ τοὺς καλλιτέχνες. Σ' ὅλες τὶς βιομηχανίες, θὰ μπορούσαμε ν' ἀναφέρουμε σπουδαῖες τελειοποιήσεις πού ἔχουν γιὰ ἀρχὴ μικρὲς ἀλλαγὲς πού ἔγιναν ἀπὸ ἐργάτες προικισμένους μὲ τὸ γοῦστο τοῦ καλλιτέχνη γιὰ τὴν καινοτομία.

Αὐτὴ ἡ κατάσταση τοῦ πνεύματος εἶναι ἀκόμα ἀκριβῶς ἐκείνη πού συναντούσαμε στοὺς πρώτους στρατοὺς πού ὑποστήριξαν τοὺς πολέμους τῆς Ἐλευθερίας καὶ κείνη πού ἔχουν οἱ προπαγανδιστὲς τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ὁ σφοδρὸς αὐτὸς ἀτομικισμὸς θἄλειπε ὁλότελα ἀπὸ ἐργατικὲς τάξεις πού θὰ εἶχαν πάρει τὴ μόρφωσή τους ἀπὸ πολιτικούς· δὲ θὰ ἦσαν πιὰ ἱκανὲς παρὰ ν' ἀλλάξουν δασκάλους. Οἱ κακοὶ βοσκοὶ ἐλπίζουν πὼς θὰ εἶναι ἔτσι· καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Χρηματιστηρίου δὲ θὰ τοὺς ἔδιναν πιὰ χρήματα ἂν πειθόντουσαν ὅτι ὁ κοινοβουλευτικὸς σοσιαλισμὸς εἶναι πολὺ ταυτοπαθὴς μὲ τὶς ληστεῖες τοῦ Χρηματιστηρίου.

Β.—Ἡ σύγχρονη βιομηχανία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πάντοτε πιὸ μεγάλη φροντίδα τῆς ἀκρίβειας· ὅσο τὸ σύνολο τῶν ἐργαλείων γίνεται πιὸ ἐπιστημονικό, ἀπαιτοῦν νὰ παρουσιάζει τὸ προϊὸν λιγότερα κρυμμένα μειονεκτήματα καὶ ἡ ταυτότητά του νὰ ἀνταποκρίνεται ὁλότελα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς χρήσης, στὶς φαινομενικότητες.

Ἂν ἡ Γερμανία δὲν κατέκτησε ἀκόμα τὴ θέση πού θἄπρεπε νὰ τῆς ἀνήκει στὸν οἰκονομικὸ κόσμο λόγω τοῦ μεταλλευτικοῦ πλούτου τοῦ ἐδάφους της, τῆς ἐνεργητικότητας τῶν βιομηχάνων της καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν τεχνικῶν της, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅ,τι γιὰ πολὺν καιρό, οἱ βιομήχανοί της πίστεψαν πὼς ἦταν ἱκανὴ νὰ πλημμυρίσει τὴν ἀγορὰ μὲ κατώτερα ἐμπορεύματα· μολονότι ἡ γερμανικὴ παραγωγὴ βελτιώθηκε πάρα πολὺ ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια δὲν ἀπολαμβάνει ἀκόμα καμμιὰ μεγάλη ἐκτίμηση.

Μποροῦμε, ἐδῶ ἀκόμα, νὰ παρομοιάσουμε τὴν ὑψηλὰ τελειοποιημένη βιομηχανία καὶ τὴν τέχνη. Ὑπῆρξαν ἐποχὲς κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ κοινὸ ἐκτιμοῦσε κυρίως τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσαν αὐταπάτες· τὰ μέσα αὐτὰ δὲν ἔγιναν δεκτὰ στὶς μεγάλες σχολὲς καὶ ἔχουν παγκόσμια καταδικαστεῖ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἔχουν κάποιο κῦρος στὴν αἰσθητική (1).

Τὴν ἐντιμότητα αὐτή, ποὺ μᾶς φαίνεται σήμερα τόσο ἀναγκαία στὴ βιομηχανία ὅσο καὶ στὴν τὲχνη, δὲν τὴν ὑποψιάστηκαν οἱ ουτοπιστές (2)· ὁ Φουρρίε, στὴν ἀρχὴ τῆς καινούργιας ἐποχῆς, πίστευε πὼς ἡ ἀπάτη στὴν ποιότητα τῶν ἐμπορευμάτων ἦταν ἕνα χαρακτηριστικὸ σημεῖο τῶν σχέσεων μεταξὺ πολιτισμένων· γυρνοῦσε τὶς πλάτες στὴν πρόοδο καὶ φαινόταν ἀνίκανος νὰ καταλάβει τὸν κόσμο ποὺ διαμορφωνόταν γύρω του· καθὼς δὲ σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐπαγγελματίες τῆς προφητείας, αὐτὸς ὁ δῆθεν μάντις μπέρδευε τὸ μέλλον μὲ τὸ παρελθόν. Ὁ Μάρξ θὰ πεῖ, ὁλότελα ἀντίθετα, πὼς ἡ ἀπάτη στὸ ἐμπόρευμα εἶναι ἄδικη στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα παραγωγῆς», γιατὶ δὲν ἀνταποκρίνεται πιὰ στὸ σύγχρονο σύστημα τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν (3).

Ὁ στρατιώτης τῶν πολέμων τῆς Ἐλευθερίας ἔδινε μιὰ μεγάλη σπουδαιότητα δεισιδαιμονικὴ στὴν ἐκπλήρωση τῶν παραμικρότερων παραγγελιῶν. Ἀπὸ κεῖ προκύπτει πὼς δὲν ἔνοιωθε κανένα οἶκτο γιὰ τοὺς στρατηγοὺς ἢ τοὺς δημόσιους ὑπάλληλους ποὺ ἔβλεπε νὰ καραδοκοῦν ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἧττα, κάτω ἀπὸ τὴν κατηγορία τῆς παράλειψης τοῦ καθήκοντός τους· δὲν καταλάβαινε καθόλου τὰ γεγονότα αὐτὰ ὅπως μπορεῖ νὰ τὰ κρίνει ὁ σημερινὸς ἱστορικός· δὲν εἶχε κανένα μέσο γιὰ νὰ μάθει ἂν πραγματικὰ οἱ

---

(1) Βλέπε τὸ ἔργο «Ἑφτὰ λάμπες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς» τοῦ Ράσκιν τὸ κεφάλαιο ποὺ ἔχει τὸν τίτλο: «Λάμπα ἀλήθειας».

(2) Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ὑπάρχουν δυὸ τρόποι συλλογισμοῦ γιὰ τὴν τέχνη· ὁ Νίτσε ἐπικρίνει τὸν Κάντ ποὺ εἶχε «ὅπως ὅλοι οἱ φιλόσοφοι σκεφτεῖ γιὰ τὴν τέχνη καὶ γιὰ τὸ ὡραῖο σὰν θεατής, ἀντὶ νὰ θεωρεῖ τὸ αἰσθητικὸ πρόβλημα βασιζόμενος στὴν ἐμπειρία τοῦ καλλιτέχνη, τοῦ δημιουργοῦ». Τὴν ἐποχὴ τῶν ουτοπιστῶν, ἡ αἰσθητικὴ ἦταν μιὰ καθαρὴ φλυαρία ἐρασιτεχνῶν, ποὺ δὲν παρέλειπαν νὰ ἐκστασιάζονται μπροστὰ στὴν ἐπιδεξιότητα μὲ τὴν ὁποία εἶχε μπορέσει νὰ ἀπατήσει τὸ κοινό της.

(3) Μάρξ, Κεφάλαιο, τόμος 3ος, πρῶτο μέρος, σ. 395.

καταδικασμένοι εἶχαν διαπράξει μιὰ προδοσία· ἡ ἀποτυχία δὲ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθεῖ στὰ μάτια τους παρὰ σὰν κάποιο λάθος πολὺ σοβαρὸ ἀποδιδόμενο στοὺς ἀρχηγούς του. Τὸ ὑψηλὸ αἴσθημα ποὺ εἶχε ὁ στρατιώτης γιὰ τὸ δικό του καθῆκον καὶ ἡ ὑπερβολικὴ ἐντιμότητα ποὺ ἔφερνε στὴν ἐκτέλεση τῶν παραμικρότερων παραγγελιῶν, τὸν ἔκανε νὰ ἐπιδοκιμάζει τὰ μέτρα αὐστηρότητας ποὺ παίρνονταν ἐνάντια στοὺς ἀνθρώπους ποὺ τοῦ φαινόταν πὼς εἶχαν προξενήσει τὴ συμφορὰ τοῦ στρατοῦ καὶ ἔκαναν νὰ χαθεῖ ὁ καρπὸς ἀπὸ τοὺς ἡρωϊσμούς.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ δεῖ κανεὶς νὰ ξαναβρίσκεται τὸ ἴδιο πνεῦμα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀπεργιῶν· οἱ ἡττημένοι ἐργάτες, εἶνι πεισμένοι ὅτι ἡ ἀτυχία τους ὀφείλεται στὴν αἰσχρότητα μερικῶν συντρόφων ποὺ δὲν ἔκαναν ὅλα ὅσα εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ περιμένουν ἀπ' αὐτούς· πολλὲς κατηγορίες προδοσίας δημιουργοῦνταν, γιατὶ μόνον ἡ προδοσία μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει, γιὰ τὶς ἡττημένες μάζες, τὴν ἧττα τῶν ἡρωϊκῶν στρατευμάτων· πολλὲς βιαιότητες λοιπὸν πρέπει νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸ αἴσθημα ποὺ ἀπόκτησαν γιὰ ἐντιμότητα ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν στὴν ἐκπλήρωση προσπαθειῶν. Δὲν πιστεύω πὼς οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἔχουν γράψει γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἀκολουθοῦν τὶς ἀπεργίες, νἄχουν ἀρκετὰ σκεφθεῖ γιὰ τὴν ἀναλογία ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς ἀπεργίες καὶ στοὺς πολέμους τῆς Ἐλευθερίας, καὶ κατὰ συνέπεια, ἀνάμεσα στὶς βιαιότητες καὶ στὶς ἐκτελέσεις στρατηγῶν κατηγορούμενων γιὰ προδοσία (1).

Γ.— Δὲν θὰ ὑπῆρχαν ποτέ μεγάλα κατορθώματα στὸν πόλεμο, ἂν κάθε στρατιώτης, ὅλο καὶ συμπεριφερόμενος ἡρωϊκά, ἀπαιτοῦσε νὰ πάρει μιὰ ἀμοιβὴ ἀνάλογη μὲ τὴν ἀξία του. Ὅταν ἐξορμᾶ ἕνας λόχος, οἱ ἄνδρες ποὺ βαδίζουν ἐπὶ κεφαλῆς ξέρουν πὼς στέλλονται στὸ θάνατο καὶ ὅτι ἡ δόξα θὰ εἶναι γιὰ κείνους, ποὺ

---

(1) Ὁ Π. Μπυρὼ ἀφιέρωσε ἕνα κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του γιὰ τὸ Συμβόλαιο Ἐργασίας, γιὰ νὰ ἐξηγήσει τοὺς λόγους ποὺ δικαιολογοῦν τὸ μποϋκοτάζ τῶν ἐργατῶν ποὺ δὲν ἀκολουθοῦν τοὺς συντρόφους τους στὶς ἀπεργίες· κρίνει πὼς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀξίζουν τὴν τύχη τους γιατὶ ἔχουν μιὰ ἀξία ἐπαγγελματικὴ καὶ ἠθικὴ κατώτερη. Αὐτὸ μοῦ φαίνεται πολὺ ἀνεπαρκὲς γιὰ νὰ ἐξηγήσει τοὺς λόγους ποὺ στὰ μάτια τῶν ἐργατικῶν μαζῶν ἐξηγοῦν αὐτὲς τὶς βιαιότητες. Ὁ συγγραφέας τοποθετεῖται σὲ μιὰ ἄποψη πολὺ πιὸ διανοητική.

ἀνεβαίνοντας στὰ πτώματά τους, θὰ μποῦν μέσα στὴν ἐχθρικὴ θέση· ὡστόσο δὲ σκέφτονται καθόλου γι αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀδικία καὶ πηγαίνουν πάντοτε μπροστά.

Ὅταν σ' ἕνα στρατὸ ἡ ἀνάγκη τῶν ἀμοιβῶν γίνεται αἰσθητὰ πολὺ ζωηρή, μποροῦμε νὰ βεβαιώσουμε πὼς ἡ ἀξία του βρίσκεται σὲ πτώση. Ἀξιωματικοὶ ποὺ εἶχαν κάνει τὶς ἐπιστρατεῖες τῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ ποὺ δὲν ὑπηρέτησαν ὑπὸ τὶς ἄμεσες διαταγὲς τοῦ Ναπολέοντα παρὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς καρριέρας τους, ἀπόρησαν μὲ τὸ μεγάλο θόρυβο ποὺ ἔγινε γύρω ἀπὸ πολεμικὰ γεγονότα πού, στὸν καιρὸ τῆς νεότητάς τους, πέρασαν ἀπαρατήρητα: «Μὲ παραφόρτωσαν μ' ἐκείνους, ἔλεγε ὁ στρατηγὸς Ντυσέσμ, γιὰ πράγματα ποὺ δὲ παρατηροῦνται στὸ στρατὸ τῆς Σάμπρ-Μέζ (1)». Ἡ θεατρικὴ ἠθοποιΐα εἶχε σπρωχθεῖ ἀπὸ τὸν Μυρὰ ἕως τὸ γελοῖο, καὶ οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἔχουν ἀρκετὰ παρατηρήσει ποιὰ εὐθύνη πέφτει στὸ Ναπολέοντα σ' αὐτὴ τὴν παρακμὴ τοῦ πολεμικοῦ πνεύματος. Ἦταν ξένος σ' αὐτὸν τὸν μεγάλο ἐνθουσιασμὸ ποὺ εἶχε κάνει τόσα θαύματα στοὺς ἀνθρώπους τοῦ 1794· πίστευε πὼς τοῦ ἀνῆκε νὰ μετρᾶ ὅλες τὶς ἱκανότητες καὶ ν' ἀποδίνει στὸν καθένα μιὰ ἀμοιβὴ ἀκριβῶς ἀνάλογη μ' αὐτὸ ποὺ εἶχε κάνει· ἦταν ἡ σαὶν—σιμονικὴ ἀρχὴ ποὺ ἔμπαινε σὲ πράξη (2) καὶ κάθε ἀξιωματικὸς παρακινοῦνταν νὰ γίνει χρήσιμος. Ὁ τσαρλατανισμὸς ἐξάντλησε τὶς ἠθικὲς δυνάμεις τοῦ ἔθνους ἐνῶ οἱ ὑλικὲς δυνάμεις ἦταν ἀκόμα πολὺ σπουδαῖες· ὁ Ναπολέων ἔκανε λίγους στρατηγοὺς διακεκριμένους καὶ ἔκανε κυρίως τὸν πόλεμο μ' αὐτοὺς ποὺ ἡ Ἐπανάσταση τοῦ εἶχε κληροδοτήσει· αὐτὴ ἡ ἀδυναμία ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ἀπόλυτη καταδίκη τοῦ συστήματος (3).

---

(1) ΛΑΦΑΊΓ, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὶς ἐκστρατεῖες τῆς Καταλωνίας 1808—1814, σ. 336.

(2) Ὁ τσαρλατανισμὸς τῶν σαὶν-σιμονιστῶν ἦταν τόσο ἀηδιαστικὸς ὅσο ἐκεῖνος τοῦ Μυρᾶ· ἄλλωστε ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι ἀκατάληπτη ὅταν δὲν τὴν συγκρίνουμε μὲ τὰ ναπολεόντεια ὑποδείγματα.

(3) Ὁ στρατηγὸς Ντονὸπ ἐπιμένει πολὺ στὴν ἀνεπάρκεια τῶν ὑποστρατήγων τοῦ Ναπολέοντος, ποὺ ὑπάκουαν παθητικὰ σὲ διαταγὲς ποὺ δὲν ζητοῦσαν νὰ καταλάβουν καὶ ποὺ ὁ κύριός τους ἐπιτηροῦσε λεπτομερῶς τὴν ἐκτέλεση (σελίδες 28—29 καὶ σελίδες 32—34). Σὲ ἕνα τέτοιο στράτευμα ὅλες οἱ ἀξίες ἦταν θεωρητικὰ ἐξισωμένες καὶ ἐπιδέχονταν μέτρα· ἀλλὰ πρακτικὰ τὰ λάθη τοῦ μέτρου ἦταν ἀναρίθμητα.

Συχνὰ ἐπισήμαναν τὴ φτώχεια, ποὺ ἔχουμε ἀπὸ πληροφορίες γιὰ τοὺς μεγάλους γότθους καλλιτέχνες. Ἀνάμεσα στοὺς μαρμαράδες ποὺ γλύφανε τὶς εἰκόνες τῶν καθεδρικῶν ναῶν, ὑπῆρχαν ἄνθρωποι μὲ ἀνώτερο ταλέντο, ποὺ φαίνονται νὰ παρέμειναν πάντοτε μπερδεμένοι μέσα στὴ μάζα τῶν συντεχνιτῶν· ὡστόσο δὲν ἔκαναν λιγότερα ἀριστουργήματα. Ὁ Βιολλὲ—λε—Ντὺκ ἔβρισκε παράδοξο ποὺ ἀρχιτέκτονες τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων δὲ μᾶς διατήρησαν λεπτομέρειες γιὰ τὴν κατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ γιγαντιαίου μνημείου καὶ γενικὰ τὰ ντοκουμέντα τοῦ Μεσαίωνα εἶναι πολὺ σκοτεινὰ ἀπὸ πληροφορίες γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες· προσθέτει ὅτι «τὸ πνεῦμα μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ μέσα στὴ σκιὰ καὶ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του τὴν ἴδια ν' ἀναζητεῖ τὴ σιωπὴ καὶ τὸ σκότος» (1). Θὰ μπορούσαμε ἀκόμα νὰ πᾶμε πιὸ μακρυὰ καὶ ν' ἀναρωτηθοῦμε ἂν οἱ σύγχρονοι ὑποπτεύονταν ὅτι αὐτοὶ οἱ μεγαλοφυεῖς καλλιτέχνες ὑψώνουνε οἰκοδομὲς μιᾶς ἀθάνατης δόξας· μοῦ φαίνεται πολὺ πιθανὸν πὼς τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς τοὺς θαύμαζαν μόνον οἱ καλλιτέχνες.

Ἡ προσπάθεια αὐτὴ πρὸς τὸ καλλίτερο ποὺ ἐκδηλώνεται, παρὰ τὴν ἀπουσία κάθε προσωπικῆς ἀμοιβῆς ἄμεσης καὶ ἀναλογικῆς, συνιστᾶ τὴ μυστικὴ ἀρετὴ ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ συνεχὴ πρόοδο στὸν κόσμο. Τί θὰ γινόταν ἡ βιομηχανία ἂν δὲ βρισκόντουσαν ἐφευρέτες παρὰ μόνον γιὰ πράγματα ποὺ τοὺς δίνουν μιὰ ἀμοιβὴ σχεδὸν βέβαιη. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐφευρέτη εἶναι τὸ πιὸ ἄθλιο ἀπὸ ὅλα, κι ὅμως πόσες φορὲς μικρὲς τροποποιήσεις στὴν ἐργασία ἀπὸ ἐφευρετικοὺς ἐργάτες προκάλεσαν, χάρη στὴ συσσώρευσή τους, βαθιὲς τελειοποιήσεις, χωρὶς οἱ καινοτόμοι νὰ βγάζουν ἕνα κέρδος διαρκὲς καὶ ἐκτιμήσιμο ἀπὸ τὴν τέχνη τους; Κι' ἀκόμα ἡ ἁπλῆ

---

(1) Βιολὲ λὲ Ντύκ, Λεξικὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, τόμος 49, σελίδες 42—43. Αὐτὸ δὲν ἀντιφάσκει μὲ κεῖνο ποὺ διαβάζουμε στὸ ἄρθρο «ἀρχιτέκτων»· μαθαίνουμε ὅτι οἱ κατασκευαστὲς γράφανε συχνὰ τὸ ὄνομά τους στοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς (τόμος 1, σελίδες 109—111)· ἀπὸ κεῖ συμπέραναν ὅτι αὐτὰ τὰ ἔργα δὲν ἦταν ἀνώνυμα (Μπρεχιέ, Οἱ Γοτθικὲς Ἐκκλησίες, σ. 17)· ἀλλὰ τί λέγανε αὐτὲς οἱ ἐπιγραφὲς στοὺς ἀνθρώπους τῆς πόλης; Δὲν μποροῦσαν νὰ ἐνδιαφέρουν παρὰ μόνο τοὺς καλλιτέχνες ποὺ ἔρχονταν ἀργότερα νὰ ἐργασθοῦν στὴν ἴδια οἰκοδομὴ καὶ ποὺ γνώριζαν τὶς παραδόσεις τῶν σχολῶν.

ἐργασία κατὰ κομμάτια δὲν κατόρθωσε ποτὲ νὰ γεννήσει μιὰ βραδεία πρόοδο, ἀλλὰ ἀδιάκοπη στὴν παραγωγή, πρόοδο πού, ἀφοῦ προσωρινὰ βελτιώνει τὴν κατάσταση μερικῶν ἐργατῶν καὶ ἰδίως ἐκείνη τῶν ἐργοδοτῶν τους, στὸ τέλος ὠφελοῦσε πρὸ πάντων τοὺς ἀγοραστές;

Ὁ Ρενὰν ἀναρωτιόνταν τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ κάνει τοὺς ἥρωες τῶν μεγάλων πολέμων νὰ δροῦν: «Ὁ στρατιώτης τοῦ Ναπολέοντα ἔλεγε πὼς θὰ ἦταν πάντοτε ἕνας φτωχὸς ἄνθρωπος· ἀλλὰ ἔνοιωθε πὼς ἡ ἐποποιΐα γιὰ τὴν ὁποία ἐργαζόταν θὰ ἦταν αἰώνια, ὅτι θὰ ζοῦσε μέσα στὴ δόξα τῆς Γαλλίας». Οἱ Ἕλληνες πολέμησαν γιὰ τὴ δόξα· οἱ Ρῶσοι καὶ οἱ Τοῦρκοι σκοτώνονται γιατὶ περιμένουν ἕνα χιμαιρικὸ παράδεισο. «Δὲν κάνουν τὸ στρατιώτη μὲ τὴν ὑπόσχεση πρόσκαιρων ἀμοιβῶν. Τὸν χρειάζεται ἡ ἀθανασία. Ἐλλείψει τοῦ παραδείσου ὑπάρχει ἡ δόξα ποὺ εἶναι ἐπίσης ἕνα εἶδος ἀθανασίας (1)».

Ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος ξεπερνᾶ ἄπειρα τὰ πρόσωπά μας καὶ ὠφελεῖ πιὸ πολὺ τὶς μέλλουσες γενεὲς παρὰ κείνους ποὺ τὴ δημιουργοῦν· δίνει ὅμως τὴ δόξα; ὑπάρχει μία οἰκονομικὴ ἐποποιΐα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἐνθουσιάσει τοὺς ἐργάτες; Τὸ ἐλατήριο τῆς ἀθανασίας, ποὺ ὁ Ρενὰν θεωροῦσε τόσο δυνατό, εἶναι προφανῶς χωρὶς ἀποτελεσματικότητα ἐδῶ, γιατὶ δὲν εἴδαμε ποτὲ καλλιτέχνες νὰ δημιουργοῦν ἀριστουργήματα κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς ἰδέας ὅτι αὐτὴ ἡ ἐργασία θὰ τοὺς ἔδινε μιὰ θέση στὸν παράδεισο (ὅπως σκοτώνονται οἱ Τοῦρκοι γιὰ ν' ἀπολαύσουν τὴν εὐτυχία ποὺ τοὺς ὑποσχέθηκε ὁ Μωάμεθ). Οἱ ἐργάτες δὲν ἔχουν μάλιστα ὁλότελα ἄδικο ὅταν βλέπουν τὴ θρησκεία σὰν μιὰ ἀστικὴ πολυτέλεια, γιατὶ πράγματι ἡ θρησκεία δὲν ἔχει πόρους γιὰ νὰ τελειοποιήσει τὶς μηχανὲς καὶ γιὰ νὰ δώσει μέσα νὰ ἐργάζονται πιὸ γρήγορα.

Πρέπει νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν Ρενάν· πρέπει νὰ μάθουμε ἂν ὑπάρχουν στὸν κόσμο παραγωγοί, δυνάμεις ἐνθουσιασμοῦ ἱκανὲς νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὴν ἠθικὴ τῆς καλῆς ἐργασίας, ἔτσι πού, στὶς μέρες μας τῆς κρίσης, αὐτὴ νὰ μπορεῖ ν'

---

(1) ΡΕΝΑΝ, Ἱστορία τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, τόμ. 4ος, σ. 191. Ὁ Ρενὰν μοῦ φαίνεται πὼς ἔχει ἀφομοιώσει λίγο ἐλαφρὰ τὴ δόξα καὶ τὴν ἀθανασία· ὑπῆρξε θῦμα τῶν σχημάτων λόγου.

ἀποκτήσει ὅλο τὸ κῦρος ποὺ τῆς εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ νὰ ὁδηγήσει τὴν κοινωνία στὸ δρόμο τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Πρέπει νὰ προφυλαχτοῦμε ἀπὸ τὸ πολὺ ζωηρὸ αἴσθημα τῆς ἀνάγκης ποὺ ἔχουμε ἀπὸ μιὰ τέτοια ἠθικὴ καὶ ἀπὸ τὴν φλογερὴ ἐπιθυμία νὰ τὴν δοῦμε νὰ πραγματοποιεῖται, μήπως μᾶς ὁδηγήσει νὰ δεχτοῦμε τὰ φαντάσματα σὰν δυνάμεις ἱκανὲς ν' ἀλλάξουν τὸν κόσμο. Ἡ ἄφθονη εἰδυλλιακὴ λογοτεχνία τῶν καθηγητῶν τῆς ρητορικῆς εἶναι βέβαια μία καθαρὴ ματαιότητα. Μάταιες ἐπίσης εἶναι οἱ ἐπιχειρούμενες προσπάθειες τόσων σοφῶν γιὰ νὰ βροῦν στὸ παρελθὸν θεσμοὺς γιὰ νὰ τοὺς μιμηθοῦν, ποὺ θὰ ἦταν ἱκανοὶ νὰ πειθαρχήσουν τοὺς σύγχρονους τους: ποτὲ ἡ μίμηση δὲν ἔδωσε μεγάλα πράγματα καὶ συχνὰ γεννάει πολλὲς ἀπογοητεύσεις· πόσο δὲν εναι παράλογη ἡ ἰδέα νὰ δανειστοῦμε ἀπὸ καταργηθεῖσες κοινωνικὲς κατασκευὲς μέσα κατάλληλα νὰ ἐλέγχουμε μιὰ οἰκονομία τῆς παραγωγῆς ποὺ παρουσιάζεται σὰν νὰ εἶναι, κάθε μέρα καὶ περισσότερο, σὲ ἀντίφαση μὲ τὶς προηγούμενες οἰκονομίες; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν τίποτε νὰ ἐλπίζουμε;

Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι διόλου προορισμένη νὰ χαθεῖ ἐπειδὴ θ' ἀλλάξουν τὰ κίνητρα· δὲν εἶναι καταδικασμένη ν' ἀποβεῖ μιὰ ἁπλῆ συλλογὴ ἠθικῶν παραγγελμάτων, ἂν μπορεῖ ἀκόμα νὰ συνδεθεῖ μ' ἕναν ἐνθουσιασμὸ ἱκανὸ νὰ νικήσει ὅλα τὰ ἐμπόδια ποὺ ἀντιτάσσουν ἡ ρουτίνα, οἱ προλήψεις καὶ ἡ ἀνάγκη ἄμεσων ἀπολαύσεων. Ὅμως εἶναι βέβαιο πὼς δὲ θὰ βροῦμε καθόλου αὐτὴ τὴν κυρίαρχη δύναμη ἀκολουθώντας τοὺς δρόμους μέσα στοὺς ὁποίους θὰ ἤθελαν νὰ μᾶς κάνουν νὰ μποῦμε οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι, οἱ ἐμπειρογνώμονες σὲ κοινωνικὴ ἐπιστήμη καὶ οἱ ἐφευρέτες παληῶν μεταρρυθμίσεων. Δὲν ὑπάρχει παρὰ μιὰ μόνο δύναμη ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ δημιουργήεσι σήμερα αὐτὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει δυνατὴ ἠθική, εἶναι ἡ δύναμη ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τῆς γενικῆς ἀπεργίας.

Οἱ προηγούμενες ἐξηγήσεις καταδεικνύουν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας διαρκῶς ἀνανεούμενη ὑπὸ τῶν τῆς προλεταριακῆς βίας προκαλούμενων συναισθημάτων, προκαλεῖ μιὰ ἐπικὴ νοοτροπία, συγχρόνως δὲ προκαλεῖ τὴν ἀνάταση ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων πρὸς τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν πραγματοποίηση ἑνὸς ἐργαστηρίου ποὺ νὰ λειτουργεῖ ἐλεύθερα καὶ νὰ εναι θαυμά-

σια προοδευτικό. Ἀναγνωρίζουμε ἔτσι ὅτι ὑπάρχει μεγάλη συγγένεια μεταξὺ τῶν προκαλούντων τὴν γενικὴν ἀπεργίαν συναισθημάτων καὶ κείνων ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ προκαλεῖται συνεχὴς πρόοδος τῆς παραγωγῆς. Ἔχουμε συνεπῶς τὸ δικαίωμα νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ σύγχρονος κόσμος κατέχει τὸ κύριο κίνητρο ποὺ μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἠθικότητα τῶν παραγωγῶν. Ἀπέδειξα ὅτι ἡ προλεταριακὴ βία ἔχει διαφορετικὴ ἱστορικὴ σημασία ἀπὸ κείνη ποὺ τῆς ἀποδίδουν οἱ ἐπίσημοι σοφοὶ καὶ οἱ πολιτικοί. Ἀπὸ τὴν ὁλικὴ καταστροφὴ τῶν θεσμῶν καὶ τῶν ἠθῶν παραμένει κάτι τὸ ἰσχυρό, τὸ νέο, τὸ ἄθικτο, ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου. Καὶ τοῦτο δὲν θὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὴν γενικὴ πτώση τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ἂν οἱ ἐργάτες δείξουν ἀρκετὴ ἐνεργητικότητα ὥστε νὰ ἐξουδετερώσουν τοὺς ἀστοὺς διαφθορεῖς, ἀπαντώντας στὶς προτάσεις τους μὲ βιαιότητα.

Πιστεύω πὼς συνετέλεσα ἀρκετὰ στὶς συζητήσεις γιὰ τὸ σοσιαλισμό· οἱ συζητήσεις αὐτὲς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θὰ φέρουν στὶς συνθῆκες ποὺ ἐπτρέπουν τὴν ἀνάπτυξη τῶν εἰδικὰ προλεταριακῶν δυνάμεων, δηλ. στὴ βία ποὺ φωτίζεται ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας. Ὅλες οἱ παληὲς ἐκθέσεις γίνονται περιττὲς γιὰ τὸ μελλοντικὸ σοσιαλστκὸ καθεστώς· περνᾶμε στὴν περιοχὴ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, στὴν ἑρμηνεία τῶν γεγονότων, στὶς ἠθικὲς ἐκτιμήσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος.

Ὁ δεσμὸς ποὺ εἶχα ἐπισημάνει, στὴν ἀρχὴ αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν, ἀνάμεσα στὸ σοσιαλισμὸ καὶ στὴν προλεταριακὴ βία, μᾶς φαίνεται τώρα σ' ὅλη του τὴ δύναμη. Στὴ βία ὁ σοσιαλισμὸς ὀφείλει τὶς ἀνώτερες ἠθικὲς ἀξίες μὲ τὶς ὁποῖες φέρνει τὴ σωτηρία στὸ σύγχρονο κόσμο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I

ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΛΑΠΛΟΤΗΤΑ

I. Βιολογικὲς εἰκόνες ποὺ εὐνοοῦν τὴν ἰδέα ἑνότητας· ἡ ἀρχή τους.

II. Ἀρχαία ἑνότητα καὶ οἱ ἐξαιρέσεις της.— Χριστιανικὸς μυστικισμός.— Τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου· οἱ συνέπειές τους καὶ ἡ κριτική τους.— Χρησιμότητα τῆς ἰδέας τοῦ ἀνιστορικοῦ ἀνθρώπου.

III. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μοναρχία.— Ἁρμονία τῶν δυνάμεων.— Ἐγκατάλειψη τῆς θεωρίας τῆς ἁρμονίας· ἰδέα τοῦ ἀπόλυτου περισσότερο κατανοητὴ σήμερα.

IY.— Σημερινὴ προτίμηση τῶν καθολικῶν γιὰ τὴν προσαρμογή.— Ἀδιαφορία τοῦ κράτους.— Σημερινοὶ ἀγῶνες.

Λ. Σύγχρονες ἐμπειρίες ποὺ δίνονται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία: κοινοβουλευτισμός· ἐκλογὴ ὁμάδων μάχης: πολλαπλότητα μορφῶν.

I

Ἡ νέα αὐτὴ ἔκδοση τῶν «Σκέψεων πάνω στὴ βία» ἀντιγράφει ἐκείνη ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1908· νόμισα πῶς ἔπρεπε νὰ προσθέσω σ' αὐτὴ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο γιὰ νὰ δείξω πόσο ἀπατοῦνται τὰ πρόσωπα ποὺ φαντάζονται ν' ἀντιτάξουν ἕνα λόγο ἀνεπίδεκτο ἀντίκρουσης στὶς θεωρίες ποὺ στηρίζονται στὴν ταξικὴ πάλη λέγοντας πώς, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ κοινοῦ νοῦ, ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας εἶναι ὅλη διαποτισμένη ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἑνότητας.

Ὅτι, σὲ πολλὲς περιστάσεις, μέσα σ' ἐκεῖνες κυρίως ποὺ εἶναι οἱ πιὸ κατάλληλες νὰ ἐνεργήσουν στὶς κοινὲς κατασκευὲς τοῦ πνεύματος ποὺ συσχετίζουμε μὲ τὸν ὀρθὸ λόγο, ἡ ἑνότητα τῆς κοινωνίας πρέπει νὰ ληφθεῖ σὲ πολὺ σοβαρὴ ὑπόληψη, πρᾶγμα ποὺ κανένα λογικὸ πρόσωπο δὲ θὰ σκεφτεῖ ν' ἀμφισβητήσει. Μποροῦμε νὰ ποῦμε, πράγματι, πὼς ἡ κοινωνικὴ ἑνότητα μᾶς πιέζει ἀπ'

ὅλες τὶς πλευρές, κατὰ κάποιο τρόπο, στὴ συνήθη πορεία τῆς ζωῆς· γιατὶ αἰσθανόμαστε ν' ἀσκοῦνται, ὅλο τὸν καιρὸ σχεδόν, τὰ ἐπακόλουθα μιᾶς ἱεραρχημένης ἐξουσίας ποὺ ἐπιβάλλει ὁμοιόμορφους κανόνες στοὺς πολίτες μιᾶς καὶ τῆ ἴδιας χώρας. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὅτι ἂν ὁ ὀρθὸς λόγος εἶναι τέλεια προσαρμοσμένος μὲ τὶς συνθῆκες τῶν κοινῶν σχέσεων, ἀφίνει, σχεδὸν κανονικά, κατὰ μέρος τὰ πιὸ σοβαρὰ γεγονότα τῆς ζωῆς, ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ὑποφαίνεται, ἡ ἀξία τῶν βαθειῶν βουλήσεων· δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θεωροῦμε σὰν βέβαιο ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἑνότητας ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλεται σὲ κάθε κοινωνικὴ φιλοσοφία.

Ὡρισμένες γλωσσικὲς συνήθειες πολὺ διαδεδομένες σήμερα συνετέλεσαν περισσότερο ἀπ' ὅλους τοὺς συλλογισμοὺς νὰ ἐκλαϊκέψουν τὶς ἑνωτικὲς προλήψεις. Βρήκανε βολικὸ νὰ χρησιμοποιοῦν πολὺ συχνά, φόρμουλες στὶς ὁποῖες οἱ ἀνθρώπινες ὀργανώσεις ἀφομοιώνονται μέ ὀργανισμοὺς ἀνώτερης τάξης· οἱ κοινωνιολόγοι βγάλανε πολλὰ ὀφέλη ἀπ' τοὺς τρόπους αὐτοὺς τῆς ὁμιλίας, ποὺ τοὺς ἐπιτρέπανε νὰ κάνουν νὰ πιστευθεῖ πὼς κατεῖχαν μιὰ πολὺ σοβαρὴ ἐπιστήμη, βασισμένη στὴ βιολογία· ὅπως κάνανε οἱ φυσιοδίφες στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, πολλὲς ἀνακαλύψεις ποὺ κάνανε αἴσθηση, ἡ κοινωνιολογία ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὸ κῦρος ποὺ εἶχε ἔτσι ἡ φυσικὴ ἱστορία. Τέτοιες κοινωνικο—βιολογικὲς ἀναλογίες παρουσιάζουν τὴν ἰδέα τῆς ἑνότητας μὲ μιὰ μοναδικὴ ἐπιμονή· δὲ μποροῦμε, πράγματι νὰ μελετήσουμε τὰ μεγάλα ζῶα χωρὶς νὰ καταπλαγοῦμε ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἐξάρτηση στὴν ὁποία εἶναι τὰ μέλη σὲ σχέση μὲ ὅλο τὸ ζωντανὸ σῶμα. Ἡ σύνδεση αὐτὴ εἶναι μάλιστα τόσο στενὴ ποὺ πολλοὶ ἐπιστήμονες πίστεψαν γιὰ πολὺν καιρὸ πὼς θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐφαρμόσουν στὴ φυσιολογία τὶς μέθοδες ποὺ πετύχαιναν τόσο καλὰ στὴ φυσική· ἡ φυσικὴ ἑνότητα θὰ βρισκόταν, φρονοῦσαν, ἐκτεθειμένη ἀπὸ τὶς διευθετήσεις τῆς δοκιμῆς, ἔτσι ποὺ θὰ παρατηρούσαμε μόνο ἕνα ὂν ἄρρωστο, ἀνάλογο μ' ἐκεῖνα ποὺ εἶναι καταστραμμένα ἀπὸ νεόπλασμα (1).

Δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νἆναι κανεὶς βαθὺς φιλόσοφος γιὰ ν' ἀν-

---

(1) Οἱ φυσιολόγοι διευθετοῦν ἔτσι τὰ πράγματα ὥστε οἱ ἐμπειρίες τους νὰ μὴ διαταράσσουν τὴν κανονικὴ πορεία τῶν φαινομένων ποὺ τὸ ζῶο μπορεῖ ν' ἀφομοιωθεῖ μ' ἕναν ἄρρωστο.

τιληφθεῖ ὅτι ἡ γλώσσα μᾶς ἀπατᾶ συνεχῶς γιὰ τὴν πραγματικὴ φύση τῶν σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ πράγματα. Πολὺ συχνά, πρὶν ἀρχίσει κανεὶς τὴ δογματικὴ κριτικὴ ἑνὸς συστήματος, θὰ ὑπῆρχε ἕνα πολὺ πραγματικὸ ὄφελος ν' ἀναζητήσει ποιὲς εἶναι οἱ ἀπαρχὲς τῶν εἰκόνων ποὺ συναντιοῦνται ἐκεῖ κατὰ ἕνα τρόπο συχνό. Στὴ σημερινὴ περίπτωση, εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ κοινωνικο—βιολογικὲς ἀναλογίες δείχνουν τὴν πραγματικότητα ἀνάποδη ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἶναι. Νὰ διαβάσουμε, λόγου χάρη τὸ περίφημο βιβλίο τοῦ Ἐδμόνδου Περριὲ γιὰ τὶς «Ἀποικίες τῶν ζώων»: ὁ ἐπιστήμονας αὐτὸς κατορθώνει νὰ κάνει εὔληπτα τὰ μυστηριώδη φαινόμενα ποὺ θέλει νὰ περιγράψει, χρησιμοποιώντας εἰκόνες δανεισμένες ἀπὸ τὶς ἑνώσεις τὶς τόσο ποικίλες ποὺ οἱ ἄνθρωποι σχηματίζουν ἀνάμεσά τους· ἀκολουθεῖ ἔτσι μία μέθοδο πολὺ καλή, γιατὶ χρησιμοποιεῖ μέρη ἀρκετὰ σαφῆ τῆς γνώσης γιὰ νὰ μᾶς κάνει νὰ καταλάβουμε τὴν ὀργάνωση τῶν πιὸ σκοτεινῶν μερῶν (1). Ὅμως οὔτε μιὰ στιγμὴ ἀμφιβάλλει, γιὰ τὴ φύση τῆς ἐργασίας στὴν ὁποία παραδίδεται. Ἀπατημένος ἀπὸ τὴ θεωρία τῶν κοινωνιολόγων ποὺ ἰσχυρίζονται πὼς διδάσκουν κάτι τὸ πιὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὴ βιολογία, φαντάζεται ὅτι οἱ ἔρευνες γιὰ τὶς ἀποικίες τῶν ζώων εἶναι ἱκανὲς νὰ δώσουν βάσεις σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἐπιστήμη ποὺ προορίζεται «νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ προβλέψουμε τὸ μέλλον τῶν κοινωνιῶν μας, νὰ κανονίσουμε τὴν κατάταξη καὶ νὰ δικαιολογήσουμε τὶς συμφωνίες πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζονται» (2).

Ἀφοῦ χρησιμοποίησαν, γιὰ νὰ πετύχουν καλὲς βιολογικὲς περιγραφές, τοὺς ἄφθονους πόρους ποὺ μᾶς δίνουν οἱ ἀνθρώπινες ὁμάδες, ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ μεταφέρουν, ὅπως κάνουν οἱ κοι-

---

(1) Ὁ Κουρνὸ παρατηρεῖ, ἐναντίον τοῦ Ἀ. Κόντ, πὼς «δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ πιὸ σαφὲς γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, τίποτε ποὺ ἐπιβάλλει λιγότερο τὸ παραφόρτωμα ἑνὸς καινούργιου μυστήριου, ἑνὸς καινούργιου δεδομένου ἀμείωτου, ἀπὸ τὴν ἐξήγηση τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ. Ὁποιος δὲ βλέπει, λέει, παρὰ περνώντας ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς στὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, βαδίζει γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ μία περιοχὴ σχετικὰ σκοτεινή, σὲ μιὰ περιοχὴ σχετικὰ φωτισμένη;» (Ματεριαλισμὸς βιταλισμός, ρασιοναλισμός, σ. 172).

(2) ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΠΕΡΡΙΕ, Ἀποικίες Ζώων, σ. 32.

νωνιολόγοι, στὴν κοινωνικὴ φιλοσοφία φόρμουλες ποὺ εἶχαν κατασκευαστεῖ μὲ παρατηρήσεις ποὺ ἔγιναν πάνω στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ πού, στὴ διάρκεια τῆς προσαρμογῆς τους στὶς ἀνάγκες τῆς φυσικῆς ἱστορίας δὲν εἶναι προφανῶς χωρὶς νὰ ἔχουν ὑποστεῖ κάποιες ἀλλαγές; Γιὰ νὰ ἐφαρμοσθοῦν κατάλληλα στοὺς ὀργανισμούς, ἔχουν παράδοξα παραμορφώσει τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης ἐνεργητικότητας ἐξαφανίζοντας αὐτὸ ποὺ ὅλος ὁ κόσμος θεωρεῖ σὰν νὰ εἶναι τὸ πιὸ εὐγενικὸ ἀπὸ τὰ προνόμια τῆς φύσης μας.

Ὅταν συγκρίνουμε ἀνάμεσά τους τὶς ἀποικίες ζώων, μποροῦμε νὰ τὶς κατατάξουμε σὲ μιὰ κλίμακα ἐξέλιξης ποὺ καταλήγει σ᾽ αὐτὴ τὴν τέλεια ἑνότητα ὅλων τῶν μερικῶν ἐνεργητικοτήτων ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτει στὸν ἄνθρωπο τὴν κανονικὴ του ψυχολογία· μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς αὐτὲς ποὺ εἶναι λιγότερο κυριαρχημένες ἀπὸ ἕνα κατευθῦνον κέντρον, πὼς κατέχουν κιόλας τὴν ἑνότητα σὲ δύναμη· οἱ διάφορες στιγμὲς διακρίνονται οἱ μὲν ἀπὸ τὶς δὲ μόνον ἀπὸ τὴν λίγο ἢ πολὺ μεγάλη συγκέντρωση ποὺ παρουσιάζουν· γιατὶ δὲν ὑπάρχει, πουθενά, ἀμείωτο στοιχεῖο στὴν ἑνοποίηση. Ἀντίθετα, ἔχουν συχνὰ πεῖ πὼς οἱ δυτικὲς κοινωνίες μας, χάρη στὴ χριστιανικὴ κουλτούρα, προσφέρουν θέαμα συνειδήσεων ποὺ δὲν φτάνουν σὲ μιὰ πλήρη ἠθικὴ ζωὴ παρὰ ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ καταλάβουν τὸ ἄπειρο τῆς ἀξίας τους (1), τέτοιες κοινωνίες εἶναι λοιπὸν ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν ἑνότητα ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν οἱ ἀποικίες ζώων. Ἀνάγοντας στὴν κοινωνιολογία τὶς κοινωνικὲς εἰκόνες ποὺ ἡ βιολογία διευθέτησε γιὰ τὶς ἀνάγκες της, ἐκτιθέμαστε λοιπὸν σὲ παρανοήσεις.

II

Οἱ ἱστορικοὶ συχνὰ ἐπεσήμαναν ὅτι οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες ἦταν πολὺ περισσότερο ἑνωτικὲς ἀπὸ τὶς δικές μας (2). Διαβάζοντας στὸ δεύτερο βιβλίο τῆς Πολιτικῆς τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντι-

---

(1) ΤΑΙΝ, Ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση, σ. 126. Ἀναφ. Χέγκελ, Φιλοσοφία τοῦ Πνεύματος, τόμος II, σ. 254.

(2) Ὁ Ντὸμ Λεκλὲρκ λέει ὅτι τὸ καθεστὼς τῆς ἱσπανικῆς Ἐκκλησίας, στὴν ἐποχὴ τῶν Βησιγότθων, μᾶς δείχνει μιὰ περίπτωση στὴν ὁποία ἡ ἑνωτικὴ ἰδέα τῆς ἀρχαίας Πόλης, ἐπέζησε στὸ Χριστιανισμὸ (Ἡ Χριστιανικὴ Ἱσπανία, σελίδες 32—33).

τάσσει ὁ Ἀριστοτέλης στὶς πλατωνικὲς θεωρίες, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι τὸ πνεῦμα τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων κυριαρχήθηκε γενικὰ ἀπὸ τὴν ἰδέα ὅτι ἡ πιὸ ἀπόλυτη ἑνότητα εἶναι τὸ μεγαλύτερο καλὸ ποὺ μποροῦμε νὰ εὐχόμαστε γιὰ μιὰ Πόλη (1)· ἀμφιβάλλουμε μάλιστα ἂν θὰ τολμοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης νὰ παρουσιάσει μὲ τόση βεβαιότητα τὶς ἀντιενωτικὲς ἀντιλήψεις ἄν, στὴν ἐποχή του, οἱ πόλεις δὲν εἶχαν προσβληθεῖ ἀπὸ μιὰ ἀνεπανόρθωτη παρακμή, ἔτσι ποὺ ἡ ἐπανόρθωση τῆς παληᾶς πειθαρχίας νὰ φαίνεται παραδόξως οὐτοπικὴ στοὺς ἀναγνῶστες του.

Ὑπῆρξαν, σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς πιθανόν, στοιχεῖα ἀναρχικὰ στὸν κόσμο: ὅμως τὰ στοιχεῖα αὐτὰ περιορίζονταν στὰ ὅρια τῆς κοινωνίας, ποὺ δὲν τὰ ὑποστήριζε· ὁ λαὸς δὲν κατόρθωνε νὰ καταλάβει τὴν ὕπαρξή τους παρὰ ὑποθέτοντας τὴν ὕπαρξη μυστηριώδικων προστατῶν ποὺ ὑπεράσπιζαν αὐτοὺς τοὺς ἀπομονωμένους ἐνάντια στοὺς κινδύνους ποὺ τοὺς ἀπειλοῦσαν· τέτοιες ἀνωμαλίες δὲν μποροῦσαν νὰ ἔχουν ἐπιδράσεις πάνω στὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζήτησαν νὰ θεμελιώσουν στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς μὲ τὴν παρατήρηση τῶν πραγμάτων ποὺ συμβαίνουν πολὺ συχνά.

Οἱ ἐπαῖτες, μερικοὶ μπουλοκτῆδες θεατρίνοι καὶ κυρίως οἱ τραγουδιστές, οἱ ἀλῆτες ἔδωσαν τοὺς πιὸ ἐπιφανεῖς τῆς ἀπομόνωσης· οἱ περιπέτειές τους μπόρεσαν νὰ δώσουν γέννηση σὲ θρύλους ποὺ θέλγανε τὶς λαϊκὲς μάζες· τὸ θέλγητρο αὐτὸ προερχόταν κυρίως ἀπὸ τὸ ὅτι αὐτὲς οἱ περιπέτειες εἶχαν κάτι τὸ ἐξαιρετικό· τὸ παράδοξο, τὸ παράδοξο δὲ μποροῦσε νὰ μπεῖ στὴν κλασσικὴ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων.

Πιστεύω, ὡστόσο, παρὰ τὸν κανόνα αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ θυμήθηκε τὸν ἕλληνα ἥρωα, ποὺ εἶχε καταλάβει, μιὰ τόσο ἐξέχουσα θέση στὶς ἐθνικὲς παραδόσεις, ὅταν μίλησε γιὰ τὸ πεπρωμένο ποὺ ἐπεφυλάσσετο στὸν ἄνθρωπο τοῦ πνεύματος. Αὐτὸς δὲ μπορεῖ νὰ ὑποταχθεῖ στοὺς κοινοὺς νόμους· δὲ μποροῦν νὰ τὸν καταργήσουν μὲ τὸ θάνατο ἢ τὴν ἐξορία· ἡ Πολιτεία λοιπὸν ἄλλο μέρος νὰ πάρει παρὰ νὰ ὑποταχθεῖ στὴν ἐξουσία του. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς αὐτὲς οἱ περίφημες σκέψεις κατέχουν μόνον μερικὲς

(1) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, βιβλίο 2ο, κεφ. 1,7.

γραμμὲς στὰ «Πολιτικὰ» καὶ πρὸ πάντων, ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται νὰ θεωρεῖ σὰν πολὺ λίγο πιθανὴ τὴν ὑπόθεση τῆς ἐπανεμφάνισης τέτοιων ἡμίθεων (1).

Οἱ ἀσκητὲς καλοῦνταν νὰ ἔχουν μιὰ ὁλότελα διαφορετικὰ σπουδαία ἱστορία ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀπομονωμένους. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ὑποτάσσονται σὲ σωματικὲς δοκιμασίες κατάλληλες νὰ καταπλήξουν τὴ φαντασία τοῦ λαοῦ, θεωροῦνται, στὴν Ἀνατολή, σὰν νὰ εἶναι τοποθετημένοι πάνω ἀπὸ τὶς καταστάσεις ποὺ περιορίζουν τὶς ἀνθρώπινες δυνάμεις· κατὰ συνέπεια, περνοῦν γιὰ ἱκανοὶ νὰ πραγματοποιοῦν στὴ φύση πράγματα τόσο ἐξαιρετικὰ ὅπως εἶναι τὰ βασανιστήρια ποὺ ἐπιβάλλουν στὴ σάρκα τους· εἶναι λοιπὸν θαυματουργοὶ τόσο πιὸ δυνατοὶ ὅσο πιὸ παράδοξες εἶναι οἱ πράξεις τους. Στὴν Ἰνδία, γίνονται εὔκολα θεϊκὲς ἐνσαρκώσεις ὅταν, πολυάριθμα θαύματα ποὺ ἔχουν γίνει γύρω ἀπὸ τὸν τάφο τους, οἱ βραχμάνοι βρίσκουν ὄφελος νὰ τοὺς θεοποιοῦν (2).

Οἱ ἕλληνες δὲν εἶχαν καθόλου γοῦστο γι' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς· ἀλλὰ ἐπηρεάστηκαν λίγο, ἀπὸ τὴν στωϊκὴ φιλολογία, ποὺ ἄν τλησε τὰ πιὸ ἰδιόρρυθμα παράδοξά της ἀπὸ τὸν πόνο μέσα στὶς πράξεις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀσκητισμοῦ. Ὁ Ἅγιος Νεῖλος, ποὺ στὸν 5ον αἰώνα, προσάρμοσε τὰ παραγγέλματα τοῦ Ἐπίκτητου γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δὲν ἔκανε ἄλλο ἀπὸ τὸ ν' ἀναγνωρίσει τὴν πραγματικὴ φύση αὐτῆς τῆς θεωρίας.

Ὁ δυτικὸς χριστιανισμὸς ἄλλαξε βαθιὰ τὸν ἀσκητισμὸ μέσα στὰ μοναστήρια του· γέννησε αὐτὸ τὸ πλῆθος ἀπὸ μυστικιστικὰ πρόσωπα, πού, ἀντὶ νὰ φεύγουν ἀπὸ τὸν κόσμο, τοὺς βασάνιζε ἡ ἐπιθυμία νὰ διαδίδουν γύρω τους τὴν μεταρρυθμιστικὴ πράξη τους καὶ στοὺς ὁποίους ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία ἔδινε ὑπεράνθρωπες δυνάμεις. Ἡ γενίκευση αὐτῶν τῶν εὐεργετημάτων τῆς χάριτος ποὺ ἕως τότε ἐπεφυλάσσονταν γιὰ τοὺς καλόγερους στάθηκε ὁ κυριότερος στόχος τῆς μεταρρύθμισης: ἀντὶ νὰ λέμε, ὅπως συνήθως τὸ ἔκαναν, ὅτι ὁ Λούθηρος θέλει νὰ κάνει ἀπὸ κάθε χριστιανὸ ἕνα παπά, θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ ἀ ποῦμε πὼς ἀποδίδει σὲ κάθε απο-

---

(1) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, βιβλίον 3ον, κεφ. 8ο, 1 καὶ κεφ. 11ο, 12.

(2) ΛΥΑΛ, Μελέτες θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἠθῶν στὴν Ἄπω Ἀνατολή, σελ., 42—48.

δειγμένο πιστὸ μερικὲς ἀπὸ τὶς μυστικιστικὲς δυνάμεις ποὺ ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἀναπτύσσει μέσα στὰ μοναστήρια. Ὁ ὀπαδὸς τοῦ Λούθηρου ποὺ διαβάζει τὴ Βίβλο σὲ ψυχικὲς διαθέσεις ποὺ ὁ κύριος του ὀνομάζει πίστη, πιστεύει πὼς μπαίνει σὲ σχέσεις κανονικὲς μὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ὅπως ὅλοι οἱ τέλειοι θρησκευτικοὶ στὸ μυστικιστικὸ δρόμο πιστεύουν πὼς δέχονται τὶς ἀποκαλύψεις τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παρθένου ἢ τῶν ἁγίων.

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς Μεταρρύθμισης εναι προφανῶς ἐσφαλμένη· δὲν εἶναι εὔκολο σὲ ἀνθρώπους ποὺ παρασύρθηκαν ἀπ' ὅλα τὰ ρεύματα τῆς κοινῆς ζωῆς, νὰ κάνουν αὐτὴ τὴν ἐμπειρία τοῦ Ἁγίου —Πνεύματος ποὺ ὁ Λούθηρος, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα του ἐνθουσιώδους ἱερομοναχοῦ, ἔβρισκε πολὺ ἁπλῆ. Γιὰ τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ τῶν σημερινῶν διαμαρτυρομένων, ἡ ἀνάγκη τῆς Βίβλου εἶναι μόνον μιὰ προτρεπτικὴ σὲ ἀρετὴ ἀνάγνωση· διαπιστώνοντας ἔτσι πὼς δὲν παίρνουν, παρουσία τοῦ ἱεροῦ κειμένου, τὰ ὑπερφυσικὰ φῶτα ποὺ τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ, ἀμφιβάλλουν γιὰ τὴ διαδσκαλία ποὺ τοὺς δίνουν οἱ πάστορες: οἱ μὲν φτάνουν στὴν πλήρη ἀσέβεια, ἐνῶ οἱ ἄλλοι προσηλυτίζονται ἀπὸ τὸν καθολικισμό, γιατὶ θέλουν μὲ κάθε τίμημα, νὰ παραμείνουν χριστιανοί. Μὴ συνδέοντας τὶς μυστικοπαθεῖς ἰδιοτητές τους μὲ συνθῆκες μιᾶς ἐξαιρετικῆς ζωῆς ποὺ νὰ μποροῦν νὰ τὶς ὑποστηρίξουν, οἱ θεωρητικοὶ τῆς Μεταρρύθμισης ἔκαναν ἕνα χονδροειδὲς σφάλμα ποὺ θὰ ὁδηγοῦσε, τέλος, στὴ χρεωκοπία τῶν Ἐκκλησιῶν τους· δὲ θ' ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ παρὰ μὲ τὶς συνέπειες ποὺ εἶχε αὐτὸ τὸ λάθος γιὰ τὴ φιλοσοφία.

Συχνὰ ἔχουν παρατηρήσει, πὼς ὑπῆρξαν, σχεδὸν σὲ κάθε ἐποχή, δυὸ διαφορετικὲς τάσεις στὴν ἐργασία τῆς ἀνθρώπινης σκέψης· μποροῦμε νὰ τὶς διακρίνουμε, ἐλλείψει καλυτέρων ἐκφράσεων, μὲ τὰ ὀνόματα ποὺ δανειζόμαστε ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Μεσαίωνα καὶ νὰ ποῦμε ὅτι οἱ φιλόσοφοι διαιροῦνται σὲ σχολαστικοὺς καὶ μυστικιστές. Οἱ συγγραφεῖς τῆς πρώτης ὁμάδας πιστεύουν πὼς ἡ νόησή μας ξεκινώντας ἀπὸ τὴ μαρτυρία τῶν αἰσθήσεων, μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει πὼς εἶναι ἀκριβῶς τὰ πράγματα, νὰ ἐκφράσει τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς οὐσίες, σὲ μιὰ γλῶσσα ποὺ ἐπιβάλλεται σὲ κάθε λογικὸ ἄνθρωπο, καὶ ἔτσι νὰ φτάσουμε στὴ γνώση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Οἱ ἄλλοι ἀπασχολοῦνται μὲ προ-

σωπικὲς πεποιθήσεις· ἔχουν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὶς ἀποφάσεις τῆς συνείδησής τους· θέλουν νὰ κάνουν νὰ συμμερισθοῦν, ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς ἀκοῦνε, τὸ δικό τους τρόπο ἀντίληψης τοῦ κόσμου· ὅμως δὲν ἔχουν καμμιὰ ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξη.

Ἡ καλὴ διάκριση αὐτῶν τῶν δυὸ τάσσεων θἄπρεπε νὰ εἶναι ὁ πιὸ σπουδαῖος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας. Δὲ φαίνεται νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα ἀρκετὰ δύσκολο· τὰ μεγάλα σκοτάδια ποὺ παρουσιάζει ἡ θεωρία τοῦ Κάντ, προέρχονται ἀπὸ τὸ ὅ,τι οἱ δυὸ τάσεις εἶναι ἀνακατωμένες ἐκεῖ κατὰ ἕνα τρόπο ἰδιαίτερα περίπλοκο. Οἱ καθολικοὶ συγγραφεῖς ἐπικρίνουν, ἀκατάπαυστα, τὸν Κάντ πὼς δίδαξε ἕναν ὑποκειμενισμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει εὔκολα στὸ σκεπτικισμό· ποτὲ δὲ πίστευε ποὺ ἄξιζε μιὰ τέτοια κριτική, συνηθισμένος καθὼς ἦταν νὰ παραδέχεται ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία μᾶς δίνει ὅλη τὴν ἔκφραση τῆς ταυτόπαθης ἀλήθειας μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία μας (1).

Τὰ λάθη τοῦ Κὰντ πρέπει νὰ μᾶς κάνουν ἐπιεικεῖς γιὰ ἀνθρώπους ποὺ δὲν εἶχαν τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα του καὶ ποὺ βγάλανε ἀπὸ τὸν νοθευμένο μυστικισμὸ πολλὲς ἀτελεῖς θεωρίες. Ὁ προτεσταντισμὸς ἔπρεπε νὰ ὁδηγήσει ἀνθρώπους ξένους ἀπὸ κάθε ἱστορικὴ σκέψη σὲ μιὰ παράδοξη ὑπόθεση: ὑπέθεσαν πώς, γιὰ νὰ φτάσουν τὶς πρῶτες κοινωνικὲς ἀρχές, ἔπρεπε νὰ φανταστοῦν συνειδήσεις ἀρκετὰ ἀνάλογες μ' ἐκεῖνες τοῦ καλόγερου ποὺ ζεῖ συνεχῶς παρουσία τοῦ Θεοῦ. Μία τέτοια ὑπόθεση ποὺ κόβει κάθε δεσμὸ ἀνάμεσα στὸν πολίτη καὶ στὶς οἰκονομικὲς βάσεις, οἰκογενειακὲς ἢ πολιτικὲς τῆς ζωῆς, ἔχει εἰσαχθεῖ στὰ νομικὰ κατασκευάσματα ποὺ ἡ σπουδαιότητά τους στάθηκε τεράστια.

Καταλαβαίνουμε ἀρκετὰ εὔκολα ὅτι οἱ πρῶτες ἀμερικάνικες κοινωνίες ρύθμισαν τὸ δημόσιο δίκαιό τους σύμφωνα μὲ τὶς παράδοξες ἀρχὲς τοῦ μυστικισμοῦ· ἡ σύστασή τους ἔπρεπε νὰ ἔχει κάτι τὸ μοναχικό, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ πουριτανοὶ ἔμοιαζαν πολὺ μὲ μοναχούς, μεθυσμένους ἀπὸ πνευματικὴ ζωή· οἱ φόρμουλές τους

(1) Στὴ δεύτερη ἔκδοση βρισκόταν ἕνα χωρίο σχετικὸ μὲ τὶς ἀντινομίες τοῦ Κάντ, ποὺ παρέλειψα, γιατὶ πραγματεύτηκα πιὸ εὐρύτερα αὐτὸ τὸ ζήτημα στὴν Ἐπιθεώρηση μεταφυσικῆς καὶ ἠθικῆς (Σεπτέμβρης 1910) καὶ ὑπολογίζω νὰ ἐπανέλθω σ' αὐτὸ ἀκόμα ἀλλοῦ.

διατηρήθηκαν στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, δυνάμει τοῦ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ ποὺ δὲν ἔπαψε, νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἀνάμνηση αὐτῶν τῶν διασήμων προγόνων. Ἡ φιλολογία αὐτὴ ἦρθε ν' ἀνακατευθεῖ σὲ μᾶς μ' ἐκείνη τοῦ Ρουσσώ· αὐτὸς εἶχε ὀνειρευτεῖ μία πολιτεία κατοικούμενη ἀπὸ ἐλβετοὺς τεχνίτες καὶ ἀνταποκρινόμενη στὸν ἀνιστορικὸ ἄνθρωπο σύμφωνα μὲ τὶς νομαδικὲς ἐντυπώσεις του. Οἱ νομοθέτες τῆς Ἐπανάστασης, μεγάλοι θαυμαστὲς τῶν Ἀμερικανῶν καὶ τοῦ Ζὰν Ζάκ, νόμισαν πὼς ἔκαναν ἕνα ἀριστούργημα διακηρύσσοντας τὰ δικαιώματα τοῦ ἀπόλυτου ἀνθρώπου.

Συχνὰ ἀνέφεραν τὶς ἀστειότητες ποὺ ἔκανε, τὸ 1796, ὁ Ζοζὲφ ντε Μαίτρ γιὰ τὶς ἐργασίες τῶν συντακτικῶν συνελεύσεών μας· ἤθελαν νὰ κάνουν νόμους «γιὰ τὸν ἄνθρωπο». Ἔλεγαν, λοιπόν, δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος στὸν κόσμο. Εἶδα Γάλλους, Ἰταλούς, Ρώσους, κλπ. ἀλλά, ὅσο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, δηλώνω πὼς δὲν τὸν συνάντησα στὴ ζωή μου· ἂν ὑπάρχει, εἶναι ἐν ἀγνοίᾳ μου... Ἕνα σύνταγμα ποὺ γίνεται γιὰ ὅλα τὰ Ἔθνη, δὲ γίνεται γιὰ κανένα· εἶναι μιὰ καθαρὴ ἀφαίρεση, ἕνα σχολαστικὸ ἔργο φτιαγμένο γιὰ νὰ ἀσκεῖ τὸ πνεῦμα σύμφωνα μὲ μιὰ ἰδεώδη ὑπόθεση καὶ ποὺ πρέπει ν' ἀπευθύνεται στὸν ἄνθρωπο, στοὺς φανταστικοὺς χώρους ὅπου κατοικεῖ. Τί εἶναι ἕνα σύνταγμα; Δὲν εἶναι ἡ λύση τοῦ ἑπομένου προβλήματος; Μὲ δεδομένα τὸν πολιτισμό, τὴ θρησκεία, τὴ γεωρφικὴ θέση, τὶς πολιτικὲς σχέσεις, τὴν ἀφθονία τῶν προϊόντων τῆς χώρας, τὶς καλὲς ἢ κακὲς ἰδιότητες κάθε ἔθνους, βρές τε τοὺς νόμους ποὺ τοῦ ταιριάζουν; (1).

Οἱ φόρμουλες τοῦ πάρα πολὺ πνευματώδους συγγραφέα εἶναι σὰν νὰ λέμε ὅτι οἱ νομοθέτες πρέπει νὰ εἶναι τῆς χώρας τους καὶ τῆς ἐποχῆς τους· δὲν φαίνεται ἄλλωστε ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐπανάστασης νὰ ἔχουν ξεχάσει αὐτὴ τὴν ἀλήθεια ὅσο τὸ λέει ὁ Ζοζὲφ ντε Μαίτρ· παρατηρήσαμε συχνὰ πὼς στὶς ἴδιες περιπτώσεις, ὅπου ἔδειχναν τὴν ἀπαίτηση νὰ διαλογίζονται γιὰ τὸν ἀνιστορικὸ ἄνθρωπο, εἶχαν, συνήθως, δουλέψει γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ἀ-

(1) Ζοζὲφ ντὲ Μαίτρ, Σκέψεις γιὰ τὴ Γαλλία, κεφ. 4 πρὸς τὸ τέλος. Ὑπάρχει μεγάλη ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ φόρμουλα ποὺ ἀναφέραμε ἐδῶ καὶ στὸν ὑπότιτλο τοῦ Πνεύματος τῶν νόμων: «Σχέσεις ποὺ οἱ νόμοι πρέπει νὰ ἔχουν μὲ τὸ σύνταγμα κάθε κυβέρνησης, τὰ ἤθη, τὸ κλῖμα, τὴ θρησκεία, τὸ ἐμπόριο».

νάγκες, τοὺς πόθους ἢ τὶς μνησικακίες τῶν σύγχρονων μεσαίων τάξεων· τόσοι σχετικοὶ κανόνες μὲ τὸ ἀστικὸ δίκαιο ἢ τὴ διοίκηση δὲν θὰ εἶχαν ἐπιζήσει τῆς Ἐπανάστασης ἂν οἱ δημιουργοί τους ταξίδευαν πάντοτε στοὺς φανταστικοὺς χώρους, ἀναζητώντας τὸν ἀπόλυτο ἄνθρωπο.

Ἐκεῖνο ποὺ ἀξίζει νὰ ἐξεταστεῖ ἀπὸ κοντὰ στὴν κληρονομία ποὺ μᾶς ἄφησαν, εἶναι ἡ συνύπαρξη ἑνὸς δίκαιου διατυπωμένου γιὰ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καὶ οἱ ἀνιστορικὲς θέσεις. Ἡ ἱστορία τῆς σύγχρονης Γαλλίας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τί μειονεκτήματα προκύπτουν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ θέσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους σ᾽ ἕνα νομικὸ σύστημα. Οἱ ἀρχὲς τοῦ 89 θεωρήθηκαν σὰ ν᾽ ἀποτελοῦσαν τὸ φιλοσοφικὸ προοίμιο τῶν κωδίκων μας· οἱ καθηγητὲς νόμισαν πὼς ἦταν ὑποχρεωμένοι ν᾽ ἀποδείξουν ὅτι οἱ ἀρχὲς αὐτὲς μποροῦν νὰ χρησιμέψουν γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τοὺς γενικοὺς κανόνες τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ποὺ δίδασκαν: τὸ κατόρθωσαν αὐτὸ γιατὶ τὸ πνεῦμα μπορεῖ, μὲ λεπτότητα, νὰ φέρει σὲ πέρας ἐγχειρήματα πιὸ δύσκολα· ὅμως συγγραφεῖς πιὸ ἱκανοὶ ἀντέταξαν σ᾽ αὐτὰ τὰ σοφίσματα ἄλλα σοφίσματα, εἴτε γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς προόδου τοῦ δικαίου, εἴτε γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὸ ἄτοπο τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς τάξης.

Στὴ Ρώμη, κάτι τὸ πολὺ ἀνάλογο εἶχε δημιουργηθεῖ ὅταν οἱ νομικοὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀντωνίνου θέλησαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ στωϊκὴ φιλοσοφία γιὰ νὰ διασαφηνίσουν τὶς θεωρίες τους. Ἡ φιλοσοφία αὐτή, βγαλμένη ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ ἀσκητισμό, δὲ μποροῦσε ν᾽ ἀνταποκρίνεται παρὰ σ᾽ ἕναν ἄνθρωπο ξένο πρὸς τὶς συνθῆκες τῆς πραγματικῆς ζωῆς· τότε δημιουργήθηκε μιὰ διάλυση τῆς παληᾶς νομικῆς τάξης. Οἱ ἱστορικοὶ γενικὰ θαμπώθηκαν τόσο ἀπὸ τὸ κῦρος ποὺ εἶχαν, στὴ παράδοση τῶν σχολῶν, τὰ κείμενα ποὺ μᾶς διατήρησαν οἱ Πανδέκτες ποὺ δὲν εἶδαν τὶς κοινωνικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς μεγάλης ἀνανέωσης ἐργασίας. Ἐξύμνησαν τὶς θαυμάσιες προόδους ποὺ πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ τὴ νομολογία, ἀλλὰ δὲν ἀναγνώρισαν ὅτι ταυτόχρονα μὲ τὸ σεβασμὸ ποὺ οἱ Ρωμαῖοι, εἶχαν γιὰ τὸ δίκαιο, ἐξαφανιζόταν (1). Ὁ-

(1) Ἡ ἱστορία τῶν διώξεων μᾶς φέρνει μαρτυρίες μεγάλης ἀξίας· οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι, οἱ τόσο σκληροί, δὲν θὰ εἶχαν σκεφτεῖ νὰ

μοια σὲ μᾶς, οἱ νομικὲς πρόοδοι (1) ποὺ γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 89 στὴ νομοθεσία μας, συνετέλεσαν βέβαια στὸν ἐξευτελισμὸ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, πολλὲς δογματικὲς ἐπικρίσεις ἀπευθύνθηκαν στὴ θεωρία τοῦ ἀνιστορικοῦ ἀνθρώπου· ἔδειξαν, πολλὲς φορές, πὼς ἦταν ἀδύνατο ξεκινώντας ἀπὸ δικαιώματα παραχωρημένα σ' αὐτὸ τὸ σχολαστικὸ ὄν, νὰ κατασκευάσουν μιὰ κοινωνία ποὺ νὰ μοιάζει μ' ἐκεῖνες ποὺ γνωρίζουμε. Ἂν θεωρητικοὶ τῆς δημοκρτίας πίστεψαν πὼς αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα ἦταν δυνατό, εἶναι γιατὶ εἶχαν — πάντοτε δίχως νὰ καταλαβαίνουν τὴν ἀπάτη ποὺ χρησιμοποιοῦσαν, — πάρα πολὺ περιορίσει τὸ πεδίο πάνω στὸ ὁποῖο αὐτὸς ὁ ἀπόλυτος ἄνθρωπος μπορεῖ ν' ἁπλώσει τὴν ἐνέργεια τῆς ἐλεύθερης βούλησής του.

Μιὰ φιλοσοφία ποὺ θεμελιώνεται σὲ θέσεις δανεισμένες ἀπὸ τὴ μυστικιστικὴ ζωὴ δὲ μπορεῖ νὰ γνωρίσει παρὰ μοναχοὺς ἀνθρώπους ἢ ἀνθρώπους ποὺ βγῆκαν ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση τους μὲ τὴν προσχώρησή τους σὲ μιὰ ὁμάδα ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ ἴδιες μὲ τὶς δικές τους ἀκριβῶς πεποιθήσεις. Γιὰ νὰ βροῦμε μιὰν ἀληθινὴ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν ποὺ διακηρύσσει ἡ σύγχρονη δημοκρατία θὰ πᾶμε νὰ παρατηρήσουμε αὐτὸ ποὺ συμβαίνει μέσα στὰ μοναστήρια· εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ εἶπε κατὰ ἕναν ἔξοχο τρόπο ὁ Ταίν: «Στὴ βάση αὐτῆς τῆς (θρησκευτικῆς) δημοκρατίας βρίσκεται ἡ βάση ποὺ περιέγραψε ὁ Ρουσσώ... ἕνα κοινωνικὸ συμβόλαιο, μιὰ συμφωνία ποὺ προτείνουν οἱ νομοθέτες καὶ ποὺ δέχονται οἱ πολίτες· μόνον, στὴν μοναστικὴ συμφωνία, ἡ θέληση αὐτῶν ποὺ τὴν αποδέχονται, εἶναι ὁμόφωνη, εἰλικρινής, περιεσκεμμένη, συνεχής, καὶ σὲ μιὰ πολιτικὴ συμφωνία, δὲν εἶναι· ἔτσι, ἐνῶ τὸ δεύτερο συμβόλαιο εἶναι ἕνα θεωρητικὸ ἐπινόημα, τὸ πρῶτο συμβόλαιο εἶναι μιὰ

καταδικάσουν σὲ ἐγκλεισμὸ παρθένες σέ πορνεῖο. (Ἐντμὸν Λὲ Μπλάν, Οἱ διῶκτες καὶ οἱ μάρτυρες, κεφ. 18ον). Ἡ ἀπόφαση ποὺ πάρθηκε ἀπὸ τὸν Μάρκο Αὐρίλιο ἐνάντια στοὺς μάρτυρες τῆς Λυὼν μοῦ φαίνεται πὼς σημειώνει μιὰ πισωδρόμηση πρὸς τὴ βαρβαρότητα (Ζ. Σορέλ, Τὸ ἱστορικὸ σύστημα τοῦ Ρενάν, σ. 335).

(1) Χρησιμοποιῶ ἐδῶ τὴ λέξη πρόοδον γιατὶ τὴ βρίσκω στὴν τρέχουσα χρήση, γιὰ νὰ μιλήσω, γιὰ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ δὲν εἶναι ὅλες πάρα πολὺ θαυμαστές.

ἀλήθεια πραγματική (1)».

Θὰ ἐπιθυμοῦσε κανεὶς νὰ συμπεράνει ἀπ' αὐτὴ τὴν κριτικὴ πὼς πρέπει νὰ ἐγκαταλείψει κάθε σκέψη γιὰ τὸν ἀνιστορικὸ ἄνθρωπο στοὺς καθηγητὲς τῆς ρητορικῆς· ὅμως ἕνα τέτοιο συμπέρασμα θὰ ξεσήκωνε τὶς διαμαρτυρίες τοῦ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ τῶν ἠθικολόγων· αὐτοὶ εἶναι συνηθισμένοι, ἐδῶ κι ἕναν αἰώνα κιόλας, νὰ προτείνουν μιὰ ἰδέα τοῦ ἀπόλυτου καθήκοντος (2) ποὺ ὑποθέτει, προφανῶς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπ' τὰ δεσμὰ ποὺ τὸν συνδέουν μὲ τὶς ἱστορικὲς συνθῆκες. Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος, πολλὰ μεγάλα πράγματα τῆς ἱστορίας ἔγιναν ἀπ' τὶς ἀνθρώπινες μάζες ποὺ ἐπὶ ἕνα λίγο ἢ πολὺ μακρὸ χρόνο, κυριαρχήθηκαν ἀπὸ ἀνάλογες πεποιθήσεις πρὸς τὶς θρησκευτικὲς δυνάμεις, στὸ ὅτι εἶναι ἀρκετὰ ἀπόλυτες γιὰ νὰ κάνουν νὰ λησμονηθοῦν πολλὲς ὑλικὲ περιστάσεις ποὺ λαμβάνονται ὑπ' ὄψη στὴν ἐκλογὴ τῶν κατευθύνσεων ποὺ πρέπει νὰ υἱοθετηθοῦν. Ἂν θέλουμε νὰ ἐκφράσουμε τὸ γεγονὸς αὐτὸ σὲ μιὰ γλώσσα κατάλληλη πρὸς τὶς μεθόδους ποὺ ὀνομάζουμε ἐπιστημονικές, νομικὲς ἢ λογικές, πρέπει νὰ διατυπώσουμε ἀρχὲς ποὺ νὰ θεωροῦνται πὼς ἦταν ἐκεῖνες τῶν ἀνιστορικῶν ἀνθρώπων, λίγο ἢ πολὺ σπρωγμένες στὸ δρόμο τοῦ ἀπόλυτου. Ὁ ἀφηρημένος ἄνθρωπος δὲν εἶναι λοιπόν, ὅπως φρονοῦσε ὁ Ζοζὲφ ντὲ Μαίτρ, ἕνα περιττὸ πρόσωπο γιὰ τὸν φιλόσοφο· ἀποτελεῖ ἕνα τέχνασμα τῆς νόησής μας·— ὑπάρχουν πολλὰ ἀναγκαῖα τεχνάσματα στὴν ἐργασία μὲ τὴν ὁποία υἱοθετοῦμε τὴν πραγματικότητα στὸ νοῦ μας.

Ἡ βασικὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς μεθόδους τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας καὶ σὲ κεῖνες τῆς φυσιολογίας, μᾶς φαίνεται τώρα πιὸ καθαρά. Αὐτὴ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐξετάσει τὴ λειτουργία ἑνὸς ὀργάνου χωρὶς νὰ τὸ συνδέσει μὲ τὸ σύνολο τοῦ

---

(1) Ταίν, «Τὸ σύγχρονο καθεστώς», τόμος II, σ. 108.

(2) Μπρυνεσιέρ, «Ἐπίκαιρα Ζητήματα», σ. 33. Αὐτὴ ἡ ἰδέα ἐκφράστηκε στὸ περίφημο ἀξίωμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «Νὰ εἶστε τέλειοι ὅπως ὁ οὐράνιος Πατέρας σας εἶναι τέλειος» (Ματθαῖος 5, 48)· ἡ εὐαγγελικὴ Ζωή, περιορίστηκε μέσα στὰ μοναστήρια μετὰ τὸ θρίαμβο τῆς Ἐκκλησίας (ΡΕΝΑΝ, σ. 558)· ἡ σύγχρονη φιλοσοφία ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὴ μεταρρύθμιση, ποὺ ἀπαιτοῦσε νὰ ἑνοποιήσει ὅλο τὸ χριστιανικὸ κόσμο στὸ μοναχικὸ πρότυπο.

ζωντανοῦ ὄντος· θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ τὸ σύνολο καθορίζει τὸ εἶδος στὸ ὁποῖο εἰσέρχεται ἡ δραστηριότητα αὐτοῦ τοῦ στοιχείου. Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία εἶναι ὑποχρεωμένη, γιὰ ν' ἀκολουθήσει τὰ πιὸ σημαντικὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας, νὰ προβαίνει σὲ ἕνα διαχωρισμό, νὰ ἐξετάζει κάποια μέρη χωρὶς νὰ ὑπολογίζει ὅλους τοὺς δεσμοὺς ποὺ τὰ ἑνώνουν μὲ τὸ σύνολο, νὰ προσδιορίζει, κατὰ κάποιο τρόπο, τὸ εἶδος τῆς δραστηριότητάς τους, ὠθώντας τα πρὸς τὴν ἀνεξαρτησία. Ὅταν ἔχει φτάσει ἔτσι στὴν πιὸ τέλεια γνώση, δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ δοκιμάσει ν' ἀνασυστήσει τὴ διασπασθεῖσα ἑνότητα.

Θὰ κάνουμε μιὰ ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ ἀξία τους θὰ μπορέσει τότε νὰ ἐκτιμηθεῖ καλύτερα.

III

Δὲν εἶναι ἀμφίβολο πὼς στὶς ἀρχὲς τῆς ἐποχῆς μας καὶ πολὺ πιθανὸν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὀργανώθηκαν οἱ χριστιανικὲς κοινότητες, κατὰ τρόπο πολὺ στερεό, παίρνοντας τὶς ἀνατολικὲς μοναρχίες γιὰ πρότυπα· οἱ ἀρχηγοί τους λοιπὸν δὲν ἦταν λαϊκοὶ δικαστές, ὅπως τὸ ἔγραψαν οἱ διαμαρτυρόμενοι, ἀλλὰ βασιλιάδες ποὺ ἐνεργοῦσαν δυνάμει μιᾶς θεϊκῆς ἀποστολῆς. Χάρη στὴ θεοκρατικὴ αὐτὴ διοίκηση, ἡ Ἐκκλησία μπόρεσε νὰ προσφέρει τὶς μεγαλύτερες ὑπηρεσίες στοὺς πιστοὺς κατὰ τὸ χρόνο ποὺ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος εἶχε ἀρχίσει ν' ἀποσυντίθεται (1)· τοὺς ἐξασφάλιζε μιὰ δικαιοσύνη πιὸ κανονικὴ ἀπὸ κείνη τῶν ἐπίσημων δικαστηρίων· ἀγόραζε τὴν εὔνοια τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀστυνομίας γιὰ ν' ἀποφύγει τὶς ἐνοχλήσεις του (2)· συντηροῦσε συμμορίες φτωχῶν ποὺ μποροῦσαν νὰ εἶναι μιὰ μεγάλη ἐνίσχυση γιὰ νὰ προστατεύσει τοὺς ἥσυχους ἀστοὺς ἐνάντια στοὺς ταραχοποιοὺς τῶν μεγαλουπόλεων.

---

(1) Ὁ Ρενὰν συγκρίνει τὸν ἐπίσκοπο τοῦ 3ου αἰώνα μὲ τοὺς ἕλληνες ἢ ἀρμένιους ἐπισκόπους τῆς σύγχρονης Τουρκίας (ΡΕΝΑΝ, πρβλ. σ. 586).

(2) Ὁ Τερτυλλιανὸς ἀγανακτεῖ ποὺ μπορεῖ ἔτσι ἡ Ἐκκλησία νὰ μετριάσει τὶς διώξεις (Τερτυλλιανός, Περὶ φυγῆς, 13).

Ἡ Αὐτοκρατορία, μετὰ τὸν προσηλυτισμὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ἔδωσε στὴν ἐπισκοπικὴ ἐξουσία ἕνα κῦρος ποὺ τῆς ἐπέτρεψε νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς γερμανοὺς κατακτητές. Γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἡ Ἐκκλησία προστάτεψε μ᾽ ἕναν ἀποτελεσματικὸ τρόπο, ὁμάδες προνομιούχων στὶς ὁποῖες διατηρήθηκε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης· ὁ δυτικὸς πολιτισμός μας χρωστᾶ στὸν καθολικισμὸ πολλὰ ἄλλα πράγματα ἀπὸ τὴ διατήρηση τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας· τοῦ χρωστᾶ κυρίως ὅ,τι περικλείει τὸ ρωμαϊκὸ πνεῦμα· καὶ μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὴ θαυμαστὴ ἀξία αὐτῆς τῆς κληρονομιᾶς συγκρίνοντας τοὺς λαοὺς ποὺ συμμετεῖχαν σ᾽ αὐτή, μὲ τοὺς Ἀνατολικούς, ποὺ δυσκολεύονται τόσο πολὺ νὰ καταλάβουν τοὺς θεσμούς μας (1).

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ θεωρητικοὶ κατασκεύασαν τὶς θεωρίες τους ἐξιδανικεύοντας αὐτὸ τὸ ἔνδοξο παρελθὸν τῆς Ἐκκλησίας· θὰ ἦταν, κατ᾽ αὐτούς, μόνο ἡ μοναρχία ποὺ μπορεῖ νὰ ἰσχυρίζεται πὼς ἀντλεῖ τὴν ἐξουσία της ἄμεσα ἀπ᾽ τὸ Θεό· ἐνάντια στοὺς προτεστάντες νομοθέτες ποὺ ὑπεράσπισαν τὸ θεῖο δίκαιο τῶν βασιλιάδων, οἱ καθολικοὶ θεολόγοι κρίνουν πὼς ὑπάρχει στὶς ἀρχὲς τῶν κοσμικῶν ἐξουσιῶν κάτι τὸ λαϊκὸ (2) ποὺ τὶς βάζει σὲ μιὰ κατάσταση κατωτερότητας σὲ σχέση μὲ τὴν παπωσύνη. Ἡ Ἐκκλησία λοιπὸν δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ κανένα βασιλιά· ἀλλὰ στὴν πράξη, δὲν βρίσκεται σὲ συνθῆκες τόσο ἀνεξάρτητες ὅσο ἕνα βασίλειο, γιατὶ δὲν ἔχει ξεχωριστὸ ἔδαφος ἀπὸ κεῖνο τῶν κρατῶν· παρεμβάλλεται στὶς πολιτικὲς κοινωνίες· οἱ πιστοί της εἶναι ταυ-

---

(1) Οἱ Γερμανοὶ φαίνονται νὰ ἔχουν ἰδιαίτερα ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὰ μαθήματα τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ἐξετάζει κανεὶς τὴν καρτερία μὲ τὴν ὁποία δέχονται τὴν ἀνισότητα, τὴν αὐστηρὴ πειθαρχία ποὺ τηροῦν στὶς ἑνώσεις τους, ὅπως στὸ στρατὸ καὶ στὸ ἐργαστήριο, δὲ μπορεῖ κανείς, νὰ μὴ τοὺς συγκρίνει μὲ τοὺς Ρωμαίους. Ἡ Λουθηριανὴ μεταρρύθμιση τοὺς προστάτευσε γιὰ πολὺ καιρὸ ἐνάντια στὴν εἰσβολὴ τῶν ἰδεῶν τῆς Ἀναγέννησης καὶ ἔτσι παράτεινε γι αὐτοὺς τὴν ἐπίδραση τῆς ρωμαϊκῆς ἐκπαίδευσης.

(2) Σύγχρονοι καθολικοὶ ἐξίστανται, γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο, γιὰ τὸ δημοκρατικὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας· οἱ θεολόγοι δὲν ἔκαναν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ν᾽ ἀκολουθήσουν τὴ θεωρία τῶν αὐτοκρατορικῶν νομοθετῶν ποὺ εἶχαν ἀποδώσει στοὺς αὐτοκράτορες μιὰ ἐπιτροπὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ (Ταίν, σ. 133).

τόχρονα πολίτες. Δυὸ στέμματα μποροῦν εὔκολα νὰ παραμείνουν ἀπόλυτα χωρὶς σχέσεις, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ κάνει κάθε τι ποὺ κρίνει ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς της, χωρὶς νὰ συναντήσει σὲ κάθε στιγμὴ μερικὲς κοινωνικὲς σχέσεις γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ λαϊκὸς νόμος ἔχει διατυπώσει, ἀρκετὰ γενικά, κανόνες· πρέπει λοιπὸν τὸ κράτος νὰ συνεννοεῖται μὲ τὴν ἐκκλησία ἢ νὰ ἀπαγορεύει τὴ νομοθέτηση πάνω σὲ ὁρισμένες ὑποθέσεις.

Ὁ χριστιανισμὸς ἔχει μιὰ παράδοση ποὺ τὸν ἐμποδίζει νὰ γίνει μιὰ στρατιωτικὴ δύναμη, ἀνάλογη μὲ τὸ μουσουλμανικὸ χαλιφάτο· αὐτὸ δὲν ὀφείλεται μόνο στὶς θεωρίες πολὺ παλαιῶν Πατέρων (1), ἀλλὰ στὸ ὅτι ὁ Θεοδόσιος δημιούργησε ἕνα σύστημα κυβέρνησης ποὺ παρέμεινε «τὸ αἰώνιο ὄνειρο τῆς χριστιανικῆς συνείδησης, τουλάχιστο στὶς ρωμαϊκὲς χῶρες»· ὁ Ρενὰν ἔχει δίκιο λέγοντας πὼς «ἡ χριστιανικὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρξε τὸ πρᾶγμα ποὺ ἡ Ἐκκλησία, στὴ μακρόχρονη ζωή της, ἀγάπησε περισσότερο». Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσαίωνα ἡ παπωσύνη προσπάθησε νὰ πραγματοποιήσει μεγάλα ἐγχειρήματα ποὺ θὰ ἦταν εὔκολα μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Θεοδοσίου καὶ ποὺ παρουσίαζαν πρωτοφνεῖς δυσκολίες χρησιμοποιώντας τυχαῖα συγκροτημένες ὁμάδες κάτω ἀπ' τὴ προστασία της· οἱ σταυροφορίες, ἡ Ἱερὰ Ἐξέταση, οἱ ἰταλικοὶ πόλεμοι, μᾶς δείχνουν πολὺ μέτρια ἀποτελέσματα ποὺ ἐπιτεύχθηκαν μέσω ἀπελπιστικῶν προσπαθειῶν· αὐτὴ ἡ ἐμπειρία ἔφερε τὴν καλύτερη ἀπόδειξη ποὺ μποροῦσαν νὰ ἐπιθυμοῦν ὑπὲρ τοῦ Θεοδοσιανοῦ συστήματος.

Οἱ θεολόγοι ποτὲ δὲν φτάσανε οὔτε στὴν ἑνότητα οὔτε σὲ μιὰ τέλεια ἀνεξαρτησία τῶν δυὸ αὐτῶν ἐξουσιῶν· ὀνειρεύονται μιὰ ἁρμονία ποὺ δὲν τοὺς φαίνεται πολὺ δύσκολο νὰ τὴν πετύχουν, γιατὶ ἐμπιστεύονται πολὺ περισσότερο στοὺς συλλογισμοὺς ποὺ τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ ποῦν αὐτὸ ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει, παρὰ στὴν παρατήρηση τῶν γεγονότων. Οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶχαν κάποιο δικαίωμα, κατὰ τὴν κρίση αὐτῶν τῶν διδακτόρων, νὰ κατηγοροῦν τὴν

(1) Γρηγόριος ὁ 7ος ἐμπνεόταν ἀπὸ πολὺ παληὲς χριστιανικὲς ἰδέες ὅταν κατάγγελλε τὴν ἐξουσία τῶν βασιλιάδων ὅτι εἶχε στὴν ἀρχὴ ἕνα ληστρικὸ χαρακτήρα, ποὺ ἐπέτρεπε νὰ τὴν συνδέουμε μὲ τὴν πράξη τοῦ διαβόλου «βασιλιὰ τοῦ κόσμου (ΦΛΑΣ Οἱ ἀρχὲς τῆς παληᾶς Γαλλίας, τόμ. 3ος, σ. 297).

Πρόνοια πώς τῆς λείπει ἡ σοφία ἂν δὲν τοὺς ἐξασφάλιζε κανονικὰ τὰ μέσα ν' ἀπολαμβάνουν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα ποὺ πρέπει νὰ δίνουν ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ κράτος· αὐτὰ τὰ πλεονεκτήματα δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπιτευχθοῦν παρὰ ἂν ἐπικρατοῦσε μιὰ τέλεια ἁρμονία ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἐξουσίες· συμπεραίνουν ἀπ' τὰ συγγράμματα ὅτι ἡ ἁρμονία θὰ ὑπάρχει κάθε φορὰ ποὺ καταχρήσεις δὲν θὰ ἔρχονται νὰ ταράξουν τὴν πραγματικὴ τάξη τῶν πραγμάτων ποὺ ὁ συλλογισμὸς ἀνακάλυψε.

Αὐτὴ ἡ τέλεια ἁρμονία εἶχε θεωρηθεῖ σὰν νὰ προέρχονταν φυσικὰ ἀπ' τοὺς θεσμούς, στὴ διάρκεια τῶν χρόνων ποὺ ἀκολούθησαν τὴν Ἀντι-μεταρρύθμιση καὶ τὴ σταθεροποίηση τῶν θρόνων. Τότε ἡ μοναρχία ἦταν ἡ κοινὴ κυβέρνηση τῶν πολιτισμένων κοινωνιῶν (1)· ἡ ἁρμονία δὲν μποροῦσε νὰ μὴ δημιουργήσει τὰ εὐεργετήματά της ἂν οἱ βασιλιάδες εἶχαν, στὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς χριστιανικῆς ἱεραρχίας, σαφῆ συνείδηση τῆς βαρειᾶς εὐθύνης ποὺ θὰ τοὺς δημιουργοῦσε προβλήματα σὲ περίπτωση διαμάχης. Ἀρκοῦσε, φρονοῦσαν, οἱ ἄνθρωποι ποὺ καλοῦνταν ν' ἀναθρέψουν τοὺς βασιλιάδες, νὰ τοὺς ἐμπνεύσουν γιὰ τὴν ἐπισκοπεία ἀνάλογα αἰσθήματα μὲ κεῖνα ποὺ ὁ Θεοδόσιος εἶχε αἰσθανθεῖ γιὰ τὸν Ἅγιο Ἀμβρόσιο.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα δὲν εὐνοοῦσε τὴ θεωρία τῆς ἁρμονίας· ὑπῆρχαν σχεδὸν συνεχῶς, σοβαρὲς δυσκολίες ἀνάμεσα στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς καὶ στὶς κυβερνήσεις ποὺ διαδέχτηκαν στὴ Γαλλία· οἱ ἀνησυχίες τῆς παρούσης ἐποχῆς ὁδήγησαν στὴν ἐξέταση τοῦ παρελθόντος κάτω ἀπὸ μιὰ ἄποψη πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη ποὺ εἶχε υἱοθετηθεῖ ἀπ' τοὺς παλιοὺς θεωρητικούς· εἶδαν ὅτι οἱ διαμάχες ἦταν πιὰ πολὺ συχνές, σ' ὅλες τὶς ἐποχές, γιὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ τὶς θεωρήσουν σὰν παράνομες πράξεις· ἔπρεπε μᾶλλον νὰ τὶς ἐξομοιώσουν μὲ τοὺς πολέμους ποὺ ξεσποῦσαν τόσο συχνὰ ἀνάμεσα στὶς ἀνεξάρτητες δυνάμεις ποὺ διαφιλονεικοῦσαν τὴν ἡγεμονία ἑνὸς μέρους τῆς Εὐρώπης.

---

(1) Στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ Βίκο πίστευε πὼς ἡ Ἀγγλία θὰ γινόταν μιὰ καθαρὴ μοναρχία. (Μισελέ, «Ἐκλογὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Βίκο», σ. 629.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ἀποδίδοντας κεφαλαιώδη σπουδαιότητα στὴν ἐκπαίδευση τῶν βασιλικῶν συνειδήσεων γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ἁρμονία, συνέδεαν ἄλλοτε τὶς διαμάχες μὲ ἠθικὲς ἀρχές: τὴν ἀλαζονεία τῶν βασιλιάδων, τὴ φιλοχρηματία τῶν μεγάλων, τὸν χαμερπῆ φθόνο καὶ κάποτε ἀσεβῆ τῶν νομομαθῶν. Οἱ ἐπιστήμονες τοῦ 19ου αἰώνα εἰσήγαγαν τὸν κανόνα νὰ ἐξηγοῦν τὰ μεγάλα πράγματα μόνο μὲ μεγάλα συμφέροντα· βρῆκαν λοιπὸν γελοῖες τὶς παλιὲς διαμάχες τῶν θεολόγων - ἱστορικῶν· οἱ πολιτικο-ἐκκλησιαστικοὶ ἀγῶνες θεωρήθηκαν σὰν νὰ δικαιολογοῦνταν ἀπὸ λόγους τῆς ἴδιας τάξης παρὰ ἐκείνους ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ καταλάβουμε τοὺς μεγάλους εὐρωπαϊκοὺς πολέμους.

Οἱ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν στὸ μεσαίωνα ἀπὸ τοὺς ἀπολογητὲς τῆς παπωσύνης, συντέλεσαν πολὺ στὸ νὰ ἐπιβεβαιώσουν αὐτὴ τὴν ἑρμηνεία. Θέλοντας νὰ ὑπερασπίσουν τοὺς πάπες ἐνάντια στοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν συχνὰ καταγγείλει τὶς ἀκόρεστες φιλοδοξίες τους, πολλοὶ καθολικοὶ ἄρχισαν νὰ γράφουν τὴν ἱστορία τῶν διαμαχῶν τῆς παπωσύνης καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας σὲ πνεῦμα «γουελφικό». Ὑποστήριξαν πὼς οἱ ποντίφηκες εἶχαν προσφέρει μέγιστες ὑπηρεσίες στὸν πολιτισμὸ ὑπερασπίζοντας τὶς ἰταλικὲς ἐλευθερίες ἐνάντια στὸν γερμανικὸ δεσποτισμό. Ὁ ὁλότελα πολιτικὸς αὐτὸς τρόπος νὰ παρουσιάζουν τὶς μεγαλύτερες διαμάχες ποὺ ὑπῆρξαν ποτὲ ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησία καὶ στὸ κράτος, μᾶς ἀναγκάζει νὰ συγκρίνουμε τὶς κανονικὲς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ δυὸ βασιλικὰ ἀξιώματα.

Ἡ παλιὰ θεωρία τῆς ἁρμονίας ἀπέβη λοιπὸν τόσο χιμαιρική, στὰ μάτια τῶν σύγχρονων ἱστορικῶν, ὅσο εἶναι ἴσως ἐκείνη τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης· εἶναι δυὸ ἰδέες τοῦ ἴδιου εἴδους, ποὺ ἔχουν γιὰ σκοπὸ ν' ἀντικαταστήσουν τὸ γεγονὸς τῆς τυχαίας εἰρήνης, μὲ τὴ θεωρία μιᾶς κανονικῆς ἕνωσης. Συζητοῦν, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, ἀφοῦ πιοῦν σὲ συνέδρια ἀπατεώνων γιὰ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης· ἀλλὰ κανένα σοβαρὸ πρόσωπο δὲν ἀσχολεῖται μ' αὐτὲς τὶς σχοινοβασίες.

Γιὰ πολὺν καιρὸ οἱ λαϊκοὶ συγγραφεῖς ἐξέτασαν τὶς ἐπιβεβαιώσεις τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ποὺ διατυπώθηκαν κατὰ τὶς διαμάχες τῆς παπαδοσύνης καὶ τῆς αὐτοκρατορίας, μᾶλλον ἀπὸ μιὰ ἄποψη νομικὴ παρὰ ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἱστορική. Οἱ γάλλοι νομομα-

θεῖς εἶχαν βρεῖ παράλογες τὶς θέσεις ποὺ θὰ καθιστοῦσαν ἀδύνατη τὴ βασιλικὴ τάξη, τῆς ὁποίας ἦταν οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι· εἶχαν θέσει τὶς γαλλικανικὲς ἀρχὲς γιὰ νὰ περιορίσουν τὴν παπωσύνη σὲ συμφωνημένα ὅρια μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς πολιτικῆς διοίκησης· οἱ ἱστορικοὶ ἦταν διατεθειμένοι νὰ πραγματευθοῦν σὰν ἀνόητες παραδοξολογίες τὰ πράγματα ποὺ οἱ νομομαθεῖς καταδικάζανε μὲ τόση αὐστηρότητα. Ὅμως σήμερα δὲν ἀσχολοῦνται πιὰ νὰ μάθουν σὲ ποιὸ μέτρο οἱ πάπες μποροῦσαν νὰ ἔχουν δίκιο στὴν πράξη· θέλουν νὰ μάθουν ποιὲς σχέσεις ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς βεβαιώσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῶν διαμαχῶν· δὲν εἶναι ἀμφίβολο πὼς συνιστοῦν μιὰ ἰδεολογικὴ ἔκφραση πολὺ κατάλληλη τοῦ ἀγώνα μέσα στὸν ὁποῖο ἔμπαινε ἡ Ἐκκλησία.

Ὅταν καταλάβει κανεὶς καλὰ τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν ντοκουμέντων, ἀντιλαμβάνεται καλύτερα αὐτὲς τὶς διεκδικήσεις ποὺ κάνανε ἕνα τόσο μεγάλο σκάνδαλο στὸ φιλελεύθερο κόσμο ὅταν δημοσιεύθηκε τὸ 1864 τὸ «Σύλλαμπους Πίου τοῦ IX». Ἡ Ἐκκλησία εἶχε σχεδὸν πάντοτε τὴν καθαρὴ συνείδηση ὅτι γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὸ ρόλο ποὺ τῆς εἶχε ἀποδοθεῖ ἀπ' τὸν ἱδρυτή της, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ βεβαιώνει ἕνα ἀπόλυτο δίκαιο, ἂν καὶ στὴν πράξη εἶναι διατεθειμένη νὰ διευκολύνει τὴν πορεία τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν στὶς ὁποῖες παρενεβλήθη. Ἡ ...... μόνο ἐπιτρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε τὸν ἐσωτερικὸ νόμο τῆς Ἐκκλησίας· στὶς περιόδους ὅπου ὁ ἀγώνας διεξάγεται σοβαρά, οἱ καθολικοὶ διεκδικοῦν γιὰ τὴν Ἐκκλησία μιὰ ἀνεξαρτησία σύμμορφη μ' αὐτὸν τὸν ἐσωτερικὸ καὶ ἀσυμβίβαστο νόμο μὲ τὴ γενικὴ τάξη τὴν κανονισμένη ἀπ' τὸ κράτος· πιὸ συχνὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διπλωματία κάνει συμφωνίες ποὺ ἀποκρύπτουν τὸ ἀπόλυτο τῶν ἀρχῶν γιὰ τὸν ἐπιφανειακὸ παρατηρητή. Ἡ ἁρμονία δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ὄνειρο τῶν θεωρητικῶν, ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται οὔτε στὸν ἐσωτερικὸ νόμο τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε στὶς πρακτικὲς διευθετήσεις, καὶ ποὺ δὲν χρησιμεύει σὲ τίποτα νὰ ἐξηγήσει στὴν ἱστορία.

Σὲ κάθε ἀναγέννηση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἱστορία ἀναταράσσεται ἀπ' τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ἀπόλυτης ἀνεξαρτησίας ποὺ ἀπαιτοῦσαν οἱ καθολικοί· εἶναι αὐτὲς οἱ ἐποχὲς τῆς ἀναγέννησης ποὺ ἀποκαλύπτουν αὐτὸ ποὺ συνιστᾶ τὴν ἀπαραίτητη φύση τῆς Ἐκκλη-

σίας· ἔτσι βρίσκεται τέλεια δικαιολογημένη ἡ μέθοδος τοῦ χωρισμοῦ ποὺ δείξαμε στὸ τέλος τῆς § 11.

IV

Στὰ μάτια ἑνὸς πάρα πολὺ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀπὸ γάλλους καθολικούς, ἡ Ἐκκλησία θάπρεπε νὰ ἐγκαταλείψει αὐτὲς τὶς παλιὲς ἀπόλυτες θέσεις της στοὺς σχολαστικοὺς τῶν κολλεγίων. Αὐτοὶ ποὺ γνωρίζουν τὸν κόσμο μόνο ἀπ' αὐτὰ ποὺ λένε τὰ παλιὰ βιβλία, δὲν θὰ μποροῦσαν ποτὲ νὰ κατορθώσουν νὰ καταλάβουν πῶς λειτουργεῖ ἡ σύγχρονη κοινωνία· πρέπει λοιπὸν ἄνθρωποι ποὺ δὲν ἔχουν σχολαστικὲς προλήψεις νὰ παρατηρήσουν μὲ φροντίδα τὰ φαινόμενα τῆς σύγχρονης ζωῆς· ἡ Ἐκκλησία θὰ κέρδιζε πολλὰ ἂν ἄκουγε τὶς συμβουλὲς προσώπων ποὺ ἔχουν τὸ αἴσθημα τῆς ὑπευθυνότητας. Θ' ἀποφάσιζαν νὰ ἀντικαταστήσουν τὴ θέση μὲ τὴν ὑπόθεση, κάνοντας ὅλες τὶς παραχωρήσεις ποὺ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπ' τὶς ἀπεχθεῖς συνθῆκες μέσα στὶς ὁποῖες ὀφείλει νὰ ζεῖ ὁ καθολικισμός.

Βεβαιώνουν πὼς αὐτὴ ἡ πολιτικὴ τῆς ἔσχατης σύνεσης στηρίζεται στὶς πιὸ ἀνώτερες σκέψεις τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας. Τὸ καθολικὸ κοινὸ εἶναι σχεδὸν πάντοτε πάρα πολὺ καθυστερημένο ἀπὸ τὸ βέβηλο κοινό (1)· υἱοθετεῖ, σὰν πολὺ σπουδαίους νεωτερισμούς, τρόπους ποὺ ἀρχίζουν νὰ περνοῦν· ὁ κλῆρος ἔτσι, ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, κυριεύτηκε ἀπὸ τὸ πάθος γιὰ τὴν ἐπιστήμη, σὲ σημεῖο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ δείξει στὸν ἴδιο τὸν Μ. Χομές. Τὸ μέρος τοῦ κλήρου ποὺ ἐναβρύνεται πὼς εἶναι στὸ ὕψος τῶν σημερινῶν δυσκολιῶν, ἀνακάλυψε τὸν μεταρρυθμισμὸ καὶ ἀγαπᾶ νὰ μεθᾶ μὲ λόγους γιὰ τὴν ἐξέλιξη· ἀλλὰ ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι νὰ ἐννοήσουμε αὐτὲς τὶς λέξεις· δὲν εἶναι ἀμφίβολο πὼς γιὰ τοὺς σύγχρονους ἀββάδες, τοὺς λίγο ἢ πολὺ μοντερνίζοντες, ἐξέλιξη, προσαρμογὴ καὶ σχετικότητα ἀντιστοιχοῦν σ' ἕνα καὶ τὸ ἴδιο ρεῦμα ἰδεῶν. Διακηρύσσοντας πὼς εἶναι μεταρρυθμιστές, οἱ καθολικοὶ θέ-

---

(1) Ὁ Χύσμανς βεβαιώνει πὼς ἀπὸ τὴν «ἄποψη τῆς κατανόησης τῆς τέχνης, τὸ καθολικὸ κοινὸ εἶναι ἑκατὸ πόδια κάτω ἀπὸ τὸ βέβηλο κοινό». (Ὁ καθεδρικὸς ναός, σ. 19). Ἡ κατωτερότητα αὐτὴ δὲν περιορίζεται στὴν τέχνη!

λουν νὰ πολεμήσουν τὸν παλιὸ φανατισμὸ γιὰ τὴν ἀλήθεια, ν' ἀρκοῦνται στὶς πιὸ πρόσφορες θεωρίες, καὶ νὰ ἔχουν γιὰ ὅλα τὰ πράγματα δικές τους γνῶμες. Εἶναι πραγματιστὲς ἑνὸς ἀρκετὰ κατώτερου εἴδους.

Ὑπάρχει μιὰ πολὺ μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῆς ἁρμονίας καὶ στὰ μεταρρυθμιστικὰ ψελλίσματα ποὺ ἀρέσουν τόσο στοὺς σημερινοὺς καθολικούς. Ἡ πρώτη ἅρμοζε σὲ μιὰ ἐνεργὸ ἐκκλησία, ἰσχυρή, γεμάτη ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ ἀπόλυτου γιὰ νὰ μὴν ἐνοχλεῖ πάρα πολὺ τὴν λειτουργία τοῦ κράτους, ἀλλὰ ποὺ τοῦ ἐπέβαλε, ὅσο συχνὰ μποροῦσε, τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀναγνωρίζει τὰ ἀπεριόριστα δικαιώματα ποὺ εἶχε ἀπ' τὸ Θεό. Τὸ δεύτερο σύστημα ἁρμόζει σὲ ἀνθρώπους τῶν ὁποίων ἡ ἀδυναμία δοκιμάστηκε ἀπὸ πολυάριθμες ἧττες, ποὺ ζοῦν σήμερα πάντοτε μέσα στὸ φόβο νὰ δεχτοῦν καινούργια χτυπήματα, καὶ ποὺ θεωροῦν τὸν ἑαυτό τους εὐτυχισμένο ὅταν μποροῦν νὰ πετύχουν μιὰ ἀρκετὴ προθεσμία γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ συνάψουν συνήθειες καινούργιας δουλικότητας, σύμφωνες μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν κυρίων.

Ἡ τόσο σοφὴ αὐτὴ τακτικὴ δὲν πέτυχε πολὺ στὴν Ἐκκλησία. Ὁ Λέων ὁ 13ος συχνὰ ἐπαινέθηκε ἀπ' τοὺς δημοκρατικοὺς καὶ θεωρήθηκε μεγάλος πάπας, γιατὶ συμβούλευε τοὺς καθολικοὺς νὰ ὑποτάσσονται στὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς· ἀποκορύφωμα τῆς πολιτικῆς του στάθηκε ἡ διάλυση τῶν θρησκευτικῶν ταγμάτων (1)· ὁ Ντρυμὸν μπόρεσε νὰ τὸν καταστήσει, πολλὲς φορές, ὑπεύθυνο γιὰ τὶς συμφορὲς ποὺ ἔπαθε ἡ Ἐκκλησία στὴ Γαλλία (π.χ. Ἐλεύθερος Λόγος, 30 Μαρτίου 1903)· ἀλλὰ θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ ποῦμε ὅτι οἱ καθολικοὶ μάζεψαν τοὺς πικροὺς καρποὺς τῆς δειλίας τους καὶ πὼς ποτὲ συμφορὲς δὲν στάθηκαν σημαντικὲς σὰν τὶς

---

(1) Παρατηροῦμε πὼς στὴ Γαλλία ἡ διαμαρτυρία, ποὺ περιέχεται στὴν ἐπιστολὴ τῆς 29 Ἰουνίου 1901 ἐνάντια στὸ νόμο τῶν σωματείων εἶναι παραδόξως μικροπρεπής. Ἂς συγκρίνουμε αὐτὴ τὴν ἀόριστη φιλολογία μὲ τὰ τηλεγραφήματα τῆς 1ης καὶ 8ης Ἰουνίου 1903 τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ταξεῖδι τοῦ Λουμπὲ στὴ Ρώμη· ὁ Λέων 13ος ἔννοιωθε καλὰ τὴ σημασία τοῦ ἰταλικοῦ γεγονότος ποὺ πλήγωνε τὴν ὑπερηφάνειά του, ἀφοῦ πίστεψε ὅτι τὰ γαλλικὰ γεγονότα δὲν εἶχαν μεγάλη σημασία, γιατὶ στήριζε τὶς πιὸ παράδοξες ἐλπίδες στὰ ἀποτελέσματα ποὺ θὰ δημιουργοῦσε ἡ γενικὴ διπλωματία.

δικές τους. Μιὰ τέτοια ἐμπειρία δὲν πρέπει νὰ χαθεῖ γιὰ τοὺς συνδικαλιστές, στοὺς ὁποίους συμβουλεύουν τόσο συχνὰ νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἀπόλυτο γιὰ νὰ περιοριστοῦν σὲ μιὰ συνετὴ πολιτική, σοφὴ καὶ ὁλότελα ἀπασχολημένη μὲ ἄμεσα ἀποτελέσματα· οἱ συνδικαλιστὲς δὲν θέλουν νὰ προσαρμοσθοῦν καὶ ἔχουν βέβαια δίκιο, ἐπειδὴ ἔχουν τὸ θάρρος νὰ ὑφίστανται τὰ ἐμπόδια τοῦ ἀγώνα.

Δὲν ἔλειψαν καθολικοὶ γιὰ νὰ κρίνουν πῶς ἡ εἰρήνη θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ στὴ σύγχρονη κοινωνία χωρὶς νὰ ὑποβληθεῖ στὴν προσαρμογὴ καὶ χωρὶς νὰ ἐπιζητήσουν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀδύνατη ἁρμονία τῶν παλιῶν θεολόγων. Οἱ δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ συνύπαρξη τῶν δυὸ ἐξουσιῶν θὰ μποροῦσαν νὰ λιγοστέψουν, νὰ μὴν εἶναι τίποτα, τὴ μέρα ποὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν μικτῶν θεμάτων πάνω στὰ ὁποῖα ἀσκοῦνταν ἄλλοτε ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δυὸ ἀνώτατων ἐξουσιῶν, θὰ εἶχε ἀκόμα λιγοστέψει.

Στὶς βαρβαρικὲς ἐποχές, ἡ ὑπέρμετρη ἐπέκταση τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαιοδοσιῶν μπόρεσε νὰ εἶναι εὐεργετική, ἐνῶ δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμα δικαστήρια σοβαρὰ ὀργανωμένα· τὸ καθεστὼς αὐτὸ θὰ ἐξαφανίζονταν καθόσον τὸ κράτος θὰ ἐξεπλήρωνε τέλεια τὰ καθήκοντά του· οἱ λαϊκοὶ θεσμοί, δίκαια, προτιμήθηκαν, γιατὶ ἦταν καλύτερα προσαρμοσμένοι στὴν οἰκονομία: κανένας πιὰ δὲν σκέφτεται, λόγου χάρη, νὰ μεταχειρίζεται τὶς διαθῆκες σὰν θρησκευτικὲς πράξεις· ἀπὸ αἰῶνες, παύσανε νὰ ἀποτελειώνουν τὰ συμβόλαια μὲ ὑποσχετικοὺς ὅρκους ποὺ οἱ δικαιοδοσίες τοῦ ἐπισκοπικοῦ δικαστοῦ ἐξέταζαν τὶς συνέπειες· οἱ κληρικοὶ κρινόντουσαν σὰν τοὺς ἄλλους πολίτες. Μολονότι οἱ θεολόγοι ἐξακολουθοῦν νὰ βεβαιώνουν, μὲ τὴν ἴδια ὅπως ἄλλοτε δύναμη, ὅτι ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ μόνη νὰ δημιουργήσει γάμους, ἡ σύνθεση τῆς οἰκογενείας τῆς ξεφεύγει ὁλότελα· ὁ κλῆρος δὲν κατορθώνει μάλιστα νὰ περιορίσει λίγο ἀποτελεσματικὰ τὴν ἐκτίμηση ποὺ ἀπολαμβάνουν οἱ ἄνθρωποι ποὺ παντρεύτηκαν πολιτικὰ μετὰ τὸ διαζύγιο. Τὰ πλούτη ποὺ εἶχαν συσσωρευθεῖ ἀπὸ τὶς προηγούμενες γενεὲς γιὰ νὰ ἐπιχορηγοῦν τὰ ἔργα τῆς καθολικῆς βοηθείας κατασχέθηκαν καὶ τὰ ἔργα αὐτά, κατὰ μέγα μέρος, ἐκλαϊκεύτηκαν.

Οἱ βασικὲς διατάξεις ἐν ὄψει τῶν ὁποίων συνεστήθη ἡ θρησκευτικὴ μοναρχία θὰ ἐκτελοῦνταν πιστά, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη πολλῶν προσώπων, ἂν ἡ Ἐκκλησία ἀρκοῦνταν νὰ διοικεῖ τὴ

δημόσια λατρεία, τὴ θεολογικὴ διαδσκαλία καὶ τὰ μοναστικὰ ἱδρύματα. Στὴν περίπτωση ποὺ τὸ κοινὸ δίκαιο θὰ ἦταν ἐλεύθερο, θὰ μποροῦσε νὰ ἐπαρκέσει γιὰ νὰ ἐπιτρέψει στὸν καθολικισμὸ νὰ ἐκπληρώσει αὐτὴ τὴν ἀποστολή. Δὲ θὰ χρειαζόταν μιὰ συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀρχηγοὺς τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας καὶ σ' ἐκείνους τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας· ἀντὶ τῆς ἁρμονίας ποὺ δὲν ἦταν παρὰ ἕνα ὄνειρο τῶν θεωρητικῶν, θὰ δασίλευε ἡ πιὸ τέλεια ἀδιαφορία. Δέ θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς πὼς τὸ Κράτος θ' ἀγνοοῦσε ὁλότελα τὴν Ἐκκλησία· γιατὶ τὸ πρῶτο καθῆκον τοῦ νομοθέτη εἶναι νὰ γνωρίζει καλὰ τὶς συνθῆκες μέσα στὶς ὁποῖες τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δικαστικὰ πρόσωπα ἀναπτύσσει τὴ δραστηριότητά του· θἄπρεπε λοιπὸν νἱ νόμοι νὰ συντασσόνταν σὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν ἐμποδίζουν τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ καθεστὼς αὐτὸ τῆς ἀδιαφορίας, δὲν θὰ ἦταν χωρὶς ἀναλογία μ' ἐκεῖνο ποὺ γνώρισε ὁ ἰουδαϊσμὸς μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ δασιλείου τοῦ Ἰούδα (1). Οἱ Ἑβραῖοι θέλησαν ν' ἀποκαταστήσουν τὴν Ἰερουσαλήμ, ἀλλὰ μόνο γιὰ νὰ τὴν κάνουν ἕνα εἶδος μεγάλου μοναστηριοῦ ἀφιερωμένου στὶς ἱεροτελεστίες τοῦ Ναοῦ· γιὰ τὴ διοίκηση τοῦ Νεεμία, ὁ Ρενὰν γράφει: «Εἶναι μιὰ Ἐκκλησία ποὺ ἱδρύεται ἐκείνη τὴ μέρα στὴν Ἰερουσαλὴμ καὶ ὄχι μιὰ πολιτεία. Ἕνα πλῆθος ποὺ διασκεδάζουν μὲ γιορτές, πρόκριτοι ποὺ κολακεύουν τὴν ματαιοδοξία τους μὲ λιτανεῖες, δὲν εἶναι τὰ στοιχεῖα μιᾶς πατρίδας: ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία εἶναι ἀναγκαία Ὁ Ἑβραῖος δὲ θἆνε πολίτης· θὰ παραμένει στὶς πόλεις τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ ἂς σπεύσουμε νὰ ποῦμε, ὑπάρχει στὸν κόσμο ἄλλο πρᾶγμα ἀπ' τὴν πατρίδα». Μόνον ὅταν οἱ Ἑβραῖοι δὲν εἶχαν πιὰ πατρίδα κατόρθωσαν νὰ δώσουν στὴ θρησκεία τους μία ὁριστικὴ ὕπαρξη· κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἔρρεπαν πρὸς ἕναν μησητὸ ἐκλεκτισμὸ στοὺς προφῆτες· ἀπέδησαν φανατικοὶ λάτρες

(1) Οἱ νομικὲς αἰτίες δέ θἆταν οἱ ἴδιες μολονότι τ' ἀποτελέσματα μποροῦσαν νὰ μοιάζουν· ὁ Ρενάν, τέλος παρατηρεῖ ὅτι «ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁριστικά, μιὰ δημιουργία τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Εἶναι ἡ συνέπεια μιᾶς ἰδέας τὴν ὁποία δὲν εἶχε ἡ ἀρχαιότητα, τὸ κράτος ἐγγυόνταν τὰ τὰ πιὸ ἀντίθετα δεδομένα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας καὶ ἔμενε οὐδέτερο στὰ πράγματα τῆς συνείδησης, τοῦ γούστου, τοῦ αἰσθήματος» (Ἱστορία τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ τόμος 4ος, σ. 82).

τοῦ Ἰεχωβᾶ ὅταν ὑποτάχτηκαν στοὺς εἰδωλολάτρες. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἱερατικοῦ κώδικος, οἱ Ψαλμοὶ ποὺ ἡ θεολογικὴ σπουδαιότητά τους θὰ γινόταν τόσο μεγάλη, ὁ Δεύτερος Ἰσαΐας (1) εἶναι αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει σὲ μιὰ Ἐκκλησία ἡ πιὸ ἔντονη θρησκευτικὴ ζωὴ ποὺ ζεῖ ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς ἀδιαφορίας.

Ὅπου ὑπάρχει ὁ καθολικισμὸς στὶς διαμαρτυρόμενες χῶρες ἀρέζει πάρα πολὺ αὐτὸ τὸ σύστημα: ἡ ἱεραρχία του, οἱ καθηγητές του καὶ τὰ μοναστήρια του εἶναι πολὺ λίγα ἐμπόδια· εἶναι κάτι τόσο μηδαμινὸ πολιτικὰ ὅσο ἦταν ὁ ἰουδαϊσμὸς στὸν περσικὸ κόσμο. Πολὺ διαφορετικὰ ὅμως εἶναι γιὰ τὸν γαλλικὸ καθολικισμό, ποὺ οἱ ἀρχηγοί του ἦταν, ὡς τοὺς τελευταίους καιρούς, ἀναμιγμένοι σὲ ὑποθέσεις ποὺ μποροῦσαν νὰ δεχτοῦν εὔκολα τὸ μετασχηματισμὸ τῆς δραστηριότητάς τους σύμφωνα μ' ἕνα σχέδιο ποὺ ἔδειξα πιὸ πάνω. Τό, δικαίωμα προπάντων ν' ἀνοίξουν ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τοὺς φαίνεται πάρα πολὺ σπουδαῖο· ἔχουν πεισθεῖ, τέλος, πὼς δημοτικὰ σχολεῖα καὶ κολλέγια πρέπει νὰ διευθύνονται, σὲ τρόπο ποὺ νὰ βάζουν στὴν ἐκπαίδευση τῶν πιστῶν τὶς θεολογικὲς φόρμουλες, ποὺ κρίνουν κατάλληλες νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ διεύθυνση τῶν ψυχῶν ἀπὸ τὸν κλῆρο· ἀπὸ κεῖ προέρχεται ἕνας φλογερὸς συναγωνισμὸς ἀνάμεσα στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸ Κράτος .

Ἐδῶ καὶ τριάντα χρόνια, ἡ δημοκρατικὴ κυβέρνηση σπρώχνεται ἀπὸ ἕνα εἶδος Ἀντι—ἐκκλησίας, ποὺ ἀκολουθεῖ μιὰ πολιτικὴ συχνὰ ὕπουλη (2) , κάποτε σκληρὴ καὶ πάντα φανατικὴ γιὰ νὰ καταστρέφει τὶς χριστιανικὲς πίστεις στὴ Γαλλία. Αὐτὴ ἡ Ἀντι—ἐκκλησία σήμερα ποὺ θριαμβεύει, θέλει νὰ ἐπωφεληθεῖ

(1) Ὁ Ἰουδαϊσμὸς δείχνει, στὴ μεταγενέστερη ἀπ' τὴν καταστροφὴ τῆς ἀνεξαρτησίας λογοτεχνία του, μιὰ τόσο παράδοξη ἀδιαφορία γιὰ τὸ κράτος ποὺ ὁ Ρενὰν μένει κατάπληκτος: «Ὅλος ὁ καλογερισμὸς βρίσκεται κεῖ, λέει. Ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, ποὺ περιφρονεῖ τόσο τὸ Κράτος, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ζήσει χωρὶς Κράτος (τόμος 3ος, σ. 427).

(2) Λόγου χάρη ἡ περίφημη σχολικὴ οὐδετερότητα δὲν ἦταν παρὰ ἕνα στρατήγημα μὲ προορισμὸ νὰ κοιμήσει τὴν προσοχὴ τῶν καθολικῶν· σήμερα οἱ ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τῆς κυβέρνησης διακηρύσσουν πὼς ὁ μεγάλους σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκουν στὰ δημοτικὰ σχολεῖα εἶναι ἡ ἐξαφάνιση τῆς θρησκευτικῆς πίστης (Λόγος ποὺ ἐκφωνήθηκε μπροστὰ στὴ Ἐκπαι-
τῆς θρησκευτικῆς πίστης (Λόγος ποὺ ἐκφωνήθηκε μπροστὰ στὴν Ἐκπαι-
δευτικὴ Ἕνωση τὸ 1906 στὴν Ἀνζὲρ ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη Μπριάν).

ἀπὸ τὶς ἀνέλπιστες ἐπιτυχίες ποὺ εἶχε ἀπὸ τὴν ντρεϋφουσιανὴ ἐπανάσταση· κρίνει πὼς τὸ καθεστὼς τῆς ἀδιαφορίας θὰ ἦταν μιὰ ἀπάτη ὅσο ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἀκόμα μιὰ σημαντικὴ ἐπιρροή· ἡ μεγάλη της ἀπασχόληση εἶναι νὰ καταργήσει ριζικὰ κάθε κανονικὸ κλῆρο, τοὺς ἀρχηγούς του, κρίνοντας πὼς ὁ ἀνεξάρτητος κλῆρος δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπαρκέσει γιὰ νὰ διατηρήσει τὸν καθολικισμό.

V

Ἡ σημερινὴ κατάσταση τοῦ καθολικισμοῦ στὴ Γαλλία προσφέρει ἀρκετὲς ἀξιοσημείωτες ὁμοιότητες μ' ἐκείνη τοῦ προλεταριάτου ποὺ μπῆκε στὸν ταξικὸ ἀγώνα ὥστε νἄχουν οἱ συνδικαλιστὲς ἕνα πραγματικὸ ἐνδιαφέρο ν' ἀκολουθοῦν προσεκτικὰ τὴ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ὅπως στὸν ἐργατικὸ κόσμο συναντᾶμε ἕναν ἀριθμὸ ρεφορμιστῶν ποὺ θεωροῦνται σὰν νὰ εἶναι μεγάλοι σοφοὶ στὴν κοινωνιολογία, ἔτσι στὸν καθολικὸ κόσμο ὑπάρχουν πολλοὶ συνετοί, ἐνήμεροι τῆς σύγχρονης γνώσης, ποὺ ξέρουν τὶς ἀνάγκες τοῦ αἰώνα τους καὶ ὀνειρεύονται θρησκευτικὴ εἰρήνη, ἠθικὴ ἑνότητα τοῦ ἔθνους, συμβιβασμὸ μὲ τὸν ἐχθρό. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει τὶς ἴδιες εὐκολίες μὲ τὰ συνδικάτα γιὰ νὰ θέσει κατὰ μέρος τοὺς κακοὺς σύμβουλους.

Ὁ Ρενὰν παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἔνταση τῶν ρωμαϊκῶν διώξεων προκαλοῦσε μιὰ ἔνταση τῶν ἰδεῶν γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ κατὰ συνέπεια ὅλων τῶν ἀποκαλυπτικῶν ἐλπίδων τῶν σχετικῶν μὲ τὴ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ· μποροῦμε λοιπὸν νὰ συγκρίνουμε τὶς διώξεις αὐτὲς μὲ τὶς μεγάλες βίαιες ἀπεργίες ποὺ δίνουν μιὰ τόσο ἐξαιρετικὴ σπουδαιότητα στὶς καταστροφικὲς ἀντιλήψεις. Δὲ θὰ δοῦμε πιὰ στὴν ἐποχή μας τὶς φρικαλεότητες ποὺ διαπράχτηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ἐποχῆς μας· ἀλλὰ ὁ Ρενάν, πολὺ σωστά, θεώρησε τὰ μοναστήρια σὰν κατάλληλα ν' ἀντικαταστήσουν τὸ μαρτύριο. Δὲν εἶναι ἀμφίβολο πὼς μερικὰ θρησκευτικὰ τάγματα στάθηκαν πολὺ ἀποτελεσματικοὶ ἐκπαιδευτὲς ἡρωϊσμοῦ· δυστυχῶς, ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια τὰ μοναστικὰ ἱδρύματα φαίνονται πὼς ἔχουν κάνει σοβαρὲς προσπάθειες νὰ πάρουν τὸ κοσμικὸ πνεῦμα, γιὰ νὰ πετύχουν καλλίτερα κοντὰ

στοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου. Ἀπ' αὐτὴ τὴν καινούργια κατάσταση προκύπτει ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει σήμερα συνθῆκες ποὺ γιὰ πολὺ καιρὸ εἶχαν προκαλέσει τὴν ἐμφάνιση ἡρωϊκῶν ἀρχηγῶν· οἱ συμφιλιωτὲς δὲν ἔχουν λόγους λοιπὸν νὰ φοβοῦνται ἀπὸ τοὺς ὀχληρούς.

Οἱ συνετοὶ ἄνθρωποι τοῦ καθολικισμοῦ, ὅπως οἱ φρόνιμοι τοῦ ἐργατικοῦ κόσμου, κρίνουν πώς, γιὰ νὰ καλλιτερέψουν τὴ δύσκολη κατάσταση, ὁ καλύτερος τρόπος ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσουν συνίσταται στὸ νὰ προσελκύουν τὴν εὔνοια τῶν πολιτικῶν δυνάμεων· τὰ ἐκκλησιαστικὰ κολλέγια συνετέλεσαν πολὺ στὸ ν' ἀναπτύξουν στὴν πελατεία τους αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἴντριγκας. Ἡ Ἐκκλησία καταπλήχτηκε πάρα πολὺ ὅταν δοκίμασε σὲ βάρος της τὴν ἀξία αὐτῆς τῆς σύνεσης· τὸ κοινοβούλιο ψήφισε ἐνάντια σὲ πολλοὺς νόμους ποὺ προφανῶς τοῦ εἶχαν ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τοὺς φραμασώνους· τὸ κοινὸ δέχτηκε, μὲ τὴν μεγαλύτερη ἀδιαφορία, τὰ πιὸ αὐθαίρετα μέτρα· ὅλες οἱ προσφυγὲς ἐνάντια στὴν Ἀντι—ἐκκλησία πῆγαν στὰ χαμένα. Οἱ καθολικοὶ εὐχαριστήθηκαν ποὺ ἄκουσαν μερικὲς εὔγλωτες φωνὲς ποὺ στιγμάτιζαν τοὺς ἄδικους νόμους· ἀλλὰ ἡ ἀγανάκτησή τους πέρασε στὴ φιλολογία· ἡ μόνη ἡρωϊκὴ ἀπόφαση ποὺ στάθηκαν ἱκανοὶ νὰ πάρουν, ἦταν ἐκείνη ποὺ συγκέντρωσε μερικοὺς ψήφους ὑπὲρ τῶν Σλαναρέττων ποὺ ἐκπροσωποῦν τὴν Ἐκκλησία μ' ἕναν τρόπο τόσο κωμικὸ στὸ κοινοβούλιο (1).

Ἡ πρακτικὴ τῶν ἀπεργιῶν ὁδήγησε τοὺς ἐργάτες σὲ σκέψεις πιὸ ἀντρίκιες: δὲ σέβονται πιὰ ὅλες τὶς φυλλάδες πάνω στὶς ὁποῖες πολλοὶ νομοθέτες γράφουν ἐξαίσιες φόρμουλες, μὲ προορισμὸ τὴν ἐξασφάλιση τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης. Τὶς συζητήσεις τῶν νόμων, ἀντικαθιστοῦν μὲ πολεμικὲς πράξεις· δὲν ἐπιτρέπουν στοὺς σοσιαλιστὲς βουλευτὲς νὰ τοὺς δώσουν συμβουλές· οἱ ρεφορμιστὲς εἶναι, σχεδὸν πάντοτε, ὑποχρεωμένοι νὰ κρύβονται ἐνῶ οἱ δραστήριοι δουλεύουν γιὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴ νικηφόρα βούλησή τους στοὺς ἐργοδότες.

Πολλὰ πρόσωπα κρίνουν πώς, ἂν τὰ συνδικάτα ἦταν ἀρκετὰ

---

(1) Στὴ συζήτηση ποὺ ἔγινε τὴν 21 Δεκεμβρίου 1906 στὴ Βουλὴ γιὰ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπ' τὶς ὁποῖες ἐκδιώχτηκε ἀπὸ τὸ μέγαρό του ὁ καρδινάλιος Ρισάρ, ὁ Ντενὶς Κοσὶν ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ ἀπατημένου τῆς κωμωδίας μὲ μεγάλο κῦρος.

πλούσια γιὰ νὰ μποροῦν ν' ἀσχολοῦνται μὲ ἔργα ἀμοιβαίας βοήθειας, τὸ πνεῦμα τους θ' ἄλλαζε· ἡ πλειοψηφία τῶν συνδικαλισμένων θὰ φοβοῦνταν νὰ βλέπει τὰ κοινωνικὰ ταμεῖα νὰ διακινδυνεύουν ἀπὸ χρηματικὲς καταδίκες λόγω τῶν πάρα πολὺ λίγο νόμιμων πράξεων τῶν ἐπαναστατῶν· ἡ τακτικὴ τοῦ δόλου θὰ ἐπιβαλόταν ἔτσι καὶ ἡ διεύθυνση θὰ περνοῦσε στὰ χέρια αὐτῶν τῶν πονηρῶν μὲ τοὺς ὁποίους δημοκράτες πολιτικοὶ μποροῦν νὰ συνεννοοῦνται πάντοτε. Ὁ κλῆρος κυριεύεται πάντα ἀπὸ ἄλλες οἰκονομικὲς ἀπασχολήσεις· μπόρεσε, χωρὶς μεγάλη ζημιὰ γι αὐτόν, νὰ ἐγκαταλείψει τὶς ὠφέλειες ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια, γιατὶ ἡ γενναιοδωρία τῶν πιστῶν μπορεῖ νὰ τοῦ ἐπιτρέψει νὰ ζεῖ μέρα τὴ μέρα: ἀλλὰ φοβᾶται πὼς δὲν θὰ μπορέσει νὰ συνεχίσει νὰ ἐξυμνεῖ τὴ λατρεία μὲ τὸ πομπῶδες ὑλικὸ ποὺ ἔχει τὴ συνήθεια νὰ χρησιμοποιεῖ· μὴ ἔχοντας ἕνα πολὺ καθαρὸ δικαίωμα πάνω στὶς ἐκκλησίες, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἐγγυηθεῖ στὰ θρῆσκα πρόσωπα πὼς τὰ δῶρα τους θὰ χρησιμοποιοῦνται συχνὰ γιὰ νὰ μεγαλώσουν τὴ λαμπρότητα τῆς λατρείας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο μηχανορράφοι καθολικοὶ δὲν παύουν νὰ προτείνουν σχέδια συμβιβασμῶν.

Οἱ συγκεντρώσεις ἐπισκόπων ποὺ ἔγιναν μετὰ τὴν ψήφιση τοῦ νόμου τοῦ Χωρισμοῦ, δείξανε πὼς τὸ μετριοπαθὲς κόμμα θὰ νικοῦσε στὴν Ἐκκλησία τῆς Γαλλίας ἂν τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα μποροῦσε νὰ λειτουργεῖ. Οἱ ἀρχιερεῖς δὲν ἦταν φειδωλοὶ σ' ἐπίσημες δηλώσεις βεβαιώνοντας τ' ἀπόλυτα δικαιώματα τῆς θρησκευτικῆς μοναρχίας (1). Ὅμως θὰ ἐπιθυμοῦσαν πολὺ νὰ μὴ δημιουργήσουν δυσκολίες, στὸν Ἀριστείδη Μπριάν· πολλὰ γεγονότα ἐπιτρέπουν νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ὁ ἐπισκοπικὸς κοινοβουλευτισμὸς θὰ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ δώσει στοὺς ὑπουργοὺς τῆς Δημοκρατίας, ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦ Χωρισμοῦ, περισσότερη ἐπιρροὴ στὴν Ἐκκλησία ποὺ δὲ τὴν εἶχαν ποτὲ οἱ ὑπουργοὶ τοῦ Ναπολέοντα Γ'. Ἡ παπαδοσύνη στὸ τέλος υἱοθέτησε τὸ μόνο λογικὸ μέρος ποὺ μπόρεσε νὰ πάρει· κατάργησε τὶς γενικὲς συνελεύσεις, γιὰ νὰ μὴν ἐμποδίζονται οἱ δραστικοὶ ἀπὸ τοὺς πολεμήχανους· ἀργότερα οἱ γάλλοι καθολικοὶ θὰ εὐλογήσουν τὸν Πίο Χ ποὺ εἶχε σώσει τὴν τιμὴ τῆς Ἐκκλησίας τους.

---

(1) Τὰ σοσιαλιστικὰ συνέδρια δὲν εἶναι φειδωλὰ σὲ δηλώσεις ἀποστροφῆς τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ἡ ἐμπειρία αὐτὴ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ πρέπει νὰ μελετηθεῖ· τὰ συνδικάτα πρέπει ἐπίσης νὰ φοβοῦνται τὶς μεγάλες ἐπίσημες συνόδους, στὶς ὁποῖες εἶναι τόσο εὔκολο στὴν κυβέρνηση νὰ ἐμποδίσει κάθε ἀντρίκια ἀπόφαση· δὲν γίνεται πόλεμος κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση συνελεύσεων ποὺ ἔχουν φωνή (1).

Ὁ καθολικισμὸς ἐπεφύλαξε πάντοτε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀγώνα σὲ πολυάριθμα σώματα ποὺ τὰ μέλη τους εἶχαν αὐστηρὰ ἐπιλεγεῖ, χάρη σὲ δοκιμασίες ποὺ προορίζονταν νὰ ἐλέγξουν τὴν κλίση τους· ὁ κανονικὸς κλῆρος ἐφαρμόζει ἔτσι τὸν κανόνα αὐτόν, ποὺ πολὺ συχνὰ ξεχνοῦν οἱ ἐπαναστάτες συγγραφεῖς, ποὺ ἕνας ἀρχηγὸς ἐργατοσυνδικαλιστὴς ἐξέφρασε μιὰ μέρα μπροστὰ στὸν Π. ντὲ Ρουζιέρ: τ'Αδυνατίζουμε ἀφομοιώνοντας ἀδύναμα στοιχεῖα» (2). Μὲ ἐκλεκτὰ στρατεύματα, θαυμάσια γυμνασμένα χάρη στὴ μοναστικὴ ζωή, ἕτοιμα ν' ἀντιμετωπίσουν ὅλα τὰ ἐμπόδια καὶ γεμάτα μὲ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὴ νίκη, ὁ καθολικισμὸς μπόρεσε, ἕως ἐδῶ, νὰ νικήσει τοὺς ἐχθρούς του. Κάθε φορὰ ποὺ γεννιέται ἕνας φοβερὸς κίνδυνος γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ἄνθρωποι ἰδιαίτερα ἱκανοί, ὅπως οἱ μεγάλοι ἀρχηγοί, ποὺ διακρίνουν τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τοῦ ἀντίπαλου στρατοῦ, δημιουργοῦσαν καινούργια θρησκευτικὰ τάγματα, προσαρμοσμένα στὴν τακτικὴ ποὺ ταίριαζε στὸν καινούργιο πόλεμο. Ἂν σήμερα ἡ θρησκευτικὴ παράδοση φαίνεται ν' ἀπειλεῖται τόσο, εἶναι γιατὶ δὲν ὑπάρχουν ὀργανώσεις τέτοιες ποὺ νὰ

---

(1) Οἱ δημοκρατικοὶ δὲ φαίνονται καθόλου διατεθειμένοι νὰ συγχωρήσουν τὸν Πίο Χ ποὺ ματαίωσε τὶς μανοῦβρες τους· Ὁ Ἀριστείδης Μπριὰν παραπονέθηκε πολλὲς φορὲς στὴ Βουλὴ γιὰ τὴ διαγωγὴ τοῦ πάπα· ὑπαινίχθηκε μάλιστα ὅτι εἶχε προκληθεῖ ἀπ' τὴ Γερμανία: «Εἴμασταν διατεθειμένοι ν' ἀποδεχτοῦμε τὸ νόμο. Τί συνέβη; Δὲ ξέρω τίποτα. Μιὰ παραπλήσια κατάσταση ἔχει ἐπηρρεάσει τὶς ἀποφάσεις τῆς Ἁγίας Ἕδρας; Ἡ παροῦσα κατάσταση σ' αὐτὴ τὴ χώρα γίνεται ἡ ἐπιβολὴ μιᾶς καλύτερης κατάστασης σὲ μιὰν ἄλλη χώρα;... Εἶναι ἕνα πρόβλημα ποὺ τίθεται καὶ ποὺ ἔχω τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ θέσω ἐνώπιον τῶν συνειδήσεών σας» (συνεδρίαση τῆς 9ης Νοεμβρίου 1906). Ὁ Ζοζὲφ Ρέϊναχ παρηγοριέται μὲ τὴν κακότητα τοῦ Πίου Χ, διακηρύσσοντας πὼς αὐτὸς ἔχει μόνον «τὴ μόρφωση ἑνὸς χωριάτη ἐφημέριου» καὶ ὅτι δὲν καταλαβαίνει τὴ σπουδαιότητα τῆς μεταρρύθμισης τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ πάπα καὶ τῆς Ἐπανάστασης (Ἱστορία τῆς ὑπόθεσης Ντρέϋφους, τόμος 6ος, σ. 427).

(2) ΝΤΕ ΡΟΥΖΙΕΡ, Ὁ τρέϊντ—ουνιονίσμ στὴν Ἀγγλία, σ. 93.

μπορούν νά πολεμήσουν ἐνάντια στήν Ἀντι—ἐκκλησία· οἱ πιστοὶ διατηροῦν ἴσως ἀκόμα πολλὴ θεοσέβεια, ἀλλὰ ἀποτελοῦν μιὰ ἀδρανὴ μάζα.

Θὰ ἦταν πάρα πολὺ ἐπικίνδυνο γιὰ τὸ προλεταριάτο νὰ μὴν κάνει ἕνα καταμερισμὸ τῶν καθηκόντων ποὺ πέτυχε τόσο καλὰ στὸν καθολικισμὸ στὴ διάρκεια τῆς μακριᾶς ἱστορίας του· δὲ θἄναι παρὰ μιὰ ἀδρανὴς μάζα ἕτοιμη νὰ πέσει, ὅπως ἡ δημοκρατία, κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση πολιτικῶν ποὺ ζοῦν ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τῶν ἐκλογέων τους· τὰ συνδικάτα πρέπει νά, ἐπιζητοῦν λιγότερα τὸν πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ὀπαδοὺς παρὰ τὴ συγκέντρωση ἰσχυρῶν στοιχείων· οἱ ἐπαναστατικὲς ἀπεργίες εἶναι ἔξοχες γιὰ νὰ γίνει μιὰ ἐπιλογή, ἀπομακρύνοντας τοὺς εἰρηνικοὺς ποὺ θὰ κατάστρεφαν ἐκλεκτοὺς στρατούς.

Αὐτὸς ὁ καταμερισμὸς τῶν καθηκόντων ἐπέτρεψε στὸν καθολικισμὸ νὰ παρουσιάσει ὅλες τὶς ἀποχρώσεις· ἀπὸ τὶς ὁμάδες ποὺ ἡ ζωή τους εἶναι σὰν πνιγμένη μέσα στὴ γενικὴ ἑνότητα, ἕως τὰ τάγματα ποὺ εἶναι ἀφοσιωμένα στὸ ἀπόλυτο. Ὁ καθολικισμὸς βρίσκεται, λόγω αὐτῶν τῶν θρησκευτικῶν εἰδικεύσεων, σὲ καλύτερες συνθῆκες ἀπὸ τὸν προτεσταντισμό· ἕνας ἀληθινὸς χριστιανὸς σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς Μεταρρύθμισης, θἄπρεπε νὰ μπορεῖ νὰ περάσει, κατὰ βούληση, ἀπὸ τὸν οἰκονομικὸ τύπο στὸν μοναστικὸ τύπο· αὐτὴ ἡ ἐναλλαγὴ εἶναι πιὸ δύσκολη νὰ ἐπιτευχθεῖ ἀπὸ ἕνα ἄτομο παρὰ ἀπὸ τὴ ἀκριβὴ πειθαρχία ἑνὸς μοναστικοῦ τάγματος. Ὁ Ρενὰν συνέκρινε τὶς μικρὲς ἀγγλοσαξωνικές ἀδελφότητες μὲ τὰ μοναστήρια (1)· οἱ ὁμάδες αὐτὲς μᾶς δείχνουν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς Μεταρρύθμισης ἐφαρμόζεται σὲ φύσεις ἐξαιρετικές· ἀλλὰ ἡ δράση αὐτῶν τῶν ἑνώσεων εἶναι γενικὰ λιγότερο γόνιμη ἀπὸ κείνη τοῦ κανονικοῦ κλήρου, γιατὶ ὑποστηρίζεται λιγότερο ἀπὸ τὸ μεγάλο χριστιανικὸ κοινό. Συχνὰ παρατήρησαν ὅτι ἡ Ἐκκλησία υἱοθέτησε, μὲ μεγάλη εὐκολία, τὰ νέα συστήματα ποὺ μπῆκαν στὴν πράξη ἀπὸ τοὺς ἱδρυτὲς ταγμάτων, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν πνευματικὴ ζωή· ἀντίθετα, οἱ προτεστάντες πάστορες ἦταν, σχεδὸν πάντοτε πάρα πολὺ ἐχθρικοὶ πρὸς τὶς αἱρέσεις: ἔτσι ὁ ἀγγλικανι-

(1) ΡΕΝΑΝ, σ. 627.

σμὸς θὰ μετανοήσει πολὺ ποὺ ἄφησε νὰ ξεφύγουν οἱ μεθοδιστὲς ἀπὸ τὸν ἔλεγχό του (1).

Ἡ πλειοψηφία τῶν καθολικῶν μπόρεσε ἔτσι νὰ παραμείνει ξένη πρὸς τὴν ἐπιδίωξη τοῦ ἀπόλυτου κι ὅμως νὰ συνεργασθεῖ πολὺ ἀποτελεσματικὰ στὸ ἔργο ἐκείνων ποὺ, μὲ τὸν ἀγώνα, διατηροῦσαν ἢ τελειοποιοῦσαν τὶς θεωρίες· οἱ ἐκλεκτοὶ ποὺ ἔκαναν τὴν ἔφοδο στὶς ἐχθρικὲς θέσεις, ἐνισχύονταν ὑλικὰ καὶ ἠθικὰ ἀπὸ τὴ μάζα ποὺ ἔβλεπε σ' αὐτὰ τὴν πραγματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ Σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις στὶς ὁποῖες θὰ τὰ τοποθετοῦμε, θὰ ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσουμε τὴν κοινωνία σὰν μιὰ ἑνότητα ἢ σὰν μιὰ πολλαπλότητα ἀνταγωνιστικῶν δυνάμεων: ὑπάρχει μιὰ προσέγγιση οἰκονομικο—νομικὴ γενικὰ ἀρκετὰ ἀναπτυγμένη γιὰ νὰ μπορέσουμε μέσα σ' ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀπὸ περιπτώσεις, νὰ μὴ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ θρησκευτικὸ ἀπόλυτο ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τοὺς μοναχούς· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὑπάρχουν πολλὰ ζητήματα πολὺ σπουδαῖα ποὺ δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ καταλάβουμε χωρὶς νὰ φανταστοῦμε τὴν δραστηριότητα τῶν μαχητικῶν συστάσεων σὰν ὑπέρτερη.

Παρατηρήσεις ἀρκετὰ ἀνάλογες μποροῦν νὰ γίνουν γιὰ τὶς ἐργατικὲς ὀργανώσεις· φαίνεται πὼς πρέπει νὰ ποικίλλουν στὸ ἄπειρο, ὅσο τὸ προλεταριάτο θὰ αἰσθάνεται περισσότερο ἱκανὸ νὰ διαπρέψει στὸν κόσμο· τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα πιστεύουν πὼς ἔχουν καθῆκον νὰ δίνουν ἰδέες σ' αὐτὲς τὶς ὀργανώσεις (2)· νὰ τὶς συμβουλεύουν καὶ νὰ τὶς συγκεντρώνουν σὲ μιὰ ταξικὴ ἑνότητα, ταυτόχρονα δὲ μὲ τὴν κοινοβουλευτική τους δράση θὰ συνιστοῦσαν ἕνα δεσμὸ ἀνάμεσα στὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ στὴν ἀστικὴ τάξη· καὶ ξέρουμε ὅτι τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα δανείστηκαν ἀπὸ τὴ δημοκρατία τὴ μεγάλη της ἀγάπη γιὰ τὴν ἑνότητα. Γιὰ νὰ καταλάβουμε καλὰ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος,

---

(1) Ἀναφέρουν συχνὰ γι' αὐτὸ τὸ θέμα μιὰ φράση τοῦ Μακώλεη, ποὺ παρατηρεῖ πὼς ἂν ὁ Βέσλεη θὰ ἦταν καθολικός, θὰ εἶχε χωρὶς ἀμφιβολία ἱδρύσει ἕνα μεγάλο θρησκευτικὸ τάγμα (Μακώλεη Φιλοσοφικὰ δοκίμια, σ. 275. Μρυνεσέρ, σελίδες 37—38). Ἡ Ἀμερικὴ χρησιμοποιεῖ περισσότερο τὸ ζῆλο τῶν αἱρετικῶν ἀπὸ τὴν Ἀγγλία.

(2) Ἀπαίτηση τόσο πιὸ γελοία ὅσο τὰ κόμματα αὐτὰ δὲν ἔχουν δικές τους ἰδέες.

πρέπει νὰ τοποθετηθοῦμε σὲ μιὰν ἄποψη διαμετρικὰ ἀντίθετη ἀπὸ κείνη ποὺ τοποθετοῦνται οἱ πολιτικοί. Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ ὀργανώσεις εἶναι ἀνακατωμένες, κατὰ ἕνα οἰκονομικο—νομικὸ τρόπο στὴ ζωὴ τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας, ἔτσι αὐτὸ πού, χρειάζεται γιὰ τὴν ἑνότητα μέσα σὲ μιὰ κοινωνία δημιουργεῖται αὐτόματα· ἄλλες, λιγώτερο πολυάριθμες καὶ καλὰ ἐπιτευγμένες, διεξάγουν τὴν ταξικὴ πάλη· εἶναι ἐκεῖνες ποὺ παρασκευάζουν τὴν προλεταριακὴ σκέψη, δημιουργώντας τὴν ἰδεολογικὴ ἑνότητα ποὺ τὸ προλεταριάτο ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὸ ἐπαναστατικὸ ἔργο του·— καὶ οἱ ὁδηγητὲς δὲ ζητοῦν καμμίαν ἄλλη ἀμοιβή, γιατὶ εἶναι πολὺ διαφορετικοὶ σὲ τοῦτο, ὅπως σὲ τόσα ἄλλα πράγματα, ἀπὸ τοὺς Διανοουμένους, ποὺ ἀπαιτοῦν νὰ διατηροῦνται σὲ μιὰ χαρούμενη ζωὴ ἀπ' τοὺς φτωχοὺς διαβόλους μπροστὰ στοὺς ὁποίους συγκατατίθενται νὰ ρητορεύουν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΒΙΑΣ

Οἱ ἄνθρωποι πού, ἀπευθύνουν στὸ λαὸ ἐπαναστατικοὺς λόγους εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποτάσσονται σὲ σοβαρὲς ὑποχρεώσεις εἰλικρίνειας· γιατὶ οἱ ἐργάτες ἀκοῦνε αὐτοὺς τοὺς λόγους μὲ τὴν ἀκριβὴ ἔννοια ποὺ τοὺς δίνει ἡ γλώσσα καὶ δὲν παραδίδονταν καθόλου σὲ μιὰ συμβολικὴ ἑρμηνεία. Ὅταν τὸ 1905 διακινδύνεψαν νὰ γράψω, μ' ἕναν τρόπο κάπως βαθύ, γιὰ τὴν προλεταριακὴ βία, ἀντιλαμβανόμουνα καλὰ τὴ σοβαρὴ εὐθύνη ποὺ ἀναλάμβανα νὰ δείξω τὸν ἱστορικὸ λόγο ἀπὸ πράξεις ποὺ οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστές μας ζητᾶνε νά ἀποκρύψουν μέ τέχνη. Σήμερα, δὲ διστάζω νὰ δηλώσω ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει χωρὶς μιὰ ἀπολογία τῆς βίας.

Μόνο μὲ τὶς ἀπεργίες τὸ προλεταριάτο ἐκδηλώνει τὴν ὕπαρξή του. Δέ μπορῶ ν' ἀποφασίσω νὰ βλέπω στὶς ἀπεργίες κάτι τὸ ἀνάλογο μὲ μιὰ προσωρινὴ ρήξη ἐμπορικῶν σχέσεων ποὺ θὰ δημιουργοῦνταν ἀνάμεσα σ' ἕνα παντοπώλη καὶ στὸν προμηθευτή του. Ἡ ἀπεργία εἶναι μιὰ πολεμικὴ ἐκδήλωση. Θὰ ἦταν μεγάλο ψέμα τὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ βία εἶναι περιστατικὸ ποὺ μέλλει νὰ ἐκλείψει ἀπὸ τὶς ἀπεργίες.

Ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἐπέκταση αὐτοῦ τοῦ πολέμου τοῦ ὁποίου κάθε ἀπεργία εἶναι τὸ ἐπεισόδιο. Γιὰ τοὺς συνδικαλιστὲς ὁ σοσιαλισμὸς συνοψίζεται στὴν ἰδέα, τὴν ἀναμονή, τὴν προπαρασκευὴ τῆς γενικῆς ἀπεργίας ἡ ὁποία θὰ σαρώσει ἕνα καταδικασμένο καθεστώς. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀνατροπὴ κατὰ τὴν ὁποία ἐργοδότες καὶ κράτος θὰ ἐκδιωχθοῦν ἀπὸ τοὺς ὀργανωμένους ἐργάτες. Οἱ Διανοούμενοί μας, ποὺ ἐλπίζουν νὰ πετύχουν ἀπὸ τὴ δημοκρατία τὶς πρῶτες θέσεις, θὰ παραπέμπονταν στὴν φιλολογία τους· οἱ κοινοβουλευτικοὶ σοσιαλιστές, ποὺ βρίσκουν στὴ δημιουργημένη ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη ὀργάνωση τὰ μέσα ν' ἀσκοῦν ἕνα κάποιο μέρος ἐξουσίας, θὰ γίνουν περιττοί.

Κανένας δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι οἱ πόλεμοι ἔδωσαν στὶς ἀρχαῖες δημοκρατίες τὶς ἰδέες τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ μας. Ὁ κοινωνικὸς πόλεμος, γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ προλεταριάτο προετοιμάζεται διὰ τῶν συδικάτων, μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὰ στοιχεῖα ἑνὸς νέου πολιτισμοῦ κατάλληλου γιὰ τοὺς παραγωγικοὺς ἀνθρώπους. Ὁ σοσιαλισμὸς δημιουργεῖ προβλήματα ἂν ἐξετασθεῖ ὡς πολιτισμὸς τῶν παραγωγικῶν ἀτόμων. Διαπιστώνω ὅτι δημιουργεῖται σήμερα μιὰ φιλοσοφία ἀσύλληπτη πρὶν λίγα χρόνια ποὺ εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀπολογία τῆς βίας.

Ὁ ἀνοικτὸς πόλεμος, χωρὶς ὑποκρισίες, μὲ σκοπὸ νὰ καταστρέψει μὴ συμβιβαζόμενο ἀντίπαλο, ἀποκλείει κάθε ἀτιμία. Ἡ ἀπολογία τῆς βίας εναι ἔτσι πολὺ εὔκολη. Ὁ κοινωνικὸς πόλεμος προκαλώντας τὸ αἴσθημα τῆς βίας μπορεῖ νὰ ἐξαφανίσει τὰ πρόστυχα ἔνστικτα ἐνάντια στὰ ὁποῖα ἡ ἐπίκληση τῆς ἠθικῆς θὰ ἦταν ἀνίσχυρη. Ἂν αὐτὸ καὶ μόνον ἀρκεῖ γιὰ νὰ δώσει στὸν ἐπαναστατικὸ συνδικαλισμὸ μεγάλη ἐκπολιτιστικὴ ἀξία νομίζω πὼς τοῦτο ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸ λόγο ὑπὲρ τῶν ἀπολογητῶν τῆς βίας. Ἡ ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας, γεννημένη διὰ τῆς ἐφαρμογῆς σφοδρῶν ἀπεργιῶν ἐνέχει τὴν δημιουργία μιᾶς ἀνέκλητης ἀναστάτωσης. Τοῦτο εἶναι τρομερὸ τόσο μᾶλλον τρομερότερο ὅσο ἡ ἰδέα τῆς βίας θὰ καταλάβει στὸ πνεῦμα τῶν προλεταρίων μεγαλύτερη ἔκταση. Ἀναλαμβάνοντας ὅμως ἕνα σοβαρὸ ἔργο, φοβερὸ καὶ μεγαλειῶδες οἱ σοσιαλιστὲς ὑψώνονται πάνω ἀπ᾽ τὴν ἐλαφριὰ κοινωνία μας καὶ καθίστανται ἄξιοι νὰ διδάξουν στὸν κόσμο τοὺς νέους δρόμους.

Θὰ μπορούσαμε νὰ παραβάλουμε τοὺς κοινοβουλευτικοὺς σοσιαλιστὲς πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ Ναπολέων δημιούργησε μιὰ ἀριστοκρατία καὶ οἱ ὁποῖοι ἐργάζονταν γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὸ κράτος νὰ κληρονομηθεῖ ἀπὸ τὸ παληὸ καθεστώς. Ὁ ἐπαναστατικὸς συνδικαλισμὸς θὰ ἀντιστοιχοῦσε πρὸς τὶς ναπολεόντειες στρατιὲς τῶν ὁποίων οἱ στρατιῶτες ἔπραξαν τόσα κατορθώματα, μολονότι γνώριζαν ὅτι θὰ μείνουν φτωχοί. Τί ἀπέμεινε ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορία; Μόνον ἡ ἐποποιΐα τῆς μεγάλης Στρατιᾶς. Ὅ,τι θὰ μείνει ἀπὸ τὸ σημερινὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα, θὰ εἶναι ἡ ἐποποιΐα τῶν ἀπεργιῶν.

(Ματέν, 18 Μαΐου 1908).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ III (1)

ΓΙΑ ΤΟ ΛΕΝΙΝ

Στὶς 4 Φεβρουαρίου 1918, ἡ Τζουρνὰλ ντὲ Γιενέβ δημοσίευε, μὲ τὸν τίτλο: «Ὁ ἄλλος κίνδυνος», ἕνα ἄρθρο ποὺ ἀντιγράφω ἐδῶ τὸ μεγαλύτερο μέρος.

«Τὸ μεγάλο ἐπαναστατικὸ κῦμα ποὺ ἦρθε ἀπ' τὴν Ἀνατολή, ξαπλώνεται στὴν Εὐρώπη, περνᾶ στὶς γερμανικὲς πεδιάδες κι ἔρχεται νά ξεσπάσει στά βράχια τῶν Ἄλπεών μας. Πρέπει νά περιμένουμε νὰ ὑποστεῖ ἡ χώρα μας μιὰ ὑπέρτατη δοκιμασία πρὶν νὰ κατακτήσει όριστικὰ τὸ δικαίωμά της στὴ ζωὴ στὸν ἀνανεωμένο κόσμο ποὺ θὰ γεννήσει ὁ πόλεμος. Οἱ νέες καὶ μάταιες φιλονικείες, ἀνάμεσα στοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ τοὺς Ἑλβετογερμανοὺς εἶναι μιὰ γυρισμένη σελίδα, μιὰ λυπητερὴ σελίδα στὴν ὁποία δὲ πρέπει νὰ ξαναγυρίσουμε. Ἄλλοι ἀγῶνες προετοιμάζονται ἀλλοιώτικα σοβαροί. Σκάφτηκε ἕνα μεγάλο χαντάκι ποὺ θὰ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὸ γεμίσουμε.

«Γίνεται ὁλοένα καὶ πιὸ φανερὸ πὼς μιὰ διεθνὴς ταραχή, ὁμόφωνη καὶ μεθοδική, ξαπλώνεται στὶς μεγάλες πόλεις μας. Τείνει νὰ προκαλέσει, μέ τή βία, μία ἐπανάσταση πού, ἀπ' τήν Ἑλβετία, θάφτανε σ' ὅλες τὶς γειτονικὲς χῶρες.

Πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο εἶχε διαδοθεῖ στοὺς συνδικαλιστικοὺς κύκλους μιὰ θεωρία τῆς Δύναμης ποὺ εἶχε μιὰ φανερὴ συγγένεια μὲ κείνη τῶν γερμανῶν ἰμπεριαλιστῶν. Στὶς «Σκέψεις πάνω στὴ Βία» ὁ Ζ. Σορὲλ κήρυξε αὐτὸ τὸ καινούργιο Εὐαγγέλιο: «Ὁ ρόλος τῆς βίας, ἔλεγε, μᾶς φαίνεται σὰν ἰδιαίτερα μεγάλος στὴν ἱστορία ,ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἡ σκληρὴ καὶ ἄμεση ἔκφραση τῆς πάλης

(1) Τοῦτο τὸ παράρτημα γράφτηκε τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1919 γιὰ τὴν τετάρτη ἔκδοση τῶν Σκέψεων πάνω στὴ βία.

τῶν τάξεων (1). "Ολα γίνονται μὲ τὴ βία. Πρέπει μόνο ν' ἀσκεῖται ὄχι πιὰ ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω, ὅπως ἄλλοτε, ἀλλὰ ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω. Θέλουν ἡ δύναμη ν' ἀλλάξει χέρι καὶ ὁ καταπιεζόμενος τοῦ χτὲς νὰ γίνει ὁ τύραννος τοῦ αὔριο (2) περιμένοντας τὸ ἀναπόφευκτο χτύπημα τοῦ ρολογιοῦ ποὺ θὰ ξαναβάλει τὰ πράγματα στὴν ἀρχική τους θέση».

Στὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τους στὴν Ἑλβετία, ὁ Λένιν καὶ ὁ Τρότσκυ δὲν σκέφτηκαν τὸ βιβλίο τοῦ Ζ. Σορέλ. Ἐφαρμόζουν τὶς ἀρχές τους μὲ τὴν πιὸ σφοδρὴ λογική. Τοὺς χρειάζεται ἕνα ὅπλο γιὰ νὰ ἐπιβάλουν σ' ἕνα μεγάλο λαό, ἄμορφο καὶ ἀναθρεμμένο στὴ δουλεία ἀπὸ αἰῶνες, τὴν τυραννικὴ κυριαρχία μιᾶς μειοψηφίας. "Αν θέλουν νὰ θέσουν τέρμα στὸν ξένο πόλεμο, εἶναι γιὰ νὰ συνεχίσουν μὲ περισσότερη ἄνεση τὸν πόλεμο τῶν τάξεων. Αὐτοὶ οἱ ἰακωβίνοι μιλιταριστὲς ἰσχυρίζονται πὼς ἐγκαθιστοῦν πρὸς ὄφελός τους ἕναν ἀνάποδο τσαρισμό. Καὶ εἶναι τὸ ἰδανικὸ ποὺ προτείνουν σήμερα στὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη.

«Στὴ Γερμανία ὁ σοσιαλισμὸς διαβρώθηκε ἀπ' τὸ ἴδιο δεσποτικὸ πνεῦμα. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ὁ ἐχθρὸς ἀδελφὸς τοῦ πρωσσικοῦ μιλιταρισμοῦ. "Εχει τὸ ἴδιο πνεῦμα, τὶς ἴδιες μεθόδους, τὴν ἴδια λατρεία τῆς αὐτόματης πειθαρχίας, τὴν ἴδια μέγιστη περιφρόνηση γιὰ κάθε ἀτομικὴ ἀνεξαρτησία» (3).

---

(1) Στὴ σελίδα 130, διαβάζουμε : «Ἡ προλεταριακὴ βία, ἀσκούμενη σὰν μιὰ καθαρὴ καὶ ἁπλὴ ἐκδήλωση τοῦ αἰσθήματος τῆς ταξικῆς πάλης φαίνεται σὰν ἕνα πολὺ ὡραῖο καὶ πολὺ ἡρωϊκὸ πρᾶγμα». Πιθανὸν εἶναι ὁ συνεργάτης τῆς Ζορνὰλ ντὲ Γιενὲβ νὰ χρησιμοποίησε μιὰ παληὰ ἔκδοση· δὲν ἔχω ἐλέγξη τὴν ἀναφορά.

(2) "Ομως ἐπέκρινα στὸ βιβλίο μου τόσο συχνὰ τὴν αἱματηρὴ τυραννία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.

(3) Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ καταλογίζουμε στὸ μαρξισμὸ ὅλες τὶς πράξεις τῆς γερμανικῆς σοσιαλοδημοκρατίας, ποὺ ἦταν πολὺ περισσότερο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Λασσάλ παρὰ κάτω ἀπὸ κείνη τοῦ Μάρξ. Ὁ Κάρολος "Αντλερ ἔλεγε, τὸ 1897 γιὰ τὸ Λασσάλ: «Γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ δύναμη στὴν ἰδανικὴ δικαιοσύνη ζητάει γιὰ τὸ ἔργο τῆς χειραφέτησης τοῦ προλεταριάτου, τὴν ψῆφο. Ἀλλὰ ἀμέσως καθὼς δυσπιστεῖ καὶ σὰν νὰ εἶχε συναίσθηση τοῦ λάθους του, κάνει ἔκκληση, γιὰ νὰ εἰσαγάγει τὶς πρακτικὲς μεταρρυθμίσεις του, στὸ συσταθὲν Κράτος, τὸ στρατιωτικὸ καὶ μοναρχικό. Ἀπὸ τὴν ταλάντευση ἀνάμεσα στὰ δυὸ συστήματα γεννήθηκε μιὰ περίεργη συνταγματικὴ ἀντίληψη: μιὰ στρα-

«Ἂς μὴν ἀνησυχοῦμε. Ἡ Ἑλβετία εἶναι ἀκόμα μιὰ χώρα ὅπου κάθε πολίτης ἔχει μιὰ παλιὰ συνήθεια νὰ ἐκπληρώνει στὸ πόστο ποὺ κατέχει, τὸ λειτούργημά του καὶ τὸ καθῆκον του. Τὸ κάνει ἑκούσια καὶ λεύτερα, γιατὶ εἶναι τὸ λειτούργημά του καὶ τὸ καθῆκον του, κι ὄχι γιατὶ τὸν ἔχουν κάνει αὐτόματο. Κάθε δεσποτισμὸς τοῦ εἶναι ἀπεχθὴς καὶ νἄρχεται ἀπ' τὰ πάνω ἢ ἀπὸ κάτω. Γι' αὐτὸ ὁ ἑλβετὸς πολίτης, κληρονόμος ἑνὸς μακροῦ παρελθόντος δημόσιας ζωῆς, ὑγιοῦς καὶ κανονικῆς, δὲν ἀφήνει νὰ τοῦ ἐπιβάλουν θεωρίες ποὺ ἦρθαν ἀπὸ μιὰ γειτονικὴ αὐτοκρατορία τῆς ὁποίας οἱ ὑπήκοοι κρατιοῦνται ἀκόμα σὲ κατάσταση πολιτικῆς μειονότητας, ἢ μιᾶς παλιᾶς δημοκρατίας ἀπὸ μερικοὺς μῆνες (1) ποὺ οἱ αὐτοσχέδιοι πολίτες της δὲν ἔχουν καμμιὰ ὁποιαδήποτε πολιτικὴ ἐκπαίδευση καὶ δὲν ξέρουν, στὴ μεγαλύτερη πλειοψηφία τους, οὔτε ἀνάγνωση οὔτε γραφή».

«Τὸ ὅτι «πάπιερλις βέϊζερ» (2) ποὺ ἀρχίζουν νὰ μᾶς μιλοῦν ἀπὸ θέση ἰσχῆς καὶ ἀπευθύνουν στὶς συνελεύσεις μας τελεσίγραφα, αὐτὸ δὲ φαίνεται νὰ μᾶς λέει τίποτα. Δὲν θὰ τοὺς ἐπιτρέψουμε νὰ σαμποτάρουν τὴ χώρα ποὺ τοὺς περιμάζεψε. Ἂν φαντάζονται ὅτι τὸ ἑλβετικὸ ἔθνος μπορεῖ νὰ χρησιμέψει.......... γελιοῦνται πέρα γιὰ πέρα. Θὰ μπορούσαμε νὰ προφυλαχτοῦμε ἀπὸ τὶς πολιτικὲς διχόνοιες ὅπως ἀπ' τὸν ξένο πόλεμο, γνωρίζοντας ἄλλωστε ὅτι οἱ μὲν δὲν θὰ ἦταν παρὰ τὸ πρελούντιο τοῦ ἄλλου καὶ ὅτι ἡ παραμικρότερη ρωγμὴ στοὺς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ μας θὰ μποροῦσε νὰ γίνει ἕνα ἀνοιχτὸ ρῆγμα στὴν εἰσβολή» (3).

τιωτικὴ μοναρχία, συνταιριασμένη μὲ τὴν ψῆφο καὶ δουλεύοντας μ' αὐτή, σὲ μιὰ συνεργασία γεμάτη φιλονεικίες, γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὴ κοινωνικὴ χειραφέτηση. Αὐτὴ εἶναι, ἡ Αὐτοκρατορία τῆς σημερινῆς Γερμανίας». (Οἱ ἀρχὲς τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ στὴ Γερμανία, σελίδες 60—61).

(1) Ἡ μπολσεβίκικη ἐπανάσταση ἔγινε στὶς 7 Νοεμβρίου 1917.

(2) Οἱ σιωνιστὲς ὀνομάζουν τοὺς Ἑβραίους ποὺ πολιτογραφοῦνται σὲ μᾶς Γάλλους....

(3) Ὁ συγγραφέας ἀπειλεῖ πσοφανῶς τοὺς συμπατριῶτες του μὲ μιὰ ἐπέμβαση τῆς Ἀντάντ. Κάτω ἀπὸ τὸ είρηνικὸ καθεστὼς τοῦ Λουδοβίκου—Φιλίππου, ἡ Ἑλβετία ἦταν δυὸ φορὲς κάτω ἀπ' τὸ χτύπημα τῆς γαλλικῆς εἰσβολῆς: τὸ 1838, γιατὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐξορίσει τὸν μέλλοντα

Μολονότι κατηγόρησαν, πολλές φορές, τούς φίλους τῆς «Ζουρνάλ ντὲ Τζενὲβ» πὼς εἶναι πράκτορες τῆς κρυφῆς διπλωματίας τῆς «᾽Αντάντ», πιστεύω πὼς ὁ καθηγητὴς Πὼλ Σέϊπελ, γράφοντας αὐτὸ τὸ ἄρθρο, δὲν εἶχε τὴν καλοκάγαθη ἐπιθυμία νὰ τραβήξει πάνω μου τὴν προσοχὴ τῆς φιλύποπτης γαλλικῆς ἀστυνομίας. Δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ παρατηρήσω στοὺς ἀναγνῶστες μου ὅτι αὐτὸς ὁ ἐξέχων ἐκπρόσωπος τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης δὲν κατάλαβε τίποτα ἀπὸ τὸ βιβλίο μου. Ἡ περίπτωσή του δείχνει, ἀκόμα μιὰ φορά, πῶς οἱ πολεμιστὲς ποὺ ἀναλαμβάνουν νὰ ὑπερασπίσουν τὸ λατινικὸ πολιτισμὸ ἐνάντια στὶς βόρειες βαρβαρότητες, προσανατολίζουν τὸ πνεῦμα τους πρὸς τὴν ἀνοησία.

***

Δὲν ἀξίζω τὴν ἐπιείκεια τῶν ἀμέτρητων Πὼλ Σέϊππελς, ποὺ ἔχει ἡ φιλολογία τῆς Νίκης, ἀναθεματίζοντας τοὺς μπολσεβίκους, ποὺ τόσο φοβᾶται ἡ ἀστικὴ τάξη· δὲν ἔχω κανένα λόγο νὰ ὑποθέσω ὅτι ὁ Λένιν πῆρε ἰδέες ἀπὸ τὰ βιβλία μου· ἀλλὰ ἂν συνέβηκε αὐτό, θὰ ἤμουνα πολὺ περήφανος πὼς συντέλεσα στὴ διανοητικὴ διάπλαση ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι ταυτόχρονα ὁ μεγαλύτερος θεωρητικὸς ποὺ εἶχε ὁ σοσιαλισμὸς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μὰρξ κι ἕνας ἀρχηγὸς κράτους ποὺ ἡ μεγαλοφυΐα του θυμίζει ἐκείνη τοῦ Μεγάλου Πέτρου.

Τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ ὑπόκυπτε, ὁ Μὰρξ ἔγραφε τὸ μανιφέστο τῆς Διεθνοῦς, στὸ ὁποῖο οἱ σημερινοὶ σοσιαλιστὲς εἶναι συνηθισμένοι νὰ ἀναζητοῦν τὴν πιὸ τέλεια ἔκφραση τῶν πολιτικῶν θεωριῶν τοῦ δασκάλου. Ὁ λόγος ποὺ ἐκφωνήθηκε τὸ

Ναπολέοντα Γ΄, ποὺ ἦταν ἀστὸς τοῦ καντονίου Τυργκοβί, καὶ τὸ 1848, γιατὶ ὕστερ᾽ ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τοῦ Ζοντερμπούντ ἤθελε νὰ μεταρρυθμίσει τὸ σύνταγμα της ὑπὸ μιὰ ἔννοια πιὸ ἑνωτική. Στὴ διάρκεια τοῦ τελευταίου πολέμου, οἱ ὑποχρεώσεις ποὺ πῆρε ἡ ᾽Αντὰντ ὑπὲρ τῆς ῾Ελβετικῆς οὐδετερότητας ἦταν λίγο σαφεῖς· ὁ στρατηγὸς Μπριαλμὸν εἶχε γράψει πὼς πιθανὸν ἡ Γαλλία θὰ εἰσέβαλε στὴν Γερμανία διασχίζοντας τὴν ῾Ελβετία· τὸ ἑλβετικὸ γενικὸ ἐπιτελεῖο ἔγινε συχνὰ στόχος βίαιας ἐπίθεσης ἀπὸ τὸν ἀφοσιωμένο στὴν ᾽Αντὰντ τύπο, γιατὶ εἶχε πάρει στὰ σοβαρὰ τὶς ἰδέες τοῦ μεγάλου βέλγου μηχανικοῦ.

Μάη τοῦ 1918 ἀπ' τὸν Λένιν γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ἐξουσίας τῶν σοβιὲτ δὲν ἔχει λιγότερη σπουδαιότητα ἀπ' τὴ μελέτη τοῦ Μὰρξ γιὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1871. Μπορεῖ οἱ μπολσεβίκοι νὰ ὑποκύψουν κάτω ἀπ' τὰ χτυπήματα τῶν μισθοφόρων ποὺ ἐπιστράτευσαν οἱ πλουτοκρατίες τῆς 'Αντάντ· ὅμως ἡ ἰδεολογία τῆς νέας προλεταριακῆς κρατικῆς μορφῆς δὲν θὰ χαθεῖ· θὰ ἐπιζήσει ἑνούμενη μὲ μύθους ποὺ θὰ δανεισθοῦν τὴν ὑπόθεσή τους ἀπ' τὰ λαϊκὰ ἀναγνώσματα τοῦ ἀγώνα ποὺ ὑποστηρίχθηκε ἡ δημοκρατία τῶν σοβιὲτ ἐνάντια στὴ συμμαχία τῶν μεγάλων καπιταλιστικῶν δυνάμεων.

Ὅταν ὁ Μέγας Πέτρος ἀνέβηκε στὸ θρόνο, ἡ Ρωσία δὲ διέφερε πολὺ ἀπὸ τὴν μεροβιγγιανὴ Γαλατία· ἤθελε νὰ μεταμορφωθεῖ ἐκ βάθρων, σὲ τρόπο ποὺ ἡ αὐτοκρατορία του νὰ φανεῖ ἄξια ἀνάμεσα στὰ πολιτισμένα κράτη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς· ὅλοι ὅσοι μποροῦσαν ν' ἀποκληθοῦν ἰθύνοντες (εὐγενεῖς τῆς αὐλῆς, δημόσιοι ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί, ὑποχρεώθηκαν νὰ μιμοῦνται τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατεῖχαν ἀνάλογες θέσεις στὴ Γαλλία. Τὸ ἔργο του τὸ ἀποτελείωσε ἡ Αἰκατερίνη Β', ποὺ οἱ φιλόσοφοι τῆς Βολταιριανῆς ἐποχῆς ἐξύμνησαν, δίκαια, σὰν μιὰ θαυμάσια δημιουργὸ τῆς τάξης — τῆς τάξης, τέτοια ποὺ τὴν ἐννοοῦσαν στὸν 18ο αἰώνα.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸν Λένιν πὼς θέλει, ὅπως ὁ Μέγας Πέτρος, νὰ βιάσει τὴν ἱστορία. 'Απαιτεῖ νὰ εἰσαγάγει πράγματι στὴν πατρίδα του τὸν σοσιαλισμό, ποὺ σήμερα μὲ τοὺς πιὸ ἐξουσιοδοτημένους δασκάλους τῆς σοσιαλδημοκρατίας, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ διαδεχθεῖ παρὰ ἕνα πολὺ ἀναπτυγμένο καπιταλισμό· ἡ ρωσικὴ βιομηχανία λοιπὸν ὑπόκειται ἀπὸ καιρὸ σ' ἕνα καθεστὼς ἀνώτερης κυβερνητικῆς διοίκησης, μηχανορραφικῆς ἀστυνομίας καὶ τεχνικῆς ἀμέλειας, βρίσκεται σὲ μιὰ κατάσταση πάρα πολὺ καθυστερημένη· δὲν λείπουν σημαίνοντες σοσιαλιστὲς ποὺ χαρακτηρίζουν χιμαιρικὸ τὸ ἐγχείρημα τοῦ Λένιν. Οἱ καλὲς συνήθειες τῶν ἐργαστηρίων εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς καπιταλιστὲς μὲ τὴ λειτουργία μισότυφλων μηχανισμῶν, ὁ ρόλος τῆς διανόησης, περιορίζονταν σὲ μιὰ κριτικὴ ποὺ ἐπεσήμανε αὐτὸ ποὺ κάθε πρακτικὴ μποροῦσε νὰ ἔχει τὸ πλεονεκτικὸ ἢ τὸ κακό, ἦταν ἀρκετὰ μέτριος· ἂν ἡ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία διαδέχονταν τὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία στὶς συνθῆκες ποὺ ὁ Μὰρξ εἶχε προβλέψει, ἐμπνεό-

μενος ἀπὸ παρατηρήσεις ποὺ εἶχε κάνει στὴν Ἀγγλία (1), ἡ μεταβίβαση αὐτῶν τῶν καλῶν συνηθειῶν θὰ γινόταν κατὰ ἕνα τρόπο σχεδὸν αὐτοματικό· ἡ διανόηση τὸ πολὺ θὰ καλοῦνταν νὰ προστατέψει τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἀστικοῦ παρελθόντος ἐνάντια στὶς χίμαιρες τῶν ἀφελῶν ἐπαναστατῶν. Γιὰ νὰ δώσει στὸ ρωσικὸ σοσιαλισμὸ μιὰ θέση ποὺ ἕνας μαρξιστὴς σὰν τὸν Λένιν μπορεῖ νὰ θεωρεῖ σὰν στερεά, χρειάζεται μιὰ ὑπέρμετρη ἐργασία τῆς διανόησης· αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι σὲ κατάσταση ν' ἀποδείξει στοὺς διευθυντὲς τῆς παραγωγῆς τὴν ἀξία ὁρισμένων κανόνων ποὺ συνήγαγαν ἀπ' τὴν ἐμπειρία ἑνὸς πολὺ προχωρημένου καπιταλισμοῦ· πρέπει νὰ κάνουν τὶς μᾶζες νὰ τοὺς ἀποδεχτοῦν, χάρη στὸ ἠθικὸ κῦρος ποὺ ἀπολαμβάνουν ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν πετύχει, μὲ τὶς ὑπηρεσίες τους, τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ· κάθε στιγμὴ οἱ ὑπεύθυνοι ἄνθρωποι τῆς ἐπανάστασης εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν ὑπερασπίζουν ἐνάντια στὰ ἔνστικτα ποὺ σπρώχνουν πάντοτε τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τὶς πιὸ κατώτερες περιοχὲς τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅταν ὁ Λένιν βεβαιώνει πὼς ἡ ἐκστρατεία ποὺ πρέπει νὰ ἀναληφθεῖ γιὰ νὰ κάνει τὸ σοσιαλιστικὸ καθεστὼς ὁριστικὸ στὴ

---

(1) Τὸ 1888, ὁ ρωσσικὸς Νομικὸς Ἀγγελιοφόρος δημοσίεψε μιὰ σημείωση ποὺ βρέθηκε στὰ χαρτιὰ τοῦ Μάρξ, καὶ κατὰ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας τοῦ Κεφάλαιου δὲ πίστευε πὼς ὅλες οἱ οἰκονομίες ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσουν τὶς ἴδιες ἀναπτυξιακὲς γραμμές. Δὲ φρονοῦσε ὅτι ἡ Ρωσσία ἦταν ὑποχρεωμένη, γιὰ νὰ φτάσει στὸ σοσιαλισμό, ν' ἀρχίσει νὰ καταστρέφει τὴν παληά της ἀγροτικὴ κοινότητα, γιὰ νὰ μεταβάλει τοὺς ἀγρότες της σὲ προλετάριους· τοῦ φαινόταν δυνατὸ πὼς θὰ μποροῦσε «χωρὶς νὰ δοκιμάσει τὰ βάσανα τοῦ (καπιταλιστικοῦ) συστήματος, νὰ οἰκειοποιηθεῖ ὅλους τοὺς καρποὺς ἀναπτύσσοντας τὰ δικά της ἱστορικὰ δεδομένα». Αὐτὴ ἡ σημείωση τοῦ Μάρξ ἀντιγράφτηκε ἀπ' τὸν Νικόλα—Ὂν στὴν Ἱστορία του τῆς Οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσσίας ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν δούλων, σελίδες 507—509. Σ' ἕνα πρόλογο γραμμένο τὸ 1882 γιὰ μιὰ ρωσσικὴ μετάφραση τοῦ Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου, ὁ Μάρξ ἐξέφρασε τὴν ἑπομένη ὑποθετικὴ γνώμη: «Ἂν συμβεῖ ἡ ρωσικὴ ἐπανάσταση νὰ δώσει τὸ σινιάλο μιᾶς ἐργατικῆς ἐπανάστασης στὴ Δύση, ἔτσι ποὺ οἱ δυὸ ἐπαναστάσεις νὰ συμπληρωθοῦν, ὁ ἔγγειος κομμουνιστὴς τῆς Ρωσίας, ὁ σημερινὸς Μίρ, θὰ μπορέσει νὰ γίνει ἡ ἀφετηρία μιᾶς κομμουνιστικῆς ἐξέλιξης». (Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο σ. 12). Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰ νὰ δείξουν ὅτι ὁ ἀληθινὸς μαρξισμὸς δὲν εἶναι τόσο ἀπόλυτος, στὶς προβλέψεις του, ὅσο θέλουν νὰ λένε πολλοὶ ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Λένιν.

Ρωσία είναι χίλιες φορές πιὸ δύσκολη ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ ἐκστρατεία, δὲν ὑπερβάλει τὰ πράγματα. Ἔχει δίκιο νὰ λέει πὼς ποτὲ οἱ ἐπαναστάτες δὲν βρέθηκαν μπροστὰ σ' ἕνα ἔργο παρόμοιο μὲ τὸ δικό του· ἄλλοτε οἱ ἀνακαινιστὲς εἶχαν μόνο νὰ καταστρέψουν κάποιους θεσμοὺς ποὺ θεωροῦνταν κακοί, ἐνῶ ἡ ἀνοικοδόμηση ἀφήνονταν σὲ πρωτοβουλίες τῶν κυρίων ποὺ ἡ ἀναζήτηση ἔκτακτων κερδῶν ὁδηγοῦσε στὸ νὰ ρίχνονται σὲ τέτοιες ἐπιχειρήσεις· ὅμως οἱ μπολσεβίκοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ γκρεμίσουν καὶ νὰ ἀνοικοδομήσουν, σὲ τρόπο ποὺ οἱ καπιταλιστὲς νὰ μὴν παρεμβληθοῦν ἀνάμεσα στὴν κοινωνία καὶ στοὺς ἐργάτες. Καμμιὰ μεγάλη πρόοδος δὲν ἐπιτυγχάνεται στὴ βιομηχανία χωρὶς νὰ περάσουμε ἀπὸ πολλὰ σχολεῖα· οἱ διευθυντὲς τῆς παραγωγῆς πρέπει νὰ σταματοῦν ἔγκαιρα ὅταν ἀκολουθοῦν κακὸ δρόμο καὶ ν' ἀναζητοῦν ἂν δὲν ὑπῆρχε κάποια πιθανότητα νὰ πετύχουν καλύτερα μὲ μιὰ ἄλλη μέθοδο· εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν ἀποκτῶ ἐμπειρία. Ὁ Λένιν δὲν εἶναι καθόλου ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδεολόγους ποὺ πιστεύουν πὼς ἡ μεγαλοφυΐα τους τοὺς θέτει πάνω ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις τῆς πραγματικότητας· γι' αὐτὸ εἶναι πολὺ προσεκτικὸς καὶ σημειώνει τὶς διδαχὲς ποὺ τοῦ προσφέρει ἡ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπανάστασης.

Γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ρωσικὸς σοσιαλισμὸς νὰ γίνει μιὰ σταθερὴ οἰκονομία, πρέπει λοιπὸν ἡ διανόηση τῶν ἐπαναστατῶν νὰ εἶναι πολὺ δραστήρια, καλὰ πληροφορημένη κι ἐλεύθερη ἀπὸ προλήψεις. Κι ὅταν ἀκόμα ὁ Λένιν δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐκτελέσει ὅλο τὸ πρόγραμμά του, θἄφηνε στὸν κόσμο πολὺ σοβαρὲς διδαχὲς ἀπ' τὶς ὁποῖες ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία θὰ ἐπωφελοῦνταν (1). Ὁ Λένιν δίκαια μπορεῖ νὰ ὑπερηφανεύεται γι' αὐτὸ ποὺ κάνουν οἱ σύντροφοί του· οἱ ρῶσοι ἐργάτες ἀποκτοῦν μιὰ ἀθάνατη δόξα πλησιάζοντας τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ ποὺ δὲν ἦταν ὡς ἐδῶ παρὰ μιὰ ἀφηρημένη ἰδέα.

*
**

Παρὰ τὶς προβλέψεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἀντάντ, ὁ μπολσεβικισμὸς δὲν φαίνεται πὼς εἶναι εὔκολο νὰ ἐξαφανισθεῖ· ἡ ἀγγλικὴ καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση πρέπει ν' ἀρχίσουν ν' ἀντι-

---

(1) Ἕνας λόγος τοῦ Λένιν, μεταφρασμένος στὴν Οὐμανιτὲ τῆς 4ης Σεπτεμβρίου 1919.

λαμβάνονται πώς εἶχαν ἄδικο ν' ἀκούσουν τοὺς πλούσιους ρώσους ποὺ ζοῦν στὶς μητροπόλεις τῆς δύσης· ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος εἶναι ὁλότελα ξένος πρὸς τὶς ἰδέες ποὺ ἔπιασαν στοὺς ἐργάτες καὶ στοὺς ἀγρότες τῆς χώρας τους. Μολονότι ἔχει ζήσει πολὺν καιρὸ ἔξω ἀπ' τὴ Ρωσία, ὁ Λένιν παρέμεινε ἕνας πραγματικὸς μοσχοβίτης. Ὅταν θὰ ἔρθει ἡ ὥρα νὰ κρίνουμε τὰ σημερινὰ γεγονότα μὲ μιὰ ἱστορικὴ ἀμεροληψία, θ' ἀντιληφθοῦμε πὼς ὁ μπολσεβικισμὸς χρωστοῦσε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς δύναμής του στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μᾶζες τὸν θεωροῦσαν σὰν μιὰ διαμαρτυρία ἐνάντια στὴν ὀλιγαρχία ποὺ ἡ μεγαλύτερη φροντίδα της ἦταν νὰ μὴ φαίνεται ρωσική· στὸ τέλος τοῦ 1917 τὸ παλιὸ ὄργανο τῶν Ἑκατὸ μαύρων ἔλεγε ὅτι οἱ μπολσεβίκοι εἶχαν «ἀποδείξει πὼς ἦταν πιὸ ρῶσοι ἀπ' τοὺς ἀντάρτες τοῦ Καλεντίν, Ρούσκυ (1) κλπ., ποὺ πρόδωσαν τὸν τσάρο καὶ τὴν πατρίδα» («Ζουρνὰλ ντὲ Τζενέβ» 20 Δεκ. 1917)· ἡ Ρωσία ἀνέχεται μὲ ὑπομονὴ πολλὲς ταλαιπωρίες γιατὶ αἰσθάνεται τέλος πὼς κυβερνιέται ἀπὸ ἕναν πραγματικὸ μοσχοβίτη. Ἐδῶ καὶ δυὸ αἰῶνες ἕνας μόνο τσάρος θέλησε νὰ εἶναι Ρῶσος· ἦταν ὁ Νικόλαος Α΄. «Ἀγαπῶ τὴ χώρα μου, ἔλεγε τὸ 1839 στὸν Γκουστίν, καὶ πιστεύω πὼς τὸ ἔχω καταλάβει· σᾶς βεβαιώνω πὼς ὅταν εἶμαι κουρασμένος ἀπ' ὅλες τὶς ἀθλιότητες τοῦ καιροῦ, ἀναζητῶ νὰ ξεχνάω τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη, ἀποσυρόμενος στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ρωσίας. Κανένας δὲν εἶναι περισσότερο Ρῶσος ἀπὸ μένα» (2). Ὁ Γκουστὶν ἔκρινε πὼς ὁ Νικόλαος ἤθελε νὰ ξαναφέρει στὸ φυσικό του ἕνα ἔθνος ἀποπλανημένο περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰώνα στοὺς δρόμους τῆς δουλικῆς μίμησης· ὁ αὐτοκράτορας ἀπαιτοῦσε πρωτίστως νὰ μιλοῦν ρωσικὰ στὴν αὐλή, ἂν καὶ οἱ περισσότερες ἀπ' τὶς κυρίες δὲν ξέρανε τὴν ἐθνικὴ γλώσσα (3). Λυποῦνταν ποὺ ὁ Νικόλαος, «παρὰ τὴ μεγάλη του πρακτικὴ αἴσθηση καὶ τὴ βαθειά του ὀξυδέρκεια», δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἁγία Πετρούπολη γιὰ τὴ Μόσχα: «Μὲ τὴν ἐπιστροφὴ αὐτὴ θὰ

---

(1) Πολὺ πιθανὸν ἀγορασμένοι ἀπ' τὴν Ἀγγλία.

(2) Γκουστίν, Ἡ Ρωσία τὸ 1839, 2α ἔκδοση, τόμος II, σελ. 46. Στὴ σελίδα 41, ὁ συγγραφέας αὐτὸς τὸν ὀνομάζει (Ἑρρῖκο ΙΔ΄ τῶν Σλαύων».

(3) Γκουστὶν (σελίδες 209—211).

ἐπανόρθωνε τὸ λάθος τοῦ Πέτρου, ποὺ ἀντὶ νὰ προσελκύσει τοὺς 6ογιάρους στὴν αἴθουσα τοῦ θεάματος ποὺ τοὺς ἔκτισε στὴν Βαλτική, θὰ μποροῦσε καὶ ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐκπολιτίσει στοὺς τόπους τους, ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὰ θαυμάσια στοιχεῖα ποὺ εἶχε 6άλει ἡ φύση στὴ διάθεσή του, στοιχεῖα ποὺ παραγνώρισε μὲ περιφρόνηση, μὲ μιὰ ἐλαφρότητα πνεύματος ἀνάξια γιὰ ἕναν ἀνώτερο ἄνθρωπο ὅπως ἦταν αὐτός. Ἡ Ρωσία δὲν θὰ ἐκπληρώσει αὐτὸ ποὺ μᾶς φαίνεται πὼς εἶναι ὁ προορισμός της, ἡ Μόσχα θὰ ξαναγίνει κάποια μέρα ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἂν ποτὲ ἔ6λεπα τὸ θρόνο τῆς Ρωσίας μεγαλόπρεπα ξαναφερμένο στὴν πραγματικὴ 6άση του, θἄλεγα: τὸ σλαυϊκὸ ἔθνος, νικώντας μὲ μιὰ δίκαιη περιφάνεια, τὴ ματαιότητα τῶν ὁδηγῶν του, ζεῖ ἐπιτέλους τὴ δική του ζωή» (1). Οἱ συμφορὲς τοῦ πολέμου ἔφεραν τοὺς μπολσε6ίκους νὰ κάνουν αὐτὴ τὴ μεταφορά· ἂν συνέβαινε νὰ ὑποκύψουν κάτω ἀπὸ τὰ χτυπήματα τῶν ἐχθρῶν τους, δὲν εἶναι πιθανὸν πὼς μιὰ ἀντιδραστικὴ κυ6έρνηση θὰ τολμοῦσε νὰ πάρει ἀπ' τὴν παληὰ Μόσχα τὴ θέση τῆς πρωτεύουσας (2)· ἔτσι, παραδεχόμενοι πὼς τὸ καινούργιο καθεστὼς δὲ μποροῦσε νὰ διαρκέσει, θὰ συντελοῦσε στὴν ἐνίσχυση τοῦ μπολσε6ιτισμοῦ σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ οἱ ἀρχηγοί της εἶχαν τόσον πολὺ καιρὸ προσανατολίσει τὸ πνεῦμα τους πρὸς τὴ Δύση.

Σκεπτόμενος τοὺς μοσχο6ιτικοὺς χαρακτῆρες τοῦ μπολσε6ικισμοῦ μπορῶ νὰ μιλήσω σὰν ἱστορικὸς γιὰ τὸν τρόπο τῆς ἐπαναστατικῆς καταστολῆς ποὺ υἱοθετήθηκε στὴν Ρωσσία (3). Ὑπάρχουν 6έ6αια πολὰ ψέματα στὶς κατηγορίες ποὺ ὁ τύπος τῆς Ἀντάντ

---

(1) Γκουατὶν, Τόμος III, σελίδες 271—273.

(2) Ἂν ἡ Φινλανδία καὶ ἡ Ἐσθονία παραμείνουν χωρισμένες ἀπ' τὴ Ρωσσία, ἡ πρωτεύουσα θὰ 6ρισκόταν κακὰ τοποθετημένη στὶς ἐκ6ολὲς τοῦ Νέ6α.

(3) Ἡ «Ζουρνὰλ ντὲ Ζενέ6» τῆς 17 Σεπτεμ6ρίου 1918 ἀναφέρει ἕνα λόγο τοῦ Λένιν, στὸν ὁποῖο αὐτὸς καταπολεμᾶ τὰ γενικὰ μέτρα προγραφῆς ποὺ ψηφίστηκαν ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπόπειρα ποὺ παραλίγο νὰ γίνει θῦμα στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ μῆνα. Φαίνεται πὼς οἱ Ἑ6ραῖοι ποὺ μπῆκαν στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὶς τρομοκρατικὲς διαταγὲς ποὺ ἀποδίδουν στοὺς μπολσε6ίκους. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ μοῦ φαίνεται τόσο πιὸ πιθανὴ ὅσο ἡ ἐπέμ6αση τῶν Ἑ6ραίων στὴν οὐγγρικὴ δημοκρατία τῶν σο6ιὲτ δὲν ὑπῆρξε ἐπιτυχής.

ἀπευθύνει ἐνάντια στοὺς μπολσεβίκους (1), ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐκτιμήσει κανεὶς σωστὰ τὰ θλιβερὰ ἐπεισόδια τῆς ρωσσικῆς Ἐπανάστασης, πρέπει ν' ἀναρωτηθεῖ τὶ θὰ ἔκαναν οἱ μεγάλοι τσάροι ἂν ἀπειλοῦνταν ἀπὸ ἀνάλογες ἐπαναστάσεις μ' ἐκεῖνες ποὺ ἡ Δημοκρατία τῶν σοβιὲτ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ νικήσει γρήγορα ἂν δὲν θέλει ν' αὐτοκτονήσει· δὲν θὰ ὑποχωροῦσαν βέβαια μπροστὰ στὶς πιὸ τρομακτικὲς σκληρότητες γιὰ νὰ ἐξαφανίσουν συνωμοσίες ὑποστηριζόμενες ἀπ' τὸ ἐξωτερικὸ καὶ στοὺς κόλπους τῶν ὁποίων βρίσκονται πολλοὶ δολοφόνοι (2). Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος, οἱ ἐθνικὲς παραδόσεις δίνανε στοὺς κόκκινους φρουροὺς ἀναρίθμητα προηγούμενα ποὺ αὐτοὶ νόμισαν πὼς εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ μιμηθοῦν γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν Ἐπανάσταση (3)· ὕστερ' ἀπὸ ἕναν τρομακτικὰ αἱματηρὸ πόλεμο, στὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου εἶδαν τὸ στρατηγὸ Κορνήλωφ νὰ πετσοκόβει ὁλόκληρα συντάγματα (Τζουρνὰλ ντὲ Γιενέβ, 16 Ὀκτωβρίου 1917), ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι σεβαστὴ στὴ Ρωσία (4) ὁ ἀριθμὸς τῶν τουφεκισθέντων ἀπ' τοὺς μπολσεβίκους εἶναι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, πάρα πολὺ κατώ-

---

(1) Οἱ συμπατριῶτες μας, ποὺ νομίζουν πὼς εἶναι οἱ πιὸ ἔξυπνοι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου, δέχτηκαν σὰν κουτορνίθια τὶς πιὸ παράλογες συκοφαντίες ποὺ ἐφευρέθηκαν ἀπ' τοὺς δημοσιογράφους μὲ τὸ σκοπὸ ν' ἀτιμάσουν τοὺς μπολσεβίκους.

(2) Τὴν 3 Σεπτεμβρίου 1918, ἡ ἐφημερίδα «Πετὶτ Παριζιὲν» δημοσίευε ἕνα ἄρθρο ποὺ παραληροῦσε ἀπὸ ἐνθουσιασμὸ πρὸς τιμὴν τῆς Ντόρα Καπλάν, ποὺ ἀποπειράθηκε νὰ δολοφονήσει τὸ Λένιν.

(3) Ἕνας συνεργάτης τῆς «Ζουρνὰλ ντὲ Ζενὲβ» ἀναρωτιέται ἂν οἱ ρῶσσοι ἀντιεπαναστάτες δὲν εἶχαν ὑπολογίσει πολὺ στὴ συνδρομὴ ἐγκληματικῶν στοιχείων, γιατὶ εἶχαν σκορπίσει προκηρύξεις ὑποχρεώνοντας τοὺς κατοίκους νὰ «σφάζουν τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς ἐπαναστάτες» (14 Ὀκτωβρίου 1917). Σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ κόκκινοι φρουροὶ πίστευαν πὼς ἐξαφανίζοντας τοὺς ἀποφασισμένους ἐχθροὺς ποὺ θὰ τοὺς ἐξόντωναν σὲ περίπτωση ἐπιτυχίας, βρισκόντουσαν σὲ νόμιμη ἄμυνα.

(4) Οἱ πολιτικοὶ ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Κλεμανσὼ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀποτελεῖ ἕνα συνασπισμό, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φαίνονται αὐστηροὶ ἐνάντια στοὺς Μπολσεβίκους· ὁ Συνασπισμός, ποὺ θαυμάζεται ἀπὸ τὸν Κλεμανσώ, ἔχει ἐξαφανίσει, τὸ λιγότερο, δέκα φορὲς περισσότερους ἀνθρώπους ἀπὸ τοὺς καταγγελθέντες ἀπ' τοὺς φίλους τοῦ Κλεμανσὼ σὰν ἀπεχθεῖς βαρβάρους.

τερος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν θυμάτων τοῦ ὀργανωθέντος ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ὄργανα τῆς δημοκρατικῆς δικαιοσύνης.

Ὁ Λένιν δὲν εἶναι, ἐπὶ πλέον ὑποψήφιος τῶν βραβείων ἀρετῆς ποὺ ἀπονέμει ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία· θὰ τὸν κρίνει μόνον ἡ ρωσσικὴ ἱστορία· τὸ μόνο ἀληθινὰ σπουδαῖο ζήτημα ποὺ ἔχει νὰ συζητήσει ὁ φιλόσοφος εἶναι ἐκεῖνο γιὰ νὰ μάθη ἂν συντέλεσε νὰ προσανατολίσει τὴ Ρωσσία πρὸς τὴν ἵδρυση μιᾶς δημοκρατίας παραγωγῶν, ἱκανῶν ν' ἀγκαλιάσουν μιὰ οἰκανομία τόσο προοδευτικὴ ὅσο ἐκείνη τῶν καπιταλιστικῶν δημοκρατιῶν βίας.

Ἄς γυρίσουμε, τελειώνοντας, στὴν ἠθικὴ ἐνοχὴ ποὺ, σύμφωνα μὲ τὴ Τζουρνὰλ ντὲ Γιενέβ, θὰ μὲ συνέδεε μὲ τὸ Λένιν. Δὲν πιστεύω πώς, σὲ κανένα ἀπὸ τὰ γραφτά μου, ἔχω παρουσιάσει μία ἀπολογία τῶν προγραφῶν· εἶναι λοιπὸν ἀνόητο νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅπως τὸ κάνει ὁ καθηγητὴς Σέϊπελ ὅτι ὁ Λένιν μπόρεσε νὰ βρεῖ στὶς «Σκέψεις πάνω στὴ βία» καμμιὰ παρότρυνση πρὸς τὴν τρομοκρατία· ἀλλὰ ἂν πράγματι τὶς σκέφτηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του σὴν Ἐλβετία, θὰ μποροῦσαν νἄχουν ἀσκήσει στὸ πνεῦμα του μιὰ ἐπίδραση ὁλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ κατήγορός μου. Δὲ θἆταν ἀδύνατο αὐτὸ τὸ βιβλίο, ποὺ εἶναι τόσο προυντονιακῆς ἔμπνευσης, νὰ εἶχε ὁδηγήσει τὸ Λένιν νὰ υἱοθετήσει τὶς θεωρίες ποὺ ὁ Προυντὸν ἐξέθεσε στὸ «Ὁ Πόλεμος καὶ ἡ Εἰρήνη». Ἂν αὐτὴ ἡ ὑπόθεση εἶναι ἀκριβής, θὰ μποροῦσε νὰ πιστέψει, μ' ὅλη τὴν ψυχή του, πὼς οἱ πραραβιάσεις τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου ἔχουν ἀλάνθαστες ἱστορικὲς κυρώσεις. Ἡ ἀκατάβλητη ἀντίστασή του θὰ ἐξηγοῦνταν τότε εὔκολα (1).

Νὰ ἕνας λόγος ποὺ θ' ἀπέδιδα στὸ Λένιν. Ὁ πόλεμος τῆς πείνας ποὺ οἱ καπιταλιστὲς δημοκράτες κάνουν ἐνάντια στὴ Δημοκρατία τῶν Σοβιὲτ εἶναι ἕνας ἄνανδρος πόλεμος· δὲν τείνει σὲ τίποτε λιγώτερο παρὰ στὸ ν' ἀρνεῖται τὸ ἀληθινὸ δικαίωμα τοῦ πολέμου ποὺ καθορίστηκε ἀπὸ τὸν Προυντόν· παραδεχόμενοι ὅτι οἱ κόκ-

---

(1) Ἕνας γάλλος συγγραφέας ποὺ εἶδε τοὺς μπολσεβίκους στὸ ἔργο, μιλάει γιὰ τὸ «θεόπνευστο καὶ ἰσχυρογνώμονα μυστικισμό» τοῦ Λένι (Ε. Ἀντονέλλι, Ἡ Μπολσεβίκικη Ρωσσία, σ. 272)· Αὐτὴ ἡ φόρμουλα δὲν εἶναι πολὺ καθαρή.

κινοι φρουροὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ παραδοθοῦν, ἡ νοθευμένη νίκη τῆς 'Αντάντ θὰ δημιουργοῦσε μόνον ἐφήμερα ἀποτελέσματα. 'Απεναντίας, οἱ ἡρωϊκὲς προσπάθειες τῶν ρώσσων προλετάριων ἀξίζουν νὰ τὶς ἀνταμείψει ἡ ἱστορία, φέρνοντας τὸ θρίαμβο τῶν θεσμῶν γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ὁποίων ἔχουν γίνει τόσες θυσίες ἀπὸ τὶς ἐργατικὲς καὶ ἀγροτικὲς μᾶζες τῆς Ρωσσίας. Ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Ρενάν, ἀντάμειψε τὶς πολιτικὲς ἀρετὲς δίνοντας στὴν Ρώμη τὴν αὐτοκραορία, τῆς Μεσογείου· παρὰ τὶς ἀναρίθμητες καταχρήσεις τῆς κατάκτησης οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες ἐκπλήρωναν αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν «ἔργο τοῦ Θεοῦ» (1) καὶ εἴμαστε εὐγνώμονες στοὺς ρωμαίους στρατιῶτες ποὺ ἀντικατέστησαν ἐξαμβλιωμένους, παρεκτραπέντες ἢ ἀνίκανους πολιτισμοὺς μ' ἕνα πολιτισμὸ τοῦ ὁποίου εἴμαστε ἀκόμα οἱ μαθητὲς γιὰ τὸ δίκαιο, τὴ λογοτεχνία καὶ τὰ μνημεῖα, πόσο θἄπρεπε νὰ εἶναι τὸ μέλλον εὐγνῶμον στοὺς ρώσσους στρατιῶτες τοῦ σοσιαλισμοῦ!

Καὶ νὰ ἀκόμα αὐτὸ ποὺ ἐπιτρέπω στὸν ἑαυτό μου νὰ προσθέσει γιὰ προσωπικὸ λογαριασμὸ μου: Καταραμένες νἆναι οἱ πλουτοκρατικὲς δημοκρατίες ποὺ καταδικάζουν στὴν πεῖνα τὴ Ρωσσία· δὲν εἶμαι παρὰ ἕνας γέρος ποὺ ἡ ζωή του εἶναι στὴ διάκριση τῶν παραμικρότερων ἀτυχημάτων· ἀλλὰ μπορῶ, πρὶν κατεβῶ στὸν τάφο, νὰ δῶ νὰ ταπεινώνονται οἱ περήφανες ἀστικὲς δημοκρατίες, ποὺ σήμερα θριαμβεύουν κυνικά!

---

(1) ΡΕΝΑΝ, Ἱστορία τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, τόμος 4ος, σελ. 267.

ΤΕΛΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II